

1607

JEZSUITA TÖRTÉNETI ÉVKÖNYV

1941

SZERKESZTI:
GYENIS ANDRÁS S. J.

BUDAPEST
KORDA R. T. NYOMDÁJA

1607
tpl

JEZSUITA TÖRTÉNETI ÉVKÖNYV 1941

SZERKESZTI:
GYENIS ANDRÁS S. J.

BUDAPEST
KORDA R. T. NYOMDÁJA

Bevezető

Évkönyvünk első kötete¹ megjelenése, hisszük, hasznos szolgálatot tett mindazoknak, akik a rendtörténettel akár hivatás-szerűen, akár más kérdésekkel kapcsolatosan foglalkoznak. Az első kötet bevált beosztását a jelen kötet is megtartja. Remélhető, hogy több és részletező szempont szerint nyújtva az anyagot többet használhatunk. A rend története oly gazdag és sokirányú, hogy csak így tudjuk kellőképpen felhívni a figyelmet a feldolgozásra váró részletekre és szempontokra. Tóth Mike pl. könyvészeti adatait nagy gondnal és utánjárással gyűjtötte, mégsem nevezhető teljesnek gyűjtése. Igazolja állításunkat Velics Lászlóról szóló közlése, melyben 10 pont alatt teszi közzé mindazt, amit műveiről tud,² míg ugyanabban az évkönyvben³ másutt lényegesen többet és teljesebbet tudunk közölni. Más téren is hasonló kép tárul az elé, aki elmélyed a rendtörténet különféle részleteibe.

Jelen Évkönyvünk is több terjedelmes értekezést, tanulmányt jelentet meg. Célja részben, hogy felhívja a figyelmet a korábbi hazai jezsuita irodalmi tevékenység méreteire és eredményeire. Ha irodalomtörténetünk teljességre akar törekedni és teljes kíván lenni, akkor mindenestre majd fokozottabb mértékben kell vizsgálni a letűnt századok íróit, elsősorban a 16., 17. és 18. század irodalmát. Az elmélyedő vizsgálódás meglepő eredményekkel szolgál, amint már Jablonkay Gábor is rámutatott.⁴ Nyomatékosabban sürgeti a 17. század irodalmi méltatását Alszeghy Zsolt kitűnő művében.⁵ Ez a munka valóban úttörő, amennyiben az első összefoglalás és összegezés, mely részletező az irodalomtörténet katolikus és jezsuita vonatkozásaiban is, akár az összes felmerülhető külső szempontokat tekintjük, akár a belső tartalmát nézzük.

A Szentiványiról szóló alapos tanulmány széleskörű kuta-

¹ Jezuista Történeti Évkönyv 1940. Budapest. Kiadja a Pray György Rendtörténetirő Munkaközösség, Korda Nyomda. 364 lap. Különlenyomatok is készülnek a terjedelmesebb értekezésekből.

² JTE 1940. 347.

³ 290—291 lap.

⁴ Jezuisták a magyar irodalomban. Budapest, Stephaneum 1909. Klny. a Religio 1909 17. számából.

⁵ A tizenhetedik század. Budapest, a Szent István Társulat kiadása 1935. 292 lap.

tásra felépülve mutatja be a kiváló és mozgékony polihisztort, aki nem egy területen maradt alkotott, és művei időállók, amennyiben a mai kor is talál bennük útmutatást és felhasználható anyagot. Pálffy Ferdinánd püspök és Takáts Márton érseki helytartó, de különösen Pázmány Péter élete és tevékenysége történeti szempontból tekintve nemcsak a történetírónak tartogat új adatokat, hanem az érdeklődő laikus is sok indítást kaphat személyiségüktől. A nagyszombati egyetemi nyomda ös-
korát mutatja be az egyik cikk, míg a másik a vallásegységet előmozdító szolgálatait vázolja fel. Foglalkozunk a rend egyetemes eltörlésével s ennek visszhangjával hazánkban, ezenfelül a visszatelepítés kísérleteivel a múlt század első felében. Nem sok az, amit itt nyújtunk, de több új szempont és adat található az értekezésekben. A bollandizmus utolsó százéves történetének vázlatos ismertetése és Cser László, a fiatal és tehetséges kínai hit-hirdető-költő munkásságának rövid bemutatása mellett a Ratio Studiorumról közlünk behatóbb összefoglalást. Nem annyira újat akarunk nyújtani az utóbbi értekezéssel, hanem bemutatjuk a tanulmányi rendszerből azt, ami időálló. A Ratio magyar vonatkozásait és hazai hatását máskor közöljük. Végül a közölt néhány száz könyvészeti adat a teljesebb magyar bibliografiát óhajtja szolgálni és előkészíteni.

Az újabb magyar irodalom nem volt szegény jezsuita vonatkozású művekben. A még le nem telt jubileumi esztendő és a következő évek fokozták vagy fokozták a termelést. Mindezeket a műveket akkor ismertetjük, mikor már elmúltak az ünnepségek, megjelentek — legalább részben — a tervezett művek s így átfogóbb képet nyerhetünk a kiadványokról és értékálló tartalmukról. Jelen Évkönyvünk könyvismertető része néhány alapvető, sorozatos munkát mutat be. Ezek a művek általános jellegűknél és tartalmuknál fogva szorosan kapcsolódnak a magyar rendtörténetírással és rajta keresztül a magyar történettel. A Monumenta Historica S. J. kötetei, a Fontes et Studia (Vrela i Prinosi) füzetek, az Archivum Historicum S. J. évfolyamai nemcsak indításként szolgálnak a magyar történetíróknak, hanem közvetlenül is sok anyagot nyújtanak egyúttal a magyar történet kidolgozásához.

A hosszabb-rövidebb tanulmányok mellett kevesebb helyet szentelünk a másik hat rovatnak, hogy így közvetlenebbül szolgáljunk a magyar történetírás munkásait. A közzétett értekezések különnyomatban is megjelennek az évek óta bővülő rendtörténeti sorozatunkban.⁶

Szerkesztő.

⁶ Kiadványok Jézustársasága Magyarországi történetéhez, két alosztállyal.

I. Tanulmányok (Commentarii historici)

SZENTIVÁNYI MÁRTON S. J. MUNKÁSSÁGA A XVII. SZÁZAD KÜZDELMEIBEN

I. Származása és ifjúsága

Nemzetségének fonalát atyai ágon a 14. század első feléig viszik vissza mind a családi emlékek gyűjtői,¹ mind a családi levéltárban² található írott emlékek. Azzal tűnik fel a magyar láthatáron, hogy derekasan küzd a tatárjárás harcaiban. Ennek hőse mindenekfölött Bogomér volt, aki a családi hagyományok³ szerint megakadályozta a tatárokat előnyomulásukban, sőt IV. Bélának követi szolgálatot is teljesített,⁴ miért is terjedelmes birtokokat kapott,⁵ köztük egy Castrum Werteres nevűt 1263-ban,⁶ mely úgy látszik, magját képezte az egésznek. Bogomér ősei a liptómegyei oklevéltár kéziratai szerint cseh nemeseiktől származtak,⁷ a magyar nemességet pedig 1286-ban kapta meg a család Fülöp és Jakab apostolok napjának hetében egy Ssepesen kelt oklevélben,⁸ amit Bogomér már nem ért meg. A Castrum Werteres a Szent-Iván (Sancti Ioannis possessio) fölötti Hradek nevű dombon állt, hol Kun László is többször megfordult. A 14. században a Werteres nevet a Szent-Iván név váltja fel, s ugyancsak e században kezdik használni a tulajdonosok is e nevet,⁹ Nagy Iván szerint először Sebestyén, Nagy Lajos korában. A családi levél-

¹ A család őstörténetét legjobban Majláth Béla tisztázta a Liptóvármegyei Oklevéltár kéziratai alapján (Történelmi Tár 1879. II. és IV., és Századok 1874. IV., 1884. II.), minélfogva gyakran szembehelyezkedik Nagy Iván, Lehoczky: Stematographia, Rajcsányi, Vay és mások megállapításaival.

² A családra vonatkozó régi iratok legnagyobbbrészt a Nemzeti Múzeum családi levéltárában vannak.

³ Fasc. gen. Múz. lvt.

⁴ Csal. lvt. 3400.

⁵ L. Majláth Béla tanulmányát: Történelmi Tár 1879. II. és IV. 720—721., és Csal. lvt. 3400. Geneal. szerint többek között: Nádasfalva, Csorba, Wazsecz, Bobrócz, Jalócz, Boczabánya, Salamonföldre, Kis Porabka stb.

⁶ Majláth szerint ez a castrum azelőtt egy Veres Mihály nevű emberé volt. A „Werteres” szó sem egyéb, mint a „Veres” névnek tót prefixummal való ellátása. Liptó vm. oklvt. kézirat. 7. sz. V. ö. Majláth i. m. 722.

⁷ Majláth u. o.

⁸ Liptó vmegyei oklvt. kézír. 23. sz. Majláth i. m. 724.

⁹ Nagy Iván: Magyarország családai. X. kt. 623.

tárban Bogomér után a leszármazottak sora így van feltüntetve: Bogomér, Bodó, László Sebestyén (de Szent-Iván),¹⁰ Miklós, István, Péter, Mihály, Péter II., Mihály II., junior, ordin. vicecomes Lyptoviensis. Ez a Mihály II. junior a mi Mártonunk atyja, kinek első feleségétől, Zsegyney Erzsébettől nem volt gyermeke, a másodiktól azonban, Kubinyi Katától hét gyermeke született: Mihály, János, Péter, Márton, Évicska, Julianna és Magdolna. Évicska gyermekkorában meghalt, Julianna Jánoki Gáspár felesége lett, Magdolna pedig Bossányi Lászlóé. E sokgyermekes család azután János ágán folytatódik tovább. Mártonunk legidősebb testvérétől, Mihálytól származott az a nevezetes László,¹¹ aki Caraffának segített az eperjesi törvényszéknél mint vádló, amivel annyi gyűlöletet szerzett magának, a mellett azonban előbb a bárói, utóbb 1690-ben a grófi méltóságot is elnyerte. Előhaladásának további állomásai: Bártfa, Szeben és Eperjes városok kapitánysága, később 1699-től Kraszna megye főispánja, majd a pozsonyi kamara tanácsosa.

A családnak az az ága, melyből Márton származott, mindig katolikus volt, míg a többiek főleg evangélikusok, de ezek közül is több ág visszatért a katolikus Egyházba, egy töredék viszont református lett. Tagjainak közéleti ambíciója az alispánkodásban, követségekben, prefektusságokban talált munkateret, de voltak kiváló katonáik, sőt akadt köztük pap is. A lipthói alispánságot hosszú időn keresztül e család tagjai viselték, köztük Mihály is, Márton atyja.¹² A családot általában jellemezte a csendes, szerény, fáradhatatlan munkálkodás, nem nagy ambíciója a külsőségeknek és parádénak, továbbá a magábavonulásra való hajlandóság — és e vonásokból nem kevés volt a mi Mártonunk természetében is.

Anyai ágon a Kubinyiak törzséből sarjadt, melynek nagyolaszi főágából származott anyja, Kubinyi Kata. Ez ágon oly harcias természetű, bátor elődei voltak, mint Kubinyi Dániel, aki mint Liptó megye főkelte nemességéből és fegyveres népéből alakult segélyhadnak kapitánya résztvett a mohácsi csatában, melyben el is esett.¹³ A család tehát Dánielt hozta áldozatul a hazáért a mohácsi síkon. Dánielnek két fia,

¹⁰ A család nevét hol „Szent-Ivány”-nak, hol „Szentivány”-nak írják, mindkét esetben „y”-nal a végén. A család tagjai hivatalos iratokban legtöbbször Szent-Iványnak, idegenek viszont az egyszerűség kedvéért inkább Szentiványinak. Maga Márton is kétféleképpen írta. Egyszerűség kedvéért újabban általánosan „Szentiványi”-nak írják.

¹¹ L. Rezik: *Theatrum Eperj. Függlék.* Szalay: Magyarország tört. V. 349. Horváth M.: Magyarország tört. IV. 187. Engel: *Gesch. Ung.* V. 126. L. még Grexa Gyula: Caraffa és az eperjesi véstörvényszék. Rozsnyó, 1913. 10., 26—27. Magazin II. 272—73.

¹² Márton testvérei közül Péter és János szintén lipthói vicecomesek, Mihály pedig lipthói assessor és notarius. Csal. lvt.

¹³ Kubinyi Ferenc: *A Kubinyi-család története.* I. Bpest, 1901. 71. l.

Jakab és Kristóf közül inkább Kristóf volt az, akiben atyjának harcias lelke tovább lobogott, s aki később Ferdinánd párt-híveihez csatlakozva beleveti magát a harcokba, úgyhogy csaknem valamennyi hadjáratban ott küzd a török, János és Izabella hívei ellen,¹⁴ aminek bizonyságául II. Rudolf 1578-i adománylevele többek között azt mondja róla: „... ifjúságában a hazáért, tűzhelyért és hitért fegyvert ragadva... a török ellen harcolva és számos súlyos sebet kapva, melyek még ötven év multán (1578) is vitézségének világos tanúbizonyosságául szolgáltak.”¹⁵ Nemcsak Rudolf, de elődei is, Miksa is meg Ferdinánd is elismerték Kristóf érdemeit és tevékenységét, és a nép előtt való tekintélyét fel is használták; így pl. Miksa 1569 április 25-én arra kéri, hogy „az ország határszéleinek felszerelésére és állandó lovasság fenntartására szükséges önkéntes adakozások megszavazását Pozsony megye közgyűlése előtt segítse elő... mint aki ez ügyben sokat segíthet... személyes jelenlétével, tanácsával és ékesszólásával mozdítsa elő...”¹⁶ Kristóf ezen szolgálataival egyúttal előkészítette az utat az udvari szolgálat felé legidősebb fia, László számára is, aki meg anyai ágon volt nagyatyja Szentiványi Mártonnak. Kubinyi László mindig a kancelláriák embere volt — mint jegyző, majd hadititkár Ruber felsőmagyarországi főkapitány mellett, aztán a pozsonyi kamara tanácsosa (1585—1589), élete végéig.

Ami tiszteletet és megbecsülést atyja, Kristóf kivívott, azt László csak öregbítette éppoly hűséges szolgálattal az uralkodó iránt, akár az atyja, csak kevesebb katonáskodó hajlammal és alkalommal. Ő még buzgóbb katolikus volt, mint atyja, felesége azonban az akkor még evangélikus Esterházyak közül való volt: Magdolna. Ez a László volt az, aki nevelés végett magához vette feleségének kiskorú öccsét, Miklóst, akit természetesen a katolikus vallásban nevelt és a nagyszombati káptalani iskolába járatott. Tehát az ő gondviselése mellett kezdett a kis Miklósból a későbbi nagy katolikus nádor, Esterházy Miklós kialakulni,¹⁷ aki később még nádor korában is azon igyekezett, hogyan tudná ezt Kubinyi Lászlónak minél méltóbban meghálálni.

Nem érdektelen megemlíteni Kubinyi Lászlóról azt sem, hogy amikor a jezsuiták másodszer bejöttek az országba Rudolf alatt, Draskovics kalocsai érsek és kancellár sürgetésére — ő volt az, aki Rudolf parancsára, mint fiatal pozsonyi kir. kamarai tanácsos bevezette őket a túróci prépostságba 1586

¹⁴ U. o. 80. l.

¹⁵ Kubinyi i. m. 79.

¹⁶ I. m. 108.

¹⁷ Ipolyi: Nyári Krisztina. 65 sk.

júniusában¹⁸ és később is mindig védelmezte őket mind túrócban, mind Sellyén.

Királyhűség és buzgó katolicizmus jellemzi a Kubinyi-család nagyolaszi ágát, de főképen megtestesült ez Kubinyi Lászlóban, Szentiványi Márton anyai nagyatyjában. Szinte benne érte el tetőpontját a család udvari hűsége és szolgálata — ezt is tűzte László célul a család tagjai elé, ami azonban később a 17. század harmincas éveiben a „nemes Magyarország és a nemzet” szolgálata — jeligévé változott át.¹⁹

Mikor Kubinyi László 1598-ban meghalt, felesége, Esterházy Magdolna még csak harmincegy éves volt, de másodsor már nem ment férjhez, hanem élt a gyermekeinek, kik közül csak három maradt életben: Tamás, László és Kata, Mártonnak anyja. Katáról csak annyit tudunk, hogy 1620 táján férjhez megy Szentiványi Mihályhoz, aki mellett békés családi életet él, együtt vesznek részt közös birtokszerzésekben, például 1627-ben a madacsáni birtokrészt szerzik meg zálogbirtokul Kubinyi Istvántól 1400 forintért.²⁰ 1635-ben ugyancsak együtt vannak Biccse várában Esterházy Miklós nádornál, aki Katának, Szentiványinének kiadja anyai jussát Esterházy Magdolna javaiból. Sőt az előző évben még ifj. Kubinyi László is azt ígéri, hogyha saját leányainak nem lesznek ivadékai, akkor vagyonát ő is Kata gyermekeire fogja hagyni.

Egészen szűk vázlatban ilyenféle történeti multra emlékezhetett vissza. Szentiványi Márton a 17. század küzdelmeinek egyik legvitézesebb szellemi harcosa.

1633 október 20-án lát napvilágot a család ősi fészkeben, Szent-Ivánon, Liptó megyében.

A legkritikusabb idők viharai kavarogtak már bölcsője körül, a levegő telve van vallási és politikai feszültséggel, amit már a gyermek is megérez a szülői ház légkörében vagy még inkább az iskolában, de elkerülni a már fejlődő gyermekléleknek is lehetetlenség volt. A vallási feszültség éppenséggel viharra sűrűsödött Pázmány tevékenységei és a jezsuita miszsiók vándorútjainak megindulása által, melynek későbbi folyamában Szentiványi is teljes erővel harcol egészen haláláig.

Különösen olyan vidéken volt könnyű e szellemi áramlatba belesodródni, mint az ő szülőfaluja is Liptóban, a Vág partján, mely egészen beleesett az akkori szabad Magyarország

¹⁸ Ő és Pethő Márton váci püspök vezették be Vágsellyére P. Donn János bécsi rektort és P. Aschermann J. gondnokot, kiknek az uradalmat átadták. Innen a küldöttség Znióváráljára utazott s utána elhatározták, hogy az ifjúság számára kollégiumot északon fognak nyitni. (Velics I. 86; és Ipolyi i. m. 65. sk.)

¹⁹ Kubinyi i. m. 208.

²⁰ Kubinyi i. m. II. 236.

keleti-nyugati irányának egyetlen használható és forgalmas útvonalába. Erre közlekedett a posta is Pozsonytól Szebenig, Rózsahegyen, Szent-Ivánon, Bertelenfalván, Okolicsnón és más helyeken keresztül.²¹ Erre vonultak nyugatra az erdélyi fejedelmek hadai, s e vidék éppúgy megérezte Bástának, mint Kemény János hadainak súlyát. Azonkívül fojtóbbá tette itt a levegőt az a folytonos torzszalkodás is, mely szinte állandóan folyt itt a Vág keskeny völgyében várak és kastélyok urai között. A Thurzók, Bebekek, Pekryek, Balassák, Illésházyak, Kubinyiak, Szentiványiak, Révayak, Thökölyek és mások cserélgetik maguk között a lipthói várakat, birtokokat és közben újabb és újabb nyomorúságot hoznak a megyére.

A jezsuiták nem sokáig dolgozhattak nyugodtan znióváraljai rezidenciájukban, jött ugyanis Bocskay felkelése, csapatai előzönlöttek a Felvidéket és természetes, hogy a jezsuitáknak el kellett hagyniok az első állomáshelyüket és Bocskay a prépostság birtokait hívének, Révay Mártonnak adományozta,²² aki azt rövid ostrom után el is foglalta. Ezzel aztán a jezsuita tevékenység a Felvidéken egészen megbénul és csak Bethlen Gábor mozgalmai után kezdődik meg újra itt is, ott is óvatosan a munka.

Természetes, hogy a katolikus iskolázás igen nagy kárt szenvedett e zavarokban, amihez még hozzájárult a tanítók hiánya, valamint az egyháziak mulasztása²³ és a török pusztítása is, amik miatt az iskolák országszerte annyira meggyérültek, hogy a katolikus szülők kénytelenek voltak gyermekeiket protestáns iskolába küldeni. Ez állapotnak aztán Pázmány vetett véget, mikor 1629-ben a plébánosoknak megparancsolta, hogy beszédeikkel a szószékről állandóan figyelmeztessék a híveket, hogy gyermekét senki ne adja protestáns helyre tanulás, mesterség vagy nyelvismeret végett.²⁴

Csak ezidőtájt indulnak meg újra a missziók, óvatosan húzódva végig a Felvidéken. Znióváralján 1623-ban kezdődött meg újra, de csak misszióállomással, hisz az iskola már az első időszakban sem járt ott sikerrel, úgyhogy már 1598-ban le is költözött Sellyére.²⁵ — Ez a zniói misszióállomás aztán

²¹ Szent-iványi: Miscell. III. Din. Paralip. Catal. 127.

²² Velics: Vázlatok a magyar jezsuiták multjából, Bp. 1914. I. 89.

²³ Beöthy ezt éppen Szent-Iványira hivatkozva állítja. Képes Magy.

Irod. I. k. 332.

²⁴ Beöthy U. o. V. ö. Takáts S. ismertetését a nemes ifjak házi iskolázásáról: Rajzok a török világból. Bp. 915. I. 14. sk.

²⁵ Az ország szétszakított állapotát és a tizenöt éves háborúval járó zavarokat és terheket az új iskola nem bírta ki; a fenntartására szükséges jövedelmeket a háború céljaira kellett fordítani, sőt a prépostság 100 gyalogost és 58 lovast is kiállított a török ellen, sőt e csapatot a kollégium rektora, Zanicz János és egy rendtársa is elkísérte a harcba. Velics, Vázlatok, I. 87. sk. és Fináczy: Renaissance-kori nevelés története. Bp. 1919. 251. Megfelelő évi katal. Pannonhalma.

1637-ben rezidenciává erősödött, de kollégiummá sohasem tudott. Liptóban, Wrabitzon (Sz. Miklós) 1638-ban kezdenek állandó missziótelepet, ami azonban az atyák kis létszáma miatt sohasem fejlődik rezidenciává, hanem csak *missio stabilis v. fixa* marad. A közeli Selmecbányán is árva helyzet uralkodik. Prandeis báró, kir. biztos 1638-ban jelenti, hogy a katolikusoknak csak egy 200 lelket befogadó kápolnájuk van, viszont a lutheránusoknak 5 templomuk; még a katolikus plébános is lutheránus hitre tért.²⁶ Itt a jezsuiták 1649-ben telepednek le s mindjárt megkezdik az iskolát a „Parvá”-val. Gyöngyösön 1635-ben kezdi meg életét a rezidencia, szintén a nagyszombati anyaházból kiindulva; Homonnán korábban, 1615-ben jött létre a kollégium, de a folytonos háborúságok miatt a meg erősített Ungvárra tette át Drugeth János 1646-ban.²⁷

Eleinte Kassán is csak missziókat tartottak, 1632—49-ig állandó missziótelep működött, 1649-ben rezidencia alakult ki, mely végül 1657-ben kollégiummá, majd akadémiává fejlődött. A helyzet 1648-ig nagyon nehéz és küzdelmes volt, inkább csak kémlelve lehetett előhaladni helységről-helysére; s csak ismerkedési és előkészületi munkákat lehetett végezni — ez idő a mozgó misszionálások korszaka volt, telepek vetették meg lábukat, ahonnan már könnyebb volt nagyobb környékeket is lelkileg irányítani. Itt-ott a népesebb és egységesebb szellemű pontokon létrejönnek a rezidenciák. 1648 után valamivel biztosabb idők következnek, s ekkor indul meg erősebben a nagyszombati kollégiumból a tevékenység észak és kelet felé. E munkásság aztán teljes erővel bontakozik ki 1672 után.

Márton gyermekévei ebben a nyomasztó lelki légkörben telnek el és alig lesz tizenegy esztendő, mikor atyja meghal 1644-ben. Egyik bátyja, Péter mostanában, 1—2 évvel ezelőtt fejezte be tanulmányait a nagyszombati akadémián, amit maga Szentiványi Márton említ, s bátyját a baccalaureátusok között sorolja fel.²⁸ Péter iskolázása viszont útmutatás Márton neveltetésére vonatkozólag is: t. i. hogy hol nyerte iskoláztatását, de hogy mikor került először Nagyszombatba az iskolába, nem tudjuk — egyszerre csak, pontosan húsz esztendő korában, 1653-ban, megérlelődik benne az elhatározás, hogy belép a jezsuita rendbe, ami különben annyira közkedvelt gondolata és munkatere kezd most lenni a nemesi, sőt főúri családok sarjainak. Ezekhez volt most elsősorban küldetésük a jezsuitáknak, s azon családok úgy kezdik visszafizetni az Egyháznak,

²⁶ A selmecbányai kat. főgimn. értesítő 1895—96. évf.

²⁷ Velics i. m. II. 69.

²⁸ „Primorum . . . Baccalaureorum in Acad. Tyrnaviensi: Petrus Szentiványi, Nobilis Hungarus 1642.” Miscell. III. Contin. Dis. Paralip. Kamor. rerum in Hung. Catal. 29.

amit a jezsuiták munkában és fáradságban értük áldozatul hoztak: ők fiaikat adják a rendnek. Ez az irány éppen most kezd erős lendületbe jönni és Szentiványi is ehhez tartozik.

Az előjárók a fölvelt Szentiványit először Bécsbe küldik, onnan pedig Leoben-be,²⁹ ahol noviciusi éveit 1653 őszén kezdi meg. Az ekkori évkönyv „Novitii Leobenses Examinati” cím alatt ezt mondja róla: „Mart. Szentiványi venit Vienna, servare vult quidquid continetur in Examine, Constitutionibus et Regulis, aliaque quae sint illis proposita. In cujus rei fidem subscripsit”³⁰ — és alatta Szentiványi aláírása. Fel van tüntetve továbbá, hogy elvégezte lelkigyakorlatait és vizsgáztatták három ízben: 1653 okt., 1654 jan. és szept.-ben. A leobeni kollégium rektora, ezidőben Aboedt Ádám, aki egyúttal a noviciusok magisztere is, később az ausztriai tartomány provinciálisa.

1656-ban már Nagyszombatban találjuk Szentiványit, aki itt a parvisták, vagyis a legkisebbek socius prefektusa; a kollégium rektora ekkor Palkovich Márton. 1657-ben és 1658-ban meg már Bécsben tanul, mégpedig mint fizikus, tehát az előző évben Nagyszombatban a logikát kellett tanulnia. A bécsi fizikus évfolyam nem volt népes — összesen tízen voltak, míg a következő évben a metafizikát tizenegyen végezték. 1659-ben újra Nagyszombatban van Trinkel Zakariás rektorsága alatt, ahol már a „Professores Scholarum Inferiorum” között van felsorolva öt más társával együtt. Ő most ezen minőségben a 3. fokozatot, a grammatistákat tanítja, de egyúttal „praefectus minorum in Convictu” is. Aztán halad tovább évenként a „professores scholarum inferiorum” lépcsőin: 1660-ban a syntaxistákat, a IV. osztályt vezeti, egyben a kicsinyek kongregációjának is prézese,³¹ jöllehet ez rendesen a következő évfolyamnak, a poétáknak vezetője szokott lenni. 1661-ben kezdi meg tulajdonképeni teológiai tanulmányait Nagyszombatban, s aztán itt is végzi el majdnem az egészet — az utolsó kivételével. 1664-ben ugyanis a nagyszombati kollégium munkáját megzavarják a török mozgalmak, úgyhogy ez évben az Annales szerint az itteni kollégiumnál nincsenek tanulók. Szentiványit is Bécsben találjuk, itt fejezte be tanulmányait. Azon évfolyam létszáma, melyhez Szentiványi tartozott, nem volt túl népes: tizenegy hallgatója volt. Nem nagy ugyan ez a szám, de mégis normálisnak mondható a nagy-

²⁹ E kollégium noviciuslétszáma rendes körülmények között 30—40 szokott lenni; azonkívül 10—12 atya, 3—4 magiszter, 7—10 repetens és 10—12 testvér. Olykor 50—100 személy is foglalkozott benne. Ilyen népes volt 1655-ben is. B. Duhr: Geschichte der Jesuiten III. 203.

³⁰ Catalog. Person. 1653. év. Paintner-gyűjtemény, Pannonhalma.

³¹ Congreg. Natae Reg. Angelorum, Annal. 1660. Paintner-gyűjtemény. Pannonhalma.

szombati viszonyok között is, a bécsi létszámnál meg jelentékenyen nagyobb.³² 1665-ben a Bécsben felszenteltek száma 14, ennyit mutat ki az Annales megfelelő évkönyve „Sacerdotio initiati” cím alatt, ezek között volt Szentiványi is.

A tanári karban éppenséggel nem volt állandóság a jezsuita szokás szerint;³³ még talán őt kell legállandóbbnak tekinteni a nagyszombati katedrán, hisz neki egész élete ott telik el, bár őt sem pusztán a tanári tevékenység köti oda, hanem mindenekelőtt a nyomda ügye és az írás hivatása, mely munkakör aztán egészen és tökéletesen megfelelt az ő szerény, elmélyülő, fáradhatatlan egyéniségének és ebben olyan munkát végzett, hogy azon korban és rendjében nem volt hozzá hasonló.

Akiktől pedig a teológiai tudományokat kapta, azokon röviden végigtekinthetünk; ezek is szinte évenként mást-mást adnak elő. Így:

Ottó Illés a héber nyelvet,
Weiss Keresztély a teológia-
skolasztikát,
Topos Ferenc a kontrover-
ziát,
Thonhausen Ignác a kazuisz-
tikát,
Juranich Márton a teológia-
skolasztikát,
Zeller Márton az etikát,
Zefferin az etikát és mate-
matikát,

Preischoff Ferdinánd a Szent-
írást és kontroverziát,
Ivul Gábor a teológia-
skolasztikát,
Gazeczki Szaniszló a
teológia-skolasztikát,
Kopeczki Ferenc a kazuiszti-
kát,
Matheides Alajos az etikát,
Faber Jakab a héber nyelvet,
Foresius János a fizikát és
metafizikát.

Úgy látszik, diákévei folyamán, főképen az első években Foresius gyakorolta rá a legmélyebb hatást és az ő tárgyai voltak azok, melyek a diák Szentiványi érdeklődését legjobban lekötötték, néha órá hivatkozik is munkáiban.

Utolsó bécsi esztendeje alatt megint más tanárokat találunk. A nagyszombatiak közül csak kettőt találunk ott:

itt van Foresius, aki most a Sacra Scripturát adja elő és Gazeczki, ő meg a kontroverziát; aztán mások:

³² Az osztrák provincia, melyhez Magyarország is tartozott, három helyen tanította teológusait: Bécsben, Grácban és Nagyszombatban. Grácban átlag 50—60, Bécsben 20—30 és Nagyszombatban 40—60 a teológusok létszáma. B. Duhr. i. m. III. 281. V. ö. Catalogi Prov. Austriae; Annales 1665 stb.

³³ Szentpétery I. megjegyzi, hogy teológus tanárok betölthetnek dékáni tiszttel is a filozófiai karon, a tanárokat sűrűn váltogatják és hogy a filozófiai tanárok rendszerint igen fiatalok. L. Szentpétery: A bölcsészeti tudományi kar története 1635—1935. Bp. 1935., 47. l.

Milser Jeromos a skolasztika tanára,
Valentini Jakab szintén skolasztikát tanít,
Plengg János a tertiae lectionis professor,
Sautter Mihály a kazuisztika tanára
és Prag Frigyes a hébert adja elő.

Felszentelése után egy esztendő a judenburgi kollégiumban tölt el mint terciarius, huszonegy más társával együtt, mely esztendő a harmadik próbaideje, egyúttal a nagy munka előtt mégegyszeri magánybavonulás és rekollekció időszaka.³⁴

A következő évben, 1667-ben, meg is kezdi a munkát a nagyszombati kollégiumban mint a logika és a héber nyelv tanára,³⁵ aztán a következő években tanítja a fizikát, matézist, metafizikát,³⁶ majd 1671-ben Grácba helyezik, ahol a matézist tanítja, de már 1672-re megint visszakerül s itt is marad 1675-ig. Most elkerül Nagyszombatból és 1676—79-ig Bécsben működik mint a Pázmáneum régense és a héber nyelv tanára. 1679—83-ig megint Nagyszombatban van, s ez idő alatt tanítja a skolasztikus teológiát³⁷ és a kontroverziát. 1683-ban újra elmegy Nagyszombatból, úgyhogy a Thököly-féle zavargás már nem találja itthon. A pannonhalmi évkönyvek szerint az első zavaros esztendőt a bajorországi Münchenben tölti Despotovics rendtársával együtt, ahol a teológia-skolasztikát tanítja, 1685-ben azonban már újra itthon van, de nem tanít, hanem mint „Archiepiscopi Strigoniensis missionarius” hol Nagyszomb. tban, hol Bécsben dolgozik és csak 1688-ban állapodik meg Nagyszombatban, ahol 1688-ban és 1689-ben a kánonjogot tanítja. Iskolai munkájába egyre jobban belevegyülnek másirányú megbízatások, melyek mindinkább lefoglalják tehetségét és munkásságára sajátságos bélyeget nyomnak. Közben-közben ő is jóformán minden tárgyat végigtanít és melléje különféle tisztségeket visel, pl. hosszú éveken keresztül gyóntatója a templomnak és a konviktusnak, 1673-ban Szelepcsényi kinevezi könyvcenzornak, 1674-ben a nyomda prefektusa lesz, közben több éven át a filozófiai kar dékánja, újra és újra megválasztva, majd az egyetem kancellárja, a kollégium szónok, könyvtáros, 1688-tól királyi főcenzor, majd rektor és sok apró házi hivatalt is visel, de vala-

³⁴ Az aszkétikus kiképzésnek a terciatus volt a másik főalkalma a noviciátuson kívül; ezt a felszentelés után végezték el. Az ausztriai provinciában ezidőben csak Judenburgban volt terciatus s azért a létszám elég nagy: 10—30 között váltakozott. 1700 után már Győrben is volt terciatus. Duhr, i. m. III. 275.

³⁵ Később, bécsi tanárkodása alatt, hogy még jobban tökéletesítse héber tudását, egy rabbitól vett órákat.

³⁶ A filozófiai karon Aristotelest 3 évig, Euclidest pedig 6 évig magyarázta. Kazy F.: Hist. Univ. Tyrn. 1737. 301. l.

³⁷ A teológiát 7 évig tanította Szent Tamás nyomán. Kazy F. u. o.

mennyi között főképen és elsősorban a nyomdának és a könyvek szeretetének él, ezért találta meg a könyvcenzúra is éppen őbenne a maga emberét és e téren nélkülözhetlenné is válik, úgyhogy 1688-tól már el sem mozdul Nagyszombatból, illetőleg itteni hivatalától haláláig, 1705-ig. És jöllehet a katedrához fűző szálak sohasem szakadnak le róla, mégis a tanítás fokozatosan háttérbe szorul a sok más fontos kötelesség mellett, melyekhez később még a Kollonich-féle rekatolizáció nagy munkája is járul, amiben neki oly fontos szerep jutott. Nem csoda, ha Szentiványi Mártont minden irodalmi munka és ismertetés nagyra értékeli, kezdve a jezsuita elogiunktól egészen a legújabb munkákig, bár munkásságát nem összegyűjtve, a maga teljességében, hanem rendszeren csak külön-külön, egyik vagy másik munkatéren vagy tudományágban végzett teljesítménye szerint szokták szemlélni — méltán nevezi őt egykori egyetemének, a volt nagyszombatinak legújabb története is „a jezsuita rend egyik büszkeségének”.³⁸

II. Családi kapcsolatok

A rendbe való lépéstől kezdve felszenteltetéséig az ő lelkében is szépen végbemegy a nagy átalakulás, amit a jezsuita nevelés kitűnően elvégzett minden novicius lelkében.³⁹ Hogy milyen mély szokott lenni ez az átalakulás, megfigyelhető Szentiványin is. Ha a vallás kérdése el tudott választani egymástól testvéreket és rokonokat, akkor azon se lehet csodálkozni, hogy őt is úgy átalakította a kollégium szelleme, hogy közelebb állónak érezte magát rendtársaihoz, mint testvéreihez, s inkább érezte otthonának a kollégiumot, mint a szülői házat. Mindamellett ez csak látszólag volt elidegenedés, mert mint a jezsuita moralisták neveltje rendezte szívében a szeretetet mindenkivel szemben és önként rangsor szerint helyezkedtek el a javak a vallási értékelés sorrendje szerint: lelkiek, szellemiek, testiek, földiek — és ez nyilatkozott meg egész életében. E miatt látszik valami bizonytalanság, valami elhidegülés féle az ő és testvérei kapcsolatában is.

Tizenhárom éves gyermek volt csak, mikor két leánytestvérüknek kiadták a vagyonból járó részesedésüket, fejérent háromezer magyar forintot.⁴⁰ Márton pedig a rendbelépése

³⁸ Szentpétery I.: A bölcsészettudományi kar története 1635—1935. Bpest, 1935. 107. l.

³⁹ Szekfü: Magyar Történet. V. 283—4.

⁴⁰ A két leány, Julianna és Magdolna 1646 február 21-én írásban elismeri, hogy „Urunk Atyánk Testamentuma szerint való Legatuminak pénzbeli részéről Bátyám és Eöcsém Uraiméktől Nemzetes Szent-Ivány Péter, Mihály, János és Mártontúl plenarie et cum effectu contentaltattam ...” Az összeget részint körmöci aranyban, részint körmöci apró magyar

után három évvel, 1656-ban nagylelkűen lemond minden őt megillető járandóságáról testvérei javára, tisztán testvéri szeretetből — „zelo fraternae charitatis ductus”,⁴¹ a testvérek viszont Mártonnak évi 150 tallér fizetésére kötelezték magukat „vita durante ipsius”. És ezt szerződésben is hitelesítették a pozsonyi káptalan előtt, hol Márton személyesen megjelent, s ahol e szerződésekben őt megillető autoritást és juriszdikciót mindjárt rá is ruházta Palkovich Mártonra, az akkori nagyszombati rektorra, illetve utódaira. Az összeget a testvéreknek Keresztelő Szent János napján kell fizetniök, ha pedig elmulasztanák vagy elhanyagolnák, Mártonnak legyen joga arra, hogy ezt az összeget minden akadály mellőzésével „de Bonis nostris medio unius Judicis Nobilium et Jurati Assessoris Comitatus Liptoviensis exsequi possit et valeat”, szóval: behajthassa.

Ez a hosszúlejárátú szerződés azonban nagyon terhesnek mutatkozott a testvérek számára, mert arra kérték Mártont, hogy változtassa meg a javukra. Márton valóban megsemmisítette ezen szerződést 1658-ban és mindjárt csináltak is egy újat, melynek értelmében „ex communi consensu et voluntate cum eodem fratre” úgy egyeztek meg, hogy hárman fizessenek le összesen ezer imperiálist, úgyhogy évenként pünkösdtáján százat mindig tartoznak lefizetni a nagyszombati kollégiumnak, még abban az esetben is, ha testvérük netalán meghalna — így aztán tíz év alatt az egészet lefizetnék és ezzel egyszersmindenkorra megszabadulnának maguk is, utódaik is minden kötelezettségüktől. Ha pedig ezt teljesíteni nem akarják, Mártonnak legyen joga a javakkal szabadon rendelkeznie, arra a célra fordítani, amire akarja „sine praejudicio nostro haeredum vel successorum nostrorum”.⁴²

Úgy látszik azonban, a testvéreknek ez is nehéz volt, mert nehezen fizették. Márton még két év múlva is úgy kéri az összeget, hogy nyomatékosan hangoztatja: azon szerződés alapján kéri azt, amit majdnem két esztendeje kötöttek már. Ezt a levelet is csak azért írja most legidősebb testvérének, Péternek, aki akkor liptói vicecomes, mert nemsokára Palkovich Márton lesz arra elmenendő, hogy elfoglalja rektori hivatalát

pénzben, részint lengyel poltusban vették föl. Csal. lvt. fasc. 3343/1646. Nemz. Múz. lvt.

⁴¹ „Ego Martinus Szentivanyi Religionis Soc. Jesu recognosco praesentibus. Quod ego zelo fraternae charitatis ductus universas res meas, mobiles... iisdem Dnis Fratribus meis totaliter et integre dedi, donayi et reliqui nullum jus super praemissis rebus mihi reservando... Datum in Szentivan in Curia Nobilitatis qui D. Petri Szentivany die 22 Sept. 1655. Csal. lvt. fasc. 3343/1656.

⁴² A négy fiú szerződése. Szentivánban, Szentiványi Péter kúriájában, 1658 okt. 2. Csal. lvt. fasc. 3344/1658.

Kassán. Ő majd be fog nézni Péterhez, akit most Márton arra kér, fogadja a rektort szeretettel és adjon neki 22 forintot azon összegből, mely neki jár a testvéreitől. Ezt a levelet Márton 1660 május 10-én írta,⁴³ Palkovichról pedig tudjuk, hogy ő a kassai akadémiának első rektora.

Egyik testvérük, Mihály 1664-ben meghalt. Ez a szomorú eset annyira megindítja Mártont, hogy 1665 szeptember 27-én megint megváltoztatja 1658-i szerződésüket Mihály árvára való tekintettel — javukra.⁴⁴ Úgy szól az új szerződés, hogy a testvérek a következő évben, 1666-ban Pál fordulása napján a túróci konvent előtt egyszersmindenkorra tegyenek le 300 tallért, s ezzel minden további fizetéstől megszabadulnak ők is, meg utódaik is. Ha azonban ezt elmulasztanák, érvényben fog maradni továbbra is az 1658-i szerződés. Ugyanakkor fel is vett testvérei részéről⁴⁰ tallért, az árvák részéről pedig 20-at.

Ezt a feltételt már teljesítették a testvérek, de aztán éppen ez adott alkalmat kis összekoccnásra is köztük, illetve közte és János között. Az összeg lefizetése után u. i. a testvérek valami olyat kívántak Mártontól, amit ő nem tehetett meg, legalább is akkor nem. A kívánságuk lényege az volt, hogy a teljes kielégítésről most már sürgősen kérjen hivatalos írást a túróci konventben; sőt úgy látszik, ezen fölül még több kívánságuk is volt, amit azonban a levelezésből kivenni nem lehet, de amire Márton felingerült és kemény szemrehányást tett testvéreinek.⁴⁵ E hevességét Márton több megkövető levélben igyekszik jóvátenni, amelyekből sejteni lehet, hogy a békétlenség oka a birtokkal kapcsolatos, de egyúttal szép világot vet Szentiványinak egyrésztől temperamentumos, önérzetes természetére, másrészt fegyelmezett és alázatosságra nevelt lelkületére. Szépen kitűnik ez saját szavaiból: „Ami meghesett, magam is megbántam, de utollyára másképen nem lehetett, noha talán szép módal és atyafiságosaban megh lehetett volna az én részemről, de én is elkeseredett szívvel voltam akkor, tudom, hogy kedet megbántottam szómmal és írásommal vagy cselekedetemmel is, azért az Istenért is kérem kedet, ked megbocsásson valamibe vétettem kednek...”⁴⁶

⁴³ Péter távollétében János is felnyithatja a levelet. Tyrnaviae, 10. maj. 1660. Csal. lvt. fasc. 3344/1660.

⁴⁴ Csal. lvtár, fasc. 3343, 1665 szept. 27.

⁴⁵ „Amint megígértem, úgy meg is küldtem kednek az utolsó kontraktusunk szerint való obligatorium levelet ez az alkalmatosság által. Va dne tanácsat nem authenticaltam a thuróczi konventbe, amint kedtek kívántak, mert visszajövet be sem térhettem oda, hanem ha kívántatni fok, az igen könyen az után is megh lehet. Noha assecuralhatom kedet, hogy sem kednek, sem ked maradékinak soha mégh távol és bantasa és molestiaja nem leszen erül a dologhrül...” Csal. lvt. fasc. 3344/1669.

⁴⁶ Csal. lvt. fasc. 3344/1669.

Ilyen lelkülettel Márton hamarosan békét tudott teremteni közöttük. János megértően válaszol, amire Márton tovább is békéltető és sajnálkozó hangon felel 1670 április 29-én, és ezúttal is az tűnik ki, hogy a kontraktus és kontentálás körül történt valami nézeteltérés. Irja u. i., hogy „ez alkalmatossággal megküldtem az előbbeni contractust kednek és a mint kívánta ked, superinscribáltam felől a hátára recognitiot, hogy mindenbe contentalta ketek engemet és újonnan assecuralom keteket, hogy sem ebbe, sem más dologba, sem én, sem más én helyettem nem fogunk búsítani keteket.”⁴⁷ Figyelmeztet arra is, hogy ne hallgassanak a rosszindulatú fondorkodásra: „...nincs kétségem benne, hogy talán némely emberek, akik előttem ketek felől szólnak, viszontag ketek előtt engemet is meggyalázni el nem mulasztják...” Neki valóban minden sorából kiérzik, hogy szóval és tettel egyaránt arra törekszik, hogy a testvérek között teljes egyetértés és szeretet honoljon. 1695-ben két unokaöccse, Farkas és László civakodnak birtokügy miatt; Márton még ekkor is igyekszik békét teremteni köztük, mindkettőnek ír és kéri, figyelmezteti őket keresztényi kötelességükre.

Testvéreihez és rokonságához való kapcsolatát csak az a pár levél őrizte meg, melyek a birtokügyre vonatkoznak, melyeknek során Márton egyre kevesebb ragaszkodást mutat járandóságai iránt oly arányban, amint testvérei rászorulnak az ő irgalmosságára, s amint ő mindinkább elszakad lélekben az anyagi világtól — bár közben rajta is érzik, hogy lelkében küzdenek a kollégium érdeke és a testvérek szeretete.

III. Tudományossága

A 17. század első felében a magyar jezsuiták minden energiáját lekötötte az a hatalmas küzdelem, melyet Pázmány megindított. A katolicizmus élethalálharcáról lévén szó, minden tehetségüket a legfontosabb célra irányították: a rekatolizációra. Egészen természetes, hogy magyar jezsuita ekkor másért nem munkálkodhatott, nem taníthatott és nem írhatott, éppen azért írásaik tartalmilag ekkoriban majdnem kizárólag hittaniak: dogmatikusok, aszkétikusok vagy polemikusok. A nem vallási tárgyú irodalom a század második felében jelenik meg, persze teljesen alárendelve a vallási felfogásnak, úgy-hogy a vallási kérdés mint mellékcél bizony többnyire ott lappangott a profán tudományos írások mögött is. A reális tudományágakkal meg éppenséggel nem sokan foglalkoztak. Ezen kevesek között a magyar jezsuiták közül szerepel Berzeviczi Henrik, az „arithmeticus”, Lippai János, az „oeconomi-

⁴⁷ Szentiványi Jánoshoz írt levele. Csal. lvt. 3344, 1670 ápr. 29.

cus", Dubomsky János, a „mathematicus“ és Szentiványi mint „mathematicus, chronologus, physicus“⁴⁸ — így minősíti őket és önmagát. Nagy gyűjteményes munkájában, a Miscellaneában⁴⁹ felsorolván rendjének 17. századbeli magyar íróit, akik reális tudományokkal foglalkoztak — csak négyüket említi. Már ezen megállapítása is mutatja, mit várhatunk tőle: hogy ő szellemi vonzódása szerint nem annyira a puszta elméletnek, nem az elvont tudományoknak embere, mint inkább a gyakorlati tudományosságának; ehhez képest nem is tartja magát teológusnak, noha ilyen témáról is írt, sem más tudomány szakemberének, hanem csak annak, amihez különös érdeklődés vonzotta: a fizikai tudományok munkásának.

Számszerinti könyvtermelése alapján (56 művet írt) csak Nádasi Jánost lehet vele összehasonlítani, azonban Nádasi érdeklődése egyirányú: aszketikus, éppen azért ebben egészen kiváló is, míg Szentiványiban a minden hasznos tudnivaló iránti állandó érdeklődést, könnyed és érdekes írói készséget és a gyakorlatiasságra, szervezésre, rendezésre való kitűnő érzéket csodálhatjuk meg. Sokoldalú, lázas tevékenységének szíve szerint való első munkatere az írás, a könyv volt, második a nyomda és talán csak ezután következett a katedra; e hármas munkatéren harcolja, nem is csak dolgozza, de harcolja végig életét, mindig lobogó lelkesedéssel és e munkakörben egészen elemében van és így lankadatlanul tevékeny is marad egész haláláig.

Szentiványi a kalendáriumszerkesztés révén fejlődött ki matematikussá is (csillagásznak is vehetjük), meg kronológussá (történészé) is. 1675-ben átveszi a nagyszombati kalendárium szerkesztését és sok más tevékenysége mellett fardhatatlanul szerkeszti is haláláig, 1705-ig, tehát kerek 30 esztendeig.⁵⁰ Ha sokban naívak is voltak ezek a kalendáriumok, a maguk idejében fontos hivatást töltöttek be, annál is inkább, mert részben ezek lapjairól indultak el a törökpusztítás korszaka után újra kezdett tudományok, köztük pl. a másodszor megalapított történetírás,⁵¹ mely most az adatkutatással kezdődött, Szentiványi pedig minden rendezését és adatgyűjtését először ennek lapjain kezdte el és csak később adta ki külön könyvben is.

Érthető tehát, ha Szentiványi szerkesztőségének hosszú

⁴⁸ L. Misc. III. kt.: Contin. Diss. Paralip. Cat. XI. „Arithmetica practica“. Tyrn. 1683.

⁴⁹ Misc. III. kt. Contin. Diss. Paralip. Catal. 11. 19.

⁵⁰ A nagyszombati Kalendárium 1658 óta jelent meg az Akadémia szerkesztésében. Ann. lit. 1658. L. Szentpétery J.: A bölcsészettudományi kar története 1635—1935., 106. l.

⁵¹ L. Szekfü: A katolikus történetírás Magyarországon. (Magy. Kat. Almanach, 1927. 695.)

ideje alatt az ő lelkes munkájával olyan fokra emeli, amilyenre más hazai kalendárium nem emelkedett és a nagyszombati is az ő szerkesztése alatt élte legszebb virágzását. Ha összehasonlítjuk más hazai kalendáriummal, pl. a szintén híres löcseivel, első tekintetre szembetűnik a különbség. Már külső kiállításán is látszik a nagy gondosság és hozzáértés — címlapját rendesen igen szép, kifejező képek, rézkarcok díszítették, melyek összhangban szoktak lenni a tartalommal vagy az időszak fontos eseményeivel.

Igy a nagyszombati kalendárium Szentiványi ideje alatt valósággal tekintélyé nőtt fel és ami a fő: tanítója, nevelője, műveltségének ápolója lett sok olvasójának, akik ezenkívül alig juthattak más hasznos olvasmányokhoz.

Szentiványi pedig évről-évre nem lankadó szorgalommal, találékonysággal és érdekességgel szinte ontja a tanulmányokat, párhuzamosan a kozmológiából, a históriából (főleg kronológiákat) és az állat-, növény- és ásványvilágból.

Igen ügyes érzékkel illeszkedett bele ebbe a különös katedrába, benne igen jól érzi magát, valósággal elemébe került és ő láthatatlanul vezetőjévé vált széles társadalmi rétegeknek.

Hogy mennyire közkedveltek lettek ezek a tanulmányai, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy — saját szavai szerint — igen sok könyvkereskedő és nyomda fordult hozzá, kérve tőle ilyen írásokat,⁵² melyek annyira megtetszettek mindenkinek, hogy később igen sokan, még nagytekintélyű emberek és méltóságok is arra buzdították, hogy gyűjtse össze a sok tanulmányt és adja ki együttesen. E több oldalról megnyilvánuló kérésektől indítva — mint maga mondja — össze is gyűjti őket, az esetleges hibáktól megtisztítja, némely sebtében írottat gondosan megcsiszolja, kibővíti és úgy látnak napvilágot az ő nevezetes *Miscellaneái*,⁵³ melyek így is csak nagyobb részekben, dekaszonkint jelennek meg, végül is három vaskos kötetet tesznek ki és ez lesz azon korszak népszerűen megírt tudományos gyűjteménye.

Nem készültek ezek tudományos igények számára, ezt mindjárt előre is bocsátja,⁵⁴ hanem azoknak, akiknek a kalendáriumokat is szerkesztette: „... qui aliunde literis addicti sunt et scientiarum capaces, sed vel librorum copia destituuntur, vel... tempus pro lectione tot authorum invenire nequeunt, vel... qui tam fastidiosum laborem in evolvendis tot libris

⁵² *Miscell. I. Dec. Praefatio I. partis.*

⁵³ *Curiosiora et selectiora variarum scientiarum Miscellanea. Dec. I. Tyrnaviae, 1689, Dec. II. Tyrnaviae 1691., Dec. III. Tyrnaviae 1702.*

⁵⁴ „... subtilissimis metaphisicationibus... vel profundissimis Mathematicarum scientiarum demonstrationibus assuetos fortassis minus gratiae habiturum est...” *U. o. Praefatio.*

subire recusant...⁵⁵ — vagyis minden tudnivágyó, átlag-intelligens érdeklődőknek. E cikkek, tanulmányok révén nagy jót művelt ugyan, mert általuk azt a réteget, melynek írt, tovább tanította, vezette, de éppen ebben a körülményben gyökerezett írásainak gyengéje is: a felszínesség és az érdekesség túlzott keresése. Igaz viszont, hogy ezek szükségképen jártak együtt a kalendárium-szerkesztéssel, hisz érdekesség nélkül nem olvasták volna és különben sem a magas tudományt akarta elsősorban szolgálni. De azért arra mégis vigyáznia kellett és írásán látszik, vigyázott is, hogy a tudományos felfogással ellentétbe ne jusson, de hogy néha mégis jutott, ez egyrészt az ő impulzív természetéből következő, másrészt a késői, elsekélyesedett skolasztikus módszerből is, melynek ő tipikus követője volt. Mindamellett érdekes és kiváló egyéniség Szentiványi: az érdekességek, ujságok, haladás iránt talán legfogékonyabb embere korának és ugyanakkor bele van burkolódzva a merev skolasztikába is; régi és modern egyszerre; mindig újat szomjazó, haladni vágyó gyakorlati ember és mégis a legmerevebb régi skolasztikus formákhoz és nézetekhez ragaszkodik. Tévedései és szertelenségei is legtöbbször ebből a merev felfogásából fakadnak és rendesen bölcséleti vagy teológiai vonatkozásúak.

De bármennyire akadnak is írásaiban a mai ember számára naívságok és mosolyognivaló állítások, azért Szentiványi mégis egyik legfontosabb munkása korának. A magas tudományokat talán nem nagy lépéssel vitte előbbre, de mindig éber szelleme, bámulatos érdeklődése és aktivitása által egyik irányítója lett a 17. század második fele szellemi életének. Munkássága szorosan összenőtt a kor legtöbb szellemi megnyilvánulásával, intézményével és vállalkozásával, s ha ezeket meg akarjuk ismerni, majdnem mindegyiknél ott találjuk Szentiványi nevét, aki mint a mindig segíteni kész rendező, minden munkát és kísérletet szemmeltart, és szükség esetén mindig megjelenik, egy ideig abban dolgozik, majd aztán ami alkalmilag szükségesebbnek látszik, ismét ahhoz fordul munkájával.

Igazi sokoldalú ember, de ha azt keressük, mégis mi érdekelte legjobban, azt látjuk, hogy elsősorban a reáliákhoz vonzódott. Ehhez bizonyára hozzájárult az a körülmény is, hogy közvetlenül az ő kora előtt lendült hatalmasat a csillagászat, mely a 10. század óta már nem fejlődött, egész mostanáig, a 16., 17. századok nagy csillagászaiig, most újra megindul, még hozzá olyan lendülettel, hogy felforgatja a ptolomeusi megmerevedett felfogást, ami pedig olyan szépen meggyezett a Szentírás szavaival. Most hirtelen egymásután

⁵⁵ Misc. Dec. I. Praefatio.

olyan emberek kezdik bolygatni e nyugalmas világszemléletet, mint Copernicus, Tycho de Brahe, Kepler, Galilei, Leonardo da Vinci. A külföldi, főleg német és olasz jezsuiták közül is a század eleje óta kénytelen-kelletlen egyre többen foglalkoznak e témával, de még a régi felfogás védelmében. Így Szentiványi is, aki ezek munkájából merít, szintén egészen a régi nyomokon halad. Az ő lelkében még teljes frissességgel él a középkori szellemi élet kettőssége: a természet és természetfölöttinek szoros kapcsolata, amit lépten-nyomon kimutat, de e mellett nem akarja háttérbe szorítani az ész jogát sem, ezt is többször hangoztatja, — sőt hirdeti annak méltóságát, de azt már nem engedi meg neki, hogy fontosság tekintetében a hitnek elébe kerüljön, mégcsak a világszemlélet kialakításában sem. Szigorú és helyes megállapításai dacára azonban mégis beleesik a késői skolasztikusok hibájába: az aprólékos szörszálhasogatásokba és nevetséges hiedelmekbe.⁵⁶ Abból nem enged, hogy a Szentírás érdekében az aristoteles-ptolomeusi világfelfogásnak fenn kell maradnia. A magyar jezsuita testületben ő az az érzékeny szem és fül, amely a külföldön történő szellemi megmozdulásokat észreveszi, átvizsgálja és tanulmányain keresztül a hazai közönséghez továbbítja.

A természetfölötti kettősség mint alapfelfogása a továbbiak során három centrumra válik szét, melyek a mellett, hogy egymástól függő viszonyban vannak és szoros kapcsolatban állnak, mégis önállóságukat tisztán megtartják — ezek: Isten, ember és föld. Most azonban, a reneszánsz idejében a ráció egyre jobban feszegeti e három közötti harmóniát, főképen hatalmas mértékben kitágította a föld határait, amivel természetesen az érdeklődést is átkényszerítette a földről a kozmoszra.⁵⁷ Így aztán ehhez képest az ő érdeklődési területe is kibővült Istenre, emberre, kozmoszra és földre. Benne különösen érezhető, hogy nem a pusztá tudnivágyás ösztökélte erre a végtelenségben való kutatásra, hanem a vallásos, harmónikus lélek keresett a hitére további bizonyosságot. Ehhez a négy roppant kutatási területhez járul még egy ötödik: az idő, illetve az események. Erre pedig őt főképen az kényszeríti, hogy látja: megtámadt Egyházának védelmében erre okvetlenül szüksége van.

Szemleli életének legjellemzőbb tulajdonsága a kozmológiai, általában a természet iránti érdeklődés, amiben a csillagászati vonatkozásokat becsülte legtöbbre, ezért is tartotta magát matematikusnak.⁵⁸ Legalább is ez a hajlam nyilatko-

⁵⁶ V. ö. róla Hermann E. megállapítását: Hermann—Artner: A hit-tudományi kar története. 1635—1935. Budapest, 1938. 63—64. l.

⁵⁷ V. ö. Kühár: A keresztény bölcselet története. Budapest, 1927., 180. l.

⁵⁸ Misc. Tom. III. Diss. Paralip. Cat. XI. 19.

zott meg munkásságának első tizedében, amikor még leg-
szabadabban foglalkozhatott vonzalma szerinti témával, leg-
erősebben ilyen források hatása látszik meg rajta, egyik leg-
tiszteltebb példaképe a hasonló irányú Kircher Athanáz, aki-
nek ő, mondhatjuk, magyar kiadású mása lett, habár kisebb
méretben is, és akinek nyomán Szentiványi a Rajmundus
Lullus-féle számtan-mértani tárgyalási módot is követi és
végeredményben Rogerius Bacon-ig nyúlik vissza az eszme-
rokonság,⁵⁹ a középkor ezen zseniális tudósáig, matematiku-
sáig és nagy gyakorlati emberéig. Másik jellemző tulajdon-
sága Szentiványinak a bámulatosszellemi hajlékonyság és
frissesség, melynél fogva oly sok irányban tudott lelkes és az
akkori viszonyokhoz képest alapos munkát végezni, ami igazi
polihisztorrá tette őt. Alapérdeklődése természettudományi
lévén, érdekelhet bennünket, milyen szemmel nézte a nagy
természetet, mi volt róla a felfogása?! Ezt rengeteg erre vonat-
kozó disszertációjából lehet megállapítanunk, melyeket tartal-
om szerint három csoportra lehet elkülöníteni. Az első cso-
portot alkotják azok, melyek a kozmológiával foglalkoznak,⁶⁰
a másodikat azok, melyek a Föld leírását adják,⁶¹ míg a har-
madikban vannak azok, melyek az állat- és növényvilágot
ismertetik.⁶² Mindegyik csoport 10—10 disszertációt foglal

⁵⁹ V. ö. Kűhár i. m. 154.

⁶⁰ Curios. Miscell. Dec. I. pars. 1.

1. Diss. Cosmographica
2. " Astronomica
3. " Astrologica
4. " Physico-Divinatoria
5. " Elementaris seu de natura
et proprietatibus elemen-
torum
6. " Physico-Mathematica,
Meteorologica
7. " Physico-Mathematica
de Cometis
8. " Physico-Mathematica
Hydrographica
9. Polemica
10. Chronologica

⁶¹ Miscell. Dec. II. pars. 1.

1. Diss. Geographica univers.
2. " De insulis, antris, spelun-
cis, montibus, voragini-
bus et hiatibus terrae
admirandis
3. " De locorum terrae pro-
prietatibus
4. " Horographica, politica et
Historica Sacrae Coronae
Regni Hungariae Notitia
5. " De lapidibus

6. Diss. De peste

7. " De optica
8. " De rerum novarum inven-
tione
9. " De rerum memorabilium
Orbis terrestris desitione
ac deperditione
10. " De variarum rerum dubia
aut ficta existentia

⁶² Miscell. Dec. III. pars. 1.

1. és 2. Diss. témával foglalkozik.
3. Diss. Viridarium Phylosophicum
seu diss. physica de plantis
4. " Venatio philosophica seu
diss. physica de feris
5. " Aucupium phylosophicum,
seu diss. physica de
avibus
6. " Piscatio phylosophica, seu
diss. physica de piscibus
7. " Oeconomia phylosophica,
seu diss. de animalibus
et rebus allodialibus
8. " De animalibus oeconomiae
noxiiis et insectis
9. " De Calendarii reforma-
tione
10. " De statu futurae vitae

magában és e tizes beosztáshoz annyira ragaszkodik, hogy ha a megfelelő anyagból nem telik 10 disszertációra, akkor más anyaggal egészíti ki.

IV. A matematikus és küzdelméi

Hogy milyen felfogása lehetett a „Systema Mundi“-ről, az már adva volt azáltal, hogy a Jézustársaság kezdettől fogva Szent Tamás irányát óhajtotta követni. Loyolai Szent Ignác is, valamint a rend első tagjai is a thomista tanokban ismerték meg a teológiát és filozófiát.⁶³ Azonkívül pedig a rend 1593-ban külön is kötelezte tagjait, hogy a hittudományok terén Szent Tamást kövessék, aki a világegyetem egységére és berendezésére vonatkozólag az aristoteles-ptolomeusi tant fogadja el. E szerint tehát Szentiványitól sem várhatunk valami korát meghaladó modern felfogást vagy merész újítást, hisz ő minden modern lendülete mellett is szigorúan ragaszkodott rendje szokásaihoz és a régi, biztosnak hitt tanokhoz. A szabályok és határok adva voltak számára, melyeket nem léptett át, csak ezeken belül találgathatott és kombinálhatott. Fantáziája és olykor elhamarkodó következtetése azonban több neveltséges és gyerekes megállapításra ragadta.

A régi filozófusokat a legtöbb teológussal együtt Szentiványi is követi és az egész létező világot három csoportba osztja: 1. a látható világon túli világra (mundus ultramundanus); 2. égi (mundus coelestis) és 3. földi világra (mundus terrestris, más szóval sublunaris). Az ultramundán világot a teológusok angyalinak, a filozófusok intellectualisnak nevezik. A coelestis világot az égitestek összessége alkotja és egyszerűen coelumnak mondják, míg a sublunaris az, melyben az ember lakik, s amelyhez tartozik minden, ami a holdtól a föld felé esik és amit az egész coelum konkáv formájával körülvesz.⁶⁴

Szerinte is az egész univerzum középpontjában áll a Föld, „globus terraqueus”, e körül helyezkedik el a levegő, mely fölött, úgy gondolják, tűz van: a putatus ignis, némelyek azonban aethernek nevezik. Ezen túl terül el a „coelum sydereum” — azért nevezik így, mert ebben vannak az égitestek, mind a mozgók, a planeták, mind az állócsillagok. Itt keringenek a nap és hold is. Erre következnek az „aquae coelestes”, majd a „coelum empireum”, a boldogok helye. Ezután már csak imaginarius terek vannak minden vég és határ nélkül.⁶⁵

Mielőtt valaki a világ igaz rendszerét megállapítaná,

⁶³ Kühár i. m. 189.

⁶⁴ Miscell. Dec. I. Dissert. I. Cosmogr. 31.

⁶⁵ Miscell. u. o.

szerinte három kérdést kell eldöntenie: 1. Vajjon a csillagok ege szilárd-e vagy folyékony? 2. Vajjon ezen ég mozog-e vagy mozdulatlan. 3. Vajjon a Föld áll-e vagy mozog?⁶⁶ Ő a mellett van, hogy a csillagok ege folyékony, körmozgással nem kering, legfeljebb úgy mozog, mint a levegő a madár repülése következtében vagy mint a víz az úzás közben, és hajlandó elfogadni az aristotelesi szferikus szellemi mozgatókat,⁶⁷ a Földre pedig a Copernicus-féle hármasszögmozgásból egyik sem illik. Csak ilyen kíméletes formában, bár egészen határozottan szembeáll a nagytekintélyű kanonokkal. Velé szemben is a Szentírással érvel és kijelenti, hogy ennek bizonyító ereje nagyobb minden rációból vett érvnél,⁶⁸ abban pedig ez áll: „... Terra autem in aeternum stat. Sol oritur et occidit et ad locum suum revertitur, gyrat per Meridiem et flectitur in Aquilonem et lustrat universa in circuitu...”⁶⁹ Copernicust tehát mindenekelőtt azon az alapon veti el, hogy ennek az idézetnek ellentmond, de azonkívül úgy melleleg felsorol egy sereg esetleges fizikai furcsaságot is, amiknek meg kellene történniök; ha a Föld tényleg mozogna.⁷⁰

Ezek után megalkotja a maga számára a „verum systema mundi”-t. Általában három fő systema-tekintély létezett: Ptolemeusé, Copernicusé és Tycho de Braheé, a többi kisebbek csak ezeknek kombinációjából alkottak újat. Ilyen volt Argoli András, a híres páduai tanár és csillagász is, akinek csillagászati számításait és egész beosztását a nagyszombati kalendárium elején állandóan használta. Argolinak is volt egy külön systemája,⁷¹ mely különbözött a többiekétől, azonban Tycho de Braheéhoz állott legközelebb. Szentiványi szintén készített egyet, amely meg Tycho de Braheé és Argolié között áll, s mint mondja, azon cél szemmel tartásával készítette, hogy amit később az Asztronómiában és Asztrológiában tárgyalni fog, „mindazon jelenségek e rendszer alapján könnyen megérthetők legyenek.”⁷² Persze, csekélységben tér el mindkettőtől.

Bizonyítására jellemző, hogy a kozmológiában végig az egész tárgyalás folyamán soha nem hivatkozik emberi tekintélyre — annyira elégnék tartja a Szentírást. Még Aristotelest sem említi, annál kevésbé a többieket. E téren csak egyetlen szavahihető tanú lehetséges: a kinyilatkoztatás, aminek tekin-

⁶⁶ Miscell. u. o. 33.

⁶⁷ Mivel a csillagokat vagy az angyalok mozgatják vagy saját energiájukból mozognak a folyékony masszában: ebből következik, hogy maga a massa nem mozog — állapítja meg. Misc. Dec. I. Dissert. I. Cosmogr. 34.

⁶⁸ „Talis enim motus repugnat Sacrae Scripturae, cujus auctoritas firmior est omni ratione.” Diss. Element.; De elemento terrae 219.

⁶⁹ Misc. Dec. I. Cap. I. Prolog.

⁷⁰ U. o. 35.

⁷¹ Argoli: Pandosion Sphaericum. Patavii, 1653. 9. sk.

⁷² Miscell. I. u. o. 37.

télyi súlya alatt valósággal szélmalomharcot vív az egyre erősebben feltörő Copernicus-féle új felfogással. Csak a szentatyákkal tesz kivételt — rájuk sűrűbben hivatkozik, de rájuk sem névszerint, csak általánosságban.

A Szentírás tekintélyének megvédése a látszólagos ellenmondásokkal szemben annyira állandó és uralkodó célja, hogy szinte folyton ezért harcol, de a nagy harcban nehezen tudja megtalálni a mértéket, miben lehet és miben nem lehet az észre hallgatni. Ő még azon késő-skolasztikusok közé tartozik, akik jobb ügyszó méltó komolysággal és nagy munkakedvvel, de ugyancsak sok fölszínességgel és naív hiszékenységgel töreksenek egyes mellékes kérdések aprólékos részleteinek megvilágítására. Például a világ teremtéséről szólva, ilyen kérdéseket vet föl: Mi bizonyítja azt, hogy a világ március 25-én teremtett, illetőleg a tavaszi napéjegyenlőség időpontjában?⁷³ Hány óraker és az ég melyik részén teremtett a világgosság?⁷⁴ Az égnek melyik részén teremtette Isten a napot és a holdat?⁷⁵ Ilyen és hasonló kérdésekre elég könnyedén megadja a feleletet és nem igen látszik rajta, hogy nagyon akarná igazolni a feleletét, sem az, hogy kételkedni is tudna benne.⁷⁶ Ez mindenesetre komoly fogyatkozása Szentiványinak és ezzel ő tipikus alakja lesz annak a felületes skolasztikus fajtának, mely oly buzgósággal igyekezett kielégíteni az egyszerűbb lelkek kíváncsiságát. De ne felejtjük, hogy az ilyen bölcseleti vagy teológiai vonatkozású vélemények csak csekély töredéke az ő hatalmas munkásságának és hozzá nem is tartotta magát a teológia vagy bölcselet szakemberének.

Még gyötrőbb kérdés számára: mikor lesz a világ vége? De erre mégsem tud olyan könnyen felelni Szent Ágoston és Beda Venerabilis tekintélye miatt, akik tagadják, hogy azt tudni lehetne. Viszont Szent Jeromosnak egy idézete⁷⁷ és a zsidók egy régi tradíciója⁷⁸ miatt mégis hajlik hozzá s e sze-

⁷³ Felelet: 1. az, hogy a zsidók mindig innen számították az év elejét; 2. mert hihető, hogy Isten a világot a legkellemesebb időben akarta teremteni, ami nyilvánvalóan a tavasz.

⁷⁴ Felelet: A Kos csillagképében, mert ez volt az aequinoctialis csillagzat, mégpedig a teremtés 12. órája után, mert kezdetben sötétség volt.

⁷⁵ Felelet: A negyedik napon, mégpedig a Kos csillagkép kezdetén, a holdat pedig az ég szemben levő részén, vagyis a Mérleg csillagkép elején. Miscell. I. Cosmograph. §. IV.

⁷⁶ Ilyen fantasztikus megállapításai pl., hogy a pokolnak mennyi a befogadóképessége, hogy a feltámadott üdvözültek mind 33 éveseknek látszanak, mert Krisztus is ennyi volt és ez a legszebb férfikor, hogy az utolsó ítélet a Jozafát völgyében lesz és hely lesz ott bőven stb. Ilyenekért szigorú bírálatot mond fölötte Hermann Egyed. Hermann—Artner: i. m. 63—64.

⁷⁷ „Arbitror... ut quia Mundus in sex diebus fabricatus, sex millibus tantum annorum credatur subsistere.”

⁷⁸ „Sex millibus annorum erit mundus et iterum destruetur. Duo millia fuerunt inanitatis et vanitatis, duo millia legis Mosaicae et duo millia erunt Messiae.” Miscell. I. Cosmogr. IV.

rint hatezer év volna összesen a világ élete. Megemlíti azt is, hogy látszatra mennyire kedvez ennek az elméletnek Malakiás írországi érsek profeciája, mely szerint Krisztus után 2000 körül telnék le a hatezer év. Igyekszik ő megtalálni az érintkezést az újabb törekvésekkel, a tudományok eredményeit pontosan számon is tartja, de az elfogulatlan értékelés ezek körül nem mindig sikerül neki. Főképen hiányzott belőle a természettudományok újabb haladásának a Szentírás szavaitól független értékelése, ezen eredmények feldolgozása és nyugodt bölcséleti megvilágítása és a Szentírás szellemével való összebékítése. Belőle is hiányzott, mint általában e kor skolasztikusaiból, a mindenre kiterjedő, átfogó tekintet és a bátor kezdeményező lendület az aristotelesi világképpel szemben.

A világ tökéletességére vonatkozólag nem fogadja el a költők képzeletét az arany-, ezüst-, réz- és vaskorról, hogy t. i. a világ folyton romlik. Szerinte nemcsak hogy nem romlik, de bármit mondanak is a költők, folyton tökéletesedik. Mert micsoda különbség van pl. a legutolsó idők terméketlenségei, éhínségei és a régi egyiptomiak és más népek éhínségei között! Hogy miben tökéletesedett, azt ő így foglalja össze: 1. katonai architektúrában, 2. hajózásban, 3. zenében, 4. a világ megismerésében, 5. a tudományok haladásában, 6. a szabad művészetekben és mechanikában, 7. lelki kultúrában és 8. különféle feltalálásokban. Amiben pedig vesztett, az jóformán csak egy: az emberi életkor lett rövidebb.

A matézis legnemesebb részének a csillagászatot tartja, s ezzel foglalkozó fejezeteiben röviden, szaggatott stílusban (Quaeri potest; Resp.) tárgyalja a jelenségeket, melyek az égitesten bármi módon észlelhetők (alak, szín, fényesség stb.). Úgy látszik, a kozmosz titokzatos és csodálatos világa érdekli legjobban. Sokat tanakodik azon, hogy az égitestek, a föld, az állatok, növények és az ember egymáshoz való kapcsolatát, egymásra való hatásukat megmagyarázza, hogy a sok csodálatos jelenségeket, bonyolult, rejtett összefüggéseket valami általános kozmikus alaptörvényre visszavezesse. A 17. század folyamán már sok ilyen tárgyú munka jelent meg, főleg Németországban és a kalendáriumoknak is mindenféle szinte állandó témájuk volt, márcsak az időjósítás miatt is. E téren a legnagyobb hatást, úgy látszik, Kircher Athanáznak, a kiváló német polihisztnak ezirányú munkássága gyakorolta rá.⁷⁹

A kozmoszt Szentiványi két részben különbözteti meg: sublunaris és superlunaris világban, de ez mitsem tesz, mert

⁷⁹ L. Geschichte der Wissenschaften in Deutschland VI. kt.: Werner: Geschichte der Kathol. Theol. München, 1866. — Kircheren kívül megemlíthetjük Scheinert és Schottot is, kik szintén e témával foglalkoztak.

a testek itt, ott is ugyanolyan tulajdonságokkal bírnak (calor, frigus, humiditas stb.) és sokféle hatóerő működik bennük vonzás és tasztítás formájában. A csillagok világában ez az erő főleg az exhalatio alakjában nyilvánul meg és így jönnek létre az új égitestek. Az egész természetben hatás és visszahatás, barátság és ellenségeskedés, szimpátia és antipátia tapasztalható élőknél és életteleneknél egyaránt. Az égitestek kilégzésükkel, kisugárzásukkal (exhalatio, evaporatio) gyakorolnak hatást a földre és az emberre. Ilyen testek: elsősorban a hold, aztán a nap, az új csillagok és az üstökösök (cometák). A hold hatása azért nagyon fontos, mert a sublunaris testeket ő látja el nedvességgel, amit a nap sugarai közvetítenek a földre. Nedvességszabályozó hatása révén a holdnak igen nagy befolyása van az ember életére:⁸⁰ az orvosságoknak képes erőt és eredményt adni vagy ettől megfosztani; a föld termékenységét, a növények fejlődését, az állatok életét egyaránt befolyásolja és természetesen az időjárás is szerinte igazodik. Érthető, hogy a kalendáriumokban szerepel is mindig a Prognosis Conjecturalis című rovat.

Több titokzatosságba vannak burkolódzva az üstökösök (cometák), melyek szerinte a nap és a bolygók (planeták) kipárolgásából, továbbá a sublunaris szféra elemeinek kigőzöl-géséből sűrűsödnek össze. De mit jelentenek és mit okoznak? — ez a nehéz kérdés. Jelentenek-e háborúkat, fejedelmek halálát és más fatális dolgokat? Ezt ő nem hiszi, mondja, de azt meg kell engedni, hogy a „divina Providentia” ezeket is felhasználhatja az emberek üdvösségére, ha Neki úgy tetszik „in signa magnarum calamitatum et irae divinae contra nos” és „ut Deus... nos erudiat ad debellanda vitia, placandam iram Dei et conformandam voluntatem cum divina”.⁸¹

De nagyobb nehézség, hogy mit okoznak, — mert a néphit ezeknek tulajdonítja az áradásokat, terméketlenségeket, betegségeket, ragályt stb. Ezt sem tehetik saját természetük-nél fogva, legfeljebb „per accidens”, mert az üstökösök ma-gukban véve inkább hasznosak, mint károsak, amennyiben az a szerepük, hogy az éteri régiókat azt a részét, melyben mozognak, az ártalmas anyagoktól megtisztítják; ez pedig úgy történik, hogy ezen kártékony anyagok az üstökösökbe hull-történi, hogy ezen kártékony anyagok az üstökösökbe hull-tó-ván, elpusztulnak — így a sublunaris világ igen sok bajtól

⁸⁰ Szerinte a hold is földből és vízből áll. (V. ö. Kircher—Schott: Itinerarium 70. De Lunae natura atque fructura.) A purgatio holdtölte táján eredményesebb, mert ilyenkor a test ernyedtebb; az érvágás hatásosabb, mert az erek duzzadtabbak; a haj, köröm jobban nőnek, mikor a hold is növekszik stb. A légkör hőváltozásai igen könnyen megártanak a kevésbé edzett, kényelemhez szokott szervezeteknek, milyenek legnagyobb részét a fejedelmek. Innen van, hogy a fejedelmek betegségét vagy halálát az üstökösök számlájára írják.

⁸¹ Miscell. Dec. I. pars. 1. 70. és 312—316.

menekül meg. Igaz viszont, hogy ha sok nedvességet von el a Földtől, akkor szárazság és terméketlenség jár az üstökösök nyomában.

Szentiványi természettudományos (azaz matematikai vagy csillagászati) felfogását jellemzi 1. a szintézisre, harmóniára törekvő erős hajlandóság, 2. hogy a tapasztalatot és a bölcseletet állandóan összekötni igyekszik, 3. a józan mértéktartásra és tárgyilagosságra való törekvés. Előadásának jellege szerint empirikus bölcselő, aki a tapasztalati adottságokból indul ki és oda tér vissza is. Alig is lehetne így más, mint Szent Tamás tanítványa. A legújabb felfedezések és tapasztalatok eredményeit mindig figyelemmel kíséri és ha szentírási felfogásával nem ellenkezik — beolvasztja.

Hívó lélekkel vizsgálni és megismerni a tapasztalati világot — ez az ő célja, mint oly sok rendtársáé is. Auctoritas sacra és a ratio — az a két szem, mellyel ezt vizsgálja ő is, meg a többiek is, és könyveik címképein is számos változatban látható e két szem jelképes ábrázolása.

Talán leginkább csodálkozásba ejti őt az a gondolat, hogy a Földet a holddal, nappal és csillagokkal titkos erők bámulatos harmóniába fűzik össze. Őszinte tárgyilagossággal igyekszik megfigyelni ezeket a titkos erőket: hányféleképpen működnek és mit eredményezhetnek élőkre és élettelenekre, de főleg az emberre. Kirchernek a mágnességről írt nevezetes munkái⁸² lebegnek szeme előtt és egészen azok hatása alatt nézi ezen erők működését. E titokzatos erőt Kircher „vis magnetica”-nak nevezi, Szentiványi pedig egyszer „vis quasi magnetica”-nak, másszor „qualitas occulta”-nak, „vis pictrix”-nek, „vis attractiva”-nak vagy másnak, a szerint, hogy milyen hatást hoz létre. Tartja azt a felfogást, hogy az égitestek ezzel a „vis”-szel nemcsak megváltoztatni képesek valamit itt a Földön, hanem „effective” közreműködnek a substanciák létrehozásánál, tehát legalább részben „per influentias” úgy szerepelnek, mint „causa efficiens” (létrehozók) — ilyenformán az ásványok a föld mélyében ama rejtett erők működése által jönnek létre. Még az élőlények létrehozásához és kifejlődéséhez is hozzájárulnak és nem is csak fényvel s hővel, hanem más titkos erővel is. Csak az „anima rationalis”-ra nem tudnak közvetlenül hatni, bár erre is hatnak „indirecte et per accidenas” — a testen keresztül.

Aristoteles és Szent Tamás nyomán viszi bele a bölcseletet a tapasztalati kutatásba. Ilyen tanítványként állítja pl., hogy az égitestek saját belső energiájuknál fogva mozognak („moventur ab intrinseco active”), mert ha nem így volna,

⁸² Kircher: *Magnes, sive de arte magnetica opus tripartitum...* Roma, 1640. (Köln, 1643. Roma, 1654.) — Kircher: *Magneticum naturae regnum... sive de triplici in natura rerum magnete...* Amstelodamum, 1667.

akkor az égitestek alsóbbrendűek volnának minden más elemnél, még a mixtáknál is, mert még ezekhez is tartozik valami „motus ab intrinseco”. És ezen okoskodást Aristoteles azon meghatározására építi, hogy „violentum est id, cuius principium est ab extra”. De azért Aristoteleshez sem ragaszkodik föltétlenül; neki is ellentmond, ha szükségesnek látja, főleg ha az „auctoritas sacra” vagy a ráció úgy kívánja. Pl. Aristoteles a holdról is azt tanította, hogy az „corpus purum”, pedig az „corpus mixtum”, akár a Földünk — mondja ő — az eddigi megfigyelések alapján. Tehát e tekintetben tévedett Aristoteles, de ha teleszkópja lett volna, jegyzi meg, ő is így gondolkodott volna.⁸³ Igaz, hogy Szentiványi sok kozmológiai kérdésben naív magyarázatot adott, olyat, amelyet kora is tartott, viszont elég éles szeme volt ahhoz, hogy a tapasztalás és megfigyelés fontosságát felismerje. Őszintén törekedett a józan tárgyilagosságra, tiltakozott az ellen, hogy a természetes okok magyarázatától könnyen eltérjünk és csodákkal próbáljunk magyarázni olyat, amit természetes módon is lehet.⁸⁴

Elszántan igyekszik letörni az asztrológia babonás tekintélyét, amennyire ez elmélettel lehetséges volt, — mert akkor még igen általános és nagy volt ez a tekintély. Nem veti el ugyan teljesen, csak megtisztítja. Ami benne természetes, észszerű következtetés, azt elfogadja, de azt a fajtáját, amely a szabadakaratból fakadó cselekvések felől jósol az égitestek állása szerint (astrologia, judiciaria), ezt keményen ostromozza (de futuro conjugio, de filiis, de honoribus, officiis etc.). A genetliakusokat, akik a horoszkópokat szokták felállítani — fantasztáknak (planetici seu phantastici) nevezi, kiknek munkája esztelenség és akik a történelemből kikeresik az összes lehető eseményeket, melyek látszólag az ő mutatványaikat igazolnák. És ha mégis megtörténnék, hogy a sok baklövés és hamisság között egy igaz eset is szól mellettük, erre csak az a felelete, hogy utóvégre nem csoda, ha véletlenül sikerül nekik valami. Még Cardanus, az asztrológia vakbuzgó védője⁸⁵ is azt mondja, hogy 100 horoszkópjövendölés közül alig sikerül tíz; Szentiványi ezt úgy javítja ki, hogy ezer közül alig sikerül egy. És mégis virágzik ez a babona, állapítja meg szomorúan.

Sok fejtörést okoznak neki is az üstökösök. Hogy meny-

⁸³ Miscell. Dec. I. pars 1. 53.

⁸⁴ „...non debemus recurrere ad solius Dei causalitatem in iis effectibus, quorum causa naturalis et creata assignari potest...” Misc. Dec. I. pars 1., 73.

⁸⁵ Idevágó munkái: 1. De astrorum indiciis... lib. 4. de septem erraticarum stellarum qualitatibus Basileae. 2. „...De sapientia libri 5. quibus omnis humanae vitae cursus vivendique ratio explicatur...” Aureliopoli, 1624.

nyire tud racionális lenni, az főképen e témánál tűnik ki, de ennél hajlandó leginkább csodaszerű dolgok elhívésére.⁸⁶ Ezt annál is könnyebben teszi, mivel leszögezte, hogy ezen különös égitestek úgy szerepelhetnek, mint Isten követői és figyelmeztetői. Alkalma is volt megfigyelni egy üstökös Nagyszombatban 1680 december és 1681 február között mindennap az esti órákban.⁸⁷ Említi, hogy e csillag minden körülményét pontosan jegyezte, de ezenfelül olyan szempontból is figyelte, vajjon nem vesz-e észre rajta valami különös jelet, ami figyelmeztetés volna az emberek számára bűnösségük miatt. Amit a fölizgatott képzelet ilyenkor látni vagy hallani vél (pl. harcoló katonák, lovascapatok stb.), nem fogadja el, és noha magának is rémlett a nagyszombati vizsgálódásoknál, hogy kapukat, tornyokat és harci eszközöket lát, mégis józanul pusztá természeti jelenségnek tartja, a vélt látottakat pedig képzelődésnek.

Ugyancsak józanul vizsgálja a divinációkat is.⁸⁸ A titokzatos jövő érdekében az emberek mindenféle babonában hisznek, akár a pogányok. Meg kell tehát különböztetni a sok zagyva hiedelemben „a hamisat az igaztól, a babonát a természetestől, a mesét a valótól, az ártalmasat a hasznostól, a probabilist az infallibilistól”.⁸⁹ E szempontból sorra veszi, mit mondhatnak „licite et rationabiliter” a fiziognomusok, a chiromantikusok, mit lehet adni az álmra, mit Beda Venerabilis rotai-ra, vagy mit kell tartani a virga metallicáról, a mágiáról, a jóslások különféle nemeiről, a proféciákról, revelációkról, orákulumokról és hasonlókról. A divinációk különféle formáiról lehamozva a misztikumot, világosan állítja elénk azt a kis igazságot, ami bennük található. Az ómeneket is elveti, mert ezeknek nincsen semmi közük a jövő eseményekhez. Valamit azonban megenged. Nem lehet tagadni, mondja, hogy Isten bizonyos csapásokat felhasználhat figyelmeztetésül az emberek számára, ha mindjárt ómennek is tartják a babonások. Ez engedmény útján aztán maga is beleesik az ominózus magyarázatokba.⁹⁰ Szentiványi e sokirányú érdeklődése révén

⁸⁶ Említi, hogy 1680-ban Rómában egy tyúk olyan tojást tojt, melynek héján pontosan ábrázolva volt az akkor feltűnt üstökös a szomszédos csillagokkal együtt. Ilyenféléket említenek még Albertus Magnus, Plinius és Avicenna is — ami órá is hat.

⁸⁷ Miscell. Dec. I. p. 1. 306.

⁸⁸ Diss. IV. Phys. De divinationibus... Misc. Dec. I. 157—187.

⁸⁹ U. o. 157.

⁹⁰ Felsorol néhány ominózus esetet. Pl. ilyennek lehet venni, hogy II. Lajost a mohácsi ütközet előtt a lova nem akarta hátára venni; hogy Pázmánynak Nagyszombatból Pozsonyba menetele közben egyik legszebb lova hirtelen kimúlt — és Pázmánynak ez volt utolsó útja; hogy közvetlenül Mátyás halála előtt Budán egyetlen hollót sem lehetett látni, ellenben Fehérvárott rengeteg volt; hogy Mátyás halála napján Budán az összes oroszlánok elpusztultak. U. o. 186.

állandó és szoros érintkezésben állott az európai szellemmel. A 16. és 17. századok e megbolygatott szelleme a hosszú teológiai elmélyedés után lázas érdeklődéssel vetette magát a természettudományokra, főképen a matematikára, ami ekkor elsősorban asztronómiát jelentett. Legalább két századon át köti le a makrokozmosz kutatása a legkiválóbb elméket a nélkül, hogy sok fontos kérdésben dülőre tudtak volna jutni.⁹¹ A legkényesebb kérdés az volt: a föld-e a központ vagy a nap? — ezen érezték főképen a Szentírás megtámadását és e szerint is oszlottak meg a csillagászok Ptolomeus és Copernicus között. Ptolomeus rendszerének mostanában legkiválóbb képviselője Tycho de Brahe volt, neki is volt legtöbb követője, kik azonban több-kevesebb változással tőle is eltértek. Az újabb elmélet vezérei között olyan tekintély, aki Ptolomeust kiszoríthatta volna, még nem volt, jóllehet érezték, hogy Ptolomeus már régi, azonban a Szentírással nagyon összenőtt, miért is a ptolomeusi lényegét megtartották, a többi kisebb-nagyobb kérdéseket pedig sokféle lehetőség szerint kombinálták — így sok kutatónak csekély eltéréssel önálló rendszere, azaz magyarázata volt. Magyar földön alig akadt művelője az ország akkori állapota miatt — csak Dudich Andrásról történik említés, aki az üstökösökről vitatkozott.⁹² Európában azonban hatalmas munkásságot teremtett: megszületett az égitestek mozgásának mérése, az efemeris táblázatok, a kalendáriumok és XIII. Gergely naptárreformja is. A tudósok lázas igyekezettel fáradoztak, hogy az asztronómiában új felfedezést tegyenek vagy ehhez valami segítséget, új műszert találjanak fel, esetleg a meglévőt tökéletesítsék. Ugyancsak serény munka folyt a mostanában sokfelé létesített obszervatóriumokban is (Párizs, Berlin, Kopenhága, London stb.), úgyszintén sok egyetemnek is volt szükséghez mért csillagvizsgáló helyisége, így a nagyszombatinak is egy szerény helyisége és felszerelése a legfelső emeleten, ahol Szentiványi is figyelte az említett üstököst.⁹³ Ő is készített róla efemeriseket, tabulákat, jegyezte pályája minden helyzetét és vonatkozását; amely napokon pedig a felhők miatt valamit nem sikerült megfigyelnie, azt pótolta a bécsi, bolognai és prágai intézetek megfigyeléseiből⁹⁴ és ha még így sem sikerült mindent feljegyeznie, mondja, akkor proportionaliter egészítette ki.

Szentiványi, bár nagyon tisztelte és szerette a csillagá-

⁹¹ Leibnitz pl. az üstökösökről azt mondja: „Die Lehre von den Cometen ist sehr dunkel...” *Geschichte der Astronomie*. Chemnitz, 1829. 511.

⁹² *Geschichte der Astronomie*. Chemnitz. 321. l.

⁹³ *Misc. Dec. I. pars 1. 306.*

⁹⁴ *Misc. Dec. I. pars 1. 309. Tabulae.*

szatot, nem volt igazi csillagász, az eredményeit sem annyira önmagukért kereste, mint inkább apologetikus vagy pedagógikus célból. Természetes, hogy mereven ragaszkodott a geocentrikus felfogáshoz és egyéb régi tanokhoz, minthogy a Szentírás értelmezéséhez így látszott szükségesnek. De a rendi cenzúra miatt sem taníthatott volna mást, hisz pl. Scheinert, a híres német jezsuita csillagászt is figyelmeztette Aquaviva generális 1614-ben, hogy a világ berendezésének új magyarázatát ne fogadja el.⁹⁵ Scheiner is egyik nagyon tisztelt forrása volt Szentiványinak, munkái túlságosan szakszerűek és szárazak, ezért nem is sok hasznát vehette.⁹⁶

Sokkal közelebbi rokonságot mutat Argoli András munkáival. Argoli Páduában a matematika tanára volt és igen sok efemeris táblázatot készített, melyeket Szentiványi is állandóan használt kalendáriumában a naptárcsillagászati részben, eléje mindig oda is tette: „ex calculis Andreae Argoli”.⁹⁷ Az ő előadási módjához és anyagbeosztásához áll legközelebb Szentiványi — körülbelül egyformán rövid fejezetekre osztják fel anyagukat, sokszor még a fejezetek címében is megegyeznek és közös forrásokra is hivatkoznak,⁹⁸ de Argoli sosem válik közben filozófussá vagy teológussá, nem keveri össze anyagát a Szentírással és nem is bizonyít vele. Jellemző, hogy míg Szentiványi az asztrológiát és divinációkat bőven tárgyalja, Argoli két rövid fejezetben elintézi.

Sűrűn használt forrása még Riccioli nevezetes munkája, az „Almagestum novum”,⁹⁹ mely akkoriban szinte kézikönyve lett az asztronómiának mindent felölelő anyaggazdasága és ügyes feldolgozása miatt. Olykor hivatkozik másokra is, pl. Grimaldira (Physicomathesis, Bologna, 1665), Petaviusra (Uranológia, 1630), Cassinire („Nova ratio inveniendi... eccentricitatis et motus planetarum”) és egyéb munkákra.

De mindenkinél nagyobb hatással volt rá Kircher Athanáz, aki rendtársa is és egyúttal korának egyik legképzettebb és legsokoldalúbb embere s akit egyik bírálója szerint Leibnitz előfutárának lehet tekintenünk,¹⁰⁰ s akit maga Leibnitz is nagyra becsült. Különösen kiváló és eredeti volt a magnetizmusban, leghíresebb munkáját is e téren alkotta: „Magnes sive de arte

⁹⁵ Duhr: Geschichte der Jesuiten. 2. Bd. 2. T. 437.

⁹⁶ Híres munkái: „Rosa Ursina sive Sol.” Roma, 1630; „Pantographic” 1631. és „Prodromus”.

⁹⁷ Ephemerides juxta Tychonis hypotheses et de coelo deductae observationes. Lugdani, 1659.

⁹⁸ V. ö. Misc. Dec. I. p. 1. 116 sk. és Argoli: De diebus criticis. Patavii, 1651. művét.

⁹⁹ Almagestum Novum, Bologna 1651. Erről mondja Gassendi: „... thesaurus ingens et quasi astronomiae promptuarius.” (Gesch. der Astronomie 425.) Más munkája: Astronomia reformata. Bologna, 1665.

¹⁰⁰ Duhr: Geschichte der Jesuiten. III. 593.

magnetica" címen,¹⁰¹ melyben a mágnességről sok érdekes megfigyelést közöl és a mágnesség fogalmáról itt alkotott felfogásával megelőzte kortársait. Szentiványit is mindenképpől ez kötötte le és tette Kircher követőjévé, főképen e mű harmadik könyve: „Mundus sive catena magnetica“, ez hangsúlyozta és magyarázta a világmindenség alkotórészeinek szoros összetartozását és egymásra való hatását. Ha itt az egyes fejezeteknek csak a címeit tekintjük is végig, megértjük, hogy a kalendáriumszerkesztő és bölcselkedő Szentiványinak valóban ez adhatta a legérdekesebb anyagot és egyúttal az ő szemlélének is a mindent egységbe foglaló szemléletet.¹⁰² Felfogása napról, holdról, csillagokról ugyanaz, mint Kircheré, aki a világmindenségben működő két roppant köteléket vizsgálja: a mágnességet és a fényt. A mágnességet az említett *Magnes sive de arte Magnetica*“-ban, a fény szerepét pedig másik nagy munkájában: „*Ars magna lucis et umbrae*“ címűben.¹⁰³ Ő is azt állítja, hogy a nap tartalmazza a fényt és a hőt, a hold pedig a nedvességet és hideget; és a kétféle hatás arányától függ az ember, állat és növény sorsa a földön. A melegnek és egyéb hatásoknak közvetítője a földre: a fény,¹⁰⁴ — ezt vallja Szentiványi is. Ennek kapcsán aztán olyan dolgokat tárgyal, melyek Szentiványit is nagyon érdekelték: a fény hatását a sublunaris világra, állatok, növények létrejöttére és fejlődésére, életük tartamára, sőt az emberi életre is. Itt Kircher is fundamentumot vet az astrológia judiciaria számára, kivéve a szabadakaratú tényeket¹⁰⁵ — egyébként teljesen meg egyezik vele Szentiványi felfogása. Az asztrológiában mindketten körülbelül ugyanazon forrásokra hivatkoznak és Szentiványi természetesen tőle vagy legalább az ő közvetítésével meríti a legtöbbet.¹⁰⁶

A természetrajz (állat- és növényvilág) körül elvi harcok nem dúltak, azért e téren nem is igen történt haladás. A természetrajzi tudományt nem önmagáért művelték. Ő sem. Szent-

¹⁰¹ *Magnes sive de arte magnetica, opus tripartitum*... Roma, 1640. (Köln, 1643. Roma, 1654.)

¹⁰² *De terrae, planetarum astrorumque magnetismo; De magnetica facultate elementorum; De magnetica vi toti terrae... indita; De magnetismo solis et lunae in maria; De magnetica vi plantarum; De magnetismo animalium* (i. m. 474—663) stb. című fejezetek. — Itt tárgyalja Kircher az élő és élettelen világ csodálatos egymásra hatását és minden bizonnyal hatással volt Szentiványinak azon felfogására, melyet a kozmosz mibenlétéről vallott (23. és 24. l.), melyet fentebb láttunk.

¹⁰³ *Ars magna lucis et umbrae in X. libros digesta*... Romae, 1646.

¹⁰⁴ *Ars magna lucis*... Cap. XVII. 47.

¹⁰⁵ U. o. 48.

¹⁰⁶ Világosan látjuk a kapcsolatot közöttük, ha összehasonlítjuk pl. a következő helyeiket: Szentiványi: *Misc. I. Diss. de cometis VI. § 315 sk.* — és Kircher: *Ars magna lucis et umbrae*... lib. X. Cap. II. 805 sk. Vagy: *Misc. II. Dec. 2. 290 sk.* és — Kircher: *Magnes sive de arte*... 621 sk.

iványi ugyan foglalkozik ezzel az anyaggal is két szempontból: ökonómiából és bölcseletből — mindkettő a kalendáriumba kellett, oktatni és nevelni. Amennyiben ökonómiai szempontból tárgyal, alig csinál mást, mint gazdasági efemeriseket, tanácsokat közöl sorban, hónapok és napok száma szerint,¹⁰⁷ továbbá népi megfigyeléseket, közmondásokat az időjárás várható alakulásáról. Bizonyára használt is józan gazdasági tanácsaival, melyeket 10 fejezetben közöl (egy-egy fejezetben száz tanácsot), melyekben kiterjeszkedik a gazdasági élet minden ágára és a vele kapcsolatos tudnivalókra, pl. a vetésre, plántálásra, faápolásra, konyhakerti gazdaságra, virágkultúrára, gyógynövényekre, földkezelésre, erdőkre, rétekre, háziállatokra, kártékony állatokra, vízre stb.¹⁰⁸

És itt mindjárt meg kell állapítanunk, hogy Szentiványinak ez a növény- és állattani vizsgálódása és összefoglalása nem jelentéktelen lépés hazánkban a növény- és állattan művelése útján és nagyobb elismerést is érdemelne. Itt még azt látjuk, hogy a természetrajz e két ágát egyszer gazdasági, hasznossági, másszor filozófiai szempontból veszi vizsgálat alá. A 17. században a növény- és állattan még egészen a görög régi természetszemlélet hatása alatt áll, mint Rapaics megállapítja.¹⁰⁹ Eddig a két tudományág még sehol sem önálló, mindenütt más tudományok részeként kezelik, s az iskolákban mint természetfilozófia szerepel és csak a középkori fejlettség színvonalán áll.

E tudományágak is éppen e században jönnek mozgásba és indulnak fejlődésnek, melyek, mondhatni, Aristoteles óta nem haladtak; ezek fejlődését is megindítja most a kísérleti fizika nagy fellendülése. Nálunk legújabbán Rapaics Rajmund világította meg a növénytan magyarországi fejlődését.¹¹⁰ Ő a nekilendülés e korszakát az 1635—1770 közötti időre teszi, mely korszaknak Szentiványi munkássága az első felére esik. Előtte nálunk csak Apácai Cseri Jánosnak (1625—59) van növénytan munkája, mely azonban igen rövid összefoglalása az idevágó külsőséges ismereteknek. „Magyar Encyclopaedia” című polihisztori munkájában jelent meg ez is sok más tudományággal együtt 1653-ban és egyúttal ez az első magyar általános növénytan,¹¹¹ mely azonban nem egyéb, mint nagyon

¹⁰⁷ Ephemerides Oeconomicae, Misc. I. Dec. I. pars 2. 194—206.

¹⁰⁸ Centum observationes circa insitiones, plantationes et culturam arborum. Misc. I. Dec. I. p. 2. 215—273.

¹⁰⁹ Rapaics R.: Az általános növénytan kezdetei Magyarországon. 1932. Különlenyomat a „Botanikai Közlemények” 1932. XXIX. kt. 5—6. füzetéből. Továbbá: Természettudományi Közlöny 1933. jan. 1—15. sz.

¹¹⁰ Rapaics i. m. 2. sk.

¹¹¹ Rapaics u. o. és Ormándy M.: Apácai Cs. János és botanikai munkássága. A kolozsvári kegyesrendi főgimn. értesítője. 1879. Szekfű: Magy. Tört. V. 182.

rövid összefoglalása az ismeretes növényeknek: fák, bokrok, füvek és orvosló füvek összegyűjtve mindössze 25 kis formájú oldalon. Pósa-házi János sárospataki tanárnak is van ilyenfajta munkája, „Philosophia naturalis” címmel 1667-ből, melyben a növénytan szintén igen rövid, alig néhány oldal.

Szentiványit csak e kettő előzte meg e téren, viszont az ő munkája sokkal bővebb, s az akkori viszonyokhoz képest igen alapos. Előadja benne a növények vetését, ültetését, oltását, nemesítését, a fák gondozását, a konyhakerti növényeket, a virágokat és igen sokféle növény, virág gyógy- és ártalmas hatását. Külön fejezetben szól az egyes részekről: a gyökérről, szárról, levélről, virágról, termésről, magról, az életjelenségekről, minők a táplálkozás, növekedés, szaporodás. Fejtegeti, hogy milyen viszony van a növény, talaj és időjárás között. Külön és részletesen foglalkozik a gabonamagvakkal és zöldségfélékkel abból a szempontból, ahogyan a gazdasági életben hasznát lehet venni; elődeivel szemben tehát gyakorlati irányú — és ezt már új szempontnak kell nála tekintenünk, miért is e munkáját a „növényökológia előfutárának” tarthatjuk, mondja róla Rapaics.¹¹²

Szentiványi ezen dolgokban általában még a régi fel-fogás alapján áll, de már pontos, rendszeres és gyakorlati igyekszik lenni; lehetőleg minden szempontból meg akarja ismertetni a dolgot, a hozzáfűződő meseszerű hagyományokat is megemlíti, de ezeket észszerűen átvizsgálja — már megnézi, mit fogad el.

A növényekkel párhuzamosan az állatvilágot is vizsgálat alá vette ugyanolyan módszer szerint is: természetük, hasznuk vagy káros voltuk, gyógyhatásuk és betegségük szempontjából. Természetrájk-ökonómiai munkái csoportjában csak a háziállatokról szól és azokról, melyek haszon vagy kár szempontjából valami kapcsolatban vannak a gazdasággal (De animalibus in oeconomia noxiis...”, De allodiaturae rebus...”), míg a természetrájk-filozófiai dolgozatai csoportjában valamennyi állatra igyekszik kiterjeszkedni, külön-külön a szárazföldiekre, vizekre és madarakra („Venatio-Aucupium-Piscatio philosophica”), természetesen ezeket is olyanféle szempontból, mint a növényeknél, s itt is kiérződik előadásából az állatökológiai törekvés, és szintén nyújtott terjedelmes állattant. Hazánkban e téren is csak e korban indul meg a föllendülés és nagyrészt éppen ő általa. Apácainak „Magyar Encyclopaedia”-jában az állattanból is van összefoglalása, melyben 111 állatot sorol fel a növénytannak megfelelő kezdetlegességgel: a szárazföldiek közül 46-ot, a madarak közül 40-et és a

¹¹² Rapaics i. m. 3.

vizek közül 25-öt igen sok naívsággal,¹¹³ és mindössze 18 oldalon. Nem szabad azonban figyelmen kívül maradnia annak sem, hogy Szentiványi az állattan terén is jelentékeny lépést tett és sokkal részletesebben is tárgyalja: Apácai 18 oldalával szemben ő több mint 200 oldalon keresztül foglalkozik vele.¹¹⁴

Hogy Szentiványinak ezen természetrajz-ökonómiai írásai milyen érdekes és hasznos olvasmányok voltak, mutatja az is, hogy még egy félszázaddal később is újra összegyűjtve kiadták Nagyszombatban,¹¹⁵ azonkívül pedig a Kassai Kalendárium 1754. és 1755. évi köteteiben is megjelentek.

Különös, hogy Szentiványi e munkáiban is csak régi forrásokra hivatkozik, pedig nyilvánvaló, hogy pl. növénytanában sokat merít Lippay János: „Posoni kert”-jéből, sőt Rapaics kimutatása szerint kivonatszerűen közli az ott felsorolt virágokat.¹¹⁶ Rapaics szerint Lippay munkájából két századon keresztül táplálkozott a magyar kertészet és virágkultusz. Legújában ő emeli ki Szentiványi érdemét is e téren, s ugyancsak állítja azt is, hogy Szentiványi nem annyira a régiek, mint inkább az újabb írók munkáiból szedte össze növénytanát, főleg a francia Honoratus Fabri: „Tractatus duo” című munkájából, melyben növény-, állat- és embertant egyaránt találunk, továbbá Kircher és Nieremberg munkáiból, ahonnan főleg az exotikumokat merítette.¹¹⁷ Állattani forrásai is körülbelül ugyanazok: az alap Aristoteles, aztán nagy tekintélyei: Albertus Magnus és Nieremberg; Pliniustól inkább mesészerű dolgokat vesz, de ezeken kívül itt is a régi írók egész sorából merít valamit.

Jellemző, hogy még ennél a tárgynál is ott szerepel az erkölcsi célzat, a nevelés. A hasznossági szempont nem is állott oly közel a lelkéhez, mint a bölcséleti. Habár elismeri, hogy nagyon kellemes és hasznos az „*amoenitas hortorum*”, „*fructuum suavisitas*”, „*coloris diversitas*” stb. — mégis sokkal hasznosabb az, amit ezekből a helyes bölcsélet révén kap a lélek.

Valami természettudományos rendszerezés vagy csoportosítás őt még nem érdekelte, nem is érdekelhette, akár kortársait, de annál inkább az egyedek részei, szerepe, jelentősége¹¹⁸ és misztikus vonatkozásai. Ez utóbbiak nem is maradhatnak el

¹¹³ Pl. hogy a delfin gyönyörködik a Simon névben; hogy a vad-szamár rendszeren füvet eszik, de ha ez nincs, akkor széjjel táplálkozik stb. i. m. 203—221.

¹¹⁴ L. Miscell. Dec. III. p. 1. Dissert. IV—VIII. és Apáczai Cs. J.: Magyar Encyklopaedia. 1653. 203—221.

¹¹⁵ „*Oeconomia ex 3 tomis... Tyrnaviae, 1746.*”

¹¹⁶ Rapaics R.: *A magyarság virágai.* Budapest, 1932. 287. l.

¹¹⁷ Az általános növénytan kezdetei Magyarországon. 1932. 3. l.

¹¹⁸ „*Explicantur, quae ad radicem... cortices... ramos... folia... flores... etc. pertinent.*” Misc. III. p. 1.

soha e nemű disszertációiból¹¹⁹ („Admiranda plantarum, — ferarum” etc.), melyeket bámulatos szorgalommal gyűjtöget össze. De ugyancsak ott van mindig a „Sympathia et antipathia plantarum, ferarum . . . piscium” etc., a „medicinalia ex feris”, a „docilitas animalium . . .” stb. is. Érdekes, hogy a forrásokat leginkább ilyen különlegességek és kuriózumok kedvéért használja, pedig igen sokra hivatkozik (Plinius, Aristoteles, Aelianus, Majolus, Nieremberg, Justus Lipsius, Tytkowsky, Paulus Venetus, Cardano, Galenus, Mizaldus, Avicenna, Solinus, Aldrovandi, Agricola, Vecherius, Gesner stb.).¹²⁰

Valóban bámulatos szorgalom kellett hozzá, hogy egymástól annyira messze eső témákban oly nagy jártasságra tett szert. A természetrajz területén ugyanis összeszedi és ismerteti az akkor ismeretes köveket, gyöngyöket, ásványokat, aztán a különféle betegségeket, ragályokat, majd a látást magyarázza nem kis tájékozottsággal, annak minden eszközével és tartozékával. Ezen tanulmányok végén szintén ott vannak a „Problemata” c. fejezetek — a bölcsélet számára. Amint a földrajzi ismertetés nála történetivé válik, mert így kívánja a tanulság, úgy ezeknek a természetrajzi előadásoknak a célzata viszont bölcséleti lesz. Az általánosan elfogadott felfogásokon itt sem változtat. E tárgykörben távolról sem lát olyan tisztán, mint pl. a divinációk zűrzavarában, miért is sok naív magyarázat és tárgyi tévedés honol nála is, akárcsak többi kortársainál.¹²¹

Utolsó három fizikai disszertációja pedig egészen különös és fantasztikus dolgokat tartalmaz: az egyikben megkísérli összegyűjteni a világ új felfedezéseit; nemcsak földrészeket vagy általában fizikai tárgyakat, hanem egyáltalában mindent,

¹¹⁹ Dissert. III. Viridarium Philosophicum, seu de Plantis

“ IV. Venatio Philosophica, seu de Feris

“ V. Aucupium Philosophicum, seu de Avibus

“ VI. Piscatio Philosophica, seu de Piscibus

“ VII. Oeconomia Philosophica, seu de Animalibus et rebus Alodialibus

“ VIII. Diss. de Animalibus Oeconomiae noxiis et insectis.

Miscell. Dec. III. p. 1. 1—302.

¹²⁰ E munkákban is az állat- és növénytanon kívül szerepeltek: historia, leges, medica és bölcséleti vonatkozások. — Némely nagy gyűjteményes munkák sokáig nagy tekintéllyel uralkodtak, újra s újra kiadták, bővítették, magyarázták — pl. Pliniusét (Naturalis hist. libri 37), melyből mindenki merített, nem is szólva Aristotelesről. Nevezetes források még: Aelianus Galenus, Strobæus, kiket újra magyarázott Gesner; nevezetes továbbá Justus Lipsius, Aldrovandi és Nieremberg.

¹²¹ Pl. a levegő romlottságát a csillagok káros befolyása, sárkányok lehellete, cometák és meteorok testéből kiáradó ártalmas párolgás stb. okozzák; a fertőzött levegőt tűzzel lehet tisztítani. Miért öli meg a basiliskusz a tekintetével az embert? és más hasonlók. Misc. Dec. II. p. 1. 195, 200—241.

ami az emberiséget előbbre viszi, pl. új elméleteket, módszereket, könyvnyomtatást, térképet, távcsövet, puskaport stb.¹²²

Nem kevésbé változatos az a sor, melyet a másik disszertációban közöl a megszűnt vagy elpusztult dolgokról.¹²³ Kezdvé a bibliai paradicsomon, egészen a középkori tűz- és vízpróbáig nagyon változatos képet nyújt e láncolat, felölelve az élet fáját, az óriásokat, amfiteátrumokat, kolosszusokat, labirintusokat, a világ hét csodáját, a diadalmeneteket, a régi szigorú bűjtöt és sok egyebet, összesen ötvenet, melyek közül sokat vesz Pliniusból.

Utolsó disszertációjában¹²⁴ pedig azon dolgokat gyűjti össze, melyek létezése kétséges, sőt egyáltalában nem is léteznek és nem is léteztek, mint pl. a sphaera ignis, a Copernicus-féle mozgás, a fönixmadár, a griff, a tűzálló szalamandra, törpék, kentaúrok, tritonok, szirének, faunok, szatírok, kutyafejű emberek, a fortuna, a pogányok fátuma, a genetliakusok fátuma, bölcsek köve stb.

Egész természetrajzi szemléletéből és anyagbeosztásából látszik ugyan, hogy szigorúan tudományos csoportosítás és megfigyelés nem vezette, mégis minden anyagának rendezésére, megrostálására törekszik, bár ez a rendezés és csoportosítás nála vagy külsőséges vagy bölcseleti. De hiszen főmunkájának, a Miscellaneanak célja is csak az volt, hogy a közéleti műveltséget és nem a szigorú tudományosságot szolgálja. Egyébként forrásai is csak ilyen külsőséges szempontok szerint csoportosítottak.¹²⁵

A természetrajzzal kapcsolatban jut hely nála a földrajznak is, de magától értetődően nem mint önálló tudományágnak, hanem mint a fizika egy részének bölcseleti és történeti szolgálatában.¹²⁶ A legszélesebb perspektívával nézi a földet:

¹²² Misc. Dec. II. „Diss. VIII. curiosa, De rerum novarum inventione.” 242—264.

¹²³ U. o. „Diss. IX. curiosa, De rerum memorabilium orbis terrestris deperditione ac desitione.” 265—300.

¹²⁴ U. o. „Diss. X. curiosa miscel., De rebus falsae et dubiae existentiae.” 301—344.

¹²⁵ Pl. Aldrovandi 12 kötetes hatalmas munkájának a madarakról szóló kötetét azért kezdi a sassal, mert a sas mint a madarak királya méltó erre. És nála is ilyen címek szerepelnek az állatokról: „De ingenio, seu moribus”, „Docilitas”, „Generositas aquilae”, „mystica”, „Usus in medicina”, „Antipathia”, „Moralia” stb. „Ornithologiae... de avibus historiae libri XII., Bononiae, 1599.”

¹²⁶ 1. Geographia Universalis.

2. De Insulis, Antris, Montibus, Hiatis... terrae admirabilis...

3. De Locarum Terrae Proprietatibus.

4. Hórographica, Politica et Historica Sacrae Coronae Regni Hungariae Notitia.

5. De Lapidibus.

6. De peste.

7. Optica.

Miscell. Dec. II. p. 1. 1—241.

úgy tekinti, amint bizonyos viszonyban van az égitestekkel, mint ezek között a legelső, a teremtett világ centrumát.¹²⁷ A Föld tömegét három tagozatban vizsgálja: első rész: a Föld felülete, másik: a felület alatt elterülő széles réteg, melyben az ásványok, fémek stb. rejlenek; itt vannak a belső vizek járatai, melyeken át a tengerek vizei elvezetődnek a folyók forrásaihoz; ugyancsak itt lappangnak a „föld alatti tüzek” is. Harmadik tagozat a föld centruma, ahol a kárhozat helyét hiszi.¹²⁸

Ennek során adja az ő nagyon sovány általános földrajzát „Brevis Totius Terrarum Orbis Descriptio” cím alatt, mely azonban nem más, mint a négy világrész országainak, nevezetesen hegyeinek, tavainak, folyóinak, városainak, érsekségeinek, püspökségeinek stb. elsorolása. Európa országainál felsorolja az akadémiákat is.¹²⁹ Ezek a földrajzi ismeretek természetesen nem is szolgálhattak más célt, minthogy a történeti események számára kéznél legyenek s az esemény megrögzítését elősegítsék. A történeti eseményeknél különben is megkívánták az iskolákban, hogy a földrajzi helyet ismerjék; viszont a nevezetes földrajzi tárgyaknál a hozzáfűződő eseményt.¹³⁰

Maga Szentiványi is ezt csinálja a jegyzékszerű elsorolás után: elmondja, milyen tudnivalók, hagyományok, legendák fűződnek egyes földrajzi tárgyakhoz: hegyekhez, szigetekhez stb., a lakókról is elmond titokzatos, mesészerű dolgokat,¹³¹ ellenben éghajlatról, növény- és állatvilágról vagy más földrajzi tényezőről nem tesz említést. A sok forrást itt is olyan szándékkal, olyan adatok kedvéért használta, mint a természetrajzhoz — különös esetekért.

Magyarország földrajzát már sokkal részletesebben adja és kibővíti történeti vonatkozásokkal, sőt itt mindjárt bele-torkollik a Szentkorona történetébe, úgyhogy a földrajzi rész tulajdonképpen függelék a Szentkorona története és magasztalása mellett.

E földrajzi rész egyébként abból áll, hogy felsorolja az ország folyóit egészen rövid ismertetéssel, amiben az a legfontosabb, hogy milyen vár vagy város emelkedik mellette. Tárgyalja Magyarország természeti gazdagságát és termékenységét, amihez azonban nem is magyar forrást használ, hanem

¹²⁷ U. o. 5. l.

¹²⁸ U. o. 7. l.

¹²⁹ U. o. 39—56.

¹³⁰ V. ö. Balassa B.: A történettudás multja hazánkban. Pécs, 1929.

57. l.

¹³¹ Pl. Beda Venerabilis szerint Írországban bizonyos fának a levele meggyógyít a kígyómarástól; és ezt Szent Patrik érdemeinek kell tulajdonítani. — Málta szigetén meg az összes állatok mérgesek; bizonyára átokként, mert Szent Pált ittjártában egy kígyó a kezén megmarta. U. o. 61.

idegeneket,¹³² mint Petrus Bizarrust,¹³³ Callimachust és Georg. Fourniert,¹³⁴ akik mind elragadtatással beszélnek Magyarorszá-
g csodás gazdagságáról, termékenységéről, lakóinak bátor-
ságáról, borainak nemességéről és ásványainak változatos-
ságáról.

Külön disszertációban ismerteti Magyarország ásvány-
vizeit és fürdőit.¹³⁵ Itt is előbb skolasztikus módon kitanít a
vízre vonatkozó bölceleti tudnivalókra,¹³⁶ majd a víz csodá-
latos hatásairól beszél. Magyarország vizeit Wernher: „De
Admirandis Hungariae Aquis Hypomnematum, Coloniae,
1595.” c. munkája nyomán ismerteti. Wernher királyi tanácsos,
Sárosban prefektus és a török hatás alatt érdeklődik a magyar-
országi fürdők iránt. Tetszik neki a török vízszeretete, és külön-
ösen tetszenek a budai fürdők, melyeket a törökök léte-
sítettek, aztán Herberstein Zsigmond báró is tőle kér tájékoz-
tatást a sárosi vizekről. Erre Wernher összegyűjti az említett
könyvben Magyarország vizeit. Teljesen ezt követi Szent-
iványi is, még a sorrendet is: a Vág mentén fölfelé haladva
ismerteti Pöstyént, Trencsénteplicet, Bajmócot, Stubnyát és
a többieket, körül egész Erdélyig. A külföldieket főleg Solinus-
ból, Pliniusból és még néhányból meríti.

Magyarország néprajzi viszonyairól megemlíti, hogy alig
van ország, melyet oly sok nemzet lakott volna, mint ezt, s
ennek népe most is oly sokféle nemzetségből tevődik össze
— és mindez, úgymond, a termékeny földért!

Bibliás hisztoricizmusára jellemző, ahogy az ország lakói-
nak sorát levezeti. Legelső lakója a hagyomány szerint a sémi
törzsből származó Bannon, akitől a terület a nevét is vette.
Ennek utódait később a görögök paeones-eknek nevezték,
utóbb pedig a latinok Pannonnes-eknek.¹³⁷ Bannon állítólag a
vízözön után 167-ben jött e földre, kinek utódait Darius
Hidaspis leigázván, a népvándorlások és küzdelmek hosszú
sora kezdődött meg e földön. Egymást váltották a macedónok,
vandálok, keleti gótok, rómaiak, húnok, longobárdok, avarok és
jazigok; az újabbak pedig a magyarok, szlávok, kúnok, oláhok,
ruthének, horvátok, rácok és törökök.

¹³² „Hac de re potius externorum, quam domesticorum II., Basileae,
adduco testimonium...” Misc. II. 122.

¹³³ Petr. Bisarrus: Bellum Pannonicum sub Maximiliano II., Basileae,
1573.

¹³⁴ Fournier ezt mondja: „Nullus est fluvius, qui Tibiscum superet
proventu piscium sive rationem habeas diversarum specierum, sive magni-
tudinis.” U. o. 123. (Fournier: Geographica orbis notitia. Lib. II.)

¹³⁵ „Diss. VIII. Physico-Mathematica: De Admirandis virtutibus et
Proprietatibus Lacuum, Fontium et Fluviorum...” Miscell. Dec. I. 320—344.

¹³⁶ Pl. Mi van lejjebb: a föld-e vagy a tenger? — mert a folyóknak
a tengerből kell venniök eredetüket — az Irás szavai szerint: „Ad locum
unde exeunt Flumina revertentur, ut iterum fluant” stb.

¹³⁷ Misc. Dec. II. p. 1. 126. sk.

A húnokat, avarokat és magyarokat ugyanazon népnek tartja. A húnokból egyszerűen úgy lettek avarok, hogy Avaris királyról az egész népet avaroknak kezdték nevezni, később meg hungariknak. A jazigok a szarmata területekről ide húzódtak, melynek egyik ága a szlávok, akik a Vág mentét és a Kárpátok tövét lakták; a többi jövevény népekről is megemlíti, mikor tűntek fel, melyik királyunk idejében.¹³⁸

Nagy könnyedséggel fogad el hagyományokat, melyeket egyszerűen leközi, de még az sem látszik ki belőle biztosan, vajjon ő is elfogadja-e. Bonfinit követve hasonló könnyedén tesz bizonytalan megállapításokat.

A népek pusztá megnevezésén és egy kis történeti vonatkozásán kívül másra nem is terjeszkedik ki; se szokásaik, se foglalkozásuk, se más körülményeik nem érdeklik. Magyarország városait is sorban végigismerteti, de csak két szempontból: történeti és kulturálisból. Elsősorban az eredetük és alapítóik érdeklik, aztán hadi és történeti szerepük, majd iskoláik és más intézményeik. Az eredetüket olyan messzire igyekszik visszavinni, amennyire csak lehet.¹³⁹ Budával kivételt tesz, ennek szép fekvését is kiemeli, szintén idegen írók nyomán, mint Braun és Münster, de méginkább Wernher és Bucelinus után.¹⁴⁰ Hogy a Szentkorona birtokteste teljes legyen, kiterjeszkedik a tartományok leírására is.¹⁴¹

Szentiványi századában az államról addig élő keresztény elmélet éppúgy háborgott, mint ahogy vajúdott a gazdasági állami berendezkedés is. A reneszánsz nagyon kedvezett az állami abszolutizmusnak és a kor megváltozott arculatához az a vonás is hozzájárult, hogy a friss természettudomány alapján állva szemlélték az államot és egészen szétszedték a középkori keresztény állameszmét. Baco és Hobbes letértek minden vallásos alapról, Descartes és Spinoza saját kutatásaik eredményeit igyekeztek összhangba hozni a fennálló vallási felfogással, míg egy harmadik csoport egy univerzális észvallás alapján állott.¹⁴²

Aristoteles, Szent Ágoston és Szent Tamás tanításait az államról a reneszánsz igyekezett minél tökéletesebben szelnek eresztetni, úgyhogy az emberek gondolkodásába lassankint beszivárgott az új vallásbölcseleti és természetbölcseleti alapon való szemlélet.

¹³⁸ U. o. 127.

¹³⁹ Pozsonyt (Pisonium) Piso római polgártól eredezteti. U. o. 140.

¹⁴⁰ U. o. 130; Bucelinus: „Germania Topo-Chrono-Stemmatographica Sacra et profana, in qua Regnorum et provinciarum... amplitudo, situs et qualitas designatur.” Francof. 1667.

¹⁴¹ U. o. 147—162.

¹⁴² Louise Sommer: Die österreichischen Kameralisten, II. 1—2., Wien, 1920.

Ebben a légkörben kezdte meg Ausztria állami életének elméleti boncolgatását az osztrák kameralisták első csoportja: Becher, Schröder és Hornigk, akik az osztrák abszolutizmus első korszakát jelentik.

Szentiványi az állami élet körül háborgó áramlatba csak annyiban kapcsolódott be, hogy az állami élet gyakorlati részét: a közigazgatás ágait és a gazdasági fejlődést mintegy felülbírálta az erkölcs szempontjából. Neki külön államelmélete nem volt, erről nem beszélt, de nem is igen lehetett, mert ő mint jezsuita Szent Tamást követi, akinek államelmélete annyira örök törvényre támaszkodik, annyira az ember természetéhez alkalmazkodik, hogy ahhoz, ha eltértek is tőle, újra és újra vissza kell térni.

Minthogy a vallásos gondolkodás megrendült, ezáltal átalakult az a felfogás is, mellyel eddig a társadalmat, államot és uralkodót nézték. Tulajdonképen az új vallás- és természetbölcseleti áramlat képezi a talajt, melyből a különféle újabb államelméletek kinőnek, melyek természetszerűen nagyon is elütnek egymástól és nagyon változatos skálát hoznak létre, kezdve pl. Hobbes durva materialista tanával, keresztül Macchiavellin, Bodinuson, Justus Lipsiuson stb. Morusig vagy Saavedra mérsékelt monarchista felfogásáig.

Abban megegyeztek ez irányok, hogy gyakorlatilag valamennyi az abszolutizmus tekintélyét támogatta, de nem is tehettek volna mást a reneszánsz idején, hiszen a protestantizmus is sietett az uralkodók abszolutizmusát védeni, mert tőle várt támogatást.

Természetes, hogy ebből a közös szellemi talajból táplálkoztak az osztrák kameralisták is, kik közül Hobbeshez közel álló legvaskosabb abszolutista Schröder volt.

Ezeknek a gazdaságpolitikában az ideáljuk, mint a többi német államnak is, a francia kameralizmus volt; ez volt a csúcspontja az állam ügyes gazdaságáról, vezetéséről alkotott képzetüknek¹⁴³ — Colbert által megvalósítva.

A Habsburgok keleti birodalmában éppen ez időben, a 17. sz. második felében, I. Lipót uralkodása alatt indul meg a megvalósítás útján a Gesamtstaat-idea.¹⁴⁴

Az első lökést a centralizáció felé itt sem a gazdasági egység gondolata adta, éppúgy mint Franciaországban, hanem a katonai és pénzügyi egységesítés kísérlete.

Az osztrák kameralizmus és merkantilizmus első főembereinek, Bechernek és Schrödernek elméletén nagyon is meglátszik az új vallásbölcselet befolyása. Becher felfogása mégis szelídebb, meglátszik rajta, hogy többféle tudománnyal fog-

¹⁴³ L. Sommer, i. m. I. 31.

¹⁴⁴ L. Sommer, i. m. I. 48.

lalkozott, köztük filozófiával, teológiával, joggal, kameralisztikával stb. Becher gazdaságpolitikai felfogását „Politische Diskurs“ c. főmunkájában (1668) fejti ki, melyben a haza és a császár javáért egyaránt sikra száll.¹⁴⁵ Behatóan tárgyalja a gazdasági összefüggéseket, a monopólium, a szabad és korlátozott konkurrencia organizációformáit és ezeknek hatásait a gazdasági életre. Amíg tehát Becher az abszolutizmusnak sokkal szelídebb formáját választotta, hisz nála a hangoztatott cél a „Populierung des Landes durch Schaffung guter Verdienste und Nahrung“¹⁴⁶ — addig Schröder csatlakozott Hobbes materialista államtanához és ahhoz a felfogáshoz sodródott, amely szerint az ország gazdasági életét is a fejedelem szolgálatába kell állítani; inkább, mint az alattvalók jóléte érdekének vetni alá, és az állam erőforrásainak oda kell irányítva lenniök, hogy ezáltal a fejedelem hatalma minél magasabbra emelkedjék.¹⁴⁷

Schröderrel szemben Hornigk is az ország gazdasági függetlenségét hangoztatja, mindig az állam hatalmát kívánja erősíteni az ország produktivitásának emelésével és nem a fejedelem bevételének és mindenható hatalmának egyoldalú hangoztatását.

Ami pedig a vallásbölcseleti felfogást illeti, Becher azt a „Moral Diskurs“ és a „Psychosophia“ c. munkáiban fejti ki. E szerint ő is azon teozófikus áramlat hatása alatt áll, melyben az ember a természetes istentisztelet híve és azt tartja, hogy a közvetlen belső szemléletről az érzékfeletti világot ki lehet nyomozni,¹⁴⁸ — ez azonban a stoicizmus felfogása az igazság megismeréséről. Becher tehát tudatosan hajlik a stoicizmushoz, de e révén egyúttal beleesett a pantheizmusba is,¹⁴⁹ míg fizikai felfogása alapján véve materialista. Ezen felfogásának bizonyosága az is, hogy szívesen idéz a legkiválóbb ókori stoikusokból — Epiktetosból és Senecából.

Schröder tana ennél is durvább, az államról való felfogásában a természetjogot teljesen elhanyagolja, szerinte az állam alapja pusztán szerződés a nép és uralkodó között és nem ismeri el, hogy e kapcsolat valami felsőbb hatalomtól, Istentől származott volna.¹⁵⁰

Ilyenféle lévén tehát az első osztrák kameralisták vallásbölcseleti nézete az államról, természetes, hogy Szentiványit áthidalhatatlan szakadék választja el tőlük. Bár föltétlenül jól

¹⁴⁵ Becher: Politische Diskurs, Vorrede an den Leser.

¹⁴⁶ Handwörterbuch der Staatswissenschaften II. 446. sk.

¹⁴⁷ V. ö. Handwörterbuch der Staatswissenschaften. VII. Bd. 255. sk.

¹⁴⁸ Sommer i. m. II. 4.

¹⁴⁹ Sommer i. m. II. 5. „Was durch die Vernunft verstanden wird, kommt von der Seele selbst und deren Bestrahlung von der oberen Ursache her.“

¹⁵⁰ Sommer i. m. II. 82.

ismerte az osztrák kameralisták tanítását, aminthogy ismerte ezeknek nyugati forrásait is, mégis sem ezekről, sem azokról nem emlékezik meg, tőlük semmit sem idéz és nem is polemizál velük. Most is tulajdonképen csak azért foglalkozik vele, mert az ökonómiák vizsgálata során eljut az állam ökonómiájának vizsgálatához is.¹⁵¹ Szentiványi az osztrák kameralisták felfogásával szemben közömbösen viseltetik, mintha nem is léteznék. A gazdasági problémákat, melyeket ezek boncolnak, vitatnak, ő is látja, arra is megvan benne a teljes készség, hogy minden egészséges, új eszmét elfogadjon, bárhonnán jöjjön is, ami az ország gazdasági emelkedését előmozdíthatja, sőt ezeket sürgeti is, de ő az államban többet lát pusztá gazdasági, materiális ökonómiánál és nem kevésbé sürgeti a becsületes, tisztakezű adminisztrációt, igazságosságot, kiméleletet, általában az állami erényeket minden vonalon. Az ő felfogása egészséges és biztos — régi és új egyszerre, gazdasági téren fejlődést hirdet és minden tekintetben haladni akar a korrál, de a metafizikai igazságokból nem enged. Ő is azon töri a fejét, milyen üdvös tanáccsal lehetne segítségére az állami ökonómiának. Az államról vallott metafizikai felfogását nem adja, mert e rövid, pontokba szedett előadásának csak az a célja, hogy az állami ökonómiához tanácsokkal, kritikával hozzájárjon. 100 obszervációban adja elő ezen, szerinte leghelyesebb elveket. Szeme előtt példaképül a nyugateurópai államok lebegtek, mégpedig elsősorban Franciaország, melynek életéből, berendezkedéséből kiemeli, ami okos, igazságos és hasznos, de rámutat hibáira is. Abszolút tekintélynek és példaképnek nem ismeri el Franciaországot sem, de mégis ennek életében találja a legtöbb hasznos intézkedést.

Allamideálja az erkölcsi törvényekkel korlátozott monarchia. Ő jezsuita létére távolról sem olyan korlátlan abszolútizmus híve, mint az osztrák kameralisták, főleg Schröder. Ha a fontosabb államtudományi irányok valamelyikéhez kellene őt beosztanunk, akkor a két nagy úttörő: Macchiavelli és Bodin közül föltétlenül az utóbbihoz kell számítanunk; még abban az esetben is, ha a harmadik kiválót, Hugo Grotiust is tekintetbe vennők. Dehát ő ezek egyikének sem követője, ő Szent Tamás tanítványa ebben is és Bodin csak éppen a leginkább szimpatikus előtte, márcsak azért is, mert Bodin szeret elmélkedni az isteni és emberi természet titkairól, s mert az ő módszere a történelmet szintén összeköti a bölcsellettal („Methodus ad facilem historiarum cognitionem”), úgyszintén iránya is erkölcsi és hazafias, és nem hajlandó az állami jólét érdekében gonosz eszközöket megengedni.

¹⁵¹ Centum observationes Oeconomico-Monarchicae. Misc. Dec. II. pars 2. 297—308.

Természetes, hogy Szentiványi a törvényes egyeduralmat védi, de ugyanakkor az uralkodás és állam igazi célját sem téveszti szem elől — az egyes emberek boldogságát; tehát az uralkodó hatalma nem abszolút, őt is kötik a felsőbb törvények.

Érdekes, hogy az uralkodó hatalmának és kötelességeinek megfontolásával leginkább a spanyol Saavedra munkájára támaszkodik.¹⁵² Jóllehet Saavedra IV. Fülöp spanyol király fiának, Balthazárnak nevelője volt, számára is írja munkáját, melyben röviden tanácsokat ad egy uralkodásra készülő ifjú fejedelemnek — ennek dacára sem esik Macchiavelli hibájába; nem hízeleg s nem hirdeti korlátlanul a fejedelmi hatalmat és mégis abszolutista, de a kellő korlátok között. Saavedra könyve elején a fejedelemhez intézett előszóban mutatja ki felfogását a fejedelmi hatalomról és kötelességekről, ahol határozott szavakkal, bókok nélkül, szinte keményen adja elő, mit kell a fejedelemnek meggondolnia. Hangoztatja előtte az isteni törvények tiszteletben tartását, s állítja, hogy ennek elhanyagolása, a zsarnokuralom pusztulásba visz.¹⁵³ Legfőbb tanácsként ezt köti a lelkére: „Pietate itaque, ratione et justitia eos tingat Serenitas Vestra.”¹⁵⁴ Hogy pedig azt ne gondolják, hogy elfogultság vagy hízelgés vezeti előadásában — eleve tiltakozik ellene: „Si in aliquorum... me effundo laudes, id aemulationis accendendae fit gratia, non adulandi, a quo longissime abesse me fateor.”¹⁵⁵

Ez a felfogás egészen megegyezett Szentiványiéval és általában a jezsuitákéval, mert a kormányzás alapjaként a pietast és justitiat hangsúlyozza Saavedra is. Ezenkívül nagyon tetszett Szentiványinak Saavedra előadási módja is. Nem túl hosszú, nem unalmas elméleti munka, hanem 101 hosszabb-rövidebb fejezetből, ú. n. symbolumokból áll közvetlen, érdekes előadásban, s azonkívül minden fejezetet igen találó és tanulságos jelképpel illusztrál, miáltal még élvezetesebbé teszi a munkát.

Szentiványi hirdeti, hogy az állam jóléte, illetőleg a polgárok boldogsága két tényezőn nyugszik: az anyagi jóléten és az erkölcsön, őt mindenekelőtt e kettőnek ápolása és összehangja érdekli, és érthető, hogy első gondját e kölcsönös

¹⁵² Saavedra Diego y Faxardo (Fahardo) idevonatkozó munkája: *Idea principis christiano-politici centum symbolis expressa...* 1640. Többször kiadták és sok nyelvre lefordították.

¹⁵³ „Quia non aequae omnes Cynosuram caelestem ac divinam, aeternam atque immotam habuerunt ante oculos, accidit nonnunquam, ut in vias deducerent periculi plenas, quae Principes multos in syrtes, deinde et exitium traxere... I. m. Praefatio ad Principem.

¹⁵⁴ U. o.

¹⁵⁵ U. o. Praefatio ad Lectorem.

béke és harmónia képezi és csak másodsorban a gazdasági kérdés. Ezzel az egyensúlyi gondolattal figyeli a nyugati népeket és így helyesebben is fogta fel az állam kötelességét alattvalóival szemben, mint az új elméletek, s mint az osztrák kameralisták.

Mint monarchista, természetesen, nem híve az Angliában és Hollandiában mozgolódó demokratizmusnak vagy Pufendorf szabadelvű reformeszméinek, sem a divatos, korlátlan abszolutizmusnak vagy főképen a zsarnokuralomnak.

Az állami ökonómiáról előadott 100 obszervációban (felülően Saavedra hatása alatt) csak egészen rövid szabályokat és tanácsokat közöl. Gazdaságpolitikai felfogása alapján ő is a merkantilistákhoz tartozik — ő is sürgeti a kormányzat beavatkozását az államgazdaságba: avatkozzék bele a belföldi nyersanyagok kivitelének szabályozásába, a külföldiek behozatalába, a vámmal való szabályozásba és más hasonlóba. E kérdésekben Szentiványi éppoly modern álláspontot foglal el, mint híres kameralista kortársai, hisz ez tisztán gazdasági kérdés, őket pedig nem is említi.

De ugyane merkantilista elveket megtalálhatta Bodinusnál is, akinek munkájára ugyancsak hivatkozik¹⁵⁶ s aki már Colbert előtt száz esztendővel szükségesnek tartotta a kormány beavatkozását a kereskedelem irányításába.¹⁵⁷ Hogy tehát Franciaország tekintélye nagyra nőtt a szemében — nem csoda, hisz majdnem minden forrásától ezt tanulta: Saavedrától is, Florimundus Rajmundustól, a történéstől is, sőt a német és osztrák kameralistáktól is.

Hangoztatja, hogy Magyarországnak Franciaországot kell követnie az ökonómiában. Franciaország ugyanis négy mágnessel vonzza magához Európa pénzét: gabonával, borral, sóval és szövettel; és megállapítja, hogy a szövetet kivéve Magyarországon is van ezekből annyi, mint Franciaországban, de még a szöveten is lehetne segíteni, ha nálunk is megindulna az ipar, amely jelenleg Ausztriába vonja a pénzt.

Egyetért az új merkantilistáknak azzal a gondolatával is, hogy az államnak minél több bevételre van szüksége, s e cél érdekében sürgeti, hogy törekedni kell arra is, hogy minél több természeti kincseket, különféle bányákat tárjanak fel. Az is lehetne jövedelmi forrás, állapítja meg, ha a rangokat, méltóságokat és privilégiumokat nem adományoznák minden ellenszolgáltatás nélkül. A török szultán pl. ilyen címen évenként kb. százezer dukátot vesz be, de így van ez Velencében is, sőt Rómában is.

Lelke mélyén igen fáj neki a sok visszaélés, ami az adóz-

¹⁵⁶ Bodinus: De Republica libri sex. Paris, 1586.

¹⁵⁷ Handwörterbuch der Staatswissenschaften. II. Bd. 988.

tatás körül végbemegy. Amilyen jogosnak és szükségesnek tartja az igazságos adóztatást, éppúgy elítéli az irgalmatlan adóprést — először, mert anyagilag tönkre teszi az adózót; másodsor, mert erkölcsileg is megrontja: az agyonsanyargattott nép ugyanis minden bizalmát és tiszteletét elveszti feljebbvalói iránt. Erkölcsi és anyagi szempontból egyaránt a mérsékelt adóztatás híve, de ehhez azt is szükségesnek tartja, hogy az adózás mindenkire, a leghatalmasabbakra is kiterjedjen (Misc. II. p. 2. 300. l. 32. obs.) és hogy a fejedelem a nyájának igaz pástora legyen, nehogy kíméletlen és önző vezetők a „bőrét is lenyúzzák és se hidegtől, se melegtől ne tudjon védekezni”.¹⁵⁸

Előadásában tudatosan keresi az állam életének azon pontjait, ahol igazságtalanságokat és kegyetlenségeket vehet észre. Elítéli Lobkowitzék embertelen népnýúzását, melyben egyáltalában nem kerestek sem erkölcsi, sem népjóléti szempontokat, — de ugyancsak elítéli azon lelketlen eljárásokat is, miket a katonai porciók kivetése és behajtása körül végbevittek; pl. Magyarországon 1684—1695 között minden évben minimálisan 80 ezer katonai porciót vetettek ki, de a valóságban ennél is mindig sokkal többet szedtek be önkényesen a katonai vezetők kény és kedv szerint.¹⁵⁹

Eszményi és erkölcsi szempontokra beállított szemlélete egyáltalán nem akar szemet húnyni a vezetők és méltóságok bűnei és visszaélései előtt, sőt éppen tőlük várja a jó példát. Ebben a vonatkozásban Saavedrán kívül főleg rendtársának, Contzennek munkájából merít,¹⁶⁰ aki éppúgy, mint Saavedra, a pietast és justitiát tartja az államkormányzás alapjának. Jellemző azonban, hogy olyan nem szakmunkából is merít, mint Beyerlinck lexikonszerű furcsa műve: a „Magnum Theatrum...”,¹⁶¹ melyben az emberi élet erényeit és hibáit tárgyalja mesterkélt csoportosításban¹⁶² és mindig a bibliához vonatkoztatja a szóbanlevő fogalmat.

Természetes, hogy forrásai között ott szerepel Aristoteles Politiká-ja is. Szent Tamást nem is említi, hisz tulajdonképen tőle van egész politikai felfogása.

Szentiványinak ez egész előadásából azt látni, hogy

¹⁵⁸ Centum Observationes. 297.

¹⁵⁹ Misc. Dec. II. P. 2. 305. és Szekfü: Magyar Történet. V. 384.

¹⁶⁰ Contzen: Politicorum Libri Decem, Moguntiae, 1620 és — Aulæ speculum sive de statu, vita, virtute Aulicorum, 1630.

¹⁶¹ Beyerlinck: „Magnum Theatrum Vitæ Humanae, hoc est Rerum Divinarum Humanarumque Syntagma Catholicum, Philosophicum, Historicum et Dogmaticum, Coloniae. 1631.

¹⁶² Minden fogalom, amit magyaráz, „a” betűvel kezdődik, pl. ambitio, astutia, acquisitio stb. Szentiványi főleg az „avaritia” csoportból merít, melynek egyik fejezete: „Tributum, vectigal, decima...” Beyerlinck i. m. 699.

helyesli és sürgeti az új igényeknek megfelelő gyakorlati újításokat, a haladást, de ami elsősorban a szíven fekszik — az inkább az erényes állami élet, tehát nála is a — *justitia et pietas*. Még előadásának végén is az adózók érdekében figyelmeztet: „*magnum vectigal est — parsimonia*”.

V. Felfogása a harcásatról

Az 1686. és 87. kalendáriumokban a harcászat kérdésével foglalkozik.¹⁶³ Ezt a témát minden bizonnyal az a megélénkült harci mozgalom tette aktuálissá, melyet Kara Mustafa kezdett meg 1681 után, melyet aztán olyan változatossá tett Bécs ostroma 1683-ban, és Buda 1686-i felszabadítása, valamint a többi magyar várak sorozatos visszavétele.

Az egész tanulmány 100 Quaestióból áll és elsősorban a várak harcászati szerepéről és jelentőségéről elmélkedik benne. Angliával, Lengyelországgal és a római birodalommal veti össze Magyarországot. Azok ugyan várnélküliek voltak, de ez nem bizonyít a vár szükségessége ellen, mert mind-egyiknél más volt a helyzet; Angliánál és a római birodalomnál ez észszerű volt, Lengyelország azonban éppen ezek híján rengeteget szenvedett — és Magyarország sem lett volna oly hosszú ideig bástyája a kereszténységnek, ha nem lettek volna várai. Szerinte kétezer katona egy jó erődítményben felér tízezerrel erődítmény nélkül. Iskolás szabatossággal leírja a harci eszközöket, beszél magáról a seregről — a vezér kiválasztásáról, szükséges erényeiről, aztán a katonaanyagról: melyik foglalkozás embere a legalkalmasabb katonának — veti fel a kérdést és mindjárt meg is felel rá: a földművelő ember, mert edzett, igénytelen és engedelmes. A háborúk és lázadások okait vizsgálva első helyen említi a vallásiakat; a vallási egyenletlenséget, aztán a mértéktelen vezéri ambíciót és egyéb okokat, melyeket Aristotelesből vesz. A jogos és jogtalan háború kritériumait pedig Szent Tamásból meríti.

E kérdésekhez alig használt forrásokat, hiszen közismeretek voltak a háborús viszonyok, ezeket ő is közvetlenül ismerhette; nem is használ más forrást, csak Aristoteles Politikáját és Contzen ugyanacsak Politika c. művét,¹⁶⁴ és nem említi sem Vegetius nevezetes munkáját: az *Institutorum rei militaris*-t, sem Stewechius: *Commentarius*-át, akkoriban tekintélyes munkákat.

¹⁶³ *Dissertatio Polemica*. Miscell. I. P. 1. 345—418.

¹⁶⁴ *Politicorum libri X.* 1621, 1629. Sokan e munkát középkori maradisággal vádolják (pl. a zsidók üldözése, rabszolgaság védelme). Szentiványi kivetnivalót nem vett át.

E disszertációja kedveltségét mutatja, hogy többször is kiadták, promóciók alkalmával is.¹⁶⁵

VI. A történetíró

A magyar történetírás szempontjából éppen a 17. század, annak is főleg második fele, tehát éppen Szentiványi kora az a szakadék, melynek áthidalása után szinte újra meg kellett alapozni történetírásunkat.¹⁶⁶ A történetírói munkásság mindkét részen, katolikuson és protestánsan egyaránt ki volt taszítva egyensúlyából, a lelkek állapota nem volt alkalmas arra, hogy teljesen elfogulatlan szemmel nézhette volna az eseményeket. Ahogy Istváni Miklós és Szamosközy nagy munkái létrejöttek — ezzel kb. be is fejeződött a reneszánsz történeti munkássága, utána hasonló arányú tevékenység nem született a 17. század folyamán. A jezsuiták sem tanulmányi szabályaik értelmében, sem elérendő céljuk szolgálatában nem tartották időszerűnek az e területen való elmélyedő búvárkodást, de főleg a Pázmánytól megindított nagy küzdelem hevében nem tudta érdeklődésüket fölkelteni s nem is érték rá. A század második felében mégis sokoldalú tevékenységük dacára is megindult részükről is a kezdegetés a történetírás útján. De ez az út már nem a réginek a folytatása, hanem egészen új: a megváltozott körülményekhez alkalmazkodik és egyelőre nem más, mint krónika. Ezt a módszert Baroniustól tanulja el a 17. század jezsuita történetírása. A katolikus-protestáns tudományos küzdelmet a történetírás terén igazában az a hatalmas viadal vezette be, melyet Flacius Mátyás és a magdeburgi centuriátorok indítottak meg elfojthatatlan szenvedéllyel (1559—74, 13 kötet) a katolikusok történeti felfogása és történeti kizárólagossági joga ellen, mely küzdelmet aztán Panvinius Onophrius oratorianus rendfőnök és mások biztatására megkezdett az oratorianus Baroniusz Cézár a későbbi kardinális 1588—1607 között megjelent 12 kötetes „Annales Ecclesiastici a Christo nato ad annum 1198” c. munkájával.

E kolosszális egyháztörténelmi krónika célja nem volt más, mint a magdeburgi centuriátorok gyűlölködő célzatosságának ellensúlyozása, amikkel szemben meg kellett védeni az Egyház történelmi jogait; — századról-századra kimutatni, hogy alapításától kezdve megszakítás nélkül hitben és intézményében sértetlenül maradt fenn. Baroniusz e munkája hitvédő célzatához képest nem hangoztathat mást, mint hogy

¹⁶⁵ Pl. Csehovics Mátyás promóciója alkalmából újra megjelent a Diss. Chronológiával együtt Kassán 1745-ben.

¹⁶⁶ V. ö. Szekfü: „A katolikus történetírás Magyarországon” című cikkét. (Magyar Katolikus Almanach, 1927. 695. sk.)

alapítójának ígérete szerint természetfeletti módon maga Isten vigyáz rá; tehát azzal a metafizikai szemlélettel nézi, mely az Eusebius—Szent Jeromos—Szent Ágoston-féle konstrukcióban¹⁶⁷ oly szép természetfeletti alapot és színezetet nyert, mely oly szépen meg is felel rendeltetésének, s mely alapra azóta is minden következő egyháztörténetíró is épített. Baroniusnál is ez az Ágoston-féle metafizikai substratum az alap, azonban a főcél az apologetiko-polemikus tendencia,¹⁶⁸ s ilyen minőségben ő az első, aki utat tör, s példát nyújt az elkövetkező restaurációs küzdelmek polemikusai számára. Most e küzdelem tüzével fölszítva, még erősebben ragyog Szent Ágoston metafizikai egyháztörténeti szemlélete. A centuriátorok és Baronius hatalmas küzdelme, bár egyrészt elfogultságot eredményezett, másrészt azonban óriási adathalmazt hordott össze és ösztönzést adott szerzte egész Európában, nálunk is, mely anyaggyűjtemény szükséges volt ahhoz, hogy megindulhasson a 18. és 19. század gazdag profán- és egyháztörténetírása és kritikai feldolgozása.¹⁶⁹ Mindkét oldalon főleg terjedelemben szélesedik ki a kutatás és az időrendi egymásutánhoz ragaszkodva eleinte külsőséges, merev formák uralkodnak a széles anyag fölött: ú. m. külső állapotok, eretnokségek, ceremóniák, szokások, zsinatok, kiválóbb személyek stb.

A katolikus egyháztörténet munkásainak tehát Baronius azáltal adott indítást, hogy a szentágostoni szemlélettel összekapcsolta az apologetiko-polemikus harciasságot, s nagyarányú adatkutatást keltett életre.

Rövidesen egész sereg kutató munkás szegődött a nyomába Olasz-, Francia- és Németországban egyaránt (főleg az oratoriánusok, bollandisták, maurinusok; Raynald Laderchi, Theiner Ágoston, Fleury, de Tillemont, Bzovius, Spondanus stb.)¹⁷⁰ és ha nem is érték el Baroniust, mégis nagy arányban folyt a munka, nálunk azonban az egész 17. század folyamán jóformán nem is támadt visszhangja, s még Magyarország egyháztörténeti adatainak felkutatására sem akadt magyar vállalkozó. Az idegen Inchofer Menyhért jezsuita tűzte ki fel-

¹⁶⁷ Révész Imre: A tudományos egyháztörténetírás. Kolozsvár, 1917. 72. sk.

¹⁶⁸ Révész u. o. 94. sk.

¹⁶⁹ Hatalmas és felbecsülhetetlen értékű munkát végzett e téren a jezsuiták bollandista társasága, mely a szentek életére vonatkozó régi kéziratokat és okiratokat gyűjtötte össze minden országból és kritikai tudományossággal feldolgozva kiadta híres gyűjteményében, az „Acta Sanctorum”-ban. Első kötetének lehet tekinteni Rosweyde: Vitae Patrum-ját, mely 1615-ben jelent meg és azóta is folyik e munka. L. Gyenis András S. J.: A bollandisták társasága. Bpest, 1935.

¹⁷⁰ Knöpfler—Kováts: A katolikus egyháztörténet tankönyve. 1903. 17. sk.

adataul,¹⁷¹ hogy mint a külföldi jezsuiták szervezett munkájának embere ezt a munkát elvégzi magyar földön, az Egyház ezen fontos talaján, s munkája eredménye lett az „Annales ecclesiastici regni Hungarici. Tom. I. Roma, 1644.” Csak a század vége felé indult meg a külföldi biztatások hatására a magyar mozgólódás a kutató tevékenység útján, melyen a magyar egyháztörténetkutatás nevében Szentiványi tette meg az első lépést még Hevenesi előtt — és többek között ez az ő egyik érdeme. Az viszont igaz, hogy őt sem a történet lényege iránt való eszmei érdeklődés készítette erre, hanem mindenekelőtt az akkoriban általános apologetikus célzat, másrészt pedig az ő sajátos munkásságának matematikai iránya (polihisztori mivolta), melyet az időre, az eseményekre is ki akart terjeszteni. Azonfelül pedig kalendáriumszerkesztői gondjai is sürgették a történet területének vizsgálására — bő és alkalmas anyagul szolgált a kalendáriumok kitöltésére, hozzá még tanulságos és erkölcsnemesítő is volt.

Az eseményeket azonban egészen matematikai szemmel nézi, nem kíváncsi azok belső rúgóira, összefüggésekre, indítóokaikra, a történelem lelkére; sohasem magyaráz, kritikát sem alkalmaz. Amikor a történelemmel foglalkozik, akkor is átüt munkáján a számtan-mértani felfogás: „omnis scientia requirit mathematicam” és nem is építi egységes, élő szervezetté a történelmet, hanem egyszerűen meghagyja kronológiának, mely „scitu digna pars matheseos” és „astronomiae subserviat”, azaz: a matematikának egyszerű szolgálója.¹⁷² Neki különben is mindenekelőtt a kronológiára van szüksége az események disztingválásához és rendezéséhez, mint azt többször hangoztatja is, mert e nélkül sem a profán, sem az egyházi történetet nem érthetnők.

Kétféle kronológiát különböztet meg: matematikait vagy asztronómiait és históriait; ez utóbbi arra szolgál, hogy a történeti események időit figyelje és „res quascunque suis, quibus patrae sunt, temporibus alliget”,¹⁷³ azaz krónikát akar ephemerisekben és synopsisokban. Az efemerisekkel a kalendáriumok időnaptári részét tette változatosabbá, haszna pedig annyiban volt, hogy rövid, frappáns megjegyzés lévén, könnyen meg lehetett jegyezni és gyakran egészen laza, felszínes synopsisot nyújtottak az olvasónak nagyon különböző témákról, pl. az ó- és újszövetségi történetből, Szűz Mária életéből, erényeiről, az általa nyert jótéteményekről, sikerekről, gyógyulásokról, melyeket valaha is az emberek Szűz Mária közbenjárásának tulajdonítottak, továbbá mindazon tiszteletről,

¹⁷¹ V. ö. Hóman: „A forráskutatás és forráskritika története.” Bp., 1925. 8. l.

¹⁷² Misc. I. p. 1. Diss. X. Diss. Mathem.—Chronol. 419—441.

¹⁷³ U. o. 419.

hódolatról, áldozatokról, ünnepekről, kegyhelyekről, melyek Szűz Máriával kapcsolatosak. A cél itt persze nem is annyira a kronológia, mint inkább a tisztelet elmélyítése. De nemcsak Szűz Máriáról készített ilyen efemeriseket, hanem más szentekről is, minden körülményüket belefoglalva, aztán bőven a Szentírásról, aszkézisről, egyházatyákról, külön a nagyon tisztelt Kempis Tamás „aranykönyvé”-ből, Krisztus követéséből merítve.¹⁷⁴ Olykor havonként más-más foglalkozású emberek számára ad bölcs gondolatokat és tanácsokat egy-egy rövid mondatban — monosticában.¹⁷⁵

E vallási és erkölcsi tartalmú efemeriseken kívül összeállított sok egyéb tárgyú efemeriseket is, pl. csillagászati, ökonómiai, népies időjárásfigyelési, történelmi és más tárgyú efemeriseket — egyszerűen ilyen formában mindent leadott, ami bárhogyan érdekes vagy tanulságos volt. A történelmi efemerisek komplexumban megkülönböztet egyházi, magyar (itt még nem választja szét a nemzeti és egyháztörténetet), osztrák és keresztény-mohamedán efemeriseket.

Ez az efemeris-irodalom sajátos termése a skolasztikának Szentiványi munkásságában, miről később még lesz szó, és saját meghatározása szerint nem más, mint „Diarium, ... hoc est Codex, in quo per dies singulos res gestae scribuntur et adnotantur...” és „...sunt variae Ephemerides, prout diversi generis res scriptas continent”¹⁷⁶ és különféleképpen is nevezi: vannak köztük „monostiche”, „sententiae”, „res memorabiles”, „anagrammata”, „actus singulares”, „principia”, „dies fatales”, „axiomata”, „adagia”, „apophtegmata”, „aphorismi”, „paraemiae”, „res gestae” stb. Természetszerűleg a történelmi efemerisek lettek a legbővebbek, úgyhogy synopsisokká fejlődtek ki, de az ízük és szerkezetük mindvégig efemerisi maradt.

A reneszánsz kori kivirágzott történetírás félbeszakadása után a vallási és politikai forrongások közepette új világ-

¹⁷⁴ Ephem. Biblicae. Misc. I. P. 2.
3. I. és Ephem. Marianae,
— Avemarianae,
— Ecclesiasticae,
— Ascetico-Scripturisticae,
— Asceticae ex S. Patribus,
— Asceticae ex variis selectis Ascetis,
— Asceticae ex aureo libello Thomae Kempensis,
— Asceticae Homoepatae,
— Sanctorum seu rerum memorabilium a Sanctis vel circa Sanctos gestarum.
Misc. I. P. 2. 100. sk.

¹⁷⁵ Pl. az 1687-es kalendárium-ban:
január: Monostica spiritualia pro omnibus
február: — pro studiis
március: — pro emendatione vitae
április: — pro politicis
május: — pro juvenibus
június: — pro militia
július: — pro jurisperitis
augusztus: — ethica
szeptember: — pro cura corporis
október: — pro oeconomis
november: — pro senibus
december: — varia

¹⁷⁶ Misc. I. P. 2. Praef.

nézetek, új szempontok érvényesítésével kezdték lerakni az újkori történetírás alapjait. Ez az alapvető munka mindenkéltől az egyháztörténet jellegét viseli magán és az említett Flacius—Baronius-féle küzdelemnek folytatását teszi — annak szempontjai indítják a mi embereinket is a küzdelemre, annak eszközeivel is harcolnak, melyek között most legelső a kronológia. Aki ekkoriban szorongatott Egyháza segítségére akart sietni, s a küzdelembe beleavatkozott, ezt alig tehette más-kép, mint minél pontosabb kronológiával, adatok föl kutatásával. A katolikus egyháztörténetírás magyar földön e téren éppenséggel nem dicsekedhetett nagy bőséggel, hisz már a kezdet is idegennek, Inchofernek az érdeme. Rajta kívül Szentiványi még 2 dalmátot sorol fel (Cassius Bertalan és Uremarinus)¹⁷⁷ és két magyart: Lanczmár Márton és Tarnóczy István jezsuitákat, akik azonban csak elogialis történelmet írtak.¹⁷⁸ Ellenben nem említi Perényi Ferencet, aki Magyarország primási elogiumait írta,¹⁷⁹ sem Patatic Jánost, aki meg a szentéletű magyar főpapokról írt elogiumokat.¹⁸⁰

Szentiványi ekkoriban egyedülálló munkát végzett, mikor a kronológus buzgóságával az adatgyűjtést és időmegállapítást, ha szűk mederben is és egyedül is — de megkezdte. Nem vallotta ugyan magát historikusnak, mégis az újkori történetírás alá ő kezdte törni az ugart, s mikor Hevenesi 1695 körül megindította akcióját az oklevelek felkutatására, Szentiványi háta mögött már 15—20 esztendő történetkutató munkásság volt, melynek egyik eredménye a kalendáriumokban folytatólagosan közölt synopsisok, másik pedig az ország területén végzett adatkeresés. Nagyarányú szervezett kutatásra azonban, minő Hevenesié, ő nem gondolt, de sok más munkájától nem is tehette volna, mert bizonyos, hogy az ő keresgelése és fáradhatatlan munkája előmunkálata volt Hevenesiének és talán impulzust is adott neki.

Kronológiai munkásságában szintén egyetemességre törekszik, mint másban is, de aztán nem is megy többre; igaz, nem is akar mást, mint az adat- és időmeghatározással áttekinthető összefüggésbe, egységbe fűzni az eseményeket. Ennek megfelelően nem gyakorol kritikát, legfeljebb itt-ott, időre vonatkozólag, nem magyaráz, nem jellemez sem személyeket, sem eseményeket, sem általános helyzetet. Deduktív módszeréhez képest eleinte nem is érdekelte őt a magyar történelem kérdése, de annál inkább a megbolygatott egyete-

¹⁷⁷ Misc. III. P. 1. 19. I. Uremarinus: De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex. Arustel, 1666.

¹⁷⁸ Lanczmár: Mausoleum regni apostolici Regum et Ducum. Norimb., 1664.

¹⁷⁹ Patatic: Infulata Hungariae sanctitatis. Tyrn., 1692.

¹⁸⁰ Perényi I.: Castrum Strigoniense aureum. Tyrn., 1655.

mes Egyházé és később is ennek útján jut el a magyar haza történelméig, mely szervesen bele van kapcsolva amannak fűtésába.

Történelmi disszertációit valószínűleg csak 1679-ben kezdi közölni a kalendáriumokban, mert 1675—78-ig Bécsben tartózkodik, mint a Pázmáneum regense, a fennmaradt és hozzáférhető nagyszombati kalendáriumok közül pedig Szentiványi szerkesztésében az 1680-as az első ép kalendárium, ebben pedig az egyetemes Egyház történetének 6. századbéli synopsisát közli, tehát 1679-ig le kellett közölnie az első öt századét, sőt az ószövetségét is; már csak azért is, mert az 1680-as folytatásban „pars secunda”-ról beszél.¹⁸¹ A pars prima bizonyosan az első öt század volt; ezt az első ötöt különben is mostanában nagyon fontosnak tartották és rendszeren együtt tárgyalták. A következő folytatást csak 1683-ban közli a 7. századról, a következőt meg 1687-ben a 8., 9. századokról. A legközelebbit csak 1692-ben lehet követni, a 12. századról, a közbeeső kalendáriumok elvesztek; 1693-ban a 13. századot tárgyalja. A kalendáriumok hiánya és némely meglevők romlottsága miatt nem lehet pontos egymásutánt megállapítani, de az biztosnak látszik, hogy Hevenesi előtt az egész egyháztörténetet leadta, sőt a magyart is, ami annál valószínűbb, mert 1696-tól kezdve már amennyiben történeti anyagot közöl, az csak keresztény-mohamedán vonatkozású (1696), illetőleg a Habsburgok római szent birodalmáé (1703); ettől kezdve pedig jóformán csak természetbölcséleti tanulmányok teszik ki a tartalmat.

E szerint négyfelé választja szét történelmi anyagát a kiemelkedő szempontok szerint: 1. általános egyháztörténetre, 2. magyar (egyházi és nemzeti) történetre, 3. keresztény-mohamedán és 4. Habsburg-ausztriai történetre. — Azt vallja, a kronológusnak az a feladata, hogy a kéziratokban említett eseményeket a maguk helyére tudja illeszteni, bármikor is történtek azok, akár a római, akár a görög időszámítás bármely pontján, akár Krisztus előtt, akár utána. Ennek megkönnyítésére szolgálnak az epochák, a korszakok, melyekben való eligazodásra megtanít a Dissert. Chronologicában.¹⁸² A sokféle epocha között van egy legfontosabb — a princípális epocha, amit világepochának is nevezhetünk, mert a világ teremtésétől számítjuk. Szeme előtt ebben Eusebius világkrónikája lebeg,¹⁸³ amely eltér ugyan más időszámítási mintáktól, de a római Mártýrológium ahhoz igazodik, tehát

¹⁸¹ Continuatio Synopsis Chronologicae rerum Ecclesiasticarum. Pars secunda, Continens memorab. res Ecclesiasticas ab An. 500—600. Calend. Tyrn. N. Múz.

¹⁸² Misc. I. P. 1. 419—441.

¹⁸³ Misc. I. P. 1. 439.

egyedül azt érdemes alapul elfogadni, s minden egyebet erre kell visszavezetni, s abban megfelelő helyre illeszteni.¹⁸⁴ Főleg az ószövetség kronológiájában egészen Eusebius nyomdokain jár, akárcsak többi elődei is; szemlélete is egészen az övé; az egész hatalmas időt egyedül a vallás gondolata, a bibliai Megváltó-várás készülődése hatja át s minden más ennek kiemelésére, aláfestésére szolgál. Időrendjének megállapításában csak a szent könyvek adataira támaszkodik, főleg Mózes, a Királyok és a Makkabeusok könyveire. A világ teremtésétől egyfolytában Krisztusig e szerint állítja össze az eseményeket, persze nagyon hézagosan: csak arra törekszik, hogy a pátriarkák, bírák és királyok egymásutánja, nevezetes tettei, a próféták, a harcok és szolgaságok Istentől való rendeltetése kidomborodjék, a végén pedig szokás szerint összefoglalást csinál hosszú korszakokról, melyeknek összetartó váza egészen külsőséges: valami igen fontos esemény, vagy a Királyok névsora szokott lenni. Az ószövetségben e vázat teszi a vízözön (kik éltek előtte, kik utána?), az ósatyák és a bírák, majd Isten örökösének kiemelésére a zsidó nép leigázottsága szerint tagolja korszakokra (servitus Mesopotamena, s. Moabitica, s. Chananea, s. Madianitica, s. Ammonitica, s. Philistina), végül királyok szerint (Júda, Izrael, Assyria, Babilónia, Egyiptom, a Ptolomaeusok és Syria királyai szerint).

A Krisztus utáni századok kronológiájában két rendtársának elterjedt munkáját használja forrásul: Brietiusét¹⁸⁵ és Riccioliét.¹⁸⁶ De nem is csak ebben, mert már az ószövetségi összefoglalásokat is Brietius nyomán csinálta, csakhogy Brietius ezeket sokkal részletesebben szedte össze, főleg a királyokat, ellenben servitusok szerint nem különböztet.

Szentiványi a Krisztus utáni kronológiát azzal kezdi, hogy összefogja az első öt századot minden megszakítás nélkül, akárcsak a Krisztus előtti időt, mert a jelenleg folyó harc szempontjából ennek az öt századnak különös fontossága van. Természetesen az eseményeket is bővebben közli, bár látszik, hogy nem annyira az eseményeket tartja fontosaknak, mint inkább az összefoglalásokat; itt már századok szerint állítja össze ez öt század nevezetes személyeinek névsorát, szigorúan vgyázva az időrendi egymásutánra és a folytonosságra

¹⁸⁴ Példával magyarázza, hogyan kell átszámítani az időt az Eusebius-félére a régi időszámításokból, pl. a trójai, Róma alapítási, olympiai, actiumi, a konzuli, a görög, a mohamedán stb. időszámításokból. U. o.

¹⁸⁵ Brietius Fülöp: „Annales Mundi sive Chronicon Universale, secundum optimas Chronologorum epochas ab Orbe cond. ad annum Christi. Dilling. 1660.”

¹⁸⁶ Riccioli Bapt. Joan.: „Chronologiae reformatae et ad certas conclusiones redactae. Tom. 3. Bononiae 1669.”

mindenütt, de főleg a pápáknál. Ezek névsorát ugyancsak Brietius és Riccioli után állítja össze és gondosan számbavesz és kimutat minden lényegesebb körülményt „cum accurata assignatione temporis, quo quis gubernare coepit et desiit” — pl. a pápa neve, nemzetisége; év, hó, nap, mikor elfoglalta a pápai trónt és amikor meghalt; továbbá év, hó és napnyi pontossággal kimutatja, mennyi ideig tartott mindegyiknek az uralkodása. Néha Brietius és Riccioli között is mutatkozik egészen jelentéktelen „in solis diebus” időkülönbség (a 21. pápáig, Fabianusig az uralkodások kezdete és vége körül) — Szentiványi ezt sem hagyja szó nélkül, s azt mondja, ez onnan van, hogy az egyik bizonyára teljes napnak vette a csak megkezdettet, a másik nem; általában inkább Brietius-hoz igazodik. A többi névsor már korántsem olyan fontos, de azért mindig ezzel együtt teszik a századok tartalmát, mint a császárok, üldözések, zsinatok, heresisek, heresiarchák, egyházi írók, szentek és világi írók. Végül még elsorolja ez öt század említésreméltó eseményeit részint Gualterus Jakab rendtársának kronológiájából, részint pedig Coppenstein András: Supplementum ad Epitome Card. Bellarmini-jéből.¹⁸⁷

Mindezek után végeredményül el nem mulasztja, hogy egy „Observatio Saluberrima”-ban rámutasson ennek az apostolok óta való folytonosságnak a jelentőségére: a kat. hit apostoli tisztaságára, melyet bárki történeti alapon nyugodni láthat és éppen annak az első öt századnak történetén, melyre az („novatores”) újítók úgy szoktak hivatkozni, mint a sértetlen, tiszta apostoli hit időszakára. Érthető, ha ezen kínálkozó alkalomnál rámutat erre a következtetésre, hiszen ahol lehet ő is, akárcsak az ekkori egyháztörténetírás, mindjárt átalakul apológétává, hitvédővé: „Consequens igitur est, doctrinam quoque modernae etiam Romanae Ecclesiae veram eandemque, quae fuit ipsorum et Apostolorum.”

Ugyanezen századi beosztással viszi tovább az egyháztörténet kronológiáját egészen koráig; az egymásután következő esztendőkhöz mellé mindig nagyon sovány és külsőséges tartalmat fűz: főleg a pápák és császárok eseményeit, ellenben minden század végén a katalógusoknak változatos sora következik — és ez az igazi fontos kép és tudnivaló, amit az olvasónak és tanulónak nyernie és megtartania kell a századról — a többi csak csontváz. Ezek a katalógusok kb. ugyanazok, mint az első öt századnál, de természetesen a változásokhoz alkalmazkodik: kibővül vagy elmarad belőle szükség szerint. Az uralkodó szempont mindig az marad, hogy a név és évszám teljessége és pontossága megőriztessék, legelsősorban a pápáké, akiknél továbbra is mindig közli az előbb említett

¹⁸⁷ Misc. I. P. 3.

adatokat (initium et finis sedis, duratio, vacantia) — aztán a királyok, zsinatok, egyházatyák, egyházírók, szentek, heresisek, heresiarchák és eventus memorabiles (v. mirabiles) saeculi katalógusai következnek.

Az események a századok folyamán egyre jobban összerolódnak keze alatt. Főképen két hatalmas, történelemalakító eseménycsoport uralkodik munkáján állandóan: a mohamedanizmus és a reformáció. Már a mohamedanizmus szereplése annyira meggyarapítja az addig szegényes kronológiát, hogy szükségét érezte annak, hogy a mohamedanizmus történeti kronológiáját az Egyháztól külön választva is bemutassa.¹⁸⁸ Még jobban földuzzasztotta az eseményeket a protestantizmus bekapcsolódása. Így most már e két hatalmas történetfolyamnak a katolikus Egyház történetével való együttfolyása révén ki kell terjeszkednie legalább három világrész eseményeinek vizsgálatára, úgyhogy az eseményekben egyre nagyobb lesz a zsúfoltság, alig lehet benne többé eligazodni, a századvégi katalógusok is kibővülnek, és már látja, hogy a szinkronisztikus kronológia elérkezett addig a pontig, ahol már szét kell szakadnia. Szét is választja három ágra: Habsburg, török és magyar ágra.

Ezeket és egyéb történeti kronológiáit úgy lehet tekinteni, mint a principális kronológia, azaz az egyetemes egyháztörténet elágazásait, illetve kiegészítését. Külön egyetemes világtörténetet nem ismer. Csakis az Egyházzal való testvérisége miatt tarthat számot minden érdeklődésre és tiszteletre a német-római birodalom, de még inkább a keresztény vonatkozása miatt akarja megismerni a mohamedán hatalom történetét — és ez különösen izgató kérdés számára: hogyan juthatott a mohamedanizmus oly jelentéktelen kezdettől akkora hatalomra?! Két nagy korszakban tekinti végig történetét: kezdettől 1300-ig és 1300-tól koráig; a rendes katalógusok innen sem maradnak el. Az egész áttekintés tanulságául pedig azt hangoztatja, hogy Isten a keresztény népek „socordiá”-ját és „discordiá”-ját ostorozza vele.

Nagy Károly öröksége történetét is két synopsisban fogja össze: Nagy Károlytól Habsburgi Rudolfig és Rudolftól I. Józsefig, 1688-ig. Különösen az utóbbi rész erősen magán viseli az akkor szokásos mély alattvalói devóciót, a túlzott magasztalást az „Augustissima Domus Austriaca” iránt, amely „tot Heroum, Regnum et Caesarum Mater . . . utriusque Orbis Domitrix et Domina . . .” — nem is annyira a birodalmak tör-

¹⁸⁸ „Ephemerides Christiano-Turcicae seu Mahometanae: Saraceni, Turcae, Mauri et Arabes” (Calend. Tyrn. 1696) és „Synopsis chronol. de ortu, progressu, ac aversione per Turcas Monarchiae Saracenorum” (Miscell. Dec. I. P. 3.), „Synopsis chronol. Monarchiae Turcarum”. (Miscell. Dec. I. p. 3.)

ténete ez, hanem az abszolutizmusnak megfelelően a Habsburg-ház dicsőítése.

A magyar történetre nézve a legfőbb törekvése, hogy minél erősebb szálakkal fűzze az egyetemes egyháztörténethez és minél messzebbre vigye vissza eredetét; ha lehet, bele kell rejteni a bibliai messzeségekbe.¹⁸⁹ Az egész magyar anyagot öt synopsisban tekinti át: 1. a Pannóniában történt események a magyarok bejövetele előtt; 2. a magyarok bejövetelétől Szent Istvánig (373—1000; itt a húnokat érti); 3. 1000—1500-ig; 4. 1500—1600-ig; és 5. a 17. század története.¹⁹⁰

Mindenekelőtt Pannónia földrajzi helyzetével és néprajzi multjával ismertet meg, kiemelve ennek folyton hullámzó változatosságát. A Pannónia nevet e terület Bannontól, Semi leszármazottjától mint első lakójától vette. Története fonalát pedig Augustus császárnál kezdi, a népszámlálásra vonatkozó híres rendeletével — hogy így a bibliai történeti szemlélet érvényesüljön. Ez évek felsorolása csak egyszerű kronológiai kivonat minden valószínűség szerint Eusebius alapján, arra azonban gondosan vigyáz, hogy ennek során el ne mulasszon egyetlen pontot, eseményt se, melynél bekapcsolhatja a magyar történelmet; legalább vonatkozást vagy hasonlóságot állapíthasson meg, hogy ez annál dicsőségesebb legyen.¹⁹¹ N. Konstantin elhatározta, hogy Jeruzsálemet újjáépíti, s emelte a híres *μαρτίριον*-bazilikát, anyja, Ilona szintén építtetett kettőt is, egyet Betlehemben. Ehhez több század után Szent István a Coenobium Monachorumot építette, sőt Nagy Konstantin városában, Bizáncban is emelt hasonlót. Nagy Konstantin 330-ban Szűz Máriának ajánlja fővárosát — később Szent István ugyanezt teszi egész Pannóniával, Szent Istvánnak meg egészen nyomában jár Lipót császárt, aki viszont Szent István följajánlását most megújítja, nyilvánosan a bécsi Szent István-templomban 1693 augusztus 16-án.¹⁹²

¹⁸⁹ Korának jellemző szemléleti sajátossága a távol multba vesző eredetnek a kutatása. Egy synopsisában azzal foglalkozik, mi mindennek a kezdetét lehet kivenni a Szentírásból; de nemcsak a Szentírásban található kezdeteket gyűjti össze, hanem lehetőleg minden kulturális intézményét is. „De rerum intiis...” Synopsis. Chronolog. Misc. I. P. 3.

¹⁹⁰ 1. Synopsis Chronol. rerum memorabilium, que contigerunt in Pannonia ante Hungarorum adventum in eandem. 2. Synopsis Chronol. rerum Hungaricarum ab exitu Hungarorum ex Scythia usque ad exordium regiminis. S. Stephani... seu ab Anno Christi 373. usque ad A. 1000. — Synopsis Chron. rer. Hung. ab An. Chr. 1000... (Misc. II. P. 3) Összesen 10 Synopsis.

¹⁹¹ Pl. Domitianus császár uralkodása kezdetén M. Anicius római konzul Krisztusért vértanúságot szenvedett, kinek utódai később Pannóniába költöztek és ezeknek leszármazottai lettek a Frangepánok (Misc. II. P. 3. 213. 1.)

¹⁹² Miután megkösözni Istennek, hogy Magyarországot a török alól felszabadította, Szent Istvánt utánozva Magyarországot Szűz Mária pártfogása alá helyezi: „... quod Inclytum Hung. Regnum, olim a S. Stephano

Ilyen kapcsolatot jelent a régi dicső Pannónia és az ő szenvedő Magyarországa között Szent Márton azáltal, hogy Sabariában született. Azt akarja magyar kortársainak lelkébe vésni, hogy mindaz a nemes tett, ami a kereszténység kezdetén Pannónia földjén történt, az valamiképen ma is a magyarok szellemi öröksége. A magyar dicsőség elmélyítését akarja szolgálni azzal is, hogy Magyarország városainak, folyóinak, hegyeinek legrégebb elnevezését összegyűjti — főleg Strabo, Plinius és Tacitus alapján.¹⁹³

A magyar őstörténet kronológiáját 373-mal kezdi, mert a „magyarok” ekkor hagyták el az őshazát. Húnok, avarok és magyarok között semmi lényeges különbséget nem tesz, egynek veszi őket, az elnevezések csak időbeli különbséget jelentenek, hol az egyik, hol a másik néven szerepelnek — legelőször a hún néven, később Avarius királyukról az avar nevet kapták;¹⁹⁴ hogy a magyar név használata mikor kezdődött, arra nézve csak annyit mond, hogy „postea”. Szentiványi tudja, hogy az ő kronológiai célja elérésére ebben a zavaros őstörténetben nem lehet reménye. Az erre vonatkozó vélemények, mint mondja, egymástól eltérnek és különben is egészen kétségesek. Még Inchofert tartja a legelfogadhatóbb tekintélynek; az ő nyomán vallja, hogy azok véleménye a legvalószínűbb, akik Nimrót fiaitól, Hunortól és Magortól származtatják a húnokat és magyarokat. Azt mondja, a források alig egyeznek meg adatokban pontosan, pedig neki mindenekelőtt erre lenne szüksége — így azonban a húnok Pannóniába való megérkezése után alig lehet valamit tudni arról, mi történt e földön vagy ők is mit csináltak. Ami keveset meg ez utóbbiról mégis tudunk, főleg Attiláról, az nem más, mint idegen írók feljegyzései, akik ellenséges szemmel nézték őket és csak itt-ott jegyezték fel róluk valamit, rendszeren jogtalanságot vagy pusztítást, dicső tetteik azonban sehol nincsenek megörökítve, pedig, mondja, bizonyára ilyenek is voltak. Szentiványi nem várja a forrásaitól az események bő elbeszélését, de azt fájlalja, hogy még Attiláról sincs biztos adata, még annyi sem, hogy mikor halt meg; — magyar krónikák szerint 445-ben, külföldi írók szerint pedig 454-ben.

Rege Antecessore meo, Admirabili Matri Tuae donatum, post vero Turcarum Tyrannide... ereptum mihi... restitueris gratias reddo tibi Deo immortalis... et restitutum Regnum Sanctissimae et Admirabili, Matri tuae „Coeli terraeque Reginae, Magnae Hungariae Dominae iterum dono, dico, dedico, totumque ejus protectioni consigno...” (Misc. II. P. 3. 178. 1.) És hogy az uralkodó jámborsága mennyit ér, azt azon mutatja meg, hogy Pannónia fölött 216 esztendő alatt 48 római császár uralkodott, míg ugyanannyi idő alatt csak 13 osztrák császár — „Ita pietas est ad omnia utilis.” U. o. 243.

¹⁹³ U. o. 234.

¹⁹⁴ Misc. II. P. 1. 125.

Ő inkább a külföldiek adatát fogadja el (Inchofer, Brietius, Idatius, Theophanes), mert bizonyos, hogy II. Theodosius nem egy vereséget szenvedett Attilától, melyek között pedig nem is utolsó volt a dáciai (Ripensi), melyben Arnegislus római vezér is elesett, ez pedig 447-ben történt.¹⁹⁵ Brietius nyomán pedig megtoldja azzal, hogy 451-ben meg Rómában még palotát követelt lakásul III. Valentinián császártól.¹⁹⁶ Fájdalmasan érzi, hogy akik az ősmagyarok történetét bővebben beszélik el, mint Thuróczi, Ranzano, Callimachus, Oláh Miklós és Bonfini, csak „cumulatim” adják elő az eseményeket — a pontos időre és az események sorrendjére nem sok gondot fordítanak, ezért ő az őstörténet kronológiáját legtöbbszörre külföldi források alapján állítja össze, akik nevei valósággal hemzsegek a Szent Istvánig tartó részben — szinte minden ókori és középkori író fölkutat egy-egy adatért. Így váltakoznak Inchoferen, Bonfinin, Thuróczin, Brietiuson, Baroniuson, Oláhon, Anonymuson kívül — Riccioli, Ammianus Marcellinus, Orosius, Nicephorus, Socrates, Sosomenus, Idacius, Sulpitius Severus, Paulus Diaconus, Gregorius Turonensis, Sigbertus, Cassiodorus, Blondus, Theophanes, Priscos, Cedrenos, Procopius, Varnefridus, Rhegino, Ajmonius, Eginhardus, Paulus Aemilius, Anastasius, Leo Ostiensis, clugnyi Odo, freisingeni Ottó, Zonaras és mások, valamint néhány krónika is szerepel forrásai között. Szentiványit elsősorban Inchofer példája lelkesítette, és ő sem akart kevésbé biztos adatokat leszögezni, azért nem elégedett meg egy-két forrással, bármilyen kedveltek voltak is egyébként, hanem halmozza őket. Hogy ezekből Szentiványi közvetlenül merített-e valamennyiből, az nem egészen biztos, de az tény, hogy erre törekedett. Az őstörténetre vonatkozólag magyar írókból alig meríthetett, amint panaszolja is: „... ab ipso ... Attila usque ad Geysam Ducem, imo fere usque ad ipsa Stephani ... tempora vix ulla exstant a nostratibus narrata...”, éppen azért „... ea ... quae ab exteris illorum temporum scriptoribus annotata sunt... non praetermitteremus, sed in singulos annos diligenter referemus ipsorum etiam Scriptorum nomine, imo ubi commode fieri poterit etiam eorum verba pro majori autoritate Historiae diligenter adducendo...”¹⁹⁷ Tehát nagy súlyt helyez az eredeti források tanúságára és a nagyobb szavahihetőség kedvéért igen sok régi forrásának címét, fejezetét és lapszámát is jelzi (pl. Paulus Diacon., Gregorius Turon., Cedrenos, Blondus, Nicephorus, Ammianus, Orosius Paulus, Socrates, Sosimus, Varnefridus), valamint azt is megemlíti, ha újabb író, pl. Inchofer

¹⁹⁵ U. o. 245.

¹⁹⁶ U. o.

¹⁹⁷ Misc. II. P. 3., 245.

is, régiektől vett kölcsön. De az igaz, hogy ezen események legnagyobb részét nem is a húnok viselt dolgai, hanem általános történetiek, de amelyek mégis beleszövődnek a húnok történetébe.

E hatszáz esztendőnél hosszabb idő alatt a húnok (magyarok!) történetéből hosszabb eseményt alig ad elő és összekeveri a voltaképeni magyar honfoglalás eseményeivel. Ami néhány legendaszerűt mégis előad, azt Túrócziból veszi, esetleg Bonfinin és Inchoferen vagy Oláh Miklóson keresztül — és a legfőbb szempont, ami ezek kiemelésében vezet, az nem annyira az esemény történeti hűsége, az események pusztá felkutatása, mint inkább az ő mindenütt jelenlévő célzata — vallási apológiája és pedagógiája.¹⁹⁸ Ez látszik a Nagy Károlyról említett esetben is: mielőtt Nagy Károly 802-ben Pannoniában a Csaba vezér alatt harcoló magyarokat megtámadná, három napi böjtöt rendel el a győzelemért, amit meg is nyert. Aztán a legyőzöttek közül, akik keresztények akartak lenni — legyenek, „liberi sunt”, akik pedig nem, azoknak „adempta cum fortunis libertate” csak életüket kell meghagyni, mert Nagy Károly „non tam pro Regione, quam pro Religione Catholica hoc bellum suscepit” (Regino, Bonfini, Inchofer).¹⁹⁹

Amit az őstörténet folyamán kb. Szent Istvánig előad, az tulajdonképen néhány személy szereplésére zsugorodik: Attila, Csaba, Álmos és Árpád képezik azt a laza vázat, mely köré a többi eseményt el kellene helyezni és valóban ezek körül forognak. Amit ezekből kapunk, az a *Chronica Hungarica*-ból (Kézai) és Túrócziból van merítve, telve legendákkal és bizonytalanságokkal, egymástól minduntalan szétszakítva, összefüggéstelen darabokból állanak,²⁰⁰ — az egész fölött misztikus homály borong, amit kutatásával ő sem tudott világosabbá tenni, sőt ugyanúgy tovább kever, mint kortársai; pl. Csabának a magyarok élén való hirtelen megjelenését minden kétség és magyarázat nélkül egyszerűen elmondja és vallási tendenciájának megfelelő befejezést is tulajdonít az esetnek: Nagy Károly legyőzi a pogány Csabát, a budai királyi palotát és a sok összerabolt kincset elveszi, amit aztán szétoszt, részint a templomoknak, részint a szegényeknek, Csabát pedig

¹⁹⁸ Pl. mikor 451-ben Szent Farkas püspök „Trecas” kapui előtt teljes ornátusban várja Attilát, s ez megérkezik, Szent Farkas ezt kérde: „Tu quis es, qui terram dissipas ac conculcas?” Mire Attila ezt feleli: „Ego sum Attila Rex Hunnorum, Flagellum Dei.” Erre a püspök kinyitja a kaput s így szól: „Bene venerit Flagellum Domini mei.” U. o. 254. Sigbertus és Brietius nyomán.

¹⁹⁹ U. o. 267. sk.

²⁰⁰ Csaba pl. 471-ben a megmaradt magyarokkal visszatér Scythiába; 678-ban születik Álmos nevű fia. 802-ben pedig Nagy Károlyval szemben harcol a magyarok élén. U. o. 256., 263. és 268. ll.

bilincsekbe vereti, a pogány templomokat lerontatja, ellenben a Boldogságos Szűznek emeltet egyet,²⁰¹ sőt Pannóniában iskolákat is emeltet, hogy a kereszténység felvétele annál könnyebben menjen (Regino, Bonfini, Inchofer).²⁰² Nagy Károly vallásos nagysága annyira elbűvöli, hogy csak neki tudja tulajdonítani a kereszténység megindítását Pannoniában, miáltal ő is tovább kuszálja a Bonfini-féle zavart, melyet Inchofer is átvesz, s amely kb. Géza koráig tart.

Álmos családfáját Noétól vezeti le, és e sorban Attila a 38., Csaba a 39., Álmos a 43., Árpád pedig a 44.²⁰³ Álmos és Árpád szereplését tehát a Nagy Károly előtti időre teszi. Álmost Erdélyben meggyilkolják, s erre fia, Árpád, hogy atyját megbosszulja, Dáciában kemény kézzel rendet teremt, aztán a vezérekkel²⁰⁴ elfoglalja Pannoniát (748), — már mint örökséget követeli magának Szvatopluktól, akit azonban mégis csatában kell legyőznie (Turóczi).

Szent Istvántól kezdve már szilárd talajon jár és e biztos érzés meglátszik előadásán is — ezután már nem idegen eseményekkel tölti ki az éveket és nincsenek hézagok sem az időrendben. Természetesen ezentúl is a királyok személyei képezik az események gerincét, melyből főleg Szent István és a két Hunyadi alakja emelkedik ki magasan. A Hunyadiakig az eseményeket csak egészen rövidre fogva, hidegen adja elő, Mátyástól kezdve azonban egyre jobban bővülnek, míg a 17. század előadása már egyáltalában nem rövid, hanem részletes összegyűjtése az eseményeknek — és jóllehet évszámokkal az elbeszélés csoportokra van tagolva, mégis az egészben valami élő folyamatosság van és áttekinthető egységes képpé olvad össze, de azért az a tulajdonsága mindvégig megmarad, hogy a történet éltető lelkéig, az események rúgójáig sohasem hatol le, úgyhogy mégiscsak megmarad bőséges történeti synopsisnak. Az egyes synopsisok kiterjedését még mindig csak a századok erőltetett keretei közé szorítja; igaz viszont, hogy több századot is összefog egy synopsisba, ha nincs róluk sok mondanivalója (pl. 1000—1500-ig)²⁰⁵

Szent Istvántól kezdve ebben a három synopsisban még forrásait sem nevezi meg, s főleg a két utolsó században úgy jár, mint aki otthon van. Mióta Inchofer könyve nem lehet

²⁰¹ Más helyen azt állítja, hogy Győrött is emelt egyet. (Misc. II. Ephem. hung. 196.)

²⁰² U. o. 268.

²⁰³ Misc. III. Diss. Paralip. Catal. 87.

²⁰⁴ Árpád, Lehel, Szabolcs, Gyula, Kunt, Verbölcz és Urs. Misc. III. Diss. Paral. Cat. 86.

²⁰⁵ Chron. Hung. ab. a Chr. 1000 usque ad a. 1500; Synops. Saecul. XVI. Synops: Chron. Continens res memor. nostro saeculo gestas. Misc. II. P. 3. 287—422.

többé a kalauza — legfőbb irányítói Bonfini és Túróczi maradnak, s az lesz az ő legnagyobb megnyugtatója, ha e kettőnek időbeli adatai megegyeznek. Ha pedig olykor mégis különböznek, szolgálai módon egyikhez sem szegődik, hanem tárgyilagosan kimutatni törekszik, hogyan jutottak eredményükhöz, ő pedig nagy körültekintéssel maga állapítja meg saját álláspontját.²⁰⁶ Ilyenekre vonatkozólag mondja: „Plura similia inconvenientia patebunt ex assignatione annorum... Unde mutanda eorum series...”²⁰⁷ Szentiványi tehát az adatokat nem veszi át kritika nélkül, hiszen éppen ő év, hó és napnyi pontosságra törekszik, azonban minden eltérést nem említ meg külön, ami abból is kitűnik, hogy e mostanira is azt mondta: „obiter notandum”.

Mátyás halála utáni időkre legnagyobb tekintélyű forrása a magyar történetben, kire legtöbbet is hivatkozik: Istvánffy Miklós, egyházi vonatkozásban pedig Baronius, Bollandus, Inchofer, Surius, Ribadeneira, Aventinus, Ferrarius Fülöp és Zsigmond és Brietius, meg Bucelinus — e két utóbbit politikai eseményekben is idézi; az általános történetben sokat merít Schönlebenből, kevesebbet Zsámbokyból és Florimundus Raimundusból és Ranzanóból; a török-magyar történetre pedig forrásai Brietius, Caferrius, Bucelinus, Riccioli, Istvánffy, Bonfini, Annales Turcici és egyebek.

Hogy a synoptikus magyar kronológiát Szentiványi leközölte-e a kalendáriumokban is, mint tette az egyháztörténetiekkel — nem tudjuk, mert a fennmaradt kalendáriumok egyikében sem találni belőle részt, pedig az egészet öt folytatásos disszertációra osztotta. A fennmaradt kalendáriumokból egyébként azt lehet kivenni, hogy magyar történeti összeállítást (nem a terjedelmesebb synopsis) 1683-ban közölt először efemeris alakjában a naptári részben — ugyanekkor az egyháztörténelmi synopsisokból már a 7. századot közölte. Az 1688-i kalendáriumban megint közöl részben magyar történeti témát, bár nem kronológiát, hanem az ekkoriban visszafoglalt sok magyar vár történetét, földrajzát és nevezetességét²⁰⁸ — ezek ekkor éppen aktuálisak voltak. 1689-ben meg

²⁰⁶ Pl. III. Béla halálát Turóczi 1190-re teszi, Bonfini meg 1199-re. Viszont Béla után következő Imre halálát Turóczi után Bonfini is 1200-ra helyezi. Azonban Imrének Turóczi 8 év 7 hó és 6 napos uralkodást tulajdonít, Bonfini szerint azonban alig jut egy év. Szentiványi megállapítja, hogy mindkettő téved s ő saját megállapítását fogadja el, — igaz, hogy egy évet ő is téved (1197). Misc. II. P. 3., 306.

²⁰⁷ Így más időt állapít meg Szent István születése felől (969 helyett: 985, Spondanus, Brietius, Inchofer, Schönleben, Balbinus alapján), aztán Salamon, II. András, IV. Béla és mások életére nézve. Misc. III. P. 1. Diss. Paral. Annotations ad 1. §. Catal.

²⁰⁸ Munitionum in Hung. Armis Caesareis anno 1686 recuperatorum Buda, Pécs, Szeged, Csanád, Siklós, Kaposvár és Hatvan. Calend. Tyrn. 1688. Muz. kv. t.

a Szentkorona viszontagságos történetét írja le s itt mindjárt összefoglalja, mi minden tartozik a Szentkorona uralma alá: országot, tartományok, népek, városok, melyekről nagy vonásokban ad képet, főleg történelmi, földrajzi és néprajzi tudnivalókat. 1690-ben már a cenzúrán is átestek a magyar történeti synopsisok, 1691-ben pedig már meg is jelentek a *Miscellanea* II. köt. 3. részében, 1697-ben meg már kivonat készül belőle, mit Szentiványi maga adott ki; magyar történeti tankönyvnek vagy segédkönyvnek szánta az ifjúságnak és az is volt. 1750-ben ugyanezt újra kiadta és a tanulóifjúságnak ajánlotta Grassalkovich Antonius de Gyarak.²⁰⁹ Ugyancsak iskolai célra használták, főleg később a „*Florus Regum Hungariae*” c. összefoglalását, mely a magyar királyok erényességét, uralkodásuknak főbb eseményeit domborítja ki egy-két mondattal és a könnyebb megjegyzés kedvéért 4—5 soros distichonokban összefoglalja mindegyik király jellemzését.²¹⁰

Az bizonyosnak látszik, hogy a magyar nemzeti-történeti munkássága elején a magyar szentek és hőszok nevezetes tetteit gyűjtögette, mikből később a magyar történelmi synopsisok fejlődtek ki.

Magyar történelmi tárgyú foglalkozásra mindenekeelőtt az a körülmény adott neki ösztönzést, hogy 1686-ban a török hatalma alól felszabadult Buda, aztán egy csomó más város; ő ennek kapcsán mindjárt utána kalendáriumában ismertette is a felszabadított várakat, történelmi és egyéb vonatkozásaikkal. És amint egyre nagyobb terület került vissza, annál inkább kínálkozott fel neki a gondolat, hogy az egész felszabadított területet, sőt — ami a következő lépés volt — a Szentkorona erejével összekapcsolt egész birodalmat ismeresse. A másik ösztönző körülmény meg az volt, hogy éppen most, 1688-ban nevezte ki I. Lipót országos főcenzornak.

Igy most a nagy felszabadulás örömtüzénél föl kellett tűnnie, hogy darabonként megint egységes egészzé olvad össze a régi terület, mely fölött ott ragyog az egység és a Gondviselés jelképe: a Szentkorona. Szemében ez a legeszményibb összefoglalója az egész országnak: embereknek, városoknak, hegyeknek, folyóknak stb. — ezeknek tulajdonképpen a Szentkorona a birtokosa. Most ennek történetét is összeállítja,²¹¹

²⁰⁹ *Summarium Chronologiae Hungaricae Ex II. parte III. Decadis* ... *Miscell* ... *Ab ipsomet Authore extractum et separatim editum. Tyrn. 1697.*, Viennae 1750.

²¹⁰ *Florus Regum Hungariae Mariani Regni, Tyrn. 1702.* Ezt 1744-ben újra kiadták ugyancsak iskolai könyvnek „*Analecta singularia ex variis libris deprompta, potissimum vero e libro, cui titulus: Flos Regnorum, item ex Curiosis* ... *Miscell. M. Szent-Ivány* ... *editis ad eruditionem juventutis scholasticae reimpressa. Calissii, 1744.*”

²¹¹ „*Dissertatio Quarta Sacrae Coronae Hungariae Notitia, Hrographica, Politica, Historica. Sacrae Coronae Hungariae, Praerogativa.*” *Misc.*

s kimutatja, hogy Isten csodálatos módon adta Szent István-
nak, ő Szűz Mária pártfogásába ajánlotta, aki oly sok viszon-
tagságon keresztül meg is őrizte — ilyenformán nem lehet
benne mást látni, mint Isten jóságának és gondviselésének
szimbolumát; ez előtt pedig minden alattvaló, mint Isten
akarata előtt — meghajol. Így a földi személyt, mely viseli,
valami természetfölötti színbe vonja, és ez a kapocs sokkal
erősebb minden földi hatalomnál és erőszaknál.²¹²

Egy korábbi disszertációban leírta Magyarország termé-
szeti kincseit (Diss. de admirandis virtutibus . . . aquarum, fon-
tium . . . etc.; Misc. I. P. 1.), most megismertet városainak tör-
ténével, földrajzával és néprajzával, de már a végén említi,
hogy ami a „Notitia Politica Sacrae Coronae”-t illeti, azt majd
később fogja kiadni és úgy látszik, ennek folyományaként írta
a synopsisokat, sőt gyűjtötte össze a törvényeket is (Corpus
Iuris), és már ennek végén összegyűjti néhány egyházi és
világi méltóság viselőit, és végül ismét azt ígéri (hivatkozva
arra, amit a „Notitia Politica, Historica etc. Sacrae Coronae”
végén ígért), hogy ami akkor a Notitiából elmaradt, ami csak
történelmi vonatkozású, azt mind össze fogja gyűjteni. Ez lett
a Dissertatio Paralipomenonica, mint a neve is mutatja: az
elhagyott, elmulasztott dolgok összegyűjtése, amit tehát még
1688 körül tervbe vett és a Notitia S. Coronae-ban kilátásba
helyezett, azt ebben a disszertációjában valósította meg. Lát-
szik tehát, hogy szervesen függenek össze e témák, egymásból
nőttek ki azon elgondolás alapján, hogy bemutassa a Szent-
korona birtokának jelenét és multját.

Ami itten a történet terén legértékesebb munkássága, az
bizonytalán a Diss. Paralipomenonica, amiben az a törekvése
látszik, hogy az ismeretlen, szétkallódó adatokat — névben,
évszámokban, eseményben — mind összegyűjtse a lehetőség
szerint. A Corpus Iurisban csak néhány egyházi és világi
magas méltóság személyi adatait gyűjtötte össze; a synopsi-
sokban inkább az eseményeket; a még hiányzó, összegyűj-
tendő adatok pedig a Diss. Paralipomenonicát alkották. Ez a
disszertáció talán a legszebb jellemzője annak, mily bámu-
latos szorgalommal, mennyi gondossággal és éleslátással, mily
hatalmas összegező és rendszerező készséggel kezeli ezt a
szinte átláthatatlan adatbozótost. Két részből áll: egy hatal-

II. P. 1. 100—162. Ez anyagból sokat említett Magyarország földrajzi ismer-
tetésénél. De tudjuk, hogy nála a földrajz és a történelem erősen össze-
esnek; a földrajz függeléke a történelemnek. L. 36. sk.

²¹² Ezt a felfogást még protestáns férfiak is vallották, pl. Révai
Péter túróci comes és koronaőr, ki a Szentkorona történetéről írni akar-
ván, munkája kibővült és a Szentkorona monarchiáját írta meg „De mo-
narchia et Sacra Corona regni Hungariae” c. művében. Ebben oly tiszta
felfogást vall, hogy Szentiványi is átvette és idéz belőle. U. o. 101. l.

mas disszertációból és egy continuatió-ból;²¹³ az előbbi tartalmaz 130 katalógust, az utóbbi pedig 34-et; és e 164 katalógusban rengeteg szétszóródott, sosem keresett adat halmozódik fel, melyek most idő vagy abc-rendben elfoglalják helyüket. A katalógusok tartalma, mint gondolni lehet, rendkívül változatos, mindent felölel, ami az akkori viszonyok között érdeklődésre számíthatott, még ha a legjelentéktelenebb mozzanatait tette is az állami vagy egyházi életnek.²¹⁴ Nagy gondot fordít mindenekelőtt a különféle méltóságok névsorának összeállítására, elsősorban a püspökökére²¹⁵ és szerzetesfőnökökére; időmeghatározást is ad hozzá, ez azonban gyakran hiányos. Az esztergomi érsekek névsorát — mint mondja — egy anonymus valamikor régen már összegyűjtötte s ő ennek alapján fűzte a Corpus Iuris végéhez, most azonban ezt tovább folytatta és kijavította azon adatokkal, melyeket Cseles Márton rendtársa küldött neki Rómából, aki ekkor éppen az ottani levéltárakban kutatott.²¹⁶

Szentiványi ezen rengeteg adat teljes összegyűjtését nem remélhette egyedül, minden segítség nélkül, azért a nagyközönséghez, családokhoz levéltáraiban még sok hiteles történeti dokumentum hever, s így az őseire büszke ivadékoktól sok értékes adat fog napvilágra kerülni; ugyancsak ilyen kéréssel fordult a szerzetesrendekhez és communitas-okhoz is.²¹⁷ Az eredménnyel azonban nem volt megelégedve, mert kapott ugyan valamit, de sokkal kevesebbet, mint remélte, panaszolja is: „... aliqua quidem obtinui longe tamen infra meam expectationem...” s a megkérdezettek közül igen sokan azzal mentegették magukat, hogy levéltáruk elpusztult a háborús viharok közepette, mások viszont a régiek hanyagságát és érzéketlenségét vádolták azért, hogy most nincsenek doku-

²¹³ Diss. I. et Continuatio Paralipomenonica Rerum Memorabilium Hungariae, seu Appendix continens Catalogos rerum memorabilium in Hungaria. Misc. III. P. 1.

²¹⁴ Püspökségeken, szerzeteken és egyéb egyházi vonatkozásokon kívül szerepelnek: királyok és a kormányzáshoz tartozó hivatalok személyei, iskolák, nemzetiségek, nyelvek, háborúk, követek, adózások, várak ostromai, vallások, postajáratok stb. A legtöbb katalógust mindazáltal a vallási élet ismertetésének szenteli. Ő is összegyűjti Szűz Mária kegyhelyeit, mint Esterházy Pál tette.

²¹⁵ Karácsonyi szerint Pray nagy szolgálatot tett a magyar egyháztörténetnek a püspökök névsorának összeállításával. — Szentiványi ezt előbb megcsinálta, bár kezdetlegesen. Karácsonyi: Magyar egyháztörténet, 1929. 300 l.

²¹⁶ Diss. Paralip. Adnotatio. 67.

²¹⁷ „... Sperabam etenim me imperaturum a Zelantibus honorem et memoriam, Praedecessorum suorum, Familiarum, Ordinum, et Communitatum, siquid adhuc in residuis suis archivis habent, quod huic materiae possit inservire.” Diss. Paralip. Contin. Proloquium ad Annotationes, 58.

mentumaik. Ami adatokhoz ily módon mégis hozzájutott, azokat a két Diss. Paralip. végéhez fűzte, kiegészítésül 10 paragrafusra osztva. Szentiványinak ezen adatgyűjtő munkássága már összeesik a Hevenesiféle mozgalommal. Hogy ennek mennyiben volt hatása Szentiványi munkájára, vagy pláne, hogy ő maga is nem tartozott-e Hevenesiféle munkatársai közé, mint közkatona vagy fordítva: nem ő adta-e Hevenesinek az eszmét vagy az impulzust a nagy vállalkozásra — nem lehet megállapítani. Talán mindkettőben lehet valami igazság, bár Szentiványi maga egy szóval sem említi soha Hevenesiféle vállalkozását. Szentiványinál az egész dolog szervesen fejlődött kutató és adatgyűjtő természetéből az ő deduktív módszere segítségével, úgyhogy nála egyenesen odakivánczik a természetes fejlődés során való befejezésül a legapróbb és legrejtettebb részletek után való kutatás, amit a Diss. Paralip.-ban látunk. Szentiványi ebben csak folytatta, amit már régen elkezdett: az adatok gyűjtését és megtisztítását, míg Hevenesiféle nevezetes felszólítását csak 1695 körül tette meg. Nem lehet biztosan tudni, de nem lehetetlen, hogy Szentiványi említett felszólítását a famíliákhoz és közösségekhez ezen Hevenesiféle indításra tette meg; — Szentiványi szerény természetét tekintve nem csodálkoznánk, ha nem magától tette volna. Hogy a két munkásság között legalább időben valami kapcsolat van, az kitűnik az előbb említett „Annotatiok” Proloquiumából, melyből valami fáradt, de egyben megnyugodott hangot érzünk ki, mintha azt mondaná: ezeket az annotációkat még leközlöm — a többi másokra hagyom, „... sequentes Annotationes hic appono, complementum vero ulterius et perfectionem eorundem, successoribus relinquo, cum probe sciam, non deesse jam aliquos qui in hoc Argumento strenue desudant, eruderando antiquissimas res Hungariae tam Politicum, quam Ecclesiasticum statum concernentes.” Itt úgy beszél, mint aki biztos tudatában van annak, hogy valami érdeme van a dologban, mint aki a tőle kezdett dolog további sorsáról intézkedik. Viszont akik „strenue desudant”, nem lehetnek mások, mint Hevenesiféle, a fiatalabb generáció, akik hozzá képest új napszámok a történetkutatásnak és akikre vár annak folytatása és tökéletesítése. És csak velük, az erősebb mozgalommal és összehasonlítva van értelme Szentiványi ez öntudatos mondásának az elsőjét illetőleg: „Satis sit primam glaciem fregisse et viam aliis demonstrasse.”²¹⁸ — Tehát mégis ő kezdte. Szentiványi ezt a jégtörést valóban megvalósította; — a rengeteg adatanyag felkutatására ő törekedett legelőször, s ebben a többieket, Hevenesiféle is megelőzte, úgyhogy bátran lehet mondani: az irányt ő mutatta és igen valószínű, hogy maga Heve-

²¹⁸ Misc. III. P. 1. Continuatio. 51. l.

nesi is ötletet és lelkesedést az ő munkásságából merített. Viszont az is valószínű, hogy a Hevenes által szervezett és kiterjesztett ezen kutató mozgalomban maga is résztvett, sőt elsőnek valósította meg, hogy az oklevelekért a már említett családokhoz és közösségekhez fordult. Itt kezdődik a magyar történetírásnak azon korszaka, mely az egész magyar történet századait egységesen összefogja, benne Istentől vezetett történetet lát, csodálatraméltó erényeket fedez fel, ezeket magasztalja és ezeken keresztül a nemzeti önérzetet, bizalmat, bátorságot ébresztgeti — amivel idáig a történetírás²¹⁹ nem törődött.

Azonban az is igaz, hogy Szentiványi a történetírás ügyét előbbre, a megírásig már nem vitte. Neki elég volt, hogy Bonfini, Thuróczi, Istvánffy munkája és módszere nyomán új mezsgyét kezd taposni, megérzi, hogy a régi és új adatok halmazában új rendet kell teremteni, és e munkához, bármennyire a kezdet kezdetén, de hozzáfogott. És aki ez új nyomokon a történetírás terén korszakot nyitó munkát végzett, az az ő tanítványa volt: Timon Sámuel, kinek kezdésein és módszerén meg is látszanak mesterének útmutatásai.

Timon Szentiványi synopsisainak nemigen vehette hasznát, hisz azok rövid, igénytelen összefoglalások voltak, egyszerűbbek Inchoferéinél is, de többet merített a Diss. Paralipomenonicából, s ezáltal erős indítást és útmutatást kapott tőle.

Eleinte ő is olyan földrajzból, néprajzból és történelemből összekevert kis munkát írt: „Celebriorum Hungariae Urbium et Oppidorum Topographia, Tyrn. 1702“, amiben világosan fel is lehet ismerni Szentiványi ilyen munkájának hatását, a „Notitia S. Coronae Hung. Horograph., Politica, Historica“-ét.²²⁰ Későbbi munkájában, az „Imago Antiquae et Novae“-ben főleg földrajzi és néprajzi adatokat merít belőle,²²¹ Synopsisában (Synopsis Novae Chronologiae Regnorum Hungariae, Croatiae, Dalmatiae... etc. a Nativitate Divi Stephani I. Regis Hungarorum inchoata. Tyrn. 1715.) ugyancsak Szentiványi hatása alatt áll, csakhogy jóval bővebben adja mesterénél; a célja azonban neki is ugyanaz: „... nos non tam historiam texere, quam annorum numeris plurium gesta saeculorum signare volumus. Factis quoque illustribus et personis augere historiam Ungaricam animus fuit, non verbis...“²²² — mintha csak Szentiványi mondaná!

²¹⁹ Szekfü: Magyar Történelem, VI. 138.

²²⁰ Mindjárt a Praefatióban hivatkozik rá. 6. l.

²²¹ Pl. A „Nomenclatio quorundam Pannoniae, Jazygum terrae et Daciae locorum, fluminum et lacuum“ c. témájához a Diss. Paralip. Cat. X-ből merít — egyebek között. Imago Antiqua... Cap. III. 18.

²²² Praef. ad Lectorem.

Timon éppen legfontosabb munkájában, az „*Epitome Chronologica*”-ban²²³ támaszkodik leginkább Szentiványi Paralipomenonicá-jának adataira. Ő maga is azt vallja, azért bocsátja ki e művét, mert „... in Chronicis Hungaricis, quae regnante Matthia Corvino collegit et emisit Joan. Turocius, series, successionesque Regum, ut docti animadverterunt, non recte pluribus in locis digestae, expositaeque sunt...”²²⁴ és mert „multa egregia facta ... explorata non fuere...” — ismét ugyanaz, amit Szentiványi is érzett. Ami e munkája folyamán az adatok helyes megállapítását illeti, elsősorban Szentiványit tartja szem előtt. Egyebek között tőle veszi át Szent László halálának idejét²²⁵ és ugyanakkor szembehelyezkedik Turóczi-val és Luciussal; II. Endre hirtelen haláláról szóló ellentétek között is szerinte igazodik,²²⁶ tőle veszi Buda és Belgrád ismeretét,²²⁷ IV. Bélára és halálára vonatkozó tudnivalókat²²⁸ stb.

Az egyházi adatokat illetőleg is rendesen Szentiványi után indul; pl. órá épít többek között a nyitrai püspökség keletkezését illetőleg is: hogy az meglehetősen későn, II. Géza alatt, 1158-ban erigáltatott és hogy első püspöke Eduard volt, valamint dotációját is ő szerinte fogadja el.²²⁹ Aztán Czibak Imrét is órá hivatkozva ismerteti és sok más részletkérdést.

Timon bármennyire is túlszárnyalta mesterét a történetnek most már új adatokkal való fölépítésében és előadásában, Szentiványi munkásságát és megállapításait általában mégis mértéknek tartja, nyiltan vagy burkoltan hozzá méri munkáját. De attól óvakodik, hogy túlzott tisztelettel mindenben utána menjen — egyáltalában elítéli azt, ha valaki egyetlen író követőjének csap fel vagy egyetlen tanár tanítványának akar látszani. Jóllehet Szentiványit kiváló férfiúnak tartja: „... vir omnium doctrinarum studiosus, tum vero antiquitatis Ungaricae indagator diligentissimus, extrema aetate Catalogos Episcoporum et magistrorum Hungariae singulari solertia atque accuracione texuit” — (mégis megvallja róla, hogy) — „in multis tamen offendit”; és ezt még ez a nagy tudású férfiú sem tagadta, pedig róla azt is mondja Timon, hogy „vir libris editis omnibus doctis notus”,²³⁰ aminek nyilvánvaló jele és beismerése, hogy „*Annotationes et*

²²³ *Epitome Chronologica Rerum Hungaricarum et Transylvanicarum a Nativitate S. Stephani usque ad 1736.*

²²⁴ U. o.

²²⁵ „Mihi certius videtur, eum decessisse anno sequente... nisi me, seque fallit P. Mart. Szentivanius.” *Epitome* 10.

²²⁶ U. o. 33.

²²⁷ U. o. 29, 39.

²²⁸ U. o. 40.

²²⁹ U. o. 20. és *Imago Ant. et Nova* 38.

²³⁰ *Imago Antiquae* ... Cap. III. 18.

Emendationes emisit" és ezzel egyúttal azt is megvallotta, hogy munkája még nem tökéletes. És ezt Timon is bizonyos elégtétellel elismeri magáról olyan mester után; és noha ő is, mint mondja, jártas különféle tudományokban, ezek után mégis ő is félelemmel fogott az íráshoz, sőt „fel is hagyott volna vele", hacsak néhány pápai és magyar királyi okirat (litterae et diplomata) nem került volna keze közé.²³¹

VII. Pedagógiája

Külön kiemelendő vonása Szentiványinak az ő sajátos tanítói (előadói) és irodalmi módszere. Magyar jezsuita kortársai közül őt kell tartanunk a legeggyetemesebb tudású férfiúnak, kinek lelkében olthatatlan tudományzomj ég, azonban sosem marad meg egyetlen tudományban való kutatás mellett és azért nem is válhatott egyetlen tudományág munkásává és szakemberévé, hanem mindenben jártas, de nem mindenben elmélyedő polihisztorrá kellett fejlődnie.

A tanulást és tudást nem pusztán nemes szórakozásnak vagy hasznos foglalkozásnak tartotta, hanem erkölcsi kötelességnek. Aki többet tud, az Isten szépségét, hatalmát, bölcsességét jobban látja, tehát tudatosabban és alázatosabban tud meghódolni is a Teremtő előtt és saját lelkének is tökéletesebben szolgál. Az Írás szerint sem elég, hogy csak jók legyünk, „simplices ut columbae", hanem „etiam prudentes sicut serpentes" — tehát a jámborsághoz tudományt is kell kapcsolni.²³² Nazianzi Szent Gergelyre hivatkozva állítja, hogy akár az eseményekben szűkölködünk, akár a tudományokban — mindenképen olyanok vagyunk, mint a félszemű ember; és az Írás is mondja: „ubi non est scientia, animae non est bonum" (Prov. 27.). Szentírással, szentatyákkal, bölcselőkkel mindenképen bizonyítja a nagy tudás hasznát, mely egyaránt szükséges „sive in statu politico constitutis, sive Ecclesiastico, sive Religioso".²³³

Ez a vallásosságtól is szított tudományzomj indítja őt arra, hogy keresse a módját, miként lehetne minél több tudományágból minél több ismeretet elsajátítani, hogy az Írás szerinti ideált minél jobban elérhessük és hogy — ami elsősorban szeme előtt lebegett — minél inkább védelmére lehessünk valásunknak. Valami csodamódszert keresett, mert ennek a szükség és áldásos tudás megszerzésének igen sok akadálya van:

²³¹ *Imago Novae Hungariae Representans Regna, Provincias, Banatus et Comitatus Ditionis Hungariae. Praefatio.*

²³² Lásd a „*Pietas alumnorum*"-ot és „*Profectus Alumnorum in scientiis*"-t; „*Alumni in virtutibus mirifice crescentes, nec in scientiis remanere...*" Rimely: *Historia Coll. Pazmaniani, Viennae 1865.* 83—95.

²³³ *Misc. III, P. 3. De scientiis in genere.* 2. §.

elvontság, sokféleség, gyenge észtehetség; könyv, idő és alkalom hiánya, az élet rövideje és a „defectus applicationis et continuationis”, vagyis az ismeretek megszerzésében való rendszer hiánya és a szerzett ismereteknek alkalmazni nem tudása. Úgy látja, hogy ez akadályok közül csak az utóbbi körül lehet valamit tenni, jelentékenyen segíteni és ennek következtében a tudásanyagának megfelelő applicatiója és továbbfejlesztése lesz az ő pedagógiai eszménye, melynek végső célja: a tudás segítségével jobbá lenni. Tehát egy rövid, biztos eredményű módszerre van szükség, melynek segítségével a tudományok lényegét hamarosan fel lehet szívni és tovább kamatoztatni.

Ez a módszer pedig — már itt meg kell említeni — az ő híres „brevis et mirifica methodus”-a, mely 6 részből áll:

1. „Observationes et regulae circa scientiam” — azon tudományból, melyről tanulni akarunk.
2. Maximák és axiomák ugyanabból.
3. Analógiák a szóbanlevő tudomány és egyéb tudományok és dolgok között.
4. Analysis és synthesis.
5. A Lullus—Kircher-féle „ars magna” alkalmazása. És
6. az „ars combinatoria” alkalmazása.

Ez volna hát a rövid élethez és kevés időhöz leegyszerűsített csodamódszer, melynek legfontosabb pontja a Lullus—Kircher módszerének alkalmazása, azért sokszor az egész eljárást Lullus—Kircher-módszernek nevezi.

Csak az imént, a 16. század második felében erősödik meg az Egyházban újra a középkori skolasztika, főleg a spanyol jezsuita szellem és a kiváló domonkosrendiek munkája folytán, és e skolasztika élén tündöklük a mindenkitől követett Szent Tamás. Szentiványi is ezen a szellemen nőtt fel és teljes áhítattal csüng rajta s így egész természetesen ez nyilatkozik meg minden munkásságán: logikai, tanítói és irodalmi módszerén.

Logikai módszerét kifejti a Misc. III. köt. 2. részében,²³⁴ mely egészen Aristoteles logikájából fakad és az egész vonalon deduktív; iránya a matematikai módszerből és a skolasztikus rendszerező gondolkodás formáiból tevődik össze: a meghatározásból, a felosztásból és a szillogisztikus következtetésből.²³⁵ Bölcséletének tárgyköre is ugyanaz, mint a régi skolasztikusoké, s ugyancsak a régi alapossággal törekszik az egyes kérdéseknek, sokszor egészen jelentékteleneknek is nagyon aprólékos megvitatására.

²³⁴ „Dissert. secunda. Applicatur... brevis et mirifica methodus... ad scientiam Logicam.” U. o. 48—93.

²³⁵ „... Logica sit Ars et scientia, res quascunque scibiles definiendi, dividendi et de iisdem argumentando disserendi...” U. o. 48.

Tanítói módszere is a középkori bölcselet iskolás természetéből folyik és két formában történik: lectióval (a szöveg felolvasásával és magyarázásával) és disputációval, melynek célja, hogy a tanulók a kapott tudást gyakorlatilag elmélyítsék és a tudásanyagot a módszer segítségével a gyakorlatban érvényesíteni tudják.

Érdekes volna részletes ismertetésben szemlélni a nagyszombati akadémia tanulmánymenetét a legelső foktól kezdve a teológiáig, az egyes tárgyakban való haladást, időbeosztást, az alsófokra való tanulmányi versengést, a felsőkben a disputációkat egész lefolyásukban, a különféle ünnepeket, a fejelemtartást, egyszóval a maga egészében ezt a nagyszerű öszmunkát, ami ebben a csodálatos műhelyben folyt, ahol annyi kiváló ember nevelődött. Eredeti följegyzésekhez, naplókhoz, kéziratokhoz, amennyiben, a részletességet tartva szem előtt, ilyenek volnának — legalább ezidőszerint nem lehet hozzájutni. Az egyetem a kollégiumtól függetlenül, külön vezette könyveit, szám szerint 25-öt, melyekben azonban nemcsak tanulmányi dolgok, hanem minden az egyetemet érdeklő apró ügyek is föl voltak jegyezve — de hogy e naplók hol vannak, nem lehet tudni.²³⁶ Mindenesetre a nagyszombati akadémia sem járhatott más úton, más program szerint, mint a bécsi vagy a gráci; e kettővel állott a nagyszombati a legszorosabb kapcsolatban és lelki rokonságban, a tanárok is legfőképen e három között cserélődtek, s így nemcsak az előírás, hanem az iskola egyéni színezete, lendülete, szelleme is azonos volt.

Sajnos, hogy Kazy is, aki a nagyszombati egyetem történetét leírja, erről a belső életről semmit sem mond, csak az adminisztrációval ismertet meg, annál beljebb azonban nem megy, csak éppen a disputációkat említi meg. Részletesen megismertet a jezsuita főiskola munkásságával Fináczy nevezetes munkája,²³⁷ úgyszintén Paulsen műve,²³⁸ amely ugyan a német egyetemeket tartja szem előtt, de a bécsitől és grácitól a nagyszombatit sem lehet elszakítani.

A nagyszombati akadémiahoz is tulajdonképen három tagozat tartozott: a grammatikusok mint legelső csoport, második a retorikusok és humanisták, harmadik a filozófusok és

²³⁶ Nagyszombati jezsuita informátorom azt mondja, hogy a 25 közül egyet sikerült megtalálnia egy archivumban, de ezt a helyet nem nevezheti meg.

²³⁷ Fináczy E.: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában, Bp. 1899, 93—102. ll.

²³⁸ Fr. Paulsen: Geschichte des Gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen u. Universitäten vom Ausgang des Mittelalters... Leipzig, 1896, Bd. II. 415—422.

teológusok csoportja.²³⁹ Az iskolai munkásság pedig állott a praelectiókból, repetitioókból, deklamációkból és disputációkból, melyek a körülményekhez képest nyilvánosak is voltak, míg az iskolán kívüli legfőbb tevékenység a kongregációkban és a színdarabok rendezésében merült ki.²⁴⁰ Ilyen életlendítő tényezők voltak az ünnepek is.

Általánosan kötelező ünnepe a nagyszombati egyetemnek (valamint a kassainak is) voltaképpen csak egy volt: a Szeplőtelen Fogantatás ünnepe, december 8-án — szemben más egyetemekkel, hol jóval több volt, pl. a bécsivel is, hol legalább 4—5 volt.²⁴¹ A nagyszombati egyetemnek ez ünnep megülését már elég korán, 1656 december 2-án elrendelte III. Ferdinánd.²⁴² Valamivel később, 1658-ban a jezsuita felsőbbség is megparancsolja, hogy úgy kell azt megünnepelni, mint a gráci egyetem szokta Szent Katalin napját: ünnepi misével, alatta Credo után eskütétellel és ajánlatos: körmenettel is. Ezenkívül Nagyszombatban is a teológiai fakultásnak ünnepe volt Szent Ignác napja; a filozófusoké és többieké pedig Xavéri Szent Ferencé.

A nagyszombati egyetem tanulmányi rendje és fegyelmi élete Szentiványi tanárkodása idején azon alapelvek szerint folyt, melyeket az ausztriai provincia számára adtak ki 1658-ban.²⁴³ Ezek természetesen csak rövid pontokba szedett rendeletek — csak váz, amelyről még mindamellettt hiányzik a hús, az élet.

A gimnáziumi osztályokról szólva, az alsó három osztályt a rendelet egybeveszi, és csak általánosságban „classes grammaticae”-nek mondja; a negyedik a „humaniarum litterarum” classis (poetae), míg az ötödik a retorikai. A legkisebbekről, a parvistákról vagy minimistákról a rendelet nem beszél, de valami laza köteléssel ezek is a grammatikaiak közé tartoznak — talán ezért is mondja a rendelet, hogy „ordinariae” — „tres sunt ordinariae classes grammaticae”. Így tehát a rendelet 5 gimnáziumi osztályról beszél.

Már ezen osztályok mindegyikében (a parvistákat per-

²³⁹ V. ö.: Paulsen i. m. 422. A két első csoport alkotja a gimnáziumot, mely a parvistákat is ide számítva, 6 osztályból áll. Balassa B. szerint a „parvista” elnevezés csak 1648 óta fordul elő; addig infimisták.

²⁴⁰ A nagyszombati színjátékokat l. Horváth Zoltántól: A nagyszombati érs. főgimn. értesítője 1894—95., 50. l. 1648—1666 között nincs feljegyezve iskolai dráma; aztán megindul, de a 80-as években megint visszaesik, míg a 90-esekben újra, mégpedig szépen föllendül. A vallásos társulatok működését l. u. o. L. még erről az Acta Jesuíticá 1696-ról.

²⁴¹ Pachtler: Ratio Studiorum et Institutiones scholast. Soc. Jesu... III. kt. Cap. XI. 384.

²⁴² Acta Jes. Tyrn., fasc. 9. N. 8.

²⁴³ „Forma et Ratio Gubernandi Academiás et Studia Generalia Soc. Jesu in Provincia Austriae — 1658.” Pachtler: Monum. Paed. Germ. 9; Ratio Stud. et Institutiones scholast. S. Jesu. III. kt. Cap. XI. sk., 384. sk.

sze kivéve) ott szerepel tárgyként a görög, a két utolsóban (poetikai és retorikai) pedig még részletesebben (accuratius) kell vele foglalkozni. A héber nyelv csak a teológián került sorra. A szerzők között szerepelt itt P. Soarius, Cyprianus: Methodus parandae eloquentiae" c. munkája, Gretser görög grammatikája: „Institutiones linguae graecae”; olvastak Ciceróból, Liviusból, Ovidiusból, Vergiliusból és Horatiusból. E szerzőktől természetesen sokat nem akartak, nem is akarhat- tak ilyen tanulókkal elsajátíttatni, főleg nem sokat ezek gondolati tartalmából — inkább csak a nyelvtani és stilisztikai anyag betanítása és a technikai készség megszerzése volt a főcél²⁴⁴ — és természetes, az erkölcsös nevelésnek megfelelően.

A német iskolákban, mint Paulsen írja, de minden biz- zonyal itt is, az alsó osztályokban nagy mozgalmasságot és igyekezetet provokált azon eljárás, hogy a tanulóknak volt egy-egy versenytársuk (aemulus), akinek feladata volt, hogy versenytársát figyelemmel kísé- rje s ha az valamiben hibázik, kijavítsa; írásbeli dolgozatait is átnézte és téves feleleteit is kijavította.²⁴⁵ Ezenkívül csoportversenyeket is rendeztek vagy 2 külön osztály között vagy egy osztályt osztottak két részre e célból. Évenként minden osztályban rendeztek egy-egy nagy versenyt, főleg a latin nyelvből — gyakorlatokkal. A retorika- ban latin és görög prózát és költeményt kellett írni.

A tanítás időbeosztása pedig olyan volt, hogy délelőtt is, délután is 2 vagy 2 1/2 órát tartott az előadás,²⁴⁶ mégpedig az első órában a grammatikából feladott leckét vették elő, valami olvasmánnyal együtt. Itt olykor szükség szerint a tanító írásbeli dolgozatokat is javított, s ilyenkor a tanulóknak külön foglalkozást adott, pl. mondatokat készíteni, fordítani stb.²⁴⁷ A tulajdonképeni olvasmányóra pedig a második volt, míg az utolsó félóra megint a grammatika ismétlésére, begyakorlá- sára vagy historikusok olvasására volt szánva. Az egész elő- adáson egy főtörekvés uralkodik: a nyelv formáinak begyakor- lása, ennek szóban és írásban, prózában és versben való köny- nyed és elegáns alkalmazni tudása.

A tanárokat itt is, valamint a többi fakultások tanárait is figyelmezteti a rendelet, hogy a biztosabb és helyesebb doktri- nákat kövessék és ilyen könyveket is használjanak; a gyanús szerzők munkáihoz pedig ne is nyúljanak.

A filozófiai fakultás Szentiványi idejében még három évig tartott:²⁴⁸ az első év anyagát képezte a logika, a másodi-

²⁴⁴ Fináczy: A magyar közoktatás története. 97.

²⁴⁵ Paulsen i. m. 418.

²⁴⁶ Paulsen i. m. 415.

²⁴⁷ Paulsen i. m. 418.

²⁴⁸ A 18. század elején 2 évre redukálódott. Fináczy i. m. 98. A tani- tás módjáról e korban lásd Szentpétery J.: A bölcsészettudom. kar tört. Bp., 1935. 68. sk. A tanár mindhárom évfolyamon végigvezette növendékeit.

két²⁴⁹ a fizika, míg a harmadikét a metafizika és etika (moralis scientia). A második évben a fizika mellett szerepelt a matematika,²⁴⁹ sőt ehhez járult még az asztronómia, geográfia és meteorológia is. A rendelet azonban e tárgyaknál óvatosságra figyelmeztet: hangoztatja, hogy e foglalkozás csak oly mértékű legyen, „... quatenus ad finem nobis propositum conveniunt”. A Ratio Stud. a matematika tanárának azt az utasítást adta, hogy a fizika hallgatóinak először magyarázza meg Euklides alaptanait naponként $\frac{3}{4}$ órában, s két hónap eltelte után, mikor a tanulók meglehetősen haladást tettek benne, akkor vegyen hozzá valamit a geográfiából, a szférák tanából vagy amit szívesebben hallgatnak — mégpedig ezen anyagot is lehet úgy, mint a matematikát: naponként vagy másodnaponként.²⁵⁰

A harmadik év anyagához pedig a pszichológia és fiziológia volt kapcsolva. És ezen tárgyakat, mindhárom esztendőét, amennyire csak lehetett Aristoteles alapján kellett magyarázni,²⁵¹ míg Szent Tamásról itt is, mint mindenkor, a legnagyobb tisztelettel volt csak szabad megemlékezni, s amennyiben lehetséges volt, e területen is követni. Aristoteles kultusza igen magasra szárnyalt itt is, ápolására még Aristoteles-ünnepségeket is szoktak tartani.²⁵²

Nem érdektelen módja az új, leadott anyag megértésének, ahogy e fokon történt: a hallgatók az előadás után a tanulmányi utasítás szerint nagyobb csoportokban (kb. 10-en együtt) összeálltak kb. egy félórára és az anyagot maguk között átismételték egy-egy jobb tanuló vezetése mellett.²⁵³ Még a tanárnak is ott kellett maradnia egy negyedórát, hogy a hallgatók esetleges kérdéseire megadhassa a feleletet vagy valamit tisztázzon.

A teológiát csak azok hallgathatták, akik a filozófiai tanulmányokat jó eredménnyel elvégezték. A teológia volt a

A filozófiai karon való tanárkodás e korban még csak átmeneti jellegű beosztás volt. Említi Szentpétery, hogy a dékánt voltaképpen a provinciális nevezte ki (47. l.), nem „bizonyos” időre, hanem „amíg ezt a közjónak megfelelőnek találják”.

²⁴⁹ Paulsen szerint a németországi iskolákban napi $\frac{3}{4}$ órában. I. m. 419. l.

²⁵⁰ Schmid: *Gesch. der Erziehung*... Stuttgart, 1892, III. kt. 1. r. 51. l.

²⁵¹ „Forma et Ratio gubernandi... 1658”. Pachtler III. 324. l.

²⁵² L. Sennyey feljegyzését Diariumában 1700. nov. 4-ről. Egyet. kvt.

Ab Numero 121.

²⁵³ A bölcséleti karon reggel 8–9-ig a filozófia tanárai leadták órájukat, mely után félórát tartottak, az ú. n. „circuli”, az a bizonyos csoportos megbeszélés. Ezután $\frac{1}{2}$ 10–10-ig misét hallgattak. Délután $\frac{1}{2}$ 2–2-ig a metafizikusok etikát, a fizikusok pedig matematikát hallgattak; 2–3-ig a rendes bölcsélettanárok tartottak órát, 3–4-ig pedig megint „circuli et repetitiones” következtek. Ez nemcsak Nagyszombatban, hanem Bécsben és Kassán is úgy volt. Pachtler i. m. Cap. II. 350 sk.

tanulmányok betetőzése és négy évig tartott. Tárgyai voltak az Ó- és Újszövetség, a doctrina scholastica (theologia speculativa), — természetesen Szent Tamás szerint — aztán a theologia positiva, azaz a kánonok, zsinati határozatok (concilia) és a casus conscientiae (kontroverzia).²⁵⁴ Ezt a felosztást az 1658-i rendelkezés közli az ausztriai provincia számára.

Kazy ismeretes munkájában felsorolván a tantárgyakat és a nagyszombati tanárok számát, kissé eltér ezen elnevezésektől. Azt mondja ugyanis: a theologia speculativát Nagyszombatban 2 tanár tanítja (ezt minden teológus növendék 4 éven keresztül hallgatta nagy óraszámban).²⁵⁵ A theologia moralist (theol. practica) ugyancsak 2 tanár adja elő. Egy tanár tanítja a szentírásmagyarázatot s ismét másik a kontroverziát. Eszerint a nagyszombati teológiai fakultást 6 tanár adta elő. Külön tanár tanította az egyházi (ius Pontif.) és külön a császári jogot (ius imperat. commune), míg a hazai jogot ketten tanították: egyik az elméletet, másik a gyakorlatot.²⁵⁶

A teológiai fakultáson a délelőtti előadások $\frac{1}{2}$ 8-kor kezdődtek („a tertio quadrante ante 8 ...”) és az első órában $\frac{1}{2}$ 8— $\frac{1}{2}$ 9-ig „tertia Lectió“-t, azaz moralist hallgattak, melyen az első- és másodéveseknek kellett megjelenniök. Nagyszombatban, Bécsben és Kassán egyöntetően mentek az órák, de Grác valamivel eltért; itt korábban is kezdtek: 7-kor. Nagyszombatban aztán a második órában $\frac{1}{2}$ 9— $\frac{1}{2}$ 10-ig sorbajöttek a Scholastica lectio, majd Casuum lectio, végül Scripturistica lectio (Szentírásmagy.). Ezen szintén tartoztak megjeleni az első- és másodévesek. Ezután $\frac{1}{2}$ 10—10-ig misét hallgattak. Délután $\frac{1}{2}$ 2—2-ig adták elő a hébert, melyet hallgatnak az elsőévesek. 2—3 között először előad a theol. scholasticus tanár, majd aztán a Casuum professzor; 3—4-ig itt is circulusok és repetíciók szoktak lenni. A kazuisztika hallgatóinak d. u. 3-tól $\frac{3}{4}$ óra hosszat a hit kontroverziáit fejtegették, utána pedig azt a negyedórát 4 óráig a circulusoknak szentelték; olykor azonban ez elmaradt — amikor t. i. helyette $\frac{1}{2}$ 4-kor istentiszteletet (litániát) tartottak. (V. ö. Monum Paed. Germ. III. Pachtler i. m. Cap. II. 349. sk.)

Külön tanár tanította a hébert is. Kazy itt hozzáveszi az alsóbb fokozatokon tanító tanárokat is: külön egy tanítja az ékesszólást, másik a poétikát. A grammatikai osztályok természetesen három tanár között vannak felosztva. A legelső tagozatot, a classis elementarist egyszer ketten tanították, máskor csak egy.

Magyarországon, magától értetődik, a nagyszombati

²⁵⁴ Forma et Ratio Gubernandi... Pachtler: Monum. 9 Ratio Stud. III. kt. Nr. 94., 324.

²⁵⁵ Fináczy, i. m. 100.

²⁵⁶ Kazy, i. m. 136.

akadémia dolgozott a legnagyobb tanári karral — számuk meghaladta a húszat,²⁵⁷ de e számban bent foglaltatnak az egyetem más elöljárói is, mint a rektor, kancellár, dékánok, bíró, tanácsosok; viszont nincsenek benne a magiszterek, általában azok, akik már tanítanak ugyan az alsó osztályokban, de mégis még maguk is tanulnak. Orvosi fakultása a nagyszombati egyetemnek ekkor még nem volt.

A jezsuita pedagógia munkásságának jellegzetes és igen fontos eszköze, a verseny (concertacio), a nemes ambíciók és tudományos igyekezet fokozására természetesen virágzott Nagyszombatban is. Ezen eszközt, mint láttuk, megfelelő mértékben igénybevétték már az alsó osztályokban is, de végighúzódik az egész akadémián, föl a teológia végéig, az ünnepélyes disputáig.

Az 1658-i rendelkezésből ismételtelen kitűnik, mennyire fontos pedagógiai eszköznek tartják és mennyire értékelik. Látszik belőle, hogy nem üres ünnepélyes látványosságnak, hanem hétköznapi munkás eszköznek szánja. Vannak rendszeresen ismétlődő disputák (exertitationes communes), melyek a filozófián és teológián kétféle formában szerepeltek: egyik fajtája a disputationes hebdomadariae (hetiek), másik a disp. menstruae (haviak).²⁵⁸ A disp. hebdomadariát minden szombaton tartották, délután, mégpedig rendszeren annyi ideig, ameddig ilyenkor az előadások is szoktak tartani ($1\frac{1}{2}$ —4). A havi disputák már nagyobb apparátussal készülnek, egész nap tartanak és havonként egyszer minden fakultáson rendezni kell, azaz kellene, de mégis maga a szabály köt ki bizonyos minimumot: azt mondja ugyanis, évenként legalább 5-ször, 6-szor okvetlen tartani kell és hogy Keresztelő Szent János ünnepe (június 24.) előtt nem volt szabad abbahagyni, illetve e dátum előtt nem volt szabad a disputák sorát lezárni. A nagyszombati gyakorlatról Kazy értesít bennünket, aki azt mondja, hogy ilyen disp. menstruákat évenként ötöt szoktak tartani, szóval egészen a minimumot.²⁵⁹

A teológiai fakultás havi disputáin mindig két defendens (védő) és két oppugnans (támadó) szerepelt; — délelőtt is, délután is más-más, és a disputa délelőtt is, délután is, 2—2 órát tartott. Mindegyik támadó 2—2 argumentummal támadta mindkét védőt, akiknek pedig, amennyire csak lehetett, „dis-

²⁵⁷ Nagyszombatban a tanárok és magiszterek száma a pannonhalmi évkönyvek kimutatása szerint átlag kb. 15 szokott lenni — kevés eltéréssel. Látszik azonban, hogy Kazy ebben nem törekedett nagy pontosságra, illetve teljességre. L. i. m. 135.

²⁵⁸ Monum. Paed. Germ. 9. Pachtler, i. m. Cap III. 353—55.

²⁵⁹ Nem valószínű azonban, hogy ez minden évre vonatkozott volna; könnyen lehet, hogy nyugodtabb években többet tartottak. V. ö. Kazy, i. m. 137.

putando" azaz skolasztikus szabály szerint kellett a megoldásban előrehaladniuk.

A filozófia disputáin három defendens és ugyancsak három oppugnans szerepelt és szintén 2—2 órát tartottak dél előtt is, délután is. A rendelkezés hangsúlyozta, hogy a metafizikai tételek közé mindig iktassanak be etikaiakat is.

A havi disputákon az összes növendékeknek jelen kellett lenniük, míg a hetieken nem, de azt szorgalmazta a rendelet, hogy akiknek nincs előadásuk, azok legyen jelen.

Ezeken kívül volt még disputa domestica is, melyet vacsora előtt szoktak tartani egy órahosszat, mégpedig a teológusok hétfőn, a filozófusok kedden.²⁶⁰ Ezek decemberben szoktak kezdődni és júniusig tartanak, de ha arra a napra ünnepélyes disputa esik, akkor természetesen elmarad a disputa domestica. Ezekben csak egy védő szerepel, ellenben hárman oppugnálnak, mindegyik egy-egy félóráig. A filozófián a dolog körben megy: először véd a metafizikus, mint a filozófusok között a legmagasabb és támad egy teológus, egy metafizikus, egy fizikus; azután véd egy fizikus és támad egy metafizikus, egy fizikus és egy logikus; majd véd egy logikus és támad egy fizikus és két logikus.²⁶¹

Az első házi dispután a logikusok nem vesznek részt, ők még kezdők; ők ekkor csak e disputa anyagáról szoktak leckét kapni.

Az akadémia általános nagyvakációja a felsőbb tagozatoknak szeptember 8-án szokott kezdődni²⁶² és tartott november 3-ig, 4-én már kezdődött a munka.²⁶³ Az 1658-i rendelet felsorolja még az évközi szüneteket is:²⁶⁴ az akadémián ilyen szüneti nap hetenkint a csütörtök,²⁶⁵ ezenkívül és az ünnepeken kívül legjelentősebb az, melyet Sexagesima hatvanad vasárnap hétben tartanak (nyilván farsangi), mikor is „omnes bis vacant totis diebus”; és még valami négy alkalmat sorol fel a rendelet (hamvazószerda, Szent Márk, keresztjáró), amik

²⁶⁰ Pachtler i. m. III. kt., Cap. IV. 355—56. — Még rekreáció idején is szoktak külön vitákat rendezni. Vasár- és ünnepnapokon esténként a szónoklatban gyakorolták készségüket a kollégiumok és szemináriumok növendékei. Hogy egyébként milyen buzgó és szorgalmas munka folyt az intézetek belső életében, l. Rimely: Hist. Coll. Pázmániani, Viennae, 1865, 94—105.

²⁶¹ Pachtler i. m. Cap. IV. 355—56. (Forma et Ratio Gubernandi...)

²⁶² A gimnazistáké Szent Mihály napján, szeptember 29-én, de szintén csak november 3-ig tartott.

²⁶³ Ünnepélyes istentisztelet után a „musaeum academicum”-ban gyülekeztek és mindnyájan, a professorok is hitvallást tettek. L. Szentpétery: A bölcsészettudom. kar tört. Bp. 935. 50. l.

²⁶⁴ Pachtler, i. m. III. Forma et Ratio Gubernandi... Cap. XII., XIII.

²⁶⁵ Velics azt mondja, hogy ez a heti szünetnap — a szerda (Velics: Vázlatok, III. 103.); az 1658. évi „Forma et Ratio Gubernandi” azonban határozottan a csütörtököt (Inferia 5.) mondja. Pachtler, i. m. 385.

azonban csak félszünetek — délután előadással. Szünet tehát az év folyamán szép számmal volt, viszont a nagyvakációjuk rövidebb volt. Akkoriban a tanítási napok száma 160—170 volt, míg ma 210—220.²⁶⁶ Az ő ideáljuk a kevesebb elméleti anyag, de mélyebb elsajátítás, valamint az erkölcsi, vallási élet és kedély féltőbb ápolása.

Vannak azonban kánikulai szünetek is: Nagyszombatban (Grácban és Kassán is) csak július 22-én kezdődnek és tartanak az év végéig (vakáció kezdetéig). E szünetek azonban csak redukált iskolai munkát jelentenek: lent a humanista osztályokban a poétákig bezárólag délelőtt másfél órát tartanak, míg a retorok egy órát.²⁶⁷

A teológián ebéd után nincs előadás. Ami a tanárokat illeti: a harmadik lectio és a kánonok tanára, valamint a scripturista tanár egy-egy fél órát tarthatnak, míg a skolasztika két tanára felváltva taníthatnak másodnaponként; általában amelyik tárgyat két tanár ad elő, ott a tanárok felváltva taníthatnak, amely tárgyat ellenben csak egy tanár tanít, ez a tanár megteheti, hogy minden második napon szünetet tart. A filozófián főleg az időjárásra vonatkozó tudnivalók (Meteora) kerüljenek szóba; a logikusoknak és fizikusoknak naponként csak 8—9-ig van előadásuk.

Az otthoni repetálások azonban rendszeresen folynak, valamint az ünnepélyes disputákat is megtartják.

E kitérés csak néhány elnagyolt vonásban sejteti a nagyszombati akadémia munkájának kereteit (és sajnos, nem részleteit is!), aminek itt csak azért van helye, mert maga Szentiványi is ezek között dolgozott. De most térjünk vissza Szentiványi pedagógiájának irányelveihez.

Ha már olyan fontos dolog a tanítás, a tudomány sok, az idő kevés, akkor az észszerűség azt követeli, — állapítja meg — hogy a tanár oly módszert kövessen, melynek segítségével a legrövidebb idő alatt, a legkevesebb beszéddel, a legvilágosabban, a legtöbb haszon mellett tudja közölni az anyagot.²⁶⁸ Ennek a célnak az útjából minden akadályt el kell hárítani, minők pl. a tétel bőbeszédű meghatározása, a fölösleges quaestiók közbeékelése, még olyanoké is, melyek valamikor talán fontosak voltak, de ma már semmi hasznuk; ugyancsak kerülni kell az argumentumok túlságos halmozását, főleg a

²⁶⁶ Velics: Vázlatok a magyar jezsuiták multjából, III. 104.

²⁶⁷ Rendes körülmények között a gimnazisták előadásai délelőtt is, délután is 2—2 órát tartottak: d. e. 7—9-ig, d. u. fél 2-től fél 4-ig. Velics, u. o. 103.

²⁶⁸ „Ratio recta dictat, ut in tradendis scientiis brevitati studeamus, omniaque quae eam retardant vel prolixioem justo faciunt et quidem absque emolumento et utilitate discipulorum ac discentium, vitemus et caveamus...” Misc. III. P. 2. § 4.

gyengébbeket, de az erősekből is meg kell elégedni egykettővel. Hiábavaló volna a sok *objectio* is, különösen az erőtlenebbek s a mindenfelől összehordott sok bizonyíték (*testimonium*), úgyszintén a sok idézet, ami inkább azt a benyomást kelti, hogy a pompa kedvéért vannak; a szertelen hév az ellenfél támadásában, a konok makacsság némely szentencia védelmében; a tudományok túlságos kombinálása, valamint a túlzásba vitt *subdivisió*.²⁶⁹ De ezek csak a fontosabbak, mert ezeken kívül sok egyéb szabályt is elősorol, melyek szükségesegek a tökéletes eredmény elérésére.

Ő maga annyira megtanulta a skolasztikának ezt a kiszámított, nehézkes járását, hogy más formában talán egy lépést se tudott volna tenni, a vérébe ment át. Igaz viszont, hogy azt a rengeteg anyagot, amit ő feldolgozott, áttekinthetően és eredményesen közölni csak a valóban szükségessékre redukált mennyiségben és világos részekre széttagolva volt lehetséges. Ezért is kínálkozott neki legalkalmasabbnak a számtan-mértan előadási mód, melynek segítségével a tárgy kifejtését és a bizonyításokat a legvilágosabban és legrövidebben lehetett előadni.

Mindannak dacára, hogy iránya nem empirikus, hanem bölcséleti-teológiai, előadási módját mégis amattól veszi: a már említett Rajmundus Lullus-félet teszi magáévá, melyet Kircher Athanáz dolgozott át,²⁷⁰ Szentiványi pedig valóságos csodamódszernek tartja és tüzön-vizen keresztül lelkesedik érte. Arra nézve pedig, hogy az előadásnak melyik formája eredményesebb: a saját kidolgozásból való diktandó-e, vagy valamely neves szerző olvasása és magyarázása — erre nézve ő egyik félhez sem köti magát, mert mindkettő mellett szólnak komoly érvek. A *Ratio Stud.* 9. és 10. pontja inkább óhajtja a *lectiót* és magyarázást, de nem zárja ki a diktandót sem. A *rendben* ez is volt a gyakorlat kezdetben, míg aztán a spanyol jezsuiták lassan áttértek a diktandóra, s utánuk a többi nemzetek jezsuitái is. Szentiványi idejében is nagyobb részt a diktandó uralkodott, ő maga is diktált, bár ezt kifejezetten nem mondja, de egyes kifejezéseiből („...aeque, ac nunc ex dictatione...”), útmutatásából,²⁷¹ a jó tanárról és a jó tanulóról alkotott felfogásából²⁷² erre kell következtetni. A diktandó módszerében különben is olyan nagy előnyök rejlenek, pl. ambíció, serkentés, öntökéletesítési alkalom —

²⁶⁹ U. o.

²⁷⁰ Kircher: „*Ars magna sciendi in XII Libros digesta* ... Amstelodami, 1669.”

²⁷¹ U. o. 17.

²⁷² A tanár ne legyen túlságosan gyors a diktálásban; úgy alkalmazkodjék, hogy a tanulók könnyen megérthessék és az írásban könnyen követhessék. U. o. 17. 1. (De scientiis in genere.)

volt, s most ezek tekintetbevételével talán egészen másképp kell nézni a régi quaestiót; sőt még maguk a régi nagyok, a tudományok fejedelmei sem kívánnak utódaiktól akkora szellemi rabszolgaságot, hogy mindenben őket kövessék.²⁷⁸

Részletes szabályt ad a tanulóknak is arra nézve, hogyan kell tanulniok a legbiztosabb eredménnyel — mégpedig először külön azoknak, akik valamely mester vezetése mellett tanulnak; ezek számára az a legfontosabb, hogy saját mesterüket pontosan kövessék és ne kapkodjanak más vezető után — egyet kell követni, de azt pontosan; kétségeikkel pedig álljanak elő a skolasztikus vitákban. Az egyedül tanulóknak főleg azt köti a lelkükre, hogy ugyancsak ne sok mester nyomán tanuljanak, hanem egyet kövessenek, és hogy egészen birtokában kell lenniök a tudományszerzés kiváló eszközeinek: az analízis és szintézis kezelésének, amit már Plátó is ilyen eszköznek tartott.

A jó tanár ideáljához pedig mindenekelőtt arra van szükség, hogy teljes áttekintéssel bírjon az anyag felett, ismernie kell az egész anyag felépítését: milyen részekre kell felosztani, hogyan függenek ezek össze, milyen kapcsolatban vannak a részek egymással, mik az anyagban a nehézségek, mik a tételek (propositiones) és kérdések (quaestiones). Tudnia kell aztán az anyagot ügyesen kezelni: okosan felosztani könyvekre és traktatusokra, esetleg a részeket tovább osztani fejezetekre, disputációkra és quaestiókra, de e mellett vigyáznia kell arra is, hogy túlságosan szét ne forgácsolódjék az anyag. Ezen eljárás mindig deduktív módon történik. — „... hoc facto anteponat semper universaliora” és „statuat generaliora et principaliora ejusdem scientiae principia”,²⁷⁹ azután hoznia kell ugyanazon tudományból a másodrendű princípiumokat vagy axiómákat s úgy haladjon a tételek felé, melyeket e princípiumokkal erősítsen és végül levezeti az illető tudomány tételeit. Aztán gondja legyen arra is, hogy az előadás ne legyen bőbeszédű, se gyors a diktálásban. Minden tudományág vizsgálásának elején axiómákat hord össze Szentiványi, s így az euklidesi dedukció módszerét alkalmazza, tiszta középkori eljárással, akár pl. Alanus ab Insulis.²⁸⁰

A formán tehát nagy a hangsúly, egész az aprólékosságig előadja a kidolgozás és előadás precíz szabályait, de az eredményes tanítás egyéb kellékeit, a belsőket nem hangoztatja, ennek részletezését várni tőle időszerűtlen is volna. De azért szerinte is a jó tanítás igazi mozgató rúgója, termé-

²⁷⁸ „... nec illi ipsi... scientiarum quasi Principes tantam servitutum et captivitatem intellectus a posterioriis suis exigebant...” U. o. 14.

²⁷⁹ I. m. 17.

²⁸⁰ V. ö. Kühár i. m. 108.

szetfölötti: Isten mélyebb megismerése és a lelkek nemesítése — ez a felfogás meg fogja adni a tanításhoz szükséges belső lendületet is. E szempontból nézve minden tudomány testvér s ha valaki minél több tudományban jártas, annál több dicsőséget és hasznot hozhat az Egyháznak és vallásnak; s ebből következik, hogy a papok járjanak elől jó példával a tanulásban, amire a szentatyákkal is buzdít.²⁸¹ De a tudással az erényeket is össze lehet kapcsolni és kell is, főleg az alázatosságot, amit a pogányok éppenséggel nem gyakoroltak — a sok tudástól ugyanis a szellem könnyen elkapatja magát, gőgös lesz, megrészesedik, mint a szervezet a bortól („Rara... in docto est humilitas”).

E cél elérésére volt tehát szükséges a már említett csodálatos tanítási és tanulási metódus, „quae sit quam brevis-sima et compendiosissima“, de nemcsak e cél vezette erre, hanem az a hajlandóság is, ami a többi polihisztort is sarkallta, hogy a sokféle tudomány között belső összefüggést hozzon létre és egységes szempontból kezelje. Ő legkövetlenebbül Kirchert követi e módszerében, aki Rajmundus Lullus eljárását átdolgozta és nagymértékben tökéletesítette híres munkájában,²⁸² úgyhogy méltán nevezik e módszert most már éppúgy Kircherről is, mint Lullusról. A módszer célja az, hogy mindenféle tudomány lényegét minél egyszerűbben meg lehessen szerezni általa. Lullus idejében ez még nagyon kezdetleges volt, mégis sok kiváló férfi észrevette a benne rejlő értéket, mint pl. Gregorius Tolosanus, Cornelius Gemma, Petrus Sanchez, Ivo Parisinus, Sebastianus Isquierdo, legutoljára pedig Kircher Athanáz, aki miután a Lullus-féle kezdeti gyarlóságaitól megtisztította, elnevezte „ars combinandi et ars magna sciendi“-nek. Ennek az „ars magna“-nak a fundamentuma pedig egy kis táblázat, mely négy oszlopból áll, s mindegyik oszlopban kilenc, pontosan kilenc fogalom — ezekkel kell kombinálni.²⁸³ Persze, mindegyik fogalom még sok más terminust is rejt magában, úgyhogy nemcsak kilenc

²⁸¹ Elsősorban Szent Agostonnal, aki „scientiam rerum naturalium, numerorum, Musicae, item Historiae et temporum cognitionem esse necessarium ad sacram doctrinam percipiendam censet et iudicat.“ Aug.: De doctrina Christiana. Lib. 1.

²⁸² Kircher: Ars magna sciendi in XII Libros digesta... Amstelodami, 1669.

²⁸³ Columna 1. Quaestionum (An? Quid? Cui? etc... 9)

Columna 2. Principiorum absolutorum (Bonitas, Magnitudo, Duratio... 9)

Columna 3. Principiorum respectivorum (Differentia, Concordia, Contrarietas... 9)

Columna 4. Subjectorum universalium (Deus, Angelus, Coelum... 9) És közli a kombináció szabályait, főképen Isquierdo (Pharos scientiarum), Kircher és Knitl Gáspár munkái nyomán. U. o. 40—42.

U. o. De scient. in. gen. 25.

terminussal lehet kombinálni, hanem nagyon sokkal. És ezért fontos neki az ars combinatoria, itt nyílik lehetőség újabb dolgok felfedezésére. Azáltal tesz a tudomány új lépést előre, ha új tételeket (propositiókat), új következtetéseket (illatio-
kat) nyerünk; így fedezte fel, mondja, Kircher a musarithmeti-
cát, polygraphiát és egyebeket, Aristoteles pedig Topicá-
jában ily módon bővítette ki a dialektikát.²⁸⁴

Ezt a módszert be is mutatja minden tudományágon, s a lehetőség szerint törekszik pontosan betartani a már említett hatos szabály útmutatását, különösen pedig az „ars mirifica Kirchero—Lulliano“-t. A módszerben rejlő nehéz megköthet-
séggel, de hihetetlen kitartással és meggyőződéssel boncolja szét sorban a logikát, fizikát, medicinát, metafizikát, etikát, politikát, a spekulatív teológiát, a morálist, a világi és egyházi jogot, az aszketikát, theologia positivát és theologia polemicát.²⁸⁵

Ez a tanítási módszer aztán meg is határozza minden irodalmi munkájának fölépítési technikáját: szaggatott, párbeszédre hajló vonzalmát, vitatkozásra mindig kész harcias-
ságát, világos fölépítését és rendíthetetlen, meggyőző bizonyítási módját. Egyúttal állandóan magában hordozza a szakadozottság és nehézkesség csiráját — és noha gondolatai telve vannak szárnyalással, stílusa meg lendülettel — mégis előadásában már nincs meg az a zavartalan folyamatosság és gördülékenység: a nehéz forma sallangja mint valami ünnepi hímes köntös húzza le, nehézzé teszi benne a járást, mindenfelé a propositiók és quaestiók akadályaiába botlik az ember.

Ami az irodalmi műfajokat illeti, abban is a középkor buzgó tanítványa és tanítói módszerével egy nyomon halad. Kalendáriumának naptári részében megtaláljuk a glossa-
irodalmat, amennyiben lapszéli (marginális) és sorközi (interlineáris) megjegyzésekkel és közbeszúrással dolgozott. Nagyon kedvelte és buzgón gyűjtötte a sententiákat, a lectióknak ezen segítő társát, melyeket különböző tekintélyektől vett át, céljának megfelelően összeállított és belőlük deduktív módon biztos eredményt (rendszert) akart levonni.²⁸⁶ Megvan benne a középkor summázó természetű, de a rengeteg tudásanyagot nem előre átgondolt, egységes terv szerint építi föl, hanem legnagyobb részben alkalmilag, pedagógiai célból — és főleg a kalendáriumok részére, tehát esetenként mindig csak kisebb anyagot fogott össze. Ezek lettek a dissertatiók, melyekben betartja a matematikai szabatososságot (s ez annyira természetű, hogy ezt még a hitvitáiban is megköveteli ellen-

²⁸⁴ I. m. 42.

²⁸⁵ Misc. T. III. P. 2. 1—488. II.

²⁸⁶ V. ö. Kühár: A keresztény bölcselet története. 1927. 80. I.

feleitől),²⁸⁷ csak a tárgyról való beszélést. És ez a mathematicizmus uralkodik még a disszertációk csoportbeosztásán is — ezeket tizes csoportokba, dekaszokba foglalta össze,²⁸⁸ a kisebb observatiókat pedig százasokba (centum observationes, Centuria, Centena stb.). Az ő igazi summái, melyeket előre elgondolt terv szerint akart összefoglalni, azok az ő történelmi synopsisai és kisebb keretek között: epitoméi.

VIII. Jogi munkássága

Szentiványi a legnagyobb hírnevet talán jogi munkásságával szerezte,²⁸⁹ pedig a jog terén sem akart egyebet csinálni, mint például a történelemén vagy máson: polihisztori természeténél fogva itt is kutatott és rendezett. De itt ezenfelül még több más fontos körülmény is sarkallta a munkára. Elsősorban az a tény, hogy törvényeink most, a 17. század végén még mindig csak 1604-ig vannak összegyűjtve — az ezután hozott törvények pedig ismeretlenül, haszontalanul kallódnak, hisz még a szövegükhöz való hozzájutás sem volt olyan könnyű; azonfelül pedig még az ismert törvényeket is könnyen megszegték, akiknek terhükre volt — hát még azokat, amelyek nem is voltak közismertek! Így mindenekelőtt a vallási törvényeket és határozatokat nem tartotta meg az, akinek hátrányára volt — pedig a század folyamán már sok fontos vallási törvényt hoztak. Szentiványinak annál is inkább szemet szűrt törvénygyűjteményünk hiányossága, mert nagy mértékben a vallást érintette. A soproni és főleg a pozsonyi országgyűléseken föltétlenül éreznie kellett ezt a hiányt és ha nem előbb, az utóbbi diétán mindenesetre fölmerült lelkében az ösztönzés vagy elhatározás, hogy az ország törvényeivel foglalkoznia kell — össze kell gyűjtenie.

E munkájához ösztönzésül szolgálhatott még két más körülmény. Az egyik az, hogy már a soproni diéta előtt is prefektusa volt a nyomdának és minden valószínűség szerint az ő vezetése mellett, Kollonics segítségével adta ki újra a nagyszombati nyomda a soproni országgyűlés tartama alatt

²⁸⁷ „Postulabam semper a Dominis A catholicis, qui contra veritatem catholicae fidei scribunt vel ad catholica scripta respondent more Mathematicorum qui suis lucubrationibus praemittere solent aliqua postulata, quae a nemine prudente — negari possunt.” Opusc. Polem.: Solutiones non Solutiones... 130. — Nagyrészt innen, ez iskolás formához való ragaszkodásából magyarázható, hogy a hitviták folyamán soha szitkozódásra vagy indulatosságra el nem kaptott.

²⁸⁸ Pl. a 17. század hereziseit úgy ismerteti, hogy a század minden tizedét külön veszi, s mindegyikben tíz herezist sorol fel, mintha se több, se kevesebb nem lehetne. Dissert. Haeresiologico-Polemica... Tyrn. 1701.

²⁸⁹ L. Vécsey Tamás méltatását Szentiványi jogi munkásságáról. Vécsey T.: Adalék a magyar Corpus Juris történetéhez. Bpest, 1902. 19—26.

a katolikus rendek számára propaganda céljából Bársony György nevezetes könyvét, a „*Veritas toti mundo declarata*”-t; e körülmény azonban másrészt azt is jelenti, hogy az Egyház emberei szükségesnek látták, hogy a katolikus rendeket a katolikus vallás jogi helyzetéről részint szélesebb rétegében tájékoztassák, részint vallásuk védelmére buzdítsák.

A másik körülmény meg az, hogy ő már régóta, 1673 óta Szelepcsényi által kinevezett censor, tehát hivatalos ember, s mint ilyen annál inkább törődött az egész ország ügyeivel, s elsősorban törvényeivel.

Biztosan nem került el figyelmét az a körülmény sem, hogy a nagyszombati egyetemen már 1667 óta rendes tantárgy a jog, tehát megelőzte Németországot is, ahol csak 1707-ben kap először tanszéket Wittenbergben,²⁹⁰ mégis a század törvényei még nincsenek összegyűjtve.

Kalendáriumaiban jogi téma eleinte csak úgy jelent meg, mint más tárgyból való obszervációk és szentenciák — általános jogi szabályok formájában az időnaptári részben (1682-ben: *axiomata theologico-juridica*; 1683-ban a *principia generalia scientiarum* között; 1687-ben: *monothica pro jurisperitis* stb.). Ezekből vagy hasonlóból még éppen nem látszik, hogy talán különösebb buzgalommal foglalkoznék a joggal, de hogy az 1686/87-i pozsonyi országgyűlésre Sennyey rektor éppen Szentiványival ment a Jézustársaság törvényes elismertetését kivívni — azt mutatja, hogy Szentiványinak nemcsak a történetet, de a vallások jogi helyzetét és a törvényeket is kellett ismernie. Ha előbb nem is, de erre az országgyűlésre össze kellett gyűjtenie a különböző diétákon hozott vallási törvényeket.

Az ő idejéig a helyzet az, hogy mindenfelé a Mossóczy—Telegdi-féle törvénygyűjtemény van elterjedve: bírák, ügyvédek, ügyfelek egyaránt ezt tanulmányozzák, úgyhogy ez ment át a közhasználatba, — a bírói ítélezések révén pedig bizonyos szentesítést is nyert. Ez a híressé vált gyűjtemény 1584-ben jelent meg,²⁹¹ de nem volt teljes, mert csak az 1035—1583 közötti törvényeket foglalta magában az Ilosvay-kódex és két más kéziratos gyűjtemény, valamint néhány uralkodó (II. Ulászló, II. Lajos) törvényei alapján, ellenben nem volt benne Werbőczy Tripartituma. Ugyanis három évvel előbb, 1581-ben Zsámboky (Sambucus) János is kiadott egy törvény-

²⁹⁰ Vécsey Tamás: A budapesti tudományegyetem jog- és államtudományi karának ismertetése 1667—1896. Bpest, 1896. 1.

²⁹¹ Cime: *Decreta, Constitutiones et Articuli Regum I. Regni Ungariae ab anno D. 1035 ad annum post sesquimillesimum octogesimum tertium publicis Comitibus edita. Cum rerum Indice copioso. Tyrnaviae cum S. C. R. Majestatis gratia et privilegio. A. D. 1584.*

gyűjteményt és tízévi privilégiummal kiadta benne a Tripartitumot is.²⁹² Az ország azonban jobban megkedvelte a Mossóczy—Telegdy-féle törvénygyűjteményt, de ehhez még külön kellett megszerezni a Tripartitumot. Amikor azonban Mossóczy—Telegdi kiadása elfogyott, Pázmány biztatására ezt újból kiadta Ráth Gáspár bécsi nyomdász Bécsben 1628-ban,²⁹³ de ő már hozzávette a Tripartitumot is, minthogy a Zsámbokynak adott privilégium már régen lejárt. Természetes, hogy a 17. század végére, Szentiványi idejére már ez a kiadás is nagyon hiányos lett, mert ez meg csak 1604-ig, a pozsonyi országgyűlésig, II. Rudolf és Mátyás főherceg rendelkezéséig tartalmazza a törvényeket. Igaz ugyan, hogy ez a bécsi 1628-as kiadás azt ígérte, hogy nemsokára következni fognak az 1604 utáni törvények is, ebből azonban nem lett semmi. 1604-től kezdve az egész viharos századról nem volt rendszeres törvénygyűjtemény — ezeket már Szentiványi gyűjtötte össze. Megjelent azonban a század közepén még egy részletgyűjtemény Sárospatakon 1653-ban. Ez a gyűjtemény nem egyéb, mondja Kovachich J. Miklós,²⁹⁴ mint a bécsi 1628-as kiadásból kimaradt törvényeknek, valamint az utána 1653-ig tartott országgyűlések törvényeinek összegyűjtése, tehát az 1628-as kiadás folytatása. Azaz évek szerint itt vannak az 1608., 1609., 1615., 1618., 1622., 1625., 1630., 1635., 1638., 1647. és 1649. évi artikulusok és ezek elején azon határozatok, amiket az 1628-as kiadás az 1604-i országgyűlésből elhagyott. Ezek előtt időrend szerint közli még az 1606. bécsi és zsitvatoroki békék határozatait. Ezt a pataki kiadást Kovachich szerint látta és fel is használta Szentiványi, mégpedig ugyanazon beosztásban: vagyis meghagyta az elején a két béke határozatait, noha ezek éppen nem nagyon illenek a diétai törvények, határozatok közé — és az egészet beillesztette 1604 utánra, ahol az 1628-as kiadás megszakadt.

Érdekes, hogy Szentiványi az ő hatalmas gyűjteményében sehol sem hivatkozik valami régebbi forrásra, az előtte készült kiadásokat sem említi soha, pedig nyilvánvaló, mondja

²⁹² Tripartitum opus juris consuetudinarii incliti Regni Hung. Steph. Werbeuzi. Additis regulis juris antiqui. Accesit nunc Enchiridion Articulorum Comitialium ejusdem regnis. Omnia studio Joan. Sambuci cum decennali privilegio Caesareo. 1581.

²⁹³ Iványi B.: Mossóczy és a magyar Corpus Juris keletkezése. Debrecen, 1926. 68. l.

²⁹⁴ Kovachich Jos. Nic.: Notitiae Praeliminares ad Syllogen decretorum... Pesthini, 1820. 26. „Editio Patakiensis”: 1. „Exemplar Reconciliationis cum Hungaris factae... a) 1606, necnon Conditiones Pacis Turcicae.” „... Articuli R. Hung. in Diversis Generalibus Diaetis... ab A. 1608 usque ad novissimam Diaetam Anni 1649.” „Patakini, Typis Illustr. Principis, excud. Georg. Renius. A. 1653.”

ugyancsak Kovachich,²⁹⁵ hogy a bécsi 1628-as és a sárospataki kiadásokat felhasználta, a Mossóczy-félét pedig talán nem is látta, bár föltétlenül tudott róla. Szentiványi ezen eljárásával kora szokását követi: ekkoriban nagy könnyedséggel használnak fel forrásokat a nélkül, hogy megneveznék — másrészt viszont gyakran még a nevét sem tünteti fel saját munkáin, pl. Corpus Jurisán vagy kalendáriumain, nyilván jezsuita szokás szerint, mely szerint sokszor szerényen, névtelenül dolgoznak a rend tagjai.

Az 1628-as kiadás a gyűjtemény elejére teszi Werbőczy Tripartitumát, s ennek végéhez csatolja azt a 210 régi jogszabályt, amit Zsámbokytól vett át. Ezt az alapot Szentiványi is és az ő nyomán utódai a későbbi kiadók is megtartották.

Általánosságban ezt az 1628-as kiadást és ezzel együtt a pataki folytatást tartja szem előtt Szentiványi az ő gyűjteménye összeállításánál, de nem mereven. Ő is három kötetre osztva adja ki 1696-ban Nagyszombatban. Az elsőben egyedül a Tripartitumot adja a regulák nélkül; a másodikban az 1035—1583-ig terjedő törvényeket, míg a harmadikban az 1585—1687-ig hozott törvényeket és rendeleteket;²⁹⁶ és ez utóbbihoz fűzi a toldalékokat (uralkodók, püspökök, történeti vonatkozások) és a régi jogszabályokat is. Az egésznek aztán a Corpus Juris Civilis et Juris Canonici mintájára a Corpus Juris Hungarici elnevezést adta,²⁹⁷ aminek előtte nem lehet

²⁹⁵ Kovachich i. m. 57.

²⁹⁶ Szabó Károly szerint az 1585—1687-ig való törvényeket nem egyszerre jelentette meg Szentiványi, hanem két részben. E szerint 1696-ban csak az 1585—1606-ig terjedő törvények jelentek meg, míg az 1608—1687-ig menő rendelkezések csak 1698-ban, mint a harmadik kötet melléklete jelentek meg külön, szintén Nagyszombatban. — Azonban e megállapítás nem egészen helyes: a királyok dekrétumait és artikulusait ugyanis egyszerre adja 1585-től egészen 1687-ig. Ellenben csakugyan külön, pótlólag adja 1698-ban a statusok, rendek és a kapcsolt részek novelláit és artikulusait 1608—1687-ig; hozzácsapja ennek elejéhez a bécsi és zsitvatoroki tárgyalások artikulusait is. — Az időbeli csoportosításon látszik, hogy alapjában véve a Mossóczy—Telegdy-féle beosztáshoz igazodik. L. Szabó K. II. kt.

²⁹⁷ Corpus Juris Hungarici, seu Decretum Generale Incltyi Regni Hungariae Partiumque eidem annexarum in Tres Tomos Distinctum... Tomus Primus continens Opus Tripartitum Juris Consuetudinarii ejusdem Regni. Auth. Steph. de Werbőczy. Tomus Secundus continens Decreta, Constitutiones et Articulos Regum ab anno 1035—1583. Tomus Tertius continens Decreta, Constitutiones et Articulos Regum Incltyi Regni Hung. ab anno D. 1585—1687 inclusive. Tyrnaviae, Typis Acad. per Joan. Hörman, 1696.

A későbbi pótlás pedig: Novellae seu Articuli Universorum Statuum et Ordinum Inclty. Regni Hung. ac Partium eidem annexarum, in Generalibus eorundem Conventibus ab anno 1608—1687 inclusive editi. Adjunctis ad initium Articulis Pacificationis Viennensis et Tractatu Sztivatorokiensi. Tyrn. per A. Hörman, 1698.

nyomát találni.²⁹⁸ Ezzel együtt indul meg a hazai jog kifejezésének, a „*decretum generale*”-nak használata is.²⁹⁹

Szentiványi munkásságának jelentősége három mozzanatban domborodik ki az új kiadáson: 1. hogy összegyűjtötte a hiányzó törvényeket, 2. hogy változtatott az anyag elrendezésén és 3. hogy bővített rajta.

Ha összevetjük az 1628-as kiadással, látjuk a kettő közötti rokonságot és különbséget. Az 1628-as kiadás beosztása ez: I. kötet: *Tripartitum*; régi jogi regulák és *Enchyridion articulorum comitialium*, azaz index; II. kötet: 1035—1579-ig tartó törvények; III. kötet: 1580—1604-ig hozott törvények, továbbá: a) a törvényeket hozó uralkodók, b) királyi kúriai katonai obszervációk, c) esküformák, d) érsekségek és püspökségek katalógusa, valamint a püspökök rövid névjegyzéke.

Szentiványi elrendezése pedig ez:

I. k. *Tripartitum* (a regulák nélkül); II. k. 1035—1583-ig tartó törvények;

III. k. 1585—1687-ig hozott törvények; és utánuk a) királyi katonai kúriai obszervációk; b) esküformák; c) 210 régi jogszabály (elszakítva a *Tripartitum*tól); d) a dekrétumok indexe; e) a királyok koronázási és halálozási éve (*introitus, exitus*); f) Magyarország vármegyéi (Werböczi szerint); g) érsekek és püspökök; h) esztergomi érsekek i) és nádorok katalógusai. Ő választotta el teljesen a törvényektől az oda nem tartozó dolgokat és vonta össze egységes csoportba, a toldalékok csoportjába katalógusokra osztva.

A toldalékok tarka csoportja megint olyan pont, melyen Szentiványi kutató, gyűjtő tevékenysége nagyon otthon érzi magát — bőséges területe nyílik itt a szinte végnélküli kutatásra.

Amit azonban itt a *Corpus Juris* ebből adhat, az nem sok; érzi is, hogy e katalógusok hiányosak, de mindjárt meg is ígéri, hogy ki fogja egészíteni, amit természetesen csak külön igében tehet meg. Ennek az ígéretnek tesz eleget a *Miscell. III.* kötetében, az ú. n. *Dissert. Paralipomenonicá*-ban, amint ennek *Prolocutiójában* meg is mondja,³⁰⁰ s ebben aztán nagyon is kibővültek a toldalékok, amennyiben 163 kataló-

²⁹⁸ Kovachich i. m. 55.

²⁹⁹ Illés: Bevezetés a magyar jog történetébe. Bp., 1910. 196.

³⁰⁰ A *Corpus Juris*ban a *Catalog. Archiepiscoporum* végén ezt mondja: „*Catalogos Episcoporum uti et aliarum Rerum Memorabilium in Hungaria, dabimus in Parte 3. Secundae Decadis Selectionum et Curios. Miscellaneorum Var. Scientiarum, quae jam est sub praelo.*” (*Corp. Iur. Miscellaneorum Var. Scientiarum*, quae jam est sub praelo.” (*Corp. Iur. Tom. III. Cat. IV.*) — A *Dissert. Paralip.* (Misc. I—III.) *Prolocutiójában* pedig ezt írja: „*Adjicimus... priori Synopsi Chronologicae Hung. praesentem appendicem... ad liberandam fidem nostram, qua adpromiseramus in fine Decretorum... nos hic datos catalogos Episcoporum Hung.*” E szavakkal egyúttal elárulja azt is, hogy ő készítette a *Corpus Juris*t.

gusra szaporodtak fel és bennük egészen a történelem területére tért át igen hasznos úttörő munkát végezve az adatgyűjtés magyar parlagján — mint erről már másutt szó esett.

Szentiványi e nagy törvénygyűjteményébe a szorosan vett törvényanyagon és a szokásos toldalékokon kívül még más heterogén anyagot is összegyűjtött. Kovachich előadása szerint e heterogén részek a következők: 1. Az 1606. bécsi béke; 2. A magyarok ígérete ennek megtartásáról; 3. Csehország, Morvaország, Szilézia és Lausitz ígérete ugyanarról; 4. a török béke konklúziói (záradékai); 5. Forma processus Judicii Criminalis; 6. Cynosura Jurisperitorum; 7. Kitonich: Directio Methodica-ja; 8. ugyancsak Kitonichtól: Centuriae Contrariatum el Dubietatum és 9. még néhány év törvény-cikkei (1519, 1587 és 1595).³⁰¹

Viszont kihagyott némely dolgot mind a bécsi-, mind a Mossóczi-kiadásból. Így pl. egy „index rerum et verborum”-ot, ami még a bécsi kiadás Tripartitumánál megvolt; egy másik indexet, mely azon dolgokra vonatkozott, amik a magyar királyok dekrétumaiban előfordultak; aztán ismét egy harmadik indexet, mely artikulusokat tartalmazott, továbbá katalógusokat, melyek az egri, váradi, pécsi és nyitrai püspökökről szölk, s melyeket mindkét előbbi kiadás tartalmazott.³⁰²

Kováchich-csal szemben némely jogi munka³⁰³ azt állítja, hogy Kitonich Directio Methodicáját nem Szentiványi, hanem Szegedi János vette fel először a Corpus Jurisba, az ő 1751-i kiadásában — melléklet gyanánt, míg a Forma Processus Judicii Criminalisról elismerik, hogy azt valóban Szentiványi vette föl. Tudjuk azonban, hogy Szentiványi az ő törvénygyűjteményét nem egyidőben és nem egyetlen kötetben adta ki, mert pl. a státusok és rendek 1608—1687 közti novelláit és artikulusait, s ezzel együtt a bécsi és zsitvatoroki határozatokat sem 1696-ban adta ki, hanem 1698-ban, a Praxis Criminalist 1697-ben; Kitonich Methodicájának utolsó, azaz 1634-i kiadása után csak most, Szentiványi alatt, 1700-ban jelenik meg harmadik kiadása³⁰⁴ — külön; amiket tehát Szentiványi összegyűjtött a jog területéről, azok az ő életében nem jelentek meg egységesen, egy kötetben. Talán innen van a nézeteltérés. Természetét ismerve bizonyosra lehet venni, hogy ő, aki minden lehető törvényt és jogszabályt össze akart gyűjteni (aminthogy e törekvés minden más téren is látszik rajta), nem hanyagolhatta el és nem feledkezhetett meg Kitonich Methodicájáról sem, habár nem is fűzte a törvények kötetéhez.

³⁰¹ Kovachich i. m. 56.

³⁰² Kovachich i. m. u. o.

³⁰³ Magyar Jogi Lexikon, III. 29.

³⁰⁴ Kovachich i. m. 32.

Másrészt a nagy gyűjtőszemély mellett nagyon vigyázott arra is, ki ne maradjon a régi gyűjteményekből valami, bármilyen jelentéktelen dolog volna is, vagy ha már érvényét veszítette volna is vagy ha visszavonták volna is. Éppen ő maga említi, hogy némelyek a mágnások közül azt kívánták tőle, hogy kiadásából „ommitterentur illi Articuli, qui non sunt usuati, vel qui sunt annullati, vel per alios contrarios subsequentes sublati, vel non plene authentici“. Neki azonban az a véleménye: „Verum maluimus omnes et singulos integre hic apponere, ut tanto melius omnibus constet fides, et integritas Typographiae nostrae, committentes altioribus potestatibus huius rei declarationem.“³⁰⁵ Itt a szorgalmas gyűjtés és a régi gyűjtemények bölcs megőrzésének igyekezete szépen egyesülnek benne.

Már biztosan Szentiványi nevéhez fűződik a Praxis Criminalis fölvétele a Corpus Jurisba.³⁰⁶ A Praxist, ezt az osztrák bűnügyi gyakorlati eljárást III. Ferdinánd kevéssel előbb, 1656 december 30-án „Peinliche Landgerichtsordnung“, „Ferdinandeae“ név alatt szentesítette az Ennsen alul fekvő Ausztria számára, ami később, 1687-ben Praxis Criminalis cím alatt latin fordításban átkerült Magyarországra is, hogy itt is hasonlóképp irányítsa a bírói gyakorlatot.³⁰⁷

Hogy Szentiványinak milyen szerepe volt e Praxis behozatala körül, annyit tudunk, hogy ő vette fel a magyar Corpus Jurisba.³⁰⁸ Azt azonban már nem tudjuk biztosan, vajjon ő fordította-e németről latinra a nagyszombati kiadás számára, bár ez is nagyon valószínű. Főleg, ha meggondoljuk, hogy Szentiványi már jóval 1687 előtt Kollonics szellemi hatáskörében élt és közvetlenül 1687 előtt két esztendő Bécsben töltött minden iskolai beosztás nélkül, de 1687-ben, a Praxis megjelenési évében már Nagyszombatban van, sőt prefektusa a nyomdának, tehát a Praxis ez első nagyszombati kiadását is ő nyomatta.

És ugyancsak ez évben, mint már más helyen szó esett róla, éppen ő volt az, aki Sennyeivel, az akkori rektorral, mint a dologban szakértő férfiú a pozsonyi diétán kivívta a rend törvényes elismertetését. Sőt nem szabad elfelejteni, hogy neki ekkor már cenzori multja is van: 1673 óta Szelepcsényi kinevezése alapján gyakorolja e tisztelet. 1688-ban pedig, a Praxis megjelenése utáni évben Lipót is kinevezi állami fő-

³⁰⁵ Corpus Iur. III. Tom. Typographi adnotatio ad Lectorem. V. ö.

Kovachich, i. m. 50—51.

³⁰⁶ Forma Processus Iudicii Criminalis seu Praxis Criminalis. Sere-nissimo Regi Apostolico Hung. Josepho I. dicata. Sumtibus Card. a Kollonics. Tyrn. 1697.

³⁰⁷ Balogh Jenő: Magyar bűnvádi eljárási jog. Bp. 1901, 71. sk.

³⁰⁸ Kovachich, i. m. 56.

cenzornak. Mi minden lehet e bizalom mögött? Tény, hogy Szentiványi pályája ekkoriban nagyot lendül és szereplése a hivatalos tevékenységek terén nagy mértékben kiszélesedik.

A Praxis átültetésének gondolata bizonyára Kollonicstól származik, ez egészen órá vall, de kérdés, nem Szentiványi volt-e ebben neki legfőbb munkatársa...? Az említett körülmények megfontolásával igen kézenfekvő a feltevés, hogy a magyarországi gyakorlat számára ő fordította latinra. Jóllehet ez nagyon valószínű, biztosat mégsem mondhatunk, mert a könyv végére helyezett „Admonitio ad Lectorem” szövege a fordítót nem nevezi meg, csak „Anonymus”-nak mondja: „...nunc vero interprete Anonymo in Latinum est translata ac typis vulgata, sub Patrocinio Emin. Card. a Kollonicz...” De ezt az Admonitíót nem Kollonics, a finanszírozó írta, mert akkor nem a könyv végére tették volna, különben is a szövegből biztosan kiérzik, hogy ezt a nyomda írta magyarázatképpen és bizonyára nem is nevezték volna benne Kollonicsot Anonymusnak. Ellenben igen jellemző Szentiványira, hogy éppen ő nagy munkájában, a Corpus Jurisban sem nevezte meg magát sehol, sőt Kalendáriumaiban is csak „Astrophilus”-nak nevezi magát. Ez a körülmény nagyon gondolkodóba ejt. Viszont más magyar rendtársa alig jöhet szóba mellette e tekintetben. Admonitíót a nyomda részéről alig írhatott volna más, mint ő, a vezető. Természetesen Kollonics költségén jelent meg, sőt az előszót is ő írja, I. Józsefnek ajánlva a munkát.

A Praxis Criminalis két részből áll (1. Quomodo in criminalibus procedendum sit? és De criminalibus causis in particulari) 100 artikulust foglalva magában s célja voltaképpen az volt, hogy a Habsburg uralom alatt egységes törvénykezési gyakorlat alakuljon ki, mert mint az utolsó artikulusban mondja, a magyar bírászkodási viszonyok nem megfelelőek, ezekről mint „gravis et intolerabilis confusio”-ról szól. És egyúttal azt a célt is szolgálta, hogy magyar földön a lázadó mozgolódásoknak is útját állja. És valóban a magyar törvénykezési gyakorlatra, főképp a bűnvádi eljárás fejlődésére nagy befolyást gyakorolt,³⁰⁹ ami nem is csoda, hisz a büntető bírák naponkint olvashatták és olvasták is rendelkezéseit és bizonyos, hogy befolyása alól nem vonhatták ki magukat, jóllehet a Praxis nálunk törvénné sosem lett.³¹⁰

A nagyszombati nyomda kétízben is kiadta a Praxist a 18. század folyamán: először 1687-ben, másodszer 1697-ben és mindkét esetben Szentiványi volt a nyomda prefektusa.

Szentiványi Corpus Jurisa szintén Kollonics támogatá-

³⁰⁹ Balogh Jenő, i. m. 94.

³¹⁰ Magyar Jogi Lexikon, VI. 104.

melyek kisebb területegységek számára érvényesek. Negyvenhat obszervációban teljes rövidséggel elének adja az egész jogtest régi felosztását és forrásait.³¹⁵

Szentiványi ezekben egészen a régi glossatorok példája szerint jár el — könnyed egyszerűséggel fogyatékosan mindent felölel. A kánonjog alapjaiban és meghatározásaiban főleg Molinát és Azort említi, míg a római jog alkalmazásában Bartolus hatása látszik rajta. Bartolus de Saxoferrato († 1357) jogi iskolája munkájának módszerét már a skolasztikus bölcsellettől vette, a glossátorok munkássága felé hajolt, ami hosszadalmas kazuisztikára és aprólékos részletezésekre vezetett.³¹⁶

IX. Hitviták és únió

A heves hitviták a század utolsó két tizedében elcsendesültek, valamelyes nyugalmat hozott e téren az 1681-i soproni országgyűlés (25. és 26. artic.), habár megnyugodni egyik fél sem tudott. A protestánsok sérelmezik, hogy jöllehet a királyi diploma elismeri őket „rend”-nek, a katolikus status e címet megtagadja tőlük,³¹⁷ főleg Kollonich viselkedik makacsul minden protestáns törekvéssel szemben. Protestánsok és katolikusok egyaránt terjedelmes panaszokat nyújtanak be egymás ellen. Sámhárnak, Kiss Imrének és Vásárhelyinek, e tüzes polemikusoknak azonban az eddigi harcmodorban már nem akadt követője — az általános érdeklődés különben is a török kiűzése felé fordul, s ez magával rántja a jezsuiták érdeklődését is, a szellemi küzdelem pedig egyre inkább a különböző tudományokat mint eszközöket veszi igénybe, s e mellett nagy a törekvés, hogy a hitbuzgóságot minél inkább elmélyítsék.

Szentiványi is e két tizedben még egyáltalában nem hitvitázó a szónak 17. századi értelmében, — bár hébe-korban jelentek meg hittani tanulmányai is — hanem tisztán skolasztikus tudós, író és tanár. Egyszerre szinte váratlanul előlép mint polemikus 1699 elején a „Quindecim Dilemmata, omnibus Dominis A Catholicis in Hungaria pro Xenio novi anni 1699 oblata” c. felhívásával és ettől kezdve haláláig, 1705-ig szakadatlanul írja a polémikus munkákat az ő nagyszerű vitatkozó készségével, ismeretes pedáns skolasztikus módszerével és bámulatatos anyagismeretével és gyorsaságával. Mi indította Szentiványit erre a fordulatra, aki leginkább mint tudós és csendes munkás szeretett dolgozni, pontosan, részleteiben nem

³¹⁵ Miscell. III. 359 sk.

³¹⁶ L. Wenzel: Egyetemes európai jogtörténet. Bp. 1873. 611.

³¹⁷ Zsilinszky: A soproni országgyűlés 1681. Érték. a tört. tud. köréből. XI. kt.

tudjuk, amennyiben ő maga nem mondja, de az bizonyos, hogy ennek a megindítója Kollonics és hogy e munkássága összesik Kollonics unionizáló tevékenységével, márpedig ami harci tevékenység ekkoriban folyik a vallási élet terén, annak szel-
leme és istápolója valamennyinek Kollonics. Már bécsujhelyi püspök korában, mikor egyben pozsonyi kamaralégnök is volt, 1681 február elején Gubassóczy püspöki titkárral, Stahremberg Rüdigerrel és Hörwart követel megjelenik Pozsonyban, hogy ott Szelepcsényivel, Forgács Ádámmal és Esterházy Pálal a rekatolizálásra vonatkozólag tanácskozzék.³¹⁸

A katolikus rendek a vallás terén egyezkedni nem akarnak, főleg az egyházi rend nem, és kitartóan tiltakozik az ellen, hogy erről az országgyűlés még csak tárgyaljon is, mert egészen azon elvi alapokat tette magáévá e harcban, melyeket Bársony György fektetett le „Veritas”-ában. Ezt szolgálta az a körülmény is, hogy az országgyűlés tartama alatt két kiadásban is újra kiadták a „Veritas”-t Nagyszombatban³¹⁹ — bizonyára azzal a szándékkal, hogy szorgalmasan terjesszék a rendek között és hogy annak igazságáról minél biztosabban meggyőzzék őket.

A protestánsok ekkor keserű panaszbeadványt nyújtottak be Lipóthoz a katolikusok ellen, mire ezek hasonló keserűséggel feleltek, elpanaszolva benne, hogy mennyi megaláztatást és visszavetést kell a katolikus Egyháznak még mostanában is túrníe: hogy Liptóban csak két katolikus templom van, míg a protestánsok negyvenhatal bírnak;³²⁰ hogy Szatvan, márbán, Szabolcsban nincs katolikus templom és katolikus pap, kivéve a várakat; hogy Zemplénben, Ungban, Beregben, Ugocsában és Abaujban alig van katolikus pap, ellenben van sok evangélikus lelkész. Szepesben, Tornában, Gömörben kevés a plébános. Veszprémben és Zalában a végek és a Muraköz kivételével csak öt plébános van, míg prédikátor tizenhat. Somogyban pláne egyetlen plébános sincs, a protestáns lelkészek száma azonban kb. száz. Baranyában ugyancsak nincs plébános, ellenben a protestáns lelkészek száma itt is eléri az ötvenet.³²¹ Ezek szerint tehát, mint mondják, a katolikusok sérelmei nem maradnak el a protestánsokéi mögött,

³¹⁸ Fr. Krones: Zur Gesch. Ung. 1671—83. 381. sk.

³¹⁹ A kettő egymástól különböző nyomás. Az egyik névtelenül jelent meg, a másik „Per Catholicum studiorum sub ipsis Comitibus Soproniensibus. Szabó K. II.

³²⁰ Zsilinszky: A soproni országgyűlés. 1681. Értek. a tört. tud. köréből. XI. kt. 45. l. és Maurer: Leopold Graf Kollonitsch. 120. l.

³²¹ Replica Dom. Cath. ad Status Evang. Hist. Dipl. Appendix 163—166. Bulyovszky: Acta comit. Sopr. Zsilinszky u. o. És v. ö. Karácsonyi: Magyarország egyháztörténete főbb vonásokban. Veszprém, 1929.: A katolikus Egyház szenvedései 1678—84 között. 150. l.

különösen ha hozzávesszük Bársony könyvének elgondolását, mely szerint a király nem is tartozik őket megtérni. Ettől kezdve aztán mindinkább az artikuláris helyekre vonatkozó rendelkezés körül folyt a harc, az egyik fél, a katolikus soknak, a másik viszont kevésnek találta a bennük nyújtott engedélyt, úgyhogy állandó zavarok és torzszalkodások fakadtak e rendelkezésből.³²²

A megnyugvás ideje még egyáltalában nem jött el, jól-lehet már látni lehetett, hogy a nagy harc kimenetele eldőlt, most azonban a vallási viszonyok keretei már kezdtek megmerevedni s mielőtt még e folyamat teljesen végbemegy — mindkét fél arra törekedett, hogy a maga javára az utolsó percben még változtasson rajta. Minthogy a további fejlődés kereteit a soproni és pozsonyi határozatok alkották, azért a zavarok és támadások e kettő körül indultak meg.

1691 április 2-án a császár már rezolúciót ad ki „in negotio Religionis” Serédy János instanciájára,³²³ melyben néhány város és megye panaszát és kérelmét terjeszti fel (névszerint: Kassa, Eperjes, Selmecebánya, Körmöcbánya, Zólyom, Besztercebánya, Korpona, Újbánya, Bélabánya, Bakabánya, Libetbánya, Breznóbánya, Győr, Bács, Nagybánya és Szullyó, valamint Hont, Zólyom és Nógrád kérelmét) a vallásgyakorlat érdekében. A rezolúció azonban köti magát a diétai határozatokhoz és kiemeli, hogy szabad vallásgyakorlata articulariter csak Kassának, Eperjesnek, Selmecebányának, Besztercebányának (Novizolii), Nagybányának és Szullyó possessionának van és csak ezeken lehet szabadon templomot is építeni. Megállapítja a rezolúció azt is, hogy számos visszaélést követnek el ellene,³²⁴ azért öfelsege „propter bonum Pacis... et Regni tranquillitatem” kifejti a panaszkodóknak a határozatok értelmét (sensus) a szabad vallásgyakorlatra, a templomok szabad építésére, a magánkápolnákra és az ebben tartható istentiszteletekre vonatkozólag. Megszorításokat tartalmaz a protestáns lelkészek ténykedéseire nézve olyan helyeken, ahol katolikusok is vannak, továbbá védi a „salvo jure Dominorum terrestrium” elvet.

A protestánsok szabad terjeszkedési és vallásgyakorlati törekvései ellen a katolikusok sem mulasztják el tiltakozásokat felemleni. A soproni határozatokat ugyanis a protestánsok, ahol lehetett, elmellőzték mind az artikuláris helyekre, mind az iskolákra, mind a templomokra és parókiákra vonatkozó-

³²² Coll. Kaprin. 38., 207. p.

³²³ Collect. Kaprinaiana, 38. kt. 267 sk.

³²⁴ „... aliqua contra sensum articularum... facta, aliqua necdum effectuata, alia denique ex post... propria autoritate introducta fuisse...” Coll. Kaprin. 38. kt. 268 sk.

kat. Maga Szentiványi ez eljárásukról ezt mondja: „... iterum contra expressam mentem et commissionem Sacrt. Suae Majestatis ad loca articulariter non declarata praedicantes introduxistis et scholas erexistis, in munia Parochalia vos imiscuistis et ex privatis oratoriis publica templa effecistis.”³²⁵

1699-ben a protestánsok Memorialet nyújtanak be a királyhoz, melyben ismét a soproni határozatok ellen tiltakoznak. Ez ellen viszont a katolikusok emelnek szót. Ez utóbbiak tiltakozásukat abban foglalják össze,³²⁶ hogy 1. a prédikátorok elmozdítása, iskoláik csökkentése és bizonyos helyeken az istentiszteletek gyakorlatának megszüntetése nem jogtalanság velük szemben, mert ezekhez Magyarországon nem volt joguk és most sincs — „prout clare demonstratur in libello Tyrnaviae Typis edito a. 1681. cui titulus: Veritas toti mundo declarata et vindicta. 2. A protestánsok fundamentuma a soproni országgyűlés 25. és 26. cikkusaiban van, melyekben ők kedvezményt gondolnak. Ez a két cikk azonban nem kedvez és nem is kedvezhet nekik, mert az ország nagyobb része ennek ellene van; és ami indulgenciát adott nekik, az csak „propter bonum pacis” van, „ut... quiete et pacifice vivant...” És itt az észrevételek még azzal is vádolják a protestánsokat, hogy nem sajnálják új vallási igényeik miatt az ország boldogságát feláldozni. 3. A 25. articulusból („Salvo királyi városokban, a kincstári javakon s az egész országban, a földesurak pedig saját birtokaikon kötelesek a katolikus vallást megőrizni és gyakorolni.

A soproni országgyűlés óta a hitviták szerteszét hөmpölgő hullámai egyre jobban rendeződnek, határozott mederbe húzódnak vissza, de azért nem állnak meg, csak kevesebb indulatossággal és zajjal, tervszerűbben, céltudatosabban folynak tovább. A katolikus Egyház ezután sem nyugszik bele a szakadás által teremtett helyzetbe, csak hogy most már jogi és történelmi mederben és az irodalomban fegyelmezett, iskolás módszerrel folytatja tovább a vitatkozást és meggyőzést. Az iménti összefoglalásból látszik, hogy az eddigi felfogásból és türelmetlenségből semmit sem tágitanak, ellenben annál inkább jogi és történelmi érvekkel igyekeznek bizonyítani a katolikus vallás egyeduralkodó jogát.³²⁷ — Ezzel

³²⁵ Opusc. Polem. Lutheranicum Nunquam et Nusquam. IV. §.

³²⁶ Acta Jesuit. Irreg. Tyrn., fasc. 6. N. 161. Orsz. Lvt.

³²⁷ „... Tam ex positivis Regni Legibus, quam etiam Annalibus, quod gravamina Augustanae et Helveticae Confessionis nullum solidum fundamentum habeant contra Romano-Catholicos, sed potius provocant iustitiam, ut puniatur secundam Leges contra ipsos saucitas. Acta Jes. irreg. Tyrn. fasc. 6., 7. Orsz. Lvt.

E gondolkodás alapján nyúlnak vissza a történelembe is — hogy

együtt a hitviták személyi éle is jóformán teljesen eltűnik, a hangban egyre több emberi sajnálkozás, részvét, jóindulatú rábeszélés, kérlelés jelenik meg; érezni lehet már, hogy a küzdelembe belefáradtak és a közösen elviselt szenvedések mégis csak hajlamosabbakká teszik lassan őket a mérsékelt vitatkozásra; egyre mélyebb hatást gyakorol a lelkekre a szenvedő haza és a civakodó honfitársak szomorú állapota; egyre többen hangzik el a kérdés: miért kell ennek így lennie? ... Ennek nyomán bizonyos meleg érzés kerekedik felül nem is éppen kevesekben, mégis ha a vallás terén való engedékenység kerül szóba — ennek tüstént a régi keménységgel állanak ellen.

És ezen nem változtat az az irenikus, békéltető áramlat sem, mely a század két utolsó tizedében a nyugati országokból hozzánk is eljutott és segített lecsökkenteni a hitviták régi hevességét. Ez a magyarországi irenikus hullám szintén csak egy része az általános európai iránynak, melynek forrásai Németalföldön Francker és Utrecht, Angliában Oxford, Németországban Halle és Lipcse. Főleg Franckernek volt a században valami sajiáságos vonzóereje, mert itt gyülekeztek az eklektikus természetű tanárok, köztük mint leghíresebb Coccejus, aki szerint a Szentírásból kell kiolvasni a történelem értelmezését és nem abba belevinni a magunk magyarázatát.³²⁸ Ezen egyetemeken érintkeztek a protestáns magyar ifjak ezzel a bibliás-profetikus,³²⁹ dogmaellenes szellemmel, köztük Otrokocsi F. Ferenc is, aki aztán számos munkájában mindenkinél bátrabban és függetlenebbül munkálta az irenikus vallási megbékélés gondolatát. Otrokocsit Szentiványival kapcsolatban azért kell említeni, mert ezt a protestáns lelkészből katolikussá lett tudós férfit, ki annyi szenvedést elviselt, köztük a gályarabságot is, nagyon hivatottnak kell tartani

a katolikus vallás történelmi jogait védjék. Hangoztatják, hogy Szent István „... testamentaliter Regnum Apostolicum obtulit Patrocinio B. M. V. ... prout patet (praeter Historicos) ex ipsa moneta Hungarica, cui a tempore S. Steph. usque ad modernum tempus imprimitur effigies B. M. V. cum titulo Patrona Hung.“, holott a protestantizmusnak 1608-ig sem nyilvános gyakorlata, sem temploma nem volt. Acta Jes. irreg. Tyrn. 6., 7. Orsz. Lvt.

³²⁸ V. ö.: Zoványi: A Coccejanizmus. Protest. Szemle, 1890. 79. sk.

³²⁹ Otrokocsi is erősen a coccejanizmus hatása alá került. Ennek hatása alatt igyekezett munkásságát profetikussá fejtegetésekkel is alátámasztani. Világ szemléletét Szent Ágostontól veszi („Roma Civitas Dei Sancta 1698.“ c. munkája). A Scientia Prophetica-t belső vonatkozásba hozza a Scientia Astronomica-val. Izaiás próféta szavát: „Erit lux Lunae sicut lux Solis... Dominus fracturam populi sui et percussuram ejus sanaverit“ arra magyarázza, hogy Isten a mohamedánság megtérésével fogja megvizsgálni Egyházát. („Laetum ad lugentes Sion Nuntium, quo ostenditur instare tempus amplissimae lucis spiritualis in Eccl., necnon conversionis Turcarum... Tyrn. 1696.“)

arra, hogy figyelmeztetéssel szóljon a vallási béke érdekében. Ő ütötte meg nálunk először azt a bánatos, szeretetteljes hangot, mely sohasem sért, melyet nem lehet visszautasítani, s mely e téren irányt mutat a többi polemikusoknak is. Rabságából való szabadulása után, katolizálása előtt még Angliában hozzáfogott irenikus munkásságához. Maga mondja, hogy 1677-ben elkezdett egy munkát (*Theatrum Antiquitatis et Novitatis Ecclesiasticae de Controversiis inter Evangelicam et Romano-Catholicam Ecclesiam*), melyet még a híres oxfordi bibliotheca segítségével fejezett be.

Legkiválóbb irenikus munkája az „*Examen Reformationis Lutheri et Sociorum ejus ab Anno 1517 factae...*”,³³⁰ melyet Fenesi egri püspöknek ajánl, s melyben részint élete fordulásának történetét adja elő, részint a vallási úniót hirdeti a protestánsoknak. Valamennyi munkáját e cél érdekében írta és erősen hangoztatja bennük az ilyen kifejezéseket: „*concordia*”, „*charitas*”, „*unitas*”, „*Diabolum vincere*” stb. és szívből jövő meleg szavakkal bátorítja előbbi hitsorsosait,³³¹ hogy „... *veritatem et iudicium pacis judicate in Portis vestris*”, de mégis „*fundamentum charitatis et unionis (seu pacis) debet esse veritas: qui autem veritate doctrinae destituitur, cum illis nolumus habere Pacem et unionem Ecclesiasticam*”.³³² Azaz ő is éppúgy azon a megalkuvás nélküli elvi alapon áll, mint a többi kortársai és akár katolikusok, akár protestánsok, vagyis béké mégis csak úgy lehetséges, ha a másik fél áttér.

Tagadhatatlan, hogy Otrókocsi hitvitázó hangja már egészen más, mint még csak a 70-es éveké is, s azt lehet mondani, a soproni országgyűlés idejével a vitatkozásoknak új szaka kezdődik, melynek melegézésű, jóleső hangját ez a baráttalan, komor természetű ember szólaltatja meg talán elsőknek és legbátrabban, s ezzel őt az ireniko-polemikus munkásságnak egyik legfőbb kezdeményezőjének kell tartanunk hazánkban. A hazai protestánsok a pietizmus és coccejaniz-

³³⁰ „*Examen Reformationis... factae; Justum, modestum, pacificum, animaeque in salutem necessarium, quo ostenditur Lutherum ejusque Socios non fuisse veros Reformatores a Deo specialiter missos... quodve hac ratione viam pacis et unionis cum Ecclesia Romana salutarem... Fr. F. Otrókocsi aperuit... quam ut alii quoque Protestantes videant et sequantur... Anno 1696 Tyrn. Typis. Acad.*”

³³¹ Néha valósággal esdekel az egyetértésért; „*Vos nuperi mei amici per omne justum et aequum vos in Deo et per terribilem illum timorem Dni, per amorem veritatis et pacis Ecclesiasticae obsecro, urgeo et sollicito, cunctis illis rixis inanissimis, replicis vanae gloriae cupidissimis iuribus et contumeliis altercationibus, quas hactenus velut delicias quosdam in more habuerunt ad Orcum relegatis et consilia in pectus admittite. Examen... 593. sk.*”

³³² Otrókocsi: „*Examen Reformationis...*” 47. l.

mus és természetesen Otrokocsi ellen foglaltak állást, s azért az irenikus törekvések pártolásától is idegenkedtek, gyengébb félnek érezvén magukat, nem bíztak a katolikusok jószándékában, s nem is termett köztük Otrokocsiéhoz méltó irenikus válasz.

Nemcsak ők, de a többi katolikus hitvitázó sem írt ireniko-polemikus munkákat annyira letompított élel, bár most már ők is csak a tárgyiasság keretei között törekszenek maradni.

Az éles hang ugyan letompult, de a bizalmatlanság megmaradt, s azért nem is lehetett komoly eredménye Otrokocsi szelíd hangjának sem, a meglevő irenikus hajlandóság dacára sem. Otrokocsi jól látja ezt s keserűen szemükre is hányja a protestánsoknak, hogy nemcsak egymást rágják, hanem lélekből már eleve elutasítanak minden békülékeny törekvést.³³³

Pedig ekkoriban már hivatalosan is folyamatban volt katolikus részről a reünióra vonatkozó előkészület, melynek legbuzgóbb mozgatója Spinola Kristóf bécsújhelyi püspök volt. A ferencrendi szerzetesből 1686-ban lett bécsújhelyi püspök, ki legfőbb feladatának a katolikus-protestáns reünió létrehozását tartotta, mely célból számos kiváló protestáns teológussal lépett összeköttetésbe, együtt dolgozott Leibnitzzel³³⁴ is, kinek szintén ez az egyesítés képezte egyik legfőbb vágyát Molanussal egyetemben. A protestáns Nigrini (zsolnai rektor) szerint³³⁵ Spinola tizenöt éven keresztül munkálkodott az ügy érdekében XI. Ince és I. Lipót jóváhagyása mellett a protestáns fejedelmeknél és más udvaroknál is, s ez idő alatt Magyarországon is járt (1683) és a protestáns egyházi és világi férfiakkal közölte is tervét³³⁶ az eszközökre, módokra nézve, mik által a „circa sacra” konfliktusokat ki lehetne küszöbölni. Erre a protestánsok a következő évben, 1684-ben „Methodus reducendae unionis eccles. inter Romano-Cath. et Protestantis” című iratban válaszoltak bizalmatlannal. Otrokocsi még Németalföldön hallotta, hogy egy Kristóf nevű tinini püspök, kit akkor még nem ismert, dolgozik az únó érdekében és már 1681-ben a soproni diéta alkalmából

³³³ „Vos... non solum vosmet mutuo exeditis, sed inprimis Romano-Catholicos adeo aversamini, ut ne quidem in animum admittere velitis seriam pacis et unionis cum Romano-Catholicis ineundae cogitationem...” Majd ismét: „... dum labiis et calamo tractatis unitatem fidei pacemque Ecclesiae Christianae ultimis temporibus futuram; opere tamen... ab unitate Ecclesiastica magis atque magis recessistis...” Examen 596.

³³⁴ Kiesl: Der Friedensplan des Leibniz zur Wiedervereinigung der getrennten christlichen Kirchen. 1904.

³³⁵ Rosa Rosebergae c. munka. Múz. Kvt.

³³⁶ Regulae circa christianarum omnium ecclesiarum” 1683.

irenikus felhívást intézett az ágostai és helvét vallású státu-
sokhoz „pro Reunione cum Romano-Cath. facienda...“³³⁷

Különben Németalföldön ekkor már erősen foglalkoz-
tatta a lelkeket ez az eszme, de valami borongós keserűség
keveredett beléje. XIV. Lajos a nantési ediktumban engedé-
lyezett protestáns vallásszabadságot épp most, 1685-ben
vonta vissza az egy vallás — egy haza gondolata érdekében,
s ennek következtében sokan elhagyták Franciaországot, s
ezek közül szép számban jöttek Németalföldre is. Ezeket
azonban előbb a francia püspökök fölszólították az únióra.
Ugyanekkor a Franckerben tanuló magyar ifjak is értesítették
kaptak Magyarországról egy győri barátjuktól, hogy a kato-
likusok azon gondolkoznak, hogy a protestánsoknak felajánl-
ják a reúniót. A franckeriek ezt közölték az utrechtiakkal, sőt
megírták a „formula invitatoria“-t is, melynek szövegét ő
maga is (Otrokocsi) megkapta Bándi Sámueltól, s még ma is
őrzi.³³⁸ Azonban ez csak keserű tréfa volt: a franckeriek a
francia püspökök irenikus iratát használták fel, s a szükséghez
képest átalakították, hogy honfitársaikat rászedjék. Aztán
már a győri híradást is sokan csak szomorú tréfának tartották.

Spinola azonban valóban nagy tevékenységet fejtett ki,
főleg miután Lipót őt 1691 március 20-án az únió érdekében
Ausztria és Magyarország főbiztosává nevezte ki. Nyomban
utána szinte lázas sietséggel küldte szét felhívásait egyesek-
hez,³³⁹ testületekhez és városokhoz³⁴⁰ (Sopronhoz, Pozsony-
hoz, Szentgyörgyhöz, Basinhoz, Modorhoz, Lőcséhez, Eperjes-
hez, Bártfához stb.) és kapta rá a válaszokat. Spinolának
ez az ügybuzgósa rokonszenves volt a protestánsok előtt,
bár ők maguk óvatosabb formában, kevesebb lelkesedéssel és
reménykedéssel felelgettek neki. A magasabb katolikus egy-
házi körök szintén nem nézték bizalommal Spinola munkáját
és engedékenységet, többek között a jezsuiták sem.

Nigrini zsolnai evangélikus rektor kisebb tanulmányban

³³⁷ Otrokocsi: Examen Reform. 32. sk.

³³⁸ Kezdate: Archiepiscopi, Episcopi et Clerus Regni Apostolici Un-
gariae, auctoritate Imperatoris Viennae... Fratibus Seccessionis Calvini-
anae et Lutheranae correctionem, reditum, concordiam optant...”, Exa-
men 607—610.

³³⁹ Pl. 1691 márc. 31-én. Litterae Eppi Neostadiensis ad Ablegatum
quemdam Evangelicum exaratae in quibus significat Tolerantiam non solum
accidentalem, verum radicalem in Regno Hungariae inducendam. Batthyany
kvt. jegyz. Categ. VI. Tit. II. Orsz. Lvt.

Litterae Eppi Neostadiensis, quibus Viennam pro tractatu circa Re-
unionem virum zelosum et capacem Posonio invitat. U. o.

³⁴⁰ Litterae Eppi Neostadiensis Dominis Evangelicis Soproniensibus in
Negotio Reunionis. (1691 március 20.) Válasz a felhívásra: „Responsoriae
Soproniensium ad praedictum Episcopum (1692 március 29.) Similes Poso-
niensium ad eundem Episcopum. Similes Bartphaensium ad eundem Episco-
pum (1692 máj. 7.) U. o. Batth. kvt. jegyz.

foglalkozik a kérdéssel³⁴¹ s azt mondja, hogy az egység utáni őszinte vágy bennük is megvan, sőt kiváló embereik foglalkoztak is a gondolattal, mint Besa, Duraeus, Hutter vagy Majerus, a svéd király tanácsosa, ki 1704-ben ki is bocsátott egy tervezetet arra nézve, hogyan lehetne megvalósítani. Magyarországon a magasabb protestáns személyek szintén nem karolták fel az únió eszméjét, hisz még a pietizmusnak is ellenségei voltak, köztük egyik legnagyobb ellensége éppen Krman Dániel (kinek Nigrini e munkáját is ajánlotta), kinek elsősorban lehet köszönni, hogy a rózsahegyi zsinat 1707-ben kárhóztató ítéletet hozott a pietizmus ellen³⁴², s utána a protestáns magyar diákok egyideig nem is mertek Halleba menni tanulni, legalább is a felvidékiek nem.

Az únió eszméjén tehát nem kaptak, annál kevésbé, mert nyilvánvalónak látszott, hogy ők azon csak veszíthetnek: sokat föl kell adniok hitelveikből, pedig a másfél század már elég tekintélyes multat és megállapodottságot jelentett. Nigrini sem sok reménnyel beszél róla, csak éppen nem tartja lehetetlennek, s elmondja, milyen feltételek mellett lehetne róla beszélni. Majerus feltételeit teszi magáévá: nem tartja alkalmasnak az egyetemes zsinatot, aminthogy a pápát sem tartja egyetemes tekintélynek, ellenben több reménnyel kecsegtetne, ha a teológusok számára hívna össze zsinatot oly keresztény fejedelem, kinek országában mindhárom vallásnak vannak hívei.³⁴³ A hittani kérdések megvitatása a teológusok dolga volna és nem csúszhatnék el észrevétlenül olyan kérdés sem, mint az iskolaügy, a kánonjogból pedig külön Extractust kellene készíteni az úniált egyház részére; — ilyenféle kérdések volnának az egyesülés feltételei. A katolikusok azzal számolhattak, hogy a protestánsokkal már csak szépszerével lehet egyezkedni, amit meg a katolikus Egyház nem tehetett, főleg a dogmák terén, így a békés úniós kísérletek sorsa eleve meg volt pecsételve. Ezután már csak egy eszköz volt hátra: a vallási igazságról való meggyőzés, ami csak irodalmi vagy szóbeli harccal, vitával mehetett és nagy eredménnyel nem kecsegtetett, csak egyesek, kevesek visszatértét lehetett tőle remélni.

Ez az irenikus áramlat készítette elő Szentiványi polemikus munkásságának az útját. Otrokocsi 1694-től kezdve egymásután adja ki Nagyszombatban irenikus munkáit a protestánsok felé, melyekbe egyelőre sem a jezsuiták, sem

³⁴¹ „Nigrini Sámuel: Consilia Henotica... circa unionem Ecclesiam Catholicam Evangelico-Reformatorem ex mente Irenicorum non plane impossibile esse. In publico examine edisseret... Solnae, 1707.”

³⁴² Payr S.: Magyar pietisták a XVIII. században. (Magyar. prot. egyháztört. Monografiák.) 100. l.

³⁴³ Nigrini: I. m.

rejteget a Timotheus Philalethus álnév.³⁴⁷ A szerző kiemeli ugyan Szentiványi kifogástalan hangját, de mégsem bízik benne, meg is mondja: „Metuo Danaos et dona ferentes.” — A gyengébb fél minden közeledést az egység, megegyezés érdekében csak hatalmaskodásnak és önzésnek tart, nem tud hinni az őszinteségben. Egyrészt fél az ellenfél kíméletlenségétől, másrészt meg vallási hagyományaiból sem akar már engedni, legalább nem egykönnyen. Ennek megfelelően választja meg Philalethus még jelszavát is, mely most már minden protestáns szívbeli kívánságát fejezi ki: „Non est opus vi et injuria, quia religio cogi non potest; verbis potius, quam verberibus res agenda est, ut sit voluntas” (Lactantiusból). Bármilyen szelíden és jóindulattal hangozzanak is a szavak, úgy érzik, a cél nem lehet más, mint vallásuk teljes kiirtása.

Sorba veszi mind a tizenöt dilemmát, s velük szemben védi a maga igazát, majd ő hoz föl ellenvetéseket *Ἀντιδοξον* cím alatt. Érvelése bizonytalan és erőltetett, de hangja minden bizalmatlansága és félelme dacára is egészen más, mint régebbi elődeié.

Szentiványi a válasszal nem volt megelégedve, azt mondja róla: „... nihil spectant ad propositum, nihilque faciunt ad Status quaestionum, quae in his dilemmatibus proponuntur...” és elnevezte „responsa” és mégsem „responsa”-nak.³⁴⁸ Ezzel a címmel válaszol rá 1700-ban és ezzel polemikus munkáinak valóságos áradata indul meg, persze latinul, de némelyiket Európa majdnem minden nyelvére is lefordították s nevét ismertté tették egész Európában.

Előre bocsátja a skolasztikus vitatkozás tíz pontba szedett szabályait, melyeket ő be is tart és az ellenfelétől is megkívánja. Anyagát a distinctiók és subdistinctiók izületeire osztja s bennük valóban semmi fölöslegeset nem mond, de minden szükséges megvan — iskolapélda-szerűen betartja az elméleti szabályokat. Erre és részletességére egyébként jellemző már a hosszú cím is, melyet e munkájának adott.

³⁴⁷ Batthyány József kvjt-jegyzékében ennyi utalás van rá: „1699. Quindecim Dilemmata Dominis A catholicis in Hungaria pro Xenio Novi Anno 1699 affectuosissime exhibita-nervose refutata Regiomontani anno 1700 sub Praesidio M. Rndi Dni Pauli Pomian Pessarócy Theol. doctoris.” Categ. VI. Tit. V. P. 22.

³⁴⁸ Responsa non Responsa ad Quindecim Dilemmata omnibus Benevolis Lectoribus ad dijudicandum, an sint ad solvendas difficultates in dictis Dilemmatibus propositas apta, vel minus apta aut plane inepta, humillime repraesentata. Anno a Christi nato 1700. A Fundata Romana Eccl. 1657. A Conversione Hungariae e Paganismo... 700. Ab initio Lutheranae Relig. 183. Ab initio Calv. Relig. 164. A Tempore Augustanae Confess. 170. A Tempore Helvet. Confess. 125. Ab ingressu Lutheranorum in Hung. 160. Ab ingressu Calvinistarum... 138... Autoritate Eminentissimi Ac. Rever. Princ. Card. A Kollonics. Archiep. Strig. etc. Tymariae. Typis Academicis per Andr. Hörman. 1700... 4. r., 50. l.

vaival — „a longissimo tempore summa diligentia... inquirens... quamnam inter tot diversas Religiones et Confessiones... tenere ac sequi debeat“, hozzá fordul megoldásért, Szentiványi pedig a polémia útjára tereli a dolgot. Azt ajánlja, hogy a katolikus hitre ne térjen át meggyőződés nélkül, de viszont arra kérte, hogy minden hitbéli nehézségét adja elő, melyekre majd ő megfelel, s e megoldásokat hajlandó lesz nyomtatásban is közzétenni, de egyúttal kérjen nyilvános írásbeli megoldást a protestáns lelkészekről is. Erre a hívő megkéri Szentiványit, hogy ő tegye közzé ezen előadott dubiumokat, s e kérésre Szentiványi nyomtatásban ki is adta a 24 dubiumot a főnti címen. A válasz azonban sokáig késett, úgy-hogy az illető hívő közben katolikussá lett, végre 1702 vége felé megjelent rá a válasz egy ágostai lelkésztől, ami persze Szentiványit megint nem elégítette ki, s mindjárt a következő évben erre is felel az eddigiekhez hasonló cím alatt: „Solutiones, non Solutiones...“³⁵³

Érdekes, hogy Szentiványi 1699 előtt soha nem írt polemikus munkát, ettől kezdve pedig minden átmenet nélkül öt éven keresztül lavinaszerűen jelennek meg vitáinak. Bármilyen tevékeny és sokoldalú tudós férfi volt is és szinte feszült benne a munkakészség — ezt a hirtelen fellángoló polemikus tevékenységet mégsem tudjuk pusztán ennyivel megmagyarázni. Szentiványi magasabb felszólításra vagy biztatásra szállott e harcba. Ha csak egymaga, elszigetelten vívta volna ezt a küzdelmet, nem lehetett volna sok kilátása az eredményre, sem reménye az anyagi támogatásokra, melyekre pedig munkái kiadásánál mindig rászorult. De tudjuk is, hogy Kollonics a reünio érdekében pár évvel előbb, 1697-ben hatalmas akciót indít meg és ezzel párhuzamosan halad, sőt körülbelül egyidőben indul meg Szentiványi irodalmi támogatása is. Kollonics kívánságára mutat az is, hogy a legtöbb anyagi támogatást Szentiványi Kollonictól kapta, mindjárt az első polemikus munkáknál is. A kettőjük között fennálló jóviszony is erre mutat.

1700 januárjában Kollonics körlevelet küldött szét a püspökökhöz és káptalanokhoz, melyben négy pontban tájékoztatást kér tőlük a nemkatolikusok helyzetéről³⁵⁴ (kik ezek a nemkatolikusok és hol vannak?, mely katolikus templomoknak vannak birtokában? és mely 1681-ben meg nem nevezett vá-

E munkáját németül és tótul is közzétette: 1. „Vier und Zwanzig Wichtige Zweifel Denen Pastorn...“ 2. Cztyri a Dwadcet Pochibowany... 1700. Widáne w Trnawe.“ Sommervogel VII. kt.

³⁵³ „Solutiones non Solutiones cujusdem Pastoris Augustani Viginti Quatuor Dubiorum Catholicorum Refutatae. A Rev. Patre Martino Szentiványi... Tyrnaviae, Typis Acad. 1703.“ 126. Ugyanott 1716.

³⁵⁴ Maurer: Leop. Card. a Kollonitsch 366. 1.

rosokban tartózkodnak?), valamint 3 pontban arról is, mit lehetne és kellene tenni a rekatolizálás érdekében az 1681-i törvények sérelme nélkül.³⁵⁵ Levelének tartalmát így csoportosítja: 1. intimatio, 2. puncta ratione haeresis (itt 7 kérdésre kér feleletet), 3. puncta circa bonorum recuperationem.³⁵⁶ Rövidesen meg is érkeztek a válaszok: 1700 február 9-én Dolny Istváné, február 13-án az esztergomi káptalané és Telekesy egri püspöké, február 18-i kelettel ír Mallechich Gáspár, a pálosok priorja, február 7-én Dwornikovits Mihály váci püspök válaszol, február 25-én az egri káptalan, február 26-án Plumbeus Miklós diakovári püspök, októberben a győri káptalan; február 16-án Pozsga Péter zágrábi kanonok. 1700 november 26-án 23 személy írta alá az erre vonatkozó megfogalmazott határozatot.³⁵⁷

Ebben a nagy vállalkozásban Kollonics nem nélkülözhetette Szentiványi kiváló irodalmi és tudományos támogatását. Azt lehet mondani, az egész akciónak Szentiványi volt a legkiválóbb polemikus harcosa (Stoeger szerint) 22 polemikus munkájával.

Ebbe a nagy programba illik bele és Kollonics intenciójára készült és anyagi támogatásával is jelent meg 1701-ben a „Dissertatio Haeresiologico-Polemica De Haeresiarchis, Haeresibus... etc.”³⁵⁸ c. munkája, mely a 17. század sokféle szektáját szedi szét, akár e században keletkeztek, akár csak most újították fel vagy alakították át. A szándéka az volt, hogy ezeknek alkalmi létrejöttét és ingatag mivoltát kimutassa és meggyőzzön arról, hogy a vallás fontos kérdésében nyugodt lélekkel senki se bízhatja magát és örök életét esetlegességre és bizonytalanságra. Ezt a munkát Kollonics kívánlegességre és bizonytalanságra. Ezt a munkát Kollonics kívánlegességre és természetesen költségével németül is kiadták; forrására és természetesen költségével németül is kiadták; fordította Lydl vagy Hydl jezsuita atya.³⁵⁹ Kollonicsnak tehát nyilvánvalóan szándéka volt ez irodalmi munkássággal: pro foro interno alkalmassá kellett tenni a lelkeket a vallásváltoz-

³⁵⁵ U. o. 382. és M. S. Heven. XXXVII. foll. 1—12.

³⁵⁶ Kandra K.: Adatok az egri egyházmegye történetéhez 4. 271—315.

³⁵⁷ Maurer. U. o. 383 és M. S. Heven. XXXVIII. foll. 13—132 és 207—214.

³⁵⁸ Dissertatio Haeres, — Polem. De Haeresiarchis, Haeresibus Et Erroneis in Fide Dogmatibus, hoc Saeculo nostro, decimo Septimo, a Nativitate Christi, hic est ab Anno 1600. usque ad 1700. noviter exortis, et suscitatis aut resuscitatis Authore Mart. Szent-Ivány... Tyrn. Typ. Acad. 1701.” U. o. 1729. — Stoeger és Sommervogel egy másik ily tartalmú művét is említik: „De ortu et occasu haeresum Saeculi VII (?) Tyrn. 1700.”

³⁵⁹ „Strittige Abhandlungen der Ketzerey-Lehren; von den Ertz-Ketzern, Ketzereyen und irrigen Glaubenslehren, die 1600—1700 neu entsprungen oder wieder hervorgezogen worden. Aus Gewalt und Freygebigkeit des Cardinals L. Kollonits Erzbischof von Gran gedruckt. Tyrn. 1703.” Stoeger egyszer Lydlnek, máskor Lüdlnek nevezi, míg Maurer (i. m. 401.) Hydl-nek mondja.

tatásra; ez elvi nehézségeket, zavaros felfogásokat mindenekelőtt el kellett oszlatni, hogy részint fölrázza, részint fölbátorítsa őket a változtatás nehéz lépésére.

A „Dissertatio Haeresiologico-Polemica” kiegészítéseként egy másik munkában összegyűjti a kereszténység kezdetétől fogva azon időig előfordult szakadásokat századról századra haladva s erősen szem előtt tartva azt a célt, hogy mindig rámutasson a hasonlatosságra és rokonságra valamely régi és az új hitszakadás között. Arról akar meggyőzni, hogy a dolog lényegében már régi és különféle újítótól leszármazott elvekből van összeállítva. Ennek megfelelő címet is adott neki: „Forum Scrutarium Antiquarum Haeresum, Ex Quibus Nostri Temporis Haereses Inconcinne, Et Distortissime Conscinatatae Sunt.”³⁶⁰ E munkája nem is jelent meg életében, nyilván, mert nagyon elméleti volt s nem lehetett nagyobb gyakorlati haszna.

Szemelláthatólag az volt a törekvése, főleg az első munkáknál, hogy nagy gyakorlati hasznuk legyen: hitbéli kételeyeket oszlassanak és vádakát némítsanak el.

Ilyen kételkedők sűrűn fordultak hozzá nagy tekintélye miatt,³⁶¹ akiknek a választ szerette nyomtatásban megadni a vita terére vonva a dolgot, hogy minél többekhez eljusson a megoldás. Így keletkezett a „Solutions Catholicae Sex Praecipuorum Fidei Dubiorum . . .”,³⁶² mely szintén az akció elején, 1701 kezdetén jelent meg.

E célból írt munkái közül legsikerültebb és legelterjedtebb a „Quinquaginta Rationes et Motiva . . .”,³⁶³ melynek köz-

³⁶⁰ Stoeger és Sommervogel is e munkát posthumusnak tartják; csak 1707-ben jelent meg először. Több kiadását egyik sem említi, de az *Opuscula Polemica* 1718-i gyűjteményes kiadásában a *Forum Scrut.*-nak egy 1717-es kiadása szerepel.

³⁶¹ „... Dubia circa Religiones — mondja a kétkedő — jam anno praeterito publice proposueram nec tamen eorundem solutionem, ad haec usque tempora obtinere potui... nunc... vero... tibi sincerissima et candidissima mente proponere statui... — „Solutions Catholicae...” Prologium. — A mellett, hogy valóban többen fordultak Szentiványihoz kételeyekkel, ő ezenkívül is szívesen használta a párbeszédés formát vitáiraiban, a kételeyeket egy protestáns egyén ajkára adva.

³⁶² „Solutions Catholicae sex Praecipuorum Fidei Dubiorum A Catholicorum. Contra Veritatem Fidei Romano-Catholicae A Quodam jam multis annis summo cum studio inquirente, quae nam inter tot ac tam varias in christianitate moderno tempore vigentes Fidei Religiones sit vera et salvifica prae aliis omnibus eligenda et amplectenda. Omnibus Dominis Ab Ecclesia Romano-Catholica Alienis; Pro Xenio Novi Anni 1701. Oblatae.” Tyrnaviae. És u. o. 1716. is.

³⁶³ „Quinquaginta Rationes et Motiva, Cur in tanta varietate Religionum et Confessionum Fidei in Christianitate moderno tempore vigentium, sola Religio Romano-Catholica sit eligenda et omnibus aliis Praeferenda. A Quodam Neo-Catholico Omnibus Dominis A Catholicis Pro Xenio Novi Anni 1702. Affectuosissime Oblata. Tyrnaviae.”

kedveltségét és nagy eredményét legjobban az mutatja, hogy Európának csaknem valamennyi kevertvallású országában kiadták, Sommervogel 18 kiadását sorolja fel és még egy század múlva is újra kiadják. Latinul, magyarul és tótul egy évben jelent meg: 1702-ben.³⁶⁴ Magyarul Benkovics Agoston váradí püspök költségen, aki a görögkeletiek úniós mozgalmából kifolyólag nagy megbecsüléssel viseltetett Szentiványi iránt. Azután pedig a 18. század folyamán folyton új meg új kiadást ért a különböző országokban.³⁶⁵ Ebben a munkájában találta el legjobban azt a hangot, mely legbiztosabban talál utat a lelkekhez. Ebben már nyoma sincs az indulatnak vagy szenvedélynek, s noha szintén polemikus munka, mégis semmi bántó éle nincs és teljes tárgyilagosságra törekszik, az elfogultságnak még a látszatát is kerülni akarja s valami szelídség és melegség érzik ki belőle. Itt is, mint más munkájában is, a másvallású kételkedő lelkivilágába éli bele magát s e lelkiállapot szerint fogalmazza meg érveit és alakítja az előadás hangját, szinte kitanítja az olvasót a helyes kételkedés és megoldás lépéseire. Bizonyára az e szempontból várható hatás megerősítése érdekében teszi azt is, hogy személyét elrejti, pl. a latin kiadásban „neo-catholicus”-nak nevezi magát.

Az egész munkán főleg két szép vonás domborodik ki: a lelkek nagy szeretete és a szigorú tárgyilagosság, amik nélkül — különösen, már ebben az időben — egy lépést sem tehetett volna az eredmény felé. A latin kiadás előszavában nagyon szépen kioktat és bátorít, s úgy adja, mintha ő is így tett³⁶⁶ volna. Meg volt győződve u. i., hogy a sok vallás láttára

³⁶⁴ „Otven okok és indulatok. Miért A mostani keresztyének között lévő vallásokból egyedül a közönséges Római Vallást kell választani, és minden egyebeknél föllyeb böcsülleni. Mellyet új esztendőre 1702. Az minden egyebeknél föllyeb böcsülleni. Mellyet új esztendőre 1702. Az ellenkező Atyafiaknak ajándék gyanánt adattak. Szentivány Márton Jesus Társaságban lévő Pap és Theologus által. Most pedig Magyar nyelvre fordítottak és ki-nyomtattattak A' Nagyságos és Méltóságos Tisztelendő Benkovics Agostonnak Váradí Püspöknek Bihar Varmegyének örökös fő Ispányának és a' Felsőeszes Római Császár Magyar Országí király Tanátsá-ának. Költségével. Nagyszombatban, az Academiai Bötükkal, Hörman János által 1702. — Tótul „Léta pane...” Trnav. 1702.

³⁶⁵ Lovanii, Apud G. Stryckwant, 1708; Coloniae Agrippinae, apud Wilh. Metternich, 1710; és „Fünfftzig Motiva, oder Bewegende Ursachen, und Betrachtungen... Warumb unter so vielen Religionen... Der alleinige Römisch-Catholische Glaub zu erwählen, und allen anderen Glaubens-Bekanntnussen vorzuziehen seye...? Mayntz, 1710”; Cinquante raison ou motifs... Traduit du Latin A Louvain, 1711; Trnava 1716 (tótul); Varsavotivs... Traduit du Latin A Louvain, 1711; Trnava 1716 (tótul); Varsaviae, 1730; Varsaviae, 1734; Claudiopoli, 1736; Varsaviae, 1744; Leopoli, 1755; Agriae, 1756;; Agriae, 1783; Paris, 1816.

³⁶⁶ „Deposui omnem affectum privatum et magis inclinatem ad unam potius Religionem, quam alteram, omnemque praeconceptam sinistram opinionem de altera; sed statui me coram Deo penitus indifferentem, ad hanc vel illam Religionem eligendam, prout mihi Spiritus Sancti gratia, ac

a protestánsok is lelkük mélyén mégiscsak kételkednek a felől, melyik hát az igaz vallás és csak egyéb külső, nem vallási szempontok tartják vissza őket a katolikus vallástól. Az „Ötven Okok” során mesteri ügyességgel és röviden, minden számbajöhető körülményre fölhívja a figyelmet, kétséget eloszlat, de ezúttal nem az iskolás vitatkozó szabályok betartásával, nemcsak hideg logikával, hanem az érzelmi mozzanatokat is bőven alkamazza, főleg a magyar kiadásban, valósággal Otrókocsiéhoz hasonló melegséggel, szinte könyörgéssel fejezi be: „Ah kedves Keresztyénim! Szerelmes Magyar Nemzetim! mivel csak egy lelkünk vagy, ennek örök boldogságáért itt tinétek írók és szollok, hogy annak igaz uttyát meg ismervén valaha arra el jussatok, mert az örök boldogság, az örök élet és üdvösség az igaz Hit nélkül el nem nyeretik.”

A magasabb egyházi személyiségek csakhamar észrevették Szentiványi munkáinak nagy hatását és szívesen támogatták őt a nyomtatás költségeivel. Kollonicról nem is szólva, kitűnő támogatói neki Fenesy György³⁶⁷ egri, Benkovics Ágoston váradi,³⁶⁸ Dolny István csanádi, Mattyasovszky László³⁶⁹ nyitrai püspökök, valamint Haskó Jakab volt nyitrai püspök, Labsánszki Ferenc prépost, Mérei Mihály esztergomi kanonok, de még világi urak is, mint Czobor Tarnowszky Sándor gróf,³⁷⁰ Berényi György báró,³⁷¹ Zichi Ádám gróf,³⁷² sőt még Károlyi Sándorné Barkóczy Krisztinának is van egy könyv ajánlva, tehát ő is támogatta anyagilag.³⁷³ Az előbb említett Benkovics után Dolny István még ugyanazon évben, 1702-ben Szentiványi első négy kiváló polemikus munkájának egy kötetben való magyar nyelvű kiadását tette lehetővé,³⁷⁴

recta ratio, absque omni affectione privati commodi et timore alicujus incommodi temporalis dictaverit.” „Quinquaginta Rationes...” Proloquium.

³⁶⁷ Miscell. Dec. I. 1696.

³⁶⁸ Éppen ezidőtájt jutott hozzá a felszabadult váradi püspöki jakvakhoz. Bunyitay—Lindenberger: A váradi püspökök a száműzetés és újraalapítás korában (1566—1780). Debrecen, 1935. 190. — Magy. Könyvszemle VIII. (1883) 273. — Szabó K.: Régi Magy. kv. I. 655.

³⁶⁹ Miscell. Dec. II. Pars 2. 1696.

³⁷⁰ Miscell. Dec. II. Pars 3. 1697.

³⁷¹ Dissertatio Paralipom. Rerum Memor. 1699.

³⁷² Ratio Status Futurae Vitae, 1699.

³⁷³ „Négy rövid első könyvetskék, 1703” (Magyar Könyvszemle, 1883, 273.)

³⁷⁴ A gazdag mecénások áldozatkészségére is, de még inkább a propagandatevékenységre jellemző éppen a „Négy rövid első Könyvetskék”. Ráth György közlése szerint a négy munka első együttes kiadása Dobay István csanádi püspök segítségével jelenik meg 1702-ben. Ráth Gy. Dolny nevét tévesen Dobaynak írja. Ugyanazon évben külön jelenik meg Benkovics segítségével a már említett „Ötven Okok és Indulatok...” 1703-ban újra kiadják a „Négy... Könyvetskék”-et Károlyi Sándorné Barkóczy Krisztina támogatásával. Még később egy bizonytalan esztendőben megint egy főpaprak van ajánlva egy másik kiadása (e kiadás címlapja hiányzik).

mely magában foglalja 1. a „Viginti Quattuor Dubia Pro Xenio Novi Anni 1700...”, 2. Solutiones... Sex Praecipuorum Fidei Dubiorum A catholicorum...”, 3. „Responsa Non Responsa Ad Quindecim Dilemmata...”, 4. „Quinquaginta Rationes et Motiva...” Magyar fordításait. Címe: „Négy Rövid Első Könyvetskék...”³⁷⁵

Szentiványi nagy lelkesedéssel és éberséggel végzi ezt a kritizáló, felvilágosító vagy támadó munkát, az eredmény azonban nem mutatkozik ennek megfelelően, sem oly harcias védekezést vagy ellentámadást nem váltott ki; ez már fáradtságának a jele volt. Ami válaszok jöttek is, többnyire késtek és kisebbszerűek meg kedvetlenek voltak. Timotheus Philalethus még gyorsan válaszol a XV dilemmákra, a porosz tanár, Goerizius már csak két év múlva; a XXIV Dubiákra a „quidam Pastor Augustanus” szintén külföldről ugyancsak két év múlva, míg Rechabeus az 1699-i XV Dilemmákra 1704-ben adja meg feleletét, a „Malleus”-t, utána pedig a válaszok jóformán egészen elhallgatnak és Szentiványi részint a régi nagy polemikus munkáknak a katolicizmus ellen szórt vádjait és tanait bírálgatja, részint pedig támadó éllel kritizálja kora vallási zűrzavarát és szomorú következményeit. Így a „Lutheranicum Nunquam et Nusquam...” című munkájában is.³⁷⁶ Ebben „quidam Anonymus” ellen harcol, de voltaképen

Az életírás szerint a főpap nagyváradí kanonok, kispópost és püspöki vikárius, s később „Temnensis” püspökké nevezetett ki. (Magyar Könyvszemle 1883. 273. Ráth Gy.: Adalékok Szabó Károly „Régi Magyar Könyvtárához”.)

³⁷⁵ „Négy Rövid Elsoe Koenyvetseke, Mellyeket A' Hitben támadott Versengésekrül irt, és külön külön ki-bocsátott Jesus Társóságában lévő Szent-Ivány Marton Pap, és theologus. Most pedig Magyar nyelvre fordított és ki-nyomtatattott egygyütt A' Nagyságos és Meltosagos Tiszteendő Dolny Istvannak, Csanádi Püspöknek, Esztergomi Káptolony Felső Praepostjának, Földvári Apátornak és a Felsőleges Romai Császár Magyar Országi Király Tanátsának. Költségével. Nagyszombathban, az Academiai böttükkel Hörman János által 1702” És u. o. 1703. ban.

I. Könyvetske. Egy magával sok ideig vetekedő és nagy szorgalmatossággal az igaz üdvözítő Hit valóságos igasságát kereső embernek XXIV kételkedési, mellyek az igaz Catholica Religioval ellenkező Uraknak és az Augustana és Helvetica valláson lévő Pásztoroknak új esztendő fejében 1700. mutattatnak. (1—54.)

II. Könyvetske. Az Ellenkezők hat fő ketelkedesinek meg-fejtése... (55—167.)

III. Könyvetske. Felelet 's nem Felelet a' Tizenöt kötetes Okokra... (168—366.)

IV. Könyvetske. Ötven Okok, miért a' Romai közönséges Anyaszent-egyház, másokat mindenféle Vallásokat fére tévén inkább választassék. (367—557.) Egyet. kv.

³⁷⁶ „Lutheranicum Nunquam Et Nusquam. Seu Intricatissima, Et Insolubilis Quaestio. An? et ubi? ac quando extiterit Lutherana Ecclesia, ante Martinum Lutherum... Quam Posteaquam complures Praedicantes et Professores... irrito semper labore conati fuissent solvere, quidam Anonymus... eandem extricare suo scripto volens, longe magis adhuc intricavit... Tyrnaviae, 1702.” U. o. 1717.

az „Itinerarium cujusdam Calvinistae“, vagyis Alvinczi Péter munkájában és Komáromi Csipkés Györgynek Novitas Papismi c. könyvében hangoztatott tanokat cáfolja, melyekből még ekkoriban is folyton merítenek a protestánsok.

Noha az irodalmi polémiában egészen egyedül áll ő, válaszokat is alig kap, azért a küzdelemmel mégse hagy föl, sőt szinte áradatszerűen kiszélesedik.³⁷⁷ Egymásután jelennek meg a hitigazságok körül vitatkozó munkái. 1703-ban adja ki az „Analysis Seu Resolutio...“³⁷⁸ c. vitairatát, melyben 12 akatolikus hittétel ellen polemizál, valamint 6 protestáns dubiumra ad katolikus megoldásokat. E könyv első, nagyszombati kiadása Labsánszki Ferenc prépost segítségével jelenik meg 1703-ban, a következő évben pedig már Németországban is kiadják: Münsterben és Kölnben 1704-ben és ismét Kölnben 1716-ban.

1704 már az utolsó teljes esztendeje munkás életének, s mintha ezt érezné, utolsó erőfeszítéseit is beleviszi a küzdelembe. Hazafias szívének őszinte aggodalmával már a protestáns nemesi rendhez is fordul és a „bonum commune“ szemüvegén keresztül igyekszik megértetni velük a szétszakítottág átkát. E lelkület írta meg vele a „Consultatio Saluberrima...“ c. művét,³⁷⁹ melyben ilyenformán politikai téren próbálkozik, nem ugyan azáltal, mintha politikai ügyekbe akarna avatkozni, sőt nagyon vigyáz „... me nullatenus iisdem immisceam...“, — mondja az előszóban — de megtiltani neki sem lehet, — saját szavaival élve — hogy „cum sim verus Patriae filius, adeoque jure naturae eidem obstrictus, ne ejusdem bonum saltem desiderio, votis, ac precibus... promovere studeam et ne malo ejusdem, tenerrimo affectu compatiar“. Az ország nyugtalanságának legfőbb okát a vallások nagy különbözőségében látva, lelkiismerete szerint a rendekhez fordul és felszólítja őket, hogy csak a „bonum commune Regni ac Patriae“-t tartsák szem előtt. Számukra írja ezt az „amica consultatio“-t párbeszédés formában, s

³⁷⁷ Stoeger és Sommervogel szerint 1703-ban kiad egy „Dissertationes Criticae De Doctrinis Haereticorum“ c. munkát, melyet megtalálnom nem sikerült, sőt az „Opuscula Polemica“ c. gyűjteményben sincs felvéve, melynek pedig első fele 1718-ban, második meg 1730-ban jelent meg. Így valószínű, hogy „Dissert. Criticae“ is csak gyűjtő cím.

³⁷⁸ „Analysis Seu Resolutio Duodecim Praecipuorum Erroneorum Dogmatum in Fide, Modernorum A catholicorum... Tyrn. 1703.“ Újra kiadják Nagyszombatban 1716-ban. Stoeger pedig említést tesz az 1745. és 1753-i nagyszombati kiadásokról is.

³⁷⁹ „Consultatio Saluberrima, De Reducenda stabili, ac constanti tranquillitate, et pace in Hungaria, per ejusdem adductionem in Unitatem Fidei Ac Religionis. Inclutis Quattuor Statibus Hungariae, Nempe Ecclesiastico, Magnatum, Nobilium, Et Liberarum Regiarumque Civitatum Praesentata, A Patre Martino Szent-Ivany, 1704. Tyrn.“

benne bizonyítja, hogy 1. az ország békességéhez és nyugal-
mához szükséges az egy hit és egy vallás; 2. hogy egyetlen
más vallásban sem tudnak oly könnyen megegyezni, mint a
katolikusban, és 3. hogy a nemkatolikusoknak semmi elfogad-
ható okuk nincs, miért ne lehetnének katolikusok. A munkát
Merei Mihály esztergomi kanonok segítségével adja ki 1704-
ben és neki is ajánlja.

Ugyancsak 1704-ben az akatolikus urakkal szemben egy
másik vitairatot is kiad „Privata et Amica Disceptatio” cím-
mel,³⁸⁰ s benne keményen fölemeli szavát a jezsuita rend
érdekében, amire most azért volt nagy szükség, mert a
Rákóczi-mozgalom protestáns felkelői ellenszolgálatásul a
Lipót-féle törvények megszüntetését és addigi templomaikat
követelték³⁸¹ és ezen jezsuitaellenes hangulatban ezeknek az
országból való kiűzésére is gondoltak. E vitairat tulajdonképen
a második gyöngyösi értekezéslet (1704) határozata ellen ír-
nyult,³⁸² melyben II. Rákóczi Ferenc a fölkelés egysége ked-
véért a protestáns követeknek szabad vallásgyakorlatot enge-
délyezett, s ezek a béke érdekében a jezsuiták eltávolítását
kivánták az országból. A vitairat első szövege Szentiványi
neve nélkül jelent meg, lehet, hogy csak kéziratban forgott
kézen; — a rendes nagyszombati és bécsi kiadásán azonban
neve is szerepel.

Ugyanez évben (1704) és ugyancsak rendje védelmében
kiad egy másik védőiratot is, melynek címe: „Curiosum paci-
ficum Colloquium, an Jesuitae ex Hungaria relegandi, an Jus
Indigenatus Societati in Hungaria conservandum. 1704.”³⁸³
Szentiványi e tiltakozása és polemizálása miatt szembe került
magával Rákóczival is, aki úgy megharagudott rá, hogy
bilinccsel fenyegette meg e kiváló férfiút. Szentiványi a fenye-
getésre csak azt válaszolta, hogy ha valóban sor kerülne a
bilinccsre, szívesen, aranyláncként fogja azt viselni.

Előbb említett, tisztán hitbeli polémikus munkái csoport-
jába tartozik szintén az utolsó időkből a „Magnum Chaos”

³⁸⁰ „Privata et Amica Disceptatio, unius zelosissimi Catholici cum
quibusdam Dnis A catholicis, de Societate Jesu in Regno Hungariae re-
tinenda. Omnibus Dominis Catholicis, Promotionem et Conservationem Ca-
tholicae Fidei in Regno Hungariae zelantibus. Humillime oblata A Mart.
Szent-Ivany, Tyrnaviae, 1704.” Németül is kiadták Bécsben 1704-ben és
1706-ban. (Szinyei: Magyar Irók XIII.)

³⁸¹ Szekfű: Magyar Tört. VI. kt. 66.

³⁸² A Battyhány-Elenchusban ez áll róla: „Privata et amica Discept.
... cum Dominis A catholicis congregatis Gyöngyösini anno 1704 ad con-
sultationem de faciendis Disputationibus pro optata pace in Hungaria, deque
Ordine virorum Soc. Jesu in Hungaria retinenda.” Bath. El. Catg. IV.
Tit. IV. N. 14. Orsz. Lvt.

³⁸³ Németül is megjelent Bécsben 1706-ban.

című munkája.³⁸⁴ Minthogy a protestánsok nagy szeretettel hivatkoztak Szent Ágostonra, hát hogy ez egyházatya ne adjon tápot többféle vallásnak, e könyvében a szentágostoni és az ágostai tanok közötti különbséget mutatja ki.

Egy másikban pedig azt, hogy a „modern akatolikusok” még egymásközt sem értenek egyet a legfontosabb vallási kérdésekben sem. Ezt a „Nova Turris Babel”-ben tárgyalja,³⁸⁵ (Luther-Zwingli, Luther-Melanchton etc.), amire protestáns részről az lett a válasz, hogy ilyen véleményeltérés a katolikusok között is van, pl. a skotisták-thomisták, vagy skotisták-thomisták-jezsuiták között, sőt maguk a jezsuiták között is lehet találni véleménykülönbségeket.

A „Cavillationes Modernorum Aatholicorum...” előszavában elmondja, hogy a „Nova Turris Babel...” megjelenése után egy nagyszombati akadémikus prezentált neki egy disputáció-nyomtatványt, mely a königsbergi akadémiának egyik 1696-ban tartott nyilvános disputáját tartalmazta, s az irat címe ez volt: „Bella infinita, eaque intensissima Ecclesiae Romanae”, s benne letárgyalnak tizenhat „scriptorum catholicorum conflictus”-t. A königsbergi disputa főleg Bellarmin akarja ilyen disszidensként beállítani és a jezsuitákkal is szembeállítani, pl. Lessiussal is. Erre Szentiványi úgy érzi, hogy okvetlenül felelnie kell: „opprobrium mihi videbatur si eosdem conflictus hac brevi dissertiuncula non examinarem et refutarem, ac falsos et fictiles esse ostenderem”,³⁸⁶ s feleletül megírja a „Cavillationes... Aatholicorumot”,³⁸⁷ melyben ki-

³⁸⁴ Magnum Chaos Inter Confessionem Augustanam et Confessionem Augustinianam. Sive Discrimen Ac Disconvenientia, In Doctrina Fidei Confessionis Augustanae, a Sancti Augustini Doctrina... Tyrn. 1704." Kiadták még 1717-ben és 1742-ben is.

³⁸⁵ „Turris Babel, Seu Confusio Doctrinae Fidei Inter Modernos Aatholicos Exposita. Per... Mart. Szent-Ivany, Tyrnaviae.” Az „Opuscula Polemica” gyűjteményben „Nova” szó nélkül áll a cím, míg maga Szentiványi egy másik munkájában, a „Cavillationes... Aatholicorum”-ban „Nova Turris Babel”-nek mondja. E munkát (Turris Babel) Stoeger is meg Sommervogel is posthumusnak mondják, első megjelenését 1707-re, másodikat 1731-re téve.

³⁸⁶ „Cavillationes...” Proloquium.

³⁸⁷ „Cavillationes Modernorum Aatholicorum contra Romano-Catholicae Ecclesiae Unitatem... Tyrnaviae.” Megjelenési ideje körül ennél is, valamint a „Turris Babel”-nél is valami zavar van. A „Cavillationes” első megjelenési idejét Stoeger 1703-ra teszi, míg Sommervogel posthumusnak tartva 1709-re. A „Turris Babel” első megjelenési idejét már mindketten Szentiványi halála utánra, 1707-re teszik. Nálunk Szinnyi és Petrik mindkettőt posthumusnak tartják. Stoeger legalább a „Cavillationes”-t 1703-ra teszi. Viszont ennek az előszavából, amit maga Szentiványi írt, világosan kitűnik, hogy a „Nova Turris Babel” még korábban jelent meg: „Proxime Typis edito Opusculo, cujus Titulus est Nova Turris Babel...”, tehát már mint nyomtatásban megjelent munkáról beszél a „Turris Babel”-ről. E szerint a „Turris Babel” nem posthumus, aminthogy a „Cavillationes” sem

mutatja, hogy a felhozott nehézségek csak képzeltek: „putatitius”, „fictitius”, „imputatus”, „falsarius” etc. conflictus-ok, szóval: nem igazi nehézségek.

Minden egyéb körülménynél is, mely a katolikus vallást támadja vagy annak megerősödő békéjét zavarja úgy érzi, elsősorban neki kötelessége közbelépni és megakadályozni minden békezavaró kísérletet, márcsak cenzori hivatalánál fogva is. Így száll szembe pl. 1703-ban egy munkájában azzal a beszéddel, melyet Wiarts Meinolf aposztata kapucinus mondott 1702-ben Hildesheimben. Ezt a beszédet nyomtatásban már nálunk is nagyon elterjesztették s ezzel nagy botrányt okoztak, főkép a nemrég áttértek között, úgyhogy féltetni kellett őket a visszatéréstől.³⁸⁸ Annyira ment a dolog, hogy Szentiványit már a papok is kérték, mint ő maga mondja, hogy adja meg a választ arra a beszédre. Meg is adta csakhamar, 1703-ban „Castigatio Illusoriae Concionis...” c. iratában,³⁸⁹ mely Jezerniczki Ferenc lekéri apát támogatásával jelent meg.

Hitvitázó és rekatolizáló tevékenységéből azonban a görögkeletieket sem hagyhatta ki.

Hogy mi volt Szentiványinak a szerepe a görögkeletiek újraegyesítésében és mennyire terjed abban a befolyása, ezt már nehezen lehet világosan kivenni, de az tény, hogy a már eddig valamennyire haladt, de mostanában, mármint Szentiványi idejében, szomorú helyzetbe került únió megmentésén ő is sokat töprengett és munkálkodott. A Parthén Péter bazilita úniált püspök alatt valahogy megindult rutén únió éppen ekkoriban szinte válságos helyzetbe került. 1666-tól kezdve tizenöt éven keresztül nemcsak nem fejlődött, de valósággal hanyatlott, mert nem volt alkalmas ember, aki a püspöki székéből az ügyet tovább fejlesztette volna. És a mellett még az ország egyházi és világi magas méltóságai is magára hagyták

az. Ellenben valószínű, hogy Sommervogel mindkét műnél a második kiadást tartja elsőnek, Stoeger pedig az egyiknél. De hogy a „Nova Turris Babel” mikor jelent meg először, nem tudjuk; másodsor 1707-ben. A „Cavillationes” 1703-ban és 1709-ben.

³⁸⁸ „... Exemplaria hujus Concionis per Hungariam quoque sparsa sunt... ideo partium mearum esse duxi... et meas observationes et castigationes in illam addere.” (Proloquium.)

³⁸⁹ „Castigatio Illusoriae Concionis, Infamis Apostatae Meinolphii Wiarts Warburgensis. Qui olim, dum in Sacro Ordine RR. PP. Capucinatorum esset, vocabatur Pater Basilides. Quam post suum ab Ecclesia Catholica et Sacro Ordine, ex desiderio liberiores vitae discessum... In Primaria Ecclesia Divi Andreae... Civitatis Hildesheimensis ad magnam populi frequentiam, tam incolarum, quam externorum dixit 30. Julii Anno 1702...” Stoeger és Sommervogel ennek idejét 1704-re teszik, de valószínűbb, hogy 1703-ban jelent meg. Az 1729-i gyűjteményes kiadás is 1703-ra teszi. Ilyen sürgős ügyben Szentiványi nem is szokott késlekedni. Németre P. Lydl fordította 1704-ben. 1740-ben újra kiadják: „Convictio erroris Lutherani Praedicantis Biert ante P. Basilides... Tyrnaviae.”

vergődésében. Szinte érthetetlen, de igaz, hogy „sem az egri püspök, sem a primás, sem Lipót király, sem a pápák nem fordítottak kellő figyelmet... sem a rutének vallási viszonyaira, sem a munkácsi püspökség és az únió ügyére...”³⁹⁰ Így csak a Gondviselésnek lehet köszönni, hogy abban a zűrzavaros időben, vezető nélküli, fejvesztett állapotban mégis fennmaradt az únió.

A helyzet javulása De Camelis József püspök kormányzásával indult meg, akit Kollonics hozott magával Rómából 1689-ben. Ez időpontig azonban sem a primás, sem Kollonics nem vették kezükbe a bajok orvoslását mindjárt akkor, mihelyt figyelmüket erre fölhívták. Pedig ha előbb nem, a soproni országgyűlésen bizonyosan személyesen számoltak be nekik az állapotokról a felvidéki főpapok, elsősorban az ügyért nagyon lelkesedő Benkovicz Ágoston váradi püspök és leleszi prépost. Érdekes, hogy a munkácsi püspökség egyházi személyei nem az egri püspökhöz (1681—1687 Korompai Péter) fordulnak segítségért és panaszukkal, pedig területileg ennek a megyéjéhez tartozott a munkácsi püspökség — hanem Benkovicshoz, és valóban ő viselte leginkább részén az únió gondjait. A vele való kapcsolat révén vett részt Szentiványi a rutén únió mozgalmaiban.³⁹¹ Az erdélyi únióra nézve nem találni nyomát szereplésének.

Ezen őszinte aggódás érezhető 1686-i levelén,³⁹² melyet Szentiványihoz intéz, aki akkor éppen Bécsben tartózkodik és arra kéri, legyen segítségére a munkácsi püspökség érdekében Kollonicsnál. Említi, hogy erre nézve Kollonics különben is ígéretet tett a soproni országgyűlésen — most ezt akarja Kollonicsnak eszébe juttatni és szorgalmazni Szentiványi által. „Emlékszem, hogy Kollonics a mult soproni országgyűlésen

³⁹⁰ Hodinka: A munkácsi görög katolikus püspökség története. Budapest, 1910. 390. l.

³⁹¹ Hodinka: A munkácsi püspökség Okmánytára. I. Ungvár, 1911. 1. Lipniczki munkácsi vikárius levele Benkovicshoz a szepességi egyházi látogatásáról 1686 febr. 25-én; 260. l. 2. Benkovicz levele Szentiványihoz 1686 márc. 27-én; 263. l. 3. Benkovicz levele Kollonicshoz 1688 szept. 20-án; 277. l.

³⁹² „... Statum gr. r. repraesento p. AR. ex acclusis litteris. Dignabitur solito zelo juvare miseris animas. Recordor sub comitiis prox. praet. Soproniensibus suam exc. p. Kolonics curam habuisse illorum. Si unquam jam apponeret manum, ut ex tot tantisque erroribus et defectibus eluctarentur. In praesens sufficeret aliquot calices illis porrigere, ipsum autem vicarium eppalem Joannem Lipniczki, qui munus supportat in absentia eppi, vel aliquo sumptu juvare vel 200 illos fluos, qui olim ex caa Scepus. quotannis pendebantur eppo Rutheno, resuscitare et sic his mediis saltem in parte et illo officio ptne invigilare et eccl(es)is illorum in necessariis succurreretur. Lelesz, 27. Martii 1686. fr. August Benkovith.” Külső cím: ARP in Xto P. Mart. Szent-Ivany S. J. Sacerd. Viennae in Coll. S. J. — Hgprim. lvt. Arch. vetus 2116/4.

gondolt rájuk" — írja Benkovics Szentiványinak. Érdekes, hogy erre a közbenjárásra Benkovics, a püspök, éppen Szentiványit kéri. Vajjon mi lehet ennek a magyarázata? Az-e egyedül, hogy Kollonics szerette és értékelte Szentiványit,³⁹³ vagy valami megbízatás, melynél fogva kötelessége vagy legalább valami közelebbi jogcíme volt ilyen ügyekkel is foglalkoznia — nem tudjuk. Tény, hogy Kollonics igen becsülte őt, de az is igaz, hogy ekkoriban ő már hosszabb idő óta Bécsben tartózkodik, mint „Missionarius Archiepiscopi Strigoniensis”.³⁹⁴ Hogy e minőségben mi volt a feladata és munkaköre, azt sem tudjuk, de az is tény, hogy már igen nagy tekintélye van a vezető férfiak előtt is. A bécsi körökkel már korábban, pázmáneumi régenssége idején (1676—1678) volt alkalma megismerkedni, Szelepcsényi meg már 1673-ban kinevezi cenzorrá, 1683-ban pedig elhagyja Nagyszombatot és a következő évet Münchenben tölti,³⁹⁵ ahonnan visszajövet Szelepcsényi most megbízta ezzel a küldetéssel, s mint ilyen ismét Bécsben marad 1687-ig. Az bizonyos, hogy az úniók állapota felől tájékozva kellett lennie.

Benkovics leveléből kitűnik, hogy Kollonics ereje nélkül semmi nagy vállalkozás nem sikerülhetett, mindenki tőle várt segítséget, viszont Kollonics nem csinált mindent tervszerűen, végig gondolva, sőt olykor ismételt kérésekre és figyelmeztetésekre is szüksége volt — mint például most is.

Ekkoriban, a 80-as évek második felében jutott Kollonics arra a meggyőződésre, hogy a rutén únió helyzetén csak azáltal lehet alaposan segíteni, ha arra alkalmas, buzgó, bölcs, szentéletű férfit emel az únió püspöki székébe, mert most már egészen világos lett előtte is, hogy a mostaniak vezetése mellette nem lehet remélni az únió sikerét.³⁹⁶ Ezen meggyőződésé-
nek megérlelésében minden bizonnyal Benkovics játszotta a legnagyobb szerepet, az uniáltak előtt is ő állott a legnagyobb tiszteletben, s az 1681—1689 közti vikáriusok is inkább hozzá fordultak, mint az egri püspökhöz. Hodinka azt mondja, hogy Benkovics ilyen gondoljai közepette „... szándékosan fordult éppen Szentiványihoz, s bizonyára ez a buzgó jezsuita atya volt az, aki Benkovics óhaját Kollonicsal közölte...”³⁹⁷ De ebből az is következik, hogy Benkovics már régebb idő óta ismerte Szentiványit, viszont Szentiványi is ismerte a rutén

³⁹³ Szentiványi azt mondja róla (igaz, túlozva), hogy Kollonics őt nemcsak kedvelte, hanem mint egy jószágos atya szeretetének annyi jelével halmozta el, hogy annyit még vérségi hozzátartozóitól sem kapott. (Miscell. II. Proloqu.)

³⁹⁴ Catalogi Prov. Austriae. 1685—86. Pannonhalma.

³⁹⁵ U. o. 1684.

³⁹⁶ Hodinka i. m. 406.

³⁹⁷ Hodinka i. m. 404.

únió helyzetét. Benkovics minden valószínűség szerint közölte vele terveit a püspökség betöltésére nézve is és bizonyára tanácsát is meghallgatta.

Kollonics aztán 1688 augusztus 19-én fel is szólította Benkovicsot és az eгри püspököt is, hogy adjanak véleményt a kiszemelendő munkácsi püspökre vonatkozólag („az elmozdított püspök utódára nézve”).³⁹⁸ Kollonics tehát mindenekelőtt Benkovics válaszából tudta meg, hogy az egyházmegye állapotán segíteni kell, de azt is, hogy az eddig szerepelt vikáriusok közül egyik sem alkalmas a püspöki székre.

Ennek a ráhatásnak lett az eredménye, hogy Kollonics 1689-ben Rómából magával hozta De Camelis Józsefet, a chiói görög származású férfiút, akit Nerli kardinális ajánlott neki.³⁹⁹ De Camelis valóban apostoli buzgósággal látott egyházmegyéje rendbehozásának; egyebek között 1697-ben 12,000 katekizmust nyomtatott a nagyszombati nyomdában „typo glagolitico”, azaz ószláv betűkkel, egyházmegyéje számára.⁴⁰⁰

Szentiványi tehát itt úgy mutatkozik be, mint Benkovics segítőtársa s mint közbenjáró Kollonicsnál az ügy érdekében.

Ezenkívül azonban irodalmilag is támogatta az únió mozgalmát, bár itt távolról sem volt oly szükség polémikus vagy apologetikus írásaira, mint a másik úniós törekvésnél, a protestánsok felé — itt sokkal inkább bölcs vezetésre, valamint jó példára és anyagi támogatásra volt szükség. Mégis később, 1703-ban Kollonics kívánságára és költségével („Jussu, Autoritate et Impensis”) megírta a „Dissertatio ... de Ortu, Progressu, ac Diminutione Schismatis Graeci ...” c. munkáját,⁴⁰¹ melyben azt mutatja ki, hogy 1. a 11. századig nem volt külön keleti egyház; 2. előadja a szakadást és későbbi történetét; 3. hogy a skizmatikusoknak nincs józan okuk elszakadni az Egyháztól; 4. elmondja, minő okok sürgetik a reüniót a régi Egyházzal. Hozzáfűzi mindjárt a Lipót-féle diplomát is, melyet 1699 február 16-án adott ki az uniált és uniálendő papság immunitásáról. Nagyobb nyomatékul és buzdításul a független közli Baronius (VII. kt.) nyomán a rutének 1594—1595-i úniójának határozatait, az orosz püspökök levelét és követségét VIII. Kelemen pápához, valamint hitvallásukat és a pápa válaszát. Még szakadásban lévő kortársait pedig ennek a bátor példának a követésére buzdítja.

³⁹⁸ Benkovics válaszában. Esztergom. Hercegrímási lvt. 2116/6.

³⁹⁹ Hodinka i. m.

⁴⁰⁰ Nilles: Symbolae I. 139.

⁴⁰¹ Dissertatio Chronologico-Polemica de Ortu ... Schismatis Graeci, atque ritus Ecclesiae, Cum Romana Ecclesia, tot Votis exoptata Reunione. In Gratiam Unitorum Valachorum, Ruthenorum et Rascianorum, Sub Corona Hungariae Conscripta „jussu, autoritate et impensis Leopoldi de Kollonits, per Mart. Szent-ivany, Tyrn. 1703.”. Németül Bécsben, 1704-ben.

A hosszú hitviták során protestáns részről állandóan hangoztatták, hogy a régi primitív Egyház tisztségükben nincs meg többé — vissza kell tehát térni az első öt század tanaihoz, melyek akkor még apostoli tisztaságukban éltek. E körülmény Szentiványit az első öt század egyházatyáinak igen alapos tanulmányozására készítette; miközben egyéb munkáin dolgozott, az egyházatyák munkáit állandóan tanulmányozta, s ennek eredménye lett a „Doctrina Fidei Christianae”⁴⁰² c. inkább apologetikus munkája, mely azonban már csak halála után, 1708-ban látott napvilágot nyomtatásban. Ebben már minden forrás megegyezik. Benne az egyházatyák tana mellé mindjárt odateszi az akatolikus tanítást is, úgyhogy ez is polemikus is lesz egyúttal.

Tisztán teológiai, nem polemikus munkája alig van: a „Dissertatio Ascetico-Physico-Theologica de Statu Futurae Vitae” leginkább ilyen. Ez sem marad pusztán elméleti, hanem polemikus helyett lesz aszketikus, mert azt szinte el sem tudja képzelni, hogy hirdessen igazságot és le ne vonjon belőle valami gyakorlati következtetést.⁴⁰³

Szentiványinak ez a hatalmas hitvita-munkássága a 17. és 18. század fordulóján Pázmányra emlékeztető buzgósággal és vitatkozó készséggel 4—5 évre felújította a régi viták emlékét, de ez már alig váltott ki nagyobb hatást. A vallások megmerevedő határvonalait a katolicizmus javára megváltoztatni már nem tudta — egyeseket megnyert, a meglévőket megerősítette, tömegeket megnyernie azonban nem sikerült. De azért gondolatai, tanai mégiscsak tömegekhez jutottak el és beszivárogtak a lelkekbe, nevét közkedveltté tették, úgyhogy e polemikus munkáit utána egy század folyamán is újra és újra kiadták — még hálából is.⁴⁰⁴ Sőt külföldön is hírnévre és tiszteletre tett szert ezen apologetikus-polemikus munkássága által — láttuk, hogy könyveit nem egyszer kiadták Európa országaiban és mint Stoeger állítja, az elvangeri „fejedelmi prépost”, János Kristóf anyagi segítségével gyűjteményesen

⁴⁰² „Doctrina Fidei Christianae Ecclesiae, Primorum quinque Saeculorum, Seu Examen. Quaenam ex tot et tam variis Religionibus modernis sit vera Christi Ecclesia... Tyrn. 1708.” Megjelent még 1717-ben; és 1742-ben Borcsányi (Bocsányi) Ádám, a nyitrai egyházmegye papja adja ki a nagyapoltcsányi esperesi kerület plébánosainak ajánlva.

⁴⁰³ „Proposuerem in animo... particularia aliqua Corollaria ascetica deducere.” Dissert. X. Ascetico-Physico-Theologica. De statu Animarum Hominum, post hanc Vitam.” Misc. III. P. 1.

⁴⁰⁴ „Viator dubius nunc in Patria pie quiescens seu Controversiae quaedam, de vera Religione Evangelica resolutae (per Mart. Szentivány) cuidam Augustanae Confessionis olim asseclae, dein Romano-Catholice in Domino defuncto (Georgio Vrablansky Solnensi), luci datae, studio ejus filii. Tyrn. 1722.”

újra kiadták huszonkét polémikus munkáját⁴⁰⁵ és ugyancsak e prépost tüntette ki azzal, hogy érmeket veretett Szentiványi mellképével,⁴⁰⁶ minthogy az ő kiváló magyarázóitól és vitaközösítésétől el volt ragadtatva — mint Kazy mondja.

X. Az ország főcenzora

Szentiványit nemcsak hitbéli és tudományos meggyőződése készítette arra a nagy könyvfigyelemre és sok polémiára, hanem ezenfelül főcenzori hivatalából folyó kötelessége is volt. Nem járhatunk messze az igazságtól, ha e kiváló férfiú munkásságának okát, legalább jórészt abban a megtisztelő megbízatásban keressük, mellyel őt Szelepcsényi érsek mint királyi helytartó 1673-ban országos könyvvizsgálóvá kinevezte.⁴⁰⁷ Szentiványi ekkor az ötödik esztendejét töltötte a nagyszombati katedrán s második éve tanította a kontroverziát és kazuisztikát (közben egy évet Bécsben, egyet Grácban is tanított). Hogy Szelepcsényi mint helytartó az egyetem emberei között keresett cenzort, az azt mutatja, hogy Ausztriában is ez volt a gyakorlat. A protestáns könyvtermeléstől eltekintve valóban csak az egyetemek kebelében folyt komoly könyvtermelési munka, de különben is az egyetemeknek adott (pápáktól és császároktól) általános privilégiumok közé tartozott a nyomdai jog (jus typi) is a saját irataik számára.⁴⁰⁸

A cenzúrintézmény ekkoriban nálunk még nem mutat tiszta képet, annál kevésbé, mert az állam cenzúrája mellett működött az egyházi (püspöki) is, sőt külön cenzúrázták saját termésüket a jezsuiták is, meg az egyetemek is, sőt voltak főurak és városok is, kik szintén külön cenzúráztak. Acsády és Ballagi azt állítják, hogy „az állam cenzúrajogának gyakorlása körül a legnagyobb zűrzavar támadt. Hol a király fordult a megyékhez, hol a megyék a királyhoz vagy a nádorhoz védelmet kérni bizonyos iratok vagy nyomtatványok ellen.”⁴⁰⁹ Az államnak nem is volt minden tekintetben hozzáértő, megfelelő szerve, mely e munkát lelkiismeretesen végezhetné volna. Az állami cenzúra éppen azért jóformán mindenütt segítségül hívta az Egyház embereit, akik tehát ugyanakkor

⁴⁰⁵ „Theologia polemica; sub quo nomine omnia haec aliaque Opuscula 22 Tomis edita sumtibus Cels. et Rev. Principis et Dni Elvacensis recusa sunt. Vol. 2. Tyrn. 1718.” (Stoeger: *Scriptores Prov. Austr.*)

⁴⁰⁶ Franc. Kazy: *Historia Universitatis Tyrnaviensis*... 1373. 302. 1.

⁴⁰⁷ E kinevezés csak Lipót egyik későbbi rendeletéből tűnik ki, melyben ő Szelepcsényire hivatkozva szintén Szentiványit nevezi ki főcenzorrá. L. Scherman: *Adalékok az állami könyvcenzúra történetéhez.* Bp. 1928.

⁴⁰⁸ Duhr: *Gesch. der Jesuiten*, III. 427.

⁴⁰⁹ Acsády: *Magyarország Budavár visszafoglalásának korában*, Bp. 1886, 316. 1.

egy másik cenzúrát is irányítottak. Nálunk pl. e kettő Szelepcsényi kezében egy helyen volt.

Magyarországon a cenzúra gyakorlata később fejlődött ki, mint Ausztriában és bizonyos, hogy az ausztriai példa szerint történt. Irott emlékeink azonban alig maradtak fenn ennek gyakorlatáról, azért a kapcsolatnál fogva is fel kell vennünk az osztrák példa hatását.⁴¹⁰

Itt I. Ferdinánd 1528 november 5-én könyvvizsgálati hatóságot létesített, melynek tagjai között legfőbb volt a bécsi püspök. 1551 január 30-án a kormány meghagyta Nausea Frigyes bécsi püspöknek, hogy látogassa meg a könyvkereskedéseket és szolgáltassa be a rossz könyveket. 1579 október 13-án Kaspar bécsi püspököt arra kérték, terjessze elő terveit arra nézve, hogyan lehetne a szektárius könyvek terjesztését megakadályozni. Mire ő azt felelte, hogy egészséges könyvkereskedési ellenőrző eljárás szükséges, mely alkalmas időben kezdődjék (pl. Szent Katalin-napi vásár alkalmával) és gyorsan, megszakítás nélkül folytatni kell; ő hajlandó is vállalni a könyvvizsgálást, de az egyetem, a polgármester, a tanács és a káptalan rendeletileg utasíttassanak, hogy szükség esetén, nyilvános vásárok alkalmával segítsék az ő officiálisát. És a polgármesternek kötelessége legyen, hogy amikor a püspök jönnek látja, a püspöki officiálissal és az egyetem rektorával jelenjék meg a könyvnyomdáknak, könyvkereskedésekben, könyvkötőknél és követelje az összes latin, német, olasz, francia és magyar könyvek felmutatását. A könyvekről jegyzéket kell készíteni, amit a könyvkereskedőre hárítottak.⁴¹¹

A püspöknek azonban más oldalról is joga és kötelessége volt a könyvek ellenőrzése. Az ötödik lateráni zsinat 1515-ben elrendelte a cenzúrát minden iratra, a trienti zsinat pedig 1546 április 8-án minden teológiai irat cenzúráját a püspökre bízta.⁴¹² Közben az egyetemek is zavartalanul élnek nyomdai és inkvizíciójogokkal. Az osztrák állami könyvvizsgálóbizottságba, mely 1528-ban létesült, csakhamar, 1559 november 13-án bevonják az egyetem megbízottját is.⁴¹³

Az egyetemek szerepe mindinkább növekedett munkássága és hozzáértése révén, úgyhogy II. Ferdinánd 1623 augusztus 7-én már kizárólag a bécsi egyetemre bízta a könyvcenzúrát, vagyis a jezsuiták kezére, mert itt ők tanítottak.

Hogy az egyetemek saját kiadásaikat, könyveiket,

⁴¹⁰ V. ö. Wiedemann közléseit: Archiv für österreichische Geschichte. Bd. 50.

⁴¹¹ Wiedemann: Die Kirchl. Bücherzensur in der Erzdiözese Wien. 1873. 241. sk. (Archiv für österr. Geschichte. 50. Bd.)

⁴¹² Duhr: III. 426.

⁴¹³ Schermann: I. m. 16. (Adalékok az állami könyvcenzúra történetéhez.)

disszertációikat ők maguk intézték el a püspöki cenzúra beavatkozása nélkül — ezt a püspökök majdnem mindenütt jószemmel nézték, márcsak azért is, mert ezt a cenzúrát voltaképpen a jezsuiták gyakorolták, az ő kezükben lévén az egyetemek. A 17. század második felében a Habsburg birodalom területén csak Lichtenstein Károly olmützi püspök akarta elvenni az ottani egyetemtől e jogot (a trienti zsinat 1546 április 8-i rendelkezése alapján), amiből két évig tartó porlekedés támadt a püspök és az egyetem között (1675—77). Ebből kifolyólag a jezsuiták nagy anyagot gyűjtöttek össze annak kimutatására, hogy az összes katolikus egyetemek a püspököktől teljesen függetlenül gyakorolták cenzúra-jogukat, hisz ezt a pápa vagy a császár adták nekik. Erre vonatkozólag kérdést is intéztek a többi egyetemhez arra nézve, milyen az ő helyzetük a püspöki cenzúrához, mire azok egyértelműen bizonyítják, hogy ők a püspöktől függetlenül cenzúráznak. A gráci egyetem 1676 augusztus 4-én válaszolt, a bécsi 1676 augusztus 21-én; 1676 júliusában és augusztusában pedig a nagyszombati és kassai egyetemek válaszolják pecsétetes iratukban, hogy ők „minden püspöki cenzúráról függetlenül cenzúráznak és approbálnak minden tézist és iratot, és e jogukat soha egy püspök se vonta kétségbe”.⁴¹⁴

A trienti zsinat után egyébként párhuzamosan, szinte egymást támogatva és kiegészítve haladnak egymásmellett az egyetemek és a püspök cenzúrája; sok helyen csak az egyetem látta el a cenzúra tennivalóit, másutt meg hozzájárult ehhez a püspök cenzúrája is.⁴¹⁵

Az egyetem kebelén belül pedig a teológiai iratok fölött a cenzúrajogot a teológiai fakultás dékánja követelte magának. Máskor meg a püspök bízta meg a teológiai fakultást a püspöki cenzúra lebonyolításával. Pl. 1683-ban a brixeni püspök az innsbrucki teológiai fakultást bízta meg, hogy különösen a vásárok napjain a könyvesboltokat látogassa meg és szükség esetén karhatalmat is kérhet. 1654-ben az ingolstadti egyetemen szintén a teológiai fakultás kapja e jogot. Bécsben 1649-ben⁴¹⁶ a rektorral szemben ugyancsak a teológiai fakultás szerzi meg, de általában másutt is így volt. A nem teológiai tartalmú iratok cenzúrájáról a rektor gondoskodott, s e bizottság rendesen az illetékes dékánból és 1—2 tagból állott. Ez valószínűleg a magyar egyetemeken is így történt, de sajnos, e munkásságról magyar földön részletek felderítve, azt lehet mondani, egyáltalában nincsenek, legalább is ez időből, amint-hogy az állami cenzúra működésének apróbb részletei szintén hiányoznak.

⁴¹⁴ Bern. Duhr: I. m. III. 429.

⁴¹⁵ U. o. 423.

⁴¹⁶ Duhr, i m. 425.

Szentiványi ez utóbbinál töltött be oly jelentős szerepet, melyre őt Szelepcsényi mint kir. helytartó kiválasztotta ugyancsak a teológiai fakultásból és minden bizonnyal ő intézte el egyúttal a püspöki cenzúrákat is, azaz nem volt külön püspöki cenzúra.

Szelepcsényinek Kassa városához intézett egy rendelete maradt fenn, mely 1673 június 7-én kelt Pozsonyban, és mint Schermann véli,⁴¹⁷ bizonyára más városokhoz is ment hasonló irat és benne az áll, hogy „... mivel a könyvnyomdászok és könyvkereskedők révén igen sok baj szokott az országokra rontani, azért... őfelségétől ránk ruházott hatalmunknál fogva felszólítjuk uraságtokat, hogy komolyan figyelmeztetések az összes nyomdatulajdonosokat és könyvkereskedőket, hogy egyikük se merjen valami könyvet kinyomtatni, vagy... Magyarországra behozni, mielőtt átvizsgálás és jóváhagyás végett hozzánk nem küldte, az őfelségétől megszabandó súlyos büntetésnek és ily könyvek elkobzásának terhe alatt.”⁴¹⁸ Ebben járt el tehát Szentiványi, de hogy e megbízás alapján látogatta-e a nyomdákat, könyvesboltokat és vásárokat, mint Ausztriában szokás volt, nem tudni, e rendelkezésben nincs ráutalás és nyomát sem találni, viszont a könyveket Pozsonyba kellett küldeni cenzúra végett. Különös, hogy Szelepcsényi a nyomdák és könyvesboltok helyszíni ellenőrzéséről nem rendelkezik, sőt a vásárok előtti és alatti vizsgálatról sem; ez így nem is lehetett elég hatásos óvintézkedés még a büntető szankciók dacára sem és az osztrák gyakorlattól eredményben el is marad. De Szentiványi mindenestre nagy buzgósággal teljesítette feladatát, mert Szelepcsényi után Esterházy Pál nádor is őt bízta meg tovább ugyane feladattal. Esterházy már valamivel többet mond rendeletében, melyben inkább az országban készített könyveket és ezek nyomdáit sujtja, mint az idegenből behozottakat. Látszik, hogy a hatalom erős akciót indított 1671 után a katolikus restauráció érdekében, és így érthető, hogy a protestánsok sokszor csak titkon, szerző és hely megnevezése nélkül, esetleg csak álnevekkel merik kinyomtatni könyveiket.⁴¹⁹ „Szerleg fölött szükségesnek véljük — mondja a rendelet — a könyvek nyomtatása dolgában határozott módszert megállapítani: nehogy bárminő munkák kinyomassanak, mielőtt az általunk megbízandó cenzortól revideáltattak és approbáltattak volna,

⁴¹⁷ Schermann E.: Adalékok az állami könyvcenzúra történetéhez. Bp., 1928., 17. l.

⁴¹⁸ Történelmi Tár, 1896. 730. Kassai lvt.

⁴¹⁹ Így pl., mint Révész Kálmán mondja: Debreceni Ember Pál protestáns egyháztörténelme sem jelenhetett meg Magyarországon, mert „a jezsuita kézben levő szemfüles cenzúra nem engedte volna vagy elkobozta volna.” (Protest. Egyházi és Iskolai Lap. XXII. 1884. 1379.)

— azért jónak láttuk, hogy cenzort is kinevezzünk, akinek jóváhagyása nélkül ezen tilalmunk ellen egyetlen nyomdász se merészeljen nyomtatni... (azért) Szentiványi Mártont cenzornak nevezzük ki teljes fakultással felhatalmazva azok ellen, akik jelen intézkedésünkkel szembe mernének szállni, hogy minden könyvének elkobzásán és nyomdájának elvesztésén kívül a törvényes büntetéssel is megfenyegetse (őket). Azonkívül nádori és helytartói hatalmunknál fogva, mellyel teljes joggal működünk, szigorúan megparancsoljuk az összes szabad királyi városok magisztrátusainak, hogy e rendeletet kihirdessék és az erre illetékesek által felügyeltessenek."⁴²⁰

Ez már nem rendeli el, hogy a könyveket Pozsonyba vagy máshová kell küldeni cenzúrázás végett, de beszél „illetékesek”-ről, akiknek felügyelni kötelességük s ezek bizonyára a városok hatóságai lesznek, — hogy egyházi férfiú tartozott-e ezekhez nem tudni, és a felügyelet részleteiről ez sem mond semmit, még annyit sem, hogy Szentiványi választhat maga mellé cenzortársat, pedig ezt megtehetette, ami Szentiványi alábbi kéréséből kitűnik. Ellenben hangoztatja a szigorú büntetést, a nyomdák elkobzását.

Szentiványi úgy látta, hogy a nagyobb tekintély és eredmény kedvéért szükséges volna őfelsége megerősítését is kikérni, s azért ő maga 1688-ban a királyhoz folyamodik, hogy őt e minőségében legfelsőbb hatalommal erősítse meg. E kérvény így szól: „Igen sok ártalmas és gyanús könyv jön napvilágra, melyek az ország jólétének nagy kárára vannak, vagy a másutt kiadottakat szabadon behozzák és az egész országban elterjesztik, legfőképen azért, mivel cenzúra nem vizsgálja át azokat nyomtatás előtt, sem a máshonnan behozottakat nem revideálják. Ezért már néhány évvel ezelőtt boldog emlékű Szelepcsényi György esztergomi érsek, akkori kir. helytartó, valamint Esterházy Pál herceg nádor által elrendeltetett, hogy egy bizonyos censor neveztessek ki, aki e dolgokra felügyeljen, s e tisztség általuk rám bízott, illetve Magyarország távolabbi részeiben arra, akivel e tekintetben felhatalmazásomat megosztom. Ugyane rendelet az egész ország könyvnyomdáinak szigorúan megparancsolta, hogy a jövőben előzetes cenzura és átvizsgálás nélkül se nyomtatni, se a másutt nyomottakat terjeszteni ne merjék a nyomda és a könyvek elkobzásának büntetése mellett.

Azért alázatosan kérem felségedet, hogy az említett rendeletet királyi tekintélyével megerősíteni méltóztassék, hogy a közjó és a katolikus Egyház érdekében annál nagyobb eredménye legyen."⁴²¹

⁴²⁰ Acta Jes. Dom. Tyrn. fasc. 12. N. 4. Orsz. Lvt. E rendelet valószínűleg csak vázlat vagy kivonat vagy fogalmazvány, dátum nélkül.

⁴²¹ Concept. exped. Anno 1688. No. 113. Orsz. Lvtár.

Ebből tűnik ki tehát, hogy Szentiványi cenzortársat is választhatott, aki a távoli országrészben helyette a cenzúrát gyakorolja. A királyi diploma mindenben jóváhagyja Szentiványi kérését, s egészen átvéve annak indokait és gondolatmenetét, még ugyanazon év 1688 március 4-én megerősíti őt főcenzori minőségében.⁴²²

Szentiványi pedig Bencsik Mihályt bízza meg a segéd-cenzori teendőkkal és erről az esztergomi káptalan oklevelet ad ki Bencsik kérésére 1693 augusztus 15-én, melyben a káptalan átírja a Szentiványinak adott felhatalmazást is.⁴²³ Bencsik mint világi ember jogtanár volt a nagyszombati egyetemen,⁴²⁴ és már fiatalkorában kiváló jogi munkásságot fejtett ki és bizonyára ezért választotta őt Szentiványi munkatársának. Hogy aztán volt-e neki több mandatáriusa is, arról nem tudunk, bár Lipót diplomája több delegálandó cenzorról beszél.

Érdekes megemlíteni, hogy Szentiványit ugyancsak 1693-

⁴²² „Nos Leopoldus... considerantes, qualiter... complures perniciosi, suspecti (utilitatis Reipublicae multum officientes), libri in lucem prodirent, Typisque ederentur, aut alibi editi venderentur libere... ex eo potissimum, quod nulla censura pro impressione examinentur, nec... revideantur... propterea communi bono hoc in passu consulere volentes facultatem illam Religioso Patri M. Szentivány S. J... per Rev. olim Georg. Szelepcsényi... Locumtenentem... et ex post per subsecutum Regni Palatinum Pauli Esterházyi pariter Locumtenentialem Autoritate in eo datam et concessam, quatenus ipse Mart. Szentivány, tamquam constitutus Censor, vel cui... potestatem delegaverit, non solum omnia quorumcunque opera, literas et typis edendas scripturas revidere et approbare, verum si qui absque ipsius et delegatorum suorum consensu acta quaequam Libros, Typis mandari facere praesumerent, eosdem praeter confiscationem omnium librorum et typi debita etiam poena aggravari curare possit ac valeat, pro eodem Patre M. Szentivány, ejusque praevio modo delegacandis censoribus innovando deinceps omnimode valitur, Autoritate nostra Caesarea et Regia ratificandam et confirmandam benigne duximus... Imo ratificamus... universis et singulis fidelibus nostris, praesertim Comitatum supremis et Vice-comitibus, Liberarum item ac Regiarum Civitatum nostrarum aliorumque oppidorum et locorum... consulibus, Judicibus et Rectoribus firmiter mandantes... idipsum publicare, promulgare ac per eos quorum interest observari facere... Viennae, 1688. Acta Jes. Dom. Tyrn. Fasc. 12. Nr. 3. Orsz. Lvtár.

⁴²³ „Nos Capitulum Eccl. Metr. Strig... damus pro memoria... quod egregius Mich. Bencsik coram nobis personaliter constitutus nomine et in persona Admodum Rev. P. Mart. Szentivány... qua legitimus mandatarus ejusdem...” Történelmi Tár 1896. 190.

⁴²⁴ Ő is lipóti nemes családból származott, de a Jászságban született 1670 körül s a gyöngyösi jezsuita kollégiumban nevelkedett. 1691 szeptember 2-án az esztergomi káptalan pártfogása és Koller Ferenc elnöksége alatt már nyilvánosan vitakozott a hazai jogból, 1693 január 7-én letétele alatt már nyilvánosan vitakozott a hazai jogból, 1693 január 7-én letétele alatt már nyilvánosan vitakozott a hazai jogból. Már 1691-ben megjelenik egy jogi munkája: „Conclusiones Patrio-Juridicae Regni Hungariae” címmel. Szentiványi figyelmét tehát e fiatal tanár tudományossága és agilitása méltán vonta magára. (V. ö. Pauler Tud. Akad. felolv. 1855. III. 26.) Könnyen lehetséges, hogy Bencsik ilyen kapcsolatban segítségére volt Szentiványinak a Corpus Juris elkészítésében is.

ban Széchenyi György esztergomi érsek is megbízza a püspöki cenzúra gyakorlásával. Széchenyi azonban ezt nem Szentiványi kiválósága miatt bízza rá, hanem mint az egyetem rektorára, de ugyanekkor az esztergomi káptalanra is ruházza ezt a fakultást. Nálunk tehát nem volt ellentét a püspöki és állami cenzúra között és ebből az látszik, hogy amennyiben külön is gyakorolják a püspöki cenzúrát, — pl. Széchenyi idejében — az a nagyszombati egyetemi rektor és az esztergomi káptalan kezében van, Szentiványinak tehát rektorsága idején mindkettő a kezében van hivatalából kifolyólag, míg Szelepcsényi idejében külön megbízatás alapján. Úgy látszik, erre nézve nálunk még nem volt megállapodott jogszokás, mint Ausztriában. Szentiványi ebben is Bencsiket bízza meg mandatáriusának és erről is hivatalos iratot kér az esztergomi káptalantól, amit ez 1693 augusztus 29-én Pozsonyban ki is állít ugyancsak átírva Széchenyi érsek megbízását.⁴²⁵ Széchenyi is ugyanazon okokat hangoztatja, mint Lipót, t. i. titokban sok ártalmas könyvet adnak ki itthon és hoznak be külföldről, miért is *pastoralis officiumánál* fogva ennek útját kell állania, de meg a trienti zsinat határozatai és más szentesített kánonok is kötelességévé teszik, hogy a nyáj sértetlenségét a lelki károktól megóvjá. Széchenyi intézkedése a püspöki cenzúra terén már valami állandósítást jelent, mert azt a szándékát fejezi ki, hogy a fakultást a rektorra és successoraira akarja bízni, de hogy eddig hogy volt, arról nem mond semmit és nem is hivatkozik semmire, csak a trienti határozatra. De a rektorok mellett a káptalant is a cenzúra állandó részesévé akarja tenni, azaz két fórumot hatalmaz fel a püs-

⁴²⁵ „Nos Capitulum Eccl. Metr. Strig. damus pro memoria... quod Egregius Mich. Bencsik veluti Legmus (legitimus) Mandatarius Adm. R. P. Mart. Szentivany... praesentaverit nobis certas quasdam Litteras Celssi. Rdiss. Princ. Georg. Szécheny Arch. Strig. sigilloque ejusdem roboratas petens nos... quatenus easdem... in Transumpto Lrarum extradare velle-mus, quarum quidem tenor sequitur hunc in modum:

Georg. Szécheny... quod nos paterne considerando, qualiter complures perniciosi, suspecti utilitatique Reipublicae multum afficientes Libri in lucem prodirent, typisque ederentur, aut alibi editi libere venderentur... Unde nos juxta Pastoralis Officii curam et sollicitudinem et in Concilio Tridentino aliisque sanctionibus canonicis expressam obligationem, hoc etiam in passu communi bono et indemnitati gregis custodiae nostrae commissi consulere volentes facultatem Venerabili Capitulo memoratae Eccl. Metr. Strig. et Rdo. Mart. Szentivany Rectori et Successoribus ejusdem gratiose contulimus annuentes et Autoritate nostra Legati Nati Primatiali firmiter praecipiens quatenus iidem tamquam constituti censores vel cui suam potestatem delegaverint non solum omnia quorumcunque opera literis et Typis edendas scripturas revidere et approbare, verum si quis absque ipsorum vel delegatorum suorum consensu Acta quaequam Librosque et scripturas Typis mandari facere praesumerent, eosdem praeter confiscationem omnium Librorum et Typi debita etiam Poena aggravari curare possint...” Prímási Lvtár. Archivum vetus. No. 270. Esztergom.

pöki cenzúra végzésére. Szelepcsényi alatt valószínűleg nem volt a rektorokra is bízva, mert akkor Széchenyi is hivatkozott volna rá, és bizonyára nem bízta volna meg mint királyi helytartó Szentiványit a teljes fakultással.

A könyvek utólagos revideálására vonatkozólag itt sem találunk rendelkezést, a könyvesboltok rendszeres ellenőrzéséről pedig egyáltalában nem találunk intézkedést egyikben sem. Nálunk nem találni nyomát annak, hogy ez gyakorlat lett volna; hacsak nem az a parancs jelenti ezt az ellenőrzést, amit Lipót is meg Esterházy Pál is rendeletében a különféle hatóságoknak általánosságban adott, hogy t. i. kötelesek felügyelni azok, akikre a dolog tartozik, „quorum interest”. Úgy látszik, ezt az ellenőrzést inkább a közfigyelem gyakorolta. Erre vall az is, hogy Szentiványi ilyen közvetett úton, feljelentés révén jutott hozzá pl. Wiart Meinolf iratához, s ily jelentésből tudta meg, hogy a beszéd példányai (exemplaria) az egész országban el vannak terjedve. Így jutott kezéhez Timotheus Philaethus könyve is („post initium anni 1700 devenere ad meas manus...” Opusc. Pol.); ugyanily módon került hozzá egy másik könyv is, melyet egy nagyszombati akadémikus diák adott át neki („... praesentata mihi fuit ab uno Tyrnaviensi Academico...” Cavillationes; Praefatio), mely nem volt más, mint egy 1696-ban Königsbergben tartott s már említett disputa, s a könyvecske címe: „Bella infinita, eaque intensissima Ecclesiae Rom.” Ezeket is úgy próbálták terjeszteni, mint sok más propagandamunkát — dugva, suttymban, míg valaki föl nem jelentette s el nem kobozták. Tény, hogy a rendeletek inkább az előleges cenzúrára helyezik a hangsúlyt, mint az utólagosra. Ennek a protestánsok is engedelmességek, de természetesen, hogy amint lehet, megkísérlik, hogy a jezsuita cenzúráról megszabaduljanak. A 18. század elején pl. a lőcsei evangélikusok instanciáznak öfelségéhez, hogy „libros suos a Censura Jesuitarum libere Typis edere...” possint.⁴²⁶

Acsády⁴²⁷ és Ballagi⁴²⁸ azon megállapításával szemben, hogy e téren teljes volt a zűrzavar és bizonytalan a hatóságok illetékessége, — az említett esetek is, meg a rendelkezések is inkább Schermannak adnak igazat, aki azt állítja, hogyha volt is zűrzavar, „a cenzúra gyakorlása a püspökre volt bízva”, — szabály tehát volt, persze — azért mégis „a törvényeken és rendeleteken sokan túltették magukat”,⁴²⁹ aminthogy a cenzórád és a király rendeletein is túltették magukat és a cenzórád csak mások segítségével jutottak a tilos könyvek nyomára.

⁴²⁶ Batth. lvt. Catal. Categ. IX. Tct. VI. pag. 2. Orsz. lvt.

⁴²⁷ Acsády: Magyarország Budavára visszafoglalása korában. 316. l.

⁴²⁸ Ballagi: Politikai irodalom Magyarországon. 21. l.

⁴²⁹ Schermann: Adalékok a könyvcenzúrához. 13. l.

E mellett pedig még szigorúan működött a rendi cenzúra is, mely sok akadályt gördített a rendtársak munkáinak, eszéinek nyilvánosságátétele elé. A provinciáknak kb. 3—3 cenzoruk volt, akik előbb átnézték a kiadandó munkát s ítéletüket elküldték Rómába és meg kellett várni, míg a nyomtatási engedélyt onnan megküldték.⁴³⁰ Kivételt ez alól csak a kisebb vagy sürgős alkalmi iratok képeztek. Ezen az alapon Szentiványi disszertációira az engedélyt sem kellett Rómából várni, ellenben mikor ezeket együttesen a Miscellaneákban (dekaszonkint) adták ki, mint nagyobb munkákra már onnan kellett engedélyt kérni, vagy a provinciális adta meg, amire azonban neki is a generálistól volt felhatalmazása.⁴³¹ A dekaszokat is 3—3 cenzor vizsgálta át, amint ez az említett nyomtatási engedélyből látszik. Egyes kisebb cikkeknel megelégszenek egyegy, legfeljebb két cenzor átvizsgálásával — pl. a kalendáriumok részére írt cikkek is ilyenek voltak. Sennyei említi csak úgy mellesleg egy helyen Diáriumában, hogy P. Solar revideálta Szentiványinak egy disszertációját, melyet a Kalendárium számára készített.⁴³²

Ami az országgyűlést illeti, — mondja Ballagi — az nem sokat törődött a sajtóval, annyira nem, hogy a könyvekre és egyéb nyomtatványokra vonatkozó királyi rendeleteket nem is vette föl sérelmei közé,⁴³³ mégpedig azért nem, mert a rendek a hatalmuk érdekében való viaskodás közben a sajtónak nem tulajdonítottak fontosságot és alig vették valami hasznát. Ha szót emeltek is olykor, az nem a királyi rendelet ellen irányult, amint hogy a könyvek ügyével egyáltalán nem sokat törődtek, hanem egyes könyvek ellen, a nagy és számukra káros hatása miatt. Pl. az 1681. országgyűlésen az evangélikusok, sőt a Felvidék katolikusai közül is néhányan július 19-én azt tanácsolták, hogy Bársony könyvét, a „Veritas“-t articulariter el kell tiltani.⁴³⁴ Az 1687-es dietán pedig azt kéri a rendek, hogy Flämítzer könyvét a „Der in böhmische Hosen eingekleidete ungarischer Libertiner“-t ítéljék el; és ugyanazon év december 26-án királyi dekretum ment a magyar kancelláriához, hogy Flämítzer könyvét el kell égetni.⁴³⁵

⁴³⁰ Duhr: I. m. III. 531.

⁴³¹ „Ego Ferdinandus Acatius... Austriae Provincialis, potestate mihi facta ab A. R. P... Thyrso Gonzales, facultatem concedo, ut Secunda Observationum Astrologicarum et variarum Dissertationum Decas a P. Martino Szentiványi... composita atque a tribus memoratae Societatis Patribus, de more, revisa et approbata Typis mandetur.” Misc. II. 1690.

⁴³² Sennyei: Diar. Kézirat. 1701 ápr. 24. Egyet. Kvt.

⁴³³ Ballagi i. m. 11. l.

⁴³⁴ Batthyány József. Elenchi Categ. II. Docum. 176. pag. 22.

⁴³⁵ Batthy. jegyz.: Diarium et Actae Dietae „Status supplicant Librum, cui titulus: Der in böhmische Hosen eingekleidete ungarischer Libertiner, Authore Joanne Nicol. Flämítzer condemnari.” Docum. et pag. Nr. 460. és 461.

Ekkoriban egyébként, ha a státusok nem is, de egyesek már észrevették a propagandairatok hatását, és kéziratokban, név nélkül számos irat keringett szerte az országban, és pedig nem is teológiai tartalommal, — bár ilyen álarcban — hanem politikaival, melyek hol a Habsburgokat, hol a franciákat, majd a császári vezéreket, a guberniumot vagy másokat támadnak vagy védelmeznek.⁴³⁶ Szentiványinak előbb említett, Rákóczi-val szemben a jezsuitákat védő irata is ennek a harci irány-
nak a terméke és azon módszerrel is küzdött — kéziratban és névtelenül. Sőt Szentiványi latin nyelvű röpíveket is adott ki, részint Nagyszombatban, részint Bécsben, melyek a nap eseményeit tartalmazták, s azért ezeket a hazai hírlapirodalom első termékeinek lehet tekinteni.⁴³⁷

Az irodalmon keresztül a közvélemény befolyásolását a 70-es évek közepétől kezdve valóban ő irányítja. Főcenzori hatalma mellett a kalendáriumok a leghatásosabb eszközei ennek a ráhatásnak, melyekre csakhamar (talán a 70-es évek végén vagy a 80-asok legelején) megnyerte a császári privilégiumot, ami pedig ezidőben szintén a sajtócenzúrának egyik formája. Tartotta is a kezében egészen haláláig.

XI. A nyomda és a papírmalmok

Szentiványi 1674-ben veszi át először a híres nagyszombati egyetemi nyomdai prefektúrát, de egyelőre csak rövid időre, két esztendőre (1674—75).⁴³⁸ Az ő belekapcsolódása a nyomdai munkásságba jelenti a nyomda fejlődési korának legvirágzóbb periódusát. A Telegdi-féle nagyhírű nyomda Pázmány halála után egy hosszantartó vitának a tárgya lesz a pozsonyi és nagyszombati kollégiumok között, ami természetesen nagymértékben akadályozta fejlődésében, míg végre 1663-ban teljesen befejeződik az érte folytatott⁴³⁹ harc s a nyomda, mint a nagyszombati egyetem nyomdája nyugodtan folytathatja működését. 1687-ig a prefektusok 1—2 vagy legfeljebb 3 évenként váltogatták egymást,⁴⁴⁰ ami nem lehetett a nyomda előnyére, mert csak az adminisztrációval és felügyelettel törődhettek, de nem a fejlesztésével. Szentiványiban azonban 1687-ben, aki most harmadszor jön, — nagyszombati „Acta Jesuitarum” szerint — olyan prefektus kerül a nyomda élére, aki lélekben éppúgy összenő a nyomdával, mint a tanári

⁴³⁶ Acsády: Magyarország Budavára visszafoglalása korában. 315. l.

⁴³⁷ Schermann i. m. 18.

⁴³⁸ A nagyszombati „Acta Jesuitarum” szerint 1679-ben is ő a prefektus.

⁴³⁹ Iványi—Gárdonyi: A Kir. Magy. Egyetemi Nyomda tört. 39—45. l.

⁴⁴⁰ V. ö. Iványi—Gárdonyi művét. 195. I. tábla. „A Kir. Magy. egyetemi nyomda története 1577—1927.” Bp., 1927.

katedrával és vezetése alatt éli a nyomda legszebb virágzását, s annyira szíven viseli a nyomda érdekeit, hogy élete végéig, 1705-ig⁴⁴¹ prefektusa marad. Ő az egyetlen a prefektusok között, aki ennyi ideig marad élén ezen intézménynek, ezúttal 17 évig, s annyi fáradsággal buzgólkodik föllendítésén, mint senki más. Minden egyéb foglalkozása és munkatere közül talán a nyomdával nőtt össze legjobban, mondhatjuk: elválaszthatatlanul, egészen haláláig. Hogy mi indította Szentiványit a nyomda ügyével való együttérzésre? Egészen természetes: mint sokat dolgozó íróember nagyon jól ismerte a nyomda jelentőségét, Lipót meg 1688-ban kinevezi állami cenzornak, a korábbi Szelepcsényi- és Esterházy-féléket megerősítve, azonkívül pedig bizonyosan lelke előtt rémlett a vallási téren való sok tennivaló: éppen mostanában éli a rutén únió legnehezebb napjait, Benkoviccsal együtt most sürgetik Kollonicsnál az ügy felkarolását, a protestánsok úniójáért is, érzi, sokat kell még tenni, — egyszóval munkairánya s a cél nagysága és elérhetősége a nyomda nélkülözhetetlenségét domborítják ki előtte. Hogy azonban e körül még nincs minden rendben, az már abból is szemébe tűnhetett, hogy a papírt úgy kell beszereznie idegenből, a morvaországi vagy sziléziai papírmalmokból, de elsősorban a Pálffy-féle bazini papírmalomból.⁴⁴² Iványi—Gárdonyi szerint is a nagyszombati nyomda papírszükségletét 1640—1693 között főleg a bazini papírmalomból szerzi be,⁴⁴³ tehát ezideig papírmalma még nem volt. Viszont a nyomda termelése, éppen Szentiványi kézbevétele idejében kezd fölszökni és a század utolsó tizedében éri el termelésének legmagasabb fokát.⁴⁴⁴ Tehát a papírért jelentékeny összegeket kellett a nyomdának kifizetnie.

Ekkoriban Szentiványit 1691-ben az egyetem rektorává nevezik ki, mellette pedig megmarad a nyomda prefektusának is s egyben állami főcenzor is, amiből el lehet gondolni, hogy helyzetét a nyomda érdekében is fogja kamatoztatni. Ha mindjárt 1691-ben fényesen megújította az akadémiai dísztermet,⁴⁴⁵ a következő évben pedig Esterházy Pál 1000 forintnyi költséggel a színháztermet rendeztette be, akkor legalább annyi gondot bizonyára fordított a nyomdára is. A nyomdával való

⁴⁴¹ L. a pannonhalmi évkönyvek kimutatását. Iványi—Gárdonyi prefektusi kimutatásában hézagok vannak még 1687 után is, de az évkönyvek szerint bizonyos, hogy végig Szentiványi volt a prefektus, aki 1687 után már nem hagyta el Nagyszombatot és a nyomdát.

⁴⁴² V. ö. „Causa Collegii Tyrn. cum Typogr. ejusdem Academiae.” Orsz. lvt.

⁴⁴³ Iványi—Gárdonyi i. m. 61.

⁴⁴⁴ L. Iványi—Gárdonyi kimutatását i. m. jegyzet. 196. l.

⁴⁴⁵ Velics: Vázlatok a magyar jezsuiták multjából. Bp., 1913. III. 36. l.

törődés pedig mostanában annyit jelentett, mint azt papírral ellátni, mert most ebből nagy mennyiségre van szüksége, s itt bizonyára lehetett a nyomda javára takarékoskodni, de ehhez a nyomdának papírmalmomra van szüksége. De arról, hogy a nagyszombati kollégium vagy akár a nyomda papírmalmot akar létesíteni vagy hogy már eddig létesített volna, — semmi írott emléket nem lehet találni. Csak abból a szenvedélyes vitából lehet megtudni egyet-mást történetére és berendezésére vonatkozólag, ami a nagyszombati kollégium és a nyomda között folyt le 1709-ben a provinciális májusi vizitációja alkalmával.⁴⁴⁶ Ebből kitűnik, hogy a két papírmalmot a nyomda, illetőleg Szentiványi létesítette a kollégium túróci territóriumán Znióvárálján.

Hogy valóban Szentiványi létesítette, az már abból is kiviláglik, hogy a nyomda legfőbb gondviselője, prefektusa 1687 óta megszakítás nélkül Szentiványi marad haláláig, 1705-ig. Tudnivaló azonban, hogy a nyomdának 1693-ig papírmalma nincsen, papírszükségletét ezideig másunnan szerzi be, és a kollégium is az említett perlekedésben Szentiványit „Praef. Typhographiae molarumque erigendum Author”-nak nevezi. Egyáltalában az egész vita folyamán Szentiványiról úgy beszélnek, mint akinek legtöbb köze van hozzájuk, mintha a malmok tulajdonai volnának, mint akihez egyedül fűződik az intézmény. A kollégium pl. már régebb idő óta, főképp anyagi nehézségei miatt arra gondolt és titkon törekedett, hogy a malmok kezelését a nyomdától elvegye, de ezt Szentiványi életében az iránta való tiszteletből nem merte megtenni — amint most mondja: „... Szentivani... Author molarum... seniculus vivens adhuc non contristaretur, sed post ejus mortem molae occuparentur...”⁴⁴⁷ — Szentiványi ugyanis feltétlenül ragaszkodott ahhoz, hogy a malmok a nyomdai prefektus irányítása alatt álljanak, ezért csak halála után kerülhetett sor ezek elvételére.⁴⁴⁸ A kollégiumnak ez a törekvése a saját nehéz helyzete mellett arra is enged következtetni, hogy a malmok eredményesen dolgoztak — különben nem kellene neki. De egyébként is említi az irat, hogy a kollégium nehéz anyagi helyzetben van — „Collegium millies majorem necessitatem habet, quam Typographia...”; nem is vádolja a nyomdát azzal, hogy rosszul gazdálkodik a malmokkal, csak azzal, hogy neki nem fizeti meg tartozásait.

⁴⁴⁶ „Causa Collegii Tyrnaviensis cum Typographia ejusdem Academiae de molis duabus ab eadem Typographia in territorio Turoczienzi ad charitam conficiendam erectis: R. P. Provinciali in Majo in Visit. domus Anno 1709. proposita.” Orsz. Lvt.

⁴⁴⁷ U. o. Causa Collegii...

⁴⁴⁸ „... id factum esse censemus... ut suo tempore, id est post mortem R. P. Szentiványi molas ipsas... facilius occupare possent.” U. o.

Hogy a malmok mely évben készültek, a vita sehol sem említi, de 1694-ben minden bizonnyal el kellett készülniök, mert 1695-ben már mindkét fél számadásnaplója szerint a nyomda törleszteni kezdi tartozásait a kollégiumnak, 1693-ig pedig ezt még nem tehetta, mert másunnan szerzi be a papírt. Bizonyos, hogy Szentiványi rektorsága idején, valószínűleg 1693-ban csinálja meg a dolgot, mert így teljes hatalommal a kezében sokkal könnyebb volt.

Sajnos, az építés részleteiről semmit sem tudunk. Annyiban azonban bizonyos, hogy a nyomda csak a kollégium anyagi támogatásával tudta felépíteni, s most ezek az adósságok adták a jogcímet a vitára, amit most a kollégium szinte alig érthető-szenvedélyes hangon folytat. A kollégium érveit három pontba lehet összesűriteni: 1. A kollégium igazságosan elveheti a két malmot, mert a nyomda többel tartozik neki, mint amennyit a malmok érnek. 2. Méltányosabb, hogy a malmok dominiúmat és jövedelmét inkább a kollégium bírja. 3. Szükségesebbnek is látszik, hogy a malmok a kollégium birtokában és kezelésében legyenek. Egyébként a kollégium azzal kezdí érvelését, hogy „... qui in alieno fundo aedificat, non sibi, sed alteri aedificat...”, márpedig a malmok a kollégium fundusán állnak. De a legfőbb érve anyagi: a nyomda még nem fizette vissza tartozásait, a kollégium pedig nagyon rászorul.

Bennünket a két maloméért folyó vita most csak annyiban érdekelhet, amennyiben azok Szentiványi alkotásai, azért az innen előkerülő néhány adat sejteti, milyen munkát végzett Szentiványi. Természetesen mindkét fél csak annyiban hoz elő adatokat, amennyiben azok neki előnyösek, úgyhogy a malmok keletkezésének történetére vajmi kevés világosságot derítenek. Főképen a pénzbeli adatok térnek el egymástól.

A vita folyamán megtudjuk, hogy P. Badlahár János akkori túróci superior volt az, aki a kolleg. segítségét a malmokba befektette, mégpedig részint munkában, részint anyagban, részint készpénzben. Badlahár számadása szerint ezek kitesznek 1901.97 forintot — azaz ennyibe került a kollégiumnak a két malom; a berendezést a nyomda vásárolta. A kollégium előadása szerint azonban ő még ez összegben felül is jóval többet áldozott a malmokra; például a túróci rezidencia 1698-ban a malom munkásaira költött részint készpénzben, részint természetben (a provisor feljegyzése szerint 194 frt.) P. Fabiankovics ekkori kollégiumi prokurátor pedig egy másik összeget említi (481.50 frt.), amit a kollégium a papíryanagnak Nagyszombatba való szállításáért fizetett ki. Sőt 1700-ról azt jegyezte fel a kollégium, hogy a malom munkásainak megint kifizetett pénzben és természetben 351.82¹/₂ forintot. Ugyancsak Fabiankovics 1699-ben még egy 290 forintos tartozást jegyez fel a nyomda rovására.

Szóval nagy összeget hoz elő a kollégium, de a pontoságukban ekkor már (1709-ben) nemigen bíznak: más-más jegyezte fel, más-más időben, hol a túróci superior, hol a kollégium prokurátora. Úgy látszik, az anyagiak kezelését elég pontatlanul végezték, s most maga a kollégium sem bízik megbízhatóságában, amit meg is mond: „Si dicis: plus esse scriptum... a Superiore Residentiae, quam a R. P. Procuratore Collegii, Resp.: id forte contigisse quia residuum fuit complatum et persolutum a P. Szentiványi, quod P. Superior ignorare potuit.”

A kollégium még külön felemlíti a reá háramló károkat a malmok miatt — szántóföldjeiben és rétjeiben, melyeket még a parasztok is szenvednek. P. Badlahar superior tanúkkal tudja bizonyítani, hogy a malmokba nemcsak pénzt adott, hanem a rezidencia tulajdonából fákat, léceket és nemcsak rendes robotos munkát adott neki, hanem a rezidencia pénzén külön munkásokat is fogadott, s a mellett a szántóföldek és rétek termése elveszett.

Másrészt azt állítja, hogy az említett összegből a nyomda az ő tudtával csak 396 forintot fizetett vissza. Azért ismer el csak ilyen keveset, mert csak ennyiről van a kezénél írásbeli bizonyíték.

Hogy a nyomda mennyit fizetett vissza, arra nézve két kimutatást közöl a vitairat; az egyikben, a Kollégium kimutatásában „Praepositura” titulus alatt ennyi áll:

1695 mense	Augusto	fl. 40
	Octobri	200
1696 mense	Januario	156
	Summa	<u>396</u>

A nyomda kimutatása szerint pedig:

1695 mense	Augusto	fl. 64
	Septembri	180
1696	Martio	142
	Octobri	54
1697	Novembri	200
1698	Januario	27
	Summa	<u>667</u>

Mivel az összegek nem egyeznek, más-más időben fizették és egyiket a Kollégium, a másikat a nyomda irataiban találták, ebből következik, hogy ezeket a nyomda mind kifizette. E szerint tehát 1063 forintot. Ezenkívül a kollégium számadásai között „Typographia” titulus alatt be van jegyezve az 1695. és 1696. évek folyamán Szentiványitól fizetett 388 forint, amit szintén törlesztésnek lehet számítani, de persze

csak a nyomda véleménye szerint, mert a Kollégium csak az előbb kimutatott 396 forint visszatörlesztését ismeri el, tehát még a nyomdától kimutatott 667 forintot sem ismeri el, mert mint mondja, ha ezt a nyomda tényleg kifizette volna, az akkori lelkiismeretes és pontos rektor ezt is éppúgy följegyezte volna, mint a 396-ot. A nyomda kimutatását gyanús-nak mondja, mert a fizetett összegekről nem kért elismervényt. Ami pedig a további 388 forintot illeti, arra csak azt mondja: „a Kollégium számadásai világosan bizonyítják, hogy azt törlesztésnek venni nem lehet“.

Ezzel szemben a nyomda határozottan állítja, hogy ő nemcsak a 396 forintot fizette vissza, hanem a többit is — és hogy az ő számadását nem szabad gyanús-nak és megbízhatatlannak tartani csak azért, mert a törlesztésekről nem kért külön-külön elismervényt; ő erre elégnek tartotta a számadásoknak a rektoroktól való aláírását. A tévedés szerinte igen könnyen onnan származhatott, hogy Szentiványitól a Kollégium nevében nemcsak a rektor vett fel pénzt, hanem mások is és ezek nem jegyezték oda a törlesztés titulusához, azaz nem írták melléje, hogy ez a nyomda „törlesztése“. Pl. 1701 aug. 5-én az akkori prokurátor elismervényt adott a nyomdának 63.35 forintról, amit a nyomda most kész bizonyítani, — holott ez az összeg a Kollégium számadásában nem szerepel. Vagy más címre írták be a törlesztést. Pl. a Kollégium irataiban egy helyen ez van följegyezve: „... pro Educillo Sellyensi fl. 200 nimirum a Typographia in refusionem datos et a Procuratore educillo applicatos...“ Mi köze lett volna a nyomdának a sellyei üzlethez? Ez nem lehet más, mint a nyomdától fizetett összegnek önkényes címre való bejegyzése a prokurátortól. Hasonló esetek tehát könnyen megeshettek. Különben is a nyomda az első években nem is kért elismervényt a fizetményeiről és nem törődött azzal sem, milyen címen írja be a Kollégium, sőt maga a Kollégium sem aggályoskodott azon, milyen címen jegyezze be. A kérdéses 388 forintot is bizonyára azért nem ismeri el a Kollégium, mert nem írták a malom törlesztéséhez.

P. Fabiankovics, de főleg P. Sennyey följegyzéseiből egyébként — mondja az irat — azt is ki lehet mutatni, hogy a nyomda 1701 októberéig teljesen kifizette a malmok épületéért való tartozását, ha talán egyebekért még tartozott volna is. A nagyon pedáns és mindig pontos Sennyey ugyanis föl akarta becsültetni a malmok értékét és a Szentiványitól készített iratra fönt ezt írta: „P. Szentiványi anno 1701 mense N. debitor manet:“ — és ezt tette hozzá: „solutum“.

De a Kollégium a nyomda minden érvelése dacára sem volt hajlandó többet elismerni, mint azt a 396 forintot, amit ő kimutatott. És végső eredményül kimutatja, hogy ő a mal-

mok épületébe befektetett 1091.97 forintot; ebből a nyomda törlesztett 396-ot, marad tehát 695.97, de a fuvarozásokért szintén tartozik 481.50 forinttal, tehát összesen 1177.47-tel. Ebből pedig az következik, hogy a Kollégium követelése fejében minden további nélkül egyszerűen lefoglalhatja a malmokat; ezek most különben is olyan rossz karban vannak, hogy még ennyit sem érnek (a tető is vászonnal van fődve), főképp ha még hozzáveszik, hogy mennyi kárt szenvedett a Kollégium gazdasági dolgokban. És mindezt kézzelfogható haszon nélkül — „...curasque et molestias propter molas sine ulla sua temporalis utilitate quomodo possit tolerari?...”

A nyomda védője ezzel szemben előadja, mennyit fektetett a malmokba a nyomda felszerelésben és egyéb ezzel járó kiadásokban. Közöl is egy kimutatást, mely részint azért érdekes, mert világot vet az összegre, részint pedig azért, mert elsorolja, mi minden tartozott a berendezéshez — igaz, hogy nem egész részletes. E szerint beleadott:

	frt.	kr.
üstökben	117	55
csövekben, csatornákban	157	—
mesteremberekre és vasszerszámokra	33	—
kötelekre	67	—
gerendákra	35	—
rámákra és formákra	124	—
zsákokra, szövetkellékekre, rongyokra	41	—
zsindelyre	30	—
szerelőkre, elkészítőkre	17	20
A Grácból hozatott malomszakértő úti- és egyéb költsége	53	—
Egyéb úti kiadásra és honoráriumokra	40	—
Különbféle apróbb kiadásokra, melyek a Diáriumban vannak részletezve	30	—
	<u>744</u>	<u>75</u>

Tehát a nyomda a malmokba fektetett 744 forintot és 75 krajcárt — ezzel szemben azonban a Kollégium 1177.47 forintos követelést emleget és erre építi, hogy azokat minden további nélkül elvehetné.

Ebből egyúttal megtudjuk azt is, hogy a malmok berendezésére Grácból hozattak szakértőt, de ezenkívül azt is tudjuk, hogy Olaszországból is érkezett két papírgyártási szakértő 1694 december 3-án, kiket minden bizonnyal Senyney hozott,⁴⁴⁹ aki akkor éppen lent járt Rómában és más

⁴⁴⁹ L. Sennyey Diáriumát 1694 dec. 3-ról. Egyet. Kvtár. kézirat. ab. No. 121.

városokban is megfordult — említi is Diáriumában. Szakemberekről tehát gondoskodtak s így érthető, miért voltak a nagyszombati nyomdának oly kiváló papírijai.

Megemlíti az irat, hogy a papírszállítás Znióváraljáról Nagyszombatba hogyan szokott történni: Szentiványi gondoskodott róla fuvarosok által. „... ex conventione cum R. P. Szentiványi facta...” — de úgy látszik, a Kollégium legalább is többször fizethette a fuvardíjat, mert a nyomda védője nem tagadja, és csak annyit mond: majd új átvizsgálás után készséggel megfizetik az ezért járó bért. Itt, a papírszállításnál végre beszélnek „conventio”-ról is; bizonyos azonban, hogy nemcsak arra vonatkozott, hanem a malmok építésére és üzemére is. De különös, hogy az egész vita folyamán alig történik rá hivatkozás. Valószínű, hogy e megegyezés csak szóbeli volt közöttük, mert még a nyomda védője sem tud róla biztosat, azt mondja ugyanis: „... conventum videtur fuisse inter Collegium et Typographiam...” Nem hihető, hogy az írásbeli szerződés tartalmát ne ismerték volna jobban, még ha elkallódott volna is. E fuvarozásra rendszeren hosszabb időre parasztokat szerződtettek, valószínűleg 1—2 esztendőre, amint az iratból erre lehet következtetni.⁴⁵⁰

Nem volt meghatározva közöttük az sem, hogy a nyomda tartozék-e és milyen mértékben részesíteni a Kollégiumot a haszonból. A nyomda hallgatagon el is ismeri, hogy eddig a haszonból nemigen juttatott a Kollégiumnak, de ugyanakkor elismeri annak jogosságát is, hogy adnia kell a Kollégiumnak a haszonból; szerződésre azonban itt sem hivatkozik egyik fél sem. A nyomda ígéri, hogy ezt megteszi, csak azt kéri, határozzák meg, mire fordíttassék ezen összeg: a könyvtár gyarapítására-e vagy másvalamire.

Azt viszont állítja a nyomda, hogy ha pénzt, főként az utóbbi időben, nem is adott annyit, amennyit a Kollégium szeretett volna, de in materialibus annál többet juttatott.⁴⁵¹ És azt is sérelmesnek tartja a nyomda, hogy noha eddig ennek a haszonból való juttatásnak elmaradása miatt senki sem figyelmeztette a nyomda prefektusát, most mégis írásban vádolják őt emiatt.

⁴⁵⁰ „...rustici, aere conducti per biennium materialia ad hoc aedificium comportabant...” U. o. Sennyey Diárium.

⁴⁵¹ A Kollégium papírszükségletéről sem volt kötelessége a nyomdának „ex obligatione” gondoskodni, hanem csak „aliis titulis”. „Conventum videtur fuisse inter Collegium et Typographiam” — mondja az irat — és ebben volt valami „obligatio condicionata”, mely szerint ha a Kollégium gondoskodik a nyomda számára fáról és gyertyáról, ennek fejében a nyomda is gondoskodik a Kollégium papírszükségletéről. Minthogy a Kollégium az ő feladatáról nem gondoskodott, igazságosan a nyomdát sem lehet a papirellátásra kényszeríteni. Mindazonáltal meg fogja ezt tenni, mondja, ha a malmok birtokában hagyják. U. o. kézirat. Causa Colleg.

A malmok gyártási munkáját a nyomda prefektusa irányította Nagyszombatból; ő tudta legjobban, milyen papírokra van szüksége a nyomdának leginkább, ő ismerte a papírok természetét is. A hiba csak az volt, hogy nagyon távol esett a znióváraljai malmoktól és mással az egész adminisztrációban nem törődhetett, mint a papírok gyártási ellenőrzésével, mert az az épületek karbantartását, a munkásszemélyzet fölötti felügyeletet, a gyártáshoz szükséges anyagok beszerzését, úgyszintén a papíryanagnak Nagyszombatba való szállítását már csak egy állandóan jelenlevő ember irányíthatta, s így az egész gond végeredményben legnagyobbbrészt a túróci superiorra hárult. Természetes, hogy a Kollégium most ezt a körülményt is fölhasználja a nyomda ellen, s azt állítja, hogy maga a papír előállítás és a malommunkások gondviselése voltaképen nem is a nyomda embereinek a dolga, hanem inkább ruralis ökonómia, tehát inkább a túróci superiorinak való, mint a nyomdai prefektusnak. Különben is a túróci superior nélkül alig lehetne adminisztrálni a malmokat. A nyomda azonban kijelenti, hogy noha a malmok messze vannak, mégis a saját szükséglete szerint „quoad notitiam chartae” jobban tudja adminisztrálni, mint a túróci superior — aminthogy a Németlipcse mellett levő harmadik malmát a nyomda teljesen egyedül adminisztrálja, pedig az még messzebb van.

A malmok munkájára vonatkozólag valamennyire szintén következtetni lehet a vitából. Tudjuk, hogy a Kollégium a nagyobb haszon végett akart a malmok birtokába jutni, azt remélve, hogy legalább annyi hasznot neki is fog hozni, mint a nyomdának. A nyomda védekezésében egy helyen említi, hogy az ő használatára (évenkint) szükséges papírmennyiség „pretium faceret communiter fl. 700 subinde mille” és nem hiszi, hogy a Kollégium kezelésében ezt el tudná érni. A Kollégium a postai írópapírnak (ami a legkeresettebb volt) rizsmáját⁴⁵² legfeljebb 3 forintért tudja eladni Túrócban, míg a nyomda prefektusa legalább 4 forintért adja el ugyanazt. És ha bőségesen tudnak gyártani bituminált papírost, egy év leforgása alatt nem tudnak többet készíteni, mint 70 bált — t. i. a nyomda is kb. ennyit készített.⁴⁵³ És ezért a 70 bálért kapna a nyomdától kb. 700 forintot, föltéve, hogy ez a papír is volna olyan jó, mint morvaországi vagy sziléziai gyártmányok. De ebből a malmok vezetőire és alkalmazottaira az ő

⁴⁵² 1 rizsma = 20 könyv; 1 könyv = 24—25 ív; Iványi—Gárdonyi i. m. 180. 69. jegyzet.

⁴⁵³ Ennyit mond a nyomda védője. Iványi—Gárdonyi szerint arra kell következtetni, hogy ekkoriban (1709) a nyomda papírszükséglete 80—100 bál. I. m. 64. 1 bál = 10 rizsma.

taxájuk szerint elmenne kb. 560 forint,⁴⁵⁴ s a Kollégiumnak tiszta haszonként maradna kb. 140 forint — ennyit pedig a nyomda is hajlandó volna neki adni, ha a malmok birtokában nem háborgatná. Ha pedig a papír minősége leromlanék, a nyomda kénytelen volna idegen, jobb papírt vásárolni. Azonkívül zavaros időkben nagyobb kímélettel bánnak a malmokkal, ha tudják, hogy azok a nyomdáé és nem a Kollégiumé — mint a legutóbbi Rákóczi-mozgalmak idején is történt.⁴⁵⁵

Tény, hogy a malmok jövedelme nagyon kevés volt — eleinte számba sem jöhetett a sok adósság miatt. A malmok jövedelme még 1709-ben sem egészen egyenlő a kiadásokkal. A nyomda ugyanis a malmok alapítására — maga is — ezer forint kölcsönt vett föl, amit még most sem fizetett ki egészen, viszont a létesítés óta kamatokra kifizetett idáig 700 forintot, pedig közben olyan évek is voltak, mikor a malmok nem dolgozhattak.

A provinciális ítélete elismerte — bár ez most nekünk nem fontos — a nyomdát a malmok létesítőjének („a Kollégiumnak eszébe sem jutott volna” — mondja; t. i. papírmalmokat alapítani), a Kollégiummal szembehelyezkedni azonban mégsem mert és az egyik malmot neki ítélte, a másikat pedig a nyomdának egy évi próbára — hadd tűnjék ki, melyik kezeli jobban, s akkor esetleg a másik is a Kollégium kezébe kerül; tehát már előre érzi, hogy a dolog vége csak ez lehet. 1712-ben aztán már 6 pontból álló szerződést kötnek a peres felek, mely szerint mindkét malom valóban a Kollégium birtokában lévén, rendezik egymás iránti kötelezettségeiket és a papírszállítás részleteit.⁴⁵⁶

A nyomda számára Szentiványi még egy harmadik papírmalmot is szerzett a Németlipcse határában levő Szentmihály nevű majorságban. E malmot Sztankovics Gergely építette (valószínűleg 1693 táján) és Zimány András lipcsei bírónak volt rá öröklési joga. Zimány exempciót is szerzett a várostól a malomra és a városnak hálából kötelezte magát, hogy évenként egy volumen papírt fog adni.⁴⁵⁷ Ezt a malmot vette bérbe Zimánytól Szentiványi 1701-ben 450 forintért 3 évre, ennek letelte után pedig továbbra is meghagyta Szent-

⁴⁵⁴ A munkások bérüket nemcsak készpénzben kapták, hanem különböző terményekben is, úgymint tiszta rozsbán, kevert rozsbán, árpában, borsóban, búzában, borban, sajtban, esetleg másban. Irreg. Tyrn. fasc. 10. N. 111.

⁴⁵⁵ A nyomda védője utal a Rákóczi-féle mozgalmakra s állítja, hogy Rákóczi emberei biztosan kíméletesebben bántak volna a malmokkal, ha tudták volna, hogy azok nem a nagyszombati kollégiuméi, hanem a nyomdáé. V. ö. Iványi—Gárdonyi i. m. 56. Annak dacára, hogy ezek folyamán (1707) a jezsuitákat elűzték, a nyomda zavartalanul dolgozhatott.

⁴⁵⁶ Acta Jes. Coll. Tyrn. fasc. 11. N. 2.

⁴⁵⁷ Acta Jes. Coll. Tyrn. fasc. 11. N. 1.

iványi kezén egy újra megállapított összeg fejében. Ez alatt az épület karbantartása Zimány kötelessége volt, azonban elhanyagolta, annál is inkább, mert nem is tartózkodott Lipcsén.⁴⁵⁸ Végül is a teplai plébános adott kölcsön a tető rendbehozására 125 rhénei forintot. Zimány azonban ennek visszafizetését is elmulasztotta, úgyhogy a kiadások 1712-ig 300 forintnál többet tettek ki, s most ezek is a nyomdát terhelték. Ezt a malmot egyedül a nyomda adminisztrálta, mint a vitairat említi, később azonban ez is a Kollégium kezére kerül és sokáig tartja, mert még 1734-ben is új szerződést köt a Kollégium Zimány fiával.⁴⁵⁹

Az egyetem nyomdájának ez a messzire ágazó üzleti törekvése azt bizonyítja, hogy élete eleven: munkája van és fejlődik. Nyugodt fejlődése csak 1663 után indul meg, miután eldőlt a Nagyszombat—Pozsony közti vita s létrejött a két kollégium között a megegyezés, hogy a nyomda meghatározott feltételek mellett Nagyszombatban maradhat.⁴⁶⁰ Akkoriban még igen gyengén dolgozik, csak két betűsorozata van,⁴⁶¹ mégis Iványi—Gárdonyi kimutatása szerint ezen évek átlagos könyvtermelése 5—7 munka; persze vannak esztendőök, mikor csak egyetlen művet ad ki, másokban azonban 12-t is elér. 1690 után pedig teljes erejével bontakozik ki munkássága.

A század második felében mindinkább emelkedett azok száma, akik a nyomdát írásaikkal foglalkoztatni tudták, ellenben nem volt olyan nyomdai vezetőség, elsősorban prefektus, aki a nyomda gazdasági és üzleti ügyeit is nagy lelkesedéssel és hozzáértéssel felkarolta volna.

1681-ben a nyomda megvett egy ott működő másik nyomdaműhelyt, mely eddig valami kevés kárt is okozott az egyetemi nyomdának.⁴⁶² Annak felszerelését az egyetemi nyomdához adták „cum spe majoris inde lucri pro Collegii commodis erudiendi”, eladandó könyveit ugyanekkor szintén átvették — ezer imperialisra értékelve. Hogy ezt ki csinálta, az *Annuae lit.* nem említi, de valószínűleg a prefektusnak kellett. Iványi—Gárdonyi 1678—81 között nem ismeri a prefektust, a nagyszombati *Acta Jesuitarum* azonban 1679-ben Szentiványit mondja annak, a következő két évre az sem ismeri, de 1682-ben már Kellio Márton az. Nagyon valószínű, hogy a közbeeső két évben is Szentiványi a prefektus, mert 1679-ben, Bécsből való visszajövele után mindjárt átveszi

⁴⁵⁸ *Acta Jes. Coll. Tyrn.* fasc. 11. N. 3.

⁴⁵⁹ *N. R. A.* fasc. 145. N. 24.

⁴⁶⁰ *Acta Jes. Tyrn.* 2515. fasc. 11. N. 4. V. ö. Iványi—Gárdonyi

i. m. 41—45.

⁴⁶¹ Iványi—Gárdonyi i. m. 41.

⁴⁶² „*Typographia Acad. Tyrn. hactenus detrimentum aliquod passa fuerat... sed hoc anno coëmpta et nostrae addita...*” *Annuae lit.* 1681. 40. l.

a nyomdát, s nem valószínű, hogy csak egy évig vezette volna, hisz még legelső prefektussága is tovább tartott. E szerint Szentiványi ezzel kezdte volna meg a nyomda érdekében való hatalmas munkásságát.

Ugyanebben az időben Kollonits is fejedelmi bőkezűséggel karolja fel a nyomda ügyét, valószínűleg a soproni országgyűlés tanulságai is sarkallták erre, amennyiben magyar, német, latin és cirill betűkkel látta el.⁴⁶³ Így jelenhetett meg 1698-ban a munkácsi egyházmegye úniáltjai számára a már említett 12,000 káté, melyet De Camelis írt latinul, Korniczky János pedig ruténre fordított.

A nyomda hírnevét nagyban emelték Szentiványi cenzori kinevezései, most ugyancsak őáltala hozzájárultak a saját papírmalmok, a század végére pedig annyira fejlődött az élet-erős irányítás mellett, hogy 1699-ben Szentiványi utánjárása révén és tervei szerint nagyszerű elhelyezést kap a nyomda.⁴⁶⁴ És ez megint Kollonics anyagi segítségével jön létre, mint Timon említi.⁴⁶⁵

A század utolsó tizedében a Kollégium épülete is kibővült két új traktussal a nyugati és északi szárnyakon. E tized alatt az egész Kollégium nagy átalakuláson, fejlődésen megy keresztül, amit az 1688 eleji nagy tűzvész indított meg. Az egész Kollégium nagy veszélyben forgott ekkor s a tűzveszély állandóan fenyegetett a szomszédos házak miatt, s a nagy veszély láttára maga a város elöljárósága is azon volt, hogy a Kollégiumot szigetszerűen elválasszák a szomszédos épületektől, „ut nullo prorsus contigua attingatur domo...“ A szenátus engedélyével meg is szerezték a szomszédos házakat,⁴⁶⁶ a Kollégiumnak pedig bizonyos összeg letétele után polgári terhét elengedte a város.

Sennyey a Diáriumában 1688 február 15-én feljegyzi, hogy nála járt Veneri nevű építész s együtt megnézték az egész épületet („per omnes ruinas“) a tűzvész után, s Venerinek az volt a véleménye, hogy a negyedik contignatiót (emeletet) le kellene bontani, mert a fundamentum gyenge hozzá. Február 25-én meg azt jegyzi fel, hogy a város kedvezményeket adott az építkezéshez, többek között 8 darab nagy tölgyfát. Ebben az építkezési ciklusban került aztán sor 1699-ben

⁴⁶³ Iványi—Gárdonyi i. m. 49. l.

⁴⁶⁴ Czvittinger: „... rerum typographicarum Curator et Moderator dexterrimus (t. i. Szentiványi). Ejus consilio et studio erectum est splendidum ibidem Typographiae aedificium novum a. 1699.“ (Specimen, 372.)

⁴⁶⁵ „... Typographiae fabrica anno 1699 erecta Maecenate Purpurato Praesule L. Kollonicio... extracta... Timon: Celebriorum Hung. Urbium Topogr., 1702, 35.

⁴⁶⁶ Rupp J. szerint 1691-ben 2346 forinton megvásárolták a szomszédos házakat, a város pedig 1400 forint ellenében elengedte nekik polgári terheiket. Rupp J.: Magyarország helyr. tört. I. 109.

a nyomda épületére is és befejeződött e ciklus 1700-ban Sennyey rektorsága idején.

Az Országos Levéltár iratai megismertetik velünk ezen szárnyak beosztását.⁴⁶⁷ A nyugati részben, a templomhoz közeli traktusban van a nyomdai prefektus sociusának a szobája. Két ablaka és 1 tűzhelye van, fűtésről a nyomda prefektusa tartozik gondoskodni, nem pedig a Kollégium.

Az északi szárnyban (a második ambituson) van a Kollégium könyvtára, 6 ablak van egyik oldalán, tehát hosszú terem, olyan mint a folyosó. Ez a „bibliotheca magna”, mert van „parva” v. „communis” is.⁴⁶⁸ A nagy könyvtárban olyan formájú szekrények vannak, mint a gráci könyvtárban és mindenki megdicséri, aki meglátja. Közvetlenül a könyvtár és a lépcső között van a könyvtáros sociusának a szobája, melyből azonban nincs közvetlen bejárat a könyvtárba, csak a folyosóról. Miután az új könyvtár elkészült és számára az új berendezés is, a régi világos színű szekrényeket átvitték a sekrestyébe, hogy templomi dolgok elhelyezésére használják. Így aztán méltó helyiséghez jutott a híres nagyszombati könyvtár, melyre már Lippay és Szelepcsényi primások is sokat áldoztak. Hogy Szentiványi mennyire szerette és menyire szívén hordta ennek ügyét is, kitűnik szavaiból: számára az volna a legnagyobb büntetés, ha gazdag könyvtárba zárják és megtiltanák neki, hogy a könyvekhez nyúljon.

Külön csatlakozik az akadémiai épülethez (a nyugati részhez) a nyomda kétemeletes traktusa, melybe az egyetem épületéből van ugyan átjárás (ambitus academicus), de ezt csak a prefektus és sociusa használhatják. A Kollégium udvarára nyíló kapu kulcsa a prefektusnál van, aki a kaput csak akkor nyithatja ki, ha valamit be- vagy ki kell szállítani a nyomdából. A nyomda belső tervrajzát és magyarázatát közlik az Országos Levéltár iratai,⁴⁶⁹ áttekintő rövid ismertetést pedig Iványi—Gárdonyi munkája nyújt róla.⁴⁷⁰

Maga a nyomda műhelye az első emeleten van egy 6 öl hosszú („sex orgiarum longam”) teremben, míg a második emeleten a socius kamráját helyezték el, továbbá még két helyiséget a papírok és nyomdai eszközök számára. A nyomtatott papírlapokat magában a nyomdában szárították meg kötelekre függesztve, melyeket egyik faltól a másikig feszítettek ki. A helyiségek fűtéséhez szükséges fát pedig vagy az első emeleti lépcsőfeljárat alatt tartották vagy abban a kis

⁴⁶⁷ Acta Jes. Irreg. Tyrn., fasc. 3. N. 55. és 67.

⁴⁶⁸ Acta Jes. Irreg. Tyrn., fasc. 3. N. 69.

⁴⁶⁹ Tervrajz: Acta Jes. Irreg. Miscell. fasc. 10. N. 180. Magyarázat: u. o. fasc. 10. N. 179.

⁴⁷⁰ I. m. 58—60.

udvarban, melyben a kút is volt.⁴⁷¹ A nyomtatott munkák hosszabb megőrzésére a Kollégiumban szoktak helyet adni, hacsak lehetséges volt, vagy pedig az imént említett második emeleti papírraktárban vagy szerszámok helyiségben rakták le.

A nyomda azért került az első emeletre, mert ez világosabb, mint a földszinti rész és a prefektus atyának is alkalmasabb — mondja a magyarázat.⁴⁷²

Az is a nyomdai élelmesség biztos jele, hogy az 1700-as évek elején már bizományi lerakata van Bécsben Endter Márton könyvkereskedőnél, aki időközönként beszámol Szentiványinak az üzlet állásáról: milyen könyv, hány példányban, milyen értékben van könyvesboltjában. Ezen elszámolások a fennmaradt iratok szerint 1702 február 23—1705 január 16. közti időt ölelik fel. Hogy mikor lépett a nyomda üzleti kapcsolatba Endterrel és milyen alapon, nem tudjuk, de bizonyos, hogy az üzletet Szentiványi hozta létre, mégpedig valószínűleg az 1700-as évek elején. Egyik ily kimutatás szól 80 drb. könyvről 43.18 forint értékben,⁴⁷³ másik meg 29 műről, miben 335 könyv foglaltatik, s melyeknek értéke 189 forint 1 krajcár. E számadásokból nem tűnik ki világosan, vajjon ezek még csak átvett, letétbe helyezett könyvek-e, vagy talán eladottak.⁴⁷⁴ De ha eladottak volnának, e körülményt világosan kifejezték volna. Mindkét kimutatás 1705 januárjában kelt, de bizonyos, hogy leszámolásokat sűrűbben csináltak, mert a nyomda leszámolása „*priores rationes*”-ről beszél. Természetesen a nagyszombati nyomda is gyakran készített kimutatást a könyvüzletről; az egyik ilyen az, mely Szentiványi életében valószínűleg az utolsó volt: 1705 jan. 28-án kelt s azt mondja: „*anno 1705. 28. Januarii factae sunt ultimae rationes cum Do Martino Endter Bibliopola Viennensi mansit debitor Typographiae Tyrnaviensi S. J. in. fl. 189 fr. 1.*” Vagyis a nyomda számolása megegyezik Endterével.

Az „*ultimae rationes*”-ből is látszik, hogy a nyomda és a bécsi kereskedő sűrűbb összeegyeztetést készítettek egymás között, így mindenekelőtt akkor, mikor Endter bizonyos összeggel leszámolt, és akkor, mikor Nagyszombatból új könyvszállítmány érkezett.⁴⁷⁵ Ilyen szállítmány is elég sűrűn

⁴⁷¹ Acta Jes. Irreg. Misc. fasc. 10., 179. V. ö. Iványi—Gárd. i. m. 60.

⁴⁷² Sennyey 1699 dec. 7-én azt írja róla, hogy: „meglátogattam a nyomdát és nagyon tetszett nekem”. (Diarium, 95.)

⁴⁷³ Acta Jes. Irreg. Tyrn., fasc. 10. N. 70.

⁴⁷⁴ Acta Jes. Irreg. Tyrn., fasc. 10. N. 69.

⁴⁷⁵ Endter „Ihr Hochwürden Herr P. Szentiványi”-hoz intézi leszámolását és benne „*nachgesetzte Bücher*”-ről és „*letzte Abrechnung*”-ről beszél. Acta Jes. Irreg. Tyrn. fasc. 10. N. 70.

érkezett Bécsbe vagy Bécsből Nagyszombatba.⁴⁷⁶ Endter viszont a nagyszombati egyetemi könyvtárnak volt szállítója. Az 1705 jan. 28-i számadás pl. elsorolja, hogy 1703-ban ilyen könyvszállítás több évben történt Bécsből Nagyszombatba: márc. 7-én, márc. 31-én, jún. 12-én, septe. 3-án és nov. 12-én; más évekről azonban nem találni ilyen feljegyzést.

Az egész kimutatásban Szentiványi szerepelt a legtöbb munkával — összesen 13 művel, azaz 101 könyvvel. Érdekes, hogy a fennmaradt kimutatásban egyetlen polemikus munkája sem szerepel; legnagyobb példányszámban kronológiai munkái és a kalendáriumi szerepelnek. Mellettük még legkelendőbbeknek a Miscellaneák részei látszanak.⁴⁷⁷ Mások munkái közül pedig az Officium Rákóczianum szerepel legnagyobb számban (20—25).

Természetes, hogy maga Szentiványi is sűrűn járt Bécsbe üzleti ügyekben, nemcsak a könyvpiac ügyében, hanem a nyomdának szükséges dolgok beszerzése végett is. Tudjuk pedig, hogy az akkori utazás nagyon kockázatos vállalkozás

⁴⁷⁶ A nyomda kimutatásán ez a megjegyzés áll: „az előbbi számadásokban nem volt belefoglalva az az összeg, amit fizettek a könyvek szállításáért Bécsből Nagyszombatba”. U. o. fasc. 10. N. 68.

⁴⁷⁷ Endter kimutatásának könyvei példányok és árak szerint:

Szent-Ivány:	3 Corpus Juris, fol. 18.45	(egy péld. ára 6.15 frt.)
"	5 Indices, fol. 2.30	(egy péld. ára 0.46 frt.)
"	4 Miscell. Dec. 1 a. 4' 8.—	(egy péld. ára 2.— frt.)
"	5 Miscell. Dec. 2; pars 1 a. 3.45	(egy péld. ára 0.70 frt.)
"	4 Miscell. Dec. 2., pars 2 a. 4.—	(egy péld. ára 1.— frt.)
"	30 Miscell. Dec. 2., parc 3 a. 30.—	(egy péld. ára 1.— frt.)
Ez pedig nem más, mint az ő synoptikus kronológiája, tehát ez a legkelendőbbek egyike volt.		
Szent-Ivány:	3 Miscell. Dec. 3. 4.30	(egy péld. ára 1.40 frt.)
"	3 Ratio Status futurae Vitae 45	(egy péld. ára —.15 frt.)
"	2 Dissertatio Paralipom 1.12	(egy péld. ára 0.56 frt.)
"	3 Dissert. Paralip. Continuatio —.45	(egy péld. ára 0.15 frt.)
"	4 Rectus Modus Interpretandi SS. 2.—	(egy péld. ára 0.50 frt.)
"	33 1705-ös Kalendárium 60.—	(egy péld. ára 1.80 frt.)
"	2 Summarium Chronologiae 1.—	(egy péld. ára 0.50 frt.)
Lohner:	Tabulae 33 péld.	2.15 frt.
Otrokocsi:	Laetum ad Lugentes 5 péld.	1.15 frt.
Otrokocsi:	Examen Reform. 5 péld.	2.30 frt.
J. Lipsius:	Monita 8 péld.	2.24 frt.
Missa propria hung.	20 péld.	5.— frt.
Segneri:	Instructio Confess. 6 péld.	—,54 frt.
"	1 Leben der Heiligen Ungarns	—,45 frt.
"	4 Miscell. Decas 1. 8.—	(egy péld. ára 2.— frt.)
"	6 Praxis Criminalis	1.30 frt.
"	6 Illyes	4.30 frt.
"	30 Officia Rakociana	10.— frt.
"	20 Ars metrica	2.— frt.
"	3 Grammatica Hungarica	—,36 frt.
"	1 Kitonich	1.— frt.

volt a kőborló útonállók miatt is, közbiztonság ugyanis alig volt.⁴⁷⁸ Egy ilyen üzleti útja alkalmával Szentiványit is kirabolták; éppen Bécsbe tartott „pro certis necessariis ad Typographiam Tyrn. procurandis . . .”, mikor Pozsony közelében két csavargó katona megtámadta és kirabolta.⁴⁷⁹ Az eset 1697-ben történt és 1698-ban tárgyalta a bíróság, amely Paulus Deák colonellust, a két csavargó katona urát arra ítéli, hogy a károsultnak teljes elégtételt adjon.

Szentiványi idejében, a 17. század utolsó tizedében a nyomda egyéb alkalmazottai is kiváló emberek, akik a nyomda hírnevét szintén jelentősen emelték. Egészen az akkori időig legkiválóbb faktora a nyomdának Hörman János András,⁴⁸⁰ akkoriban az ország legkitűnőbb nyomdásza, aki 11 éven át dolgozott Szentiványi mellett (1693—1704); de a nyomda vonzotta még a híres külföldi rajzolókat és rézmetszőket is.⁴⁸¹ Hogy ezeket meg tudta szerezni és meg tudta tartani, az mindenesetre a nyomda nagyszerű lendületének és hírnevének bizonyossága, másszóval Szentiványi érdeme, mert a nyomda minden ügye a prefektustól függött.

Szentiványi a nyomda munkásainak anyagi helyzetét is szívéen viselte. A továbbiakban szó lesz arról, hogy a várossal szemben elszántan védelmezte az egyetem privilégiumait és ennek részeseinek tartotta a nyomda alkalmazottait is. Viszont a város épp az ellenkezőjét akarta: kivonni őket az egyetem fennhatósága alól és nehéz adóterhekkel is sújtotta őket. A nyomdászok a 17. sz. utolsó tizedében keservesen panaszkodnak a város túlságos adóztatásai és önkénye ellen és panaszbeadványt nyújtottak be őfelségéhez, amelynek tartalmát csak a kancelláriának a város magisztrátusához való leiratából ismerjük.⁴⁸² Felpanaszolja a beadvány, hogy míg más akadémiák nyomdászai mindenütt a rektor jurisdictiója alatt állanak és nem a városé alatt és semmi polgári terhet nem viselnek, addig a városzombatiak a város részéről semmi előnyt nem élveznek, ellenkezőleg oly súlyos terheket raknak rájuk, hogy már alig bírják a maguk és családjuk életét fenntartani. És a kancellária felszólítja a magisztrátust, hogy becsüljék meg az annyira hasznos nyomdászokat és tegyék őket immunisokká a portionális terhek dolgában. Ismerve Szentiványinak éppen

⁴⁷⁸ V. ö. Acsády: Magyarország Buda visszafoglalása korában. 323 sk. Még a papok is pisztollyal utaztak és puska nélkül a szomszédba sem lehetett menni.

⁴⁷⁹ A bíróság szavai szerint: „... non contemnenda pecuniae Summa ad coemenda nonnulla instrumenta destinata per dictos Praedones direpta et adempta privatus fuerit.” A két rabló pedig Aradi Ferenc és Pesze Mátyás voltak. Concept. exped. 1698. ex febr. N. 22. Orsz. lvt.

⁴⁸⁰ Iványi—Gárdonyi i. m. 73 és 195.

⁴⁸¹ De Nypoort és Nessenthaler B.; Iványi—Gárdonyi i. m. 72.

⁴⁸² Concept. exped. 1697. ex Januario. N. 28. Orsz. lvt.

ekkoriban a rektori székből folytatott harcát a várossal szemben az egyetemi jogok körül — biztosra vehetjük, hogy itt a nyomdászok érdekében is ő szállt síkra, annál is inkább, mert mint prefektusnak is törődnie kellett sorsukkal. Hogy mi volt az eredménye, nem tudjuk.

De a város ezen magatartását a nyomdászokkal szemben nem csodálhatjuk, ha tudjuk, mennyi ellenállást tanúsított az egyetem autonóm bíraskodásával és kiváltságaival szemben is, amiből jóformán állandó súrlódás fejlődött ki a század egész folyamán.

XII. Az egyetem és Nagyszombat város küzdelme

Az egyetem és város közötti küzdelem a privilégiumok körül, azt lehet mondani, olyan régi, mint maga az egyetem, melynek élete során a rektorok egymásután tiltakoznak a városi magisztrátus sértő eljárása ellen. A civakodások és panaszok hosszú sorát Sennyey szedte rendbe írásában és ő csinált hozzájuk tartalomjegyzéket is⁴⁸³ — mely kezdődik már 1641-ben.

Már ebben az évben ír föl III. Ferdinándhoz Belleczy Péter, az egyetem harmadik rektora a város ellen, az ifjak letartóztatása miatt. Ugyanez év július 9-én Lósy érsek ír egy békés kérést levelet a nagyszombati magisztrátusnak, melyben mérsékletre inti őket és figyelmezteti, hogy a jezsuita páterekkel éljenek békeességben. Már ebben azt írja, hogy „ismégh veszekedés támadott” közöttük, — tehát már előbb is volt köztük civakodás.

1642-ben meg a városi magisztrátus tiltakozik a nádornál, — még magát a rektort is megvádolva — „contra et adversus adm. Rev. Patris Petri Bellecii Coll.-ii Tyrnav. Rectoris universas praetensiones, consequenterque ipsummet Praetendentem”⁴⁸⁴.

1641-ben Ferdinánd is válaszol a panaszra s ígéri, hogy az egyetem privilégiumait fönntartja és megvédi, de elrendeli, hogy az ilyen békezavaró esetek elintézésére bizonyos Commissio állíttassék fel. Az egyetem külön teste, privilégizált külön élete valóban nehezen tudott beilleszkedni a város életébe és már különleges helyzete is fölbátorította az egyébként is heves ifjúságot.

⁴⁸³ Acta Irreg. Tyrn., fasc. 9. N. 30. Orsz. lvt. Különösképen épp a 17. sz. utolsó évei az az időszak, melyben az egyetemi ifjúság magaviselete ellen legtöbb a panasz. A verekedések, részegségek, lopások, gyilkosságok stb. bűnei sajnálatosan elharapózkodtak, amit részben megmagyaráznak e korszak háborúságai, lázongásai és egyéb durvaságai is. L. Szentpétery i. munkáját is erre vonatkozólag 49. l.

⁴⁸⁴ Acta Irreg. Tyrn., fasc. 9. N. 30. 58. l.

A vizálykodás rendületlenül tart tovább: 1658-ban Vid László rektor tiltakozik,⁴⁸⁵ majd Trinkely Zakariás teszi ugyanezt Wesselényi nádor előtt, s 1661-ben már megint tiltakozik Trinkely, míg 1669-ben Gribóczy Mihály lép föl hasonlóképp, és erről az esztergomi káptalan is testimonialet ad ki.⁴⁸⁶ 1674-ben Horváth Péter nemes tanuló emel panaszt a nagyszombati kapitány ellen ugyancsak az esztergomi káptalan előtt, míg 1682-ben Pethő István kollégiumi prokurátor tiltakozik, hogy a városi hatóság egy gyilkos diákot elfogott,⁴⁸⁷ jöllehet az egyetem pallosjoga nem prejudikál a város pallosjogának. 1673-ban Sennyey is az esztergomi káptalan előtt tiltakozik „ob praesumptuosam et . . . praejudiciosam senatus civici petitionem extradationis 2 studiosorum in carcere Acad. ae detentorum”.⁴⁸⁸

De hasonlóképp panaszkodik az egyetem ellen a város is, legtöbbször azonban neki nincs szüksége panaszra és tiltakozásra — ő lévén az erősebb fél. Így pl. 1669-ben, Gribóczy idejében a városi magisztrátus ellenprotestációt nyújt be ugyancsak az esztergomi káptalan előtt.⁴⁸⁹ Még korábban, 1661-ben Grimely Márton nagyszombati ügyvéd panaszkodik a város nevében a diákok ellen a nádor előtt és kéri, hogy az egyetemtől vegyék el az ítélés jogát.⁴⁹⁰

A diákok bizonyára ádta is okot a városnak az ellenes magatartásra. A „Controversia inter Academiam et Civitatem”⁴⁹¹ című nagy csomó kéziratból, mely 1642-ben kezdődik, kitűnik, mennyi bűnt, kihágást követtek el a garázda diákok. Egyszer magántulajdont, gyümölcsöst, kerítéseket stb. rongáltak,⁴⁹² máskor másvallásúakat háborgattak, majd éjjeli mulatozással, verekedéssel, erőszakoskodásokkal bántalmazták a lakosokat és különféle törvénytelenégeket követtek el, úgyhogy ezen viselkedésükkel mindinkább maguk ellen és az egyetem autonómiája ellen bősztítették a magisztrátust, mely így folyton ellenkezett az egyetemmel, s ahol lehetett, utazott az ifjakra és az egyetem alkalmazottaira.

1689 szeptember első napjaiban pl. a város emberei megsebesítették Hauck Andrást, a nyomda faktorát, aki szeptember 13-án bele is halt sérüléseibe.⁴⁹³ Ugyanez év november

⁴⁸⁵ Hist. Dom. Tyrn., fasc. 10. N. 6.

⁴⁸⁶ Hist. Dom. Tyrn., fasc. 10. N. 6.

⁴⁸⁷ Hist. Dom. Tyrn., fasc. 10. N. 19.

⁴⁸⁸ Hist. Dom. Tyrn., fasc. 10. N. 9.

⁴⁸⁹ Hist. Dom. Tyrn., fasc. 10. N. 6.

⁴⁹⁰ Hist. Dom. Tyrn., fasc. 10. N. 13.

⁴⁹¹ Acta Jes. Irreg. fasc. 9. ab. a. 1642. Orsz. lvt.

⁴⁹² Acta Jes. Irreg. fasc. 9. 31. lev. Ilyen esetekben a városiak gyakran fordultak az érsekhez és a nádorhoz.

⁴⁹³ Sennyey Diarium 1689 szept. 13.

folyamán pedig elfogták az egyetem bidellusát és egy diákot, kiket bezártak, és mikor Szentiványi Sennyei rektor nevében kérte őket, a város kapitánya azt válaszolta, hogy ő egyáltalában nem is tudott a dolgról; a foglyokat ki is adta.

De még nagyobb volt a veszély, ha katonák jöttek a városba — a két virtuskodó fél nem élhetett békességben egymással. 1692 február 24-én, éppen Szentiványi rektor-sága alatt is nagy verekedés támadt a diákok és katonák között,⁴⁹⁴ melynek során a sok diák egy veszélyben forgó társuknak, Pataky Györgynek segítségére sietvén megverték a katonákat. Az ügyben március 6., 7. és 8-án tartottak vizsgálatot, melyben 11 tanút hallgattak ki, szerencsére azonban ezek valamennyien a katonákat tartották hibásaknak. A katonák megérkezése előtt egyébként figyelmeztetni szokták a rektort, hogy vigyázzon a diákokra, de azért a verekedéseket így sem lehetett elkerülni.⁴⁹⁵ A magisztrátus ellenséges érzülete sokszor oly makacssággá fajult, hogy még a nádori, sőt királyi felszólításoknak sem akart engedelmeskedni. 1673-ban pl. megakadályozta, hogy az éppen most „judex academicus”-sá kinevezett Orbán Pál ítélkezhesék két akadémikus ügyében,⁴⁹⁶ pedig a kinevezést Lipót is megerősítette. 1674-ben ugyanez megismétlődik.⁴⁹⁷

A nádor, az érsek és más magas méltóságok nem is nagyon bánnák, ha a garázda diákok fölött a szigorú városi magisztrátus ítélkeznek, de a jezsuitáknak, mint az egyetem vezetőinek védeniök kell az autonómiát. Olykor ezek a magas méltóságok békítik, csendesítik az egyetem rektorait, hogy ne bánják, ha a magisztrátus keményen megfenyíti a rakontan diákot. Esterházy Pál pl. 1673 október 14-én azt írja Sennyei rektornak, hogy tudomása van arról, ami a múlt napokban esett a diákok által és hogy „ne bánja azon diákokat, kik által a casus történt.”⁴⁹⁸

1691 novemberében az osztrák kancellária értesíti Nagyszombat városát, hogy egy Loschonicz György nevű diák Bécsben „crimen laesae Majestatis” bűnét követte el, de más bűnt is elkövetett és úgy gondolják, Nagyszombatba szökött; mindenképp üldözni kell, s bárhol találják meg, be kell zárni. De hozzáteszi, hogy az akadémia atyáival egyetértésben járjanak el.⁴⁹⁹ Ugyancsak 1691-ben maga Széchenyi érsek írja botrán-

⁴⁹⁴ Acta Irreg. Tyrn., fasc. I. N. 60.

⁴⁹⁵ Acta Jes. Irreg., Tyrn. fasc. 9. N. 5. és 6. 1694-ben Pálffy Miklós a kancellária útján figyelmezteti a rektort: „in posterum studiosos ab omnibus rixis et tumultibus cum militaribus severe inhibeat”.

⁴⁹⁶ Concept. exped. 1673. N. 317.

⁴⁹⁷ Concept. exped. 1674. N. 128.

⁴⁹⁸ Acta Jes. Irreg. fasc. 9. II. cs. 59. l.

⁴⁹⁹ Concept. exped. 1691.

kozva Szentiványi rektornak, hogy „... e napokban valamely rossz lézengő Diákok rajta menvén fegyveres kézzel a város-házán, erőhatalommal kivitték onnand a Rab nevű diákok, aki többet két száz forintnál lopott vala Sopronban... s egy-szersmind más gonosz rabot is kaptak ki magukkal...”⁵⁰⁰ Ilyen diákokkal szemben ő még szigorúbb, mint Esterházy s alig van tekintettel az egyetem jurisdictiójára, mint további szavaiból kitűnik: „... a városi Magistratus had exerceálja maga jurisdictióját contra taliter delinquentes, ország törvénye s a közönséges igazság is hozván magával...”; sőt az utóiratban még hozzá is teszi, hogy: „... lehetetlenség egy határban két féle Jusgladium exerceáltathassék”. Ezenfelül még szemrehányás is van benne: „Miért történnek az ilyen dolgok? Bizony nem egyéb okból, hanem a rossz gondviseletlenség miatt... kegyelmednek incumbálna effélékre vigyázni, az Deákok disciplinában tartani s meg nem engedni, hogy exorbitáljanak.” Azaz nem kellene oly aggodalmasan törődni a jurisdictio elvi kérdésével, hanem szigorúbban fogni a diákokat: „... ahhozvalóképest proscribálja mindjárt s vesse ki az oskolából azokat a veszedelmes fiaikat...” Szentiványi azonban mint kancellár is meg mint rektor is lelkiismeretesen őrizte mindkettőt: az egyetem kiváltságait is és a diákokat is; ő nemcsak büntetni és bosszút állni akart, mint a magisztrátus, hanem nevelni is az igazság és szeretet eszközeivel.

A civakodások e hosszú láncolata Szentiványi rektorsága alatt is folytatódott és nem is volna említésreméltóbb az eddigi sorozatnál, ha éppen ő újabb királyi dekrétum kivívásáig nem vitte volna a küzdelmet.

1691-ben, nagybőjt vasárnapja utáni pénteken megjelent az esztergomi káptalan előtt és panaszt tett a városi magisztrátus ellen, hogy Ramocsaházy Pál rétori évfolyambeli diákok, ki egyúttal nemes ifjú is, jogtalanul elfogták és már 7 hét óta börtönben tartják.⁵⁰¹ Úgy látszik, ez az eset indítja meg Szentiványi elszánt küzdelmét az egyetem jogaiért a város ellen, és ennek egy év múlva Lipót újabb dekrétuma lett az eredménye, melyben az egyetemnek ad igazat s megerősíti jogait.

Szentiványi most a királyi kancelláriához fordul, ahonnan érkezik is leirat a városhoz,⁵⁰² hogy a diákokat adja át az egyetemi bíróságnak; különben is a diák bűne „non adeo grave” és egyben rosszalását fejezi ki, hogy az egyetem jogait nem akarja elismerni.

Egy másik esetben meg három diákokot fogtak el, kiket

⁵⁰⁰ Acta Jes. Coll. Tyrn. Irreg. fasc. I. N. 50.

⁵⁰¹ Acta Jes. Tyrn., fasc. 15. N. 17.

⁵⁰² Acta Jes. Irreg. Coll. Tyrn. fasc. I. N. 66.

nem is „in flagranti” kaptak tetten, hanem „ex propriis eorum hospitiis” hurcoltak el és nem is adták ki őket.

Szentiványi bántó igazságtalanságnak tartja a magisztrátus eljárását és egy keményhangú deklarációban tesz neki szemrehányást.⁵⁰³ Szemére veti, hogy olyan bosszúval dolgozik a „modernus Senatus”, mintha nem is katolikus volna. Másutt arra nincs eset, mondja, hogy az ugyanoly valláson lévő magisztrátus oly kegyetlenül bánna a saját vallású tanulókkal. Itt még csak meg se különböztetik az alsóbb iskolásoktól, mintha az akadémia triviális iskola volna. Márcsak azért is másképp kellene bánni ezen diákokkal, hogy ezáltal respektálják az akadémiát, amely mégiscsak dísz a városnak, meg aztán haszna is van belőlük, hisz ezek sok pénzt költenek el itt és közülük kerülnek ki a képzett vezető emberek. Hozzá még nem is volt joga elfogni őket, mert nem „in flagranti” fogták el és máris 5 hétnél tovább vannak zár alatt. És jól lehet a kiadást már őfelsége is megparancsolta, mégsem adták ki őket.

Itt aztán teljes erővel összezsapnak a város és az egyetem. Az akadémia nem akarja bírójának elismerni a városi magisztrátust, ez pedig ugyancsak elszántan hangoztatja, hogy ő meg nem ismeri el az egyetem bíraskodási jogát diákjai fölött sem. És a magisztrátus oly makacsul kitart ezen álláspontja mellett, hogy a három diákot őfelsége, illetve a kancellária parancsára sem szolgáltatta ki az egyetemnek, s ez eljárást azzal támogatta, hogy az egyetem privilégiuma „non fuisse fundatum in legibus Regni”.⁵⁰⁴

Éles, elkeseredett harc fejlődik ki a két fél között, melyben mindkét fél összeszedi minden érvét igazsága mellé, s hozzá minden összeköttetését igénybe veszi, hogy álláspontját diadalra segítse. Szentiványi most, hogy a város még a király parancsára sem adja ki a három diákot, erkölcsi fölényben van és hét pontban ünnepélyesen tiltakozik a magisztrátus eljárása ellen, melynek mindjárt első pontjában ez áll: „Desidero habere ab Inclyto Senatu legale et categoricum, illudque scripto responsum ad Decretum Sacrae Suae Majestatis.”⁵⁰⁵ A város érvelésében azt állítja, hogy a jus gladii nem illetheti még az akadémiát „quia tale jus directe repugnat Juri Civitatum Regiarum ac Liberarum habentium potestatem legitimam in quosvis Criminosos”⁵⁰⁶ — különben is az egyetem alapítólevelében nincs szó jus gladiiról, csak általánosságban

⁵⁰³ „Declaratio quam indebite fuerit actum a Mgrtu Civico circa incaptivationem... in carceribus infamibus trium illorum studiosorum...”
Acta Jes. Irreg. Tyrn. fasc. I.

⁵⁰⁴ Acta Jes. Tyrn. Coll., fasc. 10. N. 36.

⁵⁰⁵ Acta Jes. Coll. Tyrn., fasc. 10. N. 8.

⁵⁰⁶ Acta Jes. Coll. Tyrn., fasc. 10. N. 49.

van szó „privilegiumok”-ról, azonban „in Civitate Regia et Libera non est capax juris gladii” — állítja a magisztrátus. De az egyetem felfogása szerint ahogy „salvo jure Civitatis” gyakorolják a jus gladii a „Tabula Regia, a Reg. Commissio, a Comitatus, a Judices Regni Ordinarii” — úgy gyakorolhatja az egyetem is, amint hogy a birodalom minden városának egyeteme háborítatlanul gyakorolja is, sőt Magyarországon Kassa egyeteme is gyakorolja „salvo jure Civitatis Cassov”.

A helyzet most már annyira kiéleződött, hogy tovább így nem maradhatott — hisz már a királyi felszólítás is fogamat nélkül maradt a város részéről. Szentiványi most az udvarhoz közelálló ismerőseit és magasrangú jóakaróit igyekezett megnyerni az egyetem ügyének védelmére. Részint személyesen kereste fel pártfogóit, részint nagyarányú levelezéssel kérte és tájékoztatta barátait és ismerőseit és rokonszenvüket állandóan ébrentartotta és élesztette. 1691 május 12-én Sennyeyvel együtt Pozsonyba indultak, hogy Esterházy nádornak jelentést tegyenek a helyzetről, útközben azonban arról értesültek, hogy a nádor Kismartonban van, s így odamentek.⁵⁰⁷

Erősen pártolta őt az udvarnál egyik kiváló rendtársa, Miller Boldizsár,⁵⁰⁸ ki már rektor és provinciális is volt, jelenleg pedig a császár hűgának, Eleonórának gyóntatója; ugyancsak támogatta a másik udvari gyóntató is: Menegatti Ferenc⁵⁰⁹ jezsuita, aki meg Lipót gyóntatója.

Szívélyes kapcsolat fűzte Jaklin Balázs nyitrai püspökhöz és kancellárhoz is. Éppen Szentiványi és Sennyey voltak azok, akiket ekkoriban Jaklin leginkább kedvelt.⁵¹⁰ Sennyey már 1688 január 18-án is és bizonyára máskor is behatóan beszélt Jaklinnal az egyetem jus gladii-járól. Külön meg is említi, hogy Jaklin jó hangulatban volt, ami mindenesetre annyit jelent, hogy a dolog felől éppúgy gondolkozott, mint Sennyey vagy általában a jezsuiták.

Miller 1692 február 10-én kelt pár sorban értesíti Szentiványit,⁵¹¹ hogy az egyetem ügyében hozzá intézett kérelmét öfelsége elé fogja juttatni és ajánlani fogja. Szentiványi ezután rögtön írásban pontokba szedi és megvilágítja az egész vita-kérdést („paragraphos insertivos causae”) és megküldi Millernek, aki erre már február 21-én azt válaszolja, hogy „agam fideliter et efficaciter, ut tandem bona causa triumphet”.⁵¹²

⁵⁰⁷ Sennyey: Diarium, 1691 május 12. Egyet. kv. t.

⁵⁰⁸ Sommervogel: Bibliothéque de la Comp. de Jes. V. 1094.

⁵⁰⁹ Sommervogel: Bibliothéque de la Comp. de Jes. V. 904.

⁵¹⁰ Sennyey Diariumában följegyzí, milyen sűrűn érintkeztek Jaklinnal; Szentiványi például a D. szerint az eset előtt többször is járt nála Nyitrán; így 1688 április 12—23-ig és 1689 április 4—20-ig.

⁵¹¹ Acta Jes. Coll. Tyrn., fasc. 10. N. 55.

⁵¹² Acta Jes. Tyrn., fasc. 10. 55.

Szentiványi ezután is szüntelen írja a bizalmas, mindenről beszámoló leveleket Millernek, aki március 6-án megint két újabb levelére küld választ Szentiványinak és többek között arról is értesíti, hogy levelét megmutatta a kancellárnak, aki azt válaszolta, hogy holnap őfelsége elé fogja terjeszteni az ügyet, hangoztatva a nagyszombati magisztrátus engedtlenségét és egyben azt is kiemeli, hogy hatni kell a városi polgárokra is, hogy őrizték meg sértetlenül az egyetem jogait.⁵¹³

Ugyancsak 1692 március 6-án válaszol Szentiványinak Jaklin is, aki már szintén tisztában van azzal, hogy a városi magisztrátus „contra etiam benignum Decretum Caesareum in Exmissione praescriptorum trium Studiosorum...” nagyot vétett Igéri is, hogy a consiliariusok legközelebbi ülésén elő fogja terjeszteni az ügyet — eddig a sok közbejött egyéb ügy miatt ez mindig későbbre tolódott, de most igéri, hogy siettetni fogja.⁵¹⁴

Ezt valóban meg is tette, mert két nappal később, március 8-án már „in publica propositione” őfelsége titkos tanácsosa színe elé terjeszti Szentiványi instantiáját és itt olyan határozatot hoztak, hogy ezt az ügyet bizottság útján kell elintézni, amely commissio Kollonics és a nádor vezetése alatt álljon, tagjai pedig Ausztria, Csehország és Magyarország kancellárjai jelenlétében vizsgálják meg az ügyet és simítsák el, mégpedig úgy, hogy húsvét és pünkösöd között befejezést nyerjen.

A diákok azonban még mindig a város börtönében ülnek. Erre nézve még Jaklin is csak azt a tanácsot adja Szentiványinak, hogy minél sűrűbben figyelmeztesse a városi polgárokat a diákok szabadon bocsájtására. Ezeket Jaklin mindjárt a consiliariusok ülése után március 9-én kelt levelében közli Szentiványival.⁵¹⁵

Szóval határozatot nem hoztak, Szentiványi pedig tovább panaszkodik elsősorban Millernek, aki március 13-i levelében újból biztosítja, hogy „dabo omnem operam, ut res tandem pro justitia decernatur”.⁵¹⁶ Ő volt az összekötő kapcsa és leg-hűségesebb támogatója jóformán az összes bécsi tényezőknél — Kollonicsnál, Jaklinnál, Menegattinál s amerre egyáltalában szükség volt.

Ezután tehát már a Kollonics-féle commissiónak lesz a dolga, hogy világosan megismerje a kontroverzia tényállását és a szerint döntsön. Ehhez képest Szentiványi szüntelen to-

⁵¹³ Heta Jes. Tyrn. fasc. 10. 55.

⁵¹⁴ Acta Jes. Coll. Tyrn., fasc. 10. 55.

⁵¹⁵ Acta Jes. Coll. Tyrn. fasc. 10. 55.

⁵¹⁶ Acta Jes. Coll. Tyrn. fasc. 10. 55. csomó.

vább informál és dolgozik igazságának megismertetése érdekében, viszont őt is ellátják tanácsokkal jóakarói; egyháziak és világiak egyaránt, akik közül persze kivételek és ellenesei is vannak; Széchenyi érsek maga is inkább ellenese a jus gladii dolgában.

Jaklin március 16-án megint levelet intéz hozzá, melyben jóakaratólag informálja, hogy e vitában két dolgot kell megfontolni: 1. hogy a város megvetette a királyi tekintélyt, 2. hogy megsértette az egyetem jogát és szabadságát. Most azt ajánlja Szentiványinak, hogy ő ez utóbbit hangoztassa, mert az első körülményt már úgyis tudja őfelsége és azért az egész nagyszombati szenátus „personaliter erit huc citandus ad reddendam rationem”. És figyelmezteti arra is, hogy az idézésnél milyen körülményekre legyen figyelemmel: hogy az esztergomi káptalan által történjék, hogy május 30-ra szóljon, hogy hivatalos pecséttel legyen ellátva és minden magisztrátusi tag megkapja.

Természetes, hogy Szentiványi bizalommal fordult hatalmas pártfogójához, Kollonicshoz is — leveléhez, kérelméhez mellékelte az egész ügy kimerítő ismertetését, amire Kollonic válaszol is és meg is nyugtatja, hogy „non intermissurus servire” — és már most sejteni engedi, hogy officiumában eljárva az egyetemnek lesz igaza és „proxime sentient praecipites Tyrnavienses de virgis caesis studiosis”.⁵¹⁷

Szentiványi megkéri Permay László kassai egyetemi rektort is, küldjön neki írásbeli bizonylatot arról, hogy Kassa város magisztrátusa hogyan viselkedik az egyetemi privilegiumokkal szemben.⁵¹⁸ Erre Permay március 27-én válaszol is és azt mondja, hogy „Civitas Cassoviensis nullum jus praetendit in studiosos delinquentes, sed si quid contra illos habet, apud me querelam deponit”.⁵¹⁹ Ugyanily írásbeli bizonyítékot másoktól is kér. Ugyanezt írásban bizonyította neki 1692 április 21-én keltezve Szentiványi László királyi kamarás, kassai kapitány is.⁵²⁰ Permay megpróbálta, hogy a kassai polároktól is kapjon Szentiványi számára ilyen bizonyítékot — a polgárok azonban nem adtak. Április 21-i levelében erről azt írja Szentiványinak,⁵²¹ hogy úgy látszik, a kassaiak levelezésben vannak Nagyszombat városával és szolidaritást vállaltak vele; úgy látszik, a nagyszombati magisztrátus is jóbarátok után nézett.

⁵¹⁷ Acta Jes. Coll. Tyrn. fasc. 10. 55.

⁵¹⁸ Acta Jes. Coll. Tyrn. fasc. 10. 55.

⁵¹⁹ Acta Jes. Coll. Tyrn. fasc. 10. 55.

⁵²⁰ „... recognosco... quod Magistratus Cassov. Privilegiis Academiae Cassov... hactenus nulla ratione praejudicaverit; nec se in castigationem Discipulorum Studiosorum ingresserit.

⁵²¹ U. o.

Ladisl. de Szent-Ivány, Cons. Caes. regius.”

Ellenben készségesen bizonyítja a kassai akadémiai jogok tiszteletben tartását írásban és pecséttel Kálmánczaj István Abaúj megye vicecomese 1692 április 21-én;⁵²² ugyanígy ez év május 31-én Krompachi Holló Zsigmond, a magyar és szepesi kamarák consiliarius is,⁵²³ aki szerint a civilis Magistratus még „rebellionis tumultu” is, még „per Lutheranos et Calvinistas” is sértetlenül tiszteletben tartotta az egyetem jogait. Ugyancsak április 21-én hasonlóképen bizonyít Szörényi Gábor Abaúj vármegyének és az egrí káptalannak juratus notarius⁵²⁴ is. Szentiványi, amint látszik, ezúton is alaposan föl akart készülni a nagyszombati egyetem jogainak védelmére.

Amilyen fenntartás nélküli szimpátiát és támogatást ígértek a bécsi befolyásos jezsuiták és a rend magasállású pártfogói, úgy voltak főleg a világi urak között, akik nem pártolták annyira az egyetemi privilegiumokat. Ilyen volt pl. Erdődy Kristóf kamaraelnök is. Hozzá is elküldötte Szentiványi a nagyszombati prokurátort, hogy őt is megnyerje az egyetem számára. Erdődy azonban ezt nem ígérte meg, s erre a prokurátor úgy referált Szentiványinak, hogy Erdődy ellensége az egyetem ügyének s egyáltalán nem akarja védeni. Erre viszont Szentiványi intézett egy panaszos, neheztelő hangú levelet Erdődyhez, amire Erdődy március 30-án válaszolva⁵²⁵ úgy menti a dolgot, hogy ő a prokurátor előtt csak annyit mondott, amit e levélben is megismétel, hogy ő azt óhajtja legmelegebben „ut inter Academiam, Judicem, Senatum et omnes cives Tyrnavienses bona vicinitas et correspondentia esse possit”, amint ezt kifejezte a napokban a nagyszombati bíró és két senator előtt is.

Május 8-án Lipót levelet intéz Esterházy Pál nádorhoz,⁵²⁶ melyben említi, hogy a kontroversia ügyében a tárgyalás május 30-án lesz, amint már korábban elhatározott és egyben megbizsa Esterházyt, hogy nevében jelenjék meg a tabula regián és arra törekedjék, hogy a differenciát simítsa el és az annyira óhajtott kölcsönös egységet és békét állítsa helyre a két fél között és vigyázzon arra is, hogy a két fél privilegiumait, különösen pedig az egyeteméit épségben megőrizze és érzékenységüket békés eszközökkel megnyugtassa.

A nagyszombati senatus ezen tabula regiát nagyon szerette volna elkerülni akár formai okból, akár másból; számukra ugyanis ez megszegyenítőnek ígérkezett, minthogy contemptus és inobedientia vádjával is megterhelve kellett megjelenniök. Azért figyelmeztetett már Jaklin is arra, hogy

⁵²² Acta Jes. Irreg. Tyrn. fasc. I. 179.

⁵²³ Acta Jes. Irreg. Tyrn. fasc. I. 180.

⁵²⁴ Acta Jes. Irreg. Tyrn. fasc. I. 181.

⁵²⁵ Acta Jes. Coll. Tyrn. fasc. 10. N. 55.

⁵²⁶ Acta Jes. Coll. Tyrn. fasc. 10. N. 47.

a megidézésnél ügyelni kell a formaságok betartására. Az egyetem számára kedvező előjelként könyvelték el, hogy ezalól a város nem tudott kibújni. Miller most május 10-én nem kis örömmel tudatja Szentiványival⁵²⁷, hogy most már biztosra veszi, hogy „citas huc ad 30. Maj. debere comparere ad respondendum . . .” Egyben közli vele, hogy a privilegiumot védő argumentumait, miket neki írásban küldött, átadta Menegattinak is áttanulmányozás végett, hogy aztán „ . . . unitis viribus jura et Privilegia Academica tueamur.” Ugyanezen védekező iratot elküldte Jaklinnak is, aki erre vonatkozó észrevételeit egy május 15-én kelt levelében közli Szentiványival.⁵²⁸ Ebben Jaklin valami különös kishitúséget árul el szinte érthetetlenül az ügy iránt; ezt a hangulatot észrevette rajta Miller is és írja is Szentiványinak, hogy csodálkozik a kancellár lelkületén.⁵²⁹ Jaklin ugyanis azt mondja, nem hiszi, hogy az egyetem, illetve Szentiványi által előterjesztett pontok elfogadásába a várost bele lehessen kényszeríteni még új császári dekrétum által is — ő ezt nem látja olyan biztosnak. Úgy látszik, nem az egyetem igazsága iránt volt neki kétsége, hanem soknak találta azt, amit Szentiványi kérni akart öfelségétől; úgy látszik, új királyi dekrétumot is emlegetett kérvényében kívánságai között, s talán ez nem tetszett Jaklinnak. Hiszen eddig is ilyen dekrétumon nyugodott a privilegium, amit most „mediante contradictione” tönkretenni igyekezzenek. Ha pedig most egy újabb dekrétum jelenék meg, ennek eredménye az lenne, hogy megígérnék annak betartását, azonban az eddigiekhez hasonló kontradikciókkal „annihilare haud cessarent” — éppen ezért ő nem is hiszi, hogy öfelsége ezt meggondolva újabb dekrétumot adna ki az egyetem privilegiumai érdekében. Utóvégre azonban öfelségére tartozik, mit fog határozni, hogyan fogja megoldani — „an per absolutum Decretum . . . vel benevole consensuri, vel inducturi . . .”

Jaklin azért nem hagyta el az egyetem ügyét, sőt továbbra is pártolta és segítette, amint az Millernek egy későbbi, május 22-én Laxenburgban kelt leveléből is látszik.⁵³⁰ Miller ezt P. Bernardinak küldi Nagyszombatba és benne azt írja: Mondja meg Szentiványinak, hogy „ . . . Illmus Rvdus Cancellarius Hungariae, P. Menegatti et ego fideliter et efficaciter concurremus” a dolog érdekében. Most már biztos, mondja, hogy a megjelenés terminusát május 30-ról nem halasztják el, valamint azt is hangoztatja, hogy új dekrétumnak

⁵²⁷ Acta Jes. Coll. Tyrn. fasc. 10. N. 55.

⁵²⁸ Acta Jes. Coll. Tyrn. fasc. 10. N. 55.

⁵²⁹ Acta „Admiror . . . animum istius Illmi et Revmi Dni Cancellarii, sed ferventiorum (ut spero) reperiemus exmi Dni Aulae Cancellarii.” U. o. fasc. 10. N. 55.

⁵³⁰ U. o. fasc. 10. N. 55.

Az egyetem életének fontosabb mozzanatait a „Consistorium Academicum” tárgyalta meg,⁵³⁴ melynek tagjai voltak: a rektor, a kancellár és a 3 dékán (teol., filoz. és linguarum); továbbá jelen volt a secretarius universitatis is. Ezek tárgyalták meg a diákok bűnügyeit is.

A diákok kizárása az egyetemről nem történt elhirtelenkedve és bosszúállásszerűen — a jezsuiták valóban atyai szeretettel álltak minden diákjuk mellett s a vétkeket először javítani igyekeztek még ismételt esetek után is és csak mint makacs engedetleneket távolították el; innen magyarázható, hogy a városi magisztrátus, sőt egy-két magasrangú személy is túlságosan kíméleteseknek és elnézőknek tartották a jezsuitákat növendékeik iránt. Mindamellett megvolt bennük az okos szigorúság is.

Kizárások mindazonáltal sűrűn történtek. Szentiványinak maradt fenn néhány rectori kizáró határozata, melyekből látni lehet, hogyan párosult ezekben a kiváló nevelőkben a szeretetteljes jóindulat és a szigorúság; szemük előtt nemcsak a közösség fegyelemben tartása lebegett, hanem az egyesek megnyerése is. Így Szentiványi 1692 május 7-én hivatalos irattal eltávolítja Tapolczay Istvánt, kiről azonban kiemeli, hogy többször visszaeső bűnös és a kitűzött időn belül nem jelent meg a rektor előtt, hogy számot adjon tetteiről.⁵³⁵ Május 9-én Bone Pétert zárja ki ugyanez ok miatt, míg júl. 22-én Valkó Jánost veszekedések, éjjeli táncok és mulatozások miatt — és főleg mert nem látszik remény a megjavulására.⁵³⁶

Az ifjúság megszelídítésében és nevelésében tudjuk, igen nagy szerepet játszottak a sodalítások,⁵³⁷ vallásos társulatok, főleg Szűz Mária tiszteletének ápolása által. Ez egyébként királyi rendelet által is kötelező volt.⁵³⁸ A nagyszombati egyetem számára III. Ferdinánd 1656 december 2-án elrendelte, hogy az Immaculata ünnepét évenként meg kell ünnepelni⁵³⁹ — bőjtrel kell rá készülni, a napján pedig az egyetem vezetői esküvel kötelezzék magukat Szűz Mária tiszteletére, hogy

⁵³⁴ Acta Jes. Irreg. Tyrn. fasc. 9. N. 34.

⁵³⁵ Acta Jes. Irreg. Tyrn. fasc. 9. N. 51.

⁵³⁶ „ . . . te I. V. de frequentibus rixis ac tumultibus choreis et saltibus, nocturnis grassationibus, non semel, sed saepius tum privatim, tum publice monitum, neque arrestis Academicis, neque aliis in Academia consuetis poenis ad frugem reduci perspicientes eliminamus et declaramus te omnibus . . . juribus et privilegiis privatum . . .” Acta Jes. Irreg. Tyrn. fasc. 9. N. 10.

⁵³⁷ V. ö. Kázy: Historia Univ. Tyrn. 201. és Fr. Kroner: Zur Geschichte der Jesuit. in Ungarn 1645—1671 26. sk.

⁵³⁸ 1649 jan. 19. császári rendelet kötelezővé teszi a bécsi egyetemen. Acta Jes. Tyrn. fasc. 9. N. 7.

⁵³⁹ Acta Jes. Tyrn. fasc. 9. N. 8. — Ezt a generalis is elrendelte 1658-ban. L. Pachtler: Ratio Stud. et Institutiones schol. III. kt. Ecp. XI. 384

sem privatim, sem nyilvánosan nem fogják támadni, s azon dolgoznak, hogy ez a szellem az egyetemen minél erősebb legyen. Már az új iskolaév ennek szellemében szokott megkezdődni. Az Acta Academica feljegyzése szerint Szentiványi idejében az 1692—93. év úgy kezdődött, hogy a rektor (Szentiványi) a professzoroktól és skolasztikusoktól kivette a hitvallást és a Szeplőtelen Fogantatás esküjét s ezután a szokásos promotio következett. A rektor, a dékánok és a kancellár az Immaculata védelmére szóló esküt dec. 8-án, az ünnepen szokták letenni ünnepi mise közben a Credo után a miséző főpap kezébe. Ezt a módot az 1658. generálisi intézkedés is előírja, miután előzőleg a király is elrendelte.

Az 1701. évi Szeplőtelen Fogantatás ünnepének miséjét Dolny István csanádi püspök mondta, a szónok pedig Szentiványi volt, akkor a teológiai fakultás dékánja. Ez ünnepi beszéd volt az első, melyet nyomtatásban is kiadtak Esterházy Pál költségével, hogy Szűz Mária-tiszteletét ezáltal is terjesszék az egész országban.⁵⁴⁰ Esterházy most alapítványt is tett azon célból, hogy mostantól kezdve ez ünnep szónoklatait minden évben kinyomassák és terjesszék — „omnes sacrae dictiones ex hoc loco annuo ritu pronuntiandae typis publice ac utilitati excuderentur”⁵⁴¹

Esterházy az ő híres imádságának, a Memorare-nak terjesztésére is összegeket tesz le a rektorok kezébe, mégpedig több ízben; 1691-ben Szentiványi kezébe, 1700-ban az akkori rektor, Sennyey kezébe és meghagyja a mindenkori rektoroknak, hogy „. . . pro maiore honore et cultu B. M. V. . . . perpetuis semper temporibus ex currente annuali interesse in Typographia imprimi faciat et faciant . . .”⁵⁴²

Esterházynek valóban sokat köszönhetnek a jezsuita atyák és az ifjúság; Szentiványi tevékenysége is részint hozzáfűződik. Mert igaz ugyan, hogy Szentiványi műve az intézet új színháza,⁵⁴³ az összeget azonban Esterházy adta hozzá, s ugyancsak az ő költségén történt a szükséges felszerelések beszerzése is, pl. ezen vásároltak színházi ruhákat Velencében.

⁵⁴⁰ „Hungaria in Immaculatam Conceptionem B. M. V. Magnae Dominae suae Credens et Jurans, Praeunte Sacramentum Celsissimo Principe Paulo Estoras . . . dum Decano Adm. Rev. P. Martino Szentivány. Theologica Facultas eandem sollemnitate in Academico Soc-tis Jesu Templo D. Joanni Baptistae sacro, festive ageret Perpetuas impensas conferente. Celsissimi Pauli Estoras Munificentia. 1701.” — Sennyey a Diariumában tiltakozik e cím egy kifejezése ellen, hogy t. i. „theologica facultas . . . ageret” — mert ez az egész egyetemnek az ünnepe. Hibáztatja Szentiványit, aki e címet adta és P. Karchnet, aki cenzúrázta és jóváhagyta.

⁵⁴¹ „Hungaria in Immaculatam Conceptionem . . .” Praefatio.

⁵⁴² Acta Jes. Coll. Tyrn. fasc. 9. N. 11.

⁵⁴³ Tolvay: Progressus 58. l. és Fascic. Eccl. 1842. I. 196. A színházjátékok elsősorban a 7 humanista (gimnazista) csoport számára voltak szánva.

A színházat Szentiványi úgy díszítette, hogy egyik oldalára hadi trofeákat illesztetett, a másikkra pedig egyházi méltóságok insigneit, továbbá elhelyeztette 12 oly kiváló férfiú szobrát, akik a tudományban vagy a vitézségben kitűntek, feliratul pedig ezt alkalmazta: „Laurus philosophica Tyrnaviensis, sub Corona Hungarica in gloriosas Martis et Artis laureas efflorescens.” 1691-ben új dísztermet létesített, melyben a baccalaureatusok ünnepei és más ünnepek folytak le 25 éven keresztül.⁵⁴⁴ Ugyancsak Szentiványi csináltatta a jogi fakultás számára a sceptrumot, jogart 1692-ben. Ennek érdekében érintkezésbe lép Winckler Farkas bécsi prokuratorral, mert Bécsben készítteti és Wincklert kéri föl, hogy az ügyben járjon el. Hollesinszky János által küld neki „decem Marcas Argenti pro Scepro Facultatis . . .” 1692 ápr. 11-én,⁵⁴⁵ majd ápr. 14-i és máj. 1-i leveleiben aziránt intézkedik, milyen legyen a sceptrum „quoad formam et quantitatem”. A „Patronus Sceptri” azt kívánja, — írja Wincklernek — hogy a felső nodusán 3 pajzsot helyezzenek el: az egyiket legyen Lippai érsek jelvénye (az Insigne Lippaianum), a másikon az egyetemé (Insigne Academicum), a harmadikon az esztergomi káptalané (Insigne Capituli Strigoniensis).⁵⁴⁶

Az egyetemnek legvirágzóbb korszaka alapításától kezdve a Rákóczi-féle mozgalmakig — a 17. század utolsó tizede volt, aránylag a legbékésebb is — és Szentiványi munkásságának is ez az időszak a delelője, a diáknépeség is ekkor éri el legmagasabb létszámát⁵⁴⁷ az egész tized szinte telve van kulturális mozgalmakkal, addig lappangó tervek most kezdenek megélni, azért talál Szentiványi oly sokféle téren tennivalót. Az egyetem katedrájával is éppúgy összenőtt, mint a nyomdával: a katedra és a nyomda — ez az ő két őrhelye, ezeket el sem hagyja haláláig. A rektorságban csak annyiban telt öröme, amennyiben más fontos dolgokban (pl. a malmokban) megvalósíthatta akaratát; a csendes munkát azonban jobban szerette a reprezentációnál — „vir laboris et taedii patientissimus erat . . .” mondja róla Horányi⁵⁴⁸ — ez volt az ő lelkületének legfőbb tulajdonsága.

⁵⁴⁴ Tolvay: Progressus Acad. 58.

⁵⁴⁵ Acta Jes. Irreg. Tyrn. fasc. 12. N. 49., 50., 51.

⁵⁴⁶ Hogy ki az a „Patronus Sceptri”, azt nem mondja, de bizonyára valamelyik esztergomi kanonok lesz, különben nem csináltatná rá az esztergomi káptalan jelvényét.

⁵⁴⁷ A humanisták létszáma az 1680-as évek elején: 400—500; 1686-ban 600-nál több; 1695-ben 710; 1697-ben 738; 1699-ben 771; 1700-ban 842; 1701-ben 838; — ettől kezdve megint fogy: 1702-ben 720; 1703-ban 704; 1704-ben 625; 1705-ben 505. Ezekon kívül voltak még az egyetemi hallgatók; számuk kb. 400—600 körül mozgott. 1703-ban pl. az egész diákság 1200 volt. L. Annuae Lit. 1686. Egyet. kvt. és Nomenclatura Annuae Lit.; Bath. Józ. kvt. Esztergom.

⁵⁴⁸ Horányi: Memoria Hung. P. III. 358.

XIII. Helyzet a kollégiumban

Szentiványi kollégiumi életéről, rendtársai előtt való tekintélyéről nem sokat ugyan, de valamit mégis összegyűjthetünk Sennyey említett Diariumából, mely 1686 november 7-ével kezdődik és 1702 január 6-ig tart. E napló ugyan nagyon röviden, csak egy-két szóval jegyzi fel az eseményeket, mégis a nagyszombati kollégium 17. századvégi belső életéről, vallási buzgólkodásáról és valami keveset politikai tevékenységéről is ez tájékoztat bennünket leghívebben. Az igazi célja, első tekintetre is látszik, az, hogy a kollégium belső életének egyes mozzanatait feljegyezze, épp azért a nem szorosan ehhez tartozó eseményekről, bármilyen fontosak legyenek is, csak egészen röviden, szinte elvétve emlékezik meg.

A kollégium akkori életének legrepresentatívabb embere ismeretségeinél, összeköttetéseinél és kormányzásra termettségénél fogva kétségkívül Sennyey volt; ez kitűnik sokszori rektorságából, szavaiból, önérzetéből és egész magatartásából, de a társak tekintély-hierarchiájában mindjárt utána Szentiványi következett, igaz, hogy az ő tekintélye más színezetű volt — ezt az ő tudományossága, egyszerűsége, szimpatikus társalgási modora és lelki bensősége adta meg. Sennyey szavaiból kiérzik, hogy ő maga is nagy tisztelettel és szeretettel viseltetik Szentiványi iránt; ahogy a följegyzéseiből kivehető, ő áll lelkéhez legközelebb⁵⁴⁹ — az ő kissé hideg, fölényes modorát nagyon jól kiegészítette Szentiványi nemesen egyszerű, szerény egyénisége. Erre mutat az is, hogy mikor Sennyey rektor 1687 május elején Rómába megy generálisválasztásra, távolléte alatti helyettesítésével Szentiványit bízta meg s ez tartott október 16-ig. És alighogy megérkezett Rómából, pár nap mulva, november 7-én már Pozsonyba megy Szentiványival arra a jezsuita rend szempontjából fontos országgyűlésre, ahol a rend törvényes incorporációjáról kellett tárgyalniok. Nagyszombatból ők ketten mentek.⁵⁵⁰ Az ügy előterjesztésére általa szerkesztett indokolást, véleményt hozzászólás végett felolvasta a pozsonyi és kassai rektorok és Szentiványi előtt, akik által „judicata omnia esse valde congrua”, s így a rendek elé volt terjeszthető.⁵⁵¹

A nádorhoz, karokhoz és rendekhez is küldtek információt „pro promovenda Societatis in Hungaria incorporati-one”. December elsejéig maradtak Pozsonyban, s az eredményt

⁵⁴⁹ Nevek felsorolásánál a sorrendet így tartja: „P. Provincialis, P. Rector, Ego, Szentivány . . .” Diar. Megemlíti róla jelentéktelen dolgokat is, pl. megengedte Szentiványnak, hogy a nagykocsival Bécsbe mehessen. U. o.

⁵⁵⁰ „ . . . ad comitia cum P. Szentivány ad consultandum . . .” Diar. 1687 november 7.

⁵⁵¹ „Opinio L. Sennyey de substantia et modo agendorum pro Societate Jesu in Dieta Posoniensi anni 1687.” Coll. Heven. Tom. 8. p. 207.

tudjuk, meghozta az országgyűlés IV. dekrétuma 20. cikkelyével.

A vázlatos, szűkszavú naplóból az egyes atyák tevékenységéről alig lehet tiszta képet kapni, de annál inkább a kollégium mozgalmas életéről: az atyák összességének minden irányban kiterjedő munkája, lázas jövés-menése, látogatásoknak, vendégeskedéseknek, misszionálásoknak, egyházi és politikai ténykedéseknek szakadatlan folyamata bontakozik ki. Maga a kollégium olyan centrum volt az akkori csonka országban, hogy annak falai között minden nevezetes ember megfordult és kapcsolatai miatt szinte állandóan voltak egyházi és világi híres vendégei. De a rendtársak is sűrűn eljártak látogatóba és ebédekre (prandiumokra). Szentiványi rendszert Sennyeyvel szokott járni, mégpedig igen sűrűn, amint a Diariumból látszik. Megfordult ottani egyházi és világi előkelőségek házánál egyaránt; Balassa kanonok, Jaklin, Dolny, Mattyasovszky, Kada, Pongrácz, Dobsa, Csedő és más urak invitálták asztalukhoz. Bizonyára így fűződött kapcsolat vagy legalább erősödött közte és azon urak között, akik munkái kiadásában támogatták. Így ismerkedett meg, azt lehet mondani, Magyarország minden nevezetes emberével, mert Nagyszombatban, ebben a kulturális központban mind megfordultak, akkor pedig a kollégiumban is. Az urak meghívására gyakran járt ki vidéki kastélyokba is, pl. Szomolányba, Korompára, Szahára stb., amikor pedig az erdélyi püspök itt járt és Albanumban a jezsuiták közeli birtokán tartózkodott, Szentiványi gondjaira bízta.

Sűrűn találjuk azt a följegyzést, hogy Szentiványi ide vagy oda utazott, szinte minden, a kollégiumból való kimozdulását följegyzi. Így tudjuk meg, hogy sűrűn járt Bécsbe, Pozsonyba (Kollonicshoz is), azt azonban a legritkább esetben jegyzi föl, hogy mi végett;⁵⁵² gyakran ment el Jaklin püspökkel Nyitrára is, Pöstyénbe is, sokat kijárt Sellyére, ottani birtokukra mint vicerector is meg rector is; megtudjuk, mikor, mennyi ideig végezte a Felvidéken rectori látogatásait, hogy Turócba gyakran feljárt a papírmalmok előtt is és után is. Azon időkből, mikor Sennyey nem tartózkodott Nagyszombatban — Szentiványiról sem tudunk még ilyen apróságokat sem, mert ezek kiestek a naplóból.

Innen tudjuk meg, hogy Szentiványi már 1700-ban kezd el gyengélkedni s ettől kezdve többször leveri a láb, de huzamosabban nem betegeskedik, csak a látogatásokról marad el gyakran, a munkát azonban éppen ezen években fokozott mértékben hajtja, hisz most írja a Kollonicz-féle rekatalizálás támogatására rengeteg polemikus munkáját.

⁵⁵² 1701 március 28-ról följegyzi, hogy Szentiványi panaszkodni ment Kollonicshoz, mert az átvonuló katonák garázdálkodtak a birtokukon, Albanumban. Diar.

Sennyey naplója sajnos, 1702 január 6-án megszűnik. Az igaz, hogy a napló éppen a legjelentéktelenebb dolgokat jegyezte fel róla, mint általában mindenkiről, de ezen jelentéktelenségek alatt is kiérezhető a lényeg — ahogyan ő is, rendtársai is és a városi urak is éreznek és gondolkodnak Szentiványiról.

Szentiványi igazi nagyszombati és egyetemi ember: mindössze 6—7 esztendő nem töltött a nagyszombati kollégiumban; ettől eltekintve a legállandóbb tagja a kollégiumnak; végigélte a Thökölyéktől és a törököktől okozott keserves esztendőket, a kollégium harcát a fejlődésért; élete, munkássága teljesen a nagyszombati kollégiumhoz fűzi s ő annak valóságos oszlopa.

A kollégium lakói ezen nehéz időkben nem lankadtak sem térítői,⁵⁵³ sem tudományos munkásságukban, mintha mi sem történt volna, pedig anyagiakban mind a nagyszombati ingókban és ingatlanokban, mind a közelebbi és távolabbi birtokaikban sokat szenvedtek az 1671-i porciórendszer óta, de főleg Thökölynek 1683-i nagyszombati dúlása⁵⁵⁴ és az északi megyék elfoglalása és birtokában tartása óta. De éppúgy megsínylette a kollégium az 1684-ben Buda felé vonuló császári seregek pusztításait is.⁵⁵⁵ Az *Annuae Lit. feljegyzése* szerint 1682-ben a török okozott nekik nagy kárt azért, hogy állatokban kb. 300 darabot elhajtott vagy elpusztított, hozzá még egyéb javakban is kárt okozva; most pedig (1684-ben) a megmaradt jószágokat hajtotta el az ellenség.⁵⁵⁶ A könyvtárat szerencsére még idejében elszállították.⁵⁵⁷ És még ennél is többet szenvedett a turóci birtok, melyet Thökölyék és a császáriak szinte versenyezve pusztítottak; ezen a területen nem egy falu volt, amely minden jószágát elvesztette, de a többi is mind vesztett 30—90 % között.

Ilyen pusztítások után természetes, hogy a kollégium anyagilag nagyon nehezen tudott magához térni — a gyakori tűzvészek pedig még jobban hátráltatták a helyzet gyó-

⁵⁵³ A jezsuiták térítései ezen években: 1684-ben 784; 1685-ben 986; 1687-ben 1412. *Annuae Lit.* Ez azonban valószínűleg nem egyedül a nagyszombati kollégiumé.

⁵⁵⁴ Thököly seregei elől a tanárok és tanítványok nagy része is menekült július elején; a tanítás megszakadt, a kollégiumban alig maradt tíz ember. *L. Annuae Lit.* 1683. 297. sk.; Tolvay: *Progressus*, 34. sk. és Szentpétery: *A bölcst. tudom. kar tört.* 22. l.

⁵⁵⁵ *Annuae Lit.* 298. l.

⁵⁵⁶ A nagyszombati kollégium javaiból elpusztult ekkoriban egyebek között: 3 év bortermése; készpénzben 1017 forint; 7 kehely, 1 ezüstkereszt, egy cibórium és sok templomi felszerelés. Fölégették a Szent Adalbert-szemináriumot, a nemesi konviktust és még egy papi házat; aztán elpusztult az ebédlő, a cellák berendezése, valamint az új építendő iskola számára összehordott anyag, továbbá a gabonaraktár, az albanumi alodium, malmok és házak. *U. o.* 298.

⁵⁵⁷ *Annuae Lit.* 251. sk.

gyulását; még maga a kollégium sem volt helyreállítva 1689-ben sem, pedig már 1683-ban feldúlták. Czobor Ádám pl. 1688-ban ígér nekik e célra ezer imperialist, amiből csak 1689-ben adott meg 500-at.⁵⁵⁸

Szentiványi a rombolások legsúlyosabb 3 évét nem töltötte a nagyszombati kollégiumban; már Thököly bevonulása (1683) sem találta ott, hanem egy évet Münchenben töltve visszatért Bécsbe, ahol néhány évig különleges szerepet töltött be az esztergomi érsek megbízásából. Közvetítő szerepet is játszott a magyarországi rendházak és a bécsi hatalmasok között. 1685-ben pl. Haffel János soproni rektorral levelez, aki arra kérte, járjon el az ügyében Kollonicsnál. Egyik levelében Szentiványi meg is említi neki, hogy előjáróinak akaratóból neki kell Kollonics előtt praesentálnia a magyarországi kollégiumok igényeit az elhúnyt Draskovich érsek öröksége ügyében — azért arra kéri a soproni rektort is, írja össze az ő kollégiumának kívánalmait és juttassa el hozzá.⁵⁵⁹

Amint pedig 1687-ben újra megkezdte nagyszombati tanárkodását, mindjárt azon évben a kollégium vicerektora lett s így módja lett beletekintenie a gazdasági ügyek menetébe s mindjárt megismerhette a turóci és sellyei javak sötét nyomorúságát. Ezeknek privilégiumára a vonuló seregek természetesen nem voltak tekintettel. Souches generális katonái pl. Sellye mellett a jezsuiták földjén védőrséget létesítettek, szinte új várost a kollégium nagy kárára, Sellye pedig a pusztítások következtében elnéptelenedett, a katonák zaklatásai miatt pedig a lakosok még később sem mertek visszatérni. Ezért a rend kér is a maga számára Sellyére külön főkapitányságot.⁵⁶⁰ Hogy aztán az élet meginduljon, a rend kedvezményeket is kér öfelségétől, ő maga pedig humánus engedményeket nyújt a jobbágyoknak a robotra és a pénzbeli járandóságokra vonatkozólag, amit Sennyey ad meg „ad humilem supplicationem Selliensium“, még 1672-ben. Mindamellet Sellye birtoklása a kollégium számára továbbra is bizonytalan maradt, közbejövén a folytonos katonai vonulások és megszállások, úgyhogy Lipót király parancsára a magyar udvari kamara 1687 február 21-én patenst adott ki, mely szerint „Sellye castellum et oppidum“ visszaadandó a nagyszombati kollégiumnak — ha valami abból nem volna a kezén; a város lakóinak engedélyezett kedvezményeket pedig visszavonja. De a rendkívül súlyos megterhelések és zsarolások annyira sujtották a lakosokat, hogy terheiknek eleget tenni képtelenek voltak, annál kevésbbé, mert még elpusztí-

⁵⁵⁸ Annuae Lit. 191. sk.

⁵⁵⁹ Acta Jes. Irreg. Tyrn. fasc. 21. N. 120.

⁵⁶⁰ Acta Jes. Irreg. fasc. 24. N. 86.

tott birtokukat is helyre kellett volna állítaniok — azért Despotovich rektor kedvezményt kér számukra. Lipót meg is engedte, hogy a sellyei kollégiumi birtok területén azok, akik új házakat építenek vagy az elpusztítottakat helyreállítják, négy évig mentek legyenek a katonai porcióktól és a be-
szállásolásoktól, valamint az ingyenfuvaroktól és egyéb terhektől is fölmentessenek (ilyen községek: Sellye, Királyfalva, Hosszúfalu, Vecse és Pered). A kollégium azonban az 1687-i patens dacára sem érzi magát biztonságban Sellye birtoklásában, azért a birtok vezetését másra bizza. Még ugyanazon év, 1687 március 25-én Szentiványi, akkori vicerektor a birtok kezelésére vonatkozólag szerződést köt Osvaldt Márton provisorral, akinek lelkére köti a hű adminisztrációt és kap a kollégiumtól évi járandóságul készpénzben 100 frt-ot, továbbá gabonát, húst, bort, szénát, zabot stb.⁵⁶¹

Ugyanez időben nehéz harcot vívott a kollégium a bozói javak megszerzéséért is. Ezeket Fanchi Pál és felesége, Balassi Mária Szidónia a jezsuiták számára hagyták, de az esztergomi érsek kezére bízta: vagy új rendház alapítására vagy a régiek segélyezésére. Szelepcsényi érsek azonban e hagyatékból nem új rendházat, hanem a Seminarium Alumnorum B. M. V.-t alapította. Ebbe viszont a jezsuiták nem nyugodtak bele, hanem hosszú küzdelmet folytattak e javak megszerzéséért. Szentiványi irataiból sok erre vonatkozó adat került elő. Már bécsi pázmáneumi régensége idején erős tevékenységet fejtett ki, hogy a rend javára fordítsa az ügy haladását, minek érdekében 1677-ben hosszabban levelezett Kecskeméti Jánossal, az akkori nagyszombati rektorral.⁵⁶²

Sennyei 1688-ban informálja az illetékes főhatóságot a birtok jogi helyzetéről. Acatius Ferdinánd provinciális pedig 1689-ben⁵⁶³ azt írja neki, hogy a birtokot a szemináriumnak ítélték. A rend azonban nem hagyta annyiban, hanem firtatták az ügyet és mikor Sennyey provinciális lett, 1698-ban azt írta a nagyszombati rektornak, hogy egy oly bizottság, melynek tagjai P. Voglmayer, P. Miller, P. Degalló, Despotovich rektor és Szentiványi volnának, biztosan bebizonyítanak a rend jogát Bozókhoz.⁵⁶⁴

Szentiványi lépteit követve a kollégium és a rend életében, nehezen lehet azokat élesen kivenni, de azt látjuk, hogy szinte minden fontos akciónál ott van és igen nagytekintélyű egyéniség a rend életében. Bécsi munkássága idején intenzíven belekapcsolódott az egyetemes országos ügyekbe: a magyar rendházak, sőt az egész magyar katolikus Egyház

⁵⁶¹ Acta Jes. Irreg. Tyrn. fasc. 24.

⁵⁶² Acta Jes. Irreg. Tyrn. fasc. 2. N. 3., 4.

⁵⁶³ Acta Jes. Irreg. Tyrn. fasc. 2. N. 34.

⁵⁶⁴ Acta Jes. Irreg. Tyrn. fasc. 2. N. 36.

ügyei hozzá is eljutottak, sőt igen sokszor az ő közbenjárásával oldódtak meg, s így járatos és ismert lett a kancelláriák és más magas körök világában. 1686 januárjában bécsi tartózkodása alatt ő eszközölt ki egy királyi diplomát a turóci prépostság számára, mely megerősíti azon privilégiumát, melyet 1632-ben kapott — hogy ment legyen a megyének való adózástól.⁵⁶⁵

A kollégium javai közül a turóci prépostság volt a legjobban kiszolgáltatva minden pusztításnak, privilégiumait senki sem respektálta, s aki éppen ott volt, az sarcolta irgalmatlanul. 1682 augusztus 2-án Deák Pál és Füleky Márton vezetése alatt kb. 500 talpas jelent meg Znióvárálja alatt és a rezidencia három alattvalóját megkötözve elhurcolták, a várat és javakat megszállották, miután az atyák még idejében elmenekültek.⁵⁶⁶ A prépostság Memorialeja ezen időkre azt mondja, hogy olyan injuriákat, amilyeneket most át kell élniök az alattvalóknak — a bethleni idők óta nem szenvedtek. Az eredmény meg is látszott a lakosság megcsappanásán: az utolsó „Portarum inventatio” alkalmával összeszámláltak 120 porta rusticat, de 8—10 évvel később ez a szám még felénél is kevesebbre szállott le: kb. 50-re. Az officialisok előtt természetes, hogy a prépostság portái sem voltak kivételek — az adókat mindenképen kipréselték belőlük: „... sive ad confinia, sive pro milite, sive pro armatura . . . pleno numero a subditis Praepositurae extorquebant Offic. Cotus” . . .⁵⁶⁷

1691 május 31-én még a turóci nemesség (vármegye) „Universitas . . . Nobilium” is levélben fordul szentmártoni kongregációjából Szentiványi rektorhoz,⁵⁶⁸ s benne keservesen panaszkodik „occasione Taxarum Portionalium pro moderno . . . hyberno”, melyet a hadikincstárnak kell fizetnie mindenkinek — „nemine dempto”. Most arra kéri Szentiványit, járjon közben érdekükben minden módon, hogy legalább ne súlyosbítsák e terheket — mert azzal is megfenyegették őket, hogy tizenöt nap elteltével erőszakkal fogják behajtani. Szentiványi csakugyan kérelemmel fordul a kancelláriához, mert a prépostság kiváltságára hivatkozva nem akart fizetni, azonban a megyei hatóság is oda fordult és hangoztatta, hogy nem akar ismerni exemptiot; és jöllehet a vita sokáig húzódott, a panaszosok mégsem érthettek el eredményt.

Badlahar turóci superior is folyton keserű hangú és

⁵⁶⁵ Acta Jes. Irreg. Thurocz. N. 45.

⁵⁶⁶ „Supplementum Historiae Resid. Thurocz. S. J. ab anno fund. Praepos. ad an. 1720.” Egy. kvt.

⁵⁶⁷ Memor. pro Praepos. Thurocz. Acta Irreg. Tyrn. fasc. 12. N. 141.

⁵⁶⁸ „Universitas Praelatorum, Baronum Magnatum et Nobilium.” Acta Jes. Irreg. Thurocz. N. 46.

segítséget kérő leveleket irogat a rektorokhoz. 1695 február 20-án azt írja Despotovich rektornak, hogy a népre megint adót vetettek ki: a jobbágyokra 1013 porciót, a nemesekre pedig 4500-at. E két taxa pénzértékben kitesz kb. 11.367 forintot. Ez az összeg a csak nemrégén kivetett 31.695 forinttal együtt kitesz 43.062-t.⁵⁶⁹ El sem tudja képzelni, honnan lehet ennyi pénzt összeszedni. Csak abban bízik, hogy ha öfelségét helyesen informálják, biztosan revideáztatja a rendkívül súlyos terhet. 1696 aug. 3-án meg azt írja⁵⁷⁰, hogy a valcsai malmot (Molam Valchensem) a restancia miatt a megye „per executionem” lefoglalta — ő ugyanis különböző szempontokból elhalasztotta a fizetést. Badlahár továbbra is segítségért kiált Nagyszombatba; 1697 február 5-én azt kéri Fabiankovicstól⁵⁷¹, eszközöljék ki, hogy új contributiókkal ne terheljék már a turóciakat, de 2 hónap mulva április 19-én mégis azon panaszkodik Despotovich rektornak⁵⁷², hogy a rezidenziához tartozó embereket megadóztatják és az egyházi immunitást sem respektálják — sem a konventet, sem a megyét. Irja, hogy 2 nappal előbb: április 16-án és 17-én katonai executiót csináltak, nagy készültséggel, zászlóval és katonákkal; Badlahár ez ellen 400 rhenesi forintot volt kénytelen letenni. Ilyen körülmények között nem csoda, ha a kollégium nagyon nehéz helyzetben vergődött, s arra is gondolt, hogy a papírmalmok jövedelmére is ráteszi a kezét.

Otthon, Nagyszombatban minden rektornak sok gondot adott egyrészt a még mindig befejezetlen Keresztelő Szent Jánosról nevezett egyetemi templom, másrészt az iskola és kollégium fejlesztése. A templom érdekében sorra folyamodnak és instanciáznak a rektorok, de majdnem minden eredmény nélkül. Sennyey még első rektorsága idején (1673—74) fordul ez ügyben a pozsonyi kamaráéhoz, melynek prézese akkor Kollonics nyitrai püspök volt s azt kérte tőle, hogy az Esterházy Miklós által ígért összegből adjon legalább valamit, kb. 600 forintot — ennyire volna szüksége, hogy kár ne essék a templomban. Majd azt ajánlja, hogy a beszercebányai kamara adjon erre a célra rézlapokat legalább mérsékelt áron.⁵⁷³ Azért kéri ezt, mert a templom mellékkápolnáinak tetőzete még nem kész. A kért összegből kapott 400 forintot, de ezt is csak részletekben, úgyhogy még későbbi rektorsága idején is kér, közben azonban mások is kérnek; pl. Szarka Gáspár 1679-ben⁵⁷⁴, de nem kapnak. Hogy a

⁵⁶⁹ Acta Jes. Irreg. Thurocz. N. 77.

⁵⁷⁰ Acta Irreg. Thurocz. N. 78.

⁵⁷¹ Acta Irreg. Thurocz. N. 144.

⁵⁷² Acta Irreg. Thurocz. N. 35.

⁵⁷³ „... duodecim centenarios cupri in laminas . . . medio pretio . . .”

Acta Irreg. Tyrn. fasc. 12. N. 182.

⁵⁷⁴ Acta Irreg. Tyrn. fasc. 12. N. 243.

kamara mennyire nem sietett tartozását megadni, abból is látszik, hogy még Szentiványi is mint rektor sürgeti (1691) a Sennyei által kért rézlapokat. Szomorúan panaszolja, hogy a szél és eső sokat árt a sekrestyének és az oldalkápolnának. Kollonicsnak külön is ír ez ügyben, aztán Miller által is sürgeti;⁵⁷⁵ Kollonics pedig maga is megnyugtatta egyik levelében (1692 március 20.), hogy eljárt az ügyben, a rézlapokat megkapja a templom.⁵⁷⁶

A kamara nemcsak nem sietett pénzt kiutalni a templomra, de nem is tudott, mert neki sem volt. Jellemző, hogy pénz helyett nagyobb mennyiségű könyvet utalt ki a kollégiumnak a templom javára. Az egyik könyvadomány volt az „Ütitárs“, melyből 1300 példányt adott át 104 forint értékben (1 drb. 8 krajcár) Szentiványinak, aki adott is róla nyugtát 1697 május 15-én⁵⁷⁷ pozsonyi keltezéssel. A másik meg a „Lelki Csésze“ volt, melyből 700 példányt 63 forint értékben Székely István vett át Szentiványi nevében 1697 június 18-án, szintén Pozsonyban.⁵⁷⁸ Szentiványi kezéhez azért kerültek a könyvek, mert a nyomda és könyvüzlet az ő kezében volt. Sennye ez adományról megemlékezve ezt mondja: „De perceptis a Camera Poson., pro Dote Templi . . .“⁵⁷⁹

Templomi felszerelést pedig Haskó Jakab volt nyitrai püspökkel való barátsága révén szerez Szentiványi, azaz kiegészíti. Szentiványi egyik levelében felajánlja Haskónak, hogy „in coemendis utensilibus Ecclesiasticis argenteis“ szolgálatára lesz, hisz úgymint Bécsbe készül. Hosszan leveleznek az ügyben⁵⁸⁰ és az eredmény az, hogy kéri Szentiványit, ha főlmegye Bécsbe, gondoskodjék az általa felsorolt eszközök⁵⁸¹ beszerzéséről. Az összeget, amibe kerülnek, Haskó Jakabtól, illetve a nyitrai püspökségtől akarja megszerezni, ahonnan még jár neki. (Ő ugyanis leköszönt a nyitrai püspökségről és e címen még járandóságai vannak onnan.)⁵⁸² Említi Szent-

⁵⁷⁵ Acta Jes. Coll. Tyrn. fasc. 10. N. 55.

⁵⁷⁶ Acta Jes. Tyrn. fasc. 10. N. 55.

⁵⁷⁷ „Recognosco . . . me ex Inclyta Camera Hungarica accepisse 1300 „Ütitárs“, hoc est mille trecentos exemplaria.“ Acta Irreg. Tyrn. fasc. 10. N. 135.

⁵⁷⁸ „Ego Steph. Székely . . . recognosco me nomine M. Szentivany accepisse ab inclyta Poson., Camera libros „Lelki Csésze“ intitulatos 700.“ U. o.

⁵⁷⁹ U. o.

⁵⁸⁰ Acta Irreg. Tyrn. fasc. 12. N. 48, 52, 53, 54.

⁵⁸¹ Haskó 1 monstranciát (125 frt), 1 cibóriumot (70 frt), 3 kelyhet (150 frt), 1 turibulumot (70 frt), 1 pacifialet (50–60 frt) és 3 miskönyvet (8 frt) sorol fel. Acta Jes. Irreg. Tyrn. fasc. 12. N. 48.

⁵⁸² Haskó igen szerény, buzgó és jótékony pap volt, magas polcra nem vágyott, a püspökséget is hosszas fontolgatás után fogadta el, de egy év múlva már le is mondott és visszament vágúhelyi hívei közé. És egyévi járandóságát is az említett jótékony célra szánta. V. ö. Vágnér József: Adalékok a nyitrai székeskáptalan történetéhez. 1896. 258–262.

iványinak, hogy már többször is kérte, de eredménytelenül,⁵⁸³ most azonban, úgy gondolja, próbálja megszerezni Szentiványi; mivel templomi célra kell, valószínűleg könnyebben meg lehet kapni; de ha mégsem lehetne, akkor ő (Haskó) ígéri, hogy máshonnan fogja az összeget előteremteni.⁵⁸⁴ Rendeltet azonban vele egy monstrenciát és egy kelyhet a nyitrai székes-egyháznak is — fogadalma szerint. Szentiványi aztán ez ügyben is Wincklert kérte meg, hogy nézzen utána ő is a dolognak. Kifejezetten nem említi egyikük sem, hogy melyik templom számára készítették ezeket Haskó, de a sorok között mindketten arra engednek következtetni, hogy a jezsuiták temploma számára és talán főképp Szentiványira való tekintetből, akit nagyra becsül és szeret s aki ekkor (1692) éppen rektor, a templom pedig még befejezetlen.

Az ő rektorsága idején, 1691-ben állították fel a templom előtti téren azt a szobrot, melyet Fenesi György egri püspök emeltetett a Szűz Mária-kultusz ápolására. A márványból készült Mária-szoborra 4 mellékalak is került: Szent György vértanú, Szent István király, Szent Adalbert és Szent Ignác. Schreiber Lőrinc pozsonyi mester készítette és árát illetőleg 3000 német forintban állapodtak meg, mely összegből az anyag beszerzése után kaphat a mester 600 forintot, a többit pedig 400—500-as részletekben fogja megkapni. 1690-ben egyeztek meg és 1691 májusára kellett elkészíteni. A szobor felszentelésére nagy ünnepséget rendeztek, melyen Otrokocsi, a híres konvertita is nagy beszédet mondott, melyben nyilvános hitvallást tett a hívek épülésére.⁵⁸⁵

Szentiványi később Schreiber szobrász fizetése ügyében kellemetlen helyzetbe került. Sennyey rektor ugyanis annak idején Cseles Márton által küldött a mesternek Pozsonyba 800 forintot; azonban Sennyeyt nemsokára Grácsba helyezték, Cselest pedig Rómába küldték és Schreiber ekkor újra követtele ezt az összeget Szentiványitól, aki erre a kollégium pénzéből ki is fizetett 500 forintot s minthogy a többit már nem akarta kifizetni, Schreiber azzal fenyegetőzött, hogy a dolgot előadja Fenesinek. A kellemetlen vita még tovább is húzódott, 1697-ben is foglalkoznak vele, végre Despotovich rektor, Szentiványi utóda megtalálta Schreiber nyugtáját a mondott összegről.⁵⁸⁶

⁵⁸³ „... super quo debito jam per literas Illmum Daum requisivi et rogavi . . .” U. o.

⁵⁸⁴ U. o. 48. lev.

⁵⁸⁵ A szobor egyik oldalára ezt a fölírást vették: „Magnae Dominae Virgini Deiparae sine labe conceptae, Hungarorum Dominae, Georgius Fenesi Episcopus Agriensis P. D. S.”, a másakra pedig: „Gloriosae Virgini labis omnis experti, serpentis antiqui Victrici, regni apostolici protectrici.” — Kandra Kabos: Adatok az egri egyházmegye történetéhez. IV. 334.

⁵⁸⁶ Acta Coll. Tyrn. fasc. 7. N. 21.

Szentiványinak a rektori adminisztrációk aprólékos kuszáltságában voltak kellemetlenségei; ez nem volt az ő igazi arénája. Rendi és kollégiumi helyzetét, előnyeit mindig arra törekszik felhasználni, hogy az emberek lelkében felgyujtsa a hit és a tudomány világosságát, aminek legfőbb eszköze az ő szemében az írás, a könyv. Ennek érdekében csinál propagandát szüntelen s akit csak lehet, ennek a gondolatnak akar megnyerni. E szempont szerint ad tanácsot rendtársának, a gazdag Kapi Gábornak arra nézve, hogyan rendelkezék atyai javaival — azaz, hogy a mindennél fontosabb könyvekre hagyományozza. Kapira ugyanis az atyai örökségből 3300 rhenesi, azaz kb. 4000 magyar forint örökség esett. E felől 1691 november 9-én Szentiványi tanácsára úgy rendelkezik,⁵⁸⁷ hogy 600 forint essék a nagyszombati kollégiumra, hogy annak kamataiból könyvek vétessenek „usui nostrorum profuturi”; 600 ugyancsak a kollégiumnak jusson azon célra, hogy kamataiból a Congregatio Major, esetleg a Media (poetae et rhetores) kintlakó tanulóinak „tempore novi anni libellos pios . . . distribuat . . .”; további 600-at megint a kollégiumra hagy, hogy annak nyomdájából „curet ex censu annuo . . . libros pios potissimum ungaricos” vagy amilyen a magyar nemzet érdekében hasznosabbnak látszik „ . . . distribui gratis inter saeculares externos, qui scholas non frequentant”. Ime, terveikben itt is megnyilatkozik a magyar nyelv szeretete: pártolására, terjesztésére gondolnak már ekkor az ilyen aránylag jelentéktelen dolgokban is, mint egy kis összegről való végrendekezés, de ne felejtjük el, csak a 17. század végén vagyunk: a nemzeti nyelv még nem olyan fontos, nekik mindenekelőtt azt kellett szemük előtt tartani, hogy a magyar nemzetet elsősorban lélekben: tudásban, vallásban, erkölcsben kell nevelniök és megerősíteniök, tehát olyan nyelven kell hozzájuk szólani, amelyen a nemzet fiai értenek. Ehhez képest e kis rendelkezés szép fényt vet magyar gondolkodásukra.

Nagyszombaton kívül 600-at hagyott a kassai kollégiumnak és ugyanannyit az erdélyi misszióknak, s mindkettőnél kifejezetten arra a célra, hogy azok kamataiból hasznos könyveket szerezzenek be. Nyilvánvaló, hogy ezekben a rendelkezésekben a könyvek nagy megbecsülése és pártolása jut kifejezésre. Maga Szentiványi sem intézkedhetett volna a könyvek számára kedvezőbben — hiszen látszik is, hogy ő sugalmazta e rendelkezést. Kapi egy 1712-ben kelt levelében kijelenti, hogy minden intézkedését Szentiványi tanácsára és információja szerint csinálta.⁵⁸⁸

Ezen anyagi rendelkezéseit, mint mondja, eleinte nem

⁵⁸⁷ Acta Jes. Irreg. Tyrn. fasc. 12. N. 97.

⁵⁸⁸ Acta Jes. Irreg. Tyrn. fasc. 12. N. 104.

is foglalta hivatalos írásba, úgyhogy erre is Szentiványi figyelmeztette levélben a Gyöngyösön működő Kapit. Ő azonban ezt nem tette mindjárt, hanem alkalmas időt várt. És amikor Kapi 6 esztendei távollét után, melyből 5-öt Gyöngyösön, egyet Komáromban töltött, — visszatért Nagyszombatba és Szentiványival találkozott, csak ekkor foglaltatta hivatalosan is írásba, mint maga mondja: Szentiványi tanácsára, a nagyszombati katedrális sekrestyéjében, 2 kanonok és Szentiványi jelenlétében 1698-ban vagy talán 97-ben, erre már pontosan nem emlékszik, mondja az 1712. évi levelében.⁵⁸⁹

A korszak, melyben Szentiványi élt, egyúttal a magyarországi jezsuiták életének második korszaka — megnyitója Pázmány és befejező mozzanatának lehet tekinteni az 1687. évi pozsonyi országgyűlést, mely végül meghozta a rend biztonságát — hivatalos elismerését. E korszak volt a jezsuiták leghősiesebb kora — küzdelmesebb volt annál, ami Pázmány előtt volt és jelentősebb annál, ami Szentiványi után következett a 18. században, pedig ez volt a teljes kibontakozás, a nagyarányú, nyugalmas munka korszaka. Szentiványi maga harcias korának tipikus embere volt, de az ő harca mégis más lefolyású, mint idősebb kortársaié, a közvetlen előtte járó hitvitázó generációé. — Rajta már látszik, hogy e korszak végének a munkása: mintha érezné, hogy két korszak számára dolgozik: annak, amelyikben még bent van és annak, amelyik már ott áll közvetlenül a küszöbön — a teljes fölvirágzásnak. Bénne a szellemi életnek nemcsak egyik-másik ága iránt van meg az érdeklődés, nem foglalja le magát egyedül a hitvitával, bármilyen fontosnak tartja is: ő a szellemi élet valamennyi ágát irányítani akarta. Arra törekedett, hogy a heves szócsaták helyére a békés módon történő szellemi erőfeszítést, irányítást, lelki vonzást állítsa: ő virágoztatta fel és emelte első helyre, tette közkedvelté a nagyszombati kalendáriumokat; ő vezette és jóformán egyedül is harcolta végig az utolsó polemikus kísérletet Kollonics kívánsága szerint; ő örködött mint főcenszor a magyar szellemi termékek fölött; neki köszönheti az egyetemi nyomda legelső, páratlan felvirágoztatását; ő teremtette meg ennek számára az első papírmalmokat; ő szervezte és irányította az egyetemi nyomda termékeinek útját a külföld felé, piacot teremtve neki a bécsi könyves cég révén. Ezekon kívül pedig még a tudományok terén is nevezetes munkát végzett: tudjuk pl., hogy a történeti munkásság terén a megváltozott viszonyokhoz képest ő vette észre először és hangoztatta Hevenesi előtt a rendszeres kutatómunka szükségét, s ugyancsak jelentőset alkotott a jogtudomány terén is. Szellemén mint valami gyűjtőlencsén

átszűri korának minden tudományát és így lesz polihisztor az ő vallási célja és pedagógiai módszere miatt.

Benne az új követelmények, a haladás kívánalmi nem találtak megátalkodott emberre; inkább a jövőért dolgozik, mint a múlt iránti kegyeletből vagy akár a jelennek is; és bármilyen messzire is nyúlnak vissza a múlt századokba né-mely felfogásának, eszméinek vagy módszerének gyökerei, mégis nem föltétlen védője a multnak, még a tekintélyeknek sem a tudományok terén, mint ő meg is mondja, hanem a régi igazságok tiszteletével hajlékony, haladó szellemmel párosítja a jövővel való törődést, a jobb jövőhöz való fordulást és az arra készülést. Mikor meghal, már erősen kezd felragyogni a harmadik jezsuita korszak, a legfényesebb korszaka a rendnek, melynek számára most már Szentiványi élete végén meg van vetve az alap, meg vannak teremtve a föltételek — mely munkából Szentiványi alaposan kivette a részét — és tart e korszak a rend feloszlataásáig.

FORRÁSMUNKÁK

- Acsády: Magyarország Budavár visszafoglalásának korában. Bp. 1886
 Acta Jesuitica Domus Tyrn. Orsz. lvt.
 Acta Jes. Tyrn. Orsz. lvt.
 Acta Jes. Irreg. Tyrn. Orsz. lvt.
 Aldrovandi Uliss. Ornithologiae de avibus libri XII., Bononiae 1599.
 Apáczai Cseri J.: Magyar Encyclopaedia, 1653.
 Archiv für österreichische Gesch., Bd. 50. (Wiedermann közlései.)
 Argoli Andr.: Ephemerides juxta Tychonis hypotheses. Lugduni, 1659.
 " " Pandosion Sphaericum, Patavii, 1650, 1653.
 " " Ptolomaeus Parvus in Genethliacis, Lugduni, 1652.
 Annuae lit. Orsz. lvt.
 Balassa Brúnó: A történettanítás multja hazánkban. Pécs, 1929.
 Balogh Jenő: Magyar bűnvádi eljárási jog, Bp., 1901.
 Batthyany Józs.: Kvt. jegyz. Categ. VI. Tit. II., V. Orsz. lvt.
 Ballagi Géza: A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. Bp., 1888.
 Beyerlinck: Magnum Theatrum Vitae Humanae . . . Catholicum,
 Philosophicum, Historicum et Dogmaticum. Coloniae, 1631.
 Beőthy: Képes Magyar Irod. I.
 Bluntschli—Acsády: Az általános államjog és politika története.
 Bp., 1875.
 Bizarus Petrus: Bellum Pannonicum sub Maxim. II. Basileae, 1573.
 Bucelinus: Germania Topo-, Chrono-, Stemmatographica Sacra et
 profana, in qua Regnorum et provinciarum amplitudo, situs et
 qualitas designantur. Francofurti, 1667.
 Bunyitay—Lindenberger—Málnási: A váradi püspökök a száműzetés
 és az újr alapítás korában (1566—1780), Debrecen, 1935.
 Cardanus: De astrorum indiciis . . . Basileae, Aureliopoli, 1624.
 Causa Collegii Tyrn. cum Typographia. Orsz. lvt.
 Conceptus expeditionum 1673, 1674, 1688, 1691, 1697. Orsz. lvt.
 Catalogi Provinciae Austriae, Pannonhalma.
 Családi lvt. kéziratai a múzeumi lvt.-ban.
 Collectio Kaprinaiana, 38. kt.
 Czvittinger: Specimen.
 Contzen: Politicorum Libri Decem, Moguntiae, 1620.
 " Aulae speculum sive de statu, vita, virtute Aulicorum, 1630.
 Duhr Bernh.: Geschichte der Jesuiten III. Bd. Freiburg i. Br., 1907.
 Engel: Gesch. Ungarns V.
 Forma Processus Iudicii Criminalis seu Praxis Criminalis, Tyrn. 1697.
 Fináczy E.: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia
 korában. Bp., 1899.
 Flegler: A magyar történetírás történelme, 1877.

- Geschichte der Astronomie, Chemnitz, 1819.
- Geschichte der Wissenschaften in Deutschland, VI. Bd. — Werner: Gesch. der Kath. Theologie. München, 1866.
- Grexa Gyula: Caraffa és az eperjesi vértörvényszék. Rozsnyó, 1913.
- Gyenis András S. J.: A jezsuita rend generálisai. Bp., 1935.
- Gyenis András S. J.: A bollandisták társasága. Bp., 1935.
- Hercegprimási lvt. Archiv. vetus, Esztergom.
- Hermann—Artner: A hittudományi kar története 1635—1935. Bp., 1938.
- Handwörterbuch der Staatswissenschaften II., VII. Bd.
- Historia Coll. Tyrn. egyet. kv. A 38. kézirat.
- Hodinka: A munkácsi gör. kat. püspökség története. Bp., 1910.
- „ A munkácsi püspökség okmánytára I. Ungvár, 1911.
- Horányi: Memoria Hung. III. Viennae, 1775.
- Hóman: A forráskutatás és forráskritika története. Bp., 1925.
- Index Corporis Juris Hungarici seu Cynosura Jurisperorum . . . Tyrn. 1699.
- Illés: Bevezetés a magyar jog történetébe. Bp., 1910.
- Ipolyi: Bedegi Nyári Krisztina (Magy. tört. Életrajzok III. évf.)
- Iványi Béla: Mossóczy Zakariás és a Magyar Corpus Juris keletkezése. Debrecen, 1926.
- Iványi—Gárdonyi: A Kir. Magy. Egyetemi nyomda tört. 1577—1927. Bp., 1927.
- Kandra Kabos: Adatok az egeri egyházmegye történetéhez. IV. Eger, 1888.
- Karácsonyi I.: Magyarország egyháztörténete főbb vonásokban. Veszprém, 1929.
- Kazy: Historia Universitatis Tyrnaviensis, 1737.
- Kircher Athanasius: Ars magna sciendi in XII. Libros digesta. Amstelod. 1669.
- Kircher Athanasius: Ars magna lucis et umbrae. Roma, 1646.
- „ „ Magnes sive de arte magnetica opus Tripartitum: Roma, 1640, 1656.
- Kircher Athanasius: Magneticum naturae regnum. Amstelod., 1667.
- Kircher—Schott: Itinerarium exstaticum caeleste . . . exornatum a P. Gasp. Schotto. Herbipoli, 1660.
- Knöpfler—Kováts: A kat. egyháztörténet tankönyve, 1903.
- Kovachich Jos. Nic.: Notitiae Praeliminares ad Syllogem decretorum . . . Pesthini, 1820.
- Krones Franz: Zur Geschichte des Jesuitenordens in Ungarn, 1645—71, 1671—83. Wien, 1893.
- Kühár F.: A keresztény bölcselet története, Bp. 1927.
- Kubinyi F.: A felső-kubinyi Kubinyi-család története. 2 kt. Bp., 1901.
- Majláth Béla Tanulmánya Liptó vm. oklt. kézíratairól. Történelmi Tár 1879. II. és IV.
- Magyar Jogi Lexikon III., VI.
- Maurer Jos.: Leopold kardinal Graf v. Kollonitsch, Primas von Ungarn. Innsbruck, 1887.
- Man. Scr. Hevenessiana 37., 38.
- Nagy Iván: Magyarország családai 1857—65.
- Nigrini S.: Rosa Rosebergae.
- „ Consilia Henotica . . . circa unionem Ecclesiasticam . . . Solnae, 1707.

- Nilles N.: *Symbolae ad illustrandam historiam eccles. orient. Oeniponte*, 1885.
- Otrokocsi F. F.: *Examen Reformationis . . . ab Anno 1517 factae . . . Tyrnaviae*, 1696.
- Otrokocsi F. F.: *Roma Civitas Dei Sancta . . . Tyrn.* 1698.
- „ *Theatrum Antiquitatis et Novitatis Ecclesiasticae . . . Pachtler: Ratio Studiorum et Institutiones scholast. S. J. III. kt. (Monumenta Paed. Germ. 9.)*
- Payr S.: *Magyar Pietisták a 18. században (Magyar protest. egyháztört. Monografiák.)*
- Paulsen Fr.: *Gesch. des Gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen u. Universitäten. Leipzig, 1896., II. Bd.*
- Rapaics R.: *Az általános növénytan kezdetei Magyarországon. Bp., 1932:*
- Rapaics R.: *A magyarság virágai. Bp., 1932.*
- Rezik: *Theatrum Eperjesiense.*
- Révész Imre: *A tudományos egyháztörténetírás. Kolozsvár, 1917.*
- Riccioli: *Almagestum Novum . . . Bologna, 1651.*
- „ *Astronomia reformata . . . Bologna, 1665.*
- Rimely Car.: *Historia Coll. Pazmaniani . . . Viennae, 1865.*
- Rupp J.: *Magyarország helyrajzi története, főtekintettel az egyházi intézetekre. I. Pest, 1870.*
- Saavedra Diego y Faxardo: *Idea principis christiano-politici centum symbolis expressa, 1640.*
- Schermann E.: *Adalékok az állami könyvcenzúra történetéhez. Bp., 1928.*
- Selmecbányai kat. főgimn. értesítője 1895—96.
- Sommer L.: *Die österreichischen Kameralisten I., II., Wien, 1920, 1925.*
- Sommervogel: *Bibliothèque de la Comp. de Jes. V. Bruxelles, 1826.*
- Stoeger: *Scriptores provinciae Austriae. Viennae, Ratisbonae, 1856.*
- Szekfü: *A kat. történetírás Magyarországon. (Magy. kat. Almanach. 1927.)*
- Szekfü: *Magy. Történet V., VI. kt.*
- Sennyey L.: *Diarium 1686—1702. Kézirat Egyet. kv.*
- Schmid: *Geschichte der Erziehung. Stuttgart, 1892.*
- Szabó Károly: *Régi Magy. kv.*
- Szentiványi Márton összes munkái.
- Szalay L.: *Magyarország tört. V. Századok 1874. IV. 1884. II.*
- Szentpétery I.: *A bölcsészettudományi kar története 1635—1935. Bpest, 1935.*
- Timon Sámuel: *Celebriorum Hung. Urbium Topogr. 1702.*
- „ „ *Epitome chronologica rerum Hungaricarum. Claudio-poli, 1764.*
- Takáts S.: *Rajzok a török világból. Bp., 1925. I.*
- Tolvay Emericus: *Progressus Universitatis Tyrn. 1661—1700. Tyrnaviae, 1728.*
- Történelmi Tár 1895, 1896.
- Vágner József: *Adalékok a nyitrai székeskáptalan történetéhez. 1896.*
- Vécsey Tamás: *A bpesti Tudomány Egyetem jog- és államtudományi karának ismertetése 1667—1896-ig. Bp., 1896.*
- Vécsey Tamás: *Adalékok a magyar Corpus Juris történetéhez. Bp., 1902.*

- Velics: Vázlatok a magyar jezsuiták történetéből, I—III. Bp., 1913
Wenzel: Egyetemes európai jogtörténet. Bp., 1873.
Wernher: De admirandis Hungariae Aquis Hypomnemat. Coloniae,
1595.
Zsilinszky: A soproni országgyűlés 1681-ben. (Érték. a Történetud.
köréből, XI. kt.)
Zoványi: A coccejanizmus. (Protest. Szemle, 1890.)

Serfőző József

Wirksamkeit von Martin Szentiványi

Im 17. Jahrhundert erlitt Ungarn ein doppeltes Unglück, die Türkenplage und die Religionskriege. Nach dem Sturm dieser Kriege erwachte das Reich aus ihrer Lethargie. In der zweiten Hälfte des Jahrhunderts begann von neuem die Arbeit des Wiederaufbauens. Infolge dieser Plagen ist das Reich in vieler Hinsicht zurückgeblieben im Verhältnis zu den anderen Ländern: so manches konnte erst verspätet beginnen und anderes nur unter der Bedingung weiter geführt werden, wenn man die bisherigen Erfolge umarbeitet.

Martin Szentiványi (1633—1705) der unermüdlich tätige, gelehrte Jesuit ist der berühmte Arbeiter im Aufbau des geprüften Landes. Die dringende, aufgehäuften Arbeit wirkte auf ihn wie das Magnet auf das Eisen: er arbeitete mit ganz ungewohnter Eile und fieberhafter Unruhe, er bot seine Arbeit auf zum Beginnen, oder zum Vollenden, wo er eben die grösste Not sah; bis zu seinem Tode wurde er nicht müde, auch blieb er immer im Eifer und im Schwung.

1653 mit 20 Jahren in den Orden getreten, absolviert er seine Studien in Tyrnau und in Wien, beginnt seine Laufbahn 1667 an der Universität in Tyrnau. Seine Obern wurden bald auf den tüchtigen, tatkräftigen Geist des jungen Ordensmannes aufmerksam und setzten ihn auf einen ihm gebührenden Platz. Georg Szelepcsényi Erzbischof von Gran gibt ihm seinen ersten Auftrag: In 1673 ernennt er ihn zum Zensor, in 1674 wird er Prefekt der Universitätsdruckerei von Tyrnau; 1675 übernimmt er die Redaktion des „Tyrnauer Kalenders“, welcher unter seiner Leitung weltberühmt wurde. 1688 ernennt ihn Leopold I. zum Reichszensor. Die wichtigsten Mittel zur Lenkung der verschiedenen Kulturrichtungen ruhen in seinen Händen und er gebraucht alle mit unermüdlichem Fleisse bis zu seinem Lebensende. In Ungarn war er der geschickteste und wachsamste Lenker der Geistesrichtung, der Universalbildung seiner Zeit, in einem gewissen Sinn der „Zeitungs-

schreiber“ seiner Epoche. Angelegentlich des Rákóczi-Aufstandes gab er Flugschрифte heraus mit den bemerkenswerten Ereignissen.

Auf wissenschaftlichem Gebiet leistete er auch eine bedeutungsvolle Arbeit, er war vielleicht der berühmteste ungarische Polihistoriker seiner Zeit, er arbeitet in allen Zweigen der Wissenschaft; aber der Geschichte und der Rechtswissenschaft leistete er die grössten Dienste. Auf geschichtlichem Gebiet begann er die Arbeit des Stoffsamelns; er einigte alle verschollenen Gesetze und Rechtsregeln und publizierte den vollständigen Rechtskomplex in neuer Ordnung unter neuer Benennung: „Corpus Juris Hungarici“, welchen Namen es bis heute noch behalten hat.

Als Prefekt der Universitätsdruckerei hat er eine wichtige Arbeit geleistet und sie mit unvergleichlicher Liebe und Begeisterung zur Blüte gebracht. Um die Arbeit der Druckerei vollständig zu sichern, hat er in Znióvárálja in Nordungarn 2 Papiermühlen errichtet, um sie von den fremden Papiermühlen unabhängig zu machen. Mit literarischen Arbeiten hat er ebenfalls dieselben versorgt, denn er war der fruchtbarste Schriftsteller seiner Zeit, nach Stoeger hat er 56 Werke verfasst.

Im vorgeschrittenem Alter beschäftigte er sich auch mit polemischer Literatur in religiösen Streitfragen. Erzbischof Kollonich erwählte ihn als Arbeitsgenossen zu seinem grossen rekatholisierenden Unternehmen, infolge dessen hat er die letzte, berühmte Religionsdebatte seiner Zeit bis zu Ende ausgefochten. Wir behaupten mit Recht, dass der Religionsstreit im Sinne des 17. Jahrhunderts mit seinen Kämpfen endete. Er schrieb 22 polemische Werke. Diese seine Werke sind sehr populär geworden, viele von Ihnen wurden beinahe in alle Landessprachen der Reiche von gemischter Religion wiederholt herausgegeben. Der Probst von Ellwangen liess eine Gedenkmünze prägen als Würdigung von Szentiványi und zu seiner Ehre. Manche seiner Werke haben 18 Auflagen erlebt und sie werden noch ein Jahrhundert nach seinem Tode von neuem veröffentlicht.

T A R T A L O M

I. Származása és ifjúsága	5
II. Családi kapcsolatok	14
III. Tudományossága	17
IV. A matematikus és küzdelmei	23
V. Felfogása a harcásatról	48
VI. A történetíró	49
VII. Pedagógiája	70
VIII. Jogi munkássága	85
IX. Hitviták és únió	94
X. Az ország főcenzora	120
XI. A nyomda és a papírmalmok	129
XII. Az egyetem és Nagyszombat város küzdelme	145
Forrásmunkák	171
Idegen nyelvű kivonat	174

GRÓF PÁLFFY FERDINÁND csanádi, majd egri püspök (1620—1680)

A győri hősnek, báró Pálffy Miklós unokája.¹ Atyja János, a fivérének, Pálffy Istvánnak grófi rangra való emeléséről 1634 február hó 13-án kiállított oklevél² szerint, „minden alkalommal vitéz és bátor katonának és vezérnek bizonyult”, azután II. Mátyás király udvarában kamarási szolgálatot teljesített, majd királyi tanácsos, aransarkantyús vitéz, koronaőr, végre³ Komárom megye főispánja lett és 1636 február 28-án szintén grófi rangra emeltetett. Ferdinánd anyja: *Mansfeld Anna Lúcia Julianna* grófnő.⁴

Pálffy Ferdinánd Bécsben született 1620-ban. Keresztatyja II. Ferdinánd király volt, kitől keresztnevét nyerte.⁵ Miután tanulmányait a nagyszombati jezsuita kollégiumban elvégezte, a szabadművészetek mesterévé avattatott.⁶

A tanok, melyeket a jezsuiták szívébe plántáltak, erős gyökeret vertek és azt a hajlamot keltették benne, hogy oktatóiról példát véve, belépjen a Jézustársaságba. Ismervén atyjának minden gondolatát, tudta, hogy ez örömmel hozzájárulna ahhoz, hogy egyházi szolgálatba lépjen, de idegenkedne attól, hogy szegénységre kötelezett szerzetes legyen. Minthogy azonban e hajlama nem lanyhult, hanem a rend tagjaival való folytonos érintkezéstől szüntelenül élesztve, forró vágyakozássá fokozódott, nem tarthatta magát vissza attól, hogy szívéből kiöntse édesatyja előtt és őt addig ostromolja kérésekkel, míg a rokonok erőlködéseinek ellenére, végre mégis kívánságára hajolt.

¹ *Jedlicska Pál*: Eredeti részletek gróf Pálffy-család okmánytárához. Budapest, 1910. 686—687.

² I. m. 492.

³ 1643-ban.

⁴ I. m. 502.

⁵ Némely iratban *Antal* néven fordul elő.

⁶ I. m. 502.

Erre a jezsuitáknál Bécsben,⁷ Pozsonyban⁸, Győrött⁹ és Grácban¹⁰ folytatta tanulmányait. Miután primíciáját Nagyszombatban a Keresztelő Szent János-egyházban megtartotta,¹¹ papnövendékek és világi ifjak nevelésével foglalkozott.¹² A generáliskollégiumot három éven át (1663—1666) vezette.¹³ Hivatalának átvételekor, az intézet pénzhányának megvilágítására, jónak vélte feljegyezni: „E collegiumba az új igazgató 1663 január 7-én lépett és készpénzben csak huszonöt dénárt talált. Ez volt Péter Pálffy Ferdinánd.”¹⁴ A szeretet főparancsát abban ismerte fel, hogy másokkal jót tegyen, és tanár korában abban lelte kedvét, hogy növendékeinek minél több örömet szerezzen. Mivel mint szerzetesnek nem állott módjában adakozni, rokonaihoz fordult egyik-másik növendékének megörvendeztetése végett. Egyik fennmaradt levelében a Vöröskőn tartózkodó unokaöccsétől, gróf Pálffy Miklóstól egy tanuló számára mentének való, szép posztót kér „elemőzsínakép”, ezenkívül még írópapirost és pergament-képecskéket, „melynek árát majd a Pázmáneumban levő Rott magister fogja megtéríteni”.¹⁵

Ezután (1666—1671) ismét Pozsonyban működött.¹⁶ Celája csendjét és kedélyének nyugalmát azonban itt nem

⁷ 1640 ősztől 1641 őszeig Bécsben elsőéves novicius. („Catalogus Provinciae Austriae.”) A noviciátus 2 évig tartott. Ezután elvégezhetette a 3 éves filozófiai kurzust. Utóbbiról a magyarországi jezsuita rendi levéltárban a hiányzó Catalogusok miatt nincs feljegyzés. Rómában a rendi levéltárban Pálffy Ferdinándról nem maradt fenn adat. A tanulmányaira vonatkozó itt felhasznált adatokat P. Gyenis András S. J. rendtörténétirőnek köszönöm.

⁸ 1640—1647. tanévben: „magister”, vagyis még papnövendék és tanítja a grammatikai osztályt.

⁹ 1647/48-ban mint magister a syntaxis osztályát tanítja. Ezenkívül „exhortator studiosorum festivus”, azaz ünnepi szónok.

¹⁰ 1648/49. Elsőéves teológus. Ezután elvégezte a teológiát és pappá szentelték.

¹¹ Jedlicska i. m. 502.

¹² 1652/53. tanévben Nagyszombatban a syntaxis osztályát tanítja, ezenkívül a diákkongregációt vezeti. („Praeses congregationis Natae Reginae”. 1653/54-ben Győrött a poeta osztályát tanítja. 1657/58-ban Nagyszombatban: Regens Convitius Nobilium, Praeses Congregationis, Confessarius. — 1658/59: Győrött „minister”, azaz helyettes házfőnök, procurator, confessarius.

¹³ 1662/63: „Regens Collegii Generalis Cleri Ungariae”. — 1663/64: „Regens Collegii Generalis Cleri Ungariae, Praeses Congregationis Studiosorum, Exhortator dominicalis et festivus studiosorum, operarius (vagyis lelkipásztorkodik a templomban és a városban). — 1664/65: Regens és operarius.

¹⁴ Jedlicska i. m. 503.

¹⁵ I. m.

¹⁶ 1666/67: „minister, confessarius”. — 1668/69: „Praefectus et confessarius templi”, azaz: a templom rektora, segíti a házgondnokot hivatalában. — 1669/70: „Praefectus et confessarius templi, bibliothecarius”. — 1670/71: „Praefectus et confessarius templi, bibliothecarius et operarius”.

sokáig élvezhette. Rokonainak egy birtokra támasztott ellentétes igényei oly elkeseredett viszálykodást szítottak, mely már a családi béke megrendítésével fenyegetett. Vesződésükbe őt is belevonták, egyesült erővel megrohanták a végett, hogy magát a szegénységi fogadalom alól felszabadítsa, azután pedig érdekeik védelmére keljen. Ily körülmények közt kénytelen volt a rendből való elbocsáttatását kérelmezni.

Miután kérelme 1671 április 26-án teljesítve lőn, elhagyta a kollégiumot. Nemsokára a vitás jószág birtokába bevezetve, ¹⁷ ott élt. Most módjában állott a nélkülözőkön segíteni. Segített is rajtuk; de a jótékonyság gyakorlatában nem találta meg azt a boldogságot, mely szerzetes korában szívét vidámitotta, midőn összekuporgatott kisebb ajándékokkal tanulóit segítette. E bőségesebb gyámolítások híjával voltak a gyengédség varázsának, mint a művirág az illatnak. Úgy nézte az emberek profán sürgölődését, mint a gyermekek játékát. Ráért visszaemlékezni azokra a küzdelmekre, melyeket édesatyjával folytatott, hogy a forrón sóvárgott egyházi pályára léphessen és csakhamar elfogta a sajnálat, hogy a kivívott győzelem gyümölcseiről lemondott. A kínzó gondolat, hogy ebben könnyelműen járt el, felkeltette benne a vágyat, hogy vezeklésül ismét Isten országának szolgálatába lépjen. Újból egyházi állás elnyerésére törekedett.¹⁸ Óhaja teljesült. Lipót király 1672 augusztus 26-án kinevezte *csanádi püspökké*.¹⁹

A csanádi püspökség Pálffy idejében alig volt egyéb pusztá címnél. A török hódoltság teljesen felborította az egyházmegye régi állapotait. Megkezdődött az egyházmegye leg-sötétebb korszaka, a katasztrófák és szerencsétlenségek kora, telve gyilkossággal, éhséggel, inséggel, gyalázzal, rabsággal, kétségbeeséssel. Kimondhatatlan kínos volt a püspökség területén élő nemzedékek sorsa. Máskor is sujtották kemény csapások az egyházmegyét. Épületei a tatárjárás óta el-elpusztultak. De a gyász napjait néha mégis félbeszakították az öröm, a lelkesültség és az emelkedettség órái. Szent Gellért hagyatékának örökösei mindannyiszor eltakarítják a romokat és helyükre új köveket hordva, felépítik a ledöntött és megszenteltelenített oltárokat, mire az egyházmegye mint a phönix-madár, megifjodva támadt fel hamvaiból. A hódoltság nemzedékeit azonban nem kecsegtette a jobb idők hajnalhasadásának reménye. Főpásztorai távol nyájuktól bolyongtak. Az

¹⁷ Jedlicska i. m.

¹⁸ Csanádi püspökké kineveztetése alkalmával a római jegyzőkönyvek egyszerűen „presbyter”-nek nevezik. (Gróf *Batthyány* Ignác: *Acta et scripta s. Gerardi cum serie episcoporum Chanadiensium. Albo-Carolinae, 1790. 178.*)

¹⁹ *Országos Levéltár: Liber collationum ecclesiasticarum. II. 266.*

oszmán birodalom pedig Európa első világhatalmának tolván fel magát, oly fenyegető állást foglalt el egész Nyugat-Európa agyonnyomására, hogy valamennyi keresztény népet megrettegette.

Előrelátható volt, hogy a török Pálffynek sem fogja megengedni főpapi joghatósága közvetlen gyakorlását. Hisz attól kellett tartania, hogy a Habsburg királytól kinevezett püspök egyházi tevékenységével egyúttal az előbbi politikáját is elő fogja segíteni. Főpásztori működése tehát nemcsak az iszlám vallás terjedésének megállítására, hanem a szultán világi hatalmának gyengítésével a Habsburgok uralmának gyarapítására is fog irányulni. Ezenfelül mint országnagy, a törvényhozás tagja volt. Ezért nem székelhetett hódoltsági területen. Pálffy ezért kénytelen volt tovább az *esztergomi főegyház-megye területén* tartózkodni. Itt az érsek megbízásából a *pozsonyvidéki* egyházi viszonyok rendezésén²⁰ és a papság lelki életének mélyítésén fáradozott.²¹ A *veszprémi* egyházmegyében, *Somogyban* is végzett egyházlátogatást.²²

A püspökké kineveztetésétől félévre kelt²³ pápai megerősítő bullát, a rendes szokástól eltérően, már az előírt hitvallás letétele előtt vette kézhez.²⁴ Mint csanádi püspök, kezdetben semmiféle egyházi javadalomban nem részesült. A borsodvármegyei *bélháromkúti apátság*ot csak később²⁵ nyerte el.²⁶

Áthatva a jezsuitaiskolában elsajátított gondolkozástól, elfordult a magánosoktól magasztalt ama bálványtól, mely az

²⁰ *Prímási Levéltár*, Esztergom: Visitatio canonica parochiarum sub archidiaconatu Posoniensi existentium per illustrissimum dominum comitem Ferdinandum Pálffy ab Erdöd eppum Chanadiensem peracta anno 1673.

²¹ Egy kiadványa: „Directorium ecclesiasticum seu ordo perpetuus recitandi officium divinum juxta Breviarium Romanum in usum totius Hungariae regni. Tyrnaviae, 1674. V. ö. Jedlicska i. m. 503.

²² *Somogy vármegye levéltára*: A balatonkiliti plébánia 1673 október 21-i egyházlátogatásának jegyzőkönyve.

²³ 1673 február 27.

²⁴ „Romae in palatio apostolico montis Quirinalis feria secunda, die 27. Februarii 1673 fuit consistorium secretum, in quo Santissimus dominus noster, referente reverendissimo domino Friderico cardinali de Hassia, providit ad nominationem caesareae majestatis ecclesiae Chanadiensi vacanti per obitum bonae memoriae Hyacinthi Macripodari ultimi illius episcopi extra Romanam curiam defuncti, de persona R. Ferdinandi Pálffy presbyteri, ipsumque illi in episcopum praefecit et pastorem curam etc. committendo cum dispensatione super defectu gradus doctoratus et decreto, quod antequam munus consecrationis suscipiat fidei professionem emittere teneatur.” (Batthyány i. h.)

²⁵ 1674 december 16.

²⁶ *Országos Levéltár*: Liber collationum ecclesiasticarum II. 298. (Collatio abbatiae trium fontium de Beel in comitatu Borsodiensi existentis comiti Ferdinando Pálffy ab Erdeöd eppo Chanadiensi decima sexta Decembris anno millesimo sexcentesimo septuagesimo quarto facta.)

akarát korlátlanágát személyesítette, és szívében azt az eszményképet ápolta, mely a jezsuiták lelkigyakorlataiból alakult ki benne, mivel a Jézustársaságot továbbra is kedves anyjának²⁷ tisztelte.²⁸ Ellentétben unokafivérével, Tamás püspökkel, aki inkább egyházmegyéjének anyagi ügyeire volt tekintettel, Ferdinánd egyedül a lelkek üdvét tartotta szem előtt. Az egyházmegyéjének török kézre jutásával bekövetkezett rémuralom nemcsak a püspökséget, a káptalanokat és az úgynevezett „vagyonos” monostorokat szüntette meg, hanem elpusztította a plébániákat is. Míg a hajléktalanná vált kanonokoknak más káptalanok, a szerzeteseknek rendjeik új szállást adtak, az egyházmegyei világi papság nemcsak fedél nélkül szűkölködött, hanem kipusztítva minden vagyonából, szélnek bocsátatott. Elvesztek nyom nélkül. Egyiknek sem ismerjük sem nevét, sem sorsát. A székesegyházi iskola — a papság növendékháza — elpusztulván, a papirend kihalásra volt kiszolgáltatva. A plébániaegyházak, melyeknek száma a félhold uralma előtt meghaladta a legutóbbi idők egyházainak számát, a török világban az utolsóig elenyésztek, és azt sem tudjuk, hogyan, mikor, mily körülmények közt szűntek meg. *Pálffy idejében egyetlenegy plébánia nem állott fenn.* Ezért kezdettől fogva szakadatlanul arra törekedett, hogy az oszmán szolgátságban sínylődő híveinek lelki vigaszt, vallási erősítést nyújtson. Megtalálta ennek a módját egy szerzetesház főnökének püspöki helynökké kinevezésében. Miután a római kúria püspöki székében megerősítette,²⁹ „mivel a szükség sürgeti és az Egyházban a rend is követeli, hogy a csanádi egyházmegyében a lelkiekben püspöki helynök állíttassék, aki csakúgy, mint a püspök felelős a rábizott lelkekért”, *kinevezi a ferencrendiek szegedi háziönökét, Kultsár Györgyöt,*³⁰ *helyettesül*³¹ és fel-

²⁷ Jedlicska i. m. 504.

²⁸ Püspök korában is nyilvánosan, másokkal közösen, Szent Ignác szellemében végezte lelkigyakorlatait. I. h.

²⁹ 1673 augusztus 6.

³⁰ *Ordinánsz* Konstantin: A Libanon havasi alatt illatozó titkos rózsza Mező-Szeged Havi Boldogasszony templomában Segítő Boldogasszonykép története. Szeged, 1831. 95. V. ö. *Friedrich* Urbanus: *Historia provinciae Hungariae ordinis s. Francisci strictioris observantiae. Cassoviae, 1759. II. 79. Katona* Stephanus: *Historia Critica regum Hungariae. Budaë, 1804., tomulus XV. 153. Havi Szemle.* Nagyszombat, 1869. 518—519. *Csanádegyházmegyei Adattár.* I. 130—131.

³¹ „Nos comes Ferdinandus Pálffy ab Erdeöd, perpetuus de Vereskő, supremus ac haereditarius comitatus Psoniensis, episcopus Chanadiensis, sacrae caesarae regiaeque maiestatis consiliarius. Cum gravis necessitas postulet ac bonus in ecclesia ordo exigat in dioecesi nostra Chanadiensis constituere vicarium generalem in spiritualibus, cui aequae, ac episcopi est, reddere rationem de animabus sibi concreditibus, hisce proinde testamur, nos elegerimus admodum reverendum patrem guardianum monasterii Szegediensis ex ordine s. Francisci strictioris observantiae et constituisse iuxta antiquam et laudabilem consuetudinem praedecessorum nostrorum,

ruházván őt főpásztori hatalommal, rábízta hívei lelki gondozását. Egyben meghagyja híveinek, hogy helyettesének a lelkekben engedelmeskedjenek, felhatalmazván őt arra, hogy az ellenszegülőket egyházi büntetéssel fenytse meg. A hívek körében élő szerzetesfőnök a ráruházott szűkebbkörű püspöki hatáskörben kétségkívül határozottabb, tisztább és igazibb képet nyert a hódoltság egyházi viszonyairól, mint aminőt az egyházmegyéjétől száműzött püspök szélesebb, de nyugtalan perspektívája mutatott. Közvetlen-közélről és több oldalról szemlélhette a hitéletnek nemcsak folyását, csobogását, elcsörgedezését és szörványos felbuggyanását, hanem beláthatott medrének mélyére is. Saját szemével észlelhette kerületének sokszor hirtelen változó külső viszonyait. Mindennek halogatás nélkül végére járhatott. Lelke teljesen egybeforrt a hívei lelki életével és e közösség a hódoltsági hívekben fenntartotta a hit, remény és szeretet istenes erényeit. Ő és munkatársai gyakran felkeresik a püspököt, hogy jelentést tegyenek a hódoltságban sínylődő hívek helyzetéről.

Pálffy figyelembe vette a paphiányt és egyházmegyéje számára a *Propaganda Kongregációhoz is fordult papokért*.³² E szerzetes-misszionáriusok mint vándorapostolok mindenben szükségét szenvedve, szembenézve a legkegyetlenebb üldöztetéseknek, keresztl-kasul bebarangolták az egyházmegye vidékeit, betérték mindegyik hajlékba, a legnyomorúságosabb kunyhóba, hogy híveiket vigasztalják és lelküket erősítsék. Durva szűrben, sarukban vagy mezítláb keresték fel, gyakran életük veszélyeztetésével, a törökök elől elmenekült híveket, megkeresztelték a kietlen pusztákon, nádasokban vagy a mocsarakban úszó tutajokon született csecsemőket, megáldották a frigyeket és kimondhatatlan nélkülözések közt hónapokat töltöttek velük. A népet nemcsak a vallás tanításával, hanem mindenképen oktadják. Kolostoraik mellett iskolákat tartottak fenn, telepeiket kertekkel vették körül, hogy a népet kertészetre ösztönözzék. Ezeknek, az alázatosság, türelem és lemondás hősi erényeiben megedzett szegény misszionáriusoknak köszönheti Pálffy püspök, hogy egyház-

necnon mandamus, ut in dioecesi refractarios et nolentes parere eidem in rebus spiritualibus, et ultra sine facultate ingerentes, in dioecesi nostra canonice suspendat et eliminet similes, nisi velint dioecetano vicario legitime electo obsecundare in rebus iustis et licitis. In cuius rei fidem has admodum reverendo patri guardiano praenominato litteras manu nostra subscriptas et sigillo nostro confirmatas ac roboratas dedimus, Szuhae sexta Augusti anno Domini millesimo sexcentesimo septuagesimo tertio. Comes Ferdinandus Pálffy episcopus Chanadiensis." *A szegedi ferencesek levéltárában: Oklevelek. 20. sz. — Hasonmását közöljük.*

³² A vonatkozó iratot nem sikerült megtalálnom. *Batthyány* (i. h.) és utána *Lányi* (Magyar föld egyháztörténetei. II. 380.) említik ezt.

megyéjében a katolikus hit fénye a megpróbáltatás nehéz napjaiban sem enyészett el végképen.

Gróf Pálffy Ferdinándot, ki mint csanádi püspök, királyi tanácsos is volt,³³ a király 1678 február 26-án „áthelyezte” az egri püspökségre.³⁴ A bemutató-iratban a királytól használt ama kifejezés, amely szerint ő a főpapot „áthelyezendőnek vélte”,³⁵ Rómában megütközést keltett.³⁶ A bíboros államtitkár emlékeztette az új nunciust arra, hogy az áthelyezendő főpapnak előbbi egyháztól való felmentése, valamint áthelyeztetése a pápa kizárólagos joga és utasította, hogy a királyi iratba becsúszott hiba ennek megfelelően helyesbítessék.³⁷ Ez meg is történt.³⁸

Mint egri püspök Kassán székelt. Miután ott két éven át a hitélet fejlesztésén buzgólkodva, a jászói prépostságot a világiaktól visszaszerezte³⁹ és a nagyszombati kollégiumot gazdagon megajándékozta,⁴⁰ 1680 október 31-én, két havi betegeskedés után, elhunyt.

Végrendeletében is a Jézustársaság tagjának vallotta magát: „Testem azonnal harmadnapra a Jézustársaság kassai egyházába vitessék és ott minden pompa nélkül éjjel testvéreim közé temetessék, minthogy én is törvényes tagja vagyok Jézustársaságának.” A kassai jezsuita kollégium évkönyvei szerint kívánságát teljesítették és holttestét november 2-án este fáklyavilág mellett a jezsuiták templomának Szent Ignác-polnaja alá temették.⁴¹

Juhász Kálmán

³³ Pálffy i. levele a szegedi ferencendi házfőnökhöz.

³⁴ *Országos Levéltár*: Liber collationum ecclesiasticarum. II. 362.

³⁵ „Transferendum duximus.”

³⁶ Sőt a nuncius kifogást emelt az ellen is, hogy a pápai megerősítésre vonatkozó királyi iratokban a királyi kinevezés mint „adományozás” tüntettetett fel és kieszközölte (1666), hogy ezek, a kifogásolt kifejezés mellőzésével újból kiállítottak. (*Fraknói Vilmos*: A királyi kegyúri jog. Budapest, 1895. 403—404.)

³⁷ Az államtitkár 1678 május 28-i jegyzékének szövegét közli *Fraknói* i. m. 404.

³⁸ A nuncius 1678 június 19-én tesz az utasítás végrehajtásáról jelentést. *Fraknói* i. m.

³⁹ Pálffy Tamás halála, 1679 augusztus 21-én neki adományozta a király e préposti javadalmát. (*Országos Levéltár*: Liber collationum ecclesiasticarum II. 412. Collatio praepositurae Jaszoviensis per mortem Thomae quondam Pálffy Ferdinando item Pálffy eppo Agriensi facta.)

⁴⁰ Nagylelkű adományát a tanintézet homlokzatán fekete márványtáblán örökítették meg. *Jedlicska* i. m. 504.

⁴¹ November 4-én püspöki helynöke, Horváth György egri nagyprépost ünnepélyes gyászmisét mondott lelki üdvéért. *Jedlicska* i. m. 305.

A NAGYSZOMBATI EGYETEM NYOMDÁJA ÉS AZ ÚNIÓ

Pázmány Péter bíboros elismerten egyik legnagyobb főpapja a magyarságnak. Szónok, író, szervező, diplomata, politikus, egyházkormányzó, gazda, tudós és nem utolsó sorban tudománypolitikus: olyan és annyi kiváló tulajdonságot egyesít önmagában, amennyit együtt és ilyen mértékben ritkán találunk meg másokban. Minden tette jelentős tényezőnek bizonyult a magyar katolikusság sorsának irányításában és alapításai századokra befolyásolták az ezirányú történeket. Legjelentősebb alkotása az 1635-ben megnyílt nagyszombati egyetem, melyet boldog meglelégedéssel Benjaminjának nevezett a megnyitó ünnepség alkalmával s jelentős szerepet s helyet jelölt ki a főiskolának a magyar közélet alakításában.¹

Ha behatóan tanulmányozzuk a Pázmány-egyetem nagyszombati korszakának életét és hatásait, akkor kétségtelenül színes és nagy távlatokat nyitó kép tárul elénk. Nincs részlete a magyarság életterének, melyen ne éreztette volna hatását a főiskola kisugárzó munkássága. A jelen értekezés egyedül azt a kérdést vizsgálja, hogy a korunkat annyira érdeklő vallásegysítő törekvések, a hitegység érdekében milyen álláspontot foglalt el a nagyszombati egyetem. Mit tett közvetlenül a rutének és románok úniójáért? Itt csak a nagyszombati

¹ E cikk írása közben a következő munkákat használtuk. Rusinszky idézendő cikke mellett Pázmány legalaposabb életrajzát Fraknoi Vilmos írta: Pázmány Péter és kora, 3 kötet, Pest 1868—72., s Pázmány Péter, Budapest, 1886. Legújabban Sik Sándor professzor foglalta össze mesteri módon mindazt, amit Pázmányról tudunk: Pázmány. Az ember és író. Budapest, 1939. — A nagyszombati egyetem történetét a korábbi magyar és latin nyelvű hosszabb-rövidebb feldolgozások után monumentális alakban, négy vaskos kötetben megíratta az 1935-ben jubiláló egyetem. A mű címe: A királyi magyar Pázmány Péter-Tudományegyetem története. Első kötet: A hittudományi kar története. Írták Hermann Egyed és Artnér Edgár. Budapest, 1938. 89 kk. lapok tárgyalnak a papnevelés kérdéséről. — Az egyetemi nyomda munkásságát ismerteti, sok hézaggal, Iványi Béla és Gárdonyi Albert: A királyi magyar egyetemi nyomda története. 1577—1927. Budapest, 1927. — A nagyszombati könyvkiadásokat összeállította Zelliger Alajos: Pantheon Tynaviense című könyvészeti munkájában. Tynaviae, 1931. Az összeállítás meglehetősen teljes és időrendet követ.

helyi hatást összegezzük, nem terjeszkedik vizsgálódásunk magára az únió gyakorlati megvalósítására.

Két kérdés vetődik fel a kutató előtt. Hogyan kapcsolódott bele a híres nagyszombati jezsuita nyomda az úniót munkáló irodalom ügyének előmozdításába? Mit tettek az egyetem tanárai és intézetei az úniós papnevelésért?

E két szempont azután rávilágít a további eseményekre, melyek azonban nem tartoznak jelen értekezésünk körébe. Annak tárgyalása, hogy mit tett a kassai püspöki egyetem és nyomda, a kolozsvári akadémia és nyomda az únióért, talán más alkalommal kerül sorra. Ugyancsak a közvetlen térítő hatás méltatása és a hitegység gyakorlati megkötése is más lapra tartozik.

Nagyszombat önmagában jelentéktelen város volt a nyugati magyar határ közelében, de különösen nagy művelődési központtá emelkedett attól az időtől kezdve, hogy a törökök elfoglalták Magyarország középső részeit. Falai között biztos menedéket találtak nemcsak a török katonai övezetből ide menekültek, hanem a tudomány és a művészetek műsái is. Midőn a központi politikai intéző hatalom Budáról Pozsonyba került és az érsekprimási székhely Esztergomból Nagyszombatba, a kis város addig nem tapasztalt művelődési élnétségével vált ki. Első jelentős kezdeményezés az Oláh Miklós érsek alapította első magyarországi jezsuita kollégium és a Telegdi Miklós által 1577-ben alapított nyomda volt. Ez volt Magyarországon az első kimutatható katolikus nyomda, mely azután többszáz éven keresztül minden szellemi és tudományos törekvésnek szolgálatában állott a Felvidéken.

Ismert tény, hogy a nagyszombati nyomdát gyakran keresték fel magyar, latin, német és szláv írók; de már ritkábban említik, hogy rutén nyelvű művek is készültek itt és hogy Nagyszombatban román könyveket is nyomtattak. Rusinsky beható vizsgálódása nyomán a következő kép alakult ki előttünk.²

A rutének, kik a felső-tiszai vízrendszer vidékén laktak, 1646. év előtt a nem-egyesült egyház kötelékébe tartoztak. Mondhatjuk, hogy jóformán minden polgári és politikai jogot nélkülöztek, vallásukat nem ismerte a törvény, jobbágyorsorsóban éltek, iparosaik és kereskedőik nemigen voltak. Életük valóban fejletlen volt, egyházi viszonyaik rendezetlenek és néhány bazilita kolostor kivételével semmiféle kultúrintézményük sem volt addig, amíg Rómával egységre nem léptek. 1646-ig nincsenek pontosan elhatárolt egyházmegyéik. Papjaik egyszerű jobbágyorsorból kerültek ki és műveltségük

² B. Rusinsky cikke megjelent a Pamatke trnavskej univerzity, 1635—1777 (Trnava, 1935) 243—257. lapjain.

csak az olvasni-tudásban és az egyházi szertartások elvégzésében nyilvánult meg. A pópa és az előénekes a szó szoros értelmében csak a hívők könyörületességéből és kézimunkából élt. Az egyesülés előtt nem voltak iskoláik és a valamelyes művelődésnek egyedüli tűzhelyeiül a kolostorok szolgáltak, különösen a munkácsi és a máramaros-hrusói, melyek egyúttal a keleti püspökök székhelye gyanánt is szerepeltek. Itt nevelték a papságot, de a képzés gyors és fogyatékos volt. A pópák száma idővel nagyon felszaporodott. Azok a jobbágyok, kik mindenestül uruk tulajdonát képezték, pappászentelésük által nehéz életük megkönnyítését akarták elérni, mivel a felszentelt pópák mentesültek az uraság által kirótt robotmunkáktól. Bacsinszky püspöksége (1772—1809) előtt — az ő szavai szerint — „annyi volt a pópa, ahány patak”.

Hátramaradt élet folyt a Kárpátok alján egészen a 17. század végéig, míg az unió által el nem értek az európai emberi kultúra áramlataiba. Irodalomról ilyen körülmények között szó sem lehet. A jobb tehetségek lelki megmozdulásait postillák formájában az ú. n. „Tanítói evangéliumokban” vezették le, amik gyenge visszhangjai és lecsapódása voltak a galíciai rutének között mozduló ellenreformációs törekvéseknek. Jó népi nyelven írták a műveket és már 1580. évtől kezdve szép kezdeteit mutatják a születendő irodalomnak, de mindezek kéziratban maradtak, különösebb nevezetesség és a kortársakra hatás nélkül.

Ebben a szomorú helyzetben nagy és örvendetes változás állott be 1646. évtől kezdve, amikor a rutének lassanként visszatértek a katolikus Egyház ölébe. A változás nehézkesen ment végbe és a begyökeredzett maradiság még vagy száz évig tartott, de az állandó fejlődés az unió kezdetétől fogva észrevehető volt. Az egri püspökök egyházi fennhatósága alá rendelt rutének elhatárolt egyházmegyét, a kormány által elismert saját püspököt kaptak Munkácson, papságuk az egri és nagyszombati szemináriumokban nevelődött, jogaiban egyenlővé vált a latin papsággal, iskolákat alapítottak és csakhamar megjelentek az első fecskék, a rutén irodalom első termékei Nagyszombatban. Új lehetőség nyílt meg a rutének előtt, mely szorosan összefüggött éppen a nagyszombati egyetemmel és intézetekkel, melyek részben már új rutén papságot neveltek.³

³ Az unió kérdéséről előbb Nilles Miklós *Symbolae* című könyve, azután Pelesz Julián két kötetes *Geschichte der Union der Ruthenischen Kirche mit Rom*. Wien, 1878., s Hodinka Antal: *A munkácsi g. kath. püspökség története*. Budapest, 1910. említhető. Rövid összefoglalást nyújt Vargha Gyula: *Skizmatikus vitapontok* (Ungvár, 1916.) című, ma is haszonnal forgatható munkája. Gyér adatokat közölnek a lexikonok, egyháztörténeti tankönyvek, egyes folyóiratok. Az egész kérdés feltárása mind

A rutének első nagy egyházi szervezője Kamelis (De Camelis v. Camillis) József püspök (1689—1704) mindent előlről kellett hogy kezdjen.⁴ Az iskolázatlan papságot előbb a hittan elemeire kellett megtanítani, ezért ő maga, olaszországi görög létére, latin nyelvű hittant írt és fordítót keresett hozzá. Miután a saját, egykor még görögkeleti papjai között ilyent nem talált, Galíciában érdeklődött és latin nyelvű kéziratát Kornický János prsemisli egyesült pap fordította le rutén nyelvre. Ez a tény ukrán és lengyel nyelvi sajátságaival a mű minden sorában elárulja származását. A rutén írásbeliségnek így elkészített első képviselője Nagyszombatban jelent meg 1698. évben Katechisis címmel. A könyv Szabó Károly tanulmánya szerint csak egy példányban ismeretes; azóta Rusinsky még két példányt talált az ungvári püspöki és semináriumi könyvtárban és egyet a lemergi Nemzeti Házban. Szabó Károly közlését és az ő nyomán Zelliger-ét is módosítanunk kell, nemcsak a könyv címére nézve, hanem annak leírása tekintetében is, mivel a műnek nem 412, hanem 362 számozott és 6 számozatlan lap a terjedelme, tehát a címlappal együtt 370 kis nyolcad nagyságú lap betűjelzéses ívekkel. A kiadás évének megjelölése a címlapon a nyomdász magyar fejlécére enged következtetni, az 1698-as évet cirill betűkkel adja. A terjedelmes könyv a hitvallásra, hittanra és szentségekre vonatkozó összes ismereteket magában foglalja.

A nagyszombati egyetemi nyomdát a katolizálás érdekében Kollonich Lipót esztergomi érsek, ki a rutének pártfogója volt, éppen Kamelis kérésére gazdagította cirill betűkkel, miről két bizonyítékunk van. Egyik ezek közül Kollonich levele Kamelishoz, melyben a primás tudatja, hogy szláv és rutén könyvek nyomtatása céljából rendelkezésre áll a nagyszombati nyomda, melyet ő megfelelően ellátott cirill betűkkel. Káldi György „Istennek szent akaratja” c. könyvének bevezetésében (1681-ből) is ugyanezt mondja a kiadó. Ezeket a betűket Kollonich bizonyára Krakkóból szerezte be, a katolikus vidékről, ahová keze bizonyára elérhetett. A nemegyesült nemzetektől aligha kapta volna meg, Róma pedig kissé messze volt és Bécsben 1770-ig egyáltalán nem volt látható cirill betűtípus.

A ruténeknek saját földjükön még sokáig nem volt nyomdájuk, ezért könyveiket továbbra is Nagyszombatban kellett nyomtatniok, később Kolozsvárott, Kassán, Budán, Nagyváradban és Bécsben; s csak 1863-ban tettek szert cirill

összességében, mind részleteiben még várat magára. A Keleti Egyház írógárdája sok adalékkal járult a fontos kérdés megvilágosításához. Eddigi munkásságuk ígért a teljes feldolgozás felé.

⁴ A püspökről jó ismertetést közöl Papp György: Keleti Egyház. (Miskolc, 1941.) 110—124. lap.

betűkre, nem is a maguk erejéből, hanem Jäger Károly nyomdász vállalkozásából Ungvárott.⁵

Igy történt, hogy a második rutén könyv szintén Nagyszombatban jelent meg, mégpedig mindjárt egy évvel az első után, tehát 1699-ben. Kamelis Katechisise mintegy rövidített póttanfolyam volt a görögkeleti vallásban felnőtt és már az únióban működő papok részére. Kamelis egyházmegyéjében végzett állandó utazásai közben szervezett, dolgozott és a mellett kikérdezgette a papjait a Katechisiből. A pópák így állandó tanulásra voltak készítetve. Nemcsak a püspök állandó látogatásai, hanem a világi uraságok, főképen a földesurak is serkentették őket. E hiányos műveltségű papokra, kiket „bátykóknak, baitcones” neveztek, hivatalnokaik útján felügyeletet gyakoroltak a földesurak és amikor a földesúri vajdák „vychodra” jártak a falukba, vagyis kivetették és beszédtek a földesúri adókat (ezt magyarul is vychodra járásnak neveztek), ők is kikérdezték a papokat és a népet a „katechizisből”. Még jóval később, 1701-ben is azt olvassuk az ungvári urbáriumban, hogy kikérdezték a rutén papokat a Miatyánkból, Hiszekegyből stb., aki nem tudta, 1 forint 80 dinár büntetéséért fizetett.

Míg tehát a terjedelmes Katechisis a görögkeleti gondolatvilágban felnőtt papok nevelésére szolgált, olyan könyvről is kellett gondoskodni, amely megadja az első alapismereteket az utánpótlásnak. Ilyen könyvet szerkesztett Kamelis püspök szintén Kornicky segítségével és Nagyszombatban cirill írással adta ki 1699-ben. Címe: Bukvar jazyka slavenska. 40 számozott oldal terjedelmű kis mű, megjelölt ívekkel. Terjedelme 12,7×7,3 cm. Az év megjelölése hibás. A címlap másik oldalán fametszet van, amely a kereszt előtt térdepelve imádkozó nőt ábrázol, háttérben hegy és templom „S. Brigitta” felírással.

A címlapon semmiféle feljegyzés sem mutat arra, hogy Kamelis művéről van szó; arra sincs utalás, hogy a rutének részére készült, mivel a „szláv nyelv” kifejezés nagyon általános és éppen úgy jelenthet rutént, mint szerbet, hiszen a szertartások és az írott nyelv mindkettőnél ugyanaz volt s a cirill írás is közös. Mégis rutén-orosz könyv fekszik előttünk, mégpedig jelentős mű, mivel ez az első nyomtatott iskolai segédkönyv a rutének részére.

Igaz, hogy Nagyszombatban a szerbek és horvátok részére is nyomtattak elemi hittankönyveket, egyik ezek közül „Canisius kratka Abekavica” címen jelent meg 1697-ben, de a betűi latinok voltak. Egy másik ilyen könyv cirill

⁵ A rutén únióról ír és az ezzel kapcsolatos kérdésekről Gojdics Pál püspök: *Katolicke Slovensko* (Trnava, 1933) 487. kk. lapok.

betűs volt. Címlapjának felirata: Kratka Azbukvica. Ez a cirill betűs Azbukvica katolikus irányú és mostanáig is rejtély, kiknek szánták. Bizonyára nem az egyesült szerbeknek, mivel ezek görög szertartásúak, a könyv pedig nyilvánvalóan a latin egyház hívői részére íródott. (A Hiszekegy rövidebb, mint a szláv-görög, a Miatyánkhöz pedig hozzáfűzi a „mert tied az ország” zárószavakat, az Udvözlégy eltér a latin szövegtől, azonos a göröggel és a litániák a könyv végén teljesen ismeretlenek a görög egyházban.) Talán a katolikus szerbek számára készült, tehát a bácskai bunyevácok vagy baranyai sokácok számára? A könyv, melyet semmiféle irodalmi mű sem említ, lényegesen különbözik az általános cirill írástól, helyesírásával is, mivel egészen újszerű betűket használ a ds, ly, ny, cs betűk jelölésére.

Egyébként az Azbukvica, mely 1696-ban készült, tartalmilag teljesen megegyezik a Ŋagyszombatban 1699-ben nyomtatott Bukvarral. Mindkettő ugyanolyan szótagolással kezdődik, és főrészüket hittani ismeretek töltik ki imádságokkal. De szövegük nem azonos, úgyhogy a Bukvar egyéni mű és nem az Azbukvica fordítása és a ruténföldi egyesült egyház hívői részére írták, nem a szerbeknek, kiknek visszatérítésén Kollonich nem kevésbé fáradozott. A Bukvar nyomása ugyanolyan, mint a Katechisisé és ugyanazokat a rövidítéseket használja, mint amaz; pl. ahl = anhel (angyal), Bca = Bohorodica (Isten anyja). Az imádságok kezdete ugyanaz, mint a közönséges ószláv imakönyvekben „Carju nebesny utisitelu” és teljesen követik az egyházi szláv nyelvet.

Nagyon figyelemreméltó egyébként különösen a Miatyánk szövege, melyet szokatlan módon görög és nem cirill betűkkel nyomtak. Ebből könnyen következtethetünk a korabeli rutén kiejtési módra. Így pl. „Páter himon ho ej tis uranis.”

Legérdekesebb a szláv nyelvű és görögül írt imádságok felirata. Az aláhúzott szavak nemcsak azt árulják el, hogy ezek görög eredetűek, hanem azt is, hogy szerzőjük ugyanaz a Kornicky, aki Kamelis Katechisisét lefordította.

Az ószláv egyház nemigen épített iskolát egész a 19. századig, megelégedett a szertartások elvégzésével; a nyugati Egyház mindkettőt gondozta, mindenekelőtt az egyházi oktatással törődött, az élő nyelven prédikálással és a hitvallásnak hittankönyvekben összefoglalásával. A trienti zsinaton megállapított hitvallás nagyon gyorsan elterjedt Canisius kis hittankönyveinek a segítségével. A hitszakadás is felhasználta az ilyen módszert, sőt éppen ennek a segítségével terjedt el, csupán a keleti egyházban nem volt meg ez a hatásos segéd-eszköz. A keleti zsinatok összefoglalták ugyan már régen a hitvallást, azonban nem volt népszerűen megírt kézikönyvük.

Csupán Lukaris pátriárka adott ki a reformáció hatására egy latin-görög görögkeleti hittankönyvet 1629-ben Genfben. De ennek a könyvnek kálvinista szelleme ellenállást váltott ki egész Keleten, az ortodox egyház, melyet így a tespedésből kimozdítottak, kiátkozta Lukarist. Ezek a mozgalmak végül meghozták termésüket. Mohila Péter kievi pátriárka 1643-ban kiadott végül egy olyan katekizmust, amely mindenkit kielégített, de könyve nem jutott el soha Magyarországra, itt nem is volt semmiféle hatása.

Amikor a keleti egyháznak a saját birodalmában sem volt ilyen kézikönyve, hogyan lett volna a ruténeknek a Kárpátalján? Van ugyan Rusinsky szerint egy irodalmi legenda arról, hogy a máramarosi-hrusói kolostorban 1640 és 1680 között létezett egy nyomda, amely kiadta az ószláv „Bukvart” a katekizmus elemeivel és ezt a legendát, melyet különösen a múlt század hatvanas éveiben Kralicky terjesztett, Petrov is elfogadta, aki egyébként körültekintő kutatója volt a rutén történelemnek. Ha közelebbről figyelembe vesszük az ószláv rutének általános kultúrhelyzetét, nem gondolhatunk nyomtatott könyvre, de nyomdára sem Máramarosban, sem az únió bevezetése előtt, sem utána. Ez a vélemény valószínűleg akkor keletkezett, amikor a feltevés első följegyzője rátalált az úniós „Bukvar” egyik példányára, melynek hiányzott a címlapja vagy pedig a címe részben hiányos volt, és így pravoszlávnak gondolta, melyet Hrusóban adtak ki. Ószláv nyomda Máramarosban egészen érthetetlen. Hiszen Kárpátalján még a mai napig is igen sok liturgikus könyvet őriznek, melyeket a távoli Oroszországban és Galiciában nyomtattak 1500-tól 1700-ig és még csak egyetlen mutatóvány sem maradt fent azokból a könyvekből, melyeket állítólag itt helyben adott ki a hrusói nyomda. Hová tűntek el tehát? A pravoszláv rutének legbuzgóbb védelmezői sok vitairatot szerkesztettek Máramarosban 1646-ban és 1680-ban Róma és az únió ellen és mindezek kéziratban maradtak, mivel nem tudták kinyomtatni, ámbár állítólag ott volt a hrusói nyomda. Mindezen ellenvetéseket csak az a nézet képes megmagyarázni, hogy a valóságban nem volt ott semmiféle nyomda az únió előtt, utána pedig már nem is keletkezhetett, mert fölösleges lett volna. A hrusói nyomdáról szóló legenda tehát csupán Kamelis könyvének a nemismerése folytán keletkezett.⁶

Ugyanilyen irodalmi legenda fűződik a rutén irodalom harmadik könyvéhez, melyet szintén Nagyszombatban adtak ki 1727-ben. Ez sem volt tudományosan eléggé ismert, azért téves véleményekre adott okot. Szabó, az orosz nyelv tanára az ungvári gimnáziumban, 1893-ban kiadta a magyar-orosz

⁶ Rusinsky i. cikke 250. lapon.

írásbeliség kézikönyvét, melyben a 187. oldalon Kralicky adatai alapján azt írja, hogy Kamelis 1692-ben kiadott még egy „Casuistica” című rutén könyvet is, ezt a véleményt átvette Petrov és Hodinka is. Ez a téves felfogás egyik könyvből a másikba kerül a mai napig mint kész igazság, holott Kamelis semmiféle Casuisticát nem adott ki. 1692-ben sem Nagyszombatban, sem másutt nem jelent meg semmiféle rutén könyv. Létezett ugyan egy rutén könyv, mely tartalmát tekintve kazuisztika, címe azonban nem az, Nagyszombatban jelent meg, de nem 1692-ben, hanem 1727-ben és nem Kamelis írta, hanem Bizánczi György. A könyvet a legenda első följegyzője a saját szemével nem látta, mert különben nem adott volna latin címet a rutén könyvnek. A mű ugyanolyan nyolcadformában jelent meg, mint az előző két nagyszombati rutén irat, van címlapja, 413 számozott oldala és a végén két számozatlan lap. Terjedelme 12,5×8. Bizánczi munkácsi püspöknek a műve, aki a nagyszombati egyetemen nevelkedett. A könyvet lelkészek és papnövendékek részére írta, csak két példánya ismeretes a könyvtárakban. Galíciai rutén szerzőre vall a könyv nyelvezete és különösen a bevezetés. Abban a részben, amely az egyházi szervezetről szól, latin kifejezéseket találunk, amelyeket a Kárpátalján nem használtak.

Már ebből a néhány adatból is világosan látható, milyen jelentős szerepe volt Nagyszombatnak a rutének kultúrtörténetében, de még meglepőbb, hogy a nagyszombati nyomda a román vallású kultúra fejlesztésének a területén is érezte hatását.

Kollonich és megbízottjai munkája folytán az erdélyi románok jelentős része is visszatért az Egyházba. A 17. század végétől kezdve egyesült papságuk sok tagja katolikus szellemen nevelkedett a nagyszombati egyetem hathatós közreműködésével. A nagyszombati egyetemnek úniós törekvései különösen a Jány-alapítvány segítségével (1704) erősödtek meg. Az alapítvány keletkezése 1690. év körüli eseményhez fűződik, amikor Jány (Giani) Ferenc nevű olasz pap telepedett le Pécsen, ki a telepítési bizottság elnökével, Tullius Miglivel és Vecchi Gábor szigetvári kapitánnyal ápolt barátsága folytán nagy vagyonokra tett szert, később megszerezte a pécsváradi apátságot, szerémi püspök lett és javadalmakat élvezett mint esztergomi és egeri kanonok. Midőn 1703-ban Bécsbe ment, hogy az ottani kereskedőkön behajtsa követeléseit, 18,000 aranyforintot, váratlanul elhúnyt végrendelet nélkül és a kincstár a bécsi követelésre rátette a kezét. Mikor ezt Kollonich megtudta, Lipót királytól megszerezte a lefoglalt összeget, még 2000 forintot adott hozzá. Az „Adalbertinum”-ot, mely intézet a nagyszombati egyetem mellett működött, az

egyesült papság nevelésére akarta átalakítani és a Jány-alapítvánnyal ellátni.

Jány unokaöccse, Jakab Ferdinánd bátai apát, magának követelte az alapítványt, de egyelőre eredménytelenül. Kollonich e közben nagyszabású tervet dolgozott ki a keletiek egyesülésének munkálására. Az únió gondolatának hordozóivá a jezsuitákat tette, akik számszerint harmincan jelentkeztek erre a feladatra. De sem ez az elgondolása nem valósult meg, sem az, hogy a Szent Adalbert-szemináriumban nagyobb számú görög szertartású növendék nevelkedjék. II. Rákóczi Ferenc felkelésének zavarai idején gondolni sem lehetett az intézet felállítására, később Jány Jakab Ferdinánd teljesen magához akarta vonni nagybátyja alapítványát. Időközben a 26,000 forintra felnőtt összegről új alapítványlevelet készítettek, ebben a keleti szertartású növendékek felvétele és nevelése háttérbe szorul, mert a 11 növendék közül, akiket az alapítványból kellett eltartani, csak három keletit vehetett fel a Jézustársaság vezetősége, a többi nyolcat a Jány-család választotta ki és utalta be a szemináriumba. Belenyúlt az ügybe Nesselrode pécsi püspök is, mert Jány Jakab Ferdinánd öccse lemondott a növendékek felvételéről Kollonich Zsigmond bécsi érsek javára, aki továbbadta a jogot Nesselrodénak. Míg aztán 1714-ben végleg megegyeztek olyképen, hogy a szemináriumra felkerül a Jány-család címere, a kamatokkal a pécsi püspök rendelkezik akkora összeg erejéig, amennyi a pécsi egyházmegye 12 leendő papjának nevelésére szükséges. A kamatok fennmaradó része a görögkatolikus papi utánpótlás biztosítására szolgálhat. A munkácsi görögkatolikus püspökség alapításakor sikerült az egész alapítványt a munkácsi püspökség számára megszerezni. Kollonich alapítólevele világosan kimondja, hogy az alapítványból a nagyszombati „illír kollégium” papjait kell nevelni, melybe szerbeket, ruténeket, illíreket (horvát, dalmát, vend) és románokat vehetnek fel. Sok román pap nevelkedett itt, így pl. Klein Micu Ince, a későbbi román püspök. A Jézustársaság mindvégig ragaszkodott az alapítvány szándékaihoz.⁷

A fiatalkeletű „illír” intelligenciának a Kis-Rómában létesített tudományos légkörében rutén és délszláv könyvek jelentek meg, sőt az Egyetemi Nyomda 1726-ban hű román fordításban kiadta Kamelis Katechisisét is. Ugyanolyan cirill betűkkel nyomták, mint a rutén kiadást. A „Tipographia Romana” semmi bizonyosat sem tud erről a nagyszombati

⁷ Lásd Nilles idézett művét és Velics László: Vázlatok a magyar jezsuiták multjából. Három kötet. Budapest, 1912—1914. — Néhány újabb útbaigazító adatot közöl Záhorec Félix szerkesztésében megjelent Almanach a Társaság jubileuma alkalmával. Trnava, 1940. 129. lap.

könyvről. A 190. oldalán csak egysoros feljegyzést tartalmaz arról, hogy Nagyszombatban megjelent egy román nyelvű könyv. Ennek a feljegyzésnek a forrása az Astra Irodalmi Társaság szebeni könyvtárának katalógusában található homályos adat volt (1895-ből). A katalógus szerzője, Togan Miklós megjegyzi, hogy az általa összeállított könyvjegyzékben szerepel egy, a magyarországi orosz nép számára írt katekizmus is. Ebből az elégtelen megjegyzésből a szerkesztő arra is gondolhatott, hogy orosz könyvről van szó. És az „orosz nép katechizmusa” kifejezés tényleg semmi érdekeset sem mond a román könyvismeret számára. A könyv tüzetesebb áttanulmányozása meggyőz arról, hogy ez az 1698. évi Kamelis-katekizmusnak szó szerinti fordítása. Terjedelme a címlapon kívül 396 oldal szöveg, 4 számozatlan oldal tartalommutatóval és a végén 3 számozatlan oldal a sajtóhibák jegyzékével. A számozást a felső szél középső része tünteti fel, amikor is a 31. lap után tévesen a 22. következik és a 124. oldal a nyomdász magyar fejlécének megfelelően PBD betűkkel van jelölve a helyes PKD helyett. Magában a szövegben is sok a hungarizmus. Hungarizmust jelentenek a címben előforduló szavak is, mint Katekizmus, Vikárius, Munkács. Fordítója bizonyára máramarosi román volt, aki ruténül és magyarul is tudott.

Bizánczi könyvének kiadása után — Rusinszky szerint — a cirill betűkészlet nem maradt sokáig Nagyszombatban, hanem átszállították az erdélyi Kolozsvárra, úgyhogy 1727 után Nagyszombatban nem nyomtattak többé cirill írással; nem is volt erre szükség, hiszen a rutének valamennyien egyesültek már. Annál nagyobb szükség volt arra Erdélyben, ahol a románoknak kb. egyharmad része elfogadta az úniót, de hit-hűségük csakhamar ingadozni kezdett. 1746 körül a görögkeleti izgatás annyira felbőszítette az egyesült románokat, hogy a bécsi udvar már katonaság küldését tervezte Erdélybe és így akart véget vetni az egyesült templomok felgyújtásának, istentiszteleti könyvek elégetésének és a görögkeletiek egyéb kilengéseinek. Erre nem került sor, mivel a Mária Terézia által kiküldött munkácsi püspök, Olsavszky Mánuel ügyes taktikájával lecsendesítette a háborgó kedélyeket.

Olsavszky püspök tevékenysége a kultúrtörténet számára is nevezetessé vált azáltal, hogy iskolát alapított Munkácon, melynek ő maga írt kétnyelvű segédkönyvet. Megjelent Kolozsvárott 1746-ban. A könyvet azért volt célszerű Kolozsvárott nyomtatni, mert a cirill betűket közben Nagyszombattól érthető okok miatt már ide szállították. A jezsuiták, akiket a román vallási únió erősítésével bíztak meg, többek közt azt a hallatlan újítást is bevezették, hogy latinbetűs könyveket kezdtek nyomni, ami azt a gyanút ébresz-

tette ellenük, hogy Róma a szertartást is latinositani akarja. A román egyesültek annyira megszokták már a cirill betűt, hogy az újítás miatt heves ellenállásba léptek Rómával szemben. Különösen a jezsuita Baranyi Pál katekizmusát pusztították és égették, mely nyomtatásban már 1703-ban latin betűkkel jelent meg. Ilyen körülmények között az egyházi hatóság jónak látta, ha alkalmazkodik a régen bevett szokáshoz, megszüntette a „római” betűs nyomtatást, amint az elfogult elégedetlenkedők nevezték és a kolozsvári jezsuita nyomdát cirill nyomtatásra rendezte be. E végből szállították a cirill betűket Nagyszombatból Kolozsvárra, ahol aztán a románok zavartalanul nyomathatták cirill betűs könyveiket egészen 1862-ig.

Igy segítette a nagyszombati egyetemen keresztül a Jézustársaság s az egyetemi nyomda a rutének és románok egyesülését Rómával, ezenfelül a két nép művelődését és szellemi-lelki életének emelését a könyvkiadás elindításával. Pázmány-egyetem valóban úttörő munkát végzett a hitesség útjának egyengetéséért.⁸

Gyenis András S. J.

⁸ Velics és Nilles idézett művei mellett v. ö. Bangha Béla: A négy-százéves Jézustársaság és Képek a Jézustársaság történetéből c. kötetek vonatkozó részeit. Mindkettő Budapest, 1940.

TAKÁTS MÁRTON érseki helynök Kalocsán

A katolikus barokk letűnésének és a felvilágosodás kezdetének korában nem közönséges ívelésű pályát futott meg Takáts Márton, a jezsuitából lett kalocsai kanonok, a 18. század végén és a 19. század elején a kalocsai főegyházmegyében egy hosszú emberöltőn át (1787—1818) érseki helynök.

Született Gyöngyösön 1732 november 20-án.¹ Gyöngyös a török időkben egész vidéke számára a katolikus hitnek főntartó gócpontja volt; innét jártak ki a ferencesek a katolikus hit már-már kialvó tüzeinek élesztgetésére az egész környékre. Még a török időkben, a 17. században nyílt meg a gyöngyösi jezsuita gimnázium s két századon keresztül ápolta és növelte a katolikus hitnek azt a tüzét, melyet Szent Ferenc fiai a magyar utókor számára annyi áldozattal megmentettek. A katolikus hitnek ebben a kisugárzó gócpontjában töltötte gyermekkorát Takáts Márton és szívta magába a katolikus vallás életető melegét a klasszikus tudományok szeretetével együtt a gyöngyösi jezsuiták gimnáziumában. További nevelése is a jezsuitákhoz kötötte; felsőbb tanulmányait ugyanis a kassai főiskolán folytatta, ahol a logikát hallgatta. Nem csoda tehát, hogy éppen Jézustársaságába érzett hivatást és a kassai főiskoláról fölvételét kérte a rendbe. 1750 október 14-én lépett a Társaságba és első két próbaévét a trencsényi ujoncházban töltötte (1752-ig). Tizenhárman voltak a noviciátusban, köztük Katona István, a későbbi híres történetíró. A noviciátus szent csöndjében bizonyára nem is sejtették, mekkora viharok fogják feldúlni és szétszórni a szeretet, tudomány és testvéri együttlét meleg fészkeit, s hogy ők ketten más rendtestvéreikkal együtt az országnak egyik messze déli pontján fognak majd szerető menedéket találni s ott töltenek be a szerény noviciusoktól nem is álmodott fényes, új hivatást. Egyébként ez időben Fodor Mihály rektor volt a trencsényi

¹ Az életrajzok, ahol egyéb jelzés nincs, Katona István *Historia Metropolitanae Colocensis Ecclesiae II.* 427—428. alapján, kiegészítve dr. Takács József kalocsai gimnáziumi tanár úrnak a szerzővel közölt adatjegyzéseivel.

jezsuita növendékek ujoncmestere. A lelki életnek igazi nagymestere lehetett, lelki vezetését a Renden kívül is sokan keresték. Így Zichy Ferenc győri és Esterházy Károly egri püspöknek is kedvelt lelki tanácsadója volt; ez az utóbbi (1762—1779) minden évben az ő vezetése és irányítása mellett szokta végezni lelkigyakorlatait.

Az első próbaévek leteltével 1753-ban Takáts Mártont Esztergomban találjuk, hol a gimnázium alsóbb fokozatán megkezdji tanári működését. De mondhatni, ez is csak próba.²

A következő két esztendőben Nagyszombatban folytatja a rendbelépéssel félbemaradt logikai, azaz hogy általában bölcséleti tanulmányait. Ez időben Kéri Ferenc, saját korának híres csillagásza és mondhatni európai hírű természettudós³ volt a nagyszombati jezsuita kollégium rektora. Az ő vezetése alatt létesült a nagyszombati csillagvizsgáló intézet, melynek épülete 110 lábnyi magas volt, az épület fölött még 18 lábnyi magas toronnyal és megfelelő mélységű földalatti helyiséggel.⁴ Kéri Ferenc akár közvetve, akár közvetlenül nagy hatással lehetett Takáts Mártonra, hogy a természettudományokat anynyira megkedvelte, mint azt későbbi működése mutatja. Tanárai között van Vajkovich Imre is, később a kalocsai nagyprépostságban közvetlen elődje (1790—1798), a nagyszombati egyetemen ez időtájt a hitszónoklat, kánonjog, a Szentírás és héber nyelv tanára.

Takáts Márton a nagyszombati kollégiumból nem eresztik. Bölcséleti tanulmányainak befejeztével ugyanott folytatja működését és 1756-ban a kezdőket vezeti be a latin nyelvbe, 203 „parvistával” kezdi (akiknek száma a következő évben az akkori „diákritikító” módszer szerint már több mint felével csökken). Folytatja 1757-ben a haladókkal és *tanítja egyszersmind a magyar nyelvet*; a következő évben a latin nyelvtnak, 1760-ban meg a latin mondattannak a tanára volt még mindig Nagyszombatban; közben (1759-ben) ugyanott a menyenyiségtnan repetítora. 1761-ben Egerben találjuk mint az ékes-szólás tanárát. Ennyi tanárkodás után 1762-ben kezdi a hit-tudományi tanulmányokat és készül a fölszentelésre. Tizenkét társa közül is kitűnhetett, mert mellékhivatalokat visel.⁵ Közben irodalmi téren is kezdi bontogatni lelkének szárnyait: 1762-ben kiadja Szent Ignácot és Xavéri Szent Ferencet

² Együtt tanárkodott itt Kalatay Ferencsel, a későbbi nagyváradai püspökkel.

³ V. ö. Szinnyei: Magyar írók VI.

⁴ Magyarország vármegyéi és városai, Pozsony m. 190.; Pauler Tivadar: A budapesti m. kir. tudományegyetem története 34—40. l.

⁵ Az első három évben ő a „bidellus”, a másodikban még a szónoki gyakorlatok vezetője.

dicsőítő szentbeszédeit.⁶ Igen népszerűek lehettek, mert második és harmadik kiadást is értek (1764, 1774.) Semmi sem bizonyítja jobban, hogy a latin ékesszólásnak mestere volt, mint az, hogy hittudományi tanulmányainak második évében (1763-ban) a Boldogságos Szűz szeplőtelen fogantatásáról az ünnepi évfordulón elöljárói az egyetemi templomban őt jelölik ki ünnepi szónoknak. Ez alkalommal mondott templomi szentbeszéde nyomtatásban is megjelent. Címe: *Oratio de Sanctissimae Virginis intaminato conceptu Tyrnaviae 1763.*⁷ Végre 1765-ben eléri célját: áldozópappá való szenteltetését.

Tanulmányai után a rendben szokásos harmadik próbaévet Egerben végzi (1766). A próbaév leteltével visszakerül Nagyszombatba, mint az érseki nemesi konviktus egyik tanulmányi felügyelője (1767—1768),⁸ az első évben hozzá még a *magyar nyelv tanára*. Ez időben együtt tanít Katona Istvánval (aki később Kalocsán kanonok társa lett) és Pálma Ferencsel (a *földrajz* tanárával, aki meg később Kalocsán egyik nagyrepest elődje volt, 1781—1787). 1768-ban tette le Takáts Márton végső szerzetesi fogadalmait (ünnepélyes négyes fogadalmát). Sokoldalúsága (mely néhány év mulva bámulatosan bontakozik ki) már most kezd mutatkozni. 1769-ben (még mindig Nagyszombatban) a mennyiségtan tanára, egyszersmind a nagydiákok (egyetemi hallgatók) akadémiai szónoka. Szónoki készsége sem lehetett utolsó.

De fényes tanári tehetségeit főleg a budai főiskolán ragyogtatta, ahová 1770-ben került. Előadta itt a bölceletet (logikát, metafizikát),⁹ ezzel függ össze 1770-ben *Assertiones logicae* című munkájának kiadása. A következő évben a természettant tanítja egész terjedelmében (általános és részletes fizikát); 1772-ben pedig a kánonjogot és a gyakorlati erkölcstant adja elő. Egyszersmind a nagydiákok Mária-kongregációját vezeti, házi hitszónok és tanácsnok (consultor domus). Mindez mutatja egyrészt roppant szétágazó elfoglaltságát, másrészt rendi előjáróinak beléje helyezett bizalmát is. A beléje vetett bizalmat az is bizonyítja, hogy a következő évben nemcsak házi hitszónok, hanem egyúttal házi gyóntató, a főiskolán azonban most már csak a keresztény erkölcstant tanítja (úgy látszik, enyhítettek roppant munkakörén). Ebben az évben egyébként a budai főiskolán együtt tanárkodott a történetkutató Katona Istvánval. Itt érte őket a lesújtó hír: Jézus Társaságának eltörlése. Takáts Márton a Társasághoz való további ragaszkodásának azzal is kifejezést adott, hogy a Szent

⁶ Panegyres Divis Ignatio et Francisco Xav. dictae.

⁷ Sommervogel VII—VIII.

⁸ Tizenhárom tanulmányi felügyelő közül az egyik.

⁹ A későbbi kalocsai főegyházmegyei névtárakban mint a bölcelet és hittudomány doktora szerepel.

Ignácot és Xavéri Szent Ferencet dicsőítő munkáját 1774-ben kiadta.

A Rend feloszlatása után előbb a nagyváradi egyházmegyében helyezkedett el mint világi pap. Az ottani papnevelő intézetben mint a mennyiségtan tanára működött. Patachich Ádám nagyváradi püspök annyira megszerette őt, hogy nem tudott tőle megválni és mint kalocsai érsek (1776—1784) magával vitte őt érseksége székhelyére, hogy az ottani főiskolán is tovább tanítson.¹⁰ Ezt bizonyára minden feltűnés nélkül megtehetette, mert az akkori kalocsai papság a maihoz képest igen tarka képet mutatott: a növendékpapságot vegyesen képezték és tanították itt pálos, ferences, kapucinus, majd kegyesrendi atyák.¹¹ A növendékpapság tanárai között akkor még alig volt több egy világi papnál. Patachich Ádám Takáts Mártont talán csak teológiai tanárnak szánta és talán egyáltalán nem sejtette, milyen fényes ívelésű pályát nyit meg előtte. Ha csak a száraz adatokat nézzük, emelkedésének állomásai:¹²

1776 november 14-én tiszteletbeli kanonokká való beiktatása, de még azon év december 4-én valóságos kanonokká lépett elő. 1780-ig mint ifjabb mesterkanonok volt a kalocsai káptalan tagja,¹³ 1780-ban Tisza-melléki főesperes lett, a következő év május 26-án bácsi főesperessé lépett elő. 1787 február 10-én elhunyt Pálma Károly Ferenc fölszentelt püspök, nagyprépost, általános érseki helynök, aki jezsuitából lett Albert királyi herceg és Krisztina főhercegnő udvari papja, majd kalocsai kanonok és káptalani helytartó. Helyébe a kalocsai káptalan alig néhány nappal halála után (február 16-án) Takáts Mártont választotta. A Patachich Ádám érsek elhalálozásával megüresedett kalocsai érseki széket ugyanazon évben Kollonits László (1787—1817) foglalta el, szokatlan hosszú ideig, egy egész emberöltőn át Kalocsa érseke. Ünnepies beiktatása az ősi érseki székbe 1788 június 2-án volt. A káptalantól választott helynököt Kollonits érsek a maga részéről is megerősíti s érseki beiktatása után 1788 június 5-én széleskörű hatalommal ruházta fel.¹⁴

A felhatalmazó okirat szerint az érseknek, minthogy minden főpásztori kötelességének személyesen nem tehet eleget, a főpásztori gondok és terhek egy részét helyettesre kell hárítania. Választása, bizalma Takáts Márton személyére esik

¹⁰ A főegyházmegyei névtárak szerint még 1784-ben, tehát még bácsi főesperes korában is teológiai tanár, 1785-ben már többé nem az.

¹¹ Gál István: A kalocsai piarista kollégium története 106. l.

¹² Kalocsai káptalani levéltár: *Protocolium promotionum capitularium*. V. ö. Kalocsai egyházmegyei schematismusok.

¹³ Szentszéki ülnök is volt. (V. ö. pl. Schem. 1778, 1781.)

¹⁴ Kalocsai érseki levéltár, *Vicarialia*. 1788. N. 11.

élete feddhetetlensége (probitas), okossága, tudománya, tapasztalata és főleg hűsége miatt.

A kalocsai érsek ráruház az új helynökre minden hatalmat, amely rendes püspöki joghatósággal együttjár; fönntart mégis magának bizonyos fontosabb, főbb vagy rendkívüli dolgokat, minők pl. javadalmas papoknak javadalmuktól való megfosztása, új plébániák felállítása vagy javadalmak megszüntetése, pápai fönntartott esetek alól való feloldozás, egyházak kánoni látogatása (kivéve ha a püspök akadályozva volna); egyházmegyei zsinat összehívása, a papságnak szeretetsegélyekre való kötelezése stb. Ki voltak véve a püspöki egyházi rend sajátos ténykedései is, mint: kelyhek, paténák szentelése, apácák, apátok megáldása, egyházi rendek feladása, olajszentelés stb. Hatalmat kapott azonban az új helynök templomok, oltárok megáldására, püspöki fönntartott esetek alól való feloldozásra (ezt a hatalmat másokra is átutalhatja). Felhatalmazást kapott továbbá házassági ügyeket megvizsgálni és azokban dönteni, ünnepek megszentelésének parancsa és bűjtök alól feloldani, új plébániákat állítani, beteg plébánosoknak kiségitőket adni, püspöki fórumhoz tartozó ügyeket kihallgatni és ilyen ügyekben döntést hozni, a püspöki rendeleteket végrehajtani, egyházi hivataloktól és javadalmaktól felfüggeszteni és megfosztani, bűnügyeket megvizsgálni és ilyenekben dönteni, segítségért a világi karhoz fordulni, a templomokat kánonilag látogatni, javadalmak felállításában az alapítóknak a kegyurasági jogot fönntartani, a gyóntatókat megvizsgálni és (de csak ideiglenesen) jóváhagyni; egyházi készleteket (melyekben az áldáshoz szent kenet használata nem szükséges) megáldani. De fontosabb dolgokban meg kell hallgatnia az arra rendelt püspöki tanácsot, ha a helynök a felsorolt felhatalmazásokkal élni akar. (Látszólag ugyan ellentét van a fönntartások és a meghatalmazások között, de a dolognak, úgy látszik, az a nyitja és helyese értelme, hogy *bizonyos fontosabb esetekben* (pl. plébániák fölállításában, nagyobb büntetések kirovásában) a helynök csak a püspöki tanács meghallgatásával járhatott el.)

1790 szeptember 1-én Takáts Márton örkanonokká lépett elő,¹⁵ 1794-ben éneklő kanonokká, Vajkovic Imre nagyprépostnak 1798-ban történt halála után pedig 1799-ben a nagypréposti méltóságra emelkedett. Pályája itt még nem állott meg. 1807-ben fölszentelt püspök (bellini¹⁶ püspök címmel); mint ilyen a főpapi ténykedésekben az érsek kiségitő-helyettese (suffraganeusa), Kollonits érseknek a lelkiekben

¹⁵ Ugyanezen évben a bácsi főesperességet Lakner József kapta.

¹⁶ A bellini püspökség a szentföldi skythopolisi érsekség alá volt beosztva.

helytartója, általános ügyhallgató, egyúttal szemináriumi tanulmányi ügyekben helyettes-kormányzó (prodirector).¹⁷ A kalocsai káptalan bizalmát pedig nagyprépostja iránt semmi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy Kollonits László halála után (1817-ben) az általános érseki-helynöki tisztségben egyhangúlag erősítette meg őt a káptalan.¹⁸ Érsekét hamarosan követte a sírba. 1818 január 17-én, 86 éves korában hunyt el.

E külső életrajzi kereteknél becsesebbek volnának számunkra a lelkiségét, lelki nagyságát közvetlenül megvilágító adatok, de sajnos, csak közvetett adatokkal rendelkezünk, melyekből belső egyéniségére többé-kevésbé következtethetünk.

Egyik ilyen rávilágító adat lehet maga püspökké-szentelése. Mivel ez helytartóságának 20. évében történt, arra vall, hogy két évtizedes helynökségével, kivált már húsz esztendő előtt is fönnen dícsért hűségével érseke nagyon meg volt elégedve; sőt minden jel arra mutat, hogy lelkük teljesen összeforrott. A püspökké kinevező apostoli levél különösen az egyházjog, keresztény erkölcsstan és a dogmatika tanításában való érdemeit emeli ki (ez utóbbit csak Kalocsán taníthatta). Kollonits László érseksége előtt káptalani helynök volt a székes-üresedés tartamára, majd Kollonits érseknek a lelkiekben helytartója és általános ügyhallgató. Az apostoli levél Takáts Mártont egyszersmind a beteges érsek helyett főpapi és főpásztori teendőikben kiegészítőül rendeli: az érsek 1807 szeptember 27-én kelt levelében *teljes felhatalmazást* ad neki a főpapi ténykedések végzésére.

A püspökké szentelés 1807 szeptember 20-án történt. Mandich Antal diakóvári püspök végezte a püspökké szentelést, pápai felhatalmazással. Szalay István bácsi főesperes és Katona István főszékesegyházi főesperes, volt rendtársa segítettek a fölszentelésnél. Ez meg arra mutat, hogy a rendi összetartozás tudata és emléke a Társaság eltörlése után is tovább élt a régi rendtagokban.

A régi jezsuitákhoz számítandó Klobusiczky Péter, a későbbi szent életéről híres kalocsai érsek is. Mikor 1800 november 9-én Kollonits László érsek erdélyi püspökké szentelte Mártonfi Józsefet, a fölszentelő érseknek pápai felhatalmazással Takáts Márton nagyprépost Klobusiczky Péter örkanonok társával segédkezett.¹⁹ Mint látni fogjuk, más minőségben máskor is többízben működött szorosán össze éppen e kanonok társával.

¹⁷ E címet Takáts Márton 1776—1818 közt mindvégig viseli. V. ö. Kalocsai érseki levéltár: Liber ordinationum; schematismusok.

¹⁸ Kalocsai érseki lvt. Vicarialia 496/817.

¹⁹ Kalocsai érseki lvt. Liber ordinationum, 17. l.

Takáts Márton segédpüspöki ténykedéseiről összeállított hivatalos jegyzék²⁰ mindenkit meggyőzhet nagy munkabírá-sáról és buzgalmáról. Nem volt könnyű dolog vállán több mint 75 évvel bérmakörutakat, hivatalos egyházlátogatásokat végezni és tekintve hajlott életkorát, az otthoni terhek sem lehet-tek már a legkönnyebbek. Évenként átlag 7, 8, 13, 14 ízben is feladta az egyházi rendeket; áldozópapokká szentelt nemcsak világi papsághoz tartozókat (ezek a kor szokása szerint nem egyszer már különböző hivatalokat töltöttek be), de szerzete-seket is, név szerint ferencrendieket, piaristákat. (A kegyes-rendi növendékek egyrésze akkor Kalocsán végezte hittudo-mányi tanulmányait.)²¹ Elég terhesek lehettek Takáts Márton püspök bérmakörútjai. 1808 nyarán pl. az egész egyházmegyé-ben kiszolgáltatta a bérmálás szentségét, közönséges volt, hogy ilyenkor egy-egy helységben új harangot áldott meg. Bérmakörútját tartotta, ezzel kapcsolatban egyúttal a hivata-los egyházlátogatásokat is végezte, pl. 1810 októberében, a tiszamelléki főesperesség területén. Ez évben még a székes-egyházi főesperesi kerületben is ő látogatta sorban az egyhá-zakat és mindkét kerületben mindenegyes helyen (in singulis locis) kiszolgáltatta a bérmálás szentségét is, esetleg más tény-kedésekkel kapcsolatban, így Szabadkán október 14-én bérmált és apátavató áldás után a kulai egyház számára kelyheket szentelt. 1812-ben (május és június havában) ismét béрмаúton van. Persze egészen külön is bérmált egyeseket (kispapokat). A harangáldások egyrészt a kalocsai székesegyházban vé-gezte (így 1813 június 3-án egyszerre 6 harangot áld meg a székesegyházban). A püspöki ténykedések nem utolsó részét azonban saját püspöki házikápolnájában végzi (még egyházi-rendek feladatását is). Érseke főpapi gyűrűjét nem egyszer ő áldja meg és több ízben szentelt helyhet saját érseke számára.

Néhány kiemelkedő főpapi ténykedése: 1808 november 11-én ő szentelte fel a kalocsai székesegyházban a Szent Kereszt oltárát és beillesztette az oltárba Szent Márton és Viktorin vértanúk ereklyéit.

1815 augusztus 4-én a saját érseke palotájában megáldott két harangot a kalocsai kegyesrendiek kollégiuma számára, a nagyobbikat Gyertyaszentelő Boldogasszony, a kisebbiket Nepomuki Szent János tiszteletére.

Több ízben persze zöldcsütörtökön ő végezte az ünnep összes püspöki ténykedéseit; 1817 tavaszán már igen gyenge és beteges lehetett, mert ez alkalommal már csak csendes mise kíséretében, az összes nagycsütörtöki szertartásokat, elejétől végig, püspöki palotájában (bizonyára házikápolnájában) vé-

²⁰ U. o. Liber ordinationum. 1807—1818.

²¹ Gál i. m. 110. l.

gezte. Ekkor már érseke is, ő maga is közel állott az örökkévalósághoz.

Kollonits László érsek nem hagyott minden főpapi ténykedést helynökére; így 1798 Nagyboldogasszony ünnepén ő maga adta föl a bérálás szentségét egy 16 éves kikeresztelkedett zsidó ifjúnak, Szathmári Istvánnak.²² Érdekes, hogy a megkeresztelt ifjú bérmaatyaságát Takáts Márton, az érseki helynök vállalta, ami arra mutathat, hogy nagyobb gondjai mellett buzgalma a kisebb dolgokra is kiterjeszkedett. Egyébként papi lelkületére világot vethet az is, hogy a kor színvonalán álló magánkönyvtárában (amelyről majd később lesz szó), szórakoztató könyv elvétve is alig akadt, csupa tudományos, hitbuzgalmi könyvek voltak ott, köztük Jézustársaságának rendalkotmánya (Institutum S. J.; ez a rendje iránt fönntartott kegyeletének a jele lehet), továbbá a Jézus Szive-tiszteletéről szóló korszerű munkák (ez meg arra vall, hogy a Társaság szellemét ez irányban mindvégig ápolta magában).

De környezete, volt jezsuita kanonoktársai is ebben a szellemben hatottak rá. Így Klobusiczky Péter, Kollonits érsek oldalkanonoka (akivel Takáts Mártonnak, mint az érsek másik legbizalmasabb emberének, bensőségesen kellett érintkeznie). Klobusiczky lángbuzgalma 1795-ben újra megalapította a kalocsai *Sodalitas Mariáná*-t (az előbbi Mária-kongregáció II. József rendelete következtében megszűnt). A fölélesztett Mária-kongregációnak újraalapítója egyszersmind annak rektora is lett. Szintoly lángbuzgalommal terjesztette Klobusiczky Péter az ifjúság közt Szent Alajos tiszteletét. Katona István sem maradt el mögötte. 1796 március elején volt a kalocsai ifjúságnak első lelkigyakorlata, Loyolai Szent Ignác rendszere szerint. E lelkigyakorlatot Katona István, a már ünnepeelt történetíró adta latin nyelven nagy sikerrel. Ettől kezdve 1811-ig 14-szer adott Katona István lelkigyakorlatot a kalocsai tanulóifjúságnak. A lelkigyakorlatok sikerének biztosítására az akkori kalocsai piarista kollégium a saját nyomdájában (Katona István költségén) egy 16 lapnyi terjedelmű *Hymni triduo spiritalium exercitiorum pro studiosa iuventute* című lelkigyakorlatos füzetet adott ki, amely a lelkigyakorlatos elmélkedések gondolatait tartalmazza. Katona István halála után végrendeletéhez híven kinyomtatták az ifjúság számára készített lelkigyakorlatos elmélkedéseit is.²³

Takáts Márton nemcsak a hitélet terén volt érsekének jobbkeze, hanem jogi téren is legmeghittebb, legbizalmasabb tanácsadója. Az érsek a legkényesebb és legnehezebb kérdésekben az ő tanácsával élt. Ennek fönnmarradt egy beszédes

²² Zsidó neve Gatser Márk volt.

²³ Gál István i. m. 102. l.

bizonyosága abban a kényes természetű ügyben, amely ha talán nem is érdekelte a félországot, de mindenesetre legalább is a két legősibb érseki egyházmegyét s a magyar katolikus papság bizonyára tekintélyes részét.

Ezidőtájt Perényi Imre volt az esztergomi főegyházmegye általános helynöke. Még a török idők hatásaként az a különös helyzet fejlődött ki az esztergomi egyházmegyében, hogy mivel érseke is, helynöke is Nagyszombatban székelt, az esztergomi kerület számára külön érseki helynök volt. Perényi Imre tudvalévőleg sokat adott általános érseki-helynöki jogaira; nagy jogbuzgalmában pl. még a török hódoltsági időkre és gyakorlatra támaszkodva, a messze Zala megyében lévő kapornaki apátságra nézve is föl akarta újítani az esztergomi érsekség vélt ősi jogait.²⁴ Ha ilyen messze eső dolgokban sem hagyta nyugodni a jogaiért vagy vélt igazáért égő buzgalma, annál kevésbé tudott belenyugodni az esztergomi kerületi helynök jogi meggyőződésébe, amely pedig hatáskörüket illetőleg az övével homlokegyenest ellentétben állott. A dolog végre a királyi kancellária elé került.

Koháry Ferenc helyettes kancellár a két helynök jogi vitáját a kalocsai érsek elé utalta. Kollonits László kalocsai érseknek kellett a kényes pörben ítélni mint egyeztető vagy döntőbírónak. A kalocsai érsek 1811 februárjában fogalmazta meg válaszáat, ezt azonban a kancelláriához való felküldés előtt Takáts Márton püspöknek adta át az esetleges helyesbítéseknek megtételére. E kiegészítésekkel ment fel aztán a kalocsai érsek véleménye a királyi kancelláriához.²⁵

Az érsek válaszában először is a biztos és kétségbevonhatatlannak vallott jogi tételből indul ki, hogy a trienti szent zsinat végzése szerint²⁶ a káptalan tartozik püspökének elhalálása után nyolc napon belül helynököt, mégpedig csak egy helynököt választani vagy a már meglévőt megerősíteni és nem lehet széküresedés esetén ugyanazon egyházmegyében két vagy több (általános) káptalani helynököt választani, kivéve, ha valamelyik egyházmegyében szakadatlan és emberemlékezetet meghaladó szokás két vagy több helynököt választani, amint az a trienti szent zsinat idézett végzéséből következik és amint azt Fagrano és több más egyházbiztos hivatkozása szerint a püspökök és szerzetesek kongregációja kinyilvánította.

2. Éppúgy biztos és kétségbevonhatatlan tény, hogy az esztergomi érseki káptalan utolsó főpásztorának halála után választott egy általános káptalani helynököt báró P(e)rényi

²⁴ Veszprémi püspöki levéltár: Abbat.

²⁵ Kalocsai érs. lvt. Vicarialia.

²⁶ Sessio 24. cap. 16 de reform.

Imre, saját nagyprépostja személyében és sohasem volt az esztergomi egyházmegyében szokás széküresedés esetén két vagy több általános káptalani helynököt választani. Itt Takáts Márton püspök szükségesnek látja behatóbb bizonyítással megvilágítani a történeti hátteret, ilyenféleképen:

Ez emberemlékezet óta így van. Névszerint a mult században Esterházy Imre, Csáky Miklós, Barkóczy Ferenc hercegprímások elhúnytával, bár a roppant kiterjedésű és meg nem osztott primási egyházmegyében igen sokáig (diutius) tartott a széküresedés, mégis mindig csak egy káptalani helynök kormányozta a nagy egyházmegyét, és noha 1776-ban Batthyány József hercegprímás külön esztergomi érsekhelynöki kerületet állított föl s ezt az intézkedést a pápa és a király megerősítette és így 1776-tól, olyan időben, mikor a primási szék be volt töltve, az esztergomi főegyházmegyében egyszerre két általános helynök volt, az egyik Nagyszombatban, a másik az esztergomi kerületben, mindamellett az esztergomi káptalan Batthyány József bíboros-prímás 1799-ben történt elhalálózása után is, valamint Károly Ambrus főherceg primásnak 1809-ben történt elhúnytával is csak egy káptalani helynököt választott; mégpedig 1799-ben Vilt Józsefet, majd ennek a győri püspöki székre való távozásával közvetlen utódját; 1809-ben pedig a főherceg halála után báró P(e)rényi Imrét, az esztergomi káptalan nagyprépostját. Az itt felsorolt helynökök valamennyien valósággal és állandóan (effective et constanter) az egész esztergomi főegyházmegyére kiterjedőleg úgy gyakorolták joghatóságukat, hogy az esztergomi (külön) kerületi helynököket is vagy megerősítették vagy (helyükbe) ők állítottak és hatalmaztak fel (constituerint et delegaverint) új helynököket.

E betoldás után maga az érsek így folytatja fejtegetéseit:

3. Bizonyos és kétségtelen az is, hogy széküresedés esetén a püspök halála után az összes rendes püspöki joghatóság, amelyet a jog a jövendőbeli (következő) püspöknek különlegesen nem tart fenn, átszáll a káptalanra, a káptalani helynök választása után pedig tartozik a káptalan ezt az egész joghatóságot a káptalani helynökre áthárítani, mégpedig úgy, hogy a meghatalmazásokból (ex facultatibus), amelyek a káptalani helynököt jog szerint megilletik, semmit sem tarthat fenn magának, és nincs joga vagy hatalma a káptalani helynök hatalmát bármiképp is megszorítani avagy korlátozni, s ha mégis másképp történék, a káptalani helynök, noha valami kikötéssel, föltétellel vagy megalázással ruházták rá a választásban a hatalmat, a ráruházott hatalmat mégis szabadon gyakorolhatja mindaddig, míg az új püspök meg nem érkezett. Jóllehet ugyanis a rendes püspöki joghatóság a püspök elhúnytával a káptalanra száll, mindazonáltal ugyanaz

a rendes püspöki joghatóság a káptalani helynök megválasztása után a káptalani helynökre megy át, úgyhogy ugyanaz a káptalani helynök, mint aki az elhunyt püspök helyébe és helyetteséül van téve, szabadon, a káptalantól való minden függés nélkül, gyakorolhatja mindazt, ami a rendes joghatósághoz tartozik és valami más címen nincs a püspök személyének fönntartva. Amint ezt az egyházjogászok általában tanítják, amikor arról tárgyalnak, hogy mit tehet a káptalani helynök széküresedés esetén.

Ezek előrebocsátásával nem nehéz az előterjesztett kérdésekre válaszolni. Ezekkel kapcsolatban különösen két pontot illetőleg:

1. Hogyan lehet a két érseki helynök közt támadt vitát elsimítani?

2. Vajjon az általános káptalani helynök tekintélyének csorbítása nélkül tekintettel lehet-e lenni az esztergomi kerületi helynöktől, Magovits Sándor püspöktől kikötött föltételekre, főképp arra az utolsó föltételére, hogy az összes meghatalmazásokat vele közöljék (reá átruházzák)?

Ami az első kérdést illeti, a kalocsai érsek véleménye ez volt:

Az esztergomi általános káptalani helynök és az esztergomi kerület érseki helynöke közt támadt vita másképp nem simítható el, csak úgy, ha az esztergomi kerület érseki helynöke az általános káptalani érseki helynöknek magát alázasosan aláveti, mint ahogy azzal tartozik is. Mert széküresedés esetén az általános káptalani érseki helynök elüljárója, kinek minden tisztelettel és engedelmességgel és hűséggel tartozik. Ha az esztergomi kerületi érseki helynök mindezen kötelességének eleget tesz, akkor minden vita és ellentét elsimul.

A második kérdésre a kalocsai érsek felelete az volt, hogy az esztergomi kerület érseki helynökének első, de főképp utolsó kikötése vagy föltétele az esztergomi általános káptalani helynök tekintélyének csorbíthatatlanságával össze nem egyeztethető.

Ami az első föltételt illeti, az esztergomi kerület érseki helynöke a maga vélt jogának védelmére nem követelheti, hogy az általános káptalani érseki helynök a primási káptalan által közölje vele kerületi érseki helynöké váló kinevezését, mintha a primási káptalan nevezné ki az esztergomi kerületi helynököt; mert az általános káptalani helynök, akire a káptalan minden rendes püspöki joghatóságot, melyet a jog a püspök-utódnak különlegesen (vagy kivételképen) fönntartott, minden megszorítás, csorbítás vagy korlátozás és a káptalantól való minden függés nélkül tartozott átruházni és ezt a csorbíthatatlan teljes joghatóságot az általános érseki helynöké váló megválasztással tényleg át is ruházta, birto-

kában van minden jognak és hatalomnak, ami a rendes megyéspüspöki joghatósághoz tartozik s amit a jog a megyéspüspök-utódnak különlegesen (vagy kivételképen) fönn nem tartott, mégpedig mindezt a káptalantól való minden függés nélkül gyakorolhatja s a káptalantól való bárminemű függés nélkül nevezheti ki az esztergomi kerület érseki helynökét. Ez a kinevezés csak tőle függ és nem a káptalantól, éppúgy, mint széküresedés esetén kívül az érsektől függ az esztergomi helynök választása és kinevezése és nem a káptalantól. Itt Takáts Márton püspök megint szükségesnek látja tisztábban megvilágítani a jogi gyakorlatot, mely a kalocsai érsek ítéletét igazolja.

A jogi gyakorlat pedig Takáts Márton megvilágításában a kalocsai érsek véleményét teljesen fedi:

Valóban 1799-ben Batthyány primás halála után az esztergomi káptalan általános érseki helynökké választotta Vilt Józsefet, aki az esztergomi kerület helynökévé rendeleti intézkedéssel nevezte ki Kondé Miklóst és mikor a megnevezett Kondé Miklós váradi püspökké lett, ugyancsak Vilt József káptalani érseki helynök az ő helyébe választotta Szabó Andrást s mikor ez is az újonnan létesített kassai püspökség élére került, ugyanaz az esztergomi általános káptalani helynök Görgei Mártont nevezte ki az esztergomi kerület érseki helynökévé, valamennyit az általános érseki helynöktől kibocsátott és közzétett rendelet útján s az így kinevezett esztergomi kerületi érseki helynököket ilyenekül mindenki elismerte, jóllehet nem káptalani szavazás révén, hanem az általános érseki helynök megbízása, delegálása folytán kapták esztergomi kerületi helynöki tisztüket.

Takáts Márton püspök behatöbb bizonyítására és megvilágítására támaszkodva a kalocsai érsek most már biztosabban mondhatja ki ez ügyben ítéletét:

Fölösleges ennél fogva s a kánonjoggal és a káptalani általános helynök csorbítatlan tekintélyével össze nem egyeztethető az esztergomi kerület érseki helynökének első kívánsága vagy föltétele. Illik ugyan, főkép fontosabb dolgokban, amilyen az esztergomi kerületi helynök kinevezése is, hogy az általános káptalani érseki helynök kikérje a káptalan tanácsát, de nem tartozik azt követni, sem a káptalan hozzájárulásából nem háramolhat a kerületi érseki helynökre több joghatóság vagy tekintély, mint amennyit az általános káptalani helynök ráruház vagy vele közöl.

Az esztergomi kerületi helynök másik kívánságára vagy föltételére a kalocsai érsek véleményét ebben fejezi ki:

Jóllehet a kerületi helynököt az általános érseki helynök választja és nevezi ki és a kerületi helynök a joghatóságot is az általános érseki helynöktől bírja és mindenben

tőle függ, úgyhogy joggal mondható delegált (átutalt hatalmú) érseki helynöknek, de mivel egyrészt ez a szokatlan cím, amint az összes egyházi névtárakból kitűnik, az esztergomi főegyházmegegyében sohasem volt használatban, másrészt ez a címváltoztatás feltűnést keltene és rossz vért szülhetne: azért meg kell hagyni az esztergomi kerületi érseki helynök és általános ügyhallgató eddigi címét és tartózkodni kell a „delegált érseki helynök” cím használatba hozásától; úgy azonban, hogy az esztergomi kerületi érseki helynök és általános ügyhallgató az esztergomi általános káptalani érseki helynöktől való függését elismerje és iránta tartozó teljes alárendeltségét, engedelmisségét és tiszteletét kifejezésre juttassa.

(A kalocsai érseknek e fejtegetését helynöke is magáévá teszi, mint a többit is, csak még jobban kívánja hangsúlyozni az alárendeltséget; így hozzáteszi nyomósító érveléssel: hogy székesfehérvár esetén az esztergomi kerületi helynöktől, mint általános ügyhallgatótól, és az ő döntéseitől vagy intézkedéseitől volt föllebezés az általános káptalani érseki helynökhöz; ez szintén arra mutat, hogy a joghatóságot az egész esztergomi főegyházmegegyében voltaképpen az általános káptalani helynök gyakorolja és az esztergomi kerületi helynök is tőle kapja joghatóságát s így az esztergomi kerületi helynök valóban az általános helynöktől megbízott, „delegált” helynök.)

A szinte kihívó címváltoztatást azonban ő sem helyesli, csak a kerületi érseki helynök az általános érseki helynöktől mint meghatalmazott meghatalmazójától (velut delegatus a delegante) való függését elismerje és iránta, *mint följebbvalója* iránt tanúsítson tiszteletet és teljes hódolatot.)

Végül a kerületi helynök harmadik kívánságára nézve, hogy t. i. az összes (lehetséges) meghatalmazásokat — minden fönntartás nélkül — ruházzák rá az esztergomi kerületi helynökre is, a kalocsai érsek ismétli azt, amit már föntebb bőven kifejtett, és hogy ehhez képest a kerületi helynök a hatalomátruházásban nem szabhat törvényt vagy jogi kikötéseket az általános káptalani helynöknek, aki ebben még a káptalantól sem függ. De nem is lehetséges a hatalomnak ilyen átruházása; mert amint a püspököknek, úgy az általános helynököknek is a Szentatya olykor olyan kiváltságos felhatalmazásokat ad, amelyeket helynökeikre át nem ruházhatnak vagy azokkal nem közölhetnek.²⁷ (A kalocsai érseki helynök hozzáteszi még, hogy az esztergomi kerületi helynökök az apostoli Szent-szék gyakorlata szerint római felhatalmazásaikat sem egye-

²⁷ Meg is nevez a kalocsai érsek több ilyen felhatalmazást.

nesen maguk szokták kapni, hanem csak az általános káptalani helynök útján való ráruházással.)²⁸

Egyébként a kalocsai érsek utal még arra, hogy az esztergomi kerületi helynök jogainak és felhatalmazásainak teljes elbírálására be kell tekinteni az esztergomi kerületi helynökség felállításának alapvető okmányába is, valamint irányítóul kell tekinteni az esztergomi főegyházmegyének esetleg külön adott pápai felhatalmazásokat is. Ezek az irányító szempontok, melyeket az érsek 1811 február 21-én Kalocsáról keltezett levelében a magyar királyi kancelláriának miheztartás végett figyelmébe ajánlott.

De nemcsak az egyházi joghoz, hanem kanonoktársai meggyőződése szerint az államjoghoz és az országos törvényekhez is értett Takáts Márton. Ezt eléggé igazolja az, hogy kanonoktársai ismételten (1792, 1802)²⁹ őt küldötték, mint a káptalan érdekeinek képviselőjét a pozsonyi országgyűlésre. Követi kiküldetése arra vall, hogy bíztak jogtudásában és az országos dolgok iránt elég élénk érdeklődésében.

Követtársa a pozsonyi diétára 1792-ben, 1802-ben Klobusitzky Péter kanonok volt, később több mint 20 éven át kalocsai érsek (1822—1843). Klobusitzky is Nagyváradról jött Kalocsára, kanonok, majd szatmári püspök, 70 éves korára jött vissza Kalocsára érseknek. Papsága úgy volt meggyőződve és az utókor emlékezetében úgy él, mint aki e világon a folytonos-szakadatlan áhítat- és erénygyakorlatok között már a földön is átszellemült, mennyei életet élt.³⁰ De az utókor ez a meggyőződése inkább a már aggastyán érsek emlékét őrzi (az érsek több mint 90 évet élt). Fiatalkorában azonban csupa tevékenység, csupa jótékonyság, csupa lángbuzgalom még az ifjúság nevelésének terén is. Világi térre kihatólag is csupa fürgeség és tevékenység. Ennek beszédes bizonyítéka lehet, hogy a káptalan legszívesebben és talán legtöbbször is (1792, 1796, 1802, 1806, 1807) őt küldte az országgyűlésre követnek, sőt a megyegyűléseken is nem egyszer ő képviselte a káptalant.³¹ Az országgyűlésekről szinte nap-nap után sűrű, fürgetollú és terjedelmes jelentéseket is küldött a káptalannak,³² melyek a káptalan közös ülésén felolvasva azon időben a napi ujságjelentéseket pótolták. Azért a káptalan törekszik jótollú és jó megfigyelő embereket küldeni a diétára, mint 1796-ban Katona Istvánt.³³ Takáts Márton

²⁸ Sed tantum Vicariis Capitularibus Strigoniensis Dioecesis... cum illis communicandas Facultates.

²⁹ Kalocsai káptalani lvt: Comititalia.

³⁰ Schematismus cleri archidioecesis Colocensis 1854: XXXV. sk.

³¹ Kalocsai kápt. levéltár.

³² U. o.

³³ U. o. Dietalia.

küldésének más célja lehetett: az országgyűlés alkalmával (ahol könnyebben együtt lehetett találni az udvarnál és a helytartótanácsnál legbefolyásosabb embereket) sürgetni a káptalan jövedelmeinek javítását, emelését.

A kalocsai káptalan tagjainak ez időben állásukhoz képest szerény jövedelmük lehetett. Magának Takáts Mártonnak jövedelmébe betekintést ad a helynöki felhatalmazását tartalmazó, 1807 szeptember 27-én kelt, már máshol is idézett érseki levél. Ebben Kollonits László biztosítja helynökét, hogy az évi 800 forint helyett, amelyet mint érseki helynök eddig kapott, ezentúl f. é. november 1-étől kezdődőleg évi 1000 forintot fog kapni.³⁴ Tartsa fenn egészségét, hogy helyettesíthesse az érseket. Különösen gondja legyen a bérmlás szentségének kiszolgáltatására, mert az érsek ilyen bérma-körutakra többé nem képes. A bérmutak azonban anyagi terhet is jelentenek: azért az érsek a bérmutak költségeit maga fogja fődözni.

1810-ben Kollonits érsek 200 forinttal növeli minden-egy kalocsai kanonok évi jövedelmét, helynökének évi 800 forintjához is ad évenként 200 forintot (mint eddig is meg-tette), *mivel pedig a helynököt sok vendéglátás terheli*, 10 öl puhafa jutalékához más 10 öl puhafát ad. A mult évre vissza-menőleg is az érseki helynöknek is, a többi kanonoknak is 100—100 forintot kell adni.³⁵

Bizonyos összevetésekből³⁶ úgy látszik, hogy a káptalan gyöngébb javadalmazású tagjainak feleannyi jövedelme lehetett, mint nagyprépostjának, tehát évi 400—500 forint.³⁷

A kalocsai kanonokok ezt az évi jövedelmet állásuk méltóságához és ahhoz képest, amit áldozatokban (pl. a napoleoni háborúk viselésére, a pesti megyeház építésére stb.) a társadalom tőlük megkívánt, igen szerénynek tekintették, annál is inkább, mert még állásuk tisztességesebb megszervezéséhez és egyéb terhekhez is nem utolsó áldozattal kellett hozzájárulniok.³⁸ Érthető tehát, hogy már előbb, különösen Batt-hyány érsek idejétől fogva (1760—1776) azon voltak, hogy

³⁴ A későbbi fejleményeket is összevetve ez látszik a levél helyes értelmének.

³⁵ Kalocsai kápt. lvt. I. 6.

³⁶ Ezt a napoleoni háborúk viselésére megajánlott segélyek arányából lehet következtetni.

³⁷ Ez a jövedelem a korhoz képest magában véve (nem számítva bizonyos fölmerülhető terheket) elég tisztességes lehetett, tekintve, hogy pl. 1766-ban az érseki orvos jövedelme évi 250 frt., Pest vármegye főorvosáé pedig a 18. század elején évi 150 frt. volt, egy-egy piarista tanár évi ellátása pedig 150—230 frt.-ba volt számítva. (Gál I. i. m. 9, 115. l.)

³⁸ V. ö. Kalocsa kápt. lvt. I. 14. 1778 júl. 6. Patachich Ádám elismer-vénye öt kanonoki házra adandó 10,000 frt.-ról az érsek részéről, másik 10,000 frt.-ról a káptalan részéről.

jövedelmük állásuk fényének és terheinek jobban megfeleljen. 1774 január elején Batthyány József érsek Bécsből ír a káptalannak az ügy állásáról;³⁹ az érsekkel való levélváltásból kitűnik, hogy a kalocsai káptalan tagjai a lefoglalt jezsuita javakból vártak részesedést, bizonyára azon a címen is, mert az eltörölt Jézus-Társaságának több tagja foglalt helyet a kalocsai káptalanban. 1774 november 14-én a kalocsai káptalan fölkéri a Kir. Kúria elnökét és a kir. kancellárt, hogy állandó és biztosabb javadalmazásért a királynéhoz benyújtott folyamodásukat támogatni kegyeskedjenek.⁴⁰

1775 június 28-án a káptalanban fölolvastott levélből még jobban kitűnik, hogy abban reménykedtek, hogy a felozlatott jezsuita rend birtokaiból kaphatnak valami részesedést. De ugyanazon év augusztus 12-én Batthyány érseknek Pozsonyból kelt leveléből megérthették, hogy a lefoglalt jezsuita birtokokból a kalocsai káptalan nem részesülhet, mert a káptalan nem tart fenn nyilvános iskolákat (a birtokokat pedig a tanulmányi alapra szánták).

1796-ban (tehát jó húsz év múlva) a kalocsai káptalan a nádor útján újítja meg fölségfolyamodványát. A folyamodásban elmondja, hogy a kalocsai érseki káptalan méltóságra nézve ugyan az országban a második, *de jövedelem dolgában csaknem az utolsó*; jövedelmei javítására kéri olyan helyeknek, melyek most a kir. kincstárhoz tartoznak, régen azonban a káptalan birtokait képezték, a káptalan birtokába való visszahelyezését. Természetesen azzal a céllal, hogy a káptalannak biztosabb állandó jövedelmi alapja legyen. 1802-ben magát nagyprépostját, Takáts Mártont küldi a kalocsai káptalan országgyűlési követnek és követtársul Klobusiczky Péter kanonokot adja melléje, mindkettőjüket megbízván a káptalan ügyének szorgalmazásával. Pozsonyban 1802 május 22-én kelt levelükben együtt sürgetik a káptalani jövedelmek javítását.⁴¹

Az eseményekből következtetve a sürgetésnek lett is eredménye.

1808 augusztus 16-án a m. kir. kamara-tanács Budáról értesíti a káptalant, hogy a király ezentúl, míg a jövedelemkiegészítés jobb módjáról gondoskodás nem történik, évenként 2000 forint segélyt utaltat ki a káptalannak, ebből 100 forint az örkanonokot illeti meg, a többit a hat kanonok közt arányosan kell szétosztani.

1809 január 4-én pedig arról tudósítja a kir. udvari kamara tanácsa a kalocsai káptalant, hogy a kir. fölségtől folyósított 2000 forint segélyt a dunavecsei sóhivatalnál vehetik föl.

³⁹ Kalocsai káptalan levéltár levelei.

⁴⁰ U. o.

⁴¹ Kalocsai kápt. lvt. Acta comitalia.

Ugyanazon évben a fölség a fönt említett 2000 forint évi segélynek a kanonokok közt miként való szétosztására nézve további engedményt tesz.

Igy hát a jövedelemjavítás sürgetése célhoz vezetett.⁴²

De volt is a kalocsai káptalan tagjainak mire fizetni, mert ez a kor: a napoleoni háborúk kora nagy áldozatokat követelt tőlük. Az áldozatokban a káptalan részéről Takáts Márton nagyprépostra jutott a legnagyobb teher, amint futólagos áttekintésből is kiviláglik.⁴³

1794 március 14-én a kalocsai káptalantól felajánlott 1000 forint hadisegélyért a káptalan a legfelsőbb köszönetnyilvánítást és elismerést kapta. A következő évben éppúgy 1000 forint hadisegély megajánlásáért, Budáról, a királyi tanácstól.⁴⁴ Ezt követte a templomok fölösleges arany-ezüst készletének felajánlása.

1797-ben a káptalan nélkülözhető ezüst egyházi készletét ajándékozta hadicélra.⁴⁵ 1797 július 25-én a királyi tanács Budán köszönetét fejezi ki a kalocsai káptalannak a templomok arany-ezüst készletéből 255 forint értéknek hadisegélyül való megajánlásáért.

Még ugyanazon évben Kollonits érsek lefizette a káptalanra vetett hadviselési jutalékot.⁴⁶ A fölkelők részére azonban a káptalan is hozott újabb pénzáldozatot is.⁴⁷ 1800-ban fizetett a káptalan a magyar kir. kamarának új 500 forint hadisegélyt. 1806-ban megint 1300 forintot. 1806 február 28-án a hadisegélyért köszönetet és elismerést kap.⁴⁸ (Közben 1804-ben Pest megye székházának építésére a vármegye is adományt kér a kalocsai káptalantól.⁴⁹)

De minden év új áldozatot kívánt. 1808-ban a kalocsai káptalan ígéri, hogy be fogják fizetni az 1807. évi 2. törvény végzése szerint a megajánlott segedelmet. Mégpedig:

Takáts Márton nagyprépost hadisegélyül 215 forintot, a nemzeti kultúra előmozdítására 15 forintot. A kanonokok pedig a király segedelmére összesen 785 „rénes” (német) forintot, a nemzeti kultúra javára 67 forintot. Mindezt 1808-ban le is fizették.

1809-ben ismét felhívást kap a kalocsai káptalan arany-, ezüstpénzének és készletének a haza szükségleteiért való fel-

⁴² Kalocsai káptalani levéltár: A 146; A 149; A 152.

⁴³ Az adatok a kalocsai káptalani levéltár aktáiban.

⁴⁴ A. 88.

⁴⁵ U. o. P. 27.

⁴⁶ U. o. P. 30.

⁴⁷ U. o. P. 29.

⁴⁸ V. ö. u. o. P. 31.

⁴⁹ U. o. P. 34.

ajánlására. A felszólítás dicséri a káptalan királyhűségét, honszeretetét, alkotmányért való buzgalmát.⁵⁰

Mindehhez járult persze, amit még a nemesi fölkelés kasszájába fizettek.

1813-ból fönmaradt egy nyugtatvány 1413 forintról, melyet a kalocsai káptalan öt nemes lovas felszerelésére és egyhavi zsoldjára rótt le.

A napoleoni háborúk utolsó éve megkívánta még a végső, de talán nem utolsó áldozatot a káptalantól. A pestmegyei alispánhoz 1814 Boldogasszony-hava 28-án ír föl a kalocsai káptalan és nagyprépostja. Biztosítja az alispánt a „közjóra célzó egyenes szándékáról” és a királyhoz való „határt nem ismerő jobbágyi készségéről”, meg arról, hogy a legszerencsésebbeknek tartanak magukat, ha „édes Hazánk dücsőségét és boldogságát” öregbíthetnék; de mivel a mostani időben a jó hazafi-szándékon kívül és a közjó előmozdítására célzó forró buzgóságon és ügyekezeten kívül nem sok birtokuk van, elégtelenek a nagyobb áldozatra: de azért készek a saját „életes házukból” is búzát, gabonát megajánlani. Névszerint a császári és királyi „hadi tábornak tartására” az érseki kalocsai káptalan részéről a következő önkéntes megajánlás történt:

Takáts Márton, méltóságos püspök és nagyprépost a maga részéről megajánl 53 pozsonyi mérő búzát és 79 $\frac{1}{2}$ mérő zabot; kanonoktársai megajánlása 41—27 mérő búza és 61 $\frac{1}{2}$ —40 $\frac{1}{2}$ mérő zab közt váltakozik. (A nagyprépost körülbelül kétannyit adott, mint a legszegényebb kanonok.)

Az előző évben, 1813-ban az egyik kanonokhoz való fölhívás ettől a kanonoktól 32 pozsonyi mérő rozst és 48 pozsonyi mérő zabot kér vagy annak váltóságával való „kedveskedést”. Egy pozsonyi mérő búzának váltásdíja 3 frt. 30 x.-ra, rozse 2 frt. 15 x.-ra, zabé 1 frt. 30 x.-ra van számítva.⁵¹

Napoleon legyőzését és a „szentszövetség” korának kezdetét Kollonits érsek és helynöke nem sokkal élék túl.

1817-ben gyász borult az érseki káptalanra. Ez év április 28-án a kalocsai káptalan jelenti Rómába a Szentatyának, hogy Kollonits László érsek, földi életének 81-ik évében az örökkévalóságba költözött. Temetése 1817 április 26-án volt. „Elvesztettük a valóban legjobb atyát, aki oly kiváló és oly nagy szeretettel volt hozzánk, hogy méltán elmondhatjuk, hogy ő elsősorban ugyan Isten Egyházának és földi fejedelmének közjavára, de az után a mi javunkra született és élt.

⁵⁰ Kalocsai kápt. lvt. P. 39.

⁵¹ Kalocsai kápt. levéltár levelei: A számításból úgy látom, hogy a legszegényebb kanonok is több értéket adott, mint amennyit kértek tőle.

Bizonyára igen sokan gyászolják őt, a szűkölködők alamiznás kezű támogatójukat,⁵² az özvegyek menedéküket, mintegy mentőrévüket, az árvák mint valami oltárt (aram), végül anynyian pártoló Mecenásukat.”

Halála után a trienti szent zsinat szabványa szerint megtartották a helynökválasztó káptalant és Takáts Márton föl-szentelt püspököt, az elhunyt érsek segédpüspökét, kalocsai nagyprépostot, sok éve általános helynököt *egyhangúlag* erősítette meg a káptalan az általános helynöki tiszten. Mindezt alázatos kézcsókkal jelenti a Szentatyának.⁵³

Valóban, a káptalan bizalma és szeretete jobban és hangosabban nem nyilvánulhatott volna meg nagyprépostja iránt.

Elérte földi emelkedésének csúcspontját, de nemsokára onnét sírba is szállott lényének földi része. Követte érsekét, akivel lelke tökéletesen összeforrott, akinek valóságos alter ego-ja volt.

A kalocsai egyházmegyei papság emlékében Kollonits László érsek úgy élt, mint aki Isten dicsőségéért, a hívek lelkiüdvéért lángolt, templomok, plébániák építője, nagy iskolaszervező, az érseki könyvtár gyarapítója, a nagy francia forradalom idején hitükért és az igazságért hazánkba menekült francia papok bőkezű vendéglátója, a szegények atyja, a királyhoz, a királynőhöz, a trónörököshöz a magyar országgyűlés mindkét színhelyén (Budán, Pozsonyban) az országnak ékesszóló tolmácsa és így az ország nemessége közbizalmának hordozója volt. Végül — ami az alázatosság ritka példája — a kalocsai érseki egyházmegyei papság meggyőződése szerint a római szent bíbort és a primási méltóságot is elnyerhette volna, de magától elhárította. Aranymiséjét is 1810-ben nyilvános ünnepek fénye nélkül ülte meg. Önmegtagadásáról az volt a közmegegyezés, hogy amíg élt, az önsanyargatásnak is példaképe volt és soha éjjeli álmát máskép nem aludta, mint papi ruhában.⁵⁴

Ha túlzott is egyet-mást Kollonits László érsekről a hír, de hogy ilyen szentéletű érsek lelkének fele lehetett Takáts Márton, ez valamennyi közt legszebb dicsérete.

Kollonits érsek temetése után április 28-án a káptalan körlevelet bocsátott ki a környékbeli plébánosokhoz és pap-

⁵² Hogy egyet ne hagyjunk itt említetlenül, Kollonits László érsek 20 éven át 20—30, néha még több tanulóknak adott élelmet mindennap saját érseki udvarában. (Gál I. i. m. 99. l.)

⁵³ Kalocsai érseki levéltár: Vicarialia 436/817. A bécsi kancellária ízetlen megjegyzése (utasítása) mellékelve: hogy fölösleges ezt a jelentést a Szentatyának küldeni.

⁵⁴ Schematismus cleri archidioecesis Colocensis 1854. XXXIV—XXXV. V. ö. Katona István i. m.

sághoz az érsek haláláról: 1817 április 23-án Isten kiszólitotta ez életből az érseket; Takáts Márton püspököt egyhangúlag megerősítette az általános érseki-helynöki tisztben a káptalan; az ünnepes gyászistentisztelet az elhunyt érsek lelkiüdvéért és az ünnepélyes gyászbeszéd a székesegyházban június 17-én lesz. Erről miheztartás végett a káptalan a papságot értesíti.

Érdekes apróságként megemlíjtük itt, hogy amint a körözüvény hátlapjáról kitűnik, május 1-től május 23-ig tartott, míg ez a körlevél a környékbeli plébániákon (a miskei, fajszi, bátyai, foktúti, szentbenedeki, laki (= géderlaki), pataji plébánosok, azaz hogy papok kezén végiment.⁵⁵

A káptalani helynököt betegeskedése a következő év elején sírba vitte. Sejdítve halálát, 1818 január 16-án kanonoktársai, a káptalantól hivatalosan is kiküldve, megjelentek a nagybeteg ágyánál és kérdést intéztek hozzája, akar-e végrendeletet tenni. Erre ő testben megtört-betegen, de szellemileg teljes öntudatánál lévén, élőszoval tett végintézkedést: kijelentette vagyonára vonatkozó végakarátát, miszerint egész hátrahagyott vagyonát, a levonandók levonása után négy, kanonoki házánál nevelt árva rokona között osszák négy egyenlő részre. Meg is nevezte e rokonait, t. i. Bottlik Mihályt, Mártont, Erzsébetet és Teréziát. Egyszersmind lelke üdvére hátrahagyott vagyonából a kalocsai székesegyházban évenként mondandó szentmisékre alapítványt tett. Erre 600 forintot hagyott olyaténképen, hogy évenként 14 szentmisét mondjanak lelki üdvösségéért.⁵⁶

Halála nem volt csendes elszenderülés. Nehéz, hosszú haláltusa előzte meg. Az egykorú kalocsai plébániai anyakönyv bejegyzése szerint elhunyt Kalocsán 1818 január 17-én, hajnali fél 4 órakor. A megelőző esti 6 órától egyfolytában (hajnalig) tartott kínos haláltusája. A szentségekkel ellátva, jámborul költözött el az Urban Takáts Márton, bellini föl-szentelt püspök, érseki főszékesegyházi nagyprépost, a bölcselet és hittudomány doktora, az érseki papnevelőintézetnek tanulmányi ügyekben helyettes kormányzója stb. 86 éves korában. Főpapi gyázmise után az érseki székesegyházban kanonoktársai közül Szalay István végezte a temetési szertartást, és Borromaei Szent Károly oltára előtt temették el.

Végrendeletének mellékleteiből kitűnik az is, hogy Kalocsa egész környékén igen sok szegény ember fordulhattott hozzá megszorult helyzetében. Valóságos hitelintézetet

⁵⁵ Kalocsai érs. lvt.: Vicarialia.

⁵⁶ Kalocsai kápt. lvt. 72. sz. és 71 N. 11. (Alapítványos misék jegyzéke; végrendeleti kivonatok iktatószám vagy egyéb jelzés nélkül V. ö. De missis votivis. Extractus Rationum de fundatis Sacr. a.)

pótolt. Az adósok a tartozások megfizetésében nem lehettek a legbuzgóbbak, mert a jegyzékekben kevés adósnak a neve mellé van odajegyezve, hogy fizetett is. Nem csoda tehát, hogy mivel biztosnak látszhatott, hogy sok tőke sohasem térül meg, már a nagy tőkekökázat címén is, a boldogult nagyprépost (hatos) kamatot is szedte. Tartoztak a boldogult nagyprépostnak, azaz hogy most már örököseinek Kalocsa egész környékén. Így Uszódon tízen, Szentbenedeken egy adós, Pakson is egy, Lakon öten, Dunaszentgyörgyön hárman, Bátyán nyolcan, köztük különösen özvegyek, Foktűn tizenegyen,⁵⁷ valamennyi között *csak kettőnél van följegyezve, hogy fizetett*. A négy örökös azonban megjegyzi az adósok lajstromában, hogy az adósságokat be fogják szedni és azért bekövetelik a „kötelező leveleket”. Akadt az adósok között még keceli lakos, sőt budai polgár is.

Magán Kalocsán százkilencvenkilencen voltak az elhunytak adóssai (jellemző, hogy ezek közül is csak néhány fizette be adósságát). A nevek után ítélve, jórészt a ma is élő kalocsai családok ősei. A behajtott adósságok 14, 20, 50, 300, 1194, 1739, 3000 stb. forintos tételekben összesen 7086 forintra rúgtak. Egyéb készpénzhozzáadásokkal kitett mindez 7441 forintot.

A hátramaradt vagyonszeíráshoz mellékelte leltár szerint találtak az elhunyt nagyprépost után készpénzben (a krajcárok elhagyásával) 112 forintot (pengő értékben), ez bankókra váltva 336 forintot tett ki. Ebből a kalocsai mézárósnak kifizetése után maradt még 182 forint.⁵⁸

A boldogult házi készletei, ingóságai 1818 január 23-án nyilvános árverésen keltek el. Ezek közt voltak lábas jószágok, baromfiak, élelemre valók, bor, bútorok. A bútorok a boldogult nagyprépost háziberendezésének egyszerűségére vallanak. Jellemző, hogy a legdrágábbak köztük: 37 forinton elkelt *íróasztala*, 42, 46, 52 forintos *almáriumai* (bizonyára könyvtárszekrényei), no meg 83 forinton elkelt *álló órája*. *Könyvtára* 167 könyvet tett ki, melyek nagyjából mutatják, mivel foglalkozott az egykori tudós és tanár. Könyvei közt vannak korának történelmi művei is (Pray György: *Diatribae*; Katona István: *Historia dioecesis Colocensis* stb.) Továbbá:

⁵⁷ Az adósok neve a végrendeleti mellékletekben kétszer lemásolva, — itt-ott némi eltéréssel.

⁵⁸ Kalocsai kápt. levéltár H. 72; K., K.; N. 26 Rationes de massa dfti Illmi ac Rssimi Dni Martini Takacs Eppi Belinensis et M. E. Coloc. Praepositi Maioris, condito praevie authentico testamento mortui; redditae a Josepho Horváth eiusdem M. E. Coloc. Canonico, A. Diacono Tybiscano qua testamenti Executore Capitulari die 1. Sept. 820. (Belső cím: *Inventarium Totalis Substantiae Illustrissimi ac Rssmi Domini Martini Takáts... conscriptum 20-o et seq. Ian. diebus Anno 1818.*)

Szentírás, szentatyák, egyháztörténet, erkölcsstani munkák, lelkipásztorsági művek, kánonjogi munkák, a világi jogban mellőzhetetlen Verböczy; Corpus Juris Civilis; Institutum Societatis Jesu; több természettan, bölcseleti mű, mennyiségstani összefoglalások. Azonfelül hitbuzgalmi könyvek, szentek élete, igen kevés ujság,⁵⁹ hittudományi művek, szentírásertelmezések és korszerű munkák a Jézus Szíve tiszteletéről. Mindezek eladásából begyűlt összeg hozzájárulásával az összes hagyatéék 9527 forint értékre van becsülve. (Az elhunyt püspöknek egyéb, árverésre nem került vagyonán a végrendeletben megjelölt örökösök maguk közt osztozkodtak.)

A 9527 forinttal szemben álló kiadások:

A végtisztességgel járó kiadások összege 1686 forintot tett ki.

Orvosnak, gyógyszerésznek kellett kifizetni 516 forint adósságot.

A kalocsai papnevelő intézetre, egyszersmind az elaggott papok intézetére az egyházmegyei szabvány értelmében 200 forintot.

Répási Jánosnak, a boldogult püspök szertartójának 270 forintot, szolgálak, szolgálók kifizetésére 115 forintot.

Különféle adósságok lerovására 727 forintot, különféle tartozások kiegyenlítésére 1080 forintot, az évforduló misealapítványra 600 forintot, a végrendelet végrehajtásával kapcsolatban 59 forintot.

Az örökösök nyugtatványt állítottak ki, hogy (mindezek lerovása után) a végrendelet végrehajtójától fölvettek készpénzben 4288 forintot.

*

Elmondottuk, amit egy rövid életrajzi vázlat keretében Takáts Márton egykori érseki helynökről és részben 18. századvégi kalocsai, volt jezsuita társairól elmondhattunk. Dobay László, Pálma Károly, Szerdahelyi József, Vajkovic Imre, Katona István, Klobusiczky Péter, Takáts Márton és a többiek... nevelő Rendjük ledöntött törzsfájának a kalocsai őstalajban gyökeret vert hajtásai: bizonyára nem is sejtették, hogy új működésüknek e színhelyéről ver majd gyökeret ismét haláluk után félszáz év múlva Magyarországon a Jézus-társaságnak újra izmosodó, lombosodó fája.

Nagyfalusy Lajos S. J.

⁵⁹ Ephemerides, 7 krajcár értékben.

CSER LÁSZLÓ S. J. VERSEI

Örök, nagy gyermek néz ránk verseiből. Nem a tudá-lékos kamasz, nem a józan férfi — kihült ifjúság után, nem a fontoskodó, bölcselkedő vén, hanem a Gyermek, minden titkával, minden bájával és hibájával. Az élet számára nem unalom helye, hanem erdeje a megismerésnek s megízlelésnek. S a megismerés nem okoskodás rendje, hanem megélések, magányok csendje. Gazdagság ágazik-bogazik szét lelkén s ez a gazdagság nem könyvizű, nem letűnt kultúrák visszajárása, nem fölszedett s továbbzengő perc-küldetés. Hanem dobogó, robajló élet a mában s a ma fölött, meleg tavaszi párállás, „naivitás”, v. i. növekvés az élet lázában. Semmi se kész, minden lehet simítani. Mondanivalója sűrűn kavarog, mint legkedvencebb képe, a barangoló, felhőt-hajtó szél.

Nem ismeri íróemberek betűrágását, versein is szívesen enged igazítani, „ha úgy jobb”. Nincs igénye, s az elefánt-csonttorony gögje nem ér fel hozzá. Inspirációja elevenen patakszik s nem csinál belőle titkot: de utána vagy még közben ott van ajkán a megváltó mosoly, a gúnyolódás önmagán s a világon: „nincs nagy dolog”. Technikája is úgy maradt lerögzítve, mintha félig volna kész s valami végső műgond vonását várná. Tökéletes rímek, siető jambusok, aztán hirtelen átváltás halk asszonáncokra, magyaros trocheusra. Talán nem is tudja, hogy jambusokat ír. Inkább idegein szívja föl a modern ütemet, mint tudatosan. Az „öntudatos” írás számára elv-föladás, intellektualizmus volna. Helyette a hangsúlyozás, nyomatékozás ritmusát dobogtatja végig: mintha „szavaló vers” volna minden verse, előadásra, az ő előadására s nem papíravalók. A vér üteme ez, a nagy lázak idején meggyorsul, majd ki-kihagy s az iramot a gondolattól a lélek s az érzés veszi át. Keleti forma-szabadság, az olvasó s előadó alakító-szabadsága bújik itt meg modern köntös alatt: a te zeneérzék az övével, a te pillanatnyi teremtő géniuszod az övével. A Cser-verset valóban csak költők értik meg. Esztéták, hidegvérű, nagyszakállú tudós urak talán „rossz” költeménynek titulálják.

Éppen művészi vitalitása emel gátat a rendszerezés elé. Hiszen csak egyetlen pont szilárd, a Szegletkő. A világnézet. S körülé aztán igenek és nemek, vágyak és lidércek, mesék s véres valóságok tarka-barkán sietnek, ácsorognak s újra fel-

felröppennek. Valóban bajba kerül az ember, ha megpróbálja valami kategóriába, „irány”-ba osztani ezt a minden sémán túllépő költészetet. Téma szerint? Témái változnak a tájjal, a tamási sírkerttől a pekingi teaárusig, változnak a lélek élményeivel, a bízó, kisterézes együgyűségtől a küldetés forrongó vulkánjáig. Hangulat és pillanat szerint? Ugyanabban a versben hős: „Zsilipjét törte bús titán nem leszek” és félnék, Istenközösséget vállaló szenvedő: „Rabságba vertél engemet. Engedek.” Műfaj szerint is széles a skálája. Irt ifjúsági regényeket (Csák László álnéven), lírai rapszodiákat; s mit nem irt e két véglet között! elbeszélést, útirajzot, néprajzot, fantáziát, esszét, színdarabot, naplót, ódát, szimbolumot. Kár is volna műfajok polcára tenni azt, ami mindenre jó, csak egyre nem: egyetlen polcra. Ha tiszta lírát ír — versben, melyben mindig marad egy-két sor próza, vagy prózában, melyben mindig van vers — nem a polc miatt teszi, hanem a szív miatt, melynek tetszik a muzsika. Tetszik és tetszeni akar, el akar jutni másokig is buzdítóan vagy kiábrándítóan, zárt ajtókon vagy tárt ajtókon. „Én hiszek és el fog jönni az idő, melyet meg nem érhetek. A vers élni akar és élni fog.” Lehet e levél-soron botránkozni vagy mosolyogni s lehet igazat adni néki: egyet nem lehet, hazugnak tartani.

Valóban veleszületett őszintesége lehet fogódzója majd a kritikusnak, innen tájékozódhatik. Ezt az őszinteséget nem tudta megtépzani se hosszú szenvedés, se megmemorálás, se végeláthatatlan tanulmányok, se vértanúi láz. Jött mint a Nap s félve, bizalmatlanul húzódtunk kipróbált elvek árnyékába. Meleg szavak és színek erejét szökkentette fel, de jaj, perzseli is a virágházat. Idegenkedésünk s a „fontosabb” feladatok miatt a magyar sajtó még nem mutatták őt be teljes pompájában. Az itt közölt versek is több kötetből vannak taláalomra kiemelve. — A pillanatnyi visszalépés egy eltemetett kérdést hozott felszínre a költő lelkében. A lélek megoszlása a két part, „Isten és a költészet” között mind szélesebb vizekre sodorta hajóját. Döntött, Istent választotta. A jezsuita hűségeskü s kínai missziója immár megpecsételte válaszát. S így lett a vitalitás és őszinteség mellett költészetének harmadik jegye a kivetített személyiség. Legszemélyibb, legsajátabb, legalanyibb ez a költészet, akár a századforduló szimbolistáié. De alanyisága nem magába hajló, nem öncélú, nem az egoizmus koldusa. Úgy ír magáról, mintha neked írna. Úgy szereti magát, hogy éretted elmenne a világ végére is, mint Krisztusért is elment a világ végére. Amit magáról ír, nem szükséges mögötte egyéni romantikát, eseményt, sorsot keresni; keresd a te sorsodat s a tiédben az övét, s az általános emberit. Így hát tárgyi, transcendens költészet ez, de nem antik vagy barokk értelemben, — amit egyáltalán „nem bír” a költő; hanem foly-

tonos egyensúlyozás, határolás az én s a világ között, s határtalanság mikro- és makrokozmoszban.

Magáról azért ír, mert őt ismeri legjobban; de nem fontos, mi a neve, társadalmi állása, hivatása. Őróla írja, tehát nem önmagáról: „Ismertem egy embert. Gyerek volt inkább, óriás álmú törpe, aki egy hideg téli éjjel született, nagy lelki terhekkkel, szomorú anyától és tragikus apától. Tetszetek neki álmok, amit mások dobtak elé, mint kutyának szoktunk csontot vetni, és néha felködlött benne valami vágy, mely után rohanni kezdett. Kincse csak egy volt, érző, véres szíve, ez a koránöreg húsdarab, melyet felkínált az embereknek. Azok utána kaptak, éhesen a vérre, s akkor ő kora tapasztalatoktól terhelve és Isten kegyelmétől megérintve éjtszakákon át rózsafüzérezett intézeti cellájának Mária-kepe előtt, felkínálva szívét. Elfogadta az Isten. És akkor azt álmodta, hogy ronggyá teszi életét, törülőruha lesz minden gennyes, véres és könnyes szíven, mert győznie kell a szeretetnek, hiszen Jézus is azzal győzött.”

A szeretet vitte 1939 őszén a Nagy Falak közé s itthagyatta vele másik szerelmét: a költészetet. A magyar nyelv mámorító zenéjét, az anyanyelvet, s vele édesatyjának sírját, édesanyja arcát, testvéreit, barátait. A halál hideg szele csapja meg lelkét s nem kér tőlünk semmit, csak feledjük el. „Szóval, testvér, ha a maga lelkében van egy kicsi temető, ahová néha a lelke halottait elföldeli, temessen oda engem, de vigyázzon, sírjelet ne állítson és a korporsó fölött ne legyen virág, a föld se legyen domború.” Nehéz sorok ezek, emberiek s merészek! De őszinték. Visszafájás az anyaföldre, s tusakodás ellene, hogy ígérete, áldozata meg ne csonkuljon. Mert elment s vissza nem jön. Számunkra meghalt s többé föl nem támad. S egyedül maradt Istennel, miután mindent, ami nem-isten elhagyott. Az lett hát osztályrésze, Ki az egyedülségben egyedül elég. Így találta meg énje legmélyebb nosztalgiáját, a mondas szerint: aki életét elveszti, megtalálja.

Micsoda Ég borul a fölé, ki alatt a föld elenyészik. Valahogy eszünkbe jut — ki tudja miért — az ő sora: „Tudjátok-e, a szentekből mindig van, de jaj kevés. Pedig a földön ők az igazi, hű, szent lüktetés.”

Hajdók János

KELET HIV

Érzem, hogy fáradt vagyok,
és tudom, nem pihenhetek soha:
Keletem, a Nagy Kelet hív,
s az út odáig mostoha.

És nincsen mégse balra út.
Pihenés, csendes nyughatás.
Polgári kedvek zombékján túl
elibém áll: a Hivatás.

Nyügös, fáradt, erőtlen testtel,
de magasok a Magasok,
réveteg, könnyes, gyenge szemmel
kápráztatók a havasok.

Kiált! s bár egyre fáradtabb va-
tudom, én nem pihenhetek ^{lgyok,} soha!
Keletem, a Nagy Kelet hív,
s az út odáig mostoha.

DECEMBER NYOLC

Úgy eshetett, történhetett,
hogy jött az alkonyat.
A komor tömbön alkonyatkor
fehér fény fakadt.

Miként folyó, ha megdagadt, —
ömölt, ömölt a fény
és csillogott, ott ragyogott
a templom sok ivén.

Történhetett: hideg december
nyolcadnapja volt.
A szép harang, ezüstharang
Szűz Máriát dalolt.

Úgy eshetett: egymásután
fehér leányok esküje
az oltárhoz vigyázva lépett,
küldötte lelkük szűz hite.

Történhetett, hogy az napon
sok más templom felett
Szűz Máriáról sok harang
sok férfiszívnek énekelt.

Sötét ruhában döngő léptek
csapódtak és a férfiak
úgy zúgták férfi esküvésük,
mint kívülről a nagy harang.

Történhetett, és nem lehet
nem látni, hogy kigyúlt
és égett sok sötét tömb,
sok templom lángra gyúlt.

Sok szívnek mélye nagyra nyílt,
és Isten Anyja benyitott:
fehér ruháján kék a szalag,
homlokán hét csillagok.

A templomban már fénynyalábok
egyre gyérebbe fénye ég.
Kis idő csak, aki bent járt,
újra ki az estbe lép.

Ki az éjbe, esti néphez.
Zúg az élet, kelepel.
S ők Ót őrzik: áll az oltár,
kigyúlt lelkük ünnepel.*

* E két első vers a költő „Az út elején” c. verseskötetéből való. (Bp., Korda 1939.) a kötetben már kínai neve szerepel: Ming Chi'ing-Lien.

FENYŐK

(Budai hegyek)

Olyan nagyon zúgnak a fenyők.
Olyan nagyon beszélnek.
Úgy nézem nyíltan, egyre őket,
hogy én is majd ilyen leszek.

Ilyen magasbanyúlóan egyenes.
Ilyen tárkarú, csodaszép.
Ilyen ingó-hajló s acélos,
ki a felhőkbe bátran beletép.

Ilyen mélygyökerűen kedves.
Ilyen zöld és frissen harmatos,
ki minden földit megtapod
és égig ér, majd csillagos.

Azt mondják: legyek, így legyek.
Dalolnak, hívnak, integetnek.
Egyedül vannak, mind magányos:
tudom, hogy én is így leszek.

ÉVSZAKOK FOLOTT

Szeretlek Tavasz ritka álma,
szivárvány, víz- és jégeső,
kipattant élet, gyöngyvirág,
színes, megáldott sok mező.

Szeretlek nyárnak tikkadása,
Nap úr melegje, kék hegyek,
folyók, lágy szél és szomjú föld,
kék égen báránfyellegek.

Szeretlek Ősznek sárgulása,
lehulló lombok, vad szelek,
kopárló táj és sok eső,
ránkhulló szürke ködsüveg.

Szeretlek Télnek hófehérje.
Kopasz, nagy fái, zord napok.
Hideg és kód. S bár nincs a nap,
vannak itt-ott még csillagok.

Ki tiltja mindent, hogy szeressek?
Úgy állok itt, mint kőorom.
Sok minden jár-kei el mögöttem
s én lelkeimmel mind átfogom.

UTAM ELŐTT

1.

Utam előtt
bejártam mind
hazám, mezőidet.

És hívtam, hogy
kísérjenek
a búzatengerek.

Hullámuk mindig járjon át...
Ők jönnek! Szívem mindig lát:
magyar víz, búzatengerek.

2.

Utam előtt az ég felé
halkan beszéltem én.
Ti fellegek, kísérjetei
a kéklő ég ivén.

A felhők fodra rám nevet,
megindul mind, ragad.
A fodruk csónak, messze visz:
magyar hajó az ég alatt.

3.

Utam előtt virági nép,
nagy szóval hívtalak.
És sok virág, mező-virág
csókolta lábamat.

Az illatuk él, elviszem,
a lelkem mély kehely.
Véremmel bőven öntözöm
s virágos lesz sok sziklahely.

4.

Utam előtt, magyar vizek,
jártam a partokat.

Áthágtalak, figyeltelek
sok árva kis patak.

A Duna, Tisza nagy erek,
a kis ereim csermelyek.

Igy viszlek messze el.
Csak vélem vesztek el.

KELYHEM ELŐTTED

Piros szívem, kelyhem,
kelyhem teleszedtem,
harmat cseppje cseppent,
bele sok könny hullott,
vértanúvér freccsent.

Kereszt kövén állott
az én piros kelyhem,
temetői fák közt
holtakra vigyázott
az én piros kelyhem,

sóhajós sok ágnál
búcsúzóknak égett,
keresztelőkútnál
új életet áldott
az én piros kelyhem,

erdőhangok bongva
kehelyembe szöktek,
szeles, szép imákba,
tenger ölelésbe
tettem ezt a kelyhet,

másnak vittem mindig,
így lett nagyon gazdag,
karjaim megérik:
súlyja megvagyom már
az én kehelyemnek,

felemelem égig,
Te eléd Virágszál,
oltárodra mécsnek
fogadd el a kelyhem,
illata Feléd száll.

Ó, TENGER

(Indiai-óceán)

Meggyónom szépen, halkan és fehéren,
hogy én is éltem: volt egy életem,
nem volt nagy élet, nékem se a minden,
másoknak biztos nem volt semmi sem.

Ne hallja senki! Most a tiszta csendben
csak a nagy Tenger hallgassa dalom;
most éjjel éjben, halkan és fehéren
a dalom szépen neki suttogom.

Fehér a Tenger, csak a szél barangol
és én virrasztok, nincs más senki sem:
ült így más is tán, de én most vagyok csak
és a fehérség tükrét kémlelem.

Ó Tenger, Tenger, mély és öntudatlan,
fogadj magadhoz, oldd fel életem,
Ó Tenger, Tenger, szél suhogj felettem
és szél szakítsd fel sugár énekem!

Az életemről, mely talán csak semmi:
senki se tudja, honnan jöttem én
és merre tartok — ezt súgom csak egyre
a végtelennék egy piciny helyén.

Ó élet, élet, értett és nem értett,
itt bennem zajló, bennem és mögöttem,
ó élet, élet, hűséges, kitartó,
így adtál hangot, így kell énekelnem.

Ó élet, élet, bűvös és magányos,
izzó és forró, hűvös és való,
gazdag, megáldott, tépett és hiányos,
csapzott örökké s Istenem, de jó!

Csillag az égen, visszfények a vízben,
ott fenn és itt lenn, Istenem, csodák,
álom, való és jelen, mult bizonyosság,
térek és mélyek, népek és hazák!

Létem, feloldott, vergődő, megoldott,
élet, megértett, selymes és való,
érdes, kivéztett, életem, talány:
fehér habok közt halkan csillanó.

BETŰK

(Peking)

Ó szép betűk, gyertek felém,
ha nézlek, mind új értelem,
felvidulok és úgy vagyok,
akár a virág a réteken.

Itt lótusz imbolyog felém,
ott kacsák úsznak kék tavon,
a mélyben pikkelyes halak
és zöld füzek a partokon.

A ház a rajzán is tetős,
a láng tudom, hogy így libeg,
az ember is majd épp olyan,
miként a rajzolt tusjelek.

Mint csésze, nem nagy és csinos,
a csésze rajza pont olyan,
míg szálás tollunk föl-lecsap,
majdhogy teázunk gondtalan.

A narancs szinte úgy narancs
és vázákon a tarka máz,
szarvason a rőt agancs,
ez néha még szebben cikáz.

Miért beszéljek? Távoli
ez nektek mind és nem beszél,
ám nekünk á-k és bő-k helyett,
jelünk zenél és élve él.

LOVAK

Kordé sír a poros úton.
Zokog, jajgat a csapágy.
Két nagy kerék szöges sine
nyomán két mély mederágy.

Szürke az út, poros fák közt
egysorban a két csikó.
Hosszú szőrük verejtékes,
rozsdabarna és fakó.

Elnézem, ha arra járok,
hol a kis kordé-kocsik.
Lovak hátán nehéz járom,
terhük húzva cipelik.

Ma szén, holnap kő a hegyről.
Holnapután oszlopok.
Ma dér, holnap sár és aztán
oldalukon vércsikok.

Járom fája törí hátuk
és az istráng sebesít.
Akkor is, ha néha ember,
mint az állat, úgy segít.

Húznak, húznak. Ez az élet.
Fáradott és vontatott.
Könnyű napjuk nincs, az étek
pelyva, szalma, száradott.

Mégse tör ki soha egy se.
Hogyha dél van, pihenő,
együtt eszik ló és gazda
s úgy állnak, akár a kő.

Ez sötét lepényét rága,
nehéz kenyér. Csak köles.
Két ló bambán bámul rája
s rájuk néz a szekeres.

Sárga arcán néma részvét.
Jármot húzni rossz lehet.
A két állat visszakérdi:
könnyebb-e az életed?

Együtt húznak. Ez az élet.
Fáradott és vontatott.
Lovak szőre rozsdabarna
s étkük pelyva, száradott.

MONGOLOK AZ ÚTON

Mintha már jártam volna itt.
S ni szemben tevén mongolok.
Talán, ha rájuk köszönök,
még meg is értik. Jónapot!

Mintha fordulna ezer év.
Nagyanyám bennem fölfigyel,
magyarul kezdek énekelni...
Szemük kitágul, szinte elnyel.

TÉLI TÁJKÉP

Időnk rossz. Nagyon súlyos ólmú
levegő a föld felett.
Léleketünk sípoló. Kint
valahol sír egy gyerek.
Házikóink tetői még
ívesebbre hajlanak.

Majd hogy porig süppednek le
alattunk a házfalak.
Néma varjak főtt a fákon.
Lassan lépő árusok.
Senki más az utcán nem jár,
még a szél is elfutott.

OTTHON — ITT

Annyiszor eszembe jutnak
téli fáid, bokraid,
annyiszor, ha hull a hó és
csilingelnek odakint.

Ám a hó itt zizegőbb és
nem csilingel tarka szán...
kint egy árus meleg teát
kínálgat s fázik talán.

BARACKVIRÁG

Lehajló harmatágaid
ölen az élet most fakad:
barackvirág, barackvirág,
add kölcsön üde álmodat.

Sok éj volt. Tél volt. Nem tudod,
hogy vártunk mi meleg napot!
Barackvirág, barackvirág,
boldog rügyed míg alhatott.

Szeresd a tőt, lásd mily erős,
hogy állt vihart és birt szelet.
Teérted élt barackvirág,
türt érted és reménykedett.

Hogy itt vagy, mindent elfelejtünk,
a Tő és vele mi sokan,
barackvirág, barackvirág,
csak élj közöttünk boldogan!

NAP

Keletről jön, királyian.
Nincs körötte szolgahad,
de fénye kiolt csillagot,
s az árny előtte szétszakad.

Bíborpalástja vérben ázik,
de vére győztes harcibér:
ígéret ez, hogy hosszú útján
estig majd nyugatra ér.

Homloka már felmerült sik,
barna földünk peremén.
Végigönti dús ezüstjét
s nem szól: én, a gazdag, én!

Nem szól, Király. Lassú süllyal
indul föl a kék ürön,
hogy alatta minden élön
átfusson a nagy öröm.

Élni, állni, zúgnak erdők,
nyílni, szóljon kis virág
s íme kelyhük színre bontja
a gazdag nap vagonát.

Fészket gyorsan, hogy fiókák
csipogjanak csakhamar,
éneklük a fán madárkák
s karmuk fészekért kapar.

Fáradt csacsik utca szélén
felveszik a jármokat.
Tavas van. A nagy nap ad majd
zöld füvet s jobb magokat.

Éhes, szívós, lassuléptű
emberek a földeken.
A nap jól süt. Vethetünk már.
Jaj ,csak árvíz ne legyen.

A nap nem szól és úszik csak,
kék azúron nagy hajó.
Nem pihen reggel, se délben,
ő csak este nyugható.

Akkor fényes arcát újra
ellepi fénybíbor.
Verejtéke gyöngyözik úgy.
Hosszú utat járt be ma.

Nem szól. Fáradt arca kinját
elfedik új fénycsodák,
s nyugat felett fent az égen
csupa véres Golgoták.

Sírba vágyik megpihenni.
Királyian elmerül.
Kék az ágya zöld vizek közt
s vérpalástja ráterül.

Utolszor még messze néz fel,
hol még nagyobb úr lakik.
Meggőszöni, amit tett ma,
s kérdi: vajjon alhatik?

Isten arca ráfehérlük,
a nap arca felvidul.
Sötét fátylat küld az este
s párnának az éj lehull.

TŰZ

Az ég alatt, mely végtelen,
szabad, ölelő, nagy,
az ég alatt, mely kupola
és alkotója vagy,

az ég alatt, hol emberek
és annyi más is él,
ahol növények s állatok
között szemed kísér,

az ég alatt, mely kék titok,
s ahol a nap rohan
és fellegek közt estelen
a hold barangol boldogan,

az ég alatt ma szabadon
szívből hadd súgom:
áldott az Isten! Mondanám
szebben, de nem tudom.

Szerelem, Élet, Egy Öröm,
Sugár, Színek, Tavasz —
ez mind csak szó, elfedni jó,
mind az és egy sem az.

Szerelmem, Isten, Életem,
Vigasz, Kín és Remény,
Ki mindig élsz és Általad
már mindig élek én.

Ó, Isten, Fent, Te Végtelen
és mégis úgy velünk,
ahogy magunkkal sem vagyunk,
Te Levegőnk, Te Ételünk,

Te Tér, amelyben létezzük,
Te tőlünk oly különböző
és mégis itt, szívemben is,
Ó jaj Ki-Nem-Fejezhető!

Miért lehet, hogy jó Neked,
ha én is áldalak?
hogyan lehet, hogy üdvömrét
a Lelked szinte boldogabb?

Ó más szerelmek, semmi mind.
Tiéd, Tiéd az Egy,
Belőled és Teérted él
minden, Te vagy a Kegye.

A Hegy, ahonnét messzelát
szegény emberszemünk,
a Völgy, ahol erdők ölén
Tebenned megpihenhetünk.

Te vagy Folyó: nagy mederén
nem a Neved róva-e fel?
Nem Óceán, nagy, szörnyű víz,
mely boldogan magába nyel?

Ó Istenem, Ó Istenem,
én szegény ember s nagy titok,
nagy titkot hordó senki se,
mégis Fiad, bár koldusod.

Szívem egy vérző nagy virág,
mindent és mindent felszívott,
tüzet alá áldott kezed,
de boldog ó, hogy gyújthatott.

Nézd a lángot. Itt a földön,
földről égre ég,
szép piros láng, tűzvörös,
de habfehér és tiszta kék.

Hogy ősidőkben áldozat
nyújthatott Neked,
legyen ma újra áldozat,
fordítsd felé Tekinteted.

Fának alája, hogy a tűz
mindennél szentebb s jobb legyen
a Golgotáról hoztam el,
ahogy meggletem véresen.

Az Ó tűzével egyesült
ez az én tüzem,
ég a világ, a mindenek,
a Keresztfától győztesen.

Az ég alatt, mely végtelen,
szabad, ölelő, nagy,
az ég alatt, mely kupola
és Alkotója vagy,

az ég alatt, hol emberek
és annyi más is él,
ahol növények s állatok
között szemed kísér,

az ég alatt, mely kék titok,
s ahol a nap rohan,
és fellegek közt estelen
a hold barangol boldogan,

Az ég alatt ma szabadon
egy győzelmes tűz ég,
ó minden ember gyertek el,
áldozni hív a Messzeség.

A JEZSUITÁK VISSZATELEPÍTÉSÉNEK KÉRDÉSE MAGYARORSZÁGON A 19. SZÁZAD ELSŐ FELEBEN

Ismeretes, hogy XIV. Kelemen pápa 1773 július 21-én kelt brevóját, mellyel a Jézustársaságot feloszlatta, nem érvényesíthették mindenütt, mert éppen a 18. század két legnagyobb filozófus uralkodója, Frigyes porosz király és II. Katalin cárnő a breve kihirdetését és foganatosítását birodalmukban megtiltották. Így tehát a Jézustársaság, ha a katolikus országokban a felosztatás és megsemmisülés örvényében el is merült, gyenge hajtása Fehéroroszországban továbbra is virágzott és az államhatalom védelme alatt az iskolázás terén folytatja alapítója szellemében tevékenységét. XIV. Kelemen — úgy látszik — maga is beleegyezett a változhatatlanba és hivatalosan soha tiltó szavát nem emelte fel az oroszországi jezsuiták ellen. Utódai — VI. és VII. Pius — pedig rendeletekkel és engedményekkel szabályozták benső életét, kormányzatát.

S ebben, mely már a hallgatag beleegyezést is felülmúltni látszott, nem ingathatta meg őket a Bourbon-udvarok folytonos sürgetése, követelődzése sem, akik, mint a nápolyi király, a legerélyesebben kívánták, hogy az oroszországi jezsuiták hajoljanak meg a pápai parancs előtt vagy pedig közösjék ki őket a Szentszék. A nápolyi udvar félt, amíg a rendet teljesen eltörölve nem látta.¹

A Jézustársaság Fehéroroszországban gyarapodni kezdett, ujoncokat vehetett fel, ami egyszerre oszlatta szét a kihalás veszélyét.² Miként a felosztatás híre sebes szárnyakon járt be a nagy világot, akként az orosz jezsuitákról hol örömmel, hol meglepődve vettek csakhamar tudomást. Néhány év alatt könyvtárra tehető irodalom keletkezett, mely jogi, történelmi s vallási szempontból foglalkozott a rend e megmaradt ágával. A felosztatott rend tagjai és barátai hazánkban is arról kezdtek tanakodni, nem lehetne-e a Jézustársaságot Magyarországra visszatelepíteni.

¹ Jelenti Pinto Poloni római ügyvivő 1778 február 11-én Patachich kalocsai érseknek. Eredetije a kalocsai ér. levéltárban.

² Synopsis Act. S. Sedis in causa S. J. 1605—1773. Lovanii 1895. 507. l.

A kérdés még az 1790. évi országgyűlés egyik előkészítő értekezletén és több bizalmas megbeszélésén is szóba került, hogy az országgyűlés maga kérelmezze a visszaállítást a királytól, de nem tudták dűlőre vinni a kérdést. A püspöki kar tagjai közben egymásután hagyták el az országgyűlést, pedig fontos ügyet szándékoztak tárgyalni: vajjon a protestáns felekezetek előljárói ezentúl meghívót kapjanak-e a magyar országgyűlésre, vagy sem. A Jézustársaság visszaállítása sem találhatott erőteljes szószólóra s ama kevesek is, akik még támogatták, a nagy ellenzésekkel szemben, látva a helyzetet, elejtették a további tárgyalások fonalát.³

A hazai katolikus főpapok csakis a rend egyetemes visszaállítása után kezdtek érdemlegesen foglalkozni a magyar jezsuiták ügyével. Alapelvük volt, hogy a visszatelepítés csakis azon módon lehetséges, ha sok magyar ifjú jelentkezik a belépésre s ha a rend egykori házait, alapítványait visszakapja. Mindkettő legyőzhetetlen akadályokba ütközött. A régi jezsuita kollégiumok részint az állam, részint egyházmegyék, szerzetek vagy magánosok tulajdonát képezték, az ifjúság s egyáltalában a korszellem annyira megromlott, hogy a tömeges belépésre való remény halvány sugarában sem bizakodott senki. Mindamellett tervük volt, hogy Ferenc királytól nem írásban, de élőszóval fogják a püspökök a visszatelepedés engedélyét kieszközölni, aki jóindulatát e tekintetben már ismételten is nyilvánította és tettekkkel is tanúsította.⁴

E jóindulat igazolására akkor nyílt alkalom, midőn I. Sándor orosz cár 1820 március 25-én kelt meghagyásával a jezsuitákat az orosz birodalom területéről száműzte s őket katonai fedezet mellett az osztrák határra vitette. Ferenc császár-király kegyelmesen megadta a letelepedési engedélyt s még ugyanezen év augusztus 27-én kelt miniszteri leirat tudtukra adta, hogy Tarnopolban alapítsanak kollégiumot, oly feltétellel, hogy ott a gimnázium vezetését átvegyék, Lembergben vagy másutt konviktust nyissanak. József nádor értesíti erről a kalocsai érseki helynököt, az érseki szék üresedésben lévén, azzal az utóirattal, hogy a királyi rendeletnek megfelelően „*cunctis ex Russia venientibus et in Caesareo-Regias ditiones constitutis, ejusdem Ordinis Individuis ubique in Regno Hungariae, quorsum eos venire contigerit, necessaria*

³ Irja Nyitráról 1790 június 30-án Delpini Teofil kanonok, káptalani követ Kollonich László kalocsai érseknek. Eredetije a rendi levéltárban. Az országgyűlés nyomtatott irományai között nyoma sincs efféle tárgyalásoknak.

⁴ Miként Somogyi Lipót szombathelyi püspök Kollonich kalocsai érseket 1816 január 27-én értesítette. A levél eredetije a kalocsai érseki levéltárban.

mora eo fine concedatur, ut ibidem dispositionem Provincialis Ordinis sui, Viennae existentis, praestolari possint".⁵

A száműzött jezsuiták azonban csakis Galiciában telepedtek meg néhány házban, másrészüik Rómába s egyéb országokba került, ahol tárt karokkal fogadták őket. Magyarországi tartózkodásuknak nem akadtunk nyomára. A Pozsonyban tartott nemzeti zsinat ugyan kimondta megtelepítésük szükségességét 1822 október 16-án lefolyt utolsó nyilvános ülésén, de majdnem egész esztendőnek kellett eltelnie, míg Rudnay primás Ferenc király elé terjeszthette a magyar katolikus Egyház óhaját. „Kegyelmes Urunkban oly nagy hajlandóságot találtam ez ügy iránt, — írta kihallgatásának eredményéről Klobusiczky Péter kalocsai érseknek⁶ — hogy fölvetette a tervet, addigra is, míg a Jézustársaság Magyarországon lábát megvetheti, a galíciai starawiesi ujoncházban kellene megfelelő számú magyar ifjú kiképzéséről gondoskodni.” Rudnay primás azonnal érintkezésbe is lépett Cseh István kassai és Bélik József szepesi püspökökkel és Szuhányival, a kassai kerület iskolaigazgatójával, aki a jelentkező ifjak közül mintegy tizet Starawiesbe küldött. Egyben felszólította a püspöki kart, hogy a magyar ifjak nevelési költségeihez járuljon hozzá. Klobusiczky kalocsai érsek, akit a rend feloszlata mint fiatal jezsuitát talált, évi ezer forintot ajánlott és 22 éven át fizetett e célra.⁷ A visszatelepítés tervét még nem egy körülmény tette kétesé, de a lengyel provinciális minden aggodalmát eloszlatta a Rudnay primás által közölt királyi kijelentés, hogy a jezsuiták Magyarországra való visszatérésének immár semmi akadályja nincs, ha kellő számú magyar rendtaggal rendelkeznek.⁸ Ekkor vetették föl egy magyar ujoncház alapításának eszméjét is. Kivitelre ugyan nem került sor, de rövid néhány év múlva, 1829-ben Ferenc király a jezsuitáknak adta a gleisdorfi elhagyott piarista rendházat öt páter, 20 ujonc számára, a költségeket a vallásalpból utalványozta ki.⁹ A piaristák visszakövetelték tulajdonukat s így kerültek a jezsuiták Grácba. Számuk folytonosan szaporodott s 1836-ban már ötvennégyen voltak.¹⁰ Legfőbb pártfogójuk Estei Ferdinánd herceg volt, aki gazdag adományaival s alapítványjaival lehetővé tette terjeszkedésüket s eredményesen védte őket ellen-

⁵ Eredetije a kalocsai érseki levéltárban.

⁶ 1823 augusztus 31-én. Eredetije u. o.

⁷ Fogalmazványa 1823 szeptember 23-i kelettel u. o.

⁸ Miként Landes Alajos S. J. Starawiesből 1825 október 13-án Klobusiczky érsekkel tudatta. Eredetije u. o.

⁹ Irja Báró Penkler Klobusiczky érseknek Bécsből 1829 március 5-én. Eredetije u. o.

¹⁰ Pierling Jakab március 2-án a kalocsai érsekhez intézett leveléből. Eredetije u. o.

ségeikkel szemben. Ferenc király nemeslelkűségét utóda is örökölte, V. Ferdinánd, aki 1836 március 19-én kelt rendeletével 13 pontban szabályozta a jezsuiták jogait és kötelességeit. Ezt a rendelkezést csakis ama tartományokban hirdették ki, melyekben a rendnek házai voltak.¹¹

Ugyanekkor Alagovich Sándor zágrábi püspök Pozsega városában árvaház számára megvette a vallásalaptól a jezsuiták egykori rendházát, kijavíttatta, felszerelte s meg is nyitotta. A király legfelsőbb jóváhagyásával biztosította az intézmény jövőjét. A püspök úgy számított, hogy a kollégium mellett lévő s a ferencrendiek vezetése alatt álló gimnáziumot is átadja a jezsuitáknak, akik ezzel az első lépést teszik a magyar földre, ahol őseik a nevelés terén a legelső helyet vívták ki maguknak.¹² A jezsuiták ugyan nem vették át az árvaház vezetését, mert ez alkotmányukkal ellenkezik, s egyébként olyan módosításokat kellett volna az alapítólevélben tenni, hogy azokba Alagovich püspök belé nem egyezhetett. A levelezésből, melyet Pierling provinciális, a kalocsai érsek mint közvetítő és a zágrábi püspök folytattak, határozottan kitűnik, hogy mitől tették függővé a jezsuitáknak Magyarországra telepedését.

Pierling tartományfőnök 1836 április 30-án¹³ ezeket írja többek közt Alagovich püspöknek: „4-szer. Minthogy a Jézus-társaság 1648-ban a nemzeti zsinaton a magyar s a társországok papsága sorába felvétellett és mintegy összességében Lipót király alatt az 1687. évi országgyűlés 20. cikkelyében az ország rendei közé soroztatott; sőt az 1715. évi 73. t. c. az országgyűlésen való megjelenés jogát ruházta rá a haza érdekében való munkálkodás folytán szerzett érdemei elismeréséül és soha semmiféle törvénnyel el nem törölték, azt hiszem, hogy a jezsuiták pozsegai letelepedésének elegendő jogalapul fog szolgálni az Apostoli Felség jóváhagyása és engedélye.” A zágrábi püspök a következőkben felelt június 23-án.¹⁴ „Helyesenek találok, amiket a soha vissza nem vont magyar törvények értelmében bevett Jézus-társaságról írt. Azt hiszem, nem tesz senki sem kifogást az ellen, ha a rend a Szent Korona országai között először is Horvátországban keres pihenőt és munkateret, noha annakidején a Felsőséghez kell fordulnunk legfelsőbb jóváhagyásáért.” Jordánszky esztergomi segédpüspök pedig már július 23-án jelezte a kalocsai érseknek, hogy a király azonnal megadja a letelepedési engedélyt, mihelyest ez irány-

¹¹ Egykorú másolata a rendi levéltárban, Budapest.

¹² Kelt Zágráb, 1836 március 28-án. Másolata a kalocsai érseki levéltárban.

¹³ Egykorú másolata u. o.

¹⁴ Másolata u. o.

ban a püspökök hozzá fordulnak.¹⁵ Sajnos, hogy a pozsegai rendház ügye a fentebb jelzett ok miatt nem jutott dülőre.

A bekövetkező idők és politikai viharok éppenséggel nem voltak alkalmasak arra, hogy egy ilyen kérdést nyugodtan, a szenvedélyek felkorbácsolása nélkül lehessen elintézni. Történt ugyanis, hogy Jordánszky Elek püspök végrendeletében 4000 forintot hagyott az esztergomi káptalanra azzal a kikötéssel, hogy azt kamatoztassa s majdan az első magyar jezsuita rendháznak adja át, ha idők multán a rend ismét Magyarországra jönné. Zichy Ödön gróf, az 1844. országgyűlésen szóváltette az alapítványt és szenvedélyes beszédben kelt ki a Jézustársaság ellen, melyet csak hírből ismert. E beszéd hosszadalmas vitákra adott alkalmat, melyek során mind a főpapok, mind neves világiak egyaránt kifejezték nézetüket a jezsuitákról, hol gáncsolóan, elítélően, de akadtak sokan, akik a józan ész szavára hallgatva nem zárkóztak el a rend visszatelepítésének gondolata elől akkor, midőn szélében-hosszában a zsidók egyenjogúsításának emberbaráti eszméjéért küzdöttek a magyar országgyűléseken.¹⁶

Szittyay Dénes

¹⁵ Eredetije u. o.

¹⁶ V. ö. még Géfin Gyula cikkét: Egyházi Lapok 54/1931/281—284. — Bangha Béla S. J.: Képek a Jézustársaság történetéből. Budapest, 1941. 278. kk. lapok. — Külön is: Gyenis András S. J.: A jezsuita rend hazánkban. Budapest, 1940.

PÁZMÁNY PÉTER

Élet és jellem

A szülők emlékét kegyelettel őrzi a gyermek. Atyjáról, anyjáról csak tisztelettel emlékezhetik meg. Bírálataikra nehezen határozzuk el magunkat, mert hozzájuk csak tisztelettel és kegyelettel tudunk közeledni és bírálataink félve merészkedik személyükhöz. Pázmány Péter nekünk magyar katolikusoknak olyan, mint saját szülők, akinek emlékével mindenütt körül vagyunk véve. Mindenünket neki is köszönhetjük. Ha ő nincs, Magyarországon talán ma nem hangzanék katolikus ének Isten dicséretére. Neki is hálával tartozunk, hogy Magyarország ma többségében katolikus. Ha ő nincs, elmaradtunk volna a nyugati nemzetek mögött tudományos, egyetemi tanítás híján. Neki köszönhetjük, hogy a tudományba egyáltalán bevezetést kaptunk, neki és a tőle alapított egyetemnek.

Pázmánynak teljes következetességgel vezetett életpályája három körülbelül egyforma részre tagolódik. Majdnem egyenlő terjedelmű időben e három korszak: visszatérésétől a katolikus Egyházba, 1583-tól külföldi tanulmányain és tanításán keresztül első visszatértéig hazájába 1600-ban tizenhét év, innen számítva esztergomi érseki kinevezéséig, 1616-ig tizenhat év s innen haláláig, 1637-ig huszonegy év telik el.

I. Ifjúsága

Mihelyt a tridenti zsinat az Egyház dogmáját minden kétségen felül világosan kifejtette és erélyes intézkedéseket hozott az Egyház régi fegyelmének és erkölcsének visszaállítása, teljes erővel megindulhatott a harc a protestantizmus ellen. Egységes fegyelemmel, világosan kifejtett tanra támaszkodva az Egyház hadserege, Jézus társasága, elindította harcosságait az északi elszakadt országok visszahódítására. Németországban Loyola társai, Faber, Iaius és Canisius és nyomukban a Collegium Germanicumban nevelt püspökök és fejedelmek egész sora indult a hódításra. Bajorországban Miksa herceg, Stájerországban Ferdinánd főherceg a visszahódítási harc

elindítója, Magyarországon, Lengyelországban és az északi államokban Possevino, a jezsuita rend egyik legnagyobb diplomatája.

Possevino, akinek Svédorszáig és Moszkváig elnyúlt a keze, Bátori István erdélyi fejedelem és lengyel király védelme alatt küzdött a katolikus visszahódítás ügyéért Erdélyben és Lengyelországban. Így mérte össze fegyvereit az erdélyi unitáriusok alapítójával és vezérével, Dávid Ferencsel, így keresett éles szemekkel alkalmas fiatalembereket, akik alkalmasak az ő munkájának folytatására. Így jutott Szántó rendtársa révén Nagyváradra is 1583-ban. Nem csodálhatjuk eléggé Possevino éles szemét, amellyel rögtön meglátta a tizenhárom éves bihari kemény ifjúban, Pázmány Péterben azt a tehetséget, amely hívatottá tette azt Magyarország visszakatolizálására. És ha a síma diplomata, Possevino szellemi nagysága nem rázta volna meg eléggé a nagyratörő ifjút, Szántónak magyaros kurtaszavú keménysége kiegészítette a hatást. Ennek a két embernek a hatása Pázmányt végleg eljegyezte a katolikus reformációval. Itt az a fordulópont Pázmány visszatérésében, amely döntő lett a magyar katolicizmusra. Pázmány ettől fogva fontos kő Possevino épületében, mint az erdélyi nemesség egyik jelentős képviselője. Hiszen atyja, Pázmány Miklós, Bihar alispánja, és anyjának családja, a Massaiak is régi család. Ne feledkezzünk meg mostohanyjáról, Toldi Borbáláról sem, aki katolikus létére bizonyára mindent megtett, hogy a fiatal Pázmányt Possevinoval összehozza. Possevino erdélyi terve egyelőre Báthory István lengyel királysága alatt párhuzamos a lengyel tervvel. Mikor a fiatal Pázmány két évi tanulmány után a kolozsvári Báthory István-kollégiumban a jezsuiták alatt 1587-ben belép a jezsuita rendbe, Krakkóba küldik noviciusnak. Csakhamar kitűnik azonban, hogy Báthory István halálával 1586-ban Erdély sorsa végleg elvált Lengyelországtól, akármily élénk is az összeköttetés ezentúl az erdélyi és lengyel udvarok közt.

Új politika indul meg ekkor — kiváltképen VIII. Kelemen pápa alatt 1592-től kezdve — nagyobbszabású, merészebb politika, amely sikere esetén nagyra tette volna Magyarországot, de eredendő hibái miatt egy évtized alatt kudarcot vallott. VIII. Kelemen nem kisebbet tervezett, mint hogy Magyarországot felszabadítsa a török alól erdélyi, lengyel, pápai és esetleg orosz és perzsa segítséggel, hogy Erdélyt egyesítse Magyarországgal és a katolikus reformációt az egyesített országban végrehajtsa. Erdély átkapcsolása a lengyel érdekszférából a magyar királyi érdekszférába már Báthory Zsigmonddal megkezdődik. Annál sürgetőbb e politika keresztülvitele, mert Báthory István halálával a harcos protestantizmus új erőre kap Erdélyben s első győzelme a

jezsuiták kiűzetése 1588-ban. Pázmány átvitele is Krakkóból Bécsbe noviciusi évei után 1590-ben azt mutatja, hogy a jezsuita, illetve pápai politika új utakat keres. VIII. Kelemen trónralépésével mind világosabban bontakozik ki a pápaság felszabadító terve és főharcosa Erdély felé Alfonso Carrillo, a spanyol jezsuita, ki átveszi e korban Possevino szerepét és egyáltalán nem szerencsés kezekkel folytatja. Ennek a politikának gyümölcse Báthory Zsigmond eljegyzése Habsburg Krisztinával, ennek következménye Báthory Zsigmond elharmarkodott lemondása is Erdély trónjáról a Habsburgok javára. Carrillo nem ismerte föl tisztán sem az embereket, sem a helyzeteket, de a pápai udvar sem volt egészen tisztában az európai erőviszonyokkal és céljai túlszöktek a lehetőségeken. Magyarország felszabadítására hosszú háború kezdődött a törökkel, de a német protestáns fejedelmek szívesebben látták volna Magyarország teljes elfoglalását a török, mintsem felszabadulását és egyesítését a Habsburgok által. Erdély protestáns rendjei is hasonlóan gondolkodtak. Ehhez járult az osztrák hivatalnokok korrupciója, a kuszált pénzügyek. Így a jól megindult háború, mely első éveiben Esztergom, Székesfehérvár, Hatvan, Pest felszabadítására vezetett, végzetessé vált végül is a Habsburgokra. Mikor azután Erdélyt Básta az oláhok segítségével elfoglalta, Bocskay felkelése a Habsburg-törékvések csúfos összeomlására vezetett.

Pázmány ebben a tervben is a neki kijelölt szerepre készült elő. Carrilloval többször találkozhatott, hiszen Bécsbe egy évvel utána került 1590-ben a filozófiai tanulmányokra. Carrillo, akit 1591-ben onnan Erdélybe hívtak gyóntatónak Báthory Zsigmond mellé, nem igen mulaszthatta el, hogy a nála ugyan tizenhét évvel fiatalabb, de élelátású Pázmánnyal, aki a Báthoryakat mégis csak jobban ismerte, ne beszélt volna az erdélyi viszonyokról. Mikor Pázmányt a teológiai tanulmányokra a római magyar-német kollégiumba rendelték feljebbvalói 1593-ban, Carrillo is Rómában járt segítségért Báthorynak és megbeszélni Erdélynek Magyarországgal való egyesítése tervét. Pázmány élelátásával tudhatta, mit jelentenek Carrillo gyakori látogatásai Rómában (1593, 1596, 1597) és folytonos útjai Prága—Bécs—Gyulafehérvár között. Egyelőre azonban távol a háborútól és a politikától élelátta teológiai fegyvereit a következő szellemi csatákra, melyeket hazájában fog megívni.

II. A római kollégiumban

De ha ezekben a diplomáciai játékokba nem is volt beavatva és legfeljebb világos látása sejtette meg vele azoknak igaz értelmét és hibáit, a szeme előtt játszódott le egy másik

hatalmi harc, ami bizonyára teljesen felnyitotta szemeit a világ folyásának megértésére.

Itt tanulta meg, mit jelent az, vezetni. Láta, hogyan feszültek neki a legkülönbözőbb politikai erők, hogy leronták a világdiplomáciát vezető jezsuita rend főnökének hatalmát, hogy azután az egész rendet tönkre tehesék. A jezsuita rend elégedetlenjeitől, akik a maguk részére akarták megszerezni a hatalmat a rendben, föl a hatalmas spanyol királyig mindenki Claudio Aquaviva rendfőnök megbuktatására szövetkezett. Maga VIII. Kelemen pápa is hajlott arra, hogy megnyírbálja a rendfőnök hatalmát és az új jezsuita bíboros, Toledó is igyekezett letaszítani őt a pápa és a spanyol király segítségével. Aquaviva eréllyel és finom diplomáciai ügyességgel küzdött ellenfeivel szemben és a rendfőnök feltétlen uralmát a jezsuita rendben törés nélkül őrizte meg az utódok részére. Ádáz tusájának és fényes diadalának időpontja összeesik Pázmány római éveivel. Ő is követte ebben rendfőnökét és mesterét későbbi éveiben és a szilárd kitartás minden viharon keresztül őt is a győzelemre segítette.

III. Első gráci évek.

Az ő ideje azonban még nem érkezett el. Mikor 27 éves korában befejezte teológiai tanulmányait Rómában, meg kellett járnia a hosszú, meredek utat felfelé. A rend vasfegyelme alatt alulról kellett kezdenie, mint a legutolsónak. Tanárnak küldték ki a gráci egyetemre. Aristoteles nyomán filozófiát kellett tanítania. El tudjuk-e képzelni Magyarország legnagyobb főpapját korán reggel füzeteivel a kezében bemenni álmos diákok közé és ott órák hosszat fejtegetni, hogy a vilám nem lehet a nap fénye, hogy a tizenegyedik ég hogyan fordul meg szigorú szabályok szerint a föld körül, míg a tizenkettedik mozdulatlan, hogy az új kopernikusi rendszer nem tudja megmagyarázni a hold változásait, vagy hogy a rothadás vajjon tényleg a meleg romlása-e a nedvesben? Mindezt szép cicerói körmondatokba foglalva, hogy a bizonyítékok még döntöbben hangozzanak. Vagy képzeljük el őt, mikor azon kínlódik, hogy makacs agyak meg tudják érteni az universale és singulare viszonyát vagy a különböző praedica-mentumokat a logikában. És ezt a munkát három évig szerzetesi pontossággal, érdeklődéssel végezte, mint jegyzetei mutatják. Milyen nyápic vázakká sorvadtunk azóta, mikor manapság a legnyeglébb egyetemi hallgató is világrengető elvekkal ostromolja az eget és világvajító tervei közt lealázónak tartja, hogy ostoba vizsgákra kell készülnie.

De a tanítás mellett Pázmány Grácban a politikai és vallási harcok központjába is belejutott. Stájerország élére egy

évvel Pázmány Grácba helyezése előtt került a jezsuiták neveltje, Ferdinánd főherceg, a későbbi II. Ferdinánd. Ettől kezdve évtizedekig Grác a katolikus ellenreformáció egyik központja. Innen indul el az hódító útjára mindenfelé a Habsburg-tartományokban és Magyarországon. Ferdinánd legerősebb segítője, Stobaeus, lavanti püspök és helytartó, ugyanazon eszközökkel fog a protestantizmus kiirtásához a protestáns prédikátorok kiűzésével, mint annakidején a szász és hesseni választók irtották ki tartományaikban a katolicizmust. A prédikátorok kiutasítása és a gráci főtemplom visszavétele Pázmány gráci tartózkodásának második évére, 1598-ra esik. Ugyanebbe az időbe esik a jezsuita rend nagy küzdelme, a molinista vita. És ha ehhez még hozzávesszük Erdély pusztulását Básta császári vezér és a románoktól Vitéz Mihálynak nevezett vajda alatt, akkor láthatjuk, mily fegyelem alatt tudott tartani a jezsuita rend oly embereket mint Pázmány, akik mégsem tartoztak a bámészok osztályába. És ez a fegyelem nemhogy ártott volna Pázmány későbbi fejlődésének, hanem még elősegítette, rendszeresebbé tette azt.

IV. Pázmány első harcai.

Az új század első hét éve, melyből négyet Magyarországon, hármat újból Grácban töltött, az első sikerek és az első kudarckok kora életében. Erdély Mihály vajda és Básta alatt pusztul, lakóit a kard és az éhség tizedeli. A jezsuiták visszameneteléről Kolozsvárra egyelőre nincs szó. Pázmánynak a rend Magyarországon, Kassán szabja ki a munkát, az előkészítő munkát a visszatéréshez Erdélybe. Innen kell kiindulnia az új harcnak Erdély birtokáért. A nagyváradi fiatal jezsuita abba a darázsfészekbe kerül bele Kassán, ahol a magyar protestantizmus Básta erdélyi hadai mögött még utoljára próbálja megvetni a lábát alkalmasabb időket várva.

Rudolf és a prágai udvar elbizakodott. Erdély elfoglalva, a török háború szerencsésen folyik, Rudolf seregei Pestet elfoglalják, Budát és Székesfehérvárt ostromolják. Carrillo elérkezettnek látja az időt, hogy a magyar protestantizmusra a végső csapást mérjék. Nem kell rábeszélés, a hatalmas parancsolhat. A magyar protestáns főnemességet hűtlenségi pörökkel kell kiforgatni birtokaiból, így a hatalmas Illésházyakat, akik birtokaikat a reformáció, a török dúlás és kettős királyválasztás zavarai közt harácsolták össze. A protestánsoktól lefoglalt templomokat erőszakkal kell visszavenni, ha nem engedik szépszóra. A kassai domban annyi év után újra katolikus papnak kell misét mondania. Ez az udvari politika, ez Carrillo politikája. A fiatal Pázmányban megvan a későbbi főpapnak teljes erélye, az a magyar nagyúri büszke erély,

amelyet a lágy emberek erőszaknak neveznek. De Pázmány mint nagyváradi magyar, aki protestáns környezetben nőtt fel, jobban ismeri az erőviszonyokat, mint akár Rudolf, akár Carrillo. A pillanatnyi sikerek közt nem veszi el a fejét, Rudolf sikereit nem érzi tartósaknak. Levelei ezidőből Aquaviva rendfőnökhöz tele aggodalmakkal. Érzi, hogy az erőszakkal hódítók lába alatt remeg a föld és hamarosan meg fog indulni. Még azt is aggodalommal látja, hogy Gonzaga, kassai főkapitány túlságosan barátságos velük, jezsuitákkal szemben. Vásárhelyit és a vele Erdélybe küldött jezsuitákat oláh tartalóc csapatok elfogják, kirabolják és összeverik. Ez is érezteti vele a forró hangulatot. Érzi, hogy a nyomás alól felszabadulva robbanva fognak széthullani az elégedetlenség szilánkjai. Ezért mielőtt még Belgiojoso visszafoglalná a kassai dómot a protestánsoktól Carrillo asszisztenciájával, örömmel enged Forgách primás hívásának Radosnyára. Forgáchnak, mint Bellarmino és a jezsuita rend barátjának és támogatójának könnyű volt kivinnie a jezsuita rendnél, hogy Pázmányt odaengedjék. Még idejében jut ide, két évvel Bocskay támadása előtt, 1602-ben. Örülhetünk józanságának, mert Pázmány életének többet köszönhetünk, mint vértanúhalálának köszönhetünk volna. Nem vértanúságra volt hivatva, sem erőszakos küzdelemre, hanem szellemi csatákra.

A radosnyai tartózkodás felüdülést hoz a kassai fülledt levegő után. Radosnyán aratja első győzelmeit. Itt sikerül szellemi fölényével és nem erőszakos eszközökkel megtérítenie Forgách hercegprimás öccsét, Forgách Zsigmondot, a későbbi nádort. Ugyancsak a primás radosnyai birtokán írja meg vendéglátó gazdája felhívására a Felelet-et Magyarinak is, első hitvitázó munkáját. Mind térítői, mind hitvitázói munkásságáról alább bővebben szólnunk s a két sikert is ott fejtegetjük.

V. Újra Grácban

A két sikert súlyos események követik. Úgy látszik, mintha Pázmány pályája derékban törne ketté.

A vihar, amelynek szagát Kassán már 1602-ben érezte, teljes erővel tör ki 1604-ben. Bocskay István, aki eddig józanul császárpárti politikát tartott jobbnak a Báthoryak uralma idején, most megérzi az idők szelét és az erőszak okozta felháborodást eszközül használva a török mellé áll, az álmosdi győzelem után fegyveresen foglalja el a Felvidéket, a császári hadakat tönkre teszi és a töröknek lehetővé teszi Esztergom visszafoglalását. A protestánsok vérmes reményeket kezdenek táplálni, Bocskayt már-már magyar királynak gondolják és biztosítottak hiszik a protestantizmus végső diadalát

Magyarországon. A remények nem váltak be, Magyarország katolikus közvéleménye erősebb volt. Ha a törökök és Bocskay győzelme lehetetlenné tette is az ország katolizálását és felmentését a török járom alól, nyolcvan évvel vissza is vette, a török is kimerült a harcokban, az országot sem sikerült egészen protestánsná tenni. A bécsi és zsitvatoroki békekötés 1606-ban tükrözi legjobban az erőviszonyokat. A törököt egyelőre kiverni nem lehet, de nem is veszélyes többé. A protestantizmust, mint Pázmány jól látta, ellentétben Carrilloval, erőszakkal nem lehet megsemmisíteni Magyarországon, de mint Bocskay belátta, nem is kerülhet teljes győzelemre a katolikus érzelmű magyarság ellenállásával szemben s kénytelen megelégedni vallásgyakorlatának biztosításával. A két ellenfél súlyviszonya azóta se változott lényegesen, ha számban a katolicizmus meg is növekedett, s erőszakosan egyik sem szorítható tartósan háttérbe az országban.

Pázmány jól látta ugyan előre az események elkerülhetetlen fejlődését, de meg nem akadályozhatta, hogy az reményteljesen induló pályáját vissza ne vesse. Szellemi harcosból, hitet terjesztő küldöttből és hitvitázóból újra szürke nevelődésett vissza. Egy időre újra a gráci rendházban talált menedéket, ahol az egyetemen teológiai előadásokat tartott. Rendtársai Grácban ésnek, menekülésnek látták visszajövetelét. Az a fiatalember, aki szellemi tehetségében bízva hódító útra indult ki közülük és akinek szellemi felsőbbtségét bizonyára azelőtt is érezték, most kudarccal teljesen, mint menekült kopogtatott újra a rendház ajtaján. Az emberi gyarlóság nem tűri a kiemelkedést, nem tűri, ha a kartárs érzi szellemi felsőbbtségét. A legelső kudarc szabadjára engedi ellene azokat, akik eddig kisebbségüket érezték. Az is bajt okozott, hogy Pázmány hittedterjesztői munkája közben kiesett a legújabb fejleményekből a rendben. Teljes joggal azt hihette, hogy ha visszatér régi katedrájára és a skolasztikus bölcselők és teológusok alapján tanítja a hittudományt, megtette legjobb akaratára szerint kötelességét. Rosszul számított. A jezsuita rend ezekben az években élte át második nagy válságát és ezt Pázmánynak is meg kellett éreznie:

Molina, spanyol jezsuita tanítása miatt a kegyelem és a szabadakarat szerepét illetőleg a megigazulásban olyan vihar kerekedett, amely a jezsuita rendet egy időre végső pusztulással fenyegette. Nem kevesebbről volt szó, mint hogy e tanítás miatt a domonkos rend ráüsse a jezsuitákra az eretnekség bélyegét. A vita a Szentszék elé került, majd a két rend teológusai közt hivatalos viták folytak Rómában, hogy a pápa dönthesse a kérdésben, és igen sokszor vált fenyegetővé a helyzet a jezsuitákra nézve. Ennek a vitának a hullámai átcsaptak a gráci jezsuita egyetem fölött is. Az ifjú Pázmány

alig tanított ott egy évig, rendtársai, köztük elsősorban Decker, megtámadták. Johann Decker, ki 1604-től haláláig, 1607-ig a gráci egyetemen tanított, azzal tette nevét ismertté, hogy évszámításunkat hibásnak mondotta. Számítása szerint ugyanis Krisztus Urunk pár évvel korábban született annál az időpontnál, amelytől mi kezdjük évszámításunkat. Ezt a nézetét Baronius erősen támadta, míg Kepler elfogadta. Pázmány 1606 augusztus 31-i levele mutatja, hogy Deckernek fontos szerep jutott támadói közül. Azt írja e levélben, hogy Decker előadását meg sem hallgatta, nehogy azzal vádolhassák, hogy saját előadásán ellene beszél.

Pázmányt kartársai kétszer is feljelentették Aquaviva rendfőnöknél: 1604-ben tizenkét, 1606-ban újból két teológiai tételét támadták. Nem merték ugyan a kifogásolt tételeket eretnekeknek nyilvánítani, mindössze arra szorítkoztak, hogy a tételeket kevésbé valószínűeknek mondották. Az elsőként kifogásolt tanok közül hat a kegyelem tanára vonatkozik s ezek közül az első, hogy a malaszt még a természeti jóra is feltétlenül szükséges, tényleg inkább dominikánus ízű, mint jezsuita jellegű. És ezt Pázmány akkor tanította, mikor Rómában a domonkosrendiek a legélesebb vitában állottak a kérdésben a jezsuitákkal. A rendi fegyelem nem tűr ellentmondást és Pázmánynak a kifogásolt tanokat előadásán vissza kellett vonnia. Aquaviva rendfőnök mindazonáltal jobban ismerte Pázmány értékét és a rendházak tagjainak apró feltétkenykedéseit, semhogy meg akarta volna alázni. Aquaviva levelében Carrillo tartományi főnök lelkére köti, hogy ne kívánja Pázmánytól a tőle hirdetett tanok ünnepélyes visszavonását, hanem csak előadás közben, mikor erre alkalom adódik. Reményének ad továbbá kifejezést, hogy „Péter atya” ezentúl szilárdabb alapon álló tanokat hirdet majd a katedráról és a béke újra helyreáll. Aquaviva levele Pázmányhoz a jezsuita rend egyik legnagyobb főnökének mesterműve. Sajnálatát fejezi ki, hogy egyes tanai cenzúra alá estek, de örül annak, hogy kötelességtudóan meghajlik, sőt kijelenti, hogy egyes kifogásolt tanokat nem is úgy tanított. A rendi cenzúra nem is őt, hanem a tanokat sujtja. Pázmányt tehetsége — írja továbbá — nem is a katedrára hívja, hiszen ő maga is kijelentette, hogy nem akar tanár lenni.

A vita egy időre elcsendesedett, hogy annál élesebben törjön ki 1606-ban, amikor újból két tételét támadták. Pázmány ezúttal erélyes, szinte ingerült hangon vág vissza. A cenzorok szerinte nem voltak jól informálva, hiszen ő már régebben védekezett a vád ellen, a védekezést az idősebb gráci rendtagoknak meg is mutatta. És most mégsem vettek tudomást róla, a régi gyanú árnyéka még most is kísért.

A támadások ugyan nem hozhattak föl semmi lényege-

set Pázmány ellen, de azért tekintélyét a rendben mégis rontották. Erre mutat az is, hogy doktorrá avatását 1605-ben elhalasztják és a professzióra is csak 1607-ben engedik. Hogy a támadásokban a rectornak is szerepe lehetett, arra érdekes fényt vet Pázmány 1606 január 23-i levele, melyben kívánja, hogy ha új rectort küldenek Grácba, az ne legyen külföldi, mert Stájerországban mégis bizonyos nyájasságot várnak a vezetőtől és a „nequam”-féle kifejezéseket sértőnek tartják. Aquaviva szeptember 16-án felel és magyarázza a fiatal jezsuitának, hogy külföldi is lehet jó vezető és a rendben a rendtagok kölcsönös segítése a fontos.

Pázmány óhajta végre 1607-ben teljesedett, a nem neki való katedrától megválhatott, a meddő küzdelmek színhelyét elhagyhatta a nélkül, hogy ellenfelei ki tudták volna nyomni a rendből. Végre újra a magyarországi csatatéren mutathatta meg tehetségét.

VI. Apostolok nyomán

A nehéz megpróbáltatások és megaláztatások közt csodálatos lelki nyugalma és éleslátása. Más, kevésbé éleslátó, de hasonlóan akaraterős ember otthagyta volna a jezsuita rendet és másfelé keresett volna érvényesülést tehetségének. Pázmány világosan látta, hogy a jezsuita rend hatalma erős hátvéd számára a jövőben és e hátvéd nélkül nem végezhet semmi sikeres munkát Magyarországon. Azt is tudta, hogy a támadások élüket veszítik, mihelyt Grácot és ellenségeskedő társait elhagyhatja. Így csak egy akaraterős embertől várható önuralommal legyőzte önmagát. A jelen helyzethez alkalmazkodott és várta a fordulatot, amíg Bocskay visszavonulásával újra visszajuthat Magyarországra. Vigasztalásul önmagának, másoknak meg épülésére lefordította Kempis könyvét Krisztus követéséről és megírta Imakönyvét. Nehézségei közt vigasztalást talált az imában, Krisztus példájában és abban, hogy haza képzelte magát gondolatban szép hazájába, ahol nemsokára áhítatos lelkek az ő zamatos magyar nyelven fognak imádkozni az Úrhoz. Az imák zengő magyar szava hazavitte képzeletében szülőföldjére és lelke megnyugodott, várta a szabadulást.

1. Hittérítések

„Pázmány protestáns Magyarországon született és katolikus Magyarországon halt meg”, szokták mondani. Hozzátehetjük, a katolicizmus megerősödését és vezetéshez jutását Magyarországon úgyszólván csakis Pázmánynak köszönheti, bármennyire segítettek is ebben munkatársai. Korunkban ezt a tömeges áttérést a protestantizmusból a katolicizmusra sehol nem láthatjuk, igaz, hogy a fordítottját sem. E szokatlan moz-

galomnak okát tévedés volna tisztán külső anyagi okoknak, hatalmi nyomásnak tulajdonítani, bármennyire szembeötlőek is ezek, amint a reformáció térhódításában is feltétlenül lelki elégedetlenségek is közreműködtek.

A reformáció előtt a humanizmus és a renaissance pogány szelleme megrontotta a régi vallásosságot. A humanista egész más szemmel látta az Egyházat, mint a keresztések. A divatos erkölcstelenséggel és hanyatlással szemben azonban a nép lelkének mélyén ott élt a vágyakozás a vallás mély értékei után. A lelkek mindenfelé az Egyház reformját sürgették. A kellő reform sajnos csak későn érkezett a tridenti zsinattal, amikor már a tömegek nagy része a lutheri és kálvini újításban keresett menedéket. Noha Luther és Kálvin reformációja kétségkívül lelki igényeket próbált kielégíteni, terjedéséhez igen sok politikai és gazdasági elem is hozzájárult. Hogy csak Magyarországon maradjunk, a török hódítás és a kétfős királyválasztás itt oly zavarokat hozott, amelyekből csak egyes jól számító főnemesi család tudta kihúzni hasznát. Így keletkeztek a Thurzó és Illésházi vagyonok. Ezek a zavarosban halászó hatalmas oligarchák kapva-kaptak a német kis fejedelmek példáján. A német fejedelmek zilált pénzügyeiket az Egyház vagyonából rendezték, hogy sikeresebben támadhassák a császárt, és a tridenti zsinat előtt minden utat bezártak az egyezkedésre a reformátorokkal, noha azok is óhajtották a megegyezést egyes alkalmakkor. Féltették ezek a fejedelmek rosszul szerzett új vagyonukat megegyezés esetére. A mi főnemesünk is az általános zavarok közt ügyesen maguk részére kaparintották az egyházi vagyonokat, a protestáns prédikátort aprópénzzel fizethették ki s ha a nagybirtokon élő katolikus papok nem engedtek, elkergették őket. Az alsó papságnak választania kellett, hogy vagy hitéhez hű marad és földönfutó lesz, vagy meg kellett elégednie a kevesebb. Ezért cserébe azt a biztatást kapta, hogy házasodjék meg, mert az asszony majd vagyonkát hoz vagy munkája olcsóbbá teszi a háztartást. És a papok nagy része engedett is, némelyik a szép szónak, némelyik a fenyegetésnek. A templomból kitétték az oltárokat és képeket, — ezekre sem volt több kiadás, a nép pedig köteles volt az új propagandát hallgatni a templom szószékéről. Az istentisztelet helyébe a propaganda lépett és egyedüli csökevényként csak az Úrvacsora maradt meg. A városok követték a főnemesek példáját. A főpapi és káptalani birtokok a folytonos pusztítás alatt jó, ha a megélhetést biztosították, legtöbbször egy részüket zálogba, protestáns nagyrak zálogába kellett adni. Az egyházi intézmények: papnevelők, iskolák elsorvadtak.

Pázmány jelentései ezt a szomorú állapotot ijesztően rajzolják. Az előző papi nemzedék kénytelen-kelletlen áttért

vagy kihalóban; újak sehol, akik a régieket pótolják. A megmaradt katolikus papság csak a szegényebb vidékeken tengődött úgy-ahogy, ahová a főnemesség keze nem ért el. Ez a papság is tudatlan volt, mert iskolát senki sem tartott fenn, lányha és jámbor volt, és a protestáns prédikátorok világlátottságával és hetyke, erőszakos fellépésével nem állta ki a versenyt. Igen sokan közülök meg is házasodtak, a tridentí zsinat előtt titkos házasságnak nevezett módon, és nem törődtek a vallási kérdésekkel, hiszen a tridentí zsinat előtt nem is volt mindig világos, hol térnek el az Egyháztól az újítók. A hiányzó papokat világi hitoktatók pótolták, akik még a papságnál is kevesebbet tudtak és kenyérre éhezve, álmosan tanígtatták a népet, míg a protestánsok a győzelem és siker első mámorában tódultak előre. Még Pázmány primásságának ötödik évében, 1621-ben is csak 100 plébánia van az esztergomi érsekség területén a régi 900 helyett és itt is a papok nagyrésze megnősült vagy tudatlan. A protestáns prédikátorok főnemesi kegyuraik védelme alatt szabadon hirdethették az új tanokat és vitairatokban támadták a katolicizmust. Teljes fölényükben elbizakodtak, mert látták, hogy a katolikusok csak igen félénken és bizonytalanul felelnek. Még egy végső nekirugaszkodás, még egy kissé nevetségessé tenni a katolikus dogmákat és szertartásokat és végleges a protestantizmus diadala Magyarországon.

A tridentí zsinat befejeztével azonban a katolikus reformáció is megszervezkedett és a tan most már teljesen tisztázva lévén, a jezsuiták megindulhattak az elvesztett lelkek visszahódítására. A rend szónokai szintén a betű és szó erejével jöttek, mint annakidején az első reformátorok. Érvek ellen érveket szegeztek, úgyhogy a protestáns roham lassan engedett, az elbizakodott hang kezdett bizonytalanabbá és mind gorombábbá válni, mint akiknek a biztosnak hitt siker kezd kisiklani kezeik közül. Az a hitvita azonban, amelyet Pázmány és társai kezdtek, leronthatta ugyan az újítók eddigi feltétlen hatását, de sikerre nem vezethetett önmagában a néppel és a városi polgársággal szemben, mert a kor jelszava, a „Cuius regio, eius religio”, a főurak és a városi tanácsosok kezébe adta a falvak és a városok népességének sorsát vallási tekintetben is. Senki szabadon, meggyőződése szerint nem választhatta vallását, minden megmozdulást irgalmatlanul elnyomtak urai. Mint Szekfű kitűnően fejtegeti a Magyar Történet V. kötetében, a protestantizmus ebben az időben a vallásszabadság ellen beszélt, mert birtokban érezte magát.

A főurakon kellett tehát kezdeni a katolikus reformációt. És Pázmány itt ütötte az első rést a protestáns bástyán. Már jezsuita társai is bizonyára mindent elkövettek a főurak megnyerésére, és e tekintetben támogatta őket mind a püs-

pöki kar, mind az udvar. Minthogy a lefoglalt egyházi javak már elég hosszú idő óta voltak a főurak kezén, ezt a nehéz anyagi kérdést könnyebben lehetett most elintézni, mint közvetlenül a foglalás után. Azt is megértették a főurak, hogy a királyi udvarban is inkább a katolikus főuraknak kedveznek és hogy az udvar kedvezését elnyerve könnyebb a haladás a közpályán. Kecsegtették őket továbbá mindenféle vagyoni előnnyel is, hogy kívánatossá tegyék a visszatérést a katolikus Egyházba. Ez a főúri nemzedék azonban már az új valóságban nevelkedett és a legtöbbjét meg is kellett győzni. Képzeljük el ezeket a büszke főurakat, akik saját prédikátoraikkal mint szolgálóikkal beszéltek, micsoda lenézéssel fogadhatták azokat a szegény szerzeteseket, akik maguk is a nép közül kerültek ki nagyrészt, mikor kezdték magyarázni előlük a katolicizmus igazságait. Vállvonogatva gondolhatta a legtöbb, hogy előtte ugyan hiába papolnak elvont igazságokról, amelyeknek a felét sem érti meg. Legföljebb annyit ismert el, hogy az olasz vagy parasztsorból lett magyar jezsuita tud úgy beszélni, mint az ő prédikátorai. Pázmánnyal szemben egyszerre megváltozott azonban akármelyik főúr. Itt magyar úrral találta magát szemben, aki úgy gondolkodik, mint ő, aki hozzá tud szólni az ország ügyeihez is és ebből a szempontból is meg tud világítani minden nehéz kérdést. Pázmánynak már a fellépése is határozottabb és tiszteletet parancsolóbb kellett hogy legyen, mint társainak. És ha egyszer megindult nála a szavak árja az ő jóízű magyar nyelvében, azt élvezettel lesték ajkáról a főúri kastélyokban, annak nem tudtak ellenállni. Nem könyvszag áradt a beszédéből, mindenki értette és élvezte, pedig kérlelhetetlen logikai módszerek, világos okfejtés vezette. A Wittenbergát járt prédikátorok nyelve is megbokrosodott, mikor ezzel az éles logikával és magyar úri fölényvel találták magukat szemközt, amelyről lepattant az eddigi lekicsinylő hang. A szóbeli hatást közkézen forgó vitairatai tették azután maradandóvá. A reformáció terjedését a „cuius regio, eius religio” elv könnyítette meg. Ugyanez az elv okozta most, hogy a visszatérő főurak nyomán a birtokaikon élő parasztság is visszatért az Egyház kebelébe. A prédikátorok éppúgy, mint előbb a katolikus papok, kénytelenek voltak meghajolni uruk parancsa előtt és egész vidékeken kezdődött újra a szentmise hallgatása és az ostyával, egy színben áldozás. A Pázmány által felállított nemesi iskola és jezsuita kollégiumok erősítették azután és tették tartóssá az első hatást.

2. A városok visszatérítése

A városok megnyerése a katolikus Egyházba való visszatérésre, keményebb diónak látszott. Itt már erélyesebb, a mai felfogás szerint erőszakos eszközökhöz kellett folyamodni, amely eszközök azonban abban az időben a protestáns vidékeken éppoly népszerűségnek örvendtek, mint a katolikusoknál. A legérdekesebb példa erre Pozsony város példája. A város a legkeményebben ragaszkodott lutheránus hitéhez. Mikor az osztrák örökös tartományokban a harmincéves háború folyamán erőszakosan állították vissza a katolicizmust, igen sok morva, cseh és osztrák protestáns menekült a városba, amely mintegy mentsvárává fejlődött a protestantizmusnak. Pázmány primás korában tapintatos lassúsággal és taktikával, de erélyes kézzel fogott hozzá Pozsony katolizálásához. A bethleni háborúk alatt ugyanis Pozsony önként adta meg magát Bethlennek és a büntetést árulásáért királya ellen csak azzal kerülhette ki, hogy megígérte, ezentúl a tanács fele katolikus lesz a városban. Pázmány felhasználja ezt az ígéretet és 1626 januárjától kezdve erősebben támad. Minthogy a város a tanácsnokok választásánál nem hajlandó megtartani ígéretét, sőt a jezsuitákat sem engedi megtelepedni Pozsonyban, Pázmány a királyhoz ír és megmozgatja II. Ferdinánd hatalmas jezsuita gyóntatóját, Lamormaint is, aki különben a Pazmaneum első régense is volt. Erélyes intézkedéseket sürget a királynál, aki a város tanácsának küldöttségét maga elé idézteti. Átír továbbá a tanácshoz is és figyelmezteti ígéretére. A város makacsul ellenáll, eleinte küldöttsége a királyhoz csupa lutheránusokból áll, akik letagadják, mily utasításokat kaptak a királytól. Erre Pázmány kiviszi, hogy új küldöttség menjen, amelyben katolikus tanács-tagok is résztvegyenek. Az udvarban a küldöttséget visszatartatja, amíg ígéretüket meg nem újítják. Ezzel sem éri be. Mikor már sarokba szorította őket, követeli, hogy eddigi engedtlenségük miatt most már a város főtisztviselői is felerésztben katolikusok legyenek. II. Ferdinánd mindenben Pázmány tanácsát követi. A város is keményen küzd és nem akarja megengedni, hogy a katolikusok templomot építsenek és a jezsuita kollégium épülete miatt is viszálykodik Pázmánnyal. Így nyomról-nyomra haladva tért hódít Pozsonyban. Jezuita iskolát állít föl, megtelepíti az Orsolya-szüzeket és Mary Ward angol „jezsuitanőit”, amint az angolkisasszonyokat akkor nevezték. Az érseki templomban díszes síremléket építtet márványból és ezüsből Alamizsnás Szent János ereklyéi részére és a város akarva, nemakarva katolikus színezetet nyer.

A bányavárosokban kiviszi a királynál, hogy csak katolikus hivatalnokokat alkalmazzon és módot ajánl, hogy Schock bányagrófot megtérítse azzal, hogy elbocsátással fenye-

geti meg, ha nem katolizál. A bányavárosokban a lefoglalt egyházi javakat vegye vissza. Így a protestantizmus ereje a bányavárosokban is megtörött. Komárom megyében viszont a főispánt megfenyítetteti, mert a katolizáló alispánt ki akarta tenni hivatalából. Ugyancsak erőszakos eszközöket sürget az anabaptisták ellen, akik Morvaországból szivárogtak be.

3. Térítési módszerek

Magyarországon ilyen a kép ebben az időben: az erőszak mind katolikus, mind protestáns oldalon elfogadott eszköz. Jellemző az áttérés lefolyása is, így például a Thurzók esetében. E család egyik prédikátora Thomasewics léghi lelkész Pázmány hatása alatt katolizál, mire urai, a Thurzók bebörtönözik és testileg bántalmazák. Pázmány a pozsonyi alispánt küldeti ki az ügy megvizsgálására s az erőszakos főurat a nádori törvényszék elé idézik. Esterházy nádor enyhén ítéli meg az ügyet, hiszen csak egy főúr alattvalójáról van szó, ha protestáns is a főúr. Pázmány erélyesen ír a királyhoz, hogy a nádor kívánságát ne vegyék tekintetbe, hanem erélyesen büntessék meg a Thurzó testvéreket. A Thurzók megérezve a veszedelmet, hogy itt esetleg jószágelkobzásra is kerülhet a sor, Pázmányt igyekeznek megnyerni. A vita végül is békésen intéződik el s az erőszakos protestáns család minden tagja katolikus lesz.

Brunszvik szuperintendens, a Thurzó-birtokok főpredikátora összehívja eddigi protestáns kollégáit és pázmányi módszerekkel, talán éppen Pázmány diktálására kifejti előtűk, hogy Luther tanítása az ördögtől van, hivatkozva Luther egyik fejtegetésére, melyben leírja párbeszédét az ördöggel. Csak Pintér Gergely prédikátor támad ellene és Júdásnak nevezi, ki hitét elárulta. Ez természetesen nem sokat használ, mert a renitens prédikátorokat a most már katolikus Thurzók kiűzik, szám szerint négyet. Ennyi maradt meg a protestantizmus mellett.

Visszatekintve ezekre a térítési módszerekre, egész háttározottan kimondhatjuk, hogy a katolizálások tetemes része csak igen gyöngé meggyőződésből származhatott. Egészen úgy, amint az a reformáció terjedésekor történt, amikor szintűg az erőszak és az érdek igen lényeges tényezője a sikernek. De nézzük közelebbről ezeket a módszereket. Lehet, hogy Brunszvik nem egészen meggyőződésből mondta ördöginek Luthert s a kenyérgkérdés döntött nála. Az is lehet, hogy a katolicizmusba visszaterelt nyáj eleinte furcsállotta, hogy neki misét mondanak olyanok, akik eddig a misét gonosz találmánynak hirdették. De az is bizonyos, hogy a következő papi nemzedék, amely már Pázmány nevelőiből került ki, már katolikus plébániákat talált a régi protestáns helyen és a nép

időközben megszerette a régi katolikus énekeket a magyar szentekhez és Szűz Máriához.

Veresmarti megtérése is a börtönben, jellemző példája az erőszakosággal párosult meggyőzésre támaszkodó térítésnek. Bizonyos, hogy Veresmarti bebörtönzés nélkül nem jöhetett volna oly közeli ismeretségbe a katolikus tanokkal és talán soha nem gondolt volna arra, hogy azokat jobban megismerje. A bebörtönzés erőszakos eszköz volt ugyan, de megtérésének történetéből, melyet ő maga írt le, látni lehet, hogyan hatottak elméjére az érvek is.

Szó sincs róla, a térítés sok tekintetben többé-kevésbé erőszakos eszközökkel történt, amint a reformáció is ily eszközökkel dolgozott annakidején. Azonban erőszakos és erőszakos eszközök közt is vannak bizonyos különbségek. Van nyers erőszak, amely kiméletlenül keresztülgázol minden társadalmi törvényen és szokáson. Ezt a durva, észnélküli erőszakot az angolok egy nem éppen erkölcsös, de megvilágító kifejezéssel jellemzik: it is more than a sin, it is a blunder: ez több mint bűn, ez tévedés. Az ilyen erőszak akár jogos, akár nem, visszafelé sül el. Ilyen erőszak volt protestáns oldalról a kassai vértanúk kivégzése, de ilyen erőszak volt katolikus részről a kassai dóm visszavétele Belgiojoso által az adott körülmények közt, vagy a Caraffa-féle eperjesi törvénysek. Többet rontottak ezzel, mint használtak a saját szempontjukból is. Ez az erőszak nem számol az erőviszonyokkal és ezért hatása éppen ellenkező, mint amit el akar érni. A magát gyöngébbnek érző erőszaka ez.

Van azután az erőszaknak egy másik faja, amely lehet visszatetsző, bizonyos körülmények közt esetleg jogellenes is, de amely célt ér és így oly tényező, amellyel számolni kell. Oly erőszak ez, mely ismeri az erőviszonyokat és a legtöbb esetben bizonyos fokig jogi alapon maradva éri el céljait. Vannak szellemi áramlatok, amelyek élnek a tömegekben, de a társadalmi vis inertiae következtében nem tudnak végleg érvényesülni. Az utolsó akadály elhárítása az útból az áramlat érvényesülése felé bizonyos erőszakos nyomást kíván. Ez az erőszak nem kedves, nem megnyerő és magassabb erkölcsi szempontból tekintve nem helyeselhető, de megérthető. Ilyen megindult lelki folyamat volt a XVI. század elején a reform utáni vágyakozás a lelkekben. A katolicizmus elmulasztotta a kellő nyomást, a kellő erőszakot a reformra, így a protestánsoktól indult ki egészen más irányban és erőszakos hajtó ereje ellenállhatatlanul ragadta az embereket karjaiba. Ugyanily lelki szükségletnek indult a vágy a vallási szakadást megszüntetni, mert látták, mennyi vizzályra és szerencsétlenségre vezet. Itt is többé-kevésbé erőszakos nyomás kellett ahhoz, hogy ez a lelkekben gyökerező óhaj

megvalósulhasson, amennyire a lelkek annak szükségét érezték. Minthogy a nyomás számolt már meglévő vágyakkal és mérlegelte az erőviszonyokat, teljes sikerre vezetett.

VII. Az Ige szolgálatában

1. Hitvita-irodalom

A lendület átütő ereje azonban semmi mozgalomban nem elég. A meghódított teret a visszahódítás ellen is kell biztosítani. Kellett számolni azzal, hogy a protestánsok sem engedik magukat és mindent elkövetnek elveszett területeik visszaszerzésére. Protestáns és katolikus taktika e küzdelemben teljesen eltérő volt. A protestánsok a harmincéves háború zavarait felhasználva az erdélyi fejedelmek betörései révén igyekeztek mindent visszahódítani. Minthogy a betörés csak ideig-óráig tartó erőszak volt, hatása nem lehetett tartós, noha protestáns szempontból az az értéke volt, hogy megakadályozta az egész királyi Magyarország rekatolizálását. A katolikusoktól kiépített védelmi rendszer viszont erős bástyaként biztosította a már visszahódított terület megtartását. És ezt a védelmi rendszert szintén Pázmány építette ki. Itt bizonyítja be legjobban szervezési tehetségét. Azóta is kevés hozzá hasonló szervezőnk volt a katolicizmus nagy hátrányára. A papság, a nemesi ifjak és az ország legmagasabb értelmiségének megszervezése katolikus alapon egyedül az ő érdeme. És Pázmány szelleme itt él, hat és melegít körülkötben ma is. A nevelési intézmények nehéz tűzérsege mellett a hitvita martalóc elővédjeit is az ő mindent átfogó elméje szervezte meg. Szinte monopolizálja egy-két évtizeden át a hitvitairodalmat. Minden támadásra neki kell felelnie, a teljes hitvédelmi rendszert is neki kell kialakítania. Egy mai ember a felét sem tudná megtenni.

Pázmány korának hitvitájából egyes apró kérdések a mai embert már nem érintik. A protestantizmus sztereotíp támadási érveit ugyan falusi helyeken még hallani elvétve a katolicizmussal szemben, de komoly ember tudja, hogy a hitvita ezeken a régi alapokon teljesen meddő s legfeljebb arra jó, hogy az ember a szomszédjának borsot törjön az orra alá. Manapság értetlenül állunk az akkori hitvita elkeseredett hangjával, sőt érvelési menetével szemben is. Próbáljuk meg egy kissé beleképzelni magunkat a hitviták korába. Nézzük az erőket, melyeket a lutheránusok, kálvinisták és a katolikusok felsorakoztatnak támadásra és védelemre. Úgy érthetjük csak meg Pázmány hitvitázó munkásságát.

A protestánsoknak főereje mindeddig az átütő lendület, a céltudatos erő kifejtés vagy erőszak — kinek hogy tetszik — és nem kis mértékben a magától Luthertől származó népies odamondogatás, ha kell, durva módon is. Ezzel szemben kato-

likus oldalról hiányzott eddig a bátor szókimondás és a biztosság az érvelésben. A tudatlan katolikus pap, amilyenek Pázmány leírása szerint az akkori papok voltak, szégyenlősen meghallgatta a prédikátorok vádjait és megharagudott, mikor a gúnyolódás és lelcicsinylés következett. Cáfolni nem tudott, hiszen a saját nézeteivel sem volt teljesen tisztában. Ha régi emlékekből összekapargált is valami cáfolatféléit, lágy, meghunyászkodó, könnyen megfélemlíthető ember volt a legtöbbje. A támadás ereje ellenállhatatlanul levette a lábáról. Azután sokakat csábított az erkölcsi lanyhaság, amellyel szemben a protestantizmus megértőbbnek látszott.

Pázmány ezzel szemben a római jezsuita Collegium Hungaricumból teljes hitvédelmi és logikai felszerelést hozott magával, tökéletesebbet, mint amilyen a wittenbergi vagy heidelbergi felszerelés volt. De hozott magával valami magyar nagyúri büszkeséget, keménységet is, amely már nem volt hajlandó bámészkodó tehetetlenséggel várni a támadásokat, mint a tót plébánosok tették. És végül volt benne valami, amelyet a jezsuita rend szelleme nevelt bele: a pontos, alapos munkának a szeretete. Míg a magyar protestáns lelkészek Wittenbergből, Heidelbergből hoztak ugyan bizonyos tudáskészletet magukkal és kiválóbbjaik, egy Magyari, egy Alvinczi, ezt a tudást saját hatásos ötleteikkel és tősgyökeres magyar nyelvével meg is tudták eleveníteni, arra egy magyar protestáns pap sem volt kapható, hogy módszeresen, logikai rendszerben és logikai következtetéssel foglalja össze mindazt, ami teljes képet ad saját vallásáról és az ellenféléről. Hogy egy tekintélyes kassai lelkész elővegye az egész irodalmat az egyházatyáktól kezdve a skolasztikusokon át a saját felekezetének íróival együtt, ahhoz túlságosan szerette a saját kenyelmét. Ezt csak egy szerzetes tudta megtenni. Pázmány pedig nemcsak az egyházatyákban, nemcsak a skolasztikus írókban, nemcsak a kiterjedt és minden kérdéssel foglalkozó jezsuita hitvédelmi irodalomban volt otthon, hanem jobban ismerte a protestáns írókat is a hitújítóktól kezdve, mint maguk a lutheránus vagy kálvinista prédikátorok. Fölényét e téren a Kalauz IV. könyvében mutatja, ahol Kálvin ellenérveit is felsorakoztatja, sőt rámutat helyes, elfogadható mondásaira is.

2. A lutheranizmus

Noha a teljes rendszert nyújtó Kalauzban a görögkeleti, a mohamedán és az unitárius tanokat is fejtegeti a teljesség kedvéért, érvelése mégis elsősorban a lutheranizmus és a kálvinizmus ellen irányul. A lutheranizmussal könnyebb volt a harc, noha valójában a lutheranizmus olyan, mint a hal: elég könnyű megfogni, de könnyen ki is siklik a kézről. A lutheranizmus végső alapelve, amelyből Luther annakidején kiin-

dult, — a hit és cselekedetek viszonylagos értékének tanát az igazulás szempontjából nem tekintve — a Szentírás szabad egyéni magyarázatának a tana. Ettől függ minden egyén tételeinek elfogadása vagy elvetése. Ez minden szakadásnak gyökere is, mert abban a pillanatban, mikor valamely protestáns egyház elismeri az Egyház tanítói hivatalának dogmáját, minden egyéb tana önmagától megdő. A reformáció hadüzenet a pápaság ellen és az elkülönülés alapja ma is az Egyház tanítói hivatalának dogmája, az egyedüli tantétel, amelyről érdemes vitatkozni ma, ha valaki meri remélni, hogy a két ellenfél ebben meg tud egyezni. Más tételekről kár a vita, mint amely úgysem vezethet célhoz. Ebben a kérdésben Pázmány érvelése, mint azt a Kalauz második harmadában (VI.—X. könyv.) és a Szentírásról, valamint az Anyaszentegyházról írt műveiben, de amelyet kisebb vitairataiban is unos-untig ismételt, teljes logikai biztonsággal megy előre. A szakadás a germán-északi és a latin-déli gondolkodás közt egyelőre áthidalhatatlan lévén, a protestantizmus pápa és egyházellenes magatartását semmi bizonyítékkal megmásítani nem lehet. Mélyen rejtőzik az az érzelmekben, az ízlésben, sőt ma már az érdekekben is, észokokkal oda behatolni lehetetlen. De a vallástalanság csapkodó hullámaival szemben eljön az idő, mikor minden keresztény érezni fogja az egységnek szükségét az előretörő ellenséggel szemben. És akkor Pázmány érvelése, amely ma is éppoly aktuális és avulatlan, újra szerepelhet. Ott van letéve a Kalauzban a tan, világosan kifejtve, csak fel kell lapozni.

A hit és cselekedetek értékének kérdése a megigazulásra is nagy teret foglal el Pázmánynál (Kalauz XII. könyv.), mert ez az, amelyből Luther kiindult, hiszen a reformáció megindítására a búcsúk feletti vita adott okot. A fejedelmek Németországban örültek, hogy valaki akadt, aki hangsúlyozta, hogy a jócselekedetek, így a pénzadományok is teljesen feleslegesek. Ez a tan az akkori viszonyok közt minden pénzgyűjtésnek egyszersmindenkorra véget vetett. Minek szép templomot építeni, minek adakozni szegényeknek, minek elvonni a pénzt a fejedelmek harci szükségletei elől. Ez a derék ember, ezt kell támogatni új tanaival együtt! A tömegben, a másik oldalon, sokan örültek az új tannak, mert így könnyebbnek látszott az üdvözülés útja, ha elég hinni. Hinni olcsóbb, mint cselekedni. A reformra áhítozóknak tetszett a puritánság, a pap, aki nem kér semmit a hívektől, akinek nem kellene déli cifraságok, művészet, zene, ablakfestmények, miseruhák, tömjénfüst és szertartások, hanem északi komorságot hoz, aki nem beszél latinul vagy magasróptú filozófiai gondolatokkal, hanem aki jó, mindenkitől megérthető parasztnyelven megmondja a véleményét, vastagon, kacagatóan.

A hit és cselekedetek tana Pázmány idejében sem állott már az előtérben, protestáns szempontból sem volt már praktikus használhatósága. Tisztán akadémikus vitaponttá süllyedt és ma sincs a protestáns tan előtérében.

A lutheranizmussal szemben a Kalauz III. és IV. könyvében hadakozik Pázmány. Az ő logikai szemüvegén át igen könnyűnek véli feladatát. Egyszerűen sorra veszi a különböző lutheránus dogmatikus alapiratokat, az Augustana Confessiót és a Concordiát és kimutatja, hogy a lutheránusok önmaguknak is ellentmondanak, mikor e két alaptanításuk eltér egymástól. Logikailag Pázmány érvelése ellen nem lehet felszólalni e tekintetben. Másfelől bármennyire egy is az igazság és annak változatai nem lehetnek, a változó körülmények és az időközben leszűrődő tapasztalatok kényszerítették a lutheránusokat egyes ágazataikat részben módosítani, részben más-képen formulázni. Ez a változtatás az előző állásponttal szemben kiteszi ugyan a lutheránus tant a logikai megrovásnak, de harci szempontból előnyt jelentett számára. A tan rugalmassága ma is a lutheranizmus egyik harci erőssége, tágítható és szűkíthető a változó igények szerint. Kétoldalról szorongatva kálvinizmus és katolicizmus által, hol ide, hol oda hajlik a másik oldalról jövő támadás szerint, de mindig kisiklik a kritika kezéből. Pázmány az ő logikai elméjével ezt az oldalt nem látta és feladatát könnyűnek gondolta.

Legerősebb fegyvere azonban Pázmánynak a lutheranizmus szemben, mint Brunszvik szuperintendens esetéből is láthatjuk, a Kalauz III. könyvének 6. fejezete. Régi koroknak különös szaga árad ebből a fejezetből, amely Luther cimborázását tárgyalja az ördöggel. A mai ember visszariadna az ilyen érveléstől. Pedig voltaképpen nem kell egyebet tenni, mint lehántani róla a régi mázat, modern pszichológiában kissé megmártani és ma is használható érv, mely mélyen belevilágít a reformátorok lelkivilágába. Luther művei 1557-i wittenbergi kiadásának 7. kötetében a 230. oldalon a csendes miséről írva elmondja, hogyan jelent meg neki az ördög és hogyan magyarázta neki, hogy a hívek jelenléte nélkül mondott misében, amelyet előző kolostori életében Luther naponként mondott, ő voltaképpen közönséges kenyeret és bort imádott és Krisztus teste és vére nem volt jelen. Pázmány kapva kap ezen az önvallo-máson, amint különben előtte a kálvinisták éppúgy, mint Bel-larmino kaptak rajta és ennek alapján kifejti, hogy a lutheri tan az ördögtől származik. Az érv értékét illetőleg később szólunk. Látni fogjuk, hogy nem volt sötét elfogultság vagy oktalanság azt feszegetni. Rá kell azonban mutatnunk, hogy Luthernek ez az önvallomása nem azonos azzal a lutheri idé-zetből levont tétellel, amit Pázmány darabokra marcangol. A híres ördögjelenet nem egyéb, mint Luther belső tusakodá-

sának rajza az Oltáriszentség lutheri tanának kialakulása közben. Minden gondolkodó emberben lelki tusa dűl fontos és döntő véleményeinek kialakulása előtt, nem ember, aki soha nem tusázik önmagával politikai, társadalmi kérdésekben. A vívódó ember előtt ez a tusa mint az ősi jó és rossz princípiuma jelentkezik. Hű rajza ez a legilletékesebb tanú részéről annak a nehéz belső tusának, amely a kereszténység kettészakadására vezetett. Mély emberi dokumentum ez, amely élesen megvilágítja a ma is begyógyíthatatlan szakadás csiráját. Luther teljes erővel érezte a felelősséget a szakításért, letagadhatatlan világgossággal leírta ízekre tépve a saját belső szorongatását.

3. A kálvinizmus

Míg a lutheri tanokkal logikai vitában könnyebben végezhetett Pázmány, egészen más a kép a kálvinizmussal szemben. Itt maga Pázmány is a Szentírásról és Anyaszentegyházról szóló műveiben elismeréssel szól Kálvin nagy tudásáról és logikai erejéről. Ha a különböző kálvinista hitvallásokban is vannak ugyan kisebb eltérések, a kálvinizmus fölénye a lutheranizmussal szemben általában az, hogy Kálvin rendszerének alapvető tanait francia logikával fejtette ki. A Szentírás alapul vételénél és magyarázatánál ugyan átvette a humanizmussal divatba jött szövegkritikai és hermeneutikai filológiai módszereket, amelyekkel a Szentírás viasszá gyúrható anyaggá vált kezei közt, tanának gyökerét mégis a predestináció alkotja. Ez a tan ma sem vesztett népszerűségéből és a magyar kálvinizmusnak is alapvető tana maradt. A strassburgi 1543. Institutiones Christianae 14. fejezetében a 350—376. oldalakon fejti ki a tant Kálvin. Míg a lutheri tan alapvetéseiben is ingadozik, Kálvin okfejtése a predestináció taglalásánál kérlelhetetlen, szinte ijesztő logikával viszi keresztül a bizonyítást. Kiinduló pontjai Szent Ágoston Homíliái, illetve Szent Pál Coloss. 1., 2. Tim. 1. és Rom. 9. Félelmetes következetességgel fejti ki e szövegek alapján, hogy az ember semmit sem tehet lelke megmentésére, hogy tettei nem számítanak, hogy az ember tehetlensége nem mentsége a bűnösnek Isten előtt, hogy a gonosz emberek Isten eszközei — mindezt a legkisebb szemrebbenés nélkül és mindössze azt adja vigasztalásul, hogy Isten útjai kifürkészhetetlenek, tehát Soli Deo Gloria. A logikai következetesség oly tökéletes, oly meggyőző, hogy ha valaki be tudja bizonyítani azt, hogy a kiindulópontul felvett Szent Pál- és Szent Ágoston-idézetek helyes magyarázata csalhatatlanul a Kálvin-féle magyarázat, nincs más mód, mint hogy a predestinációt el kell fogadni összes rettenetes következményeivel együtt. A predestinációs tan genezisét csak úgy lehet elképzelni, hogy Kálvin érezte, mily erős fegyvert dob el magától, mikor az Egyház tekintélyét elveti. Érezte, hogy ez mindíg

újabb és újabb szakadásokra fog majd vezetni. Érezte, hogy a vallást nem lehet teljesen filológiára építeni és hogy annak sokkal mélyebben rejlő gyökerei vannak. Kínosan kutathatott e titkos gyökerek után és valamiképen Szent Pálnak, a nagy propagandistának példája lebeghetett szeme előtt. Szent Pál leveleiben az eschatologikus kijelentések azok, melyek félelmetes erővel markolnak bele az ember lelkébe és terelik a megtérés felé. Ehhez hasonló megrázó hatást keresett Kálvin is, meg akarta rázni a lelkeket, mert a lelkek lanyha alvása volt az, amely a renaissance vallási tespedését okozta. Ennek a lelki megrázásnak eszközét hitte a predestinációban megtalálhatni. „Jaj, hátha én is a kárhozatra ítélték közé tartozom!”, merült fel a rémületes képzet az első kálvinisták közt. Ez nem logikai képzet, amit hosszasan kell magyarázni, hanem elemi erővel jelentkező érzés, félelem, rettegés, ami rokon a vallásos gondolkodással, az istenfélelemmel. Igaz, hogy alkalmas ez a tan a másik oldalon beletörődést váltani ki, főleg az amúgyis keleties fatalizmusra hajlandó magyarságban. A fegyelemnek azonban hatásos eszköze és bizonyos fokig alkalmas a reformáció által megingatott tekintélyt pótolni.

Pázmány ebben a nehéz kérdésben, — hiszen a molinista kérdésnek az alapja itt rejtezik — első írásaiban Kálvin ellen, így a Kálvin János Hiszekegyében nincs még teljesen a magaslaton. Inkább azt bizonyítja, hogy Kálvin predestináció-tana, ha elfogadjuk, rettenetes tételek elfogadására kényszerít, így annak elfogadására, hogy Isten akarja a rosszat, a rossz tőle származik és Isten kegyetlen, mert az embert, ki bűnéről nem tehet, mégis pokollal sújtja a kálvini tanok szerint. Ez mind meggyőző érzelmileg, de a kérdés gyökerét nem érinti, logikai cáfolatot nem ad. Ezt a hiányzó cáfolatot adja meg Pázmány a Kalauz IV. könyvében. Ez a könyv, valamint műve a Szentírásról máig meggyőző hangon mutat rá arra, hogy a bibliamagyarzatoknál a filológiai módszerek elégtelenek és meddők. Itt Kálvin alapvető szövegmagyarázatait is bonckés alá veszi. Itt az igazi, logikailag elfogadható cáfolata a predestináció tanának.

4. A hitvita népies elemei

Ezek Pázmány ma is helytálló logikai érvelései. A hitvitairadalom azonban nemcsak logikailag fegyelmezett és tudományosan képzett emberek számára készült. Propaganda-irodalom volt az úrnak, közrendinek, értelmesnek, értelmetlennek, akárcsak a modern ujságírás. És itt nem a logikailag legkifogástalanabb cikk a legjobb, hanem az, amelyik hat. Ma a munkafelosztás ezen a téren teljes és mások írnak a műveltek számára, mások a nép számára. Pázmánynak minden munkát egyedül kellett elvégeznie. Ezért kell vitairatainak népies

oldalakkal is bírnia, ahol az ellenvéleményt nem ésszel meggyőzni, hanem ledorongolni igyekeznek. Ez teljesen a reformáció eszközeivel történik. Luthernek nem számított az az egy-két tudós, akit esetleg érvekkel meggyőzhetett, a humanista tudósoktól különben is mint istentelen tömegetől irtózott. Az ő célja a nép megnyerése és itt nem érvekre, hanem gúnyra, lekicsinylésre, agyonütésre volt szüksége és ezeket az eszközöket mestersen forgatta. Az első katolikus hitvitázók, a jezsuiták világosan látták, hogy Luther ennek a módszernek köszönhetően elsősorban népszerűségét Németországban. Ezt a módszert és fogásait kellett nekik is megtanulniuk. Durva, nagy felfordulások közt élő korokban a csendes beszéd a nagy lármában elvesz, csak az ordítást lehet hallani. Megvan a fuvolának és megvan a trombitának a maga ideje. Különben a sértő kifejezéseket sem szabad nehéz korokban nagyon komolyan venni. Ha egy higgadt, komoly ember teljes nyugodt megfontolással hazugnak mond valakit, az becsületsértés. De ha egy részeg vagy haragos vagy mókázó ember valakit tizenöt-ször vén gazembernek nevez, az nem számít. A csúfalkodó kifejezések halmozásuk által teljesen eltompulnak, a megszokottság elhalványítja őket. Ha tehát a protestáns hitvitázók a pápát egy könyvben hatvanszor Antikrisztusnak nevezik, az szalonfogalmak szerint lehet ízléstelenség, de sértőnek éppoly kevésbé mondható, mint mikor Pázmány történeteket mond el annak bizonyítására, hogy Kálvin és Luther az ördögtől származtak. Ezek nem logikai érvek, nem higgadt okfejtések, ezek a népnek szólnak, amely más érveket nem ért meg. Pázmány ebben a ránk nézve kevésbé rokonszenves fegyvernemben is elsőrangú. A néprehatás minden eszközét felhasználja: mókás, olykor trágár történeteket, vastag kiszólásokat, hetyke odamondásokat. Itt dorongal dolgozik. Sokszor előfordul továbbá, hogy az egyszer kifejtett érvelést a következőkben minden alkalmas helyen újra és újra ismétli, amíg csak unalmassá nem lesz az értelmes előtt, de amíg végre az értelmetlen is beszajkózhatja. Ezek a népre ható részletek és ismételtetések természetesen Pázmány nagy művét, a logikailag is egységes egészet alkotó Kalauzt kissé elnyújtották, sőt néha kuszává teszik. Ha a klasszikus tárgyfelosztás szigorú keresztülviteléhez nem ragaszkodna, teljesen zavarossá is válhatna. Kedvenc fogása végül, amellyel azokat szerezheti meg, akik logikusan gondolkodnak ugyan, de nem elég kritikával, a *reductio ad absurdum*. Ilyen bizonyítás nagy számmal hemzseg irataiban, egyik munkája pedig, a Kálvin János Hiszekegye, mely népszerű fogyasztásra készült, teljesen ezen a módszeren épül föl. Nem más ez a módszer, mint a protestáns filológiai módszereknek a paródiája. Ha jogom van bármit egyéni tetszésem szerint magyarázni, akkor Kálvin hitágazatait is tudom úgy magyarázni, hogy épp

az ellenkezője sül ki belőle, mint amit Kálvin tanít. Bebizonyíthatom e módszerekkel, hogy az Atyaisten nincs a mennyekben, hogy a Fiúisten nem halt meg érettünk, hogy nem támadt föl, hogy nincs testek feltámadása vagy bűnök bocsánata Kálvin szerint. Kitűnő elmés játék az egész és voltaképen előttünk már nem azt bizonyítja, hogy Kálvin ezeket a szörnyűségeket tanította volna, hanem csak annak bizonyítása napnál világosabban, hogy a filológiai módszerek uralomrajuttatása és az Egyház tekintélyének lerontása mily kétélű és veszélyes fegyver. Különben a reductio ad absurdumot a protestánsok is nagy szeretettel alkalmazzák, mikor kifejtik, hogy a katolikusok bálványimádók, az esküszegést dicsérik, a házasság ellen vannak.

Pázmány első hitvitázó írásaiban éppen ezeket a protestáns támadásokat veri vissza. Minthogy mind a logikai, mind a népies, sárgaföldig leforduló modernak mestere, könnyedén végez ellenfeleivel éppen ezekben a hitvédelmi irataiban. Logikailag rámutat arra, hogy mégis elsősorban maguk a katolikusok tudják legjobban, mit hisznek a szentekről vagy a papi nőtlenségről vagy az eskü kötelező voltáról és hogy a vádak ebben a tekintetben hamisak. Ha Pázmány ezzel a logikai bizonyítással beérte volna, a modern, értelmes emberre nézve teljesen meggyőző bizonyítást adott volna. Csakhogy a támadásban nem is annyira a logikai érvelés hiánya a baj, hanem az, hogy a népre teljesen meggyőzőleg hatottak a protestáns támadók hetyke modorukkal, zamatos, félvállról odavetett népies kifejezéseikkel. Itt azután Pázmány megmutatja, hogy ezzel a fegyverrel ő is tud bánni, hogy tud ő is olyat mondani, hogy nem teszi ablakba ellenfele. Nem akarom megkísérelni leírni, milyen arccal olvasták egy-egy hegyesen csettintő mondatát ellenfelei, de annyi bizonyos, hogy mindazóta a hitvitáknak gyalázkodó hangja letűnt a magyar közéletből; Pázmány írásai megszüntették ennek a modernak a divatját.

A csipkedő, népies modernak is megvannak a maga fogásai. Nem kell azt hinnünk, hogy aki durvábbat tud mondani vagy aki halmozza a trágár vagy durva kifejezéseket, népiesebb vagy hatásosabb lesz. Nem, a túlzás itt is hatását téveszti. Egy-egy helyén alkalmazott legyintés többet ér itt, mint becsmérlő kifejezések hosszú sorozata. A helyet, az időt és a kellő kifejezést kell csak eltalálni.

5. Hitvitairatai

Ez iratok közül ötletes elevevességével különösen az *Őt Szép Levél* tűnik ki. A kálvinista vád a katolikus állítólagos bálványimádás (I. levél), az esküszegés állítólagos helyeslése (II. levél), a papok nőtlensége (III. levél) ellen ma már kevésbbé érdeklő nemzedékünket, nagyon sok izetlen és végül is meddő vitát hallottunk róluk faluhelyeken félművelt emberek közt,

de még ezt az érdekét vesztett tárgyat is annyi elevenséggel és oly mesteri fogásokkal tárgyalja, hogy ma is élvezhető olvasmány. Grotteszk, cikornyás megszólításai, mint „az hangos szavú réti fülemülének, téjjel-mézzel folyó beszédű”, „az púposan szöll- és ékesen beszéllő” stb. Alvinczi Péternek, körmönfont befejezése is izletesek. Az állítólagos levélíró prédikátor ügyefogyottsága, a katolikus fél nekibúsulása vígjátékíróhoz illő emberismerettel vannak rajzolva.

Pázmány otthonosságát a történelmi módszerekben bizonyítja a *Felelet Magyarinak*. Magyarai, sárvári evangélikus lelkész ugyanis Hunnius irata, helyesebben a magdeburgi centuriatorok egyháztörténeti iratai alapján támadja a katolicizmust. A kor szerencsétlenségeinek visszavezetése a katolikus válásra Magyarai művében (Az országokban való sok romlásnak okairól) viszont Johannes Turmair-Aventinus 16. század eleji művének visszhangja. A magdeburgi centuriatorok Flacius vezetése alatt csak azért írták meg az Egyház történetét, hogy támaszpontokat adjanak Luthernek ahhoz a tanához, hogy az apostolok által tanított hitelveket a pápaság különösen a 4. századtól kezdve meghamisította. Ez okozta szerintük az egyházi erkölcsök hanyatlását és Aventinus szerint a török-dúlást és a folytonos háborúk pusztításait is. A centuriatorok igen sokszor tudatos hamisításaival szemben épp ebben az időben írta meg egyháztörténetét a nagy oratorianus, Baronius. Ha műve ekkor még nem is volt teljesen készen, az első kötetek adataiból világosan kitűntek a centuriatorok tévedései. Pázmány a történelmi módszerekben nem kevésbé volt otthon, mint a filológiai vagy a logikai módszerekben. Történelmi iskolázottságát mutatja, hogy amint levelezésének egy-két adatából kitűnik, történelmi műveket olvasott, és pedig kritikával olvasott. Mikor Istvánffy-t nógatja, hogy írja meg Magyarország történetét onnan kezdve, ahol Bonfinius elhagyta, felhívja őt, hogy történetét Commines mintájára írja meg. Hogy Comminest olvasta, azt más leveléből is megtudjuk, a Kalauzban pedig (III. 8. 4.) látjuk, hogy Mátyás halálának évét keresve összeveti Comminest Bonfinius-szal. Történelmi érzékét mutatja Comminesnek ez a csodálata, mert Pázmány kortársai inkább Livius-t vették mintaképnek a történetírásban, mint a modernek, így a különben kiváló Szamosközy is, ami inkább rontja történelmi értékét, mint emelné. Viszont Comminesnek, XI. és XII. Lajos nagy diplomata történetírójának művét az író egész Európát átfogó tekintete és diplomáciai éleslátása ma is élvezetes olvasmánnyá teszik, hogy csak Merész Károly, Mohamed és Mátyás királyunk összehasonlítását említsük.

De Pázmány korával is lépést tart, hiszen olvassa Fiamiano Strada rendtársának művét Németalföld történetéről, amely természetesen egész más színekben rajzolja a német-

alföldi felkelés történetét, mint ahogyan mi a protestáns történetírás alapján ismerjük. Nem tudunk semmit arról, hogy Pázmány ismerte-e a nagy olasz történetírókat, de tekintve a Macchiavelli iránti gyűlöletet ebben az időben minden oldalról, nem valószínű, hogy a nagy olasz történetírókkal sokat foglalkozott volna.

Igy felfegyverezve és hozzátéve logikai módszereit könnyű volt ezzel az újságcikkszerű gyorsasággal megírt művével Magyarai érveit visszafelé fordítani.

A *Tíz Bizonyosság* nem teljesen önálló munka ugyan, hanem Campian angol jezsuita nyomán készült, de jó előtanulmány a Kalauzhoz. Kegyeletes kötelességet teljesít továbbá *Keresztényi Felelet*-ében Gyarmathi Miklós ellen, aki az elhalálozott Monoszlai András veszprémi püspöknek a szentekről írt munkáját támadta meg. Itt is csirájában megvan már az *Öt Szép Levél* és a Kalauz XIII. könyvének okfejtése. Rövid összefoglaló védelmét adja végül a katolicizmusnak az Imakönyv végén adott Rövid Tanúság, mely dióhéjban nyújt minden fontosat. Asztali viták gyakran folytak ebben az időben úriházak asztalainál, mint 1618 február 24-i levele mutatja Káldi rendtársához, melyben neki ad igazat a Homonnaiak asztalánál folyt vitában az írásbeli gyónás kérdéséről. Ha helyteleníti is ezeket a vitákat, a felfegyverzetségre hozzájuk szükség volt bárkinek.

Valamivel lanyhábbak későbbi vitairatai, amelyeket a Kalauz után írt. És ez érthető is, mert a protestánsok támadó ereje mind az irodalomban, mind a közéletben meg volt törve és inkább a védekezésre szorítkoztak. Ekkor már csak inkább a zászló becsületéért küzd.

6. Ellenfelei

Ügyes propagandairó módjára ellenfeleihez mindig alkalmazkodik. Az ország romlásán búsuló, magyarérzésű Magyarit, aki az üldöztetésnek ezekben az éveiben úgyszemint mer túlságosan erőszakosan írni, legkevésbé támadja ócsárló kifejezésekkel. Megelégszik azzal, hogy történeti tévedéseit kimutatja. Magát Magyarit soha azzal a személyes éllel nem támadja, mint Alvinczit. Viszont az *Öt Szép Levél* oly éles és lealázóan gúnyos támadás, ami érthetővé teszi Alvinczi felháborodását. Az ily támadást indulattal nem lehet kivédeni, csak hidegvérrel. Ha Alvincziban kevesebb indulat és több ötlet lett volna, nem annyira érveit igyekezett volna megdönteni és szitkok halmozásával rajta túltenni, mint inkább ötleteket kellett volna keresnie, melyek Pázmányéit ledorongolták volna. Az idő szorította, gyorsan kellett visszavágni, ötletek pedig nem jöttek. Alvinczi egyetlen ötlete Ulászló esküszegésével szemben a várnai csata előtt, hogy szerinte a későbbi eskü felbontja az elő-

zöt. Azonban az ilyen váratlan érvek csak szóbeli vitánál hathatnak, mert megzavarják az ellenfelet, de leírva hamarosan nyilvánvaló lesz gyöngeségük.

Pázmány mesterien teljesíti a cáfolatra felelőnek a feladatát is. Ezt a feladatot az teszi nehezzé, hogy az olvasó, ha teljesen logikai alapon akarják meggyőzni, hamar belefárad ugyanannak a gondolatnak kétszeres visszafordításába. Így mennyire komplikált például bizonyítani, hogy Alvinczinál hamis említett ellenvetése Pázmány ellenvetésére, hogy a pápának adott eskü után Ulászló bűnösen esküdött meg a töröknek, mellyel Alvinczi vádját cáfolta, hogy a katolikus vallás az eskü felbontása mellett van. Ugyanaz a gondolat a protestáns vád — Pázmány cáfolata — Alvinczi felelete — Pázmány viszontválasza úton négyszer fordul ide-oda. Az ilyen feleletet a feleletre szigorú logikai következetességgel véghezvinni nem elég, mert az olvasó unottan félreteszi a könyvet, hanem ötleteihez a fölényes beszédmodort is odavesszük, mellyel Alvinczinak válaszol az *Alvinczi Péternek Megrostálása* című művében, teljes a kép erről a módszerről is. Maróan gúnyos és ötletes modora Alvinczival szemben éppúgy eltér a Magyar ellen alkalmazott szelídebb kritikától, mint a csepregi támadásokkal szemben követett módszertől. Itt oly gyöngye a támadás, az ellenfél oly gyöngye, hogy szinte megszanja gyöngeségét és olykor segít neki. Egy helyen helyre is igazítja ellenfelét, hogy Luther azt nem úgy mondta, ahogy azt ő állítja. (*Csepregi mesterség.*) A csepregiek cáfolata a meghazudtolást és szidást elégnek tartotta s a bizonyítással adós maradt.

A komoly, tudományos alapon álló Balduinus-szal szemben, akit Thurzó György özvegye bizott meg azzal, hogy a Kalauzra feleljen, már fáradtabban válaszol s nem érdeme szerint. Balduinus válaszána megírása tíz évig tartott és beleszámítva a Kalauz latinra fordításának három évét így válasza a Kalauz után tizenhárom évvel látott napvilágot. Ez alatt a hosszú idő alatt ugyanis a Kalauz már megtette hatását, közben Pázmány a primási székbe került, a harmincéves háború a dánok vereségével a katolikusoknak hozott sikereket s így az ellenreformáció akkori erős lendületét Balduinus felelete már nem változtathatta meg. Balduinus különben nagy elismeréssel ír Pázmány bírálatáról a kálvinizmus ellen, úgyhogy voltaképen alig kell egyébvel foglalkoznia, mint a lutheranizmust támadó IV. könyvre adott felelettel cáfolatában. Itt is jól látva a viszontválasz technikáját tiszta logikai játékkal felel, amely logikailag helyes ugyan, mert az ellenfél érvelésében a belső ellentmondásokra mutat rá, de nem tudja az ellenfelet meggyőzni, amint semmi *reductio ad absurdum* nem győz meg. Érzelmileg azonban hatásos, ötletes csavargatásaival, mint mikor kimutatja Balduinus alapján, hogy a luther-

ránusok szerint az eklézsia a szentek gyülekezete, melyben mindenki benne van, aki hajlik Isten ígéjére. De minthogy ugyancsak Luther szavai szerint senki sem tudja megtartani a parancsolatokat, tehát senki sem hajlik Isten ígéjére, tehát senki sincs az eklézsiában, noha a szentek ott vannak. Ez persze kitűnő propagandajáték a különböző tételek belső ellentmondásainak kimutatására, de senki el nem hiszi, hogy ez a lutheránus tan. Itt Pázmány nem tesz egyebet, mint ismétli bizonyítását a Kalauz III. és IV. könyvéből, hogy a lutheranizmus egyes tételei közt ellentmondások vannak, ami a valást ugyan rugalmasabbá teszi, de nem meggyőzőbbé.

VIII. Magyarság ügyéért

1. A harmincéves háború előszele

A 16. század elejének Magyarországa éppen kicsinysege miatt természetesen nem élhetett légüres térben, hanem ha nem is a Spanyolországéhoz vagy Franciaországéhoz hasonló döntő, de mégis fontos szerepet játszott a harmincéves háború előmérkőzésében és nagy harcaiban is. És az 1608-as év ebben a tekintetben elhatározó jelentőségű Németországban is, Magyarországon is. A protestánsok, miután Velence küzdelmé V. Pál pápa ellen az egyházi fennhatóság kérdésében bizonyos sikereket hozott az egyházellenes irányzatnak, a német birodalomban is döntő csapást készítettek elő a katolicizmus ellen. I. Jakab angol király és a protestánsokkal tartó IV. Henrik francia király támogatásával 1608 májusában létrejött Németországban a protestáns fejedelmek úniója Pfalzi Frigyesnek, I. Jakab vejének a vezetése alatt. A helyzetet a Habsburg-család és a katolicizmus ellenségei annyival kedvezőbbnek tartották, mert Rudolf prágai visszavonultságában az ügyekkel nem törődött, míg testvérei mind erősebben szorongatták, hogy az uralmat nekik átadja és úgy látszott, hogy Miksa, Mátyás, Ferdinánd főhercegek és Rudolf között nyílt törésre kerül a dolog. A protestáns únió megalakulása azonban megijesztette a Habsburgokat is és igyekeztek legalább is ideiglenesen megegyezni egymással. Míg Miksa nem sokat számít a Habsburg-testvérharcban, annál erélyesebben igyekeznek érdekeiket előtérbe tolni Ferdinánd és Mátyás. Ferdinánd, Stájerország ura — láttuk — a katolikus reformáció leg-erősebb apostola és a jezsuitáknak neveltje és támogatottja, a pápai udvar kedvezését is élvezte. Vele szemben Mátyást Klesl, bécsi püspök az ausztriai ellenreformációnak eddigi vezére, de titokban a protestáns únió is támogatta, mert tőle kevésbé tartott, mint a jezsuiták emberétől, Ferdinándtól. A morva, az osztrák és a magyar protestáns rendek is mindent elkövettek,

hogy Mátyás kerüljön ez országok trónjára és Illésházy, a magyar protestánsok vezére sokat tárgyalt e kérdésben a morva Zierotin és az osztrák Tschernembl protestáns vezérekkel. A Habsburg-testvérek tényleg látva a veszélyes helyzetet, de látva az erőviszonyokat is megkötötték a liebeni egyezményt 1608 júniusában, mely alapján Rudolf Magyarországot, Ausztriát és Morvaországot átengedi Mátyásnak. Illésházynak és a magyar protestánsoknak ez a szerződés nagy győzelmet jelentett, mert Mátyás támogatásuk fejében megígérte a vallásszabadság biztosítását és a jezsuiták kiűzését Magyarországról. Ez utóbbit annál szívesebben megígérhette, mert a jezsuiták Ferdinándot támogatták. Így Mátyást a pozsonyi országgyűlés az év novemberében királlyá választotta. Mátyás ünnepélyes fogadalmat tett a vallásszabadság biztosítására s a diéta a jezsuita rendet is kiűzte Magyarországból. A katolikusok kisebbségben lévén nem akadályozhatták meg Mátyás megválasztását. Forgách primás tehát november 9-én Mátyást magyar királlyá koronázta. Pázmány mint jezsuita rendje érdekében felszólal az országgyűlésen nemesi jogánál fogva és kimutatja, hogy a jezsuitákra semmi bűn sem bizonyítható, amely indokoltá tenné kiűzetésüket, a maga nevében pedig mint magyar nemes tiltakozik az ellen, hogy őt hazájából kiűzzék. Végül is a jezsuiták kiűzését a diéta elfogadta ugyan, de az eddig a jezsuiták javára szolgáló túróczi prépostság jövedelmeit névleg Pethe László veszi át, ami annyit jelent, hogy azokat ezenkívül is a jezsuiták élvezik. Nagyszombati kollégiumukat azonban fel kell adniok. Ez az izzó helyzet a magyarázata annak, hogy a következő évben 1609-ben az Őt Szép Levél és a Kálvin János Hiszekegyének írásánál Pázmány a gúny maró mérgébe mártja pennáját. Az új erőre kapott protestánsoknál mélységes felháborodást vált ki ez a tüntető merészség egy megtúrt jezsuita részéről. Halálra keresik s az országgyűlés elé akarják idéztetni. Thurzó nádor csak azzal csillapítja le őket, hogy nem lesz jó megidézni, mert amilyen ügyes beszélő és vitázó, még majd neki ad igazat az országgyűlés. Így a politikai izgalom lecsillapodik, de Pázmány is szinte meghökkenve a saját merészségétől és bizonyára csitítva Forgách primás által is, egyideig nem szerepel sem szóval, sem írással a nyilvánosság előtt és nyugodtan megírhatja Kalauzát, amely négyévi visszavonult munkálkodás eredményeként 1613-ban jelenik meg. Így sodródik be Pázmány akarva, nemakarva először a politika terére. Az ő erőteljes egyéniségét a politika végül is elvonta a propaganda terétől. A politikában az ő erős támadó egyéniségére volt szükség.

2. Pázmány és Klesl

Pázmány politikai emelkedésének megértéséhez sorra kell vennünk azokat az étape-okat, amelyek őt Ferdinánd jezsuita politikájától egyelőre Mátyás felé vezették, előkészítve kilépését a jezsuita rendből és kinevezését az ország primásává, majd visszafordulását II. Ferdinánd és a jezsuiták felé. Ennek a korszaknak megértéséhez azonban tekintetbe kell venni Melchior Klesl, bécsi püspöknek a szerepét is. Klesl egy bécsi protestáns péknek a fiából emelkedett tehetségével a bécsi püspöki székbe és eleinte az osztrák katolikus reformációnak vezető apostola volt. Éles szemével meglátta, hogy Ferdinánd felemelése a jezsuiták kezébe adná a vezető szerepet Ausztriában, saját hatalmának rovására. Ezért állott tehát Mátyás mellé és segítette őt az osztrák trónra az osztrák-morvagy magyar protestáns szövetség segítségével. Ettől kezdve szerepe folytonos ingadozást mutat az ellenreformáció további mimelése és a protestáns vallásszabadság védelme között. Ebben a hintázó politikai játékban azonban a saját hatalmát fenntartotta és a gyenge Mátyás mellett ő vezette tulajdonképpen az ügyeket olyanféle befolyással, mint Franciaországban sem sokkal később Richelieu-é volt. Klesl Mátyás palástja mögött Pázmány megnyerésére is mindent elkövetett, tudva, hogy a magyar katolicizmusnak ekkor már ő az igazi vezére. Mátyás minden bizonnyal Klesl ösztönzésére kérdést intéz Pázmányhoz, hogy mi a véleménye a vallásszabadságról. A válasz élénk világot vet Pázmány politikai érzékére. Mint jezsuita ugyan nem mer nyíltan a vallásszabadság mellett nyilatkozni, amely megakasztotta az ellenreformáció diadalútját, de felsorakoztatva érveit a vallásszabadság ellen és mellett, több érvet hoz fel érdekében, mint rovására. Ezzel az irattal politikai emelkedésének akadályai lehullottak a nélkül, hogy rendjével szakított volna. Igaz, hogy jezsuita szempontból is tanácsos volt egyelőre várakozni, hiszen mint Pázmány írja 1609 március 23-i levelében, a helyzet teljesen reménytelen a katolicizmusra, amíg Illésházy él, aki a régi primási jövedelmekből évi tízezer frt. hasznot élvez. A hajdúk két vára is szerinte őrszem a katolicizmus ellen.

Az európai helyzet a Kalauz írásának négy éve alatt a katolikusok javára változik. 1610-ben meggyilkolják IV. Henrik francia királyt s a fenyegető európai háború nyolcévre elodázódik. Már előző évben 1609-ben létrejött Németországban a protestáns unió ellen a katolikus liga Miksa bajor herceg vezérletével a pápa és a jezsuiták égisze alatt, de a Klesl-féle protestánsokat támogató politikát követő Mátyás országai nincsenek benne. Klesl cselhúzásai most következnek. Tanácsára Mátyás 1611 tavaszán Rudolf ellen támad, Prágát az év tava-

szán elfoglalja és magát cseh királlyá koronáztatja. Klesl öszszeköttetéseit a pápai udvarban felhasználja Mátyás győzelmének elősegítésére. Rudolf halálával 1612-ben Mátyást császárrá választják és Klesl látszólag nincs többé rászorulva a protestáns támogatásra. A Kalauz megjelenésekor Mátyás, illetve a „vicecsászár” Klesl már szabadabban lélekeznek.

A jezsuita rend azonban, mely Mátyás protestánsbarát politikáját nem helyeselte és amelyet az új helyzet sujtott is, nem sokat adott Klesl bizonykodására, hogy ő a katolikusok érdekeit támogatja, hiszen Ausztriában is látta, mily enyhén bánt Horn protestánsaival, mikor azok Bécsből kivonultak, nem is szólva a rend kiűzéséről Magyarországból. A jezsuiták teljes erővel a katolikus lágát és Ferdinánd főherceget támogatták ezentúl is Mátyással és Klesl uralmával szemben. Pázmánynak mint jezsuitának Ferdinánd mellett lett volna természetes helye, de ő Forgách primással együtt magyar szempontból a higgadt, óvatos Klesl politikáját tartja alkalmasabbnak s ezzel osztrák rendtársait maga ellen haragítja. Így érthető, hogy osztrák rendtársai részéről az áskálódások újból megindulnak ellene, mint aki Klesl embere. Florianus Avancinus bécsi jezsuita rector fel is jelenti 1614-ben Pázmányt. Vádolja őt, hogy mint özv. Balassa Menyhátrné gyermekeinek nevelője a rendházból ennek várába költözött és ezzel gyanúba keverte önmagát. Hogy ez a visszavonulás politikai okokra vezethető vissza és a vádnak semmi alapja nem lehetett, azt az is mutatja, hogy özv. Balassa Menyhátrné pár hónap múlva egy kérőjét visszautasítva klarissza zárdába vonult. Pázmány viszont még bevádolásának évében 1614-ben Rómába ment, ellenfelei szerint Rómába idézték, hogy a vádban kihallgassák. Rómában bizonyára hamar átláttak a vádon, mert Pázmányt V. Pál pápa kedvesen fogadta, amiben bizonyára Klesl ajánlatainak is lehetett része, és megengedte, hogy a jezsuita rendből más rendbe átléphessen. Aquaviva rendfőnök, aki ismerte Pázmány értékét, sírva fakadt, mikor bejelentette neki, hogy át akar lépni a karthauzi rendbe és kérte, hogy maradjon. Egyelőre nem esik több szó az átlépésről, Pázmány hazajön és megmarad a jezsuita rendben.

Az 1616. év ismét sok mozgalmat hoz Pázmány életébe. Elsősorban Mátyástól, másszóval Klesltől politikai megbízást kap. Ugyanis Erdélyben három évvel azelőtt a Mátyással szövetkező utolsó Báthoryt Bethlen Gábor török segítséggel megbuktatta, I. Jakabot utánozva abszolutista szellemben törli le a nemesség uralmát Erdélyben Pataki Füsüs János elmélete szerint és most a német protestáns fejedelmekkel, a protestáns únióval paktált. A nagy háború elkerülhetetlen, helyzeti előnyökre törekszik tehát mindkét fél. Mátyás—Klesl az elégedetlenkedő erdélyi nemesség erejében bízva Homon-

nay György katolikus főurat igyekeznek beültetni Erdély fejedelmi székébe Bethlen helyébe. Ennek jelöltetését kell támogatni az erdélyi Pázmánynak is. Hogy teljesen szabadon működhessen, kiviszik a pápánál, hogy a jezsuitáktól a szomaszk rendbe léphessen át. Az új rendfőnök, Vitelleschi előtt még egyszer igazolja magát a vádakkal szemben. Azt is hangsúlyozza levelében, hogy ő a rendet szereti s csak osztrák rendtársai áskálódásai viszik rá a távozásra. Egész későbbi élete bizonyítja, hogy levelében őszintén önti ki szívét. Még 1625-ben is érdeklődik Vitelleschinél, hogy távozásával nem hagyott-e keserűséget volt rendtársai lelkében. Az 1616-i kényelmetlen és céltalan politikai megbizatást megszakítja jelölése a primási székbe Forgách halálával. Kassáról még szorgalmasan írja jelentéseit Kleslnak és Mátyásnak Homonnay ügyének állásáról. A magyar protestáns rendek azonban összejátszanak Bethlennel és Zemplén vármegye, a hatalmas protestáns Rákócziak megyéje kipattantja Pázmány kassai küldetésének igazi célját, mikor azzal vádolja, hogy Homonnayt Bethlen megbuktatására készíti elő. Ekkor jön a hír Pázmány kinevezéséről az esztergomi érseki székbe és Klesl bíborosi kinevezéséről. Ugyanaz a Ridolfi hozza Bécsbe Kleslnak a bíborosi kalapot, aki később Pázmányt is támogatja Rómában. Az ősz folyamán Homonnay betör Erdélybe, de Désnél Bethlen megveri.

Az érseki székben egyszerre megváltozik Pázmány. Már mikor szó van érseki kinevezéséről, 1616 augusztus 27-én, erélyesen megírja a bécsi kamarának, hogy előre nem tehet ígéreteket, mert az simónia volna. Inkább hajlandó a méltóságot feláldozni, mint rabszolgai feltételekkel megkötni előre a kezét. A mindenáron törtetőök nem így járnak el. Alig melegszik meg az érsekségben, már erélyesen megmondja a bécsi kamarának, hogy az érsekség malomjogát nem adhatja oda, a bérletet viszont feltételekhez köti és az érsekújvári-véghelyi őrségnek sem adhatja meg a kívánt zsoldot, mert tartozik az érsekség jogait megvédeni. Mindenki jogosan azzal gyanúsíthatná, hogy ígéretekkel szerezte az érsekséget. Benne van a keze a jezsuiták nagyszombati kollégiumának visszaállításában is, ami bizonyítja, hogy szívében ezután is jezsuita maradt.

Pázmány a hatalom magaslatán világosan látja a közben megváltozott helyzetet. Ha az érseki szék elnyeréséhez szükségese is volt Klesl segítségére, az ő természetes helye mint a magyar katolicizmus vezérének mégis Ferdinánd és a jezsuiták mellett van. Azt is látja, hogy a kitörni készülő nagy háborúban a katolikusok életérdeke biztosítani a vezetést legalább Magyarországon és az osztrák örökös tartományokban, hogy az unió és Bethlen várható támadása készületlenül ne

találja. Mint jezsuitából lett érsek teljesen tisztában van a liga mivoltával Németországban; tudja, hogy mögötte V. Pál pápa és a jezsuiták állanak és eszközeik Miksa bajor herceg és Ferdinánd főherceg. De maga a liga is a jezsuiták révén igyekszik megszerezni a volt jezsuitát és új primást. Másfelől tudja, mint aki bejáratos Mátyás udvarába, hogy a király öreg és tehetetlen és hogy Kleslnek kezdenek a nyakára nőni az események. Klesl görcsösen ragaszkodik hatalmához és halogatja Ferdinánd trónöröklésének a biztosítását, melyet a liga a pápától támogatva sürget. Pázmány tudja, hogy Klesl ennek a mindinkább erősülő nyomásnak nem tud ellenállani. Természetes szövetségeseihez, a jövő embereihez áll tehát és Ferdinándot támogatásával 1618 májusában megválasztják magyar királynak. A liga biztos lévén most már Magyarország felől, sujt és Miksa herceg emberei júliusban elfogadják Kleslt, Ferdinánd és a katolikus jezsuita párt egyetlen akadályát Bécsben. Ferdinánd emelkedéséhez az első lépésként Pázmány adta és Klesl bukásának így lett eszköze. Míg Mátyás alatt Klesl diktál Magyarországon is, Pázmánnyal a magyar katolicizmus kezébe kerül a vezetés.

3. Pázmány és II. Ferdinánd

II. Ferdinánd uralmát nagy mértékben Pázmánynak köszönhetette, aki keresztülvitte magyar királlyá választását, és a magyar királyi hatalomra támaszkodva sikerült Kleslvel is hamarosan végeznie. II. Ferdinánd teljes bizalma és a bölcsebb politikai elméjűre hallgatása jellemzi ezentúl mindvégig viszonyukat. A magyar királyság politikai irányításában van szava a királyon kívül a magyar katolikus és nagy mértékben a protestáns nemességnek, külföldi tényezők közül egyfelől az erdélyi fejedelem révén a töröknek és német protestáns vezéreknek, másfelől a hadseregnek, a császári tanácsnak, a pénzügyi vezetésben a bécsi kamarának és nem utolsó sorban a jezsuitáknak. Ezeket a hatalmi korlátozásokat leszámítva, azt lehet mondani, hogy Pázmány primássága alatt szellemi súlyánál fogva majdnem korlátlan vezetője volt a magyar királyságnak. II. Ferdinánd csaknem mindenben az ő tanácsa szerint járt el és még birodalmi ügyekben is kikéri tanácsát, így 1635-ben a szász választóval kötendő külön békéről, úgyhogy a német ügyekbe is volt beleszólása.

Pázmány ezt a hatalmat, mint látni fogjuk, erősen kihasználta még az ország nádoraival szemben is. II. Ferdinánd Magyarországon nem kormányozhat Macchiavelli elvei szerint, mint akkor divatos Erdélytől Angliáig, hanem kénytelen Pázmány politikai érdekéhez igazodni. És Pázmány őt kérelmetlenül a magyar érdekek szerint vezeti. Már II. Ferdinánd királlyá választásakor 1618-ban egyfelől politikai iratban ma-

gyarázza a nemzet előtt, hogy Ferdinánd megválasztása a nemzet érdeke az adott viszonyok közt, másfelől hitlevelet adat ki vele, mely a vallásszabadságot biztosítja, mert csak így lehet biztosítani az ország belső békéjét. Primás és a magyar katolicizmus vezére létére is tisztában van azzal, hogy a protestánsok erőszakos betörése csak bajokra vezetne és végeredményben nem szolgálná a magyar katolicizmus ügyét sem. Mikor a primás jogairól van szó, a legerélyesebben ír a királynak és mindig végre tudja hajtani akarátát. Mint látni fogjuk az érsekségnek ezzel óriási anyagi előnyöket is tud majd szerezni. Erdéllyel és a törökkel szemben II. Ferdinánd soha egy lépést sem tesz Pázmány megkérdezése nélkül és ha a nádor és Pázmány nincsenek egy véleményen, majdnem kivétel nélkül Pázmány akarata történik. Mikor az ország és így a magyar katolicizmusnak érdeke nem egyezik teljesen az udvar és a külföldi vezető jezsuiták véleményével, akkor is Pázmányé a döntés. Mikor a dán támadás okozta pénzzavarok közt a király rossz ezüstpénzt veret Körmöcön 1624-ben, tiltakozik ez ellen mint a magyar pénzverés egyik ellenőrzője és akarátát keresztülviszi. 1627-ben hangsúlyozza, hogy a király tartozik Bethlennek tett ígéretét megtartani.

Más oldalról viszont az ő ragaszkodása és hűsége is Ferdinándhoz teljes. Mikor Bethlen 1619-ben elfoglalja az országot s Pázmánynak is Bécsbe kell menekülnie, a Bethlenhez pártolt Forgách Zsigmond nádornak írt levelében hangsúlyozza, hogy hű marad királyához és II. Ferdinánd életében mást nem ural. Igaz, hogy része volt ebben a politikai éleslátásnak is, mely semmi jót nem várt Bethlentől a magyar katolicizmusra és megmutatta, hogy Bethlen uralma nem lehet tartós a magyar királyságban.

4. Pázmány és Bethlen Gábor

A várt vihar, melynek harminc évig kellett eltartania, 1618-ban tört ki. A protestáns únió vezérért, Pfalzi Frigyest, a lázadó csehek királyukká kiáltották ki. Ez 1619-ben, felhasználva a Mátyás halálával beállott zavart, Ausztriába is betört. Bethlen Gábor látva e sikereket, szintén fegyvert ragadott. Bethlen Gáborban, ki külpolitikai tekintetben egyike a magyar történet legnagyobb embereinek, méltó ellenfelére talált Pázmány. Bethlen látva a Habsburgok gyöngeségét, elérkezettnek látta az időt, hogy a magyar trónt magának megszerezze s a protestantizmus diadalát Magyarországon biztosítsa. Ebben elszámította magát, a következő években azonban már a tapasztalt, reális gondolkodású politikus eszközeivel a kis Erdély virágzására törekszik egyedül mind politikai, mind gazdasági tekintetben. Világosan áll most már előtte, hogy ezt csak úgy érheti el, ha a folyton változó hadiszerencsééhez alkalmazko-

dik s itt is, ott is előnyöket csikar ki Erdély és a magyar protestánsok részére, hintapolitikát folytatva. A nehéz, változó viszonyok közt mindig több vasat tartott a tűzben és hol az egyiket, hol a másikat kezdte kovácsolni, amelyik forróbb volt. Tudta, hogy a köpönyegforgatás nem okozhat bajt, mert ellenfelei sohasem tudtak eléggé erőhöz jutni annyira, hogy az ő jóakarata nélkül ellehessenek. Látszólagos kapkodásai mellett is tehát teljesen egyvonalú politikát folytatott, s csak az eszközöket válogatta. Egykori álmáról, a magyar királyi trónról vagy legalább a királyi cím elnyerése dédelgetett álma maradt mindvégig, hiszen még 1627-ben is azt írja Illésházy Gábornak, hogy egész életén át gyaláznak tartja, hogy a nikolsburgi béke megfosztotta őt a királyi címtől.

Az únió cseh győzelme után támad, az országot hatalmába keríti és noha prágai küldötte, Thurzó Imre már figyelmezteti, hogy Pfalzi Frigyes ügye rosszul áll, 1620 nyarán a beszercebányai országgyűlésen magyar királlyá kiáltatja ki magát. A katolikus rendek egy része hozzá pártol, Pázmány és a jezsuiták Bécsbe menekülnek a főpapokkal. Már arról is intézkedik Bethlen, hogy ha Pázmány visszatérne, fogják el és büntessék meg. A protestánsok diadalmára határtalan, Kassán a dómot újra hatalmukba kerítik és bosszújukat töltve, az ottlévő két jezsuitát és egy kanonokot megölnék. Amint a kassai dóm erőszakos visszafoglalása politikai tévedésnek bizonyult abban az időben, a protestáns bosszúállás erőszakossága is csak azt eredményezte, hogy a magyar katolicizmus a kivégzetteket vértanúiként tiszteli mint kassai vértanúkat s a kassai katolikusoknak volt miből erőt meríteniök a végleges győzelemhez.

Mikor a cseh „pütkösi királyt” 1620 novemberében a fehérhegyi csatában megverték, Bethlen királysága is megbukott s kénytelen volt végül is megkötni a nikolsburgi békét (1622 január 1). A két évig földönfutó Pázmány, aki kénytelen Bécsben Ferdinándtól a főpapok részére a napi megélteshez szükségeset kérni, most újra szóhoz jut és a nikolsburgi béke megkötése előtt közbelép a királynál, hogy a békekötés a magyar katolicizmus és a főpapság jogait is biztosítsa. Ferdinánd azonban ellenfelei leverésével sem erősödött meg annyira, hogy a protestánsok ne tudtak volna előnyöket kicsikarni. Így biztosították Bethlen támogatóinak büntetlenségét és hét magyar megyét Bethlen életére. Pázmány megtanulta, hogy a hatalmon levőknek nem lehet oly könnyen véleményeket mondani, mint jezsuita hitvitázóknak, mert elszólását: „Elmehetsz Bethlen a királysággal”, a fejedelem rögtön felhasználja. Ezzel a sértéssel is menti fegyverkezését és hetykén jelenti ki: „Kezem Magyarországon tartom s szemem a bécsi kapun.” Pázmány tart is félelmes ellenfelétől és római

leveleiben is csak „singularis aper“-nek, „különös vadkan“-nak nevezi. Ekkor váltanak először levelet. Egyelőre csak a liszkai érseki birtok ügyében, de már 1623-ban arra kéri őt levélben Bethlen, hogy mint a nikolsburgi béke egyik főeszköze, tegyen meg mindent a béke fenntartása érdekében. Pázmány azonban nem hisz neki, minden mozdulata gyanús, mint Ferdinándnak meg is írja és Bethlen minden mozdulatáról jól van értesülve.

Bethlen ez években két háborúban pusztítja végig a Felvidéket. 1623 augusztusában a felbomlani készülő német protestáns unió utolsó próbálkozását támogatja, de szövetségeseit már e hónapban Tilly Stadlohnál szétveri. Bethlen mégis győzelmesen tör előre és Gödingnél, Morvaországban magát Wallensteint is veszélyezteti, de készletei kifogyván kénytelen fegyverszünetet kérni s 1624 májusában megkötí a bécsi békét. Második betörésével a német protestánsok segítségére jött dán királyt akarja támogatni 1626-ban. Itt már szövetségeseitől 40,000 tallért és 10,000 embert kap és Pázmány értesülései szerint Velence is három helyen tesz letétbe pénzt javára. A haditerv szerint Mansfeld protestáns vezérnek Sziléziában kellett volna egyesülnie Bethlen hadaival, de a dán királyt közben Lutternél döntő csatában megverték a császáriak és Wallenstein Mansfeldet üldözőbe vette. Bethlen Párkánytól visszavonulva, két havi hadviselés után megkötí a pozsonyi békét december végén. Katonailag jelentéktelen, de pénzügyileg kitűnően sikerült hadjárat ez Bethlen részére.

Bethlen a „két vas a tűzben“ elv alapján a harcok szünetelésekor 1625-ben tárgyal egyrészt II. Ferdinánddal, hogy Cecilia Renata főhercegnő kezével a magyar királyi címet is megkapja és kilátásba helyezi ez esetre a katolicizmus támogatását. Fia Bethlen István és a prédikátorok rémülten igyekeznek lebeszélni tervéről. Ugyanakkor azonban tárgyalásban áll a német protestánsokkal is, akik viszont pénzügyi előnyökkel kecsegtetik. Végül is az anyagi előnyök megszerzése reálisabb, mint a becsvágyak, tekintve, hogy Bécsből nem jönnek kecsegtető hírek. Pázmány nem hisz Bethlen ajánlatainak őszinteségében, az 1619-i betörés emléke még ott él gondolatában. De ő is óvatos és ha Bethlennel szemben mindig a harcot javasolja is a császár tanácskérésére, Bethlen ellen folyton a békés szándékokat hangoztatja. Érdekes figyelemmel kísérni levelezésükből, mennyire nem bízik ez a két nagy ember egymásban. Bethlen második betörése előtt 1623-ban ő panaszkodik Pázmánynak a nikolsburgi béke megszegése miatt Wittenbergbe küldött diákjainak leölésével kapcsolatban és Pázmány védekezik és hangoztatja a béke szükségét. A bécsi béke előtt azonban Pázmány 1624 március 7-i véleményében a háború folytatását javasolja Bethlen hitszégei

miatt, békét pedig csak a hét vármegye visszaadásának árán. Ekkor II. Ferdinánd inkább osztrák tanácsadóira hallgatott és a békét megkötötte. Az 1626-i betörés alkalmával megint Pázmány panaszkodik híres levelében az ország romlásáról a folytonos háborúk miatt és Bethlen védekezik, felhánytorgatva még Homonnay rég elfelejtett betörését is Erdélybe. Mikor a békéről van szó, Pázmány nem javasolja a békét, hanem a lutteri győzöt, Tillyt akarja behozatni Magyarországra Bethlen ellen és csak később hajlik a békére. Annyira bizalmatlan Bethlennel szemben, hogy mikor az 1627-i szőnyi békekötés után a törökkel Bethlen ajánlja, hogy a békében megadott falvakat erősebben követeljék, ravasz hátsó gondolatokat keres Bethlen ajánlatában. Ekkori levélváltásuk kölcsönös ijesztgetés. Bethlen panaszkodik, hogy a portán ellene áskálódnak és ijesztgetik Pázmányt, hogy háború esetén a tatárok végigpusztítják az országot. Pázmány viszont köszöni ugyan Bethlen támogatását a töröknél Vác érdekében, de gyanakvása látszik abból a kijelentéséből, hogy a török támadás készen találná Ferdinándot, aki most végez a protestánsokkal s azután majd a törökkel. Szinte kéjjel emlegeti az angol és a dán vereségeket.

Valami megbékülés, a közelgő halálának békessége jön levelezésükbe Bethlen utolsó betegsége alatt, 1629-ben. Pázmány saját egészségének meggyengüléséről panaszkodik s inti a beteg Bethlent, hogy ne próbálkozzék erején felül. Hangsúlyozza azt is, hogy nem hisz a kósza híreknek Bethlen fegyveres készülődéseiről. Bethlen válaszában bizonykodik, hogy szó sem lehet háborúról, hiszen két éve nem írt az angoloknak, franciáknak, dánoknak és hollandoknak. A svédekkel, akikkel paktál, nem említi. Utolsó levelében kötelességszerűleg, mint egyházi ember írja Bethlennek, hogy a katolikus Egyház az igaz egyház. Ezt az emberiesebb hangot leszámítva, mindkét nagy ember állandóan kölcsönös bizalmatlanságot érzett egymás iránt.

5. Pázmány és I. Rákóczi György

Bethlen Gábor halála után Pázmány teljes erejéből támogatja özvegyét, Brandenburgi Katalint, ami természetes, mert az özvegy eleinte titokban katolizált, majd férje halála után nyíltan is katolikus lett. A katolicizmus azonban Erdélyben gyenge alapokon állott s Bethlen Gábor fia, István erős pártot tudott magának szerezni ellene. Igen erős volt azonban a felsőmagyarországi oligarcha családnak, a Rákócziaknak pártja is. A trónért vívott küzdelemben végül is I. Rákóczi György győzött. Pázmány, aki belátta, hogy Brandenburgi Katalin nem maradhat meg Erdély trónján, most már haláláig minden erővel Rákóczi Györgyöt támogatta. Természetesen nem az

indította őt erre, mintha Rákóczi György értékesebb vagy kellemesebb lett volna Bethlen Istvánnál. Inkább azért hajlott feléje, mert a Bethleneket veszélyeseknek tartotta a magyar katolicizmusra. Attól félt, hogy Bethlen fia atyja politikáját folytatná folytonos betörésekkel Magyarországra. Valószínűleg jól is látott e tekintetben. Rákóczihoz vonta továbbá az is, hogy ennek helyzete Erdélyben bizonytalannak látszott, lévén erős pártja ott Bethlen Istvánnak is, másfelől magyarországi birtokai is bizonyos fokig kötötték őt. A bizalmas viszony mégis elég nehezen indult meg Rákóczival. Eleinte, mikor Rákóczi erőszakkal elfoglalta Munkács várát Brandenburgi Katalintól, az özvegynek kedvezett, később azonban ebben a kérdésben is Rákóczi mellé állt. Rákóczi ebben az időben nem lehetett veszélyes a magyar katolicizmusra és az 1631—1632-i konjunktúrát sem tudta kihasználni, mikor Gusztáv Adolf és a svédek szorongatták Ferdinándot. Bethlen Gábor ezt az alkalmat semmiesetre sem mulasztotta volna el a helyzet kihasználására. Mikor azután 1632 második felében már Rákóczi is biztonságban érzi magát Erdély trónján, a lützeni csata és Gusztáv Adolf halála áthúzták számításait. A meginduló eperjesi tanácskozásokon Pázmány Esterházyval szemben is állandóan a béke mellett kardoskodik és hála segítségének, Rákóczi az erőszakkal elfoglalt Munkácsot is megtarthatja. 1634 folyamán állandóan figyelemmel kíséri Rákóczi György politikáját és jól tartja leveleiben a császári seregek sikereinek híreivel, nehogy valamiképen kedve kerekedjék a békét megszegni. Még nem teljesen bízik Rákóczi-ban, aki végül is erdélyi protestáns fejedelem. Félve, hogy talán Wallenstein elfogatása bátorságot kelthetne Rákóczi-ban, leveleiben a nördlingeni császári győzelmet, Weimari Bernát elfogatását, a spáhik lázongását a szultán ellen és a törökök perzsiái vereségeit mind föltálalja Rákóczi épülésére.

Bethlen István pártütése végül 1636-ban Rákóczi ellen a porta segítségével teljesen megerősíti a baráti viszonyt Pázmány és Rákóczi között. Pázmány ekkor teljes erővel, legjobb tudása szerint küzd Rákóczi érdekeiért. Nem elégszik meg azzal, hogy Bethlen István fondorlatairól a bécsi udvarnál teljes felvilágosítást ad, hanem magát Ferdinándot is Rákóczi mellett és Bethlen István ellen igyekszik befolyásolni, olykor a helyzet tudatos színezésével is. Esterházy terveit, hogy Bethlen megsegítésére Rákóczi ellen hadat vezessenek, meghiúsítja. Rákóczi egy időben aggódik is a miatt, hogy Pázmánynak Esterházyval szemben nem elég a befolyása Ferdinándnál és Esterházy csapatösszevonásaira szintén csapatösszevonásokkal felel. De végül felülkerekedik benne a bizalom és szembeszáll a Bethlent hozó török hadaknak. Pázmány állandóan tanácsokkal látja el, mintha csak saját ügyéről volna

szó. „Nekünk is bőrünkben jár az Erdély Országa változása“, írja, ami nagyon illik másik híres mondásához, melyet Kemény János jegyzett föl, hogy Erdély fennmaradása fontos Magyarországra, „mert különben gallérunk alá pökik a német“. Pázmány kiviszi a királynál, hogy csapatokkal is segítsék Rákóczit. Közben azonban a svéd hadak megverik a protestánsoktól elpártolt szász választót és Rákóczi megsegítése Ferdinánd részéről dugába dől. Pázmány most már sürgeti Rákóczit, hogy kössön békét a törökkel. A fejedelem a kénytelen és sok tekintetben megszegyenítő békekötés hatása alatt neheztel Ferdinándra és Pázmányra, de utóbb be kellett látnia, hogy Pázmány legjobb akarata és belátása szerint járt el vele szemben. Meg is siratja halála után „szegény kardinál uramat“.

A viszony Rákóczi György és Pázmány közt nemcsak rideg politikai érdekeken alapult, hanem volt benne valami magyaros, a szentimentalizmustól távol eső kedvesség. Mikor a politikai helyzet nem szorongat, elcseveg vele egészségi állapotáról, kedves embereit nem mulasztja el figyelmébe ajánlani a fejedelemnek és kevéssel halála előtt még Prédikációinak egy példányát is megküldi, mert „kegyelmed pápista prédikációt talán nem is hallott“.

6. Pázmány és Esterházy

A Pázmány—Rákóczi viszonyt kiegészíti és sok tekintetben megérteti viszonya a nagy Esterházy Miklós nádorhoz. A magyar történeten végighúzódó csapás, hogy mostoha, nagy emberek nélküli korok váltakoznak olyanokkal, mikor egyszerre több nagy ember támad, akik azonban erejük egy részét egymás leküzdésére pazarolják. Ily csapás történetünkben pl. a mult században a Széchenyi—Kossuth-ellentét. Pázmány és Esterházy is, mint nagy emberek, szükségképen ellentétbe kerültek egymással. Két erősakarátú ember nem fér meg egy házban, mindegyik vezetni akar s egymást gáncsolják.

Pázmány minden erejével és tudásával védte a primás kiváltságait, különösen a nádorokkal szemben. Már 1622-ben a királyné koronázásán összevesz Thurzó Szaniszló nádorral, mert az ünnepi ebéden a primást előkelőbb helyre ültették. Látszólag kicsiny ok a vitára, de tekintetbe kell venni, hogy ennek a kornak minden nagyobb személyi vitája a rangba sorolás miatt történt, még szinte jelentéktelen személyek közt is. Rómában egyszerű zarándokcsoportok is gyakran összeverekedtek a város kapui előtt, hogy melyik vonuljon be előbb a városba. A kornak ez a beteges rangkórsága ma szinte nevetségesnek látszik, de meg kell gondolni, hogy nem megfelelő ültetés akármely magasabb hivatalnoknak a tekintélyét leronthatta. Thurzó nádor tiltakozott is az ellen, hogy az ország primását a nádor elé ültették. Későbbi időkben, mikor az

udvari etikett a primást rangban a legfiatalabb főhercegnek tekintette s mikor a nádori méltóságot főhercegek viselték, ez nem okozott volna bajt. Pázmány korában azonban ezt a nádori méltóság lealázásának tekintették. Thurzó nádor nem az az ember volt, aki akaratát Pázmányéval szemben keresztül tudta volna vinni s a rangsorban a nádor véglegesen alul maradt. Hozzájárult e rangcsökkentéshez az is, hogy az udvar természetesen ki akarta mutatni nagyobb becsülését a primásnak a protestáns nádorral szemben.

Ha Thurzó Szaniszló alatt a nádori méltóság csorbát is szenvedett, Esterházy Miklóssal egészen más akaraterejű ember került a nádori székbe. Noha őt éppen Pázmány írásai tették katolikussá és a nádori székbe jutása előtt együtt dolgozott Pázmánnyal, mégis érthető, hogy ez az erős jellemű és akaraterejű férfi nem tűrhette Pázmány folytonos beavatkozását a nádori hatáskörbe, amellyel az ország politikai gyep-lőjét is a saját kezébe akarta markolni. A nikolsburgi béke 1622-ben egyelőre oly egyensúlyi állapotot teremtett, amely nem kedvezett Esterházy erősebb fellépésének Pázmánnyal szemben, ha a nádori méltóságra jutása 1625-ben természet-szerűleg is ellentétbe hozta a primással. Így 1627-ig a két nagy ember viszonya még elég barátságos.

A vita kilobbantására a szőnyi béketárgyalások a török-
kel adtak okot 1627 nyarán. Nem egészen elnézés lehetett az, hogy — mint Pázmány a királynak panaszkodik — a nádor őt előszobájában alantás törökök közt meg akarta várakoztatni, mert a török követekkel tárgyalt. Tudatosan sértette ezzel Pázmányt, mintha csak azt mondta volna: „Itt magas politikáról van szó, mit keres itt egy főpap?” Pázmányban azonban emberére talált a nádor, aki jogi téren is felvette a versenyt bárkivel az akkori Magyarországon. Erélyesen tiltakozott a királynál és azzal fenyegetődött, hogy a királyi tanácsból kilép, ha őt sértegetik. Mikor pedig a nádor a nyár végén elrendelte a vármegyék felkelését, a primás megtiltotta területein a felkelést, a vármegyéknél pedig tiltakozott az ellen, hogy a nádor a király tudta és beleegyezése nélkül felkelést rendeljen el. Ettől kezdve mindegyikük igyekezett annyi borsot törni a másik orra alá, amennyit csak tudott. Pázmány Ferdinándhoz intézett levelével 1628 március 10-én megghiúsította Esterházy tervét, hogy a Homonnay-árvák beházasításával az Esterházy-családba a Homonnayak nagy felvidéki birtokait megszerezze. Esterházy azzal vágott vissza, hogy Pázmány tervét a szentgotthárdi apátság zálogból kiváltására és jezsuita kollégium alapítására Szentgotthárdon megghiúsította, mint Pázmány a bécsi nunciusnak panaszkodik (1629 július 27-i levél). A léghi lelkésszel és a Thürzők át-térésével kapcsolatos ellentétüket fent részleteztük.

Apró tüzúrások után 1630-ban erősebb összecsapás következett Rákóczi György miatt. A nádor látva azt, hogy Rákóczi fejedelmi széke nagyon is ingatlag, mindenáron saját jelöltjét, Prépostváryt igyekezett az erdélyi fejedelmi székbe beültetni. Ezzel szemben Pázmány Rákóczi támogatását javasolta a királynak, mert megtámadása esetleg a törökkel is háborút okozna. A küzdelem nem éppen a legszelídebb eszközökkel folyik. Esterházy, aki Pázmányt gúnyosan „vörös vitéznek” csúfolta (előző évben lett bíboros), a kassai tanácskozásból kiszorítja őt és Rákóczi követeit Ferdinándhoz visszatartja. Pázmány viszont folyton írja a leveleket a királyhoz Rákóczi érdekében. Sennyey győri püspök kancellárnak a nádorhoz küldött hírvivőjét feltartóztatja és a kancellárt is buzdítja, hogy ajánlja Rákóczi követeit Bécsben, mert Esterházyban nem bíznak. A nádor, úgy látszik, a maga részéről vádolja Pázmányt, hogy Rákóczival levelez, mert Pázmány védekezik a királynál (1631 március 16.), hogy ő nem kereste a levelezést Rákóczival, de különben is ez a levelezés hasznos az országra. Azt is írja, hogy Esterházy fondorkodik Rákóczi ellen. Közben nem mulasztja el Esterházyt leveleiben ijesztgetni, hogy Ferdinánd ügye Németországban rosszul áll (1632 január 11.), — ami igaz is Gusztáv Adolf sikerei folytán — hogy a török veszedelmes és Magyarország helyzete olyan, mint a zsidóké volt szétszóródásuk előtt (december 29.).

E küzdelemben Pázmány győzött. Ferdinánd nem akart a harmincéves háború német harcaihoz még török háborút is felidézni és a Prépostváry-terv megbukott. Erdélyben Rákóczi György, Pázmány barátja maradt meg fejedelemnek, a békét a nádor nem tudta megzavarni.

Esterházy eddig csak leveleiben támadja Pázmányt, így mikor Sennyey kancellárnak írja: „Isten ne engedte volna meg, hogy ezt a kevély rosszat ismerjem. Ám teljék kedve dőlyfősnek, meglátja rövid nap gyümölcsét cselekedetinek.” Az első kudarc után azonban teljes haragjával tör Pázmány ellen s a harcot 1633-ban az ország színe elé viszi. Nem elégszik meg azzal, hogy Pázmányt vádolja, hogy minden véleményét ellenzi és felkelési rendeletét semmibe veszi, hanem személyében igyekszik Pázmányt sérteni. Így vádolja, hogy elbizakodott és hét lépcsős baldachinos emelvényen gyöngyökkel kirakott selyemruhákban imádtatja magát, míg másfelől az ország védelmére sajnálja a pénzt; még saját jobbágyainak is azt tanácsolja, hogy hódoljanak be a töröknek, inkább, mintsem megvédené őket. A pompaszeretet tényleg megvolt Pázmányban, aki ezzel is a primási tekintélyt akarta emelni, de ügyesen vágja vissza, hogy a nádor egy nyusztmentéje háromszor annyit ér, mint az ő egész érseki ornátusa. Nehezebb a védekezés a másik vádnál, mert tényleg Pázmány a

törököktől folytonosan sarcolt egy-két határmenti falunak megengedte, hogy neve említése nélkül behódoljon a töröknek, mint maga írja Esterháznak 1632 január 11-én. Pázmány itt békeszeretében tényleg túlmegy a mértéken, noha igaza volt annyiban, hogy a falvaknak az adófizetés kevesebbe került, mint a folytonos betörések okozta pusztítás és a foglyokért fizetett váltságdíjak. Az is igaz, hogy ő egymaga nem tudta volna megvédeni falvait a török ellen. Esterházy pedig, úgy látszik, nem akart segítséget küldeni.

A vádak mellett keményebb eszközökkel is folyik a harc. Így a nádor bátorítja a nógrádi alispánt, hogy foglalja el az esztergomi érsekség egy faluját, mert nem hajlandó a felkelésbe lovasz adni. Pázmány erélyesen tiltakozik Esterháznál (1633 szeptember 17.) s fenyegetődzik, hogy az alispánt kivereti. Esterházy és a győri püspök vitájában a püspöknek ad igazat. Esterházy most nyíltan vádolja az ország főpapjait, hogy minden latornak pártját fogják, célozva bizonyára Pázmány eljárására, aki alantasait felbátorította a megyei hatóságokkal szemben. Pázmány Jakusith Györgyöt küldi hozzá a főpapok nevében, hogy tiltakozzék Esterházy sértetései ellen, melyeket a főpapság nem tűrhet. Esterházy jogtalanul lefoglalta magának a Prukiak penzióját, amely egyházi jövedelem, s ha ő volna a győri püspök, megírná neki, hogy ezzel automaticamente egyházi átkot vont magára. Különben a nádor személyét szereti, de sok tettét nem helyesli. A nádorság nem tesz mindentudóvá és mindenki ismerje el, hogy hiba van benne.

1634-ben újra felkelést hirdet a nádor a Wallenstein elfogatása utáni zavaros helyzetben, de az esztergomi káptalan újra megtagadja a katonaállítást. A nádor tiltakozik és vádolja a főpapokat, hogy „azok miatt, akiknek gondjuknak kellene lenni a hazára”, a haza tönkre megy, Pázmányt pedig azzal vádolja, hogy a királyt a felkelések ellen hangolja. Pázmány ellentiltakozásában kiemeli, hogy a felkelésekre semmi szükség nem volt, a király azokat nem rendelte el, és a gondatlanság vádja, amit a nádor hangoztat, sértés a királyra. Egy darabig sikerül a király közbelépésével a vitát elsímítani és Pázmány október 4-i levele a nádorhoz békülékeny hangú. De már az év végefelé a nagyszombati zsinat a primás kiváltságait hangoztatja és Esterházy most már magához a királyhoz fordul vádjaival. A nagyszombati zsinat ugyanis kimondta, hogy az esztergomi érsek jogai olyanok, mint a canterbury-i érseké, aki par regni, továbbá, hogy a primás a király személyes jelenlétét képviseli a király távollétében az 1536. XV. t.-c. szerint. Esterházy ennek alapján azzal vádolja Pázmányt, hogy magát a királlyal egyenlővé teszi és az ország népét alattvalóinak tekinti. Oly vádak, amelyeknél lehetett számítani Ferdi-

nánd/felfortyanására Pázmány ellen. Pázmány ügyvédi ki-búvókkal magyarázgatja, hogyan értette e kijelentéseket, s tiltakozik, hogy eszeágában sem volt magát a királlyal egyen-lővé tenni.

Még egy utolsó csatában mérték össze fegyvereiket Páz-mány és Esterházy 1636-ban, Bethlen István erdélyi próbálko-zása idején. Esterházy látva Rákóczi György teljesen bizony-talan helyzetét, mindent elkövetett, hogy Bethlen István ma-gyar seregektől támogatva foglalja el Erdély trónját Rákóczi-tól. Ha Bethlen a császár és király segítségével uralomra jut, következhetik a törökök kiűzése Magyarországból. Pázmány most is mindent elkövet Rákóczi védelmére és a küzdelem, mint láttuk, Pázmány és Rákóczi teljes győzelmével és Ester-házy kudarcával végződik. Rákóczi György megerősödik a fejedelmi székben. Hogy mily erős lehetett Pázmány és Ester-házy ellentéte, azt az is mutatja, hogy még Rákóczit is biztatja, hogy nem a nádor dönt, hanem a király, odaértve természe-tesen, hogy úgy, ahogy ő, Pázmány tanácsolja. Ferdinándot pedig figyelmezteti, hogy a béke ellenségeire — értsd Ester-házyra — ne hallgasson. — Később azzal is vádolja a nádort, hogy ő szeretne erdélyi fejedelem lenni.

Visszatekintve a két nagy ember közti küzdelemre, ki-mondhatjuk, hogy a küzdelemben Pázmány volt az erősebb, mert mindig az ő békére hajló akarata történt Esterházy hábo-rús szándékaival szemben. Politikájuk éppoly éles ellentétet vont köztük, mint egyéniségük. Esterházy tisztán magyar szempontból nézte a politikát és teljes lelkesedését belevetette. Helyesen látta, hogy Magyarországra jobb jövő nem derülhet, amíg az ország három részre szakadva tessed. Jól látta, hogy Magyarország felvirágzásához az első lépés a török kiverése kell hogy legyen. Ezen az úton akart ő legalább megindulni, mikor a királytól támogatott jelölteket akarta Erdély trónjára juttatni. De Pázmány messzebblátó, európai tekintetű ember létére látta, hogy a harmincéves háború lefoglalja a Habsburg örökös tartományok minden haderejét és pénzügyi segély-forrásait. Ferdinánd királlyal együtt látta, hogy az erdélyi fejedelmek a törökkel együtt, akármennyire meggyengült is ez ebben az időben, még mindig elég erősek ahhoz, hogy Magyarországot vérbe borítsák és hogy ennek megakadályo-zására a császári rendelkezésre álló haderő és pénz gyenge. Békés vérmérséklete és papi hivatása is a békére vitték és így látta, hogy a béke multhatatlanul szükséges Magyarországon, hiszen mindenki szeme előtt állt Németország példája, melyet a háború lángba és vérbe borított. Esterházy magyarabb, kato-násabb vérmérsékletű volt, Pázmány józanabb, számítóbb papi természet. Az ő erélyes fékezése a vérmesebb magyarral szem-ben nem okozott kárt.

Ami módszereiket illeti, őszintén megmondhatjuk, hogy az eszközökben, mint a 17. század gyermekei, egyik sem volt túlságosan válogatós. Szerepelt ez eszközök közt egymás párt-hívei levélvivőinek erőszakos feltartóztatása, egymás ijesztgetése, egymás befeketítése a király előtt, egymás vádolása a nemzet előtt. Az is bizonyos, hogy minden ügyben, ahol szerét teheték, keresztülhúzták az ellenfél számításait és apró tűszúrásokkal igyekeztek egymást bosszantani. A harcmodort illetőleg Pázmány simább, furfangosabb, de nyugodtabb, míg Esterházy haragosabb, felfortyanóbb, ami természetes is, tekintve, hogy a küzdelemben mindig a nádor maradt alul. Az országra pedig mindig csapás két nagy ember vetélkedése a vezetésért. De két oly erősakarátú és értelmes ember, mint Pázmány és Esterházy, nem férhetett meg egymás mellett az ország két vezető méltóságában. És magasabb nézőpontról tekintve a vitát, mennyi értékes magyar erő pocsékolódott el abban, hogy két nagyeszű, nagytehetségű államférfiú egymással vagdalkozott a helyett, hogy erejét a közös ellenség ellen fordította volna. A vita lényegét tekintve pedig ma elfogadjuk ugyan és tisztelettel meghajolunk a primás értékes és nyomatékos beleszólása előtt, de hadi és kormányzati kérdésekben a Pázmányéhoz hasonló beavatkozást mégis illetéktelennek tartanók.

IX. Világtávlatok

1. Pázmány diplomáciai küldetése Rómába

Esterházynál tehát ügyesebb diplomatának bizonyult Pázmány és könnyű volt vele szemben felülkerekednie. Azonban ő is talált egy diplomatára, akinek köreibe avatkozva ő is alulmaradt, s ez nem kisebb ember volt, mint Richelieu bíboros. Mikor 1632-ben Gusztáv Adolf támadása kezdett mind veszélyesebbé válni a Habsburgokra és a katolikus ligára, II. Ferdinánd Pázmányt szemelte ki arra a feladatra, hogy VIII. Orbán pápát a Habsburgok hathatósabb támogatására bírja. Pázmány mint a pápai és jezsuita diplomácia alapos ismerője úgy vélte, hogy kitűnően ismeri Róma diplomáciai rejtekeit. Mikor ő teológus korában VIII. Kelemen idejében a Collegium Romanumban tanult, a pápai diplomácia, mint láttuk, Magyarország felszabadítására törekedett a török járom alól és a felszabadított országnak katolizálására Carrillo tervei szerint. Pázmány magyar katolikus politikai elgondolásával ez a politika teljesen egyezett. És a római szellemben, úgy látszott, ez a gondolat VIII. Orbán alatt sem veszett el. Hiszen 1629-ben a tudós, de kissé fantasztikus Campanella a Monarchia del Messia-ban megcsinálja tervezetét egy világ-

államnak a pápa vezetésével, ahol örök béke uralkodik. A nemzetek a török kiveretése után Európából békében és boldogságban élnek egymásmellett a pápa vezetése alatt. Nincs adatunk arra, hogy Pázmány a tehetséges dominikánusnak ezt az utópiáját olvasta volna, de tervezete, amellyel Rómában hatást igyekszik elérni, emlékeztet Campanella népszövetségi tervére. Ő is azt ajánlja a pápának, hogy a nemzetek szövetezzenek a török kiverésére és becsvágyaikat a török birodalom roncsaiból elégítsék ki. A béke kölcsönös biztosításának eszméje is — szankciókkal a békezavaró nemzet ellen — már szerepel Pázmány tervezetében. Természetesen, mint II. Ferdinánd követe, nem emlegetheti a pápa alatti egyesítést. Rómában ezt a tervezetet már Campanella művéből ismerték, azonban azt is kell tudnunk, hogy Campanellát ugyan a pápai udvarban politikai szolgálataiért szívesen látták, de fantasztikus elnagyolásai és politikai ügynökösködései miatt Rómában még rendtársainál sem volt meg a tekintélye és utópiáit megmosolyogták. Hozzá kell még vennünk azt is, hogy VIII. Orbán Rómájának politikai felfogása lényegesen eltért VIII. Kelemen elgondolásától. Ebben a Rómában már mindenütt ott dolgozott Richelieunek messzenyúló keze, ő pedig nem utópiákkal dolgozott. Richelieu volt az, aki a spanyol és osztrák Habsburgok harapófogójába beszorított Franciaországot a Spanyolország — Milánó — Franche Comté — Belgium gyűrűből kiszabadította. Elszász egy részének meghódításával, azáltal, hogy a svéd protestáns Gusztáv Adolfal szövetekezett és reális gondolkodásával meglátta, hogy a harmincéves háború nem vallásháború elsősorban. Minden katolikus ember és így Pázmány is úgy láthatta, hogy ebben a helyzetben VIII. Orbán pápának csakis a katolikus oldalon lehet a helye és Franciaország svéd szövetségi politikáját nem helyeselheti. Ebben alapjában véve igaza volt Pázmánynak, de közben két oly eset történt, amely a pápát könnyű prédájává tette Richelieu diplomáciájának.

2. VIII. Orbán és a Habsburgok

Az egyik a mantovai eset 1630-ban. II. Ferdinánd a háború dán szakaszát a lübecki békében lezárva, teljesen úrnak érezte magát Németországban, az elfoglalt protestáns részeken is visszaállította a katolicizmust (Restitutionsedikt) és elég erősnek arra, hogy Olaszországban a francia diplomácia térfoglalását Mantova császári hűbérnek, a Gonzagák francia ágának trónraültetésével Nevers herceg személyében háborús úton hiúsítsa meg. Mantova feldúlása és kirablása a császáriak által 1630-ban nagyon megijesztette VIII. Orbánt is, félni kezdett V. Károly korának feléledésétől. A Habsburgok teljes szolidaritását érezte Olaszországban, hol a nápolyi királyság, Milánó és most már Mantova is kezükben volt és

mint olasz fejedelem kénytelen volt ezzel szemben a franciákra támaszkodni és Richelieure hallgatni, ha a franciák szövetségését a svéd protestánsokkal nem is helyeselte. A mantovai sikert II. Ferdinándnak VIII. Orbán elfordulásával kellett megfizetnie. Ugyan szélesebb látókörű diplomaták mindent megtettek a mantovai kaland megakadályozására Bécsben, így II. Ferdinánd nagy befolyású jezsuita gyóntatója, a belga származású Lamormain, aki a Pazmaneumnak is első régenese volt. Maga Pázmány is nagy érdemeket szerzett VIII. Orbán csáládjával, a Barberiniekkel szemben, mikor ő is ellenezte a mantovai tervet, mint levelezése a Barberini bíborosokkal 1629—30-ban bizonyítja.

3. Pázmány Rómában

Pázmány tehát mint grata persona ment Rómába. Azonban a helyzet Gusztáv Adolf gyors térhódítása következtében mind jobban elmérgesedett. Pázmány Rómába érkezése előtt a spanyol követ, Borja bíboros, erőszakosan igyekezett a pápát a Habsburg-szövetségbe vonni. Az 1632 március 8-i consistoriumi ülésen Borja bíboros kifejtette, hogy ha a katolicizmust kár éri Németországban, azért tisztán a pápa lesz felelős. A consistorium botrányban végződött, mert VIII. Orbán pápa el akarta hallgattatni Borját, amit az tekintetbe se vett és támadását ellene oly haragosan folytatta, hogy Antonio Barberini bíboros felindulva ragadta meg karját. Richelieu sietett a pápának Franciaország nagyrabecsülését és hódolatát, valamint megbotránkozását Borja támadása miatt kifejezni.

Ilyen körülmények közt érkezett küldetésében Pázmány 1632 március 29-én. Pázmányt ugyan, aki egyszersmind a bíborosi kalap átvételére is jött, nagy tisztelettel és pompával fogadták. Díszes kíséretében a hajdúkat mint magyar főnemeseket megbámulták. A főpapok is nagy csodálattal hallgatták ékes latin beszédét. Mindenki látta, hogy egy magyar főpap mégiscsak más műveltséggel rendelkezik, mint az akkori időknek közismerten tudatlan spanyol bíborosai. Mindez azonban keveset használt, mert mikor Pázmány kijelentette, hogy ő mint császári követ jött Rómába, ebben a minőségében nem akarták fogadni, mert egy bíborosnak méltóságán alul áll császári követségben eljárni. Pázmánynak mégis sikerült előadnia követsége célját: a pénzsegély felemelését kérni II. Ferdinánd részére, közbenjárását Franciaországban, hogy a svéd szövetséget adja fel és a fentvázolt szövetségi tervét ajánlani a pápának április 6-i kihallgatásán. Minthogy Borját erősen védelmébe vette a pápával szemben és erős bírálat alá vette a pápa politikai magatartását és hadikészülődéseit is, VIII. Orbán úgy érezte, hogy teljesen ellenségének, Borjának befolyása alatt áll. A franciák el is terjesztették ezt a felfogást

Pázmány befolyásoltságáról, a Barberinieket, a pápa családját pedig kecsegtető kilátásokkal Nápoly trónjára igyekeztek megnyerni, ha a Habsburgok elvesztenék Nápolyt. Így Pázmány bármily tudással védte igazát, így mikor bebizonyította, hogy sok precedens van arra, hogy császári követ lehet bíboros, bármennyire erélyesen bírálta is a pápa franciabarátnak látszó politikáját, semmi eredményt sem érhetett el. Élete vége felé a richelieui diplomáciával szemben élete legnagyobb kudarcát kellett megélnie.

Ha tekintetbe vesszük a nehéz körülményeket, amelyekkel Pázmánynak meg kellett küzdenie, ez a kudarc semmiképpen sem róható föl teljesen az ő diplomáciai ügyetlenségének. Egészben véve mégis ki kell mondani, hogy Pázmány nem diplomáciára született. Az ő heves, szokimondó természete, világos, határozott szavakba öntött beszédmódja elüt a vérbeli diplomaták jellemétől. A símaságnak és erélynek bizonyos keveréke megvolt ugyan benne, mint a vérbeli diplomatáknál, de benne túltengett az erély a símaság rovására. A diplomácia alacsonyabbrendű eszközeit sem tudta bizonyára kellőleg használni. Nem tudta, kit és mily eszközökkel lehet megnyerni a pápai udvarban. Onéretében sértve, duzzogva jött vissza Magyarországra a pápai udvar diplomáciai szövedékei közül és még itthon is vádolta a pápát, hogy nem viseli őszintén szívén a katolicizmus érdekeit.

X. A főpap és nagyúr

1. Érseki kormányzata

Látva Pázmány kiterjedt politikai és diplomáciai tevékenységét, azt hihetnők, hogy az egyházi kormányzatot ekkora politikai elfoglaltság mellett elhanyagolta. Pedig ha levelezését Rómával, a püspökökkel és káptalanokkal áttekintjük, bebizonyosodik, hogy ő az érseki kormányzatban is értékes és maradandó munkát végzett. Azt lehet mondani, hogy a tridenti zsinat végzéseit voltaképpen ő hajtotta végre először Magyarországon. A zsinat rendelkezései nemzeti és egyházmegyei zsinatokról intézkednek az egyházi ügyek megvitatására. Érseksége első éveiben a háborús zavarok, a száműzetés napjai Bécsben Bethlen foglalása alatt megakadályozták ugyan abban, hogy e zsinatokat megtarthassa, de már 1622-ben, a nikolsburgi béke évében püspöki konferenciát hív egybe Sopronba, ahol az országgyűlés is ülésezik ekkor és megakadályozza, hogy a békét a klérusra hátrányosan magyarázva hajtsák végre. 1626-ban kánoni látogatásokat rendel el és intézkedik a concubiniarius papok eltávolításáról. 1628-ban egyházmegyei zsinatot tart és határozatba viszi, hogy ezen-

túl a főesperesek az egész megyét végiglátogassák, a nős papokat büntessék és ne engedjék, hogy bárkinek is két javadalma legyen. 1629-ben Nagyszombatban nemzeti zsinatot tart, melyen ugyanezen intézkedéseket keresztülviszi. Bíborossá kinevezése 1629-ben ugyan II. Ferdinánd ajánlatára történik, de a Szentszék dicsérettel szól Pázmány kolostori erényeiről, bölcsességéről, alázatáról és munkájáról Magyarország érdekében. Pázmány feleletében kiemeli, hogy nem sokat ad fáklafényként ellobbanó dicséretre, hanem azt tartja fontosnak, hogy működése sikeres legyen. 1630-ban nemzeti zsinaton vezeti be a római breviáriumot és miscskönyvet, tekintve, hogy megengedték a magyar szentek officiumait is tartani. Tiltakozik az ellen, hogy a zágrábi egyházmegyében nem akarják bevezetni a római új könyveket. Ugyanekkor egyházmegyei zsinatot is tart, amelyen már tekintettel a paphiány enyhülésére időközben, a főesperesi látogatásokat kötelezővé teszi és szigorú intézkedéseket rendel el a vétkes vagy hanyag papok ellen. A visitatio liminum-ot, azaz a kötelező négyévi látogatásokat Rómában ugyan a háborús viszonyok és bizonyára a nagy költségek miatt is nem tartja be, de mindannyiszor mentegetődző levelet ír a pápához és jelentéseit megbízottjaival küldi meg Rómának. A katolikus reformáló főpapok közt is Pázmányt az egyháztörténelem barátja, Dietrichstein olmützi püspök és Harrach prágai érsek mellé állítja.

És mint érsek, szigorú rendet tudott tartani. Abban az időben, amikor amint láttuk, még bíborosi consistoriumban is majdnem tettelegességre került az ügy a Borja-kérdésben, a kanonokok sem voltak hasonlóak a maiakhoz, hanem azokban is sűrű vér kavargott. Így Balásfy pozsonyi prépost bizonyos szöllők és házak kérdésében összevész a kanonokokkal, és egyiküket kidobja az ablakon, prágai példára, 1618-ban, a másikat pedig elvereti. A pozsonyi prépostság mellett azonkívül a győri örkanonokságot is meg akarja tartani. Pázmány kellő vizsgálat után ítélik és bármennyire le van kötelezve Balásfynak vitairatai miatt, mégis kimondja, hogy követelései jogtalanok, hogy a kettős javadalmat nem tarthatja meg és írásban kell biztosítania a kanonokokat, hogy többé nem támadja meg őket. A pör tartalma alatt Pozsonytól távol két heti böjttel és vigiliával sujtja. Viszont a kanonokokat is megszorítja azzal, hogy a prépost jogát az ellenőrzésre, hangsúlyozza. Mert bizony a kanonokok is szerettek el-elmaradozni a korból.

Mint a pálosrend védője, erős kézzel nyúl a rend reformjához, vizsgálóbiztost kéret Rómából, a Propaganda-hivataltól, erélyes rendszabályokat hoz, az egész rendet gyűlésbe hívja egybe Ausztriában és mikor a lengyel pálosok fondorkodása következtében megválasztott új rendfőnök, Zaycz János Rómá-

ban áskálódik ellene, minden gondolkodás nélkül elfogatja. De szigorú más rendekkel szemben is, ha bizonyos fokig megértő is. Így a pozsonyi klarisszáknak megengedi háromszor hetenkint a húsételt, de két évvel később megszigorítja a látogatásokat a zárdában. Erélyes még a városi tanáccsal szemben is Nagyszombatban, mikor a közrend felbomlását látja. Az 1632-i pestis idején átír a városi tanácshoz és eltiltja a zajos farsangi multságokat, majd egészségügyi intézkedésekre kényszeríti a várost, így a ruhák szellőztetésére; a nyilvános temetési meneteket pedig eltiltatja a céhek részéről.

2. Pázmány, a jogász

De Pázmány nemcsak erkölcsi vezetésével emelte az érsekség tekintélyét, hanem annak jogait körömszakadtáig védte is és halála után a szegény egyházmegyét gazdagnak hagyta hátra. A fontos jogi vitákban egy kivételével mindig sikerült érvényesíteni álláspontját. Láttuk, hogy már az érsekség elfogadása előtt is erélyesen lépett föl, egy jottányit sem engedett az érsekség jogaiból ígéreteiben és mihelyt az érseki székbe ült, első dolga volt tiltakozni a kamarák egyes túllépései ellen. A malomjogot nem adja, az érsekújvári őrség fizetését sem hajlandó feltétel nélkül vállalni, a birtokbérletet is a saját feltételeihez köti. Majd 1622-ben visszaszerzi az érsekség részére az úgynevezett pisetum-jogot, azaz bizonyos részesedés jogát az újonnan vert ezüstpénzek után, amely jogot már félszázad óta a kamara gyakorolt az érsekség rovására. Nem mulasztja el megszerezni a bizonyító okiratokat, de hivatkozik a király katolikus gondolkodására is, hogy az érsekség jogait nem bitorolhatja. Ezzel sem elégszik meg, hanem mikor 1624-ben, Bethlen második betörése után a pénzverőben rontják a pénz minőségét, tiltakozik az egész ország nevében mint a pénzverésnek ellenőrzője. Van is értéke a magyar pénznek ebben az időben, a fizetéseket is magyar pénzértékben követeli.

De nemcsak saját érsekségének jogaiért száll síkra, hanem általában az egyházi jogokért. Így 1621-ben emlékiratot ír az esztergomi érseki szék és más püspöki székek hosszú betöltetlensége ellen. Pázmány előtt ugyanis szokásba jött, hogy az üresedés alatt a kamara élvezhesse a jövedelmeket. Nem mulasztja el minden üresedés idején a saját jelöltjeit ajánlani a királynak. Ezeket azután Rómával szemben is fenntartja. A kamara másik visszaélését, a főpapi hagyatékok zárolását és a főpapi végrendeletek semmibevételét is megszünteti. 1625-ben Balásfy halála alkalmával felháborodással támadja a pozsonyi kamarát, amely a hagyatékot lefoglalta, úgyhogy Balásfy napokig temetetlenül hevert. A kérdést mindenkorra rendeztetni a király által 1628-ban és minden elhalá-

lozásnál megteszi intézkedéseit. Tiltakozik 1626-ban az egyházi javak elzálogosítása ellen is a király által szorult anyagi helyzetekben. Ez nem is fordul többet elő.

3. A szentgotthardi ügy

A már eddig elzálogosított egyházi javak visszaváltására törekszik és itt éri az egyedüli jelentős kudarc jogi téren, éspedig Esterházy részéről, akit politikai téren legyőzött. Ugyanis a szentgotthardi apátságot igyekszik visszaváltani özv. Batthyányné Popel Évától, hogy a vagyonból jezsuita kollégiumot állítson. Ez nem sikerül neki, az özvegy végül is megtarthatja a birtokot életében s utána visszakerül a ciszterciek kezére, akiké az elzálogosítás előtt volt. Hogy megérthessük ezt az egy kudarcot, ismernünk kell az 1627—29. évek bizonyos harcait. II. Ferdinánd a dán királyt megvervén, még a lübecki béke előtt készül arra, hogy a protestánsoktól elvett egyházi javakat Németországban visszavegye s e törekvés eredménye 1629-ben a Restitutionsedikt. A rendelet kiadását megelőzőleg a jezsuiták, akiket elsősorban II. Ferdinánd nagy befolyású gyóntatója, Lamormain vezetett Pázmány segítségével (aki intézetének, a Pazmaneumnak volt előzőleg első régense), mindent elkövetnek, hogy a régi egyházi javakat ne előző tulajdonosaik, akik elhagyták azokat, — kapják vissza, hanem az ellenreformációban érdemeket szerzett jezsuiták. Caraffa bécsi nuncius, Dietrichstein olmützi püspök és főleg Harrach prágai érsek, már eddig is haragudtak, hogy osztrák ügyekben II. Ferdinánd jobban hallgat gyóntatójára, aki óriási levelezésében bonyolítja le titokban a legnehezebb ügyeket. Lamormain kissé elbizakodott fellépése is sértette őket és közös tanácskozásukon elhatározták, hogy mindent elkövetnek a jezsuita igények visszaszorítására. A jezsuiták ellen Magni kapucinus, Harrach meghitt embere harcot kezdett röpiratokkal is. Batthyánynénak protestáns létére a királynénál is megvoltak az összeköttetései, ügyesen felhasználta a jezsuiták elleni gyűlöletet és a Pázmány—Esterházy-ellentétet is. Így érthető Pázmány egyetlen nagyobb jogi kudarcra. Mellesleg egy esetben Pázmány is kihasználja Caraffa nuncius haragját a jezsuiták ellen és 1627 június 7-i levelében kéri, hogy tiltsa el a jezsuitáknak, hogy nemesi ifjakat felvehessenek a rendbe, mert így katolikus családok vagyona olykor protestáns kézbe kerül s ez visszariaszt sok családot, hogy a jezsuitákhoz adja iskolába gyermekét.

4. Egyéb jogi harcai

Az egyházi birtok védelmében kész volt a legszigorúbb eszközökhöz folyamodni. Így a buzgó katolikus özvegy Forgách Zsigmondnét kiközösítéssel fenyegeti meg, ha Aszalót,

mely a váradi püspökség birtoka, át nem adja. A győri püspökkel Komárom miatt vitázik s a győri helynököt büntetéssel fenyegeti, ha a vita eldőltség felveszi a komáromi jövedelmeiket. Nyitra szabad királyi várossá tételét akadályozza, mert ez a nyitrai püspök jogait sértené. Pongrác bárót, aki a sándorfi plébánost megcsonkíttatta, megidézteni a törvényt napra és követeli jószágának elvételét. Az ügyet bécsi emberénél, Ferenczffy kamarai titkárnál is sürgeti.

De a jogok érdekében síkra száll még a Szentszék előtt is. Így az apostoli királyi cím viselési jogát a magyar királyok címében bizonyítja régi okiratok és a Hármaskönyv alapján. Ezt a címet a Szentszék ekkor nem volt hajlandó megadni s csak Mária Terézia óta viselik a magyar királyok. Síkra száll a király kinevezési joga mellett még a címzetes püspöki címnél is. Mikor II. Ferdinánd Pázmány ajánlatára Simándyt nevezi ki erdélyi püspöknek, ami ebben az időben csak címet jelentett, a Szentszék tiltakozásával szemben rámutat arra, hogy az erdélyi püspöki méltóság nem pusztán cím, hanem gondját viseli az erdélyi katolikus székelyeknek is. Hosszú vitát folytat a Szentszékkel a püspöki beiktatás magas illetékeinek elengedéséért, illetve leszállításáért, noha a Szentszék tiltakozik ez ellen és azzal fenyeget, hogy a püspököket, amíg az illetéket le nem fizetik, nem erősíti meg s addig az országgyűlésen sem vehetnek részt mint püspökök. Erre azzal vág vissza, hogy ez az országgyűléseken a protestánsok javára dönti el a mérleget. Az illetékek kérdését is Caraffa nuncius sürgeti ugyanakkor, mikor a jezsuitákat is támadja.

Jogi harcai Ausztriára is áterjednek. Wsetini morva helységben lévő birtokán a parasztok megtagadják a szolgálásokat. Pázmány barátjának, Dietrichstein olmützi püspöknek egymásután írja ekkor a sürgető leveleket a parasztok megtörésére, amíg végre falunként 2—2 paraszt jön bocsánatot kérni. De hogy a jogi érzék nem vitte arra, hogy a szegény népet kihasználja, azt mutatják jogi intézkedései, melyekkel viszont az érsekség birtokain a szegény jobbágyokat védelmébe vette. Védelmükben a legkíméletlenebb hangot használja. Így a körmöci tanácsra ráír, hogy a parasztok váltságdíját ne tartsa vissza. A nagyszombati tanáccsal egy jobbágynak 200 forintját adhatja vissza. Pálffy István grófra ráír, hogy ha garázdálkodó embereit nem viteti ki az érsekségi falvakból, majd ő fogja őket kivitetni. A bécsi udvari kamara előtt támogatja a bányászok panaszát, akiket a kamara a bérfizetésnél megrövidít azáltal, hogy a bér harmadát tallérban adja és azt nem 100, hanem 150 krajcárban számítja talléronként. Ilyen egy bérharc a 17. században Magyarországon.

De nemcsak magánjogi téren, hanem közjogilag is éles

harcokat vív. Láttuk harcát a nádorral a nádori és primási hatáskört illetőleg, a nádor jogát illetőleg a megyei felkelés elrendelésére, melyet nem ismer el. Emlékiratot ír továbbá 1625-ben a trónöröklésről október első napjaiban, mely emlékiratban végigtekinti a magyar törvényeket a kérdésben Szent Istvántól kezdve. Magyar érzését mutatja, hogy mikor Pannonhalmán a kommandátori rendszer megszüntetéséről volt szó, mely rendszer alatt az apátságot világi emberek élvezték, a bécsi püspöknél tiltakozik az ellen a terv ellen, hogy a pannonhalmi főapát osztrák legyen, minthogy magyar bencések a török pusztítás óta nem voltak. Az ellen is tiltakozik a királynál 1624-ben, hogy a bécsi béke után következő török tárgyalásokra magyarokat nem küldtek ki.

5. Gazdai tehetsége

Közmondásos a magyar ember nemtörődömsége és könnyelműsége pénzdolgokban. Egy tudós főpaptól pedig, aki vitairatokat ad ki, aki prédikál, aki politikával foglalkozik, aki Egyházát vezeti s aki jogi vitákat folytat, senki nem várná, hogy a gazdasághoz is értsen. Ha Pázmány hozhatott is magával valami tudást a gazdálkodáshoz atyja gazdaságából, ahol saját szemével látta, hogyan kell egy birtokot vezetni, papi, eleinte különösen szerzetesi, majd később politikai hivatása szükségszerűleg lekötötték teljes figyelmét. És neki még e sokféle gond között is volt érkezése, kedve és tehetsége gazdasági ügyekkel bibelődni. Az 1619—21. évek száműzetése alatt Bécsben Bethlen betörése következtében meg kellett ízlelnie a nélkülözést is érsekségének mindjárt első éveiben. 1621 őszén nehézségei annyira megnöttek, hogy kénytelen a királytól ötévi tanácsosi fizetését előre kérni, mert birtokai foglalás alatt lévén, semmi jövedelme nem volt.

Alig kerültek vissza az érseki birtokok, már 1622-ben erélyes intézkedéseket tesz, hogy érseki jövedelmeit minél jobban fokozza. Érsekújvári gazdatisztjéhez intézett 1622 májusi utasításaiban intézkedik a teendőkről. Tudja, hogy nagy gazdaságban a gazdatiszteknek igen fontos a körmére nézni, ha nem akarja, hogy a haszon elkallódjék. Így azután magának tartja fenn az ellenőrzés jogát. Nála nélkül nem szabad semmi pénzügyletet lebonyolítani, bérleteket kiadni vagy adósságot felvenni. Ismerve jól a szokott fogásokat, hogy ezért meg ezért nem lehet fizetni, meghagyja, hogy a behajtásokat Szent György-napig kell eszközölni s a gazdatiszt egyévi fizetésével felelős ezért. A kellő ellenőrzés végett meghagyja, hogy a termények felszámolásánál a falu bírása és esküdtjei is jelen legyenek. A lopást és visszaélést ugyan kiirtani így sem lehet, de tekintve az emberek csacsogó természetét, igen szűkre lehet szorítani. S gondja van a bevételek minden alak-

jára, a szántóföldekre, erdőre, legelőre éppúgy, mint a szőlőkkel kapcsolatban a hordókra, a hegyvámra, a kocsmajogra, a maktizedre, a halastóra, a kertekre, még a baromfiakra és a juhtejre is. A rideg gazdasági utasítások közt nem felejtí el a termelés legfontosabb tényezőjét, a népet sem. A szegény népet nem engedi elriasztani a munkától kizsárolással. Figyelmebe ajánlja gazdatisztjeinek a jobbágyokat és megparancsolja, hogy ne túrják meg, hogy a nemesek szolgálkat kínozzák. Utasításainak bevezetésében mindjárt a birtok népének vallási gondozását is lelkére köti intézőinek. Az érsekség jogaiért küzdve láttuk, hogy sok kiadástól menti meg azt, így az újvári őrség fizetésétől és sok bevételt szerez neki, így a malomjog és a pisetumjog visszaszerzésével.

Végül megkörnyékezi még IV. Fülöp spanyol királyt is, aki a bécsi és római udvaroknál a vezető emberek kedvezését évjáradékokkal szokta megnyerni, hogy neki is 3000 arany évjáradékot biztosítson. A spanyol király meg is adná ez évjáradékot, ha a harmincéves háború következtében felmerült pénzügyi zavarai miatt nem volna kénytelen kiadásait megszorítani. Mikor azonban 1625-ben a dán támadás szorongat és igen fontos, hogy II. Ferdinánd fia elnyerje a magyar királyságot mint a császárság előlépcsőjét, Pázmány felhasználja az alkalmat és diplomata ügyességgel hódolatteljes levélben értesíti IV. Fülöpöt III. Ferdinánd magyar királlyá választásáról s ugyanakkor Ossuna gróf spanyol kancellárnak értésére adja, hogy ő ugyan nem szorul rá a spanyol aranyakra, de az évjáradék megadása megtisztelés órá nézve, Magyarországra nézve pedig dicsőség. 1633-ban az évjáradék 6000 aranyra emelkedik.

6. Pázmány és a kamarák

A kamarákkal, melyek a pénzügyeket kezelték az országban, állandó harcban áll, hogy minél több pénzügyi előnyt csikarjon ki tőlük. Háborús gazdálkodás lévén, a kamarák minden ürügyet felhasználtak, hogy jövedelmüket a főúri és papi birtokokból emeljék. Az ilyen rendszertelen adóprécsavarás természetesen bizonytalanná tette az adórendszert. Aki tudta, kialkudta magát a terhek alól s az ügyetlennek kellett az ügyes helyett is fizetnie. Pázmány pedig az ügyesek közé tartozott. A kamarák egyik pénzforrása a főúri és egyházi birtokok tizedeinek bérbevétele s a bérlet árát tekintettel a háborús viszonyokra bizonyára szelíd nyomással igyekeztek alacsonyra szorítani. Pázmányt nem lehetett nyomni. 1624-ben, a dán támadás idején a tizedbérletet május 8-án 50,000 frt.-ért kínálja a kamarának, valószínűleg mert felülről szorították, de a válaszra csak két napi határidőt ad és mikor ez alatt a rövid idő alatt egy hivatal sohasem tud felelni, a bérletet más-

nak adja ki, minden bizonnyal előnyösebben. Mikor a kamara végre júniusban panaszkodik, hogy nem ő kapta a bérletet, mentegetődzik, hogy ő a kamara ajánlatára rögtön felelt. Vigasztalásul időn kívül egy kisebb bérletet ad a kamarának 2300 forintért. 1625-ben meg éppen nem hajlandó bérletet adni a kamarának, mert hátralékban van a fizetéssel. Élénk világot vet ez a kis eset is az akkori idők pénzügyi viszonyaira, mikor a pénzügyi hivatalok nehéz időkben is csak kesztyűs kézzel mertek bánni a nagyokkal. A gabonaszállításnál a hadsereg részére ugyanez a játék. 1623-ban áldozatkészségére hivatkozik, hogy a gabonát 2 frt. 50 kr.-ért adta a piaci 7 frt.-os ár helyett, de már az 1624-es háborús évben, mikor cigánymódra rá akarják disputálni, hogy a leszállított búzát már kifizették, tiltakozik ez ellen és bizonygatja, hogy az idén semmi gabonája nincs, mert az ellenség elrabolta és a saját házi szükségleteire is háromszorosan áron kell vásárolnia.

Nem mulaszt el oly előnyöket sem kihasználni, amelyek a gazdaságilag, üzletileg kevésbé fegyelmezett elme előtt elsiklanak mint jelentéktelen és számítgatással járó dolgok. Így 1628-ban a királytól a kincstár által eddig használt két falu használatáért évi 200 frt.-ot kíván, de a 60 évi elmaradt használat fejében 1000 mázsa vörösrezet kér fizetés fejében, aminek előnyét a pénzrontásnak ebben a korszakában nem kell hosszasan magyarázni. A rezet újból és újból megsürgeti a királynál éppúgy, mint a kamaránál s mikor látja 1630-ban, hogy a rézben fizetés késik és a svéd háború folytán bizonyára el is marad, azt kéri, hogy rézzel fizetés helyett jó lesz az is, ha a császár megengedi, hogy összes országaiban illeték nélkül szállíthasson marhát. Kisebb, de hasonló jellegű üzlet jótékony célra, mikor a szentgotthardi apátság zálogának megváltására ezüstöt akar adni a körmöci pénzverőnek, hogy abból a király engedelmével pénzverési illeték fizetése nélkül tízezer frt. értékű pénzt verjen. Az alantasabb hatóságokkal szemben viszont pénzügyi kérdésekben a rideg elutasítás álláspontjára helyezkedik. Így a nagyszombati tanáccsal szerződést köt szolgáltatásokra a pénzrontás idején és mikor azután 1628-ban sok tekintetben Pázmány sürgetésére újra teljes értékű pénzt vernek s az árak ennek következtében esnek, nem hajlandó a szerződést megváltoztatni. Komárom városa a tizedeket árvízsjuttotta esztendőben akarja megállapíttatni, hogy jobb években is így fizethessen. Az értékmegállapítást nem hajlandó más évekre kiterjeszteni. A soproni borkereskedő polgárnál azzal akarja biztosítani, hogy jó bort szállítson, hogy megcsillogtatja a hiú polgár szemei előtt, mennyire fogják dicsérni előkelő vendégei Sopront. Alattvalói hiába igyekeznek belőle pénzt kisajtolni, megérzi mikor adhat, mikor nem. Mally, pozsonyi jezsuita rectorának kereken

kijelenti, hogy az általa ajánlott házat nem veszi meg. Hmirának, a Pazmaneum régensének is röviden megmondja 1635-ben, hogy pénzt nem küldhet, mert az egyetem alapítása és más alapítások tárcáját kimerítették. De az anyagi oldalakon kívül egyébként is az a gazda, akinek a szemétől hízni kell a nyájnak, mert gyümölcsfáit maga oltogatja és 1636 júniusában koraérő őszibarackot küld barátjának Dietrichsteinnek a maga gondozta, török vesszővel oltott őszibarackfáról. Dietrichsteinnek különben a magyar föld termésével, vaddal, borral, szarvasgombákkal, dinnyével kedveskedik gyakran hála-ból, hogy wsetini gazdaságát támogatja.

XI. Az alapító

1. Közművelődési intézményei

Hogy Pázmány kitűnő gazda létére ennyire féltékenyen vigyáz az érsekség és a saját anyagi érdekeire, jogosan meg-róhatnók és kapzsisággal vádolhatnók. Ha azonban az érem másik oldalát is tekintjük és látjuk, hogy az érsekség folyton növekvő óriási haszna végeredményekben kultúrintézményekre ment, amelyeknek áldásos eredményét nemcsak kora érezte, hanem mi is haszonélvezői vagyunk, akkor egyenest magasztalni kell, hogy az érseki vagyonnal jól sáfárkodott. A magyar kultúrának és a magyar katolicizmusnak felbecsülhetetlen haszna az, hogy Pázmány jól gazdálkodott. Hitvitairataival megbontotta a protestantizmus sorait, intézkedéseivel megerősítette a katolicizmust, de egész munkája halálával szét-esett volna, ha erős alapokat nem vet neki. A visszahódított tér hamar kisiklott volna a katolikusok kezéből Pázmány halála után, ha nem gondoskodott volna őrtálló katonákról. Magyarországot annakidején a protestantizmus meghódította a katolikus papok hiánya és tudatlansága folytán. A papnevelést és ezzel együtt az ország nevelését kellett teljesen új alapokra fektetni és ehhez szervezőképességen kívül igen nagy anyagi áldozatokra is volt szükség. Isten áldása, hogy egy Pázmányhoz hasonló erélyes, szervezni tudó és kitűnően gazdálkodó ember került a primási székbe. E munkában is módszeresen haladt előre.

2. A Pázmáneum

Támaszkodva a már meglévő nagyszombati jezsuita kolégiumra, amelyet 1616-ban állítottak vissza, most már minden erejét arra fordította, hogy újabb, a réginél tudósabb és erkölcsösebb, fegyelemhez szokott papi nemzedéket neveljen a tridentinai zsinat szellemében. E tekintetben szíve gyermeke egész életében az 1619-ben alapított és 1624-ben megindított bécsi

Pazmaneum volt. A megindítást Bethlen első betörése késleltette. Első pillanatban különösnek látszik, hogy miért éppen Bécsben alapította a magyar papnevelésnek alapvető főiskoláját. De ha meggondoljuk, hogy Bethlen elől menekülve két évet Bécsben töltött és a Bocskay- és Bethlen-betörések után soha nem lehet biztos a felől, hogy mikor düljék föl a protestánsok a katolikus intézményeket, mégis a magyar királysághoz közel fekvő és a királynak szinte állandó lakhelyéül szolgáló Bécs látszott a legalkalmasabb helynek e célra. Visszaemlékezve a számkivetés nyomorúságaira, hasonló menekülés esetére hátrvédnek is jó volt ez az osztrák fővárosban. Az is kívánatosá tette a főiskola külföldi elhelyezését, hogy a féktelen magyar ifjak hazájuktól távol, Bécs előkelő kultúrája közt kissé megjuhászodjanak és távol protestáns befolyásoktól szigorú katolikus nevelést kapjanak a jezsuiták alatt. A világlátottság magyar ifjainkat józanabbakká, komolyabbakká teszi, a szomszédok hibái mellett a mi hibáinkat is világosabban látják. És Pázmány egész életében atyai gonddal őrködik kedvenc ifjai, a „recenter plantatae arbusculae”, a nemrég palántált fácskák felett. Gondja van ruházatukra, ő maga tervezi öltözetüket. Sok levele küldeményekről szól, amelyekkel ellátja őket, például bőjt idejére hallal, sajttal az érseki uradalomból. Köszönettel fogadja üdvözlő ódájukat, érdeklődik előmenetelükről. Igen szigorúan lép fel fegyelmi vétségeik ellen, fontosabb esetekben mindig maga intézkedik a bűnös megbüntetésére felől. Büntetés után magához idézteti a bűnöst, maga is megbünteti őt. Egyikkel, aki megszökött, meszet hordat a nagyszombati papnevelő építéséhez, másikat kenyéren és vizen bebörtönöz. Másfelől azonban a jóakarátú, de kissé tekintély nélküli régenst, Hmira jezsuita atyát figyelmezteti, hogy az ifjak mindig féktelenek és háládatlanok, tűrni kell s úgy kezelni őket, mint a betegeket. Arra is figyelmezteti, hogy a magyarok nem oly szelídek, mint a tót vagy német növendékek, de ha betörnek, jobban sikerülnek. A bűnös magyar fiút, aki az öreg Hmirát megbosszantotta, azért szigorúan megbünteti. Eleinte, míg a paphiány égető és sürgösen kellenek új papok, valamivel elnézőbb és kevesebbet követel tudásban is tőlük. Nemigen jutnak tovább a filozófia elemeinél és pár praktikus, papnak szükséges ismeretnél. Ekkor még hajlandó felvenni olyanokat is, akiket nem ő, hanem püspöktársai ajánlanak, ha a helyért a püspök fizet. Később azonban hangsúlyozza, hogy a püspököktől és káptalanoktól küldött növendékek is egyenlő fegyelem alá esnek a többiekkel és azokat nem lehet egyházmegyéjükben kisegítésre használni tanulmányaik elvégzése előtt. Elrendeli továbbá, hogy ezután a tanulmányi rend is magasabb lesz és a filozófiai és teológiai tanítást a maga teljességében kell közölni a növendékekkel.

Azt is megtiltja, hogy világiakat vegyenek be, mert ő nem konviktusnak szánta a Pazmaneumot. Inkább becsukatja.

Az intézet anyagi gondjai is vállára nehezednek. Az alapítvány biztosítja ugyan az intézet részére az alsóausztriai rendeknél lévő kölcsön kamatait, de a kölcsönrel, mely eredetileg 130,000 forintra rúgott, igen sok baja volt. Az alsóausztriai rendek ugyanis még a kamatokat sem fizették és a nehéz 1630-as évben, a mantovai kaland évében, még a tőkeösszeg leszállítását is kérték. Pázmány kénytelen-kelletlen belement a tetemes, 46,000 forintra rúgó csökkentésbe, de azzal a feltétellel, hogy a kamatokat ezentúl pontosan fizetni fogják. Ez alapot más pénzekkel, így özvegy Balassa Menyhátrné alapítványával is növeli 20,000 rénes forinttal. Sok baja volt az intézet épületeivel is, főleg a Bursa Liliorum nevű házzal, melyet a bécsi egyetem visszakövetelt magának, s amely vitát Lamormain simított el. Tekintve, hogy mind a házvita, mind az osztrák rendek tőkecsökkentési kérelme 1628—1630-ra esik, tehát a Restitutionsediktt miatti forrongó viták idejére, mikor Caraffa nuncius és Harrach prágai érsek a jezsuiták és főleg Lamormain ellen harcoltak, ezek a nehézségek is részben szándékosak lehetnek a jezsuitáktól vezetett Pazmaneum ellen, melynek első régense éppen Lamormain volt.

Lamormain utódával, Hmira János atyával élénk levelezésben állott Pázmány. Hmira e levelezésekből jóindulatú, kissé gyenge embernek látszik, akivel Pázmány soha szigorú hangot nem használ, sőt folyton bátorítja és néha humorosan feddi is. Így egyszer megkérdi, hogy miért nem kéri a hajóút árát Pozsonyba. Talán a gazdag Pazmaneum a szegény érsektől nem fogadja el az útiköltséget? Máskor Alamizsnás Szent János ereklyéinek ünnepélyes átvitelére „parnasszusi harmatot” vár tőle. A Pazmaneumot mintegy otthonának is tekintette, ahová szükség esetén menekülhetne is és Hmirának a Pazmaneum régenssége mellett Pázmánynak mindenféle külföldi ügyeit is le kellett bonyolítania. Így Hmira látja el Pázmányt német és olasz hírekkel, ő továbbítja fontos leveleit, ő küldet neki könyveket betekintésre, hogy a neki tetszőket megtarthassa. Mikor unokaöccsét, Pázmány Miklóst Bécsbe küldi német szóra, vele szereztet neki lakást Bécsben. Mikor Alamizsnás Szent János pozsonyi síremlékéhez ezüstművesre van szüksége, azt is vele szerezteti Augsburgból. Igen sok levele erre a síremlékre vonatkozik. Nem engedi, hogy az ezüstműves becsapja és hangsúlyozza, hogy ha a megrendelt-nél több ezüstöt használt föl, nem fogadja el a munkát, mert akkor az anyagért fizetendő többlet mellett a munka lenne túlságosan megfizetve.

3. Egyéb alapítások

Hogy a magyar papság élénk érintkezése Róma szellemével megmaradjon és a legkiválóbb tehetségek elsőrendű teológiai kiképzést nyerjenek, a római Germanico Hungaricum magyar tagozatának sorsával is élénken foglalkozik. Minthogy a vallási háború zavaros éveiben a magyar növendékek száma a jezsuitáknak ebben a mindenkitől, még ellenségeiktől is elismert elsőrendű intézetében megcsökkent, a Bethlen-foglalás lezajlása után Vitellescinél, a jezsuita rend főnökénél kiviszi, hogy ő is ajánlhasson növendékeket az intézetbe. 1627 jún. 2-án 1333 aranydukát alapítványt tesz Rómában, hogy évi 80 dukátot fordítsanak a magyar növendékek hazautazási költségeire. Kiemeli, hogy ez összeget csakis erre a célra lehet felhasználni, és ha nincs költség, a kamatokat más évre kell eltenni. Így biztosítja, hogy minden évben a kollégiumba felvehető magyar növendékek száma teljes legyen, sőt vannak évek, mikor újabb segélyt is ad, hogy számonfelüli növendék mehesen Rómába teológiát tanulni. Innen kerülnek ki a Pázmány utáni korok legkiválóbb magyar főpapjai, mint maga Pázmány is onnan került ki.

1624-ben egy Nagyszombatban létesítendő nemesi kollégiumra tesz alapítványt, 5000 forintot a pisetum (pénzverés) jövedelméből. Bástyája lesz ez is a magyar katolicizmusnak, mert protestáns ifjak is jönnek ide, akik hamarosan katolizálnak. A nyomással megkezdett visszatérítés ebben az intézetben szelíd ráhatással és tanítással folyik tovább. Ha Bethlen Gábor vagy a Rákócziak több hasonló iskolát emeltek volna a protestánsok részére, a katolicizmus terjedését megakadályozhatták volna. Ezt a kollégiumot egy időre 1630-ban bezáratja, de később újra megnyílik. A célra már 1619-ben két házat adott, de a megalapításban Bethlen betörése megakadályozta. Nagyszombatban ezenkívül kórházat akar létesíteni és gyógyító barátokat behozni, de a város szűkkeblűsége ezt megakadályozza. Ugyanez évben alapítványt tesz az Oltáriszentség méltó vitelére halálos betegekhez, s nem sokkal később, az év folyamán ugyane célra Pozsonyban.

1626-ban megalapítja a pozsonyi jezsuita kollégiumot, melynek fontosságát az akkor protestáns városban nem kell hangsúlyozni. E célra 50,000 forint alaptőkét ad, hogy „az égi paradicsomba palántákat tüzelhessen”. Az alaptőkét a következő évben kétszeresére emeli. Alapításainál nem felejtkezik meg arról sem, hogy intézményeinek fennmaradását nehéz időkre is biztosítsa. A pozsonyi kollégiumot arra az esetre, ha a jezsuitáknak bármely oknál fogva Pozsonyból távoznik kellene, külföldön kell fenntartaniok, de csak magyar növendékekkel.

Szó van azután jezsuita kollégium alapításáról Kőszegen vagy Győrött, 1626-tól kezdve Dallos győri püspök támogatja is a célt, de a káptalan mindenféle fogással igyekszik megakadályozni. Hogy itt már a Restitutionsediktt előtti harc a jezsuiták ellen is befolyásolja a káptalant, azt mutatják a Pázmány sűrgető leveleire ráírt megjegyzések, éppen arra, amelyben szép szóval igyekszik hatni a káptalanra („O bone Cardinalis, destruis altaria et aedificas; et tu Jesuita fuisti, cur non mansisti?” vagy „melle loquitur Card. Pazmani, sed capituli fel revera propinavit”). Így a kollégium megalapítása csak 1629-ben sikerül. Szentgotthárdon és Podolinban is akar jezsuita kollégiumokat felállítani, de ezek a tervei nem sikerülnek. Itt már 1627-ben Pethe László végrendelkezése szerint, melyet Pázmány hajt végre, ferencesek is telepedtek meg. 1628-ban klarisszákat telepít meg Pozsonyban. Látjuk a biztos térfoglalást a protestáns városokban. 1629-ben az esztergomi egyházmegye céljaira 30,000 forintos alapítványt tesz, 1630-ban díszesen renováltatja a nagyszombati egyházat 14,000 forint költséggel, 5000 aranyat ad a Propaganda céljaira, Nagyszombatban házat vesz a Szent István papnevelő részére, melynek felállításához kéri a királytól a budafelhévízi prépostság jövedelmeit. 1631-ben a papnevelő berendezésének céljaira 2000 forintot biztosít. Alamizsnás Szent János pozsonyi mauzoleumára, az ezüstkoporsóra és lámpára 2000 forintot költ, fenntartására 1000 forint alapítványt tesz. Eddigi jótékonyága és alapítványai vagy 350,000 forintra rúgnak. 1631-ből való az érsekújvári ferences kolostor és templom alapítólevele is, melyet azért alapított, mert Szent Ferenc napja az ő születésnapja. A tót hívekről sem feledkezik meg, akiket nagyon szeret és 1632-ben részükre 3000 forint alapítványt tesz. 1633-ban intézkedik, hogy a Trautmannsdorff hagyatékból Varasdon jezsuita kollégiumot állítsanak. Ugyanezen évben építteti a klarissza-kolostort Pozsonyban. 1634-ben Draskovich gróftól kéri, hogy vukovári birtokát engedje át klarissza-zárda alapítására, továbbá előleget kér Dubowszky nagypréposttól a szombathelyi ferencesek részére. (Az egyetem alapításáról 1635-ben alább.) Halálát közeledni érezvén, 1636 októberében két pénzes vasládát küld a Pazmaneumnak, egyikben 2 zsák 10,000 körmöci arannyal, másikkban tíz zsák tízezer ezüst tallérral. Ugyanezen év elején intézkedik a nagyszombati ferences kolostor tetejének építéséről és a szatmári jezsuita kollégium alapítását tervezi.

Az egyházi zeneművészet fejlesztését támogatja, mikor intézkedik, hogy a nagyszombati kispapokat bécsi organista tanítsa a cantus figuratus-ra és 1634-ben Pálffy Pál grófnak megköszöni, hogy énekes fiút küldött, aki a húsvéti ünnepen fog énekelni.

Nem feledkezett meg rokonairól sem. Öccse, György, akit politikai küldetésekre is használt, 1627-ben meghalt s ennek egyetlen fia, Miklós, aki ekkor csak négyéves volt, egyetlen gondja Pázmánynak nagy alapításain kívül. Hogy biztos helyen legyen, amelyen az erdélyi támadások el nem érhetik, morva állampolgárságát is előkészíti. Miklós nem nagyon érdemelte meg ezt a gondosságot, mert végrendeletét elsikkasztotta és a Morvaországban neki vásárolt littenschitzi 6246 holdnyi uradalmat, melyet neki Pázmány 30,000 morva forintért vásárolt, áruba bocsátotta. Az uradalom vétele előtt Pázmány jó gazda létére nem mulasztotta el Dietrichstein püspöknél érdeklődni a birtok értéke felől. Később ehhez vásárolja a wsetini uradalmat. Más rokonaival szemben hidegben jár el, így Nadányi Zsigmond és Veér György rokonainak megírja, mikor ősi jogon perelni akarják a kereki jószágot Bocskay utódaitól, hogy megküldi ugyan nekik a szükséges iratokat, de nem kívánja, hogy a jószágot, mely egyházi birtok volt, megkapják. Az ilyen birtokon nincs Isten áldása.

Pázmány három végrendeletet írt. Az elsőben unokaöccsére, Pázmány Miklósrá hagyja a littenschitzi uradalmat, második végrendelete elveszett, de valószínűleg ebben hagyta a wsetini uradalmat unokaöccsére. A harmadikban ingóságairól intézkedik 1636 november 12-én, négy hónappal halála előtt. A morva javakról és a Pazmaneumnak küldött pénzesládáról külön rendelkezőt, miután egyszerű temetést rendel magának, felsorolja ingóságait. Az örökösök közt ott vannak a pozsonyi, újvári és galgóczi ferences kolostorok, amelyeknek barátaival imádkoztat lelkiüdvéért. Ott vannak a bécsi és pozsonyi jezsuita kollégiumok és a római jezsuita rendház is. De nem feledkezik meg szolgálóiról sem, a pozsonyi és nagyszombati szegényekről sem. A hagyatékban egyházi szereken és könyveken kívül értékes gyűrűk, coboly- és hiúzprémek, selyemszékek és vörös bőrszék szerepelnek.

A főpapok leggyakoribb betegsége, a köszvény kínozza évek óta. Már Bethlen Gábornak panaszkodik egészségi állapota miatt, pedig jóval túlélte. A köszvény ellen Pöstyénben keresett sokszor menekülést, de Bécsben is kezelte magát. Későbbi éveiben már csendes humorral tűri betegségét és Pálffy grófnak írt levelében kéri a grófnét, hogy ajánljon neki valami megifjító balzsamot. A halál több évi betegeskedés után, 1637 március 19-én váltotta meg.

4. A nagyszombati egyetem (1635)

Legfontosabb alapítását, a nagyszombati egyetemet utólagára hagytuk. Ezzel tette rá a koronát élete művére két évvel halála előtt. Az 1635-i évet úgyszólván teljesen az egyetem ügyének szenteli. Érzi nagyon jól, hogy a katolikus tudást

szilárd alapokra csak úgy fektetheti és a protestantizmussal szemben ellenállóvá csak úgy teheti, ha a külföldi egyetemek magaslatán álló főiskolát alapít. Pázmány nélkül ily egyetem csak nagyon későn létesülhetett volna, mert részint a tudás kellő megbecsülése hiányzott Magyarországon, részint a kellő politikai hatalom, amely a sokféle ellenállást legyőzhette, de főleg a kellő anyagi eszközök hiánya kevésbé jól gazdálkodó főpap kezében. Pázmány tudása, erélye, gazdálkodása volt ahhoz szükséges, hogy Magyarországon katolikus egyetem jöhessen létre. Az egyetem céljaira a május 12-i alapítólevelében 60,000 magyar forint készpénzt és 40,000 forint értékű császári váltót tesz le, melynek kamataiból kell megépíteni az egyetem épületét Nagyszombatban és fizetni a tanárokat. Az építés után a szabadon maradó kamatokból évi ezer forint szegény tanulóknak adandó. Az alapítványi összeget külföldön a jezsuitákkal kezelteti, és számítva a zavaros időkre, mikor Nagyszombat foglalás alá kerülne, megengedi az egyetem külföldre vitelét is, de kiköti, hogy az egyetemet mindig magyar tanulók nevelésére kell felhasználni. Messztekintő szemmel arról is intézkedik, hogy ha az ország a török alól felszabadulna, az esztergomi érsekség más városába is át lehessen költöztetni. Mintha csak előre látta volna az egyetemének átvitelét az ország fővárosába.

Gondoskodik a tanulmányi menetről is, és pedig a filozófiai tanszék felállításáról az első évben, majd a következő három év folyamán etikai, matematikai és két skolasztikai teológiai tanszék, majd bibliamagyarázati, kazuisztikai és hitvédelmi tanszékek felállításáról. Ajánlja az egyetem későbbi növelését. Végül hangsúlyozza, hogy az egyetemet a katolicizmus és a magyar haza érdekeinek szolgálatára adja; Isten adja, hogy nagy áldást hozzon az Ő dicsőségére. A budapesti Pázmány Péter-egyetem, mint magunk is láttuk, nem mindig állott alapítójától kiszabott feladata magaslatán. Ezt a szellemet a II. József-féle szellem sokszor felforgatással fenyegette, de egészben véve ma is az ő intenciói szerint a katolicizmus és a magyar haza emelésére értékes munkát végez. Életképességét éppen fejlődésképesége bizonyítja és ezt Pázmány messzelátó bölcsességének köszönheti.

XII. Az író és szónok

1. A Prédikációk

Utolsó, 1635-i karácsonyi prédikációjával búcsút mondott a szószéknek. Testi összetörtsége alkalmatlanná tette tovább az egyházi szónoklatra és hatyúdálául negyven éves prédikátori működésének gyümölcséül pár hónappal halála

előtt, 1636 végén adta ki az egyetemi nagy Pázmánykiadásban két vaskos kötetet kitevő prédikációit. Ha valamivel távolabb állnánk Pázmány korától, ha életének külső adatai elvesztek volna számunkra és tisztán munkáira volnánk utalva, filológiailag meg lehetne érteni azt, aki tagadná, hogy vitairatait és prédikációit egy és ugyanaz az ember írta. Nem hasonlítanak egymáshoz. És ez irodalmi munkásságának mértéke is. Fegyelmezettségét és éleslátását éppen az bizonyítja legjobban, hogy a vita igényeihez éppúgy tudott alkalmazkodni, mint a tanításéihoz. Az alap, a rendszeres logikai gondolkodás mindkettőnél ugyanaz és mégis ez teljesen eltérően nyilvánul meg a kettőnél. A vitairat propaganda, a szónoklat tanítás Pázmánynál. Vitákba a szószéken soha nem bocsátkozik, és ebben eltér mind a protestáns hitszónoklattól, mind korunk katolikus hitszónoklatától. Korunk nagy katolikus egyházi szónokai, egy Prohászka, egy Tóth Tihamér, egy Bangha páter a szószéken társadalmi propagandát fejtenek ki, és korunk nehéz társadalmi kérdéseit éppúgy megvitatják, ha fennköltebb stílusban is, mint a sajtó. Korunk egyházi szónoklata testvére a katolikus sajtónak. A tanító szónoklat a falvakba és kis városokba szorult vissza és külső formái a katolikus szónokoknál ugyanazok, mint Pázmány idejében voltak. Ezért Pázmány szónoki megjelenését és hatását ma elég nehéz elképzelnünk. Pázmány kisvárosi közönsége Nagyszombatban vagy az akkori Pozsonyban ugyanolyan elemekből állt, mint a mai kisvárosi vagy falusi közönség. A templomban áhítatot keresett és semmi egyebet. Eziránt mai nagyvárosi közönségünk elvesztette érzékét. A templom reá nézve éppoly népszerű vitateret jelent, mint az egyesületek dohányzója vagy teasztalaja. A templomban oly nézeteket szeret megvitatva hallani, amelyeket a mindennapi beszédben ő is felhasználhat. A vágyat az épülés, az áhítat után elvesztettük és ezzel lelki életünk határozottan csonkábbá lett. Pázmány a derék nagyszombati polgári közönségben ezt az áhítatot akarta felkelteni. Egy Pázmányi szónoklat után az a városi tanácsos vagy becsületes csizmadiáné asszony, aki meghallgatta, közelebb érezte magát Istenhez és buzgóbban imádkozott, mégha nem is értette át teljesen a beszéd minden egyes részét. Ez adja meg a kulcsot a pázmányi beszéd külsejéhez is. Egy szónoknál a külső megjelenés, a hang ereje és hordozása, a kézmozdulatok éppoly jelentősek, mint a beszéd szerkezete vagy tartalma. Vannak szónokok, akiknél a hatás titka abban rejlik, hogy jó kiállású, szép szál emberek hatalmas vállakkal, akiknek harsány hangját a templom ívei visszaharsogják. Az ilyen szónokok élvezik saját hangjukat hallgatóikkal együtt és a hanghullámokon ringatódzva elfelejtik, hogy a beszéd üres, tartalmatlan. Pázmány beszédeiből

ítélve, — mert külső hatására adatok nem maradtak — ő nem ilyen szónok lehetett. A stentori hang, a széles gesztusok, a „meggyőződéstől” reszkető hang, a megrikatás sehogy sem fér össze azokkal az egyszerű szavakkal, amelyekkel ő vezeti beszédét. Az a körülmény, hogy még köszvényes öregkorában is beszélt a szószeikről, bizonyítja, hogy a hanghordozás, a hangerő csak igen mellékes szerepet vihett a hatás elérésében és bizonyára e tekintetben nem igyekezett másokkal vetekedni. Ha beszédeinek külső kereteit tekintjük is, semmi különöset nem találunk rajtuk. Ahogy azt a jezsuita szónoki iskolában megtanulta, ő is szigorú módszerességgel, mint azt a falusi plébánosok a prédikációs kézikönyv nyomán még ma is teszik, rendesen valamely evangéliumi szövegből indult ki. Ennek alapján kiválasztott valamely tárgyat, amelyről beszéljen, s aztán felosztotta, hogy hány és mily fejezetekben fog majd arról beszélni. „Hallgassátok isteni félelemmel”, fejezte be az expozíciót, mire a templomban az ájtatos közönség elvégezte a köhögést, hogy később ne zavarja a szónokot. Azután az expozícióban kifejtett pontok sorra vétele következett bibliai és a szentek életéből vett példákkal teleszürkálva. Végül az épületes tanulság a perorációban, rövid szavakban összefoglalva. Ezt a csontvázat ma is ismerjük. De míg ebben a csontvázban a mai szegény falusi hívek igen sovány húsú táplálékot kapnak, Pázmány ezeket a rideg összeszorító kereteket is élő tartalommal töltötte meg. Elérte ezt az Umwertung aller Werte, a világ értékeinek teljes kiforgatása segítségével, az égi értékeket helyettesítve be a földiek helyébe. Képzelnék csak el a baldachinos emelvényről fényes segédlettel lelépő, bíborruhákba öltözött embert, aki császároknak adott tanácsot és nyakas magyar úrként harcolt elbizakodott fölényérzettel az ország előkelő uraival, amint idelép a szószeikre a polgárok közé és egyszerre rászakad ennek a világi pompának teljes értéktelensége és az égi értékek lesújtó fensége. A világi értékeknek ez a semmisége, amelyet ebben a pillanatban érzett, világos, kézzelfogható, minden egyszerű embertől érthető formában beidegezve a hallgatóság lelkébe: ez a pázmányi hatásnak főtítka. Az emberek nem sirtak, nem lelkesedtek az ő szónoklatain, hanem érezték semmiségüket az Isten közelében. Arra a tudatra ébredtek, abba a hangulatba jutottak bele, amely a legkedvezőbb az alázatos imára Isten színe előtt. Áhítatra gerjedtek, imához csuklott le térdük a porba Isten fensége előtt. Ez hiányzik mai szónoklatunkból, elszoktunk az áhítattól, nem tudunk imádkozni. Büszkeségünket sértené, ha a szónok gyarlóságunkat hangoztatná, mint Pázmány teszi lépten-nyomon beszédeiben és napnál világosabban bizonyítja. Mily ékesszólóan bizonyítja semmiségünket, az emberi gyarlóságot a magunk megismeréséről szóló beszédben vagy a lélek

értékét a lelki irgalmasságról szólóban vagy a bűnös ember szégyenkezését az utolsó ítéleten vagy végig az alázatosságról szólóban. Szaporíthatók a példát minden beszédéből, ahol gyarlóságunkat és elbizakodottságunkat ostorozza. Hogy az áhítat a beszéd célja, kristálytisztá világossággal fejti ki beszédében: „Mint kell az Isten Igéjét gyümölcsösen hallgatni?” Ma ebből az áhítatból kiestünk. Még a beszédünk is szégyenlősebb lett e tekintetben, mint Pázmány zamatos kifejezései voltak. Ma szégyelünk Istenhez „folyamodni” vagy Szűz Mária „oltalma alá futni”. Mi demokrata egyenlőségérzetünkben legfeljebb kérjük az Istent, de restellünk hozzá folyamodni és Istennek oltalmát nem kérjük, hanem csak segítségét, hiszen nem vagyunk gyerekek. Mi komoly, nagy látókörű felnőttek vagyunk még Istennel szemben is. Ezért nem érezzük Isten közelségét még saját házában sem. Ha egyszer Pázmány prédikációinak szelleme újra eljönne közénk!

2. *Pázmány stílusa*

Korunk propagandája lépést tartott a technika vívmányaival és ma film és rádió éppúgy tömeghatás eszköze, mint az ujságírás, a sajtó, a felolvasások és szónoklatok. Pázmány korában a papíripar fejletlenségénél fogva a sajtó nem játszhatta azt a szerepet, mint a mai ujságírás, de a propagandának éppúgy eszköze volt és alaptörvényei is ehhez igazodtak. Az ellenreformáció vitairodalmának sajátságai sok tekintetben rokonok a modern ujságírás szellemével, hiszen mindkettőnek értékét a propaganda sikeressége szempontjából kell értékelní. Korunkban Pázmány vitairatok helyett a napilapokban és folyóiratokban igyekezett volna propagandájának teret találni. A propaganda-iratokban Pázmánynak a propagandától megkívánt stílusa a mai hírlapírónak felel meg annak minden kiválóságával és hibájával. Az ujságírónak ötletesnek, elevennek kell lennie és nem kell visszariadnia a hatás kedvéért kevésbé megalapozott, de tetszetős és a tömegre hatásos argumentumoktól sem. Hangjának is elevennek, átütő erejűnek, sokszor hetykén, elbizakodottan támadónak kell lennie. A magyar vitairadalomban, mint a magyar ujságírásban is, voltak és vannak nehézkeseen megírt, körmönfont, altatóan unalmas írások. Amint rossz vitairók voltak, úgy vannak rossz ujságírók is. De ez íróknak zöme mégis hat, éspedig a pillanatnyi hatásra törekszik. Ez a pillanatra számított hatás az oka, hogy a régi vitairók műve ma nem hat, hidegen hagy. A tárgy és megvilágítása megszűnt aktuálissá lenni, amint a tegnapelőtti ujság cikkei sem érdekesek a gyorsan változó világban. Ezért a hitvitázók iratait sem tudjuk kellőképen érdemük, azaz hatásuk szerint méltányolni, mert aktualitásuk ránk nézve megszűnt. Ami abban

az időben erőteljesen, döntőleg hatott, ma untat. Csak az tudja kellőleg méltányolni a szakmabeli tehetséget régi írásokban, aki ettől el tud vonatkozni. A tárgy aktualitását vesztvén, a hang hányavetisége, a durvaságok halmozása, a sértegetések annál bántóbbak. Ha azonban a vitairatok hatását a kortársakra tekintjük, ami egyedül helyes mértékük, látjuk, hogy Pázmány írásai ellenfeleit elhallgattatták. Nem azt kell ebből következtetnünk, hogy érvei ellenfeleire is meggyőzőek voltak és hogy egyes érvei logikailag nem kifogásolhatók, hanem csak azt, hogy eltalálta a nap hangulatát és elevenére tapintott, mint a jó újságíró teszi manapság. Ez a hatás tekintet nélkül tartalmi értékére, Pázmány vitairatait a legkitűnőbb propagandairatokká teszi. Propagandája oda talált, ahová célzott, tehát tökéletes. Hogy ebben a hatásban a belső értéknek is része volt, az teljesen bizonyos, de a nap hangulatának eltalálása nem kevésbé részes benne. De elég a riport Pázmányról, ő mint újságíró is elsőrangú tehetség lett volna, bizonyítják vitairatai.

3. A barokk ízlés Pázmányban

Ez vezet át bennünket a barokk elemek magyarázatára Pázmány stílusában. Vitairatainál a barokk kor hatása kétségtelen, hiszen a korra csakis a kor ízlésében hathatott erőteljesen. És mégis tévednénk, ha a barokk vonást Pázmány stílusa legfontosabb alaptényezőjének akarnók feltüntetni. Semmi sem áll távolabb egész gondolkodásától, mint éppen a barokk gondolkodás. A barokk vonásokat csak vitairataiban találjuk meg. Miben állnak ezek a barokk vonások?

A barokk ízlés az irodalomban éppúgy, mint a képzőművészetek egyes elemeiben már a renaissance alatt kifejlődik. Amint Michelangelóban vannak barokk elemek, úgy a renaissance korából a barokk írásstílusban is fontos elem a reformáció által elterjesztett népiesség, amely egyenes ellenhatás a renaissance humanista, klasszikus gondolkodásával szemben. A reformátorok jelszava: elszakadni Rómától és a római, szerintük mindenben pogány ízléstől. És ez a törekvés átmege a reformátorokról a profán irodalomra is. Mi klasszikusabb, latinosabb jellegű, mint a francia irodalom, és Rabelais mégis elkeseredetten, szándékosan barbár gall, aki minden latin elemet kicsúfol. Don Quijote mellett ott van Sancho Pansa, a spanyol dráma előkelő nemes spanyol grandjai mellett mindig ott a népies gracioso földhözragadt, népies ízű filozófiájával. Ugyanez a shakespearei clown is és Shakespeare a romeo-júliai ömlengő, lázongó ideális szerelem képei közé kéjjel vegyíti bele a dajka pórias megjegyzéseit. A népies elemen kívül a barokk általános törekvése a cifraság, a cikornya, a részletekkel agyonterhelés. Ez a modoros, a gya-

nútlan olvasót elképesztő halmozás hozza létre a concetti-k, az ötletek elméletét. Nem kell logikai egység, harmonikus szerkezet, mint a renaissance megkövetelte, ha nem váratlan, újszerű ötletek vagy bombasztikus jelzők halmozása, a mondat felduzzasztása szükségtelen sallangokkal, hogy erőteljesnek lássék. Ezek a sajátságok a másodrendű írónál, akiket pedig a kor vezéreinek tart, az olasz Marinónál, a spanyol Gongoránál és az angol Lilynél az Euphuesben ülik orgiáikat. Ma a marinizmus, gongorizmus, euphuizmus, mint nevezik, teljesen élvezhetetlen, sőt ízléstelen. Pedig a legelső is úsznak az árral. Shakespeare stílusát az euphuista bombasztok teszik sokszor nehézkesé és a mai angolokra nézve szinte élvezhetetlenné. A fordítások ezeket a túlzásokat letompítják. Cervantes is tele concettikkel. Az is igaz, hogy ezek aztán szípor-kázó s az emberi lélek belsejébe bevilágító ötletek, így különösen a Novelas ejemplares-ben.

Másik eleme a barokk stílusnak, amely még cikornyásabbá teszi, a tudás fitogtatása, mely módszert a spanyol irodalomban culteranismo-nak neveznek. Ebből is sokat látunk Shakespeareben, még többet Ben Jonsonban, a sulteranismo paródiáját Rabelaisben.

Ha most Pázmányt ebben a világításban vizsgáljuk, benne is találunk barokk elemeket, de csak vitairataiban. A barokk ízlésből igen sok ment bele a protestáns szónokok és vitairók műveibe. Nemcsak a népies durvaságok, hanem a cikornyás, bombasztikus elemek is. És ezt a sajátságot a protestantizmus gyermekkorából a mi korunkba átmentették a másodrendű protestáns szónokok. Amint a gyöngye katolikus egyházi szónok altatóan kenetteljes hangja, a synonymák halmozása, mikor az emlékezet kihagy vagy mikor kétségbeesett verejtékezéssel keresgéli, hogy ugyan mit mondjon legközelebb, a középkor maradványa: úgy a másodrendű kálvinista prédikátor nyakszegése, szemhunyorítása, jól kieresztett bariton hangja, ékes jelzői és cikornyás, bokrétás beszéde még mindig ennek a barokk ízlésnek csökevénye. Ez a népnél is annyira népszerű lett, hogy a kálvinista esküdtséget viselt paraszt ellentétben a katolikus paraszt szégyellős szűkszavúságával, a szakkifejezések tudálékos halmozásával, akár helyénvalóak, akár nem, igyekszik saját személyének fontosságát kiemelni. Olyan ez, mint a mezőkövesdi pruszlik barokk korból itt maradt vállpuffja. Nos itt vagyunk otthon, ha Pázmány stílusának barokk elemeiről beszélünk. Pázmány tudatosan barokk olykor vitairataiban, mesteri módon forgatja a barokk stílus eszközeit, a homályos nagyképűséget, a népies durvaságot, a nagy tudás halmozását, a meglepő ötletes fordulatokat, melyek elképesztenek. Ha azonban legjobb vitairatát, az 'Ot Szép Levelet vesszük, nem egyéb ez a barokk elem, mint éppen a kál-

vinista barokk elemek paródiája. Legjobb példa erre Alvinczi uramnak különböző megszólításai a levelek elején a képzeletbeli prédikátor által és a levélbefejezések. Ez barokk, ez ötletes, de az egész csak paródia. Ha azonban Pázmány stílusának e vonását lényeges, alapvető vonásnak tartanók, nagyon tévednénk. Pázmány egész jelleme és gondolkodása ellentétes mindazzal, ami barokk. A pázmányi gondolkodásnak, főleg a Prédikációk és a Kalauz örökértékű részeinek stílusa egyáltalán nem barokk. Az igazi pázmányi stílusnak gyökereit egész máshol kell keresnünk.

4. A pázmányi stílus gyökerei

Sik Sándor Pázmány-tanulmányában „Láttatás művészete” fejezetben teljesen Pázmányénak mondja azt a tehetséget, hogy képeknek segítségével a legnehezebben felfogható gondolatot is meg tudja érzéketíteni. Ez a világosság, minden józan emberre egyaránt megérthetőség Pázmány stílusának tényleg legfontosabb vonása és az is bizonyos, hogy ezt a világos természetlátást, elvont gondolatoknak kézzelfogható képekbe öntését Pázmány sehonnan nem tanulhatta, mert ezt tanulni nem lehet.

Vannak misztikus gondolkodók, akiknek gondolatmenete csodálatos, a logikai törvényekkel gyakran meg nem magyarázható módon ugrik és tétova kapkodás után egy pillanatra világosodik meg előttünk a gondolat. Ilyen Szent Teréz gondolkodása. Tétova, értelmetlen révedezéssel kezdi és beszédébe egyszerre pattan bele a szikra, amely világít, mint a villám fénye. Vannak szigorú, száraz módszerrel előrehaladó elvont, logikus elmék. Ilyen Kálvin elméje. És vannak a misztikus természettel teljesen ellenkező, de a logikai száraz elvonásoktól is távol eső elmék. Ilyen volt Pázmányé. Ezt a sajátját máshonnan nem vehette, de a hozzá hasonlóan gondolkodó rokon elmék hatása feltétlenül hozzájárulhatott, hogy e tehetség virágba fakadjon nála. Ilyen rokon elme, akinek egész alaptermészete a tiszta érzéki szemlélet még az elvont fogalmaknál is, nem kisebb ember, mint Loyolai Szent Ignác, Pázmány rendjének alapítója. Ez a gondolkodásmód Szent Ignácnál örök időkre le van fektetve Lelkigyakorlatos könyvében. Minden elmélkedés abból indul ki nála, hogy az elmélkedés tárgyának elemeit kell elképzelní, magunk elé állítaní érzéki képek segítségével. Így a második hét negyedik elmélkedésében a Két Zászlóról a legvilágosabb érzéki képekkel állítja elénk Isten és a Sátán országát. Szent Ignácnál a legelvontabb elmélkedés is mindig világos képekre építődik fel. El tudjuk képzelni az ifjú Pázmányt is, mikor gyermekkorában atyja házában megfigyelte a baromfiudvar szemétdombon kapargáló tyúkjait és a büszke pávát a kertben. Ez a kép a

férfi Pázmány szemei előtt is él és megvilágítja neki is, hallgatóinak is a másvilági élet elűtő értékelését a földi élettől. De képzeljük el az ifjú Pázmányt az első lelkigyakorlat alatt, amikor a lelkigyakorlatot vezető atya megmagyarázta neki, hogy az elmélkedésnél mindig a kézzelfogható képből kell kiindulni az elvont gondolat felé. Miféle lelki gyönyör lehetett az az érzéki képekben élő ifjú Pázmánynak, elmélkedni a lelkigyakorlatokon! Itt nyugodtan, minden gondtól menten kiélhette lelki gyönyörök közt képzeletének minden élő gyermekkori emlékét. Bő anyag tolult itt elméje elé későbbi prédikációira, hitvitázó megvilágításaira is. Pázmányban megvolt születésénél, természeténél fogva a szemlélet élénksége, de ezt a tehetséget a loyolai lelkigyakorlatos elmélkedés szelleme csak még jobban kifejlesztette. És a barokk divatos irányzata közt ez a világos, hűvös megfigyelő képesség és logikai rendszeresség éppen Loyolai Szent Ignác hatása alatt másokat is kivont a kor divatja alól. Így a précieux-k és précieuse-ök korában, a Mlle de Scudéry-k, Voiture-ök és Benserade-ok korában Franciaországnak is van egy loyolai szellemben nevelkedett nagy szentje, Szalézi Szent Ferenc, akinek stílusa Theodicée-jében éppen közös, szentignáci gyökereinél fogva emlékeztet Pázmány világos, szemléltető stílusára. És ha a francia egyházi szónoklat a Pázmány után közvetlenül következő korban, a barokk virágzás korában hoz egy Bossuet-t, akinek egyenletes hullámszerű ritmikus körmondatai a mai francia prózának jellemző sajátosságát teremtik meg, amelynek egyetlen hátránya, hogy a körmondat andalító ringatása elfelejtséti hitvány utánczóknál a gondolat ürességét, ha hoz egy szóvirágokkal teli Fléchiert vagy hoz egy szentimentális Fénelont, meghozza Pázmány francia rokonát, az ugyancsak jezsuita Bourdaloue-t is. Pázmány nem tud talán olyan elemi erővel megrázni, mint Bourdaloue, de az érzékelésben messze maga mögött hagyja. És mondatszerkezetében is inkább Bourdaloue-hoz hasonlít, mint a franciáktól magasan föléje helyezett Bossuet-hez.

5. Pázmány körmondatai

Pázmány stilisztikai szabályok szerint meg tud szerkeszteni szabályos körmondatot, olyanokat is, mint Cicero vagy Bossuet, hiszen a retorikai iskolában tanulta a jezsuitáktól, hogyan kell megalkotni és ebben is megmutatja igen gyakran erejét beszédeiben, éles nyelvérzéke megmondja neki, hogy a magyar nyelv sajátága egészen más, mint a latiné vagy a franciáé. Akár Cicerónál, akár Bossuetnél és általában a latin és a francia stílusban a körmondat voltaképpen csak bonyolult hosszú mondat, amelynek logikai felépítése egyszerűsrendű ritmikailag is tökéletes. A körmondat egyes elemei

mint mellékmondatok, mondatrészeket képviselnek, meghatározott sorrendben, ami a logikai világosságot támogatja és meghatározott hosszúságban, hogy a mondat egyensúlya fel ne boruljon, követik egymást. Így a ritmus és gondolat bámulatos egységben élénkké, zeneivé és világosan érthetővé teszik a nyelvet. A magyar gondolkodás ezt a módszert mesterkéltnek érzi és még ha egy Kossuthnak vagy Kölcseynek vagy Eötvös bárónak fogalmazásában jelenik is meg előtte, érzi latinos idegenségét. Nálunk ma ezeket a körmondatokat már csak a kortesbeszédeknél vagy asztali díszszónoklatoknál használják, hogy a szavak árjában elringatva a hallgatót, a gondolatmentességet palástolják. A nép az ilyen beszédéről azt mondja: „Olyan szépen beszélt, hogy meg sem értettük.” A másodrendű francia, olasz és spanyol írókat éppen ez a kellemetlen, csinált retorikai máz teszi előttünk élvezhetetlenné.

A magyar szaggatottan, gondolatról-gondolatra ugorva gondolkodik. Nem szereti az alárendeléseket és gyűlöli a közbevetett mondatokat. Nem a lágy hullámzó andalgást keresi, hanem a drámai lüktetést. A magyar a rövid mondatokat szereti, és ha hosszú mondatokat szerkeszt, azokat többnyire mellérendeléssel láncolja össze. A mellérendelésnek is megvan a maga ritmusa, ha nem is oly hullámosan libbenő, mint a közbevetett mondatokkal megalkotott körmondat. A magyar beszéd alapja a gondolatritmus, a párhuzamosság és ellentétesség. Ezekkel tud fokozni is. Egyik gondolat tolja a másikat, mind erőteljesebben válik ki az alapgondolat és az utolsó ízig drámai erővel fokozódik. A gondolat az eredeti homályból lassan, fokozatosan nő ki, jut ki a teljes világosságra. Ez Pázmány stílusa, éppúgy, mint az ősi magyar nyelvnek, éppúgy, mint a Kalevalának vagy a votják énekeknek stílusa, a mellérendeléseket halmozó stílus, mindez természetesen művészi tökéletességre fejlesztve. Ilyen a jezsuita Bourdaloue stílusa is, de mivel ez a gondolkozásmód idegen a francia és latin elmétől, a franciák elfelejtik Bourdalouet és Bossuet uralma megingathatatlan náluk. Ehhez a meg nem rontott eredeti magyar stilushoz kellene visszavezetnünk nekünk is a magyar nyelvet, kiszabadítanunk a latin és külföldi hatások béklyójából. Akkor látnók csak, mennyi erő, mennyi kifejezőképesség van a magyar nyelvben, milyen hatásosan fokozható, mennyire drámai a nyugati nyelvek megcsontosodott logikai formulái mellett. Magyar stílusunkhoz rokon stílust ne Cicerónál, ne a latin népeknél keressünk, hanem a Zsoltárookban vagy Szent Pál leveleiben, így lelkes mondataiban a szeretetről. (I Cor. 13.) Primitívebbnek látszik első pillanatra, de erőt csak ez a stílus adhat magyar nyelvünknek, mert ez felel meg legjobban nemzeti jellemünknek. Ezért jellemzik Pázmány

stílusát is bírálói biblikusnak, ezért mondja Riedl Frigyes a közmondásokhoz hasonlóan. A gondolatritmusos körmondatra, amelyben a mellérendelések fontosabb szerepet játszanak az alárendeléseknél, és amelybe a mellérendelések hozzák az erőt, szép példa a „Mint kell az Isten igéjét gyümölcsösen hallgatni?” beszéd utolsóelőtti bekezdéséből:

Mikor egy szép kertből házadhoz mégy, — úgymond
Aranyszájú Szent János —
egynéhány szál virágot szoktál kezdedben hazavinni:
ha szőlődből visszatérsz,
vagy ágacsokt vagy gyümölcsöt vissz kezdedben
kedves cselédednek,
ha gazdag lakodalomban vagy,
keszkenőd végiben egynéhány confrejtet házadhoz
vissz futkosó gyermekednek.
Ezt míveld, mikor a prédikációról hazamégy:
feleségednek, gyermekidnek, egész házadnépének
vígy valami szép tanúságot;
azt add elő asztalod felett,
arról beszéljess kedvesiddel.

A beszéd ritmusát itt nem az alárendelések adják meg, hanem az első három tagban, a mikor-ral, illetve ha-val kötött mellékmondat és főmondatpár párhuzamossága három egymásutáni ismétlésben, mint egymást követő három hullám ide-oda-lebenése. És e hullámlibenés után mily erőteljes a következő, csupa mellérendelésekből álló, szaggatott rész, különösen egész rövidre vágott utolsó két tagja a 9—9-es ritmussal. Semmiféle cicerói körmondatért nem adnám oda ezt az erőteljes szerkesztést és ritmust, amely mellett a gondolat sem vesz bele a hullámverésbe, sőt a szaggatottság és a tagok rövidülése még erősebben ráirányítja a figyelmet. Ez a magyar stílus! Ezt kell utánoznunk!

XIII. Pázmány jelleme

Visszatekintve Pázmány életére, amint azt főleg levelezéséből és egyéb forrásokból kihámozhatjuk, megállapíthatjuk Pázmány jellemét is. Annyit rögtön láthatunk, hogy Pázmány nem azok közé az egyéniségek közé tartozott, akiket szeretetreméltónak mondanak az emberek. Túlságosan sokat szerelt ehhez. Inkább azok közé sorozhatók, akiket az emberek még ha ismerik is őket, félni szoktak. Ezt a félelmisséget a saját emberei, a papi emberek közt részint félelmetesen fölényes tudásával, részint kurta, határozott fellépésével érte el. Győzelmesen megvívott számos harca még jobban emelhette félelmes tekintélyét. De igyekezett ő is ezt a tekintélyt minden eszközzel még jobban emelni. Láttuk, hogy ellenfele,

Esterházy fennhéjázással vádolja, mert magát a királlyal szinte egyenlő jogúnak mondja. Ha ez a vád túlzott is, annyi bizonyos, hogy Pázmány külső eszközökkel, tudatosan is igyekezett emelni tekintélyét az emberek előtt. Ezt mutatja pompaszeregetete, melyet Esterházy is kifogásol. De nem kell ellenségeihez menni ennek bizonyítására, kiolvashatjuk ezt saját írásából is. Olvassuk csak el 1622 szeptember 25-i utasítását érseki udvari prefektusához. Ha mindjárt eleve kiköti is, hogy felesleges számú inast ne tartsanak neki, erélyesen megparancsolja, hogy kíséretében állandóan kellő számú szolga legyen s ajtaja előtt mindig 4—5 inas álljon. A templomban az inasok ne üljenek a nemesek padjaiba, hanem mindenki láthassa, hogy a kísérethez tartoznak. Milyen lehetett a gazda tekintélye, ha inasai elvegyülhettek észrevétlenül a nemesek közé és Rómában magyar főuraknak nézték őket! Ha a takarékos gazda sok utasítást ad abból a célból is, hogy az elkerülhetetlen lopást szűkebbre szorítsa, az utasítások elsősorban mégis a tekintély emelését szolgálják. Ha meggondoljuk, hogy Pázmány nemrég még jezsuita szerzetes volt, szinte furcsáljuk ezeket a külső fényre szolgáló szabályokat. És mégis igazat kell neki adnunk, mert ezzel a külső fénnyel csakis az ország legmagasabb papi méltóságának tekintélyét akarta növelni és növelte is. Hogy maga lelke mélyén mégis csak szerzetes maradt, azt mutatják levelei 1629 végén, bíborossá kinevezése után. Dietrichsteinnek tudtára adva emelkedését, hangsúlyozza, hogy mint bíboros több jót tehet. Az esztergomi káptalan üdvözlétére pedig azzal válaszol, hogy ő nem sokat ad a címekre, hiszen minden mulandó. És mikor a szószékre lépett a fény és pompa közül, mindannyiszor rászakadt a saját kicsinységének és az emberi gyarlóságának tudata. Ez a tudat reszket végig csaknem minden beszédén. Föllépésének tekintélyét még lenyűgözőbbé tette külső megjelenése. Nézzük csak meg ismert arcképét, értelmes, magas homlokát, rövid, szinte ugrásra behúzott nyakát, a szakáll és a bajusz sűrűjébe olvadó összeszorított ajkát, kemény sasorrát, de főleg szeme villámát és furcsa, keményívelésű szemöldökét és itt áll előttünk teljes méltóságában és félelmetességében. Nem, Pázmány nem a szeretetreméltó emberek, a kedvesen mosolygó, megnyerő modorú emberek közé tartozott. Erélyes rendreutasításai még inkább emelik ezt a benyomást. Még legközvetlenebb lelki megnyilvánulásaiban, beszédeiben is kerül minden érzelmi hatást, szinte fél meghatni hallgatóit. A prédikációkban hirdetett igazságok is az emberi hiúság letörését szolgálják, lelkesítésre, nem gyönyörködtetésre törekszik. És mégis olyan ő, mint a szigorú apa. Fél tőle a gyermek, szemöldökének egyetlen ráncolása elnémítja a szót ajkán, aggodva lesi

parancsát, mert tudja, hogy kérlelhetetlenül számonkéri, de azt is tudja, hogy a saját előmenetelét, a saját javát szolgálja.

FORRÁSOK

Pázmány életére és irodalmi értékelésére a két főmű, amely teljes és világos képet ad Pázmányról: *Frankl Vilmos*, Pázmány Péter és kora, 3 kötet és *Sik Sándor*, Pázmány, az ember és az író. Fraknoi (Frankl) Vilmos a levéltárak szorgalmas kutatásával óriási anyagot gyűjtött össze és ezt az anyagot módszeresen, éles kritikai látással fel is dolgozta. Sik Sándornál a történelmi Pázmány háttérben marad, hiszen Fraknoi életrajza után nem sok újat lehet róla mondani, de Pázmány irodalmi értékelése, különösen amit stílusáról ír, Pázmánynak ezt az oldalát világítja meg először szeretettel és kimerítő rendszerességgel és erről az oldalról teszi teljessé a képet.

Alapvető forrás életéhez és jelleméhez természetesen mindig a budapesti m. kir. Tudományegyetem kiadásában megjelent *Összes Művek* (Magyar sorozat 7 kötet, Latin sorozat 6 kötet) és életére *Hanuy*, Petri card. Pázmány Ecclesiae Strigoniensis Archiepiscopi et Regni Hungariae Primatis Epistolae Collectae, 1911, szintén az egyetem teológiai karának kiadásában.

Kisebb források:

Szekfü Gyula, Magyar Történet, V. kötet, Pázmányra és a korra vonatkozó részei, főleg amit a reformáció és ellenreformáció eszközeiről ír és Bethlen Gábor és I. Rákóczi György jellemzése.

Pintér Jenő, Magyar Irodalomtörténet, II. k. Pázmányra és korára vonatkozó részei, főleg az irodalomtörténeti adatok szempontjából.

Schütz Antal dr., A nemzetnevelő Pázmány.

Balanyi György dr., Pázmány Péter népszövetségi tervezete.

Horváth Cyrill, Pázmány és Bellarmino, Egyet. Phil. Közlöny, 1909.

Horváth János, Barokk ízlés irodalmunkban, Napkelet, 1924.

Turóczy-Trosztler József, Az országokban való sok romlásnak okairól, Minerva, IX. 8—10.

Clauser Mihály, Pázmány Péter.

Dr. Gyenis András, Jezsuita arcélek, I. k.

Pázmány korára vonatkozó források:

Pastor, Geschichte der Päpste XI—XIII.

Gindely, Geschichte des dreissigjährigen Krieges.

Szilágyi Sándor, Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei.

Kálvinra és a kálvinizmus predestináció tanára:

Institutio Christianae religionis nunc vere demum suo titulo respondens autore Ioanne Calvino, Strassburg, 1543. Az Institutio II. kiadása.

Csánki Benjámín, Kálvin predestináció-tana a Kálvin és a kálvinizmus gyűjteményes műben, 1936.

Pázmány életadatai s más fontos események

1570. P. születése. (Okt. 4.)

1571. Báthory István erd. fejedelem

1573. B. István lengyel király

1579. Kolozsvári B.-kollégium alapítása

1583. P. katolikus lesz

1586. B. István halála; B. Zsigmond

1585. Kolozsvári kollégiumban

1588. B. Zsigm. nagykorú; jezsuiták kiűzése Erdélyből

1587. Krakkó

1591. Carrillo B. Zsigm. gyóntatója

1590. Bécs

1592. VIII. Kelemen pápa trónra lép

1593. Coll. Hungaricum, Róma
1597. Gráci egyetem
1600. Vágsellye, Nyitra
1601. Kassai misszió
1602. Radosnya; Felelet Magyarinak
1603. Újra Grácban
1604. 12 tételét támadják
Kempis-fordítás
1605. Tíz bizonyság
1606. 2 tételét támadják
Imádságos Könyv
1607. Magyarországon
Professio
1608. Jezsuiták védelme
1609. Kálvin Hiszekegye
Ot Szép Levél
1613. Kalauz
1614. Római út
1615. Átlépés a szomaszk rendbe
1616. Esztergomi érsek
1619. Bécsbe menekül
1593. Jezsuita rendi gyűlés,
Aquaviva harca
1594. A török elfoglalja Győrt;
Molina-vita
1595. Esztergom, Visegrád, Vác
visszafoglalása
1596. Mezőkeresztesi vereség
1598. Pálffy visszafoglalja Győrt,
B. Zsigm. átadja Erdélyt
Rudolfnak
1599. Pest és Fehérvár ostroma;
Mihály vajda Erdélyben, B.
Endre nagyszzebeni veresége
és halála
Kanizsa eleste, Pálffy halála
Basta Erdélyben
Basta menekül, B. Zsigmond
újra fejed.
Buda ostroma; tövisi csata,
Basta Erdélyben
Székely Mózes veresége
Brassónál
Belgiojoso a kassai dómot
visszaveszi
Bocskay felkelése, álmosdi
győzelem
Bocskay fejedelem; Visegrád,
Esztergom újra török; sze-
rencsi gyűlés
Bécsi és zsitvatoroki béke;
vallásszabadság; Bocskay
halála
Forgách esztergomi érsek;
Rudolf és Mátyás viszálya;
Rákóczi Zsigmond erd. fej.
Mátyás magyar király;
pozsonyi diéta; Báthory Gá-
bor erd. fej.; protestáns únió
Német katolikus liga meg-
alakulása
1610. Zsolnai protestáns zsinat
1611. Nagyszombati tartományi
zsinat
Báthory Gábor bukása;
Bethlen Gábor erd. fej.
Bethlen az erd. nemességet
elnyomja
Kassai gyűlés; Homonnay-
kísérlet
- 1618—48. 30 éves háború
1618. II. Ferdinánd magyar király
Bethlen első betörése, kassai
vértanúk
II. Ferdinánd császár; Pfalzi
Frigyes cseh királlyá vá-
lasztva
1620. Besztercebányai gyűlés,
Bethlen királlyá kiáltása

1622. Soproni püspöki gyűlés
1627. Setét Hajnalcsillag
1629. Bíboros
1632. Császári követ Rómában
1633. Nyílt viszály Esterházyval
1635. Nagyszombati egyetem alapítása
1636. Ellentétek Esterházyval
Végrendelet
1637. Március 19. halála
- Fehérhegyi győzelem protestánsok felett (nov. 8.)
Nikolsburgi béke (jan. 1.)
1623. Bethlen második betörése
1624. Bécsi béke (máj. 8.); dán támadás
1625. Gyarmati török béke (máj. 2.)
1626. Bethlen harmadik betörése; dánok lutteri veresége
- Lübecki béke Dániával;
Bethlen halála; Restitutionsedikt
1630. Mantova feldúlása; svéd támadás
- I. Rákóczi György erd. fej.
1631. Gusztáv Adolf breitenfeldi győzelme
Lützeni csata, Gusztáv Adolf halála (nov. 16.)
1634. Svéd vereség Nördlingennél; Wallenstein megöletése
Franciaország háborúba lép; béke szász és brandenburgi választókkal
Bethlen István pártütése
Rákóczi ellen
II. Ferdinánd halála (febr. 15.)

Pázmány és ellenfeleinek iratai

- Magyari István, Az országokban való sok romlásnak okairól, Sárvár, 1602.
- P., Felelet az Magyari István sárvári praedicatornak az ország romlása okairól írt könyvére, 1603, Nagyszombat.
- P., Kempis Tamásnak Christus követéséről négy könyvei, Bécs, 1604. (1711-ig még öt kiadás.)
- P., Keresztyéni imádságok könyv, melybe szép ájtatos könyörgések, háladásk és tanulságok foglaltnak, Grätz, 1606.
- P., Az mostan támtatt új tudományok hamisságának tíz nyilván-való bizonyossága, Grätz, 1605.
- Monoszlai András, A szentek segítségéről, Nagyszombat, 1589.
- Gyarmathi Miklós, Keresztyéni felelet Monozloi András A S. S. írt könyve ellen, Debreczen, 1598.
- P., Keresztyéni felelet... Az Gyarmathi Miklós helmecki praedicatornak, a megdicsőült szentek tiszteletiről, Grätz, 1607.
- Az Nagy Calvinus Jánosnak hiszek egy Istene, azaz: az Calvinus értelme szerént való igaz magyarázatja az Credónak; mely, az Calvinus tulajdon könyveiből, hiven és igazán egybe szedettet, az calvinista atyafiaknak lelki épületekre, és vizsgáztatásokra, S. T. D. P. P. (Sacrae Theologiae Doctor Petrus Pazmany), Nagyszombat, 1609.
- Egy keresztyén prédikátortul S. T. D. P. P. Az kassai nevezetes tanítóhoz, Alvinczi Péter uramhoz iratott öt szép levél (Pozsony), 1609.
- Egy tetetes, neve vesztett pápista embertől, S. T. D. P. P.-től küldetett színes öt levelekre rend szerint való feleleti Alvinczi Pétertől, a kassai magyar ekklesia lelki pásztorától.

- Alvinczi Péternek sok tétovázó kerengésekkel és czégéres gyalázatokkal felhalmozott feleletinek rövid és keresztyéni szelídséggel való megrostálása. Irattatott Pázmány Pétertől, a jesuiták rendin való legkisebb tanítótul (Pozsony), 1609.
- Isteni igazságra vezérlő Kalauz. Melyet irt Pázmány Péter jesuiták rendin való tanító. Pozsony, 1613. (Új kiadások: 1623., 1637., 1766. és 1897.) Új kiadás: Hodoegus, Igazságra vezérlő kalauz, melyet irt és most sok helyen jobbitván kibocsátott Cardinal Pázmány Péter esztergomi érsek.
- Zvonarics Imre csepregi luth. prédikátor ford.: Hafenreffer, Loci theologici-t: A szentírásbéli hitünk ágai, Keresztúr, 1614.
- P., Csepregi mesterség, Bécs, 1614.
- Zvonarics Imre és Nagy Benedek, Pázmán Péter pironsági, Keresztur, 1615.
- P., Csepregi szegényvallás, Prága, 1616.
- P., Az calvinista prédikátorok ingyenes erkölcsű tekeletességének tüköre, Bécs, 1614.
- Alvinczi Péter, Tükör, 1614.
- Az igazságnak győzedelme, melyet az Alvinczi Péter tükörében megmutatott Pázmány Péter, Pozsony, 1614. Befejezte: Balásfy Tamás.
- P., Rövid felelet két calvinista könyvecskére, Pozsony, 1620.
- P., A magyarországi támadások, Pozsony, 1620.
- P., A szentírásrul, Az Anyaszentegyházrul, Bécs, 1626.
- P., Bizonyos okok, Pozsony, 1631.
- Balduinus, Phosphorus veri catholicismi, Wittenbergae, 1626.
- P., A setét hajnalcsillag után bujdosó lutheristák vezetője, mely útban igazítja a wittenbergi akadémiának Fridericus Balduinus által kibocsátott feleletit a Kalauzra, Bécs, 1627.
- A római Anyaszentegyház szokásábul, minden vasárnapokra és egy-nehány innepekre rendelt evangeliomokrul, Predikációk, melyeket élő nyelvének tanítása után írásban foglalt Cardinal Pázmány Péter esztergomi érsek. Pozsony, 1636.

Frideczky József

II. KIADATLAN SZÖVEGEK

(Textus inediti)

Jezsuita belföldi missziós tevékenység a 17. század közepén

A jezsuita rend tagjai széleskörű lelkipásztori működést fejtettek ki hazánkban. Milyen nagy volt egyes házak lelkipásztori kisugárzó hatása, fényesen igazolja az a rövid összegezés, mely az 1655. évre kiadott rendi névtár végén van.¹ E kéziratosszerű Paintner-hagyatékban, Pannonhalmán található. Teljes szöveget közöljük az alábbiakban.

Syllabus Missionum

Tyrnavia. Continet haec in fide orthodoxa Selliensem et Thurocziensem districtus amplissimos, cum plurimis adiacentibus pagis, ad quos Nostri identidem excurrunt.

Jaurinum. Occupantur Nostri in episcopatu Wesprimiensi et usque Andochinum et Quinqueecclesias, Jaszberinum in Turciam se extendunt; provident etiam in spiritualibus pro modo curionum militiae caesariae in Praesidio Comaromiensi, nec non castellis trans Vagum et Danubium sitis.

Posonium. Fructuose laboratur in medio acatholicorum Basinii, Hainburgi, Zensii et usque ad Zadvor et Vögles excursiones fiunt.

Varasdinum. Invisunt Turcis abrepta praesidia Lindvam, Nymten, Csakatorniam et Carlstadium.

Sopronium. Amplissimos manipulos reportat ex Gynsiensi territorio, nec non pagis Bü, Porno fructuosam navant operam.

Ungvarinum. Ditionem ultrabiscanam paene totam complectitur, nempe comitatus Ungvariensem, Zempliniensem, Abaujvariensem, Zabolchensem, Beregiensem, Zakmariensem, Ugochensem usque ad fines ultimos Transsylvaniae, ubi integris pagis a Nostri ob absentiam curionum provident in spiritualibus, praesertim Ruthenis recenter eorum opera Ecclesiae unitis.

Karolinum. Hic aliquot Nostri Patres ad 50 circiter ungarica milliaria fidem orthodoxam propagando se extendunt.

Cassovia. Castrum Enizka et circumiacentia praesidia in fidelitate Ecclesiae conservat.

¹ Catalogus Provinciae Austriae 1655.

Neosolium. Degunt Nostri in medio Heterodoxorum, solique Neosolii et Schemnicii rem catholicam ad multa stadia tuentur.

Gyöngyösinum. Septuaginta pagis Turcae tributum pendentibus aliquot Patres indefesse et constanter serviunt, continuo vitae discrimine tum a Turcis, tum a Calvinistis vicinis expositi.

Transsylvania. Resident Nostri Albae Juliae, ubi sedes est Principis, item Monostorini ad suburbia Claudiopolitana, nec non Udvarhelini et Szentlelek oppidis Siculiae, qui exiguus manipulus, multa millia, ne a recta fidei Catholicae semita devient, in officio continet et quamplurimos intra gremium Ecclesiae recipit.

P. Jakossich József

hagyatéki ügye. Meghalt Kőszegen 1755 december 28-án.

Perillustris Domina!

Aestimativissimas de I-a hujus ad me datas hesterni die rite accepi una cum adjectis R. P. Tersztyanszky literis. Eundem etiam, qui has meas debita veneratione consignabit, rogavi, ut inter documenta sua literaria in pie defuncti Patris Josephi Jakossich S. J. dispositionem haereditariam inquirere velit, cum enim Ille totum hoc negotium pertractaverat, ac competentem laudeti P. Josephi p. m. positionem haereditariam, quin in Rationibus officii mei vel nummum de eadem annotatum reperiam, levaverat, persuadere mihi non possum, quod de mente Patris Josephi, juxta quam haereditatem suam applicatam volebat, notitiam a R. P. Theophilo Thonhauser tunc temporis Provinciae Praeside pariter jam defuncto debitam non acceperit; quod si tamen nominatus R. P. Agens nihil omnino reperiret, cum alioquin Viennam se venturum mihi significaverit, una cum Eodem modernum R. P. Provinciale nostrum orabo, ut Instrumenta sua literaria exquiri faceret, sicque desiderio Perillustris Dnationis Suae satisfieri queat. De caetero plane persvasus sum, quod si saepe dictus Pater Josephus Fratri suo Xaverio, aut alteri cuiquam in dispositione sua quidpiam ordinasset, istud prae omnibus aliis justitia et aequitate extraditum fuisset; Si proinde horum nihil hactenus factum, pro comperto habeo, quod totam suam hereditariam substantiam Societati reliquisset censendum sit. Sub extremum me pretiosissimo favori omni veneratione commendo.

Viennae 6. Aprilis 1759.

Perillustris Dnationis Suae humillimus in Xto Servus

Jos. Hämerl S. J.
Prov. Austr. Proc.

Kivül:

Perillustri Dominae Josephae Killigin quondam Jakossicsin Dominae
mihī plurimum colendae.

Budae.

Ex originali. Irattár I. szekrény. 136 kötet. 1. l.

Közli:

P. Kaizer Nándor O. F. M.

A jezsuita rend eltörlésének híre a győri kollégiumban

Feria VI. Dies intimi doloris et afflictionis in cordibus bonorum omnium et verorum Sancti Ignatii Patris amantissimi filiorum, quoad vixerint, duraturae, quo ex publicis Viennensium novorum paginis primum ex certo legimus et intelleximus Romae 16. Augusti, postquam 233 annis absque duobus et medio prope mense approbata et confirmata constitisset sententia Pontificis tandem vulgata nostrisque per domos in urbe constitutas lecta et per Bullam Pontificiam declarata, Societatem nostram universam dissolutam, nostrosque omnes a suavi regulari vita ad saecularem transire iussos fuisse. Id si pro bono Sanctae Matris Ecclesiae et majori deinceps incremento futurum est, Deus largiter retribuat auctoribus omnibus, qui idipsum iam ab annis multis, miris et potentibus modis adursere.¹ Hora 5 Sacrum primum, a 6 duo Sacra Congregationis Agoniae coram SS, hora septima Sacrum quartum. — Scholae per diem. Sacrum ultimum hora 10. Cetera ordinaria cum vespertina abstinencia hora 7.

A győri kollégium Diariuma, 1773 szeptember 3-i bejegyzés. Található a győri nagyszeminárium könyvtárában, két kötet, ívrét nagyságban.

A jezsuita rend eltörléséhez

1773. Adnotandum hic censui Ordinem Clericorum Regularium Societatis Jesu, scientia et opibus praepotentem e causis Sacrae Sedi Apostolicae notis penitus extinctum fuisse anno hoc 1773 Bulla incipiente: Dnus ac Redemptor noster Jesus Christus etc. a Clemente Papa XIV. hodie feliciter regnante extra data 21. Julii anno hoc eodem Romae apud S. Mariam sub annulo Piscatoris, Pontificatus sui anno quinto, postquam praenominata Societas Jesu stetisset ab exordio sui annis 233 vel potius 239, nam anno circiter 1534 a S. Patre Ignatio fundata est, et a Paulo III. Pontifice maximo confirmata anno 1540. Ab exordio igitur sui stetit annis 239, a confirmatione vero per dictum Pontificem facta annis 233. circiter. Habebat hic Ordo Clericorum Regularium Societatis Jesu

¹ Mintha misem történt volna, következik a szokásos napirend.

plures provincias per Regna Galliae, Hispaniae, Italiae, Neapolis, Germaniae etc. Provincia vero Austriaca, quae se extendit per Austriam, Hungariam, Transylvaniam, Styriam, Carnioliam, Carinthiam, Goritiam, Istriam et Croatiam habuit *Collegia* sequentia:

Agriense, Budense, Cassoviense, Clagenfurthense, Claudiopolitanum, Cremsense, Fluminense, Ginsiense, Goritiense, Graecense, Jaurinense, Judenburgense, Labacense, Leobiense, Leutschoviense, Lincense, Neosoliense, Neostadiense, Passaviense, Poseganum, Poseniense, Quinqueecclesiense, Szakolcense, Tergestinum, Styrense, Trencsiniense, Tyrnaviense, Soproniense, Ungvariense, Varasdinense, Viennense, Viennae Domus Probationis, Viennae Collegium Reg. Theres., Zagrabiese, Domus professa Viennensis. Universim 35.

Residentiae: Posenii ad S. Martinum, Albae Regalensis, Carolinensis, Cibiniensis, Comaromiensis, Windschachtensis, Strigoniensis, Turoczensis, Baziniensis (Missio), Felsőbányensis (Missio), S. Nicolaus in Liptovia (Missio), Vallis Dnorum (Missio), Eperjesiensis, Gyöngyösiensis, Marburgensis, Millstattensis, Schurcensis, Szatmáriensis, Magno-Varadiensis, Coronensis (Missio), Leopoldopolitana (Missio), Petrovaradiensis (Missio), Vásárhelyiensis (Missio), Nagybányaensis, Patakiensis, Rosnaviensis, Scepusiensis, Schemnicensis, Solnensis, Traunkirchensis, Udvarhelyiensis, Eszekiensis (Missio), Moticzana (Missio), Temesvariensis (Missio). Universim 34.

Universim Provincia haec Austriaca habuit personas 1819.
 Ex quibus Sacerdotes 1052,
 Clerici magistri 343,
 Coadjutores 424.

Historia Fratrum Minorum Conventus Budensis 1731—1777. Pag. 388—389.

Közli:

P. Kaizer Nándor O. F. M.

III. A D A L É K O K (Addenda et supplementa)

P. Leleszi János működése ismeretes az erdélyi fejedelmi udvarban. Bár id. Szinnyi József nem említi meg nevét a „Magyar írók élete és munkái” c. kötetben, mégis levelei becsesek történelmi szempontból. Mikor Báthory István fejedelem kívánságára 1579-ben a jezsuita rendtagok megjelennek Erdélyben, Leleszi az elsők közt van. „Ő már 1579 tavaszán a gyulafehérvári fejedelmi udvarban működik, míg társai — tizenketten — csak ősszel jöttek át Lengyelországból.” (Fontes Rerum Transylvanicarum. Közrebocsátja dr. Veress Endre. Budapest, 1911.) Báthory Kristóf halálát leíró két levelét is közli az említett kiadvány. (50. és 56. sz.) Levelei egyébként azért is nevezetesek, mert sok különben ismeretlen mozzanatot tartalmaznak a gyulafehérvári kollégium alapításáról, Báthory Zsigmond fiatal éveiről s tanulmányairól. Leleszi különben zeneszerzéssel is foglalkozott. Néhány miséjét, kontrapunktikus írásmódját említi dr. Koudela Géza. (A magyar katolikus egyházi műzene. Megj. Magyar Muzsika. Bp., 1936. 20. l.) Koudela azonban — tévesen — P. Leleszi János helyett Leleszi Mihályról ír.

Sonkoly István

Buda visszafoglalása utáni első zenei adat. A másfél-százados török hódoltság után a visszafoglalt budai koronázó főtemplomban a jézustársasági atyák pasztoráltak. A visszafoglalást követő második évben már hordozható orgonája is volt a templomnak Széchenyi György primás jóvoltából. (Hist. Soc. J. Budae.) Az első regens chori: Seiz János Gergely. (Közli Isoz Kálmán: Buda és Pest zenei műv. Bp., 1926. 11. l.)

Sonkoly István

Pintér József a jezsuita rend eltörlése után életének hátralévő éveit rokonainál akarta tölteni, útrakelt, hogy náluk lakjék. Útközben „Sós-Révben rosszul érezvén magát, nyugalomra szállott, s itt 63 éves korában a betegség súlyosbodásával minden vigasztalás nélkül meghalt”.

(V. ö. Kandra Kabos: Adalékok az egri egyházmegye történelméhez. Első füzet. Eger, 1885. Bóta Ernő cikke Szíhalomról, 111—112. lapon.)

Jezsuita bibliográfia kiadása. Stöger János S. J. régebbi kéziratok felhasználásával kiadta: Scriptorum Provinciae Austriacae S. J. Collectionis scriptorum eiusdem Societatis

Universae tomus primus. (Több nem jelent meg.) Viennae, Typis Congr. Mechit. 1855. 408 lapon 1374 íróat sorol fel, közülük 487 magyar és erdélyi, néhány horvát. E kötet kiadási költségeit Kunszt József kalocsai érsek viselte.

(V. ö. Bedcsula Thomas: Vita Petri Klobusiczky de eadem. Colocae, Malatin-Holmeyer, 1859. 4. lapon 5. jegyzet.)

Jezsuita szentek ereklyéi. A budavári Nagybaldogaszony-templom kincsei között található Loyolai Szent Ignác ereklyje keresztalakú ezüsttartóban. Xavier Szent Ferencét szívalakú sárgaréztartó őrzi. Gonzága Szent Alajosé barokk díszű ezüsttartóban van. A kassai vértanúk újabban szerzett ereklyéit gótstílusú aranyozott tartóba foglalták.

Katona István háza Kalocsán. Katona István, miután kalocsai kanonok lett, emeletes házat épített s a káptalanra hagyta, melyben ma is lakik egyik kanonok. A ház egyik ablakmélyedésében a nagy történész születésének 200-ik fordulóján márványtáblába vésva a következő felírást helyezték el s az emléktáblát ünnepélyes keretek között leplezték le.

„E kanonoki lakóházat 1796-ban emeltette Katona István egyetemi tanár, kalocsai kanonok, bodrogmonostori apátúr, hazánk és egyházmegyénk klasszikus veretű történetírója, Jézus Társasága és Kalocsa város örök büszkesége, a magyar ifjúságnak nagy pártfogója, itt élt, itt alkotta halhatatlan műveit. Született Bolykon, 1732. XII. 13. Meghalt Kalocsán 1811. VIII. 19-én.”

Jezsuita népmissziók hazánkban. A jezsuita rend 1853-ban telepedett le újra hazánkban, de már ezt megelőzőleg megfordultak nálunk külföldi jezsuiták, akik a németajkú városokban németül tartottak jól látogatott missziót. Így Budapesten 1850-ben P. Schmude, a két Klinkowström, P. Rohman és P. Roh, akik a belvárosi és ferences templomban prédikáltak németül, mert akkor Pest még csaknem teljesen német volt. Ettől kezdve mind több helyre hívták őket, de magyarul tudó rendtagok hiányában csak németek működtek, így pl. Nagyszombatban, Pozsonyban, Nagyszébenben, a csanádi és pécsi egyházmegyében. 1878-ban Wajdits Gyula szakadáti és Szemennyei Mihály regölyi plébános, mindkettő Tolna megyében, kértek magyar missziós atyát. Troll Ferenc pécsi kanonok vállalta a kiadások fedezését. Ekkor csak egyetlenegy atyát bocsáthattak a kérelmezők rendelkezésére, a pesti születésű P. Schlick Jánost, aki addig mennyiségtan és természettan tanár volt Kalocsán. 1878 december havában tartotta az első magyar missziót Regölyben, a legközelebbit Szakadáton németül. Sorra került Diósberény, Kurd, Zomba, Hőgyész, Döbröcköz, ahol P. Szigeth csatlakozott melléje. Pincehely,

Szakcs, Nakk, Vázsony, Duzs, Pellérd, Himesháza, Dombóvár, Simontornya, Kisszékely, Kocsola, Kővágószőlős, Bicsérd, Vajszló, Kisasszonyfa, mind a pécsi egyházmegyében, Szentmihályfa, Dercsika, Hidaskürt az esztergomi főegyházmegyében és Kalocsa. Ezekhez csatlakozott 1881-ben a csángó missziós körút. A két első magyar missziós atyát 1881-től többen követték, akik évről-évre mindig több helységet részesítettek a misszió áldásaiban. Az úttörés P. Schlick és P. Szigeth érdeme.

V. ö. Nachrichten der österreichisch-ungarischen Provinz S. J. Nr. 5. (Wien, 1908.) 101—111. lap.

Csángó-misszió. A múlt század közepén alakult Szent László Társulat segíteni akart az elhanyagolt csángókon, azért előbb kéttagú bizottságot küldött ki Bukovinába, hogy személyes megfigyelés és tapasztalat után dolgozzanak ki tervet a csángók lelkipásztori gondozására. A bizottság tagjai az anyagi áldozatok mellett fontos pontnak tartották magyarul tudó csángó lelkipásztorok képzését. Addig is, míg ez valóra válhatott, magyar népmissziósokat küldött a csángókhoz a Társulat s az illetékes helyi plébánosoknak 100 forintot helyezett kilátásba a felmerülő költségek fedezésére. A megkeresettek között volt Schlick János jezsuita atya, aki rendtársával, P. Szigeth Nándorral Pécsről indult el 1881-ben Kassán, Lembergen és Csernovicon keresztül a csángókhoz. Március 2-án érkeztek meg az atyák László István plébánoshoz, hogy megkezdjék a missziót a tágas fatemplomban. Március 13—23 között Andrásfalván Vass Mihály plébánosnál folyt a missziózás. Március 27—április 4 között Hadikfalván Juscsár János plébániáján hirdették az ígét. Ekkor P. Szigeth hazajött, hogy májusi beszédeket tartson itthon, míg P. Schlick a radautzi német misszió vett részt. Innen egyedül Józseffalvára ment, ahol Druzbáczy György volt a plébános. A misszió április 25—május 2-ig tartott. Ezzel befejeződött a csángó misszió s P. Schlick visszatért az országba. A tervezett missziós körutat nem járhatta végig Moldvában, mert a román kormány nem adta meg a beutazási engedélyt.

V. ö. P. Schlick János megemlékezését: Nachrichten der österreichischen Provinz S. J. Nr. 6. (Wien, 1909.) 131—139. lapon.

A kalocsai gimnáziumi értesítőkből megjelent közlemények

1863. *Liptay Mihály S. J.*: Adatok a kalocsai főgymnasium történetéhez 1765—1860.

1876/7. *Rosty Kálmán S. J.*: Az eposz korszerűsége.

1877/8. *Tóth Mike S. J.*: A magyar síkság jövője.

1878/9. *Rosty Kálmán S. J.*: Széptani levelek Arany János epikája felett.

- 1879/80. Böngészet a történelem mezején. *Weisner Frigyes S. J.*:
 a) György Astricus utódja. b) Szent István canonisatió-
 jának 8 százados évfordulója.
- 1880/81. *Tóth Mike S. J.*: A Mikroskop története.
- 1881/82. *Weiser Frigyes S. J.*: A régi Sirmium hatszázados
 története.
- 1882/83. *Speiser Ferenc S. J.*: Coleopterák Kalocsa vidékéről.
1884. *Tomcsányi Lajos S. J.*: Quomodo Vergilius imitatus sit
 Theocritum.
1885. *Thalhammer János S. J.*: Odonata Fabr.: Adatok Kalocsa
 vidéke rovarfaunájának ismertetéséhez.
1886. *Tomcsányi Lajos S. J.*: A művelt Európa tudósainak
 háromszázados tévedése.
1887. *Weiser Frigyes S. J.*: A magyar alkotmány hajdan és
 most.
1888. *Menyhárh László S. J.*: Néhány nevelési elv. — *Komá-
 rik István S. J.*: Hohenstauf Frigyes abszolutizmusa a
 pápasággal és a polgári rend fejlődő szabadságával
 szemben.
1889. *Ritli Vendel S. J.*: Állandó-e a nap melege.
1890. *Tomcsányi Lajos S. J.*: Az ember akaratának szabadsága.
1891. *Komárik István S. J.*: A magyar földművelő osztály
 fejlődése.
1892. *Komárik István S. J.*: Haynald Lajos emlékezete.
1893. *Speiser Ferenc S. J.*: Kalocsa környékének rovar-
 faunája.
1894. *Tóth Mike S. J.*: A kalocsai observatorium története.
1895. *Hórl Gyula S. J.*: Párhuzam Berzsényi és Horácz között.
1896. Milléniumi szám. *Komárik István S. J.*: A kalocsai fő-
 gymnasium története. 1766—1896.
1897. *Riegl Sándor S. J.*: Időmérés.
1898. *Lagger József S. J.*: Mit gondolt M. T. Cicero Istenről?
1899. *Kostialik János S. J.*: Az utóidejű határozó mondatok
 szerkezete a classicus latinságban nyelvbölcseleti ala-
 pon megfejtve.
1900. *Drebitka Ferenc S. J.*: Hymnus Francisci Faludi, eiusque
 origo Hispano-Lusitana et „O Deus, ego amo te, nec . . .”
1901. *Tóth Mike S. J.*: Az ásványok és az élet.
1902. *Thalhammer János S. J.*: Adatok az erdélyi légy-fauna
 ismertetéséhez.
1903. *Gulyás Ferenc S. J.*: Batrachomyomachia. Békaegér-
 harc. (Méltatás és műfordítás.)
1904. *Gulyás Ferenc S. J.*: Rosty-jubileum.
1905. *Damián János S. J.*: J. t. tanulmányi rend nevelési elvei.
1906. *Riegl Sándor S. J.*: A fizika tanítása a kalocsai főgym-
 nasiumban.
1907. *Speiser Ferenc S. J.*: Bogarászati kirándulások.

1908. *Tóth Mike S. J.*: A kalocsai főgymnasium ásványtára.
1909. *Hörl Gyula S. J.*: Irányító eszmék az ifjúság keresztény nevelésében.
1910. *Riegl Sándor S. J.*: Az égháború és okai. Ugyanő: A kalocsai lélegektromos obszervatórium.
1911. *Hauer Ferenc S. J.*: Katona István emlékezete.
1912. *Pinzger Ferenc S. J.*: Hell és Sajnovits vardói útja.
1913. *Hauer Ferenc S. J.*: P. Menyhárt László S. J. megfigyelései Afrika belsejében.
1914. *Komárik István S. J.*: Jézustársasága visszaállításának 100 éves évfordulója.
1915. *Szittyay Dénes S. J.*: Haynald Lajos bíboros, kalocsai érsek élete. (I. v. ö. 1917.)
1916. *Hörl Gyula S. J.*: Iskoláink és a háború. *Drebitka Ferenc S. J.*: Intézetünk hősei.
1917. *Szittyay Dénes S. J.*: Haynald mint erdélyi püspök. (II. v. ö. 1915.)
- 1925/26. *Nagyfalusy Lajos S. J.*: Szent Alajos kantaté ének-szövegei. (Koehler Pál után.)
- 1926/27. *Alaker György S. J.*: Szent Ignác Rendje és Prohászka Ottokár. — *Jablonkay Gábor S. J.*: Az iskoladrámák a jezsuiták iskoláiban. — *Nagyfalusy Lajos S. J.*: Mohács tanulságai.
1928. *Jablonkay Gábor S. J.*: Minő alapon tanítórend a Jézus-Társasága vagy a jezsuiták szerzete. — *Angehrn Tivadar S. J.*: P. Fényi Gyula S. J. — *Tóth Mike S. J.*: A természettudósok nagyjai.
1929. *Matkovics László*: P. Tóth Mike S. J. kormányzói legfelsőbb kitüntetés. Hatvannégy év az Egyház, a haza, a tudomány és tanügy szolgálatában.
1930. *Komárik István S. J.*: Szent Imre jubileuma. — *Nagyfalusy Lajos S. J.*: Magyar leventék virága. (A legenda verses feldolgozása.)
1931. *Csávossy E. Béla S. J.*: A „Rerum novarum” szelleme az ifjúság nevelésében. — *Buzna Viktor S. J.*: Szociális szeretet.
1932. *Lepold Antal*: Emlékezés P. Rosty Kálmánról. — *Matkovics László*: P. Rosty Kálmán S. J. születésének százados évfordulója, életrajza és költészete.
1934. *Nagyfalusy Lajos S. J.*: Pestmegyei helynevek. Ugyanő: Szent István kettős keresztje.
1935. *Komárik István S. J.*: A kalocsai jézustársasági intézet vázlatos története. — *Matkovics László*: Horatius ódaköltészete és az erkölcsi nevelés.
1936. A gimnázium történetének kiegészítése: *Pap József S. J.*: A természetrajzi szertár története. — *Hegyí Lajos*: A fizikai szertár utolsó 30 éve. *Nagyfalusy Lajos S. J.*:

- A történelmi és néprajzi szertár története. Ugyanő: Sajnovics János S. J. és a kínai nyelvhasználat.
1937. *Nagyfalusy Lajos S. J.*: A kínai-magyar nyelvrokonság kérdéséhez.
1938. *Nagyfalusy Lajos S. J.*: Az Eucharisztia, Magyarország életforrása (1038—1938).
1939. *Nagyfalusy Lajos S. J.*: Kalocsa az újabbkori magyar hitélet gyujtófáklyája. — Ugyanő: Szent István anyja.
1940. *Hegedűs László S. J.*: A J. T. Sz. István Kollégium természetrajzi gyűjteményei és kémiai laboratóriuma.

Nagyfalusy Lajos S. J.

A mai bollandizmus

Évek előtt külön füzetben foglalkozott a szerkesztő a bollandizmussal, melyben vázolta a történetíró együttes elindulását, ismertette a régi és újabb bollandisták módszereit és munkásságának eredményeit.¹ A bőséges irodalmi alapokon nyugvó értekezés bemutatta a heves támadásokat, melyeket meg nem értő körök a vállalkozás ellen indítottak, sorra került a tárgyalás folyamán a bollandizmus pusztulása és újjáéledése is. Azóta a több tagból álló munkaközösség és szervezet lendülettel folytatta tevékenységét. A korábbi világháború sok tekintetben gátlólag hatott a kiadás körül, de azután ismét nagy lendülettel indult el a fokozott kutató, feldolgozó és kiadó munka. 1937-ben, a bollandizmus újabbkeletű elindításának 100. évfordulóján, a senior tollából finom elmeéllel összeállított cikk jelent meg a bollandizmus akkori helyzetéről.² P. Delehaye Ipoly visszatekintése közvetlen szavakkal nagy teljesítményekre hívja fel figyelmünket. Cikkét ezekkel a szavakkal fejezi be:

A világon semmi sincs biztosítva, sem a tudomány terén, sem egyebütt. Mindenütt jöhetnek közbe váratlan, előre nem látott körülmények. 1912-ben P. Poncelet-t váratlanul elragadta a halál (51 éves korában) s halálával fájdalmas ürt hagyott maga után. Azután következett a világháború és négy éven keresztül a bollandizmus és otthona minden pillanatban a teljes pusztulás szélén állott. A Gondviselés és a szentek örködték az annyira veszélyeztetett mű fölött. A nagy fergeteg után a hagiográfikus személyzet két munkatársra csökkent, a könyv-

¹ Gyenis András S. J.: A Bollandisták Társasága. Budapest, 1935, Manréza, 31 lap. Bő irodalmi utalással és jegyzetekkel. Részben megjelent a Magyar Kultúra 22 (1935. 15—16. sz.) 81—86. lapjain: A régi bollandisták.

² Analecta Bollandiana 55. kötet V—XLIV. lapig: Après un siècle. L'oeuvre des Bollandistes de 1837 à 1937. Különlenyomatban is. Bruxelles, Soc. des Boll. 1937.

tár fel volt dűlva, helyrehozhatatlan hiányok keletkeztek benne és a mű anyagi forrásai is hiányoztak.

Ha jelenleg nem is mutatkozik semmi hiányosság a bollandista műben, mégsem fogja talán sohasem elfoglalni azt a helyet, amelyet egykor kiharcolt magának. A IV. novemberi kötet 1925 novemberében jelent meg nehéz körülmények között. De mindent megfontolva, a józan ész azt diktálta, hogy továbbra is határozottan vállalják a kockázatot. Kezdeté óta először kapott helyet az *Actában* a bennszülött kelta hagiográfia. A keleti hagiográfia is, amelynek addig csak gyenge kezdetei voltak, a II. és III. novemberi kötetekben bemutatta exotikus szerkezetének tarka tömkelegét. A kötetek kiadása a *Fondation universitaire*-nek köszönhető, amelynek anyagi támogatása tette lehetővé a mű kinyomatását. A Bollandisták Társasága legmelegebb elismerését fejezi ki különösen Mgr. Ladeuzenek, a louvaini egyetem rektorának és hódolattal adózik H. Pirenne, a nagy történész emlékének. Az ő kezdeményezésüknek köszönhető, hogy sikerült biztosítani ezt a gondviselészerű támogatást.

Ennek a nemeslelkű támogatásnak köszönhető, hogy sikerült kiadni többi köteteinket, az *Analecta Bollandiana* és a *Subsidia hagiographica* néhány számát. A novemberi II. kötetnek második része 1931-ben fejeződött be. Ezzel 15-re emelkedett azoknak a köteteknek a száma, amelyeket 1837 óta adtak ki. Aki csak a kötetek számát nézi, annak úgy tűnik fel, hogy a bollandista munka menete nagyon meglassult. Ne áltassuk magunkat azzal a csalóka vigasztalással, hogy a minőség azonban jobb lett. De hogy az anyag feldolgozása egyre nehezebbé vált és hogy ezek a nehézségek csak fokozódhatnak, a szerint, amint újabb munkák merülnek fel a hagiográfikus kritika régi feladataival kapcsolatban, ez a valóság, amelyet itt meg kell állapítanunk.

A történeti irodalom, amely egy kozmopolita Babel módjára faj és nyelv szerint oszlik meg, elsiklik a legjobb könyvtárak forrásai felett. A kéziratok kutatása az eszközök révén, amelyek még rendelkezésre állanak, követelményeiben igényesebb lett. Az elgondolásaiban szabad kutató számára, aki tárgyát az adott lehetőségeknek megfelelően választja és azok szerint korlátozza, ma már különösen nehéz a tudományos módszer aprólékos szabályait alkalmazni. Szinte aggasztó volt arra gondolni, ha ilyen elcsúszás állna be az anyaggyűjtés terén. Hogy ez nem következett be, az nagyban annak az anyagi és erkölcsi támogatásnak köszönhető, amelyben részesültek a bollandisták. Ha ez a támogatás hiányzott volna, őket is, miként másokkal történt, megtörték volna az idők viszonyosságai.

Azóta újabb háború vonult végig Belgiumon, a munka-

társak ismét érzik a nyomasztó helyzet egész súlyát, a válságos időben erőt gyűjtenek a remélt jobb korban kifejtendő munkára. Szénioruk is elhúnyt, s helyében fiatalabb munkatársok igyekeznek azt menteni, amit lehet.

A nagyszombati egyetemi nyomda bécsi korszaka

Évek előtt megjelent a mai Kir. M. Egyetemi Nyomda története, mely nagyon keveset közöl a nyomda őskorára nézve, értjük ezen azokat az éveket, míg a nyomda a bécsi jezsuiták kezében működött vagy várta további sorsát. A Monumenta Historica S. J. és Acta et Epist. Canisii adatai nyomán, melyekre még nem figyeltek fel hazánkban, meglehetősen pontosan ismerjük a nyomda keletkezését, személyzetét, kiadványait, további terveit; tudjuk, kik vettek részt a nyomda megszervezésében. A legfőbb érdem Vitoria Jánosé, aki akkor a bécsi kollégium élén állott, az ő fáradhatatlan utánjárásának sikerült megvalósítania a nyomda felállítását. A rend élén Lainez Jakab, mellette mint titkár Polanco János működött, a német rendtartomány keretébe tartozó bécsi kollégium fölött Canisius Péter rendelkezett mint tartományfőnök. Az említettek levelezése nyomán világosan megrajzolhatjuk a nyomda keletkezésének történetét. Mások is résztvettek a nyomda elindításában, de az említettek tettek legtöbbet a vállalkozás ügyének tisztázásában. Másutt majd többet közlünk a nyomda történetéről, itt csak megemlítjük, hogy Vitoria a betűanyagot Nürnbergben vásárolta, amint Canisius írja a rendfőnöknek. Vettek betűanyagot Bécsben is. A nyomda fel volt szerelve latin betűanyaggal és göröggel is, ez utóbbi egészen jó állapotban volt. Nemsokára tapasztalták, hogy mennyire elvonja a rendtagokat elsődleges kötelességüktől a szedésjavítás, Lainez kívánja, hogy keressenek valakit, aki a rendházon kívül helyezett nyomdát vezesse, de a rendtagok segítsék és irányítsák továbbra is, mert nagyon fontosnak tartja, hogy akár Bécsben, akár másutt adjanak ki katolikus szellemű könyveket. A kezdeti buzgóság a könyvek kiadásában körülbelül két évig tartott. Mivel nem találtak alkalmas vezetőt, lassanként a nyomda sok baj miatt lassított menetben működött, pedig amint Vitoria Canisiusnak 1560 január 2-án írta, szép matricáik vannak és bőséges anyaggal rendelkeznek a betűöntéshez, ezenfelül azt is megengedte nekik az uralkodó, hogy mindaz, ami a nyomda működéséhez szükséges, adómentesen vihető be a városba. Nemsokára az is szóba került, ha a noviciátust felépítették, oda vigyék át a nyomdát a kollégiumból, hogy az itteni rendtagokat ne vonják el munkájuktól és ne terheljék a nyomda gondjaival. 1562 január 1-én azt írja Hoffaeus Pál bécsi rektor, hogy a nyomda ügye egészen elaludt a sok gond

és a nyomdászokkal beállott viták miatt, de néhány könyvet máris kinyomattak, ilyen pl. Cicero levelei, az Aeneis néhány könyve, Despauterius nyelvtana, részletek Demosthenes és mások műveiből. Itt nyomatták ki Canisius katekizmusát, Toledo bevezetését Aristoteles gondolkodástanához is itt adták ki. A nyomda szépen indult, Vitoria is nagy hivatást szánt neki: katolikus könyvek kiadása; iskolakönyvek nyomása, hogy a szegény diákok könnyebben vagy ingyen is hozzájussanak a tankönyvekhez; ezenfelül így is akart segíteni a gondokkal küszködő bécsi kollégium helyzetén. Számítása és nemes terve nem járt teljes sikerrel, de később, másutt és más módon, mégis valóra vált elgondolása. Azóta, hogy a nyomda Nagyszombatba került, elsősorban mióta sorsa szorosan kapcsolódott a Pázmány-egyetem életével, nagy hivatást töltött be a magyar élet és tudományosság szolgálatában. Ha visszatekintünk a közel 400 éves nyomda történetére, akkor világosan látjuk az utat, melyet megtett, érdemeket, melyeket szerzett. Az egykori szerény és kezdetleges műhely hatalmas jogutóda a mai Egyetemi Nyomda. A nagyszerű fejlődés a mustármag példázatát juttatja eszünkbe.

IV. K Ö N Y V S Z E M L E

(Iudicia operum)

Monumenta Historica Societatis Jesu

A jezsuita rend keletkezésének forrás- és adattára

A jezsuita rend egyik legnagyobb és legeredményesebb történettudományi vállalkozása a Monumenta kiadása. Mikor a mult században gyakran hangoztatott jelszóvá vált: Vissza a forrásokhoz!, a rend vezetősége, elsősorban a spanyol rendtartományoké elhatározta, hogy kiadja mindazt a forrásanyagot, mely a rend kezdeteit megvilágítja, a rendalapító életét és alapítását, az első társak életét és működését, a rendi törvényhozás történetét és a rend megszervezésének menetét az eredeti levelek, írások alapján bemutatja. Kiindulásul és mintegy erőpróbaul szolgált az 1874-ben kezdett és 1889-ben befejezett *Cartas de S. Ignacio de Loyola* többkötetes mű, mely a rendalapító 842 levelét és többszáz egyéb írást tesz közzé. Ugyanekkor készítették elő és adták ki latin és spanyol nyelven a rendalkotmány szövegét. E munkák közben annyi forrásanyagra bukkantak a kutatók, hogy egészen közelálló gondolatnak látszott az összegyűjtött anyag értékesítése és szélesebb körök számára hozzáférhetővé tétele. P. Martin Lajos rendfőnök (1892—1906) nagylelkűsége, ezenfelül a spanyol rendtartományok ügyszeretete eszközölte, hogy a vállalkozás hamarosan jelentős köteteket tett közzé. A Monumenta programjával azt tűzte ki, hogy kiadja az összes elérhető és valamiképen jelentős levéltári anyagot, ami a rendalapítóra és első társaira: Faber, Xavier, Lainez, Salmerón, Bobadilla, Rodriguez, Broet, Le Jay, Codure s ezek néhány jelentős követőjére vonatkozik. Ilyen: Borja Ferenc, Ribadeneira, Nadal, Polanco és mások levelezése és egyéb rendtörténeti vonatkozású írásos hagyatéka. Az anyag jelentős része a rend birtokában volt, de nagyon sokat úgy kellett összegyűjteni Európa levéltáraiból. Róma, Firenze, Párizs, Evora, Lissabon, Madrid, Alcalá, Salamanca, Köln, Brüsszel, Mecheln, München levéltáraiban találtak a leggazdagabb leletekre. A munkatársak személyesen kutattak és másoltak, vagy ahol ez nem volt lehetséges, személyesen vetették egybe a másolatot az eredeti kézirattal, máskor fényképezési eljárással szerezték be a másolatot, mert csak autentikus anyagot akartak adni, mégpedig hasznosítható alakban, pontos közléssel és a józan kritika szabályainak szemeltartásával. A kiadott kötetek

anyaga mintaszerű feldolgozásban került ki a nyomdából. Az egyes kötetek részletekben, füzetekben jelentek meg, egy-egy füzet 10 ívből, 160 lapból állott, e füzetek kisebb-nagyobb időközökben követték egymást. A világháborúig két évtized alatt összesen 47 kötet látott napvilágot, attól kezdve meglassult a kötetek kibocsátása, ami könnyen érthető a beállott zavarok és akadályok miatt. A vállalkozás 1929-ig Madridban működött, ekkor Ledóchowski Ladomér rendfőnök intézkedésére Rómába tette át székhelyét, ami gondviselészerű intézkedésnek bizonyult, mert a két évre rá beállott politikai változás és vörös forradalom minden ilyen tevékenységet megbénított, ezenfelül a madridi könyvtárt és könyvállományt elpusztította. A római korszak legjelentősebb kiadványa a rendalkotmány forrásainak háromkötetes gyűjteménye. Miután a kitűzött célt elvégezte a rendi történészek közössége, évek óta újabb vállalkozást készítenek elő a munkatársak: összegyűjtik és kiadják a Társaság missziós tevékenységét tartalmazó levéltári anyagot. Xavier Szent Ferenc levelezése immár nyomdakészen áll P. Schurhammer György feldolgozásában. A Monumenta köteteiben nagyon sok magyar vonatkozású anyagot talál a kutató, elsősorban innen tudtuk meg, hogy nem Szántó István volt az első magyar jezsuita, amint sokáig gondolták, hanem Hernáth Péter, ezenfelül itt található gazdag adatközlés az első nagyszombati kollégium alapítására és életére nézve. Oláh Miklós és Bornemisza Pál püspök és más magyarok életének és terveinek megismeréséhez is sok levél, adat és utalás van az egyes kötetekben. Hosszabb ismertetés alól felmentve érezzük magunkat, mert már világhírűvé vált a kiadványsorozat, ezenfelül a készülő magyar rendtörténetben nyújtjuk majd a Monumenta köteteiből merített anyag feldolgozását. A Monumenta köteteinek címét tájékoztatás végett itt közöljük.

Vita Ignatii Loyolae et rerum Societatis Jesu Historia,			
auctore Joanne Alphonso de Polanco ejusdem Soc. Sacerdote			
= Chronicon Soc. Jesu.)	Tom.	I, 1894,	570
	"	II, 1894,	820
	"	III, 1895,	606
	"	IV, 1896,	760
	"	V, 1897,	781
	"	VI, 1898,	984

Monumenta Ignatiana. Series 1. S. Ignatii de Loyola Soc. Jesu fundatoris Epistolae et Instructiones.			
	Tom.	I, 1903,	818
	"	II, 1904,	799
	"	III, 1905,	823
	"	IV, 1906,	772
	"	V, 1907,	819
	"	VI, 1908,	787
	"	VII, 1908,	800
	"	VIII, 1909,	786

	Tom.	IX, 1909,	807
	"	X, 1910,	783
	"	XI, 1911,	648
	"	XII, 1911,	795
Monumenta Ignatiana. Series 2. EXERCITIA SPIRITUALIA SANCTI IGNATHI DE LOYOLA et eorum directoria.		1919,	1282
Monumenta Ignatiana. Series 3. CONSTITUTIONES SOCIETATIS JESU.			
Tom. I. Monumenta Constitutionum praevia.		1934,	CCLXXII-460
" II. Textus hispanus.		1936,	CCLXXII-826
" III. Textus latinus		1938,	CLII-368
Monumenta Ignatiana. Series 4. SCRIPTA DE SANCTO IGNATIO DE LOYOLA.			
	Tom.	I, 1904,	840
	"	II, 1918,	XXVI-1087
Monumenta Xaveriana. Tom. I. S. Franc. Xaverii epistolas aliaque scripta complectens.		1899,	XXXII-1030
" "	Tom. II, SCRIPTA VARIA DE SANCTO FRANCISCO XAVERIO.	1912,	1064
Fabri Monumenta. Beati Petri Fabri primi sacerdotis e Societate Jesu Epistolae, Memoriale et Processus,		1914,	XXIV-944
Lainii Monumenta. Epistolae et Acta Patris Jac. Lainii secundi praep. generalis Soc. Jesu			
	Tom.	I, 1912,	XXXVI-717
	"	II, 1912,	XXIV-778
	"	III, 1913,	XV-793
	"	IV, 1915,	XV-765
	"	V, 1915,	XV-732
	"	VI, 1915,	XXIII-818
	"	VII, 1916,	XVI-774
	"	VIII, 1917,	XVI-958
Epistolae P. Alphonsi Salmeronis Soc. Jesu nunc. primum editae.			
	Tom.	I, 1906,	XLVIII-760
	"	II, 1907,	XL-918
Epistolae PP. Paschasii Broet, Claudii Jaji, Joannis Codurii et Simonis Rodericii Soc. Jesu.		1903,	952
Bobadillae Monumenta. Nicolai Alphonsi de Bobadilla sacerdotis e Societate Jesu Gesta et Scripta.		1913,	XX-760
Sanctus Franciscus Borgia, quartus Gandiae dux et Soc. Jesu praep. gen. tertius.			
	Tom.	I, 1894,	844
	"	II, 1903,	XXVIII-774
	"	III, 1908,	XXII-934
	"	IV, 1910,	XXII-771
	"	V, 1911,	XXV-962
Polanci Complementa. Epistolae et Commentaria P. Joannis Alphonsi de Polanco e Soc. Jesu addenda caeteris ejusdem scriptis dispersis in his Monumentis. Quibus accedunt nonnulla coaeva, aliorum auctorum, illis conjunctissima.			
	Tom.	I, 1916,	XXXV-740
	"	II, 1917,	XVI-943
Epistolae P. Hieronymi Nadal S. J., ab anno 1546 ad 1577			
	Tom.	I, 1898,	LXXII-876
	"	II, 1899,	XX-732
	"	III, 1902,	XXXII-912
Tom. IV, Selecta Natalis Monumenta in ejus Epistolis commemorata.		1905,	XX-934
Ribadeneira. P. Petri de Ribadeneira S. J. Confessiones, Epistolae aliaque scripta inedita.			
	Tom.	I, 1920,	XXXII-912
	"	II, 1923,	VII-552

Monumenta paedagogica Societatis Jesu, quae primam Rationem Studiorum anno 1586 editam praecessere.		1901,	912
Epistolae Mixtae ex variis Europae locis ab anno 1537 ad 1556 scriptae.	Tom.	I, 1898,	644
	"	II, 1899,	964
	"	III, 1900,	762
	"	IV, 1900,	952
	"	V, 1901,	855
Litterae Quadrimestres ex universis praeter Indiam et Brasiliam locis in quibus aliqui de Societate versabantur Romae missae.			
	Tom.	I, 1894,	786
	"	II, 1895,	740
	"	III, 1896,	799
	"	IV, 1897,	757
	"	V, 1921,	xxii-1056
	"	VI, 1925,	ix-1044
	"	VII, 1932,	xv-853

Archivum Historicum Societatis Jesu. Periodicum semestrale a Collegio Scriptorum de historia S. J. in Urbe editum. Roma, Borgo S. Spirito, 5.

Mikor a Monumenta Historica S. J. szerkesztőbizottsága és munkaközössége áttette az örök városba székhelyét, ugyanakkor testet öltött egy másik régi terv is: megszervezték a jezsuita történetírók házát, mely a rendfőnök közelében nyílt meg és működik. A spanyol Leturia Péter szellemi irányításával megindult munka csakhamar megteremte gyümölcsét, mert a közös fedél alatt és egy feladatnak élő munkatársak 1932. évvel elindították évenként kétszer megjelenő folyóiratukat, mely latinul és más ismertebb európai nyelveken közli mindazt, ami a rend történetére vonatkozik; ismerteti azt, amit Rómában vagy az egyes rendtartományokban kiadtak, legyenek akár forrásközlések, akár feldolgozások, cikkek és könyvek. A rendfőnök meghirdette a programot, melyet P. Tacchi Venturi Péter elnökléte alatt szaktudósokból álló értekezlet állított össze. A folyóirat célja, hogy a rendtörténettel foglalkozó szakembereket segítse a kutatásban, feldolgozásban és közlésben. Ezért közöl mindent, ami a rend történetére vonatkozik, akár az eltörlés előtt, akár a visszaállítás után történt. Munkaprogramja felöleli a Társaság kezdetét, megszervezését, gyarapodását, törvényeit, szokásait, lelkipásztori, hitihirdető, tanító és nevelő tevékenységét, tudományos és irodalmi munkásságát. Minden füzetben öt vagy hat részre osztva és csoportosítva közlik az összegyűjtött értekezéseknek. A követhető helyet elfoglalják a kiadatlan és ritka szövegek, azután közlik a rövidebb értekezéseket, hosszabb-rövidebb adatszerű közleményeket és a könyvszemlélet. Jelentős hely jut a könyvészeti adatoknak is, amennyiben E. Lamalla szerkesztésében

és áttekinthető elrendezésében vagy a missziókról vagy az egyetemes és részleges rendtörténetről tájékozódik az érdeklődő. Minden elérhető művet és cikket nyilvántart a folyóirat, legtöbbször közli a megnevezett könyv rövid tartalmát vagy legalább ismertebb nyelven a mű vagy értekezés címét. A nem latin betűt használó népek nyelvén megjelent művek címét latinbetűs átírásban nyújtja, pl. a japán, orosz, kínai nyelven megjelent könyvek címét. Utolsó részt alkotja a hírek rovata, itt adják mindazokat a híreket és egyéb közleményeket, melyek a központi vagy helyi rendtörténetírással akár személyi, akár tárgyi vonatkozásban kapcsolatosak. A tetszetős kiállítású és könnyen olvasható kiadványt egy vagy több műmelléklet, levél vagy könyvlap reprodukciója díszíti. Nemsokára 10-ik éve lesz annak, hogy a folyóirat elindult. E tíz esztendő nem volt hiába, mert mintegy marokra fogta mindazt, ami a rendtörténet köréből az egész földön megjelent, számontartja e műveket és legtöbbször röviden-hosszan közli tartalmukat. A mai technika és nyomdai teljesítmények segítségével valóban közkinccsé teszi, mégpedig rövid idő alatt a rendtörténetírás eredményeit. Ezenfelül fokozott munkára ihleti a rendtörténet munkásait, gyarapítja tudásukat, fejleszti ismereteiket és útbaigazításul szolgál a felmerülő kérdésekben. Közvetlenül magyar vonatkozású anyagot nem sokat közölt eddig a folyóirat, mégis nagy szolgálatot tesz a magyar történettudomány-nak, amennyiben a magyar műveket is számontartja és legalább címükben és tartalmukban bemutatja mindazoknak, akik a folyóiratot az egész földön olvassák.

Megkönnyíti az általában évi 384 lapnyi terjedelemben megjelenő folyóirat használatát a terjedelmesebb értekezések előtt közölt rövid latin összefoglalás és a bőséges név- és tárgymutató.

Vrela i Prinosi. Zbornik za povijest Isusov. Reda u Hrvatskim Krajevima.

(**Fontes et Studia** Historiae Societatis Jesu in finibus Croatorum.) Sarajevo 1932-től kezdve.

Miroslav (Frigyés) Vanino, sarajevói hittudományi főiskolai tanár 1932-ben adta ki első füzetét, melyet a horvátországi jezsuiták történetének szentel. Attól kezdve 10—12 ív terjedelemben minden évben megjelent a Vrela i Prinosi, kivételt képez az 1933-ik esztendő, mikor két füzet jelent meg és az 1940-ik év, melynek füzete még várat magára. A szerkesztő elsősorban hazája jezsuitáinak történetét kutatja, mivel azonban a horvát házak éppúgy a Provincia Austriaca kötelékébe tartoztak, mint a magyarországi rendházak és kollégiumok, ezért gyakran található kölcsönhatás a hazai és horvátországi jezsuita mult területén. A magyar rendtagok működtek Hor-

vátországban és viszont, e működés egyszer átmeneti volt, pl. népmisszió tartása vagy állandó megbízás, tanítás, előljárói küldetés. A nagy rendtartomány főnöke Bécsben lakott, ide futottak össze a kormányzás szálai, itt készültek az összes rendházak működéséről beszámoló összefoglaló jelentések, a *Litterae Annuae*. Mikor Vanino megbízást kapott arra, hogy feldolgozza hazája jezsuitáinak történetét, már túl volt a delelőn, nem érzett magában erőt, hogy a nagy munkát, egyéb hivatásbeli munkái mellett elvégezze, ezért tett, amennyit tudott, szorgalmasan látogatta a római, bécsi és budapesti meg egyéb levéltárakat, másolta vagy másoltatta a levéltári anyagot. Az összegyűjtött anyag egyik részét minden évben feldolgozta kisebb-nagyobb cikkekkel és így tette közzé évkönyvében, míg az anyag másik részét szövegekölzés gyanánt nyújtja. Az első időben csaknem egyedül végezte a kutatás, feldolgozás, közlés és szerkesztés feladatát, de lassanként jelentkeztek a munkatársak, akik értékes közreműködésükkel ma is támogatják a szerkesztőt. A kiadványnak nincsenek állandó rovatai, hanem az előző évben gyűjtött és feldolgozott anyagot alkalmi elrendezésben közli. Az értekezések jelentős része horvát nyelvű, csak kevés latin vagy más nyelvű, míg a közölt szövegeket az eredeti nyelven és fogalmazásban adja. Az értekezéseket megelőző latin tartalmi ismertető annak is hozzáférhetővé teszi az anyagot, aki a horvát nyelvben járatlan, a kiadvány végén található alapos és részletes mutató alapján könnyen tájékozódik minden kutató.

Hazai szempontból nagyon értékesek azok az adalékok és szövegekölzések, melyek a török hódoltság területén működő jezsuiták életét és munkásságának eredményeit mutatják be. P. Sfondrati pl. már 1580 körül apostolkodott Temesvárott. A pécsi, szigetvári, alsólendvai, eszéki és egyéb jezsuita missziók és rendházak történetére vonatkozó adatok nagy számban találhatóak a kiadvány minden számában. A népmiszionáriusok jelentései nyomán megelevenedik előttünk a hódoltság és határmenti helységek társadalmi és lelki életének képe. Ezért a magyar egyháztörténetíró és rendtörténettel foglalkozó történész nem nélkülözheti Vanino kiadványait.

Ludwig Koch S. J.: **Jesuiten-Lexikon**. Die Gesellschaft Jesu einst und jetzt. Paderborn, 1934. Bonifatius-Druckerei. 1878 oszlop.

Régebben jelent meg Koch könyve, de ma is méltó arra, hogy felhívjuk rá a figyelmet. A Lexikonok általában nem lépnek fel tudományos igénnyel, cikkeiknek olyan értékük van mint az egész művet szerkesztő vezető és a munkatársak tudásának és jellemének. Koch Lajos csaknem az egész művet egyedül írta, akkor kért fel mást egy-egy részletkérdés megírására, ha ő nem volt képes megtenni, akár a megfelelő iro-

dalom hiányzott, akár más ok miatt. Ismerte az életet, hiszen Európán kívül huzamosabban működött Elő-Indiában és Dél-Amerikában, tevékeny részt vett a tanításban és lelkipásztorkodásban, társadalmi életben és egy nyomda szellemi-lelki irányításában. Életiránya mintegy előkészületül szolgált ilyen hatalmas vállalkozás megvalósítására, ehhez járult hosszú évtizedeken folytatott tudatos önképzése és gyűjtő munkája: mindezekből megszületett a jezsuita lexikon, mely első ilyenirányú kezdeményezés, tehát úttörő munka. Említett érdemei mellett hasznos segédeszköz lesz mindazok kezében, akik megbízható felvilágosítást és tájékoztatást akarnak egy-egy jezsuita kérdésben. A lexikon abc-rendben közli mondani-valóját, két oszlopban egy-egy lapon. Feltűnőbb betűvel adja a címet, sűrű tömött sorokban nyújtja a vonatkozó ismereteket és kisebb betűvel jelöli meg a további irodalmat, ha van ilyen az illető kérdésben. Helynevek, személyek, események, jogi kérdések, s egyéb címszavak követik egymást. A legelső címszó Aachen, legutolsó: Zweck heiligt die Mittel? Az utóbbi kérdéssel kapcsolatban szerepel a Czapik-Polónyi pör is, mely az előbbi, illetve az igazság győzelmével végződött. Általában mondható, hogy a szerző, német lévén, a német kérdésekben jártasabb, s mivel elsősorban németeknek írta művét, tehát hazája jezsuita történetéből lényegesen többet hoz, mint más országok rendi multjából. Így is nélkülözhetetlen kézikönyv, mert lelkiismeretes munka, komoly felkészültséggel, az igazság szeretetéből és teljes tudással készült mű. Magyar nyelven is elkélne ilyen lexikon.

V. K Ö N Y V É S Z E T I A D A T O K

(Bibliographica)

Adatok a magyar jezsuita könyvészethez 1930—1939.

Többek közreműködésével gyűjtötték:
Fejér József S. J. és Váczy Jenő S. J.

Ez a kis összeállítás nem tart igényt arra, hogy kész bibliográfiákkal egyenlő elbírálás alá essék. Csupán meg akarja könnyíteni azoknak a munkáját, akik idehaza és külföldön Sommervogel nyomába szegődnek.

Az adatgyűjtés a rendi kötelezpéldányok római és budapesti kollekciónak és több magyar rendház könyvtárának átkutatásával ment végbe. Amit itt közlünk, az mind saját gyűjtés eredménye, néhány külföldi adat kivételével; ez utóbbiakat a rend Rómában megjelenő bibliográfiai évkönyvéből vettük (Jesus Juambelz S. J.: Index Bibliographicus S. J. 1937, 1938, 1939. Róma, Borgo S. Spirito 5.). Módszer dolgában igyekeztünk ennek az évkönyvnek részletességéhez alkalmazkodni; részben ezért is szorítkozunk saját gyűjtésünk eredményére. Az időközben megjelent nagyértékű magyar könyvészeti munkák adatai egyébként mindig kéznél lesznek azok számára, akiknek a munkáját ezzel a kis összeállítással is meg akarjuk könnyíteni.

Az egyes műveket a szerző vagy a fordító nevének hozzuk a szerint, melyik volt jezsuita, ill. magyar jezsuita közülük. Folyóirati cikkeket általában nem közlünk, közöljük azonban a különlenyomatokat, valamint a könyvekben és évkönyvekben megjelent értekezéseket. A teljességtől — amire különben sem törekedtünk — ez utóbbiak dolgában állunk legtávolabb.

Hisszük, hogy a magyar ügynek is némi szolgálatot teszünk akkor, amikor egy készülő nagy külföldi bibliográfia máris együttlévő 120,000 adatához többek között ezt a háromszázat is csatoljuk.

Angehren Tivadar S. J.

A kalocsai csapadékviszonyok. Stephaneum Rt. Bp., 1932, 24×16, 4 tábla. (A Szent István Akad. mennyiségtermészettud. osztályának felolvasásai, 3. kt. 2. sz.)
Katolikus Lexikon: Csillagászat.

Légáramlások Kalocsán az anemográf tizéves adatai alapján. Székfoglaló értekezés. Előadta a Szent István Akad. 1933 ápr. 7-i rendes osztályülésén. Csapp J. ny., Kisújszállás, 1936, 31, 16 tábla, 24×17.

Avancinus Miklós S. J.

Jézus Krisztus élete és tanítása elmélkedésekben. Átdolgozta Nagy Imre Leó. Szalézi Művek, Rákospalota, 1935, 11×8. I. rész: 206, II. rész: 182, III. rész: 206, IV. rész: 226, V. rész: 220, VI. rész: 190 lap.

Baják Mihály S. J.

Szemelvények az újszövetségi görög Szentírásból. A Katolikus Középiskolai Tanáregyesület kiadása, Bp., 1937, 29, 17×11. (Florilegium Patristicum, Fasc. 5.)

Bangha Béla S. J.

A jóvátétel. Egyfelvonásos színmű a sajtóvilágból. Irta: Pálos István (= Bangha B.) Mária-kongregáció, Bp., 1936, 22, 16×12. (Kongregációi Színpad, 6. sz.)

A keresztény egyház története. Szerkesztik... és Ijjas Antal. I—VIII. kt., Pázm. Péter Irod. Társ. Bp., 1937—1941, 21×15.

Allocutiones Eucharisticae. Breves synapses-conferentiarum occasione 34. Congressus Eucharistici habendarum. Budapestini, apud Commissionem Praeparatoriam Congressus. 1938, 20, 20×12.

Anyaggyűjtemény az 1937/38. munkaévben rendezendő kultúrelőadásokhoz. Összeállította P. Bangha Béla S. J. irányítása mellett a kongresszusi Szellemi Előkészítő Bizottság. A. C., Bp. (1937), 23×15; I. rész: 32, II. rész: 48 lap.

Az apostolkodás rövid kézikönyve. Gyakorlati bevezetés a világi apostolkodás főbb feladataiba. 2. kiadás. Mária-kongregáció. Bp., 1932, 68, 22×15.

Az élő szobor. Vígjáték 2 felvonásban. Irta: Szerafini Blanka (= Bangha Béla). Mária-kongregáció. Bp. (1930?), 32, 15×11.

Az Eucharistia. Az Oltáriszentség tanának hittani és erkölcsi tartalma. A budapesti Euch. Világkongr. alkalmával többek közreműködésével összeállította... Korda, Bp., 1938, 276, 23×15.

Az ólombetűk csatája. Allegorikus színekép (sajtóünnepélyekre). Irta: Incze István (= Bangha Béla). Mária-kongr. Bp., 1932?, 16, 15×11.

Az oltár titka. Jelen van-e Krisztus az Oltáriszentségben? Magyar Kultúra. Bp., 1930, 78, 20×14. — U. a. 2. kiadás: u. o. (1938), 72, 20×14.

- Az ősegyház. Irta... és Borbély István S. J. Pázmány Péter Irod. Társ. Bp., 1937, 304, 21×15.
- Barátainak a Jézustársaság. (Név nélk.) Kiadja a Jézustársasági Magyar Rendtartomány. Pallas Ny., Bp. (1933?), 32, 24×15.
- Beszédvázlatok családvédelmi triduumra. (Szerkesztette Czapik Gyula. 11—26 pp.: Bangha Bélától.) Klny: Egyházi Lapok. 1934. Korda, Bp. (1934), 97, 20×14.
- Catecismo breve de la Congregación Mariana. „Christus”, México, 1937, 36, 14×7. U. a.: Buena Prensa, México, 1938, 12, 17×11.
- Dél keresztje alatt. Feljegyzések egy délamerikai misziós körútról. Pázmány Péter Irod. Társ. Bp. 1934, 244, 21×15. U. a., 2. kiad: u. o., 1937, 244, 21×15.
- De momento actionis propagandisticae contra atheismum. Bp. 1938, 15, 13×20 (!).
- De necessitate actionis propagandisticae et defensivae in Societate (Jesu). Sodalibus offert Adalbertus Bangha S. J. Bp. (1938), 10, 34×21. (Litogr.)
- Egy nagy ígéret. Az Actio Catholica jelentősége korunkban. Klny.: Magyar Kultúra. 1934. I. Pallas Nyomda R. T. Bp. (1934), 8, 23×15.
- Életünk élete. Elmélkedési és előadási vázlatok az Oltáriszentségről. Pázmány Péter Irod. Társ. Bp., 1. és 2. kiad. (1937), 53, 16×11.
- Eucharisztikus feladataink Bangha: Az Eucharisztia c. műben, 266—276. lap.
- Fái Fáy Dávid. Missziós színjáték öt felvonásban ifjúsági színpadok számára. Irta: Incze István (= Bangha Béla). Mária-kongr. Bp., 1932, 112, 15×11. (Katolikus Műkedvelő Színpad, 5. szám.)
- Il naturale ed il soprannaturale nell' epoca presente. A cura del Sac. A. Piovano. Marietti, Torinó-Róma. 1939, XI+176, 19×12 (= „Welt und Überwelt”).
- Jézus Szívének nagy ígérete. (Rejtett kincsesbánya.) 9. kiadás, Mária-kongregáció. Bp. (1937), 31, 15×11. (Kis Kvt. 1. sz.)
- Katolicizmus és zsidóság. Vallástörténeti előadások. Bangha Béla, Iványi János, Pataki Arnold. Magyar Kultúra. Bp., 1933, 84, 19×13. — U. a., 2. kiadás: 1939, 84, 19×13.
- Katolikus Lexikon. Szerkesztette...; Magyar Kultúra, Budapest, 24×17, I. kt.: 1931, 528, II. kt.: 1931, 532, III. kt. 1932, 532, IV. kt.: 1932, 544.
- Bangha Béla cikkei a Katolikus Lexikonban:
- Akaratszabadság. Állam. Antiszemitizmus. Búcsú. Burgio Pugnioni Antal báró pápai követ. Bűnbánati gyakorlat.

Communicatio in sacris. Csoda; ellenvetések a csoda ellen; a csoda realitása; a csoda a kereszténység történetében. Egyesült Államok. Evangélium. Fejlődés. Gyónás. Isten létének érvei. Jézus istensége; csodái; feltámadása; tanrendszere. Katakomba; a katakombák dogmatikai és hitvédelmi jelentősége. Katolicizmus. Kereszténység. Középkor. Lourdes. Mária az üdvösség történetében; Mária a művészetben. Művészet. Pogányság. Pokol. Predestináció. Protestantizmus. Természetjog. Tulajdon. Türelmesség (tolerantia). Válás. Vallás. Vértanúság.

Magyar jezsuiták Pombal börtöneiben. Pázmány Péter Ir. Társ. Bp., 1937, 84, 18×12.

Modern természettudósok a vallásról. Irta: dr. Balogh György (= Bangha Béla). Klny. a Magyar Kultúra 1931 március 20-i számából. Bp. (1931), 10, 26×18.

Napkelet és napnyugat. Élő szellemek hódolata az Ol-táriszentség előtt. Összeállította ... Pázmány-kiadás, Bp., (1938), 168, 20×11.

Örök élet igéi. Szentbeszédek és olvasmányok. Pázmány Péter I. Társ. Bp., 20×13, I. kt.: Az Isten arca. 1934, 215; II. kt.: Uram, add, hogy lássak! 1934, 212; III. kt.: Velünk az Úr! 1937, 203; IV. kt.: Béke veletek! 1939, 229 lap. (I. és II. kt.: Magyar Kultúra-kiadás.)

Qua ratione actio defensiva ac propagativa in Societate (Jesu) instituenda sit. (Bp. 1938), 8, 34×21. (Litogr.)

Requiem. Vallásos színekép halottaink emlékezetére 3 képben. Kézirat gyanánt. Klny. a Mária-kongregációból. Pallas Nyomda. Bp. (1930?), 18, 14×10. (Katolikus Műkedvelő Színpad, 4. füzet.)

Római útikalauz. 1. kiadás (név nélkül). Pallas, Bp., 1925, 308, 15×11. — 2. kiadás: Bangha Béla és Artner Edgár (szerkesztésében): Pázmány Péter Irod. Társ. Bp., 1934, 336, 15×11.

Róma lelke. Utak és élmények. Pázmány Péter Irod. Társ. Bp., 1936, 216, 21×14.

Svijet i nadsvijet. Vječno kraljevstvo u borbi vremena. Knjiznica Zivota, niz prvi, knjiga 2. Preveo Bogoljub Strizić D. I. — Izdaje Uredništvo Zivota, Zagreb (1. kiadás) 1939, 204, 18×12.

Swiat i zaswiaty. Królestwo wieczne w starciu z czasem. Wydawnictwo Ksiezy Jezuitów, Warszawa, 1939, 280, 19×12.

Szent István országa és a mai Magyarország. (Név nélkül, többekkel.) A. C., Bp., 1939, 47, 20×14.

Vallási harc — vagy felekezeti versengés? (Klny.: Magyar Kultúra. 1930.) 14 lap, 25×18.

Vivo de nia vivo. Ligo de Jesu-Koro, Budapest, 1938, 54, 16×11. (Életünk élete. Eszperantóra fordította Bolváry Margit. A Jézus Szíve Szövetség kiadása.)

Weltschuldigung an den eucharistischen König in Budapest, 1938. Saarbrücker Druckerei und Verlag A. G., Saarbrücken. 1938, 27, 20×14.

Welt und Überwelt. Das ewige Reich im Kampf der Zeit. Verlag Felizian Rauch, Innsbruck (Leipzig 1937), XI+202, 19×13. — U. a., 2. kiad., u. o., 1938.

Belányi István S. J.

Alpesi fény. (Ifjúsági elbeszélés a vörös Bécs életéből.) Fordította Beluscák (= Belányi István S. J. Korda, Bp. 1937, 111, 19×11. (= Weiser S. J.: Licht der Berge.)

Watomika, az utolsó delawar főnök. Ford.: Beluscák (= Belányi) István S. J. Korda, Bp., 1938, 69, 19×12. (P. Bouchard S. J. élete: Weiser S. J.: Watomika.)

Biró Ferenc S. J.

A Jézus Szíve-ájtatosság központi természete. Jézus Szíve Szövetség. Bp. (1933), 32, 19×13.

A kereskedelem és üzletvilág reformja. Korda, Bp. 1935, 23, 19×12.

A kommunizmus és Jézus Szíve. Korda, Bp. (1936), 82, 20×13.

E jelben győzni fogsz! Korda, Bp., 1932, 48, 20×13. — U. a., 2. átd. kiadás: Korda, Bp., 1934, 48, 20×13. — U. a., 3. kiadás: Korda, Bp., 1936, 48, 20×13.

Jézus Szíve tisztelete és a szociális szeretet. Korda Nyomda, Bp. (1934), 16, 20×14.

Borbély István S. J.

A meg nem tépett köntös. (Az egységes Egyház.) Actio Catholica, Bp., 1939? 40, 23×15. (Részben Sellye Vincétől.)

Az ősegyház. Irta: Bangha Béla és... Pázmány Péter Ir. Társ. Bp., 1937, 304, 21×15. (= Bangha—Ijjas: A ker. Egyház története I.)

Milyen alapon hiszünk az Oltáriszentségben? Bangha: Az Eucharisztia c. műben, 20—21. lap.

Bóta Ernő S. J.

Az Úr Jézus hét levele a lelkipásztorokhoz. Feldolgozta... — Jézus Szíve apostolának 80. születésnapja alkalmából jubileumi ajándékkul kiadja A Szív szerkesztősége, Bp. (1933), 48, 20×13.

Kongreganisták kézikönyve. (Név nélkül.) 14. kiad.,

Mária-kongr., Bp. (1932), 247, 12×5. — U. a., 16. kiadás.
Mária-kongr. Bp. (1937), 256, 12×5.
Nagyasszonyunk. Klny. a Mária-kertből. Jézus Szíve Hír-
nöke, Bp., 1936, 16, 14×10.

Bover József Mária S. J.

A „Mária Reparatrixról” szóló emlékirat. Franciából ford.:
dr. Mátrai Gyula. Mária Reparatrix-zárda, Bp. (1935), 47,
20×14.

Buzna Viktor S. J.

In nomine Patris. Színmű a katakombák idejéből 4 fel-
vonásban. Írták: Veress Árpád és... Árpád Nyomda,
Szeged, 1935, 48, 17×12.

Considine S. J. — Devas S. J.

Fel a szívekkel! Fordította Trugly Józsefné. Szalézi
Művek, Rákospalota, 1937, 11×7. I. kt.: 121, II. kt.: 126,
III. kt.: 104 lap.

Csávossy Elemér S. J.

A kapitalizmus és a szocializmus harca. Árpád Nyomda,
Kalocsa, 1932, 16, 23×15.

A katolicizmus társadalmi ereje és feladatai. Árpád
Nyomda, Kalocsa, 1932, 16, 23×15.

A lélek miséje. (Fordítás Astruc után.) Jézus Szíve Nép-
leányai Társasága. Bp., 1932, 22, 12×8.

A nagy Király nyomdokain. (Lelkigyakorlat, 2. kt.) Korda,
Bp., 1935, 307, 21×14.

A „Rerum Novarum” szelleme az ifjúság nevelésében.
2. kiadás. Árpád Nyomda, Kalocsa, 1932, 16, 23×15.

A szentóra. Vezérfonál az 1933 április 6-i, a szentévet
bevezető csütörtök esti ájtatosság megtartásában. Árpád
Nyomda, Kalocsa, 1933, 15, 19×12.

A szeretet nagy titka. Eucharisztikus triduum. Korda, Bp.,
1937, 90, 20×13.

A tökéletes Mária-tisztelet. (Írta:) B. Grignon Lajos Mária.
A magyar fordítást előszóval és imákkal ellátta és közre-
bocsátja... Szalézi Művek, Rákospalota, 1939, 280,
13×10.

Ave Maria. Szűz Mária-beszédek és előadások. Korda,
Bp., 1938, 124, 20×13.

Az idők nagy jele. (Jézus Szíve tiszteletéről.) Korda, Bp.,
(1937), 90, 13×9.

Az Oltáriszentség és az Egyház. Bangha: Az Eucharisztia
c. műben, 75—86.

Az újjászületés szentsége. Korda, Bp., 1937, 74, 16×10.

Az új társadalmi rend. Árpád Nyomda, Kalocsa, 1932, 16,
23×15.

Az Unum Szövetség kis katekizmusa. Korda, Bp. (1937), 8, 15×8.

Az Úr Jézus kis kegyeltje elsőáldozó gyermekünk. Sudbrack Károly S. J. alapján, magyarországi tapasztalatok hozzáfűzésével sajtó alá rendezte... Korda, 1930, 113, 24×17.

Boldogság útja. (Irta): Alcaniz Fl. S. J. (Ford.): Csávossy E. S. J. Korda, Bp., 1936, 32, 14×10.

Egy élet Jézusért. (Tóth Ilonka élete.) Korda, Bp. (1936), 56, 16×11.

Egy sír a Duna fölött. (Bogner) Mária Margit nővér élete és naplója. (1. kiadás.) Korda, Bp., 1934, 115, 16×11. — U. a., 3. bővített kiadás. Korda, Bp., 1939, 224, 16×11.

Együtt a Mesterrel. Jézus Szíve-lelkigyakorlat. Korda, Bp., 1935, 207, 21×13.

Elmélkedések a szent Vérről. Korda, Bp., 1939, 76, 13×9.

Énekeljete az Úrnak. Az Énekek Éneke elmélkedésekben. Korda, Bp., 1934, 64, 13×8.

Jézus Szíve-elmélkedések. A kilenc szeretetszolgálat. Korda, Bp., 1934, 132, 16×12.

Katolikus Lexikon. Cikkek Csávossy E.-től: Dogma. Hit, teológiai értelemben. Jézus Szíve-tisztelet. Mária. Megváltás. Mise. Misztika. Oltáriszentség. Teológiai iskolák. Kereszt és feltámadás. (Lelkigyakorlat, 3. kt.) Korda, 1936, 299, 21×14.

Készület a nagy lakomára. Irta: Meschler Mór S. J. Magyar fordításban kiadja Csávossy Elemér S. J. Korda, Bp., 1937, 250, 14×9.

Kis elmélkedések Jézus Szíve zsolozsmájáról. Korda, Bp., 1937, 31, 13×9.

Örök igazságok. (Lelkigyakorlat, 1. kt.) Korda, Bp., 1934, 320, 21×14.

Szent Ignác-kilenced. Korda, Bp., 1937, 90, 13×9.

Szűz Mária titka. Irta: B. Grignon Lajos. Fordította és bővítette... 2. kiadás: Korda, Bp., 1930, 104, 14×10.

Túlvilági valóságok és szociális problémák. Cikkek és beszédek. Korda, Bp. (1939), 238, 19×13.

Una tomba presso il Danubio. Vita e diario di Suor Maria Margherita Bogner... Versione dal francese. Monastero della Visitazione. Bologna, 1938, 115, 16×11.

Une tombe près du Danube. Vie et journal de Soeur Marie-Marguerite Bogner, Religieuse de la Visitation Sainte-Marie de Érd (Hongrie). Traduit du hongrois. Imprimerie Lefebvre-Ducrocq, Lille, 1935, 116, 17×12.

Ut sint unum. A krisztusi és a felebaráti szeretet forrásai. Szalézi Művek, Rákospalota, 1936, 91, 11×8. (Lelki élet kis könyvei, 18. szám.)

Unnepek ünnepe. Néhány szó Jézus Szíve ünnepéről.
Jézus Szíve Szövetség, Bp., 1938, 22, 12×9.

Cser László S. J.

Az út elején. Ming-Ch' ing-Lien (= Cser L.) versei. Korda, Bp., 1939, 96, 20×13.

Himnusz a kereszten. Torma testvér élete. (Név nélkül, Pálos Antallal.) Manréza, Bp., 1938, 60, 20×13.

Nikoláj, az első. Irta: Csák László (= Cser László). A Szív, Bp., 1937, 110, 15×10.

Vér és láng között. Irta Csák László (= Cser László). Korda, Bp., 1937, 130, 19×13.

Dirckinck S. J.

A tökéletesség hármasság útja. Fordította Dezső István. 2. átdolg. kiadás. R. k. egyházközség, Százhalombatta, 1930, 344, 13×8.

Dombi József S. J.

A Katolikus Akció vezérkönyve. Kiadja az Albajúlia-i r. k. püspökség. 1938, 272, 23×15.

Krisztus-órák. Irta: Teófilusz. Flamandból fordította... Vasárnap, Arad, 1932, 78, 18×10.

Donászy-Szabó Ernő S. J.

Eucharistia, vinculum charitatis. Tervek, gondolatok a kettős jubileumi évre ifjúsági vezetők számára. — Kézirat gyanánt. Szeged, 1937, 17, 35×21. (Litogr.)

Dragon S. J.

Tűzvonalban. P. Pro S. J. élete. Manréza, Bp., 1936, 136, 20×13. — U. a., 2. kiadás. Manréza, Bp., 1937, 136, 20×13.

Drebitka Ferenc S. J.

A gyakori szentáldozásról. (A borítékon „Ime, az angyali kenyér” címmel.) Korda Nyomda, Bp. (1931), 16, 12×5. (Első kiadása: Kalocsa, 1910.)

Elsasser Gyula S. J.

Harc a lelki szabadságért. Irta: Rétháti (= Elsasser) Gyula. 4. kiad., A Szív, Bp., 1931, 61, 16×12.

Endrődy László S. J.

Az Úr Jézus keresztútján. (Részben B. Suso Henrik iratai alapján.) Korda, Bp., 1939, 74, 12×7.

Életet Krisztusért. Kaszap István 1916—1935. (1. kiadás.) Manréza (Bp.), 1936, 237, 19×12.

Jézus nyomában. Boldog Pignatelli József élete. Irta: Boufier Gábor S. J. Fordította és átdolgozta: Endrődy J. László S. J. Pius-kiadás (Pécs), 1936, 261, 21×15.

- Páter Petit hajója. P. Petit élete és lelkigyakorlatos könyve. Korda, Bp., 1937, 202, 19×13.
Szeretettel... szenvedéssel... Kaszap István lelkisége. (1. kiadás) Korda, 1938, 163, 16×11.
- Esser X. Ferenc S. J.*
Negyedóra a szószéken. Szentbeszédek a vasárnapi szent evangéliumok alapján. Fordította: Lukácsy István. Korda, Bp., 1. kt.: (1934) 126, 19×13. 2. kt.: (1935?) 114, 19×13.
- Finn Ferenc S. J.*
Fülöp, a kis énekes. 2. kiadás. Korda, Bp., 1932, 100, 20×13.
- Gálfy László S. J.*
Hogyan imádkozunk? Irta: Raoul Plus S. J. (Fordítás.) Korda, Bp. (1934), 94, 17×11.
Isten bennünk. (Plus S. J. után ford.) Korda, Bp., 1. kiadás (1932), 152, 19×13. 2. kiadás (1939), 154, 19×13.
Istenfiúi életünk. Szent István Társulat, 1939, 560, 18×13.
Krisztus a mi testvéreinkben. A krisztusi testvériség élet-törvényei és tevékenysége. Plus S. J. után franciából átdolg. Korda, Bp., 1937, 187, 20×13.
- Gallus Tibor S. J.*
Un gran internacionalista y un gran católico. El conde Alberto Apponyi. De la Revista „Razón y Fe”. Enero de 1934, Madrid. pp. 23—34, 24×16. (Klny.)
- Gyenis András S. J.*
A Bollandisták Társasága. Manréza Házinyomda, 1935, 31, 23×15.
A jezsuita rend generálisai. Életrajzi és rendtörténeti vázlatok. Jézustársasága kiadása (Bp.), 1935, 95, 24×16.
A magyar püspökségek helyzete a mohácsi vésztől 1600-ig. Klny. a Regnum Egyháztörténeti Évkönyvből. Grafika Nyomda, Újpest (1936?), 7, 23×15.
A pálos rend multjából. Árpád Nyomda, Kalocsa, 1930, 78, 15×11. (Árpád-könyvek, 38—39. sz.)
Krisztus munkása. Imádságoskönyv az apostolkodás szellemében. Iparosmesterek Kongregációja. Bp., 1938, 352, 12×8.
Magyarok Zambézi őserdeiben. (Név nélkül.) Kat. Missz., Bp. (1930), 48, 18×13.
Loyolai Szent Ignác és műve. Klny.: Szűz Mária Virágos Kertje, 1936.
Loyolai Szent Ignác visszaemlékezései. Fordította... Jézustársasága kiadása, Bp., 1934, 84, 24×16.

P. Roothaan János Fülöp, Jézustársasága 21. generálisa.
„A Szív”, Bp., (1936), 36, 19×13.

Hajdók János S. J.

Királyi élet, királyi vér. Eucharisztia és ifjúság. Korda,
1938, 166, 18×11.

Hegy Fábrián S. J.

De linguae latinae copia et nitore in scholis conciliando.
(Ismeretlen régi jezsuitától. Újból közzéteszi: Hegyi
Fábrián S. J. — Név nélkül. Korda Nyomda, Bp., 1939.)
66, 15×11.

Hitter József S. J.

Spanyol tűztenger. Pázmány Péter Irod. Társ., Bp., 1938,
122, 20×13.

Huf Lajos S. J. (Hollandia)

Cikkei a Katolikus Lexikonban: Flamand irodalom. Hol-
land irodalom.

Huonder Antal S. J.

A huron főnök esküje. Regény a kanadai indiánok életé-
ből. (Ford.: Czapi Gyula.) „A Szív”, Bp. (1939), 100,
15×11.

A Mester lábainál. (Elmélkedések.) Ford. Várkonyi Fidél.
Szent István Társulat, Bp., 3. kt.: (1931) 426, 16×12.

Izay Géza S. J.

Krisztusba öltözötten. Oltárra emelt jezsuiták a rend első
négy századában. Irta: M. Deésy Géza (= Izay G.) Korda,
(1939), 190, 20×14.

Jablonkay Gábor S. J.

A hit hőse. Boldog Ogilvie János jezsuita skót vér-
tanú. A Szív, Bp. (1930), 19, 18×13.

Az angol hitújítás vértanúi. Boldog Southwell Róbert és
társai. A Szív, Bp. (1930), 56, 18×13.

Katolikus Lexikon: cikkek J. G.-tól: Jézustársasága. Ratio
studiorum. Redukciók.

Pedagógiai Lexikon: cikkek J. G.-tól: Jezsuiták iskola-
ügye. Kongregációk. Szavalás. Versenyzés.

Jaegher S. J., Paul de,

A Jézus Krisztussal azonosult élet. Új Élet Nyomda, Baja,
1931, 76, 14×11. — U. a.: Szalézi Művek, Rákospalota,
(1934), 124, 11×8. (A lelki élet kis könyvei, 1. sz.)

Bizalom Szűz Mária iránt. Korda, Bp. (1932), 108, 14×10.

Jámbor László S. J.

A hetedik a házasság. *A Szív*, Budapest, I. ezer: 1935, 112, 16×11. U. a., 2. kiadás, II—IV. ezer (I. ezer jelzéssel): 1936, 112, 16×11. U. a., 3. kiadás: V—VI. ezer: (1938), 120, 16×11.

Az örökmécses. Beszédvázlatok és elmélkedési témák az eucharisztikus lelki megújódásra. Szent István Társ., Bp., 1937, 85, 19×12.

Énekek a hívek használatára a budapesti Jézus Szíve-templomban. Összeállította ... 3. kiadás. Korda Nyomda, Bp., 1932, 136, 12×8.

Kláver Szent Péter, a négerék és Kartagéna apostola. Irta: Höver Ferdinánd S. J., németből fordította ... 2. kiadás, *A Szív*, Bp., 1934, 192, 19×13.

Manuale Congregationis Marianae Sacerdotalis.

Szent Ignác vize. Tomcsányi Lajos S. J. után átdolgozta ... Korda, Bp., 1934, 80, 14×10.

Shól a vészharang! Mentsük meg a mezőkövesdi népviseletet. Korda Nyomda, 1937, 24, 16×11.

Jánosi József S. J.

A bölceleti megismerés határainak kérdése. Székfoglaló értekezésül felolvasta a Szent István Akadémia 9. osztályában, 1936 január 24-én ... Stephaneum Nyomda, Bp., 1936, 17, 25×17.

A modern irracionális forrásai. Bölceleti Közlemények, Bp., 5 (1939), 24—32.

Analógia és ismeretelmélet. Bölceleti Közlemények, Bp., 3 (1937), 35—52.

A szellem. A szellemi lét főbb jelenségei és metafizikája. Pázmány Péter Irod. Társ., Bp., 1935, 254, 24×16.

A szellemi lét metafizikája. Szent Tamás Könyvtár, Bp., 4 (1938), 98—118.

A teremtés tanának ismeretelméleti jelentősége. Klny. a „Theologia” 1936. évfolyamából. Szerző kiadása, Bp., 1936, 25, 24×15.

A világegyetem tökéletességének kérdése. Szent Tamás Könyvtár, Bp., 3 (1937), 17—41.

Az Isten-ismerés útjai. Szent Tamás Könyvtár, Bp., 5, (1939), 3—25.

Bölcelet, világnézet, vallás. Szent Tamás Könyvtár, Bp., 1 (1935), 46—63.

Mária. A Mária-tisztelet dogmatikája és lélektana. Molnár C. Pál huszonkét fametszetével. Pázmány Péter Irod. Társ., Bp. (1935), 104, 29×11.

Világnézeti típuskutatás és filozófiai megalapozása. Pázmány Péter Irod. Társ., Bp. 1934, 96, 24×15.

Jost Péter S. J.

Növények és gaz a természetes gyógykezelésben. Kordabizomány, Bp., 1938, 94, 20×13.

Kákonyi István S. J.

Égből szállott... Plus S. J. (után, ford.), Korda, Bp. (1938), 128, 17×12.

Krisztus katonái. Szent Ignác Liga, Bp., 1938, 48, 14×10.
Piowói vészkiáltás. Irta: Drouven E. (Fordítás németből.)
Korda, Bp., 1937, 76, 19×12. („Nur eine Knabenseele.”)

Káldi György S. J.

Ószövegségi Szentírás a Vulgata szerint... fordítása nyomán... átdolgozta... a Szent István Társ. szentírásbizottsága. Szent István Társ., Bp., 16×11. — I. kt.: (1930), 1020 lap, 1 térkép; 2. kt.: (1932), 1092 lap; III. kt.: (1934), 1030 lap.

Újszövegségi Szentírás a Vulgata szerint... fordítása nyomán. Átdolgozta a Szent István Társ. szentírásbizottsága. Szent István Társ. Bp., 3. kiadás: 71—90 ezer (1932?), 675, 14×10. — U. a., 4. kiadás: 91—100 ezer (1936?), 675, 14×10.

Kerling János S. J.

A marosi vadvirág. Történelmi dráma Szent Imre korából, négy felvonásban. Korda, Bp., 1930, 52, 19×13.

Kipper Károly S. J.

A biblia és mi katolikusok. Faulhaber bíboros után, ford. Klny. A Szív 16. évf.-ből. A Szív, Bp., 1931, 16, 15×12.

Kollár Ferenc S. J.

Hetedik osztály. Kongreganista diákdrama 5 felvonásban. Mária-kongregáció (1938?), 102, 16×12. (Kongregációi Színpad, 9. sz.)

Kramár István S. J. (Szlovákia)

Cikkei a Katolikus Lexikonban: Tót (szlovák) irodalom. Tótok (szlovákok).

Laczika Ferenc S. J.

A szent Szív tüzeiben. B. Colombière atya elvei és tanácsai. Fordította S. J. (= Laczika F.) Jézus Szíve Szövetség. Bp. (1932), 67, 12×8. — U. a., 2. kiadás: Jézus Szíve Sz., Bp. (1939), 72, 12×8.

Elmélkedések Jézus Krisztus életéről az év minden napjára. Franciából fordította egy Szent Szív szerzetesnő. Sajtó alá átdolgozták: Laczika Ferenc S. J. és Czapik Gyula. A Szív, Bp., I. kt.: december—január. 1926, 288, 14×10. — II. kt.: február—március. Átdolgozta: Pezen-

hoffer Antal és Laczika Ferenc S. J. Sophianum, Bp., 1933, 211, 14×10. (A többi 4 kötetet Pezenhoffer A. egyedül dolgozta ki: 1933.)

Gyöngyszemek Boldog Colombière Kolos S. J. műveiből. Jézus Szíve Népleányai Társasága, Bp., 1930, 104, 12×8.

Krisztus Jézusban. Plus S. J. után fordítás. Korda, Bp., 1934, 260, 19×13.

Lányi Ede S. J.

Cikkei a Katolikus Lexikonban: Aeterni Patris. Társadalmi igazságosság.

László Ferenc S. J.

Jézus szent Szívének iskolájában. Idegenből átdolgozta... 2. kiadás. Korda, Bp., 1932, 107, 14×10.

Legeza Mihály S. J.

A világmiszió hősei. Missziós történetek. Sajtó alá rendezte... — Katolikus Missziók, Bp. (1934), 119, 19×13.

Lenz János S. J.

„Az egek hirdetik...” (A világűrben Isten nyomain.) Fordította: Molnár Lajos. Pázmány Péter Irodalmi Társaság, Bp., 1936, 210, 20×13.

Lhande Pierre S. J.

Krisztus Párizs vadonában. Franciából fordította Húsz Ödön. Katolikus Figyelő kiadása, Debrecen, 1931, 259, 20×13.

Lischerong Gáspár S. J.

Pray György élete és munkái. Pray rendtörténetíró munkaközösség, Bp., 1937, 149, 23×16.

Magyar jezsuiták Kínában.

A támingi magyar misszió első tíz éve. A Katolikus Missziók kiadása, Bp., 1935, 301, 23×18.

Martindale Cirill S. J.

Gonzága Alajos. A Szív, Bp., 1935, 256, 20×13.

Meschler Móric S. J.

A lelki élet három alaptétele. Fordította Fejes Károly. Dunántúli Egyetemi Nyomda, Pécs, 1930, 302, 14×10.

Mezei Gergely S. J.

Gyakorlati jellegű latin nyelvtan. Kézirat gyanánt. Jézus-társasági Noviciátus Házinyomdája, Bp., 1930, 148, 15×12.

Katolikus Lexikon: cikk M. G.-tól: Hitszónoklat; az újkor nevesebb hitszónokai.

Manréza-imakönyv. (Név nélkül.) 2. kiadás: 4000—10,000.

Manréza, Bp., 1936, 368, 12×9.

Mócsy Imre S. J.

Szikrák Loyolai Szent Ignác lelkéből. Összeállította ...
Manréza, Bp., 1933, 104, 12×9.

Molnár László S. J.

Keresztúti ájtatosság a kalocsai ifjúsági imakönyvből.
Kiadja az egri Úrasszonyok Mária Kongregációja. Eger,
(1936), 19, 14×11.

Molnár Ödön S. J.

A kínai kollégisták között. Klny.: Kat. Nevelés, 1935,
Bp., 1935, 10, 24×16.

Ragyogó csillagok a kínai éjben. A Szív, Bp., 1938, 232,
20×13.

Müller Lajos S. J.

A farkasok között. St. Sebastian von Wedding után, fordítás. Korda, Bp., 1932, 90, 19×13.

A jó Isten. Korda, Bp., 1935, 127, 19×13. — U. a., 2. kiadás. Korda, Bp., 1939.

A kereszt diadala. (Elmélkedés húsvétra.) Korda, Bp., 1938, 328, 16×10.

A kereszt iskolája. (Elmélkedés.) Korda, Bp., 1937, 245, 17×11.

A kis titok. Karg Kasszián után átdolgozta ... Jézus Szíve Népaleányai Társasága, Bp., 1932, 66, 14×10. — U. a. magyar példákkal bővített 2. kiadás. Korda, Bp., (1935), 80, 14×10.

A nagy Szentség szolgálatában. Korda, Bp., 1934, 138.

A római index. Nevezetesebb tiltott könyvek jegyzéke. A könyvbírálatról és a könyvtíralomról szóló legújabb egyházi törvények ismertetésével. 2. kiadás. Magyar Kultúra, Bp., 1932, 110, 18×13.

Aszkétika. (Aszkétika és Misztika, I.) Korda, Bp., 1932, 323, 24×16.

Az aszkézis előadása és gyakorlása a szemináriumokban. „A teológiai tanárok és szemináriumi előjárók országos értekezlete. Budapest, Manréza, 1931 június 25—26.” című kiadványban, 42—47. lapon. Vörösmarty-nyomda, Székesfehérvár, 1931, 82, 23×15.

Boldogasszony Anyánk. Korda, Bp., 1932, 49, 16×11.

Bozemu Sercu czesc i chwalka ... Przeklad z Wegierskiego opracowal Wl. Nachtman, S. J. Kraków, Wydawn. Ks. Jez. 1931, 263, 12×8.

Censuris irretiti. (Manuscripti instar.) Szeged, 1933, 24, 20×17. (Litogr.) U. a., Editio 2. aucta et emend. Szeged, (1938), 32, 20×17. (Litogr.)

Ferrero Benigna Consolata nővér élete. Korda, Bp., (1933), 157, 18×13.

- Harmatozzatok, egek. (Elmék.) Korda, Bp., 1939, 296, 11×16.
- Hogyan lettem én katolikussá? (Svenson Jón S. J. könyvének fordítása.) Európa-nyomda, Bp. (1933), 79, 18×13.
- Ima és hivatás. Lintelo Gyula nyomán írta... 2. kiadás. Korda, Bp. (1937), 54, 14×9.
- Isten kezében. Lehodey O. Cist. után. Korda, Bp., 1935, 229, 19×13.
- Jertek, imádjuk! Novéna az Oltáriszentség tiszteletére. Korda, 1937, 129, 14×9.
- Katolikus Lexikon: cikk M. L.-tól: Szeretet.
- Kövess engem! Elmékedések Jézus Krisztus követéséről. Roothaan János S. J. után átdolgozta... Manréza Házinyomda, Bp., 1934, 63, 20×13.
- Legyetek tökéletesek! Korda, Bp. (1936), 116, 13×9.
2. bővített kiadás: Korda, Bp., 1937, 128, 13×9.
- Misztika. (Aszkétika és Misztika, II.) Korda, 1935, 413, 24×16.
- „Példát adtam nektek.” Elmékedések Vízkereszt utáni első vasárnaptól hamvazószerdáig. Korda, 1938, 297, 16×10.
- Pünkösdi ajándék. Korda, 1936, 96, 13×8.
- Rejtett gyémánt. (Lukács Elvira.) 1921—1937.) Korda, (1937?), 52, 16×10.
- Szent bilincsek. Korda, Bp., 1934, 191, 15×11.
- Szentlélek-novéna. Walter József innicheni prépost után. Korda, Bp. (1930), 111, 12×9.
- Szeressétek egymást. Korda, 1932, 108, 16×11. — U. a., 2. kiadás. Korda, 1933, 108, 16×11.
- Szeretett minket. (Elmék.) Korda, Bp., 1939, 300, 17×12.
- Sziklán épült kincsház. Korda, Bp., 1931, 32, 15×11.

Nagyfalusy Lajos S. J.

- A kínai-magyar nyelvrokonság kérdéséhez. (Összehasonlító kísérlet.) Klny. a kalocsai... gimn. 1936—1937. évi értesítőjéből. Árpád-nyomda, Kalocsa, 1937, 38, 24×17.
- A szentistváni Magyarország és az Oltáriszentség. Jézus Szíve Naptár az 1938. évre, 1937, 41—44. lap.
- Az Eucharisztia Magyarország életforrása (1038—1938). A kalocsai jt. ... gimn. értesítője az 1937—38. tanévben, 3—78. lap. — Mint klny. is megjelent.
- Hunyadi János lelke. Jézus Szíve Naptár az 1940. évre. 31—36. lap.
- Jézus Szíve kis zsolozsmája. Átdolgozta és himnuszait versbe szedte... A Szív, Bp. (1933), 136, 14×9.
- Kalocsa, az újabbkori magyar hitélet gyujtófáklyája.

Klly. a kalocsai gimn. 1938—39-i évkönyvéből. Árpád-nyomda, Kalocsa, 1939, 12, 24×17.

1038—1938. Regnum Marianum. Visszapillantás a 900 éves évfordulón. „A Szív”, Bp., 1938, 51, 16×11.

Sajnovics János S. J. és a kínai nyelvhasználat.

Szent István anyja. Klly. a kalocsai gimn. 1938—39-i évkönyvéből. Árpád-ny., Kalocsa (1939), 27, 24×17.

Napholcz Pál

De vera proxima occasione peccati notione. (E Periodica de re morali, canonica, liturgica, XXI., pp. 1—34, 129—157.) (Klly.) Macioce & Pisani, Isola del Liri, 1932, 63, 22×14.

Német Béla S. J.

Nangazaki hőse. B. Spinola Károly S. J. japán misszionárius vértanúságának története. Németből fordította (Donelly és Weiser után) ... Manréza-házinyomda, Bp., 1934, 46, 20×13.

Németh Ferenc S. J.

Jöjjetek, áldozzunk! Szentáldozási előkészületek és hálaadások. Loyola M. M. és Thurston S. J. után fordítás. Szent István Társ., Bp. (1938), 608, 12×7. (Eredetije: Welcome; német kiadása: Willkommen.)

Neue Daten zum Tüpfelnachweis einiger Ionen, von E. A. Kocsis. (Nach Versuchen von E. Major, F. Németh, F. und G. Nyiri.) Eingelangt am 3. Juni 1939. Mikrochemie vereinigt mit Mikrochimica Acta, B. 27., H. 3., 180—184. Színes oldatok anyagmennyiségének meghatározása a Lange—Roth-rendszerű fényelektromos fotométerrel. Klly. a pécsi Pius-gimn. évkönyvéből. Dunántúl-ny., Pécs, 1939, 20, 24×16.

Zur Fluoreszenz des Nicotins. Von E. A. Kocsis und F. Németh. Sonderabdruck aus „Zeitschrift für analytische Chemie“, Bd. III. Heft 5. u. 6. — Bergmann, München, (1937?), 3, 23×15.

Nieremberg János Özséb S. J.

Vezérelvek, tanácsok, gondolatok. Magyar nyelven közrebocsátja Nagy Imre Leó. Szalézi Művek, Rákospalota (1937), 256, 14×10. (Lelki kultúra könyvei. 5. sz.)

Olasz Péter S. J.

A diákszerelem és jelentősége. Klly. a „Pedagógiai szeminárium” 1936/37. évi 9. számából, 523—529. Európanyomda, Bp., 1936, 8, 24×16. — U. a., 2. kiadás, 1937, 8, 24×16.

A gyermeki akarat erősítése és nevelése. Klly. a „Pedagógiai Szeminárium” 1938 januári számából. Bp., 1938, 4, 23×16.

A katolikus cserkész praktikus vallási ismeretei. Első kiadás, 1—3 ezer. M. Kongr., Bp., 1930, 22, 14×10. — U. a., második kiadás 4—10 ezer, 1930, 22, 14×10.

A serdülő fiú a magyar regényben. Korda, Bp., 1932, 100, 23×15.

A serdülőkori onániáról. Klny. az „Iskola és egészség” c. iskolaorvosi szakfolyóirat 1936—37. évi 3. számából. Első Kecskeméti Hírlapkiadó, 1937, 8, 23×15.

A szuggesztíó szerepe a családi és az iskolai nevelésben. Klny. az Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny 1937 novemberi számából. Bp., (1937), 4, 24×15.

Az iskolaszpichológus mint a diákság bizalmasa. Klny. az „Iskola és egészség” c. iskolaorvosi szakfolyóirat 1935—36. évi 4. számából. Szerző kiadása, Bp., (1936), 8, 23×15.

Az új férfi. Önnevelési tervek a 17—21 évesek számára. Első kiadás. (1—3 ezer.) A Szív, Bp., 1931, 84, 17×12.

Eidetika a gyermek- és serdülőkorban. Klny. a Vigilia 1936-os évf.-ból. Bp., 1936, 6, 26×18.

Fiú, légy férfi! A serdülő kor önnevelése. Szatmár, Corvinyomda, 1928, 128, 15×11. — U. a., 2. kiadás: 2—5000 példány. A Szív, Bp., (1928), 144, 16×10. — U. a., 3. kiadás. 6—8 ezer példány. A Szív, Bp., 1930, 111, 17×11. Gyermekkor, serdülőkor, nevelés. Kir. Magyar Egyetemi Ny., Bp., 1938, 291, 21×15.

Omerovich Tamás S. J.

Kanadai szent vértanúk élete. A Szív, Bp., (1931), 94, 16×10.

Pálos Antal.

Himnusz a kereszten. Torma testvér élete. (Név nélkül, Cser Lászlóval.) Manréza, Bp., 1938, 60, 20×13.

Pázmány Péter S. J.

Pázmány Péter ismeretlen magyar könyve: Okok, nem okok. Pozsony, 1631. Hasonmásban közrebocsátja és ismerteti Stripsky Hiador. Nyomtatták a Pázmányegyetem könyvsajtóján, Budapesten, 1937. esztendőben. 23+15 lap (ebből 15 lap a hasonmás), 19×14.

Pázmány világa. (Szemelvények P. műveiből.) Összeállította Brisits Frigyes. Kir. Magyar Egyet. Nyomda, Bp., (1932), 184, 16×12.

Petruch Antal S. J.

A nagy Fekete Kabát. Kinzig után, fordítás. Szerzetbe? Doyle S. J. (után, fordítás). (Kis Könyvtár, 30. sz.)

Petz Ádám S. J.

Lét és létteljesség. Szent Tamás Könyvtár 5. (1939), 26—45.

Pinzger Ferenc S. J.

Magasztos eszmék útján. Katolikus Missziók, Bp., 1931, 165, 17×12.

Plus Raoul S. J.

Elmélkedések katolikus munkásifjak számára. Fordította Uhl Antal. KIOE-kiadás. Bp., I. kt. (1938), 95, 16×12.

Lumen Christi. Rövid elmélkedési anyag az év minden napjára szerzetesnők részére. Fordította Uhl Antal. Korda, Bp., 13×10. I. kt.: (1939), 180. II. kt.: (1939), 164. III. kt.: (1940), 202. IV. kt.: (1940), 188.

Polgár András S. J.

Mi a Szívtestőrség? (Név nélkül.) Szívtestőr Központ, Bp., (1937), 12, 18×13.

Polonyi Ferenc S. J.

Letűnt világok romjain. Diaktanulmányút 1930-ban. Litogr. Pécs, (1930?), 99, 23×16. — U. a., nyomtatásban. 2. kiadás, 42 képpel és 2 térkép-vázlattal. Kiadja a Pius-gimnázium, Pécs, 1931, 162, 19×13.

Neveljük a gyermeket. Haladás-ny., Pécs, 1937, 8, 19×12.

Rab Pál S. J.

Eucharisztikus példák. Korda, Bp., 1938, 126, 19×13.

Reisz Elemér S. J.

Aktuális-e a világmisszió sürgetése napjainkban? Az Unio Cleri Pro Missionibus XI. évkönyve, 1936. Bp., 1937. 13—23. lapjain.

Bellarmin Szent Róbert bíboros élete. A Szív, Bp., 1931, 40, 16×10.

Én vagyok az élet és a fény... (Képes ismertetés a missziókról.) Név nélkül. Globus-ny., Bp., (1939), 8, 29×21. Katolikus Lexikon: cikk R. E.-től: Hitterjesztés; a hitterjesztés szervezete.

Ut omnes unum sint. Az Unio Cleri Pro Missionibus XIII. évkönyve: 1938. Bp., 1939, 8—15. lapjain.

Resch Ferenc S. J.

Cosmologia, seu Philosophia Naturalis. Ad usum privatum. (Név nélkül.) Sienhsien, (1938), 329, 24×16.

Logica maior, seu critica. Ad usum privatum. (Név nélkül.) Sienhsien, 1936, 151, 24×16.

Logica minor, seu dialectica. Ad usum privatum. (Név nélkül.) Sienhsien, 1936, 29, 24×16.

Metaphysica generalis, seu ontologia. Ad usum privatum. (Név nélkül.) Sienhsien, (1939), 135, 24×16.
Principia critica historiae. Ad usum privatum. (Név nélkül.) Sienhsien, 1936, 36, 24×16.
Psychologia speculativa. Ad usum privatum. (Név nélkül.) Sienhsien, (1937), 325, 24×16.
Theodicea, seu theologia naturalis. Ad usum privatum. (Név nélkül.) Sienhsien, (1937), 262, 24×16.

Rozmán János S. J.

Versek. (Külső címlapon: Töretlen hittel. Versek.) Manréza Házinyomda, Bp., 1939, 160, 19×13.

Siska István Árpád S. J.

Cikke a Katolikus Lexikonban: Iskola.

Spillmann József S. J.

A gyónási titok áldozata. Színmű 5 felvonásban. Spillmann József elbeszélése után drámailag feldolgozta: Fr. Fickert Fredulph. Fordította: Blázsik Károly. Fordító kiadása. Hollósy Géza Nyomdája, Balassagyarmat, 1933, 55, 20×14.

A gyónási titok áldozata. Egyedül jogosított magyar kiadás. Korda, Bp., (1936), 203, 20×13.

Szajkó József S. J.

Adatok a zikawei-i obszervatóriumról. Klny. az Időjárás 1935 szeptember-októberi számából. 178—184. lap. 25×17.

Algebra a misszió tanítóképzője számára. I. rész. (Kínai nyelven.) Taming-fu, Kína, 1933, 72, 21×13.

Az elektromosság. A misszió középiskolái számára. (Kínai nyelven.) Taming-fu, Kína, 1933, 85, 19×13.

Kína néhány helyének hőmérséklete. Szajkó József adatai alapján írta Réthly Antal dr. Klny. az „Időjárás” 1936 július-ugosztusi számából. 141—151. lap, 25×17.

Szörényi Gábor S. J.

Jézus Szíve Testőrsége. Kiadja a Szívtestőrség Központja. (Név nélkül.) Bp., (1936), 58, 20×13.

Tibor Mátyás S. J.

A napsebesség meghatározása gyenge fényességű csillagok páros csoportosítása alapján. Prometheus Nyomda, Szeged, 1932, 72, 24×17.

Die Bestimmung der Sonnengeschwindigkeiten aus der Radialgeschwindigkeiten der Sterne schwacher Heiligkeit auf Grund gepaarter Gruppierung. Prometheus-Druckerei, Szeged, Ungarn, 1932, 72, 24×17.

Double star measures made with the 40 cm refractor at

the Vatican Observatory. *Ricerche Astronomiche* I, n. 1. (1939), 4—39. *Specola Astronomica Vaticana, Citta del Vaticano*. 24×17.

The distribution of the starts in the Cassiopeia region. *Pontificia Academia Scientiarum, Commentationes*, Vol. II. N. 4. *Ex Aedibus Academicis in Civitate Vaticana*, 1938, 175—184. pp. 24×16.

The distribution of the stars in the Cepheus-Lacerta region. *Acta Pont. Acad. Scientiarum* 1 (1937), N. 10, 85—92. *Ex albidus Acad. in Civ. Vaticana*. 24×16.

The distribution of the Stars in the Perseus region. *Pontificia Academia Scientiarum, Commentationes Anno III*, Vol. III, N. 5. *Ex Aedibus Academicis in Civitate Vaticana*, 1939, pp. 93—140, 24×16.

The Elements of the Solar Motion as determined from the Data of the Radial Velocities of the Stars fainter than Visual Magnitude 4.5 and being in a Diametral Position. Printed by Prometheus, 1932, Hungary, (Szeged), 76, 25×17.

Tomka Ágoston S. J.

A vizokai hős fiúk. Ifjúsági regény. Szent István Társ. Bp., (1938), 397, 22×16.

Három nap a Manrézában. Lelkigyakorlatos konferenciák. Korda, Bp., (1933), 201, 19×13.

Modern hitvédelmi kérdések. Korda, Bp., 1939, 182, 20×14.

Szenes Péter találmánya. Szent István Társ., Bp., (1939), 206, 24×17.

„Theophil“, kidolgozott hitelemzések az elemi iskolák III., IV. és V. osztálya számára. Korda, Bp., I. kt.: (1933), 133, 24×16. — II. kt.: 1934, 245, 24×16. — III. kt.: 1936, 174, 24×16. — U. a., II. kt., 2. átdolg. kiadás: Korda, Bp., 1939, 242, 24×16.

Tornyos Gyula S. J.

A diákkongregációk pedagógiai jelentősége és jelenlegi helyzete. *Klny. a Katolikus Nevelés* 31. évf. 3. sz.-ból. Bp., 1939, 12, 23×15.

Mi a Mária-kongregáció? Mária-kongregáció, Bp., 1937, 32, 15×8. (Kongreganista Katekizmus I.)

Szociális kérdés. Első rész. Mária-kongregáció, Bp., (1937), 43, 19×11.

Vázlatok az eucharisztikus diáklelki gyakorlatokhoz. *Klny. az Egyházi Lapok* 1937. évi 9. számából. (Név nélkül.) Bp., (1937), 8, 22×15.

Trugly Pál S. J.

Cognitio divina de objecto indeterminato. Schola Superior
Philos. S. J., Bp., 1937, 93, 19×12.

Tüll Alajos S. J.

Bertalanffi Pál S. J. 1706—1763. I. Élete. Klny. a pécsi
Pius-gimnázium 1930/31. évi értesítőjéből. Dunántúl-ny.,
Pécs, 1931, 27, 25×17.

Váczy Jenő S. J.

Szól az arsi szent. Monin abbé után fordította Váczy
Jenő S. J. Korda, Bp., 1937, 192, 17×10.

Varga László S. J.

Katolikus Lexikon. Cikkek V. L.-tól: Abszolutizmus.
Agrárszocializmus. Egyház és munkáskérdés. Társadalmi
kérdés.

Legyen igazság! EMSzO-központ, Bp., 1938, 32, 23×15.

Magyar cél. Az erkölcsi forradalom programja. (Név
nélkül.) EMSzO—KALOT—Hivatásszervezet kiadása. Bp.,
1939, 95, 23×16. — U. a., 2. kiadás. EMSzO és KALOT
kiadása, Bp., 1939, 99, 23×16.

Társadalmi etika. Első rész. Jézustársasági Kollégium,
Szeged, (1935), 230, 20×13.

Új társadalmi rend felé. Magyar Kultúra, Bp., 1933, 80,
19×12.

Virágh Andor S. J.

A rajvezér. (Jézus Szíve Testőrségében.) Európa-ny., Bp.,
1937, 16, 17×12.

A szentséges Szív titkai. Korda, 1938, 127, 13×9.

Erdőfia. Elbeszélés. Szent István Társulat, Bp., (1939), 152,
24×17.

7 pecsétetes könyv. (Név nélkül.) Manréza, Bp., 1936, 16,
12×9.

Vukov János S. J.

Loyolai Szent Ignác lelkigyakorlatai. Fordította, beveze-
téssel és a legszükségesebb jegyzetekkel ellátta...
Korda, Bp., 1931, 125, 15×10.

Weiser Ferenc S. J.

P. Pro Mihály S. J. és három társa, mexikói vértanúk.
(Fordítás, a szerző és fordító neve nélkül. 29 képpel.)
Korda, Bp., 1928, 52, 17×12.

Zborovszky Ferenc S. J.

A keresztény bölcselet. II. kötet: Pszichológia. Donát
pszichológiája nyomán írta... Korda R. T. bizománya,
Bp., 1932, 230, 23×16.

Zsámár Jenő S. J.

A Szent Kereszt királyi útja. Plus R. S. J. nyomán. Korda, Bp., 1934, 135, 20×13.

Az isteni jegyes keresése és megtalálása a keresztúton. Szent István Társulat, Bp., (1939), 84, 17×12.

Betűmintakönyv. Manréza Házinyomda, Bp., 1933, 12, 31×23.

Ime a Szív! A Jézus Szíve-tisztelet fontosabb idézetei Alacoque Szent Margit irataiból. Manréza, Bp., 1933, 44+12, 15×11. Kézirat gyanánt. (Név nélkül.) — U. a., 2. kiadás: Korda, 1933, 64, 12×9. (Névvel.)

Semper gaudebo! (Énekszövegek.) Manréza, Bp., (1932), 40, 15×11.

S. J. proprium. Latin-magyar miseszövegek. (Többekkel.) Manréza, Bp., (1933),

Új dalt! Katolikus szavalókórus-gyűjtemény. A Szív, Bp., (1933), 128, 19×13.

Zsiros Ferenc S. J.

A Jézus Szíve Szövetség katekizmus. Pótlék a Jézus Szíve Szöv. kézikönyvéhez. — Jézus Szíve Szöv. kiadása, Bp., (1931), 32, 15×10.

A Jézus Szíve Szövetség kis kézikönyve. 3. kiadás: Jézus Szíve Szöv., Bp., (1939), 40, 11×8.

Életforrás. A Jézus Szíve-tisztelet Alacoque Szent Margit iratai alapján. Irta: dr. Dér Ákos. Sajtó alá rendezte és előszóval ellátta Zsiros Ferenc S. J. Jézus Szíve Szöv., Bp., 1938, 240, 20×13.

Jézus élete. (Irta:) dr. Willam Ferenc Mihály. Fordította... A Szív, Bp., (1934), 506+1 térkép, 20×14.

Jézus Szíve Naptár az 1938. évre. (Név nélkül.) Jézus Szíve Szövetség, Bp., 23×15. 9. évf., (1937), 112. U. a., 1939-re: 10. évf. (1938), 112. U. a., 1940-re: 11. évf., (1939), 112.

VI. M Ű V É S Z E T I S Z E M L E

(Artes)

A kalksburgi művészeti gyűjtemény

Az 1914—18 között lezajlott világháború előtt közismer-ten P. Velics László S. J. volt a művészeti oktatás, jelesül az egyházművészeti képzés egyik leglelkesebb apostola. Cikkeivel és egyéb írásaival és előadásaival fáradhatatlanul szolgálta a művészetek ügyét. Életrajzát másutt közöljük,¹ önéletrajzát is közreadtuk, melyben közvetlen stílusban mondja el, hogyan lett a művészetek apostola,² ugyanott csatoljuk egyúttal irodalmi tevékenységének áttekintő összegezését.³

P. Velics irodalmi tevékenységében jelentős szerepet vitt a művészetek ápolása és ajánlása, ilyenirányú írásai között legterjedelmesebb műve a *Vándorelőadásaim* címmel jelent meg.⁴ Ebben foglalta össze elhangzott előadásainak anyagát és bocsátotta díszes kiállításban az érdeklődők rendelkezésére, hogy állandóan forgathassák a művet és így fejlesszék önmagukban a művészetek megbecsülését. Irodalmi tevékenységében sokszor visszatér jelentős alapításának, a kalksburgi művészeti gyűjteménynek ismertetése, melyről először 1900-ban⁵ írt önálló füzetben, 10 év leteltével újra kiadta az ismertetőt bővített alakban, sok új adattal a gyűjtemény kalauzát.⁶ Az alapító halála után rendtársai, köztük elsősorban P. Geppert Vince, később P. Teschitel József, kalksburgi tanárok gondozták a gyűjteményt és új ajándékokkal vagy szerzeményekkel gazdagították. P. Teschitel 1938-ban kiigazította a korábbi jegyzéket, az új gyarapodást tintával írta be a füzetbe.

Ekkor került szóba, mikor 1938 tavaszán az államfordulat kapcsán a hódító német állam a kalksburgi kollégiumot

¹ Száz jezsuita arcél. Budapest, Fővárosi nyomda 1941. Harmadik kötetben, két képpel.

² Jezsuita történeti évkönyv 1940. Budapest, Korda, 273—290. lapon.

³ I. m. 290—291. és 347. lapok.

⁴ Vándorelőadásaim az egyházi művészetről. Budapest, Szent István Társulat, 1912. 199 lap.

⁵ Das Cabinet für kirch. Kunst im Collegium S. J. zu Kalksburg bei Wien. Wien, Staatsdruckerei, 24 lap.

⁶ Das Kabinett für kirch. Kunst im Kollegium S. J. zu Kalksburg bei Wien. Zweites Dezenium 1901—1910. Wien, Staatsdruckerei, 1910. 96 l., két füzetben.

azonnali hatállyal megszüntette és az üresen álló épületben rendőriskolát rendezett be, a gyűjtemény Magyarországra való szállítása, amire P. Velics bölcs előrelátással gondolt, midőn a gyűjtemény birtokjogi kérdésének rendezését kieszközölte a rendfőnöktől, aki 1907 március 19-én kelt iratában úgy döntött, hogy a gyűjtemény Kalksburgban marad, de ha ez a kollégium akármilyen okból megszűnnék, akkor a kalocsai kollégium kapja meg, mert a kalocsai főegyházmegye, jelesül Haynald Lajos bíboros-érsek jelentékeny támogatásával létesült és gyarapodott a gyűjtemény. A szükséges lépések megtörténte után a német hatóságok elvben megadták az átszállítási engedélyt, de azóta még mindig folyamatban van az ügy.⁷ A gyűjteményt röviden *Kunstkabinettnek* nevezték s évek multán sok látogató kereste fel, nemcsak a kalksburgi növendékek és szüleik vagy az öregdiákok, hanem sokan mások is, köztük szakférfiak és neves művészek.

Milyen a gyűjtemény jellege? Nem beszélhetünk vele kapcsolatosan műkincsekről, mert jelentős értéktárgy kevés található a gyűjteményben, jóllehet nem egynek nemcsak pretium affectionisa van, hanem valódi értéket is képvisel. A gyűjtemény tulajdonképpen szemléltető anyag, együttes és áttekinthető elrendezése alkalmas arra, hogy bemutassa a művészeti, elsősorban az egyházművészeti ágak fejlődését, irányait és másolatban vagy képben neves értékeit. A gyűjtemény egyedülálló a maga nemében, s ha szertárnak nevezük, akkor nem találunk hozzáfogható egyetlen középiskolában sem. Ezért lenne magyar szempontból is nagy nyereség hazaszállítása és a kalocsai jezsuita kollégium keretében való kiállítása. Ma már majdnem lehetetlen lenne ilyen gyűjtemény összeállítása. A darabok egyik része vétel útján került a gyűjteménybe, másik része nagylelkű jótevők ajándéka. A kb. 3000 kötetet magában foglaló szakkönyvtárt nagyrészt vétel útján szerezte be az alapító. Az egész gyűjteményt bajos pénzben értékelni, de bátran állíthatjuk, hogy önmagában többszázezer pengő értéket képvisel.

A gyűjtemény elzárható, széles folyosón volt kiállítva, mely három nagyobb teremre és két kisebb szobára osztva fogadta be a szekrényeket és egyéb berendezési tárgyakat, képeket és könyvvállványokat. A díszesen kiképzett falak, a jól megvilágított tér, a csinnal felállított bútorok és kiakasztott művészi képek megkapó keretül szolgáltak az ízléssel elrendezett gyűjteménynek.

Milyen szakokból áll a gyűjtemény?

I. Művészeti könyvtár, következő csoportosítással:

A) Művészettudományi osztály. I. Művészeti folyóira-

⁷ Jezsuita történeti Évkönyv 1940. Budapest, Korda, 288.

tok. II. Széptan. III. Művészettörténeti kézikönyvek. IV. Általános művészettörténet: a) építészet, b) plasztika, c) festészet, d) finomművészet. V. Részletes művészettörténet: a) ókor, b) keresztény művészettörténet általában, c) keresztény szimbolika és képtan, d) ókeresztény régiségtan. VI. Középkor: a) a középkor művészete általában, b) építészet, plasztika és festészet, c) finomművészet. VII. Renaissance és barokk: a) építészet, b) plasztika és festészet. VIII. Újkor: a) újkori művészet általában, b) építészet, c) plasztika és festészet. IX. Iparművészet és ipartechnika. X. Öltözködés-történet. XI. Zenetörténet. XII. Liturgikus és aszkétikus segédkönyvek. XIII. Művészek és régészek élete. XIV. Művészeti oktatás. XV. Művészeti gyakorlati ismeretek: templom építése, megújítása, berendezése, a templomi díszek stb. XVI. Művészeti egyesületek és kongresszusok. XVII. Dante-irodalom és vonatkozó műalkotások. XVIII. Szépirodalmi segédeszközök. XIX. Művészet mint üdülés. XX. Művészeti gyűjtemények katalógusai. Útikalauzok. XXI. Művészeti kereskedések és iparművészeti árjegyzékek. XXII. Nyelvtanok és szótárak.

B) osztály. I. Művelődés és történetbölcselet. II. Egyetemes művelődéstörténet. III. Részletes művelődéstörténet. IV. Vallásbölcselet. V. Társadalombölcselet és gazdaságtan. VI. Természbölcselet és természeti szimbolika. — Megjegyezzük, hogy a világháborúig 25 művészeti folyóirat vagy időszaki kiadvány járt a gyűjteménynek.

II. Képnymás. Festészet fajai. A képnymás és reprodukciós eljárások. I. rész. Magasnyomású képek. A) Mechanikus módszer, fametszet, színes fametszet. B) Kémiai módszer, fotótíпия, autotíпия, háromszínyomás. II. Csoport. Mélynyomású képek. A) Mechanikai módszer, rézmetszetek, karcolatok, stb. III. Laposnyomású képek, könyomat, színes könyomat, algrafiák, fénynyomás, üvegnymás, kristálytíпия stb. IV. A fényképezés különféle fajai. V. Kombinált nyomatok fajai. II. rész. A festészet fajai: olaj, freskó, tempera, aquarell, rajzok stb. III. Képgyűjtemény. IV. Modellek: fa, gipsz stb. anyagból. V. Éremgyűjtemény. VI. Metallotechnika: mülakatos, aranyműves, ötvöstechnika, drágakőfeldolgozás és foglálás. VII. Zománc: ötvös, árkolt, festett. VIII. Üveg- és porcellánfestészet. IX. Mozaik. X. Fatechnika. XI. Textíliák. XII. Hímzés. XIII. Fehérhímzés és csipkék. XIV. Szőnyegek.

Ezekre a főbb csoportokra oszlik a gyűjtemény. Minden csoporthoz bőségesen állanak rendelkezésre minták természetben vagy képben, pl. a csipkegyűjtemény, üvegfestészet, zománc és mozaik, érmek szempontjából mintaszerű az összeállítás. Ha a szemléltető anyaghoz hozzávesszük az alapító személyes kalauzolását, kedves előadását és szíves készségét,

akkor tudjuk, hogy a gyűjtemény megtekintése mindig feledhetetlen élményt jelentett a látogatóknak. A gyűjtemény megmentése és hazai intézetben felállítása valóban gazdagodást jelentene a magyar művészeti oktatásnak.

Gyenis András

Rendi szentek tiszteletére szentelt templomok.

Selmecbánya. A mai Kálvária-hegyet Fritz Lipót ajándékozta 1744-ben a keresztút felállítására. A telket Perger Ferenc jezsuita házfőnök-plébános vette át s szeptember 14-én tette le az alapkövet. A templom három részből áll, a kápolnák száma 17. Ez egész épületcsoport elkészült 7 év alatt, s ma is megkapó látványt nyújt a szemlélőnek.

Szakolca. Xavier Szent Ferenc-temploma, egykor a jezsuiták kezén.

Újvároska. Loyolai Szent Ignác-plébániatemplom, felszentelve 1803. (Esztergomi főegyházmegye.)

Sárkeresztur. Loyolai Szent Ignác-plébániatemplom. (Székesfehérvári egyházmegye.)

Tasnádszántó. Loyolai Szent Ignác-plébániatemplom. (Nagyváradai egyházmegye.)

VII. H I R E K

(Nuntii)

A mindjobban erőre kapó háború idején érkezett el a Jézustársaság egyházi jóváhagyásának, tehát tulajdonképeni alapításának 400 éves fordulója. A jelentős évfordulót minden rendházban hálás kegyelettel ünneplik, nem annyira külső fénnel, hanem inkább befelé forduló imádságos lelkiülettel. Az évfordulót megörökítő események között legjelentősebbek a már kiadott vagy tervezett emlékkönyvek és egyéb kisebb-nagyobb művek, melyek a rendtörténet egy-egy részletét vagy forrásait közlik. A magyar jezsuita rendtartomány tagjai, elsősorban b. e. P. Bangha Béla is, több jelentős könyvet írtak és adtak ki, de a megjelenteket is felülmúlják terjedelemben a tervezett, készülő feldolgozások. Így azután ha a háború meglassította az ezirányú tevékenységet, teljesen meg nem gátolta.

Komárik István S. J.

1855—1940.

Született Nyitrán, 1855 december 23-án. Középkolai tanulmányait Nyitrán kezdte, Győrött folytatta és fejezte be. Mint papnövendéket főpásztora az innsbrucki egyetem hittudományi szakára küldötte, innen lépett a jezsuita rendbe 1877 április 7-én. A rendi noviciátust Nagyszombatban és St. Andrä-ban töltötte, bölcseleti és teológiai tanulmányait Pozsonyban és Innsbruckban végezte. Pappá szentelték Innsbruckban 1883 július 26-án.

1884-ben került a kalocsai gimnázium tanári karába s itt tanított néhány évi megszakítással az 1936—37. iskolaév végéig. Képesítést a latin nyelvből és történelemből szerzett. Szaktárgyai mellett bölcseletet, magyart s más tárgyakat is tanított. Ezenfelül Kalocsán és Szegeden a rendi bölcseleti főiskolán is előadott néhány évig.

A szorosan értelmezett tanári tevékenység mellett buzgón résztvett a lelkipásztori munkában is, vezette éveken át az ifjúsági Mária-kongregációt, megalapította Kalocsán a férfikongregációt, az Urak kongregációját évtizedekig irányította. A kalocsai iparos-tanoncothont alapította, megszervezte a Társadalomtudományi Kört, melyben 150 előadást tartott. A gimnáziumi ifjúság Természettudományi és Bölcseleti Körét

is több évtizeden át irányította. Egyébként jeles és keresett szónok volt.

Hatalmas tudásanyaggal rendelkezett. Irodalmi tevékenysége meglehetősen kiterjedt, mert megírta Koháry István gróf rövid életrajzát, a kassai vértanúk életét, kiadott kongregációs emlékkönyvet többízben, bölcséleti, történeti és hitbuzgalmi cikkeket írt folyóiratokba, lefordította Calderon több mélyértelmű színművét, megírta munkatársaival együtt a kalocsai gimnázium történetét, történelmi tankönyvet írt a VIII. osztály használatára, mely két kiadást ért meg. Elhunyt Kalocsán szerzetesi hivatásának 63-ik évében, 1940 március 25-én.

BANGHA BÉLA S. J.

(1880—1940)

A nagy magyar jezsuiták között is a legnagyobbak közé tartozik P. Bangha Béla, aki ritka tüneményes pályát futott be két emberöltőt betöltő életében. Született Nyitrán, 1880 november 16-án, a jezsuita rendbe lépett 1895 augusztus 13-án. Rendi tanulmányai idején előjárói előbb egyetemi tanárnak szánták az innsbrucki hittudományi karra, de azután nem itt kötött ki, hanem Budapesten. Mint szónok kezdetben hitvédelmi előadásaival keltett méltó feltűnést, azután nagyarányú sajtópropagandát fejtett ki. Szerkesztette a Mária-Kongregációt, megalapította a Magyar Kultúrát, kitűnő gárdája és munkatársai segítségével megszervezte a Központi Sajtóvállalatot. Nemcsak beszédeivel és alkalmi cikkeivel, hanem tekintélyes művekkel is gazdagította a magyar irodalmat, ennek is elsősorban aszkétikus, társadalomtudományi, hitvédelmi és történeti ágát.

30 évre nyúló budapesti tartózkodása és tevékenysége hőskora a magyar katolikusság legújabbkori önmagára ébredésének. Három évre terjedő római tartózkodása, amerikai útjai és rövidebb külföldi szereplései kivételével minden ideje és ereje a magyar katolikus megújulást szolgálta. Mint szónok, író, szerkesztő és agitátor egyaránt nagy nevet szerzett magának itthon és külföldön. 1928—35 között a budapesti jezsuita rendház főnöke, megszervezésétől kezdve a magyar Katolikus Akciónak is egyik oszlopa volt, tevékeny részt vett a nagy vallási és társadalmi mozgalmakban, elsősorban a Szent Imre jubileumi év és az Eucharisztikus Világkongresszus előkészítésében.

1935 óta egészsége erősen megrendült, de szívós szervezete és akarateréje legyűrte a kórt. Új erőre kapva a lehető legnagyobb lendülettel tovább munkálkodott. Ekkor jelentek meg legjelentősebb munkái. Elhunyt Budapesten 1940 április 29-én.

Még halála előtt megindultak és sikerrel zárultak a tárgyalások összegyűjtött műveinek kiadására. A nagy munkát 25 kötetre tervezik és a Szent István Társulat gondozásában jelenik meg. P. Bangha a rendtörténetírás terén is maradandót alkotott. Nem említve cikkeit, melyek e tárgykörrel kapcsolatosak, első nagyobb munkája, *A jezsuita rend és ellenségei*, rendkívül gazdag rendtörténeti vonatkozásban a nagyszabású *Katolikus Lexikon* és a nyolckötetes *Egyháztörténet*. Utolsó művei közé tartozik a szerkesztésében megjelent *A négyszázéves Jézustársaság* és a munkatársakkal együtt megírt: *Képek a Jézustársaság történetéből*. Összegyűjtött írásaiban tekintélyes helyet foglalnak el több kötetre terjedő rendtörténeti vonatkozású dolgozatai. Méltán gondolhat tehát reá soha el nem múló hálás kegyelettel a magyar jezsuita, népszerűsítő rendtörténetírás, mert egyik legtermékenyebb művelője volt és tekintélyes alkotásokkal gazdagította.

Index

Introductio	3
I. Commentarii historici	5-304
Labores scientifici Martini Szentiványi S. J. s. XVII. Auctore <i>Josepho Serföző</i>	5
Ferdinandus Com. Pálffy, episcopus. Auctore <i>Colomanno Juhász</i>	177
Typographia Universitatis Tyrnaviensis et unio orient- talium. Auctore <i>Andrea Gyenis S. J.</i>	184
Martinus Takáts, vicarius generalis archiep. Colo- czae. Auctore <i>Ludovico Nagyfalusy S. J.</i>	195
Poemata Ladislai Cser S. J. Auctore <i>Joanne Hajdók</i> Auctore <i>Dionysio Szittyay</i>	217
Quaestio restitutionis S. J. in Hungaria s. XIX. Auctore <i>Dionysio Szittyay</i>	226
Petrus Cardinalis Pázmány. Auctore <i>Josepho</i> <i>Frideczky</i>	231
II. Textus inediti	305-308
Missiones populares s. XVII. in Hungaria	305
Res testament. J. Jakossich (<i>Ferd. Kaizer O. F. M.</i>)	306
Nuntius abolitionis S. J. in Collegio Jaurinensi	307
De abolitione S. J. Diarium O. F. M. Budense (<i>Ferd. Kaizer O. F. M.</i>)	307
III. Addenda et Supplementa	309-317
De P. Joanne Leleszi (<i>Stephanus Sonkoly</i>) 309. — Musica post Budam a Turcis recuperatam (<i>S. Son-</i> <i>koly</i>) 309. — Mors Josephi Pintér 309. — Editio bibliographiae S. J. 309. — Reliquiae SS. e S. J. Budae 310. — Domus Stephani Katona Colocensis 310. — Missiones apud emigrantes Csángó 311. — Dissertationes in Annuariis gymn. Colocensis publicatae (<i>Ludovicus Nagyfalusy S. J.</i>) 311. — Opus Bollandistarum ut est nostris temporibus 314. — Periodus viennensis typographiae universitatis Tyrnaviensis 316.	
IV. Iudicia operum	318-324
Monumenta Historica S. J.	318
	355

Archivum Historicum S. J.	321
Fontes et studia (Vrela i prinosi)	322
Ludwig Koch S. J.: Jesuiten-Lexikon	323
V. <i>Bibliographica</i>	325-346
Addenda ad bibliographiam S. J. hungaricam 1930—39. Collegerunt <i>Josephus Fejér S. J.</i> et <i>Euge- nius Vác</i> S. J.	325
VI. <i>Artes</i>	347-350
Collectio artis Collegii Kalksburgensis (Kunstkabinett)	347
VII. <i>Nuntii</i>	351-352
In memoriam <i>Stephani Komárik S. J.</i>	351
In memoriam <i>Adalberti Bangha S. J.</i>	352

Tartalom

Bevezető	3
I. Tanulmányok	5-304
Szentiványi Márton S. J. munkássága a 17. század küzdelmeiben. Irta <i>Serfőző József</i>	5
Gróf Pálffy Ferdinánd csanádi, majd egri püspök. Irta <i>Juhász Kálmán</i>	177
A nagyszombati egyetem nyomdája és az únio. Irta <i>Gyenis András S. J.</i>	184
Takáts Márton érseki helynök Kalocsán. Irta <i>Nagyfalusy Lajos S. J.</i>	195
Cser László S. J. versei. Irta <i>Hajdók János</i>	217
A jezsuiták visszatelepítésének kérdése Magyarországon a 19. század első felében. Irta <i>Szittyay Dénes</i>	226
Pázmány Péter. Irta <i>Frideczky József</i>	231
II. Kiadatlan szövegek	305-308
Jezsuita belföldi missziók a 17. században	305
P. Jakossich József hagyatéki ügye. (Kaizer Nándor O. F. M.)	306
A jezsuita rend eltörlésének híre a győri kollégiumban	307
A jezsuita rend eltörléséhez. (Kaizer Nándor O. F. M.)	307
III. Adalékok	309-317
P. Leleszi János. (<i>Sonkoly István</i>) 309. — Buda visszafoglalása utáni első zenei adat. (<i>Sonkoly István</i>) 309. — Pintér József jezsuita halála 309. — A jezsuita bibliográfia kiadása 309. — Jezsuita szentek ereklyéi 310. — Katona István háza Kalocsán 310. — Jezsuita népmissziók hazánkban 310. — Csángó misszió 311. — A kalocsai gimnáziumi értesítőben megjelent közlemények. (<i>Nagyfalusy Lajos S. J.</i>) 311. — A mai bollandizmus 314. — A nagyszombati egyetemi nyomda bécsi korszaka 316.	
IV. Könyvszemle	318-324
Monumenta Historica S. J.	318
	357

Archivum Historicum S. J.	321
Vrela i prinosi (Fontes et studia)	322
Ludwig Koch S. J.: Jesuiten-Lexikon	323
V. Könyvészeti adatok	325-346
Adatok a magyar jezsuita könyvészethez 1930-1939. Gyűjtötték Fejér József S. J. és Váczy Jenő S. J.	325
VI. Művészeti Szemle	347-350
A kalksburgi művészeti gyűjtemény	347
VII. Hírek	351-352
Komárik István S. J.	351
Bangha Béla S. J.	352
Index	353

